

გუჩაშ
ყოჩანაშვილი

დიმიტრი
ყოჩიანი

ახალი

დიმიტრი
თავდადებული

თავდადებული ყოჩიანი.

თბილისი
2009

ბურამ ყოჩანაშვილი:

დიმიტრი ყიფიანი ახალი დიმიტრი თავდადებული. გვ. 440.
საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“, თბილისი, 2009.

წიგნი სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა. მასში გადმოცემულია დიდი ქართველი საზოგადო მოღვაწის, მრავალმხრივ განათლებული პიროვნების, რუსეთში (სტაეროპოლში) 1887 წლის 25 ოქტომბერს ტრაგიკულად აღსრულებული დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მნიშვნელოვანი ნიშანსეუტები.

ეფიქრობთ, წიგნს დიმიტრი ყიფიანის დიდად საინტერესო ცხოვრებისა და ღვაწლის შესახებ მრავალრიცხოვანი მკითხველი ეყოლება.

რედაქტორი: თამაზ ჯოლობუა,
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

რეცენზენტები: ალექსანდრე ბენდიანიშვილი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი.

ელდარ ბუბულაშვილი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

წიგნიდან მიღებული შემოსავალი მთლიანად გადაირიცხება დიმიტრი ყიფიანის ფონდში.

© ბურამ ყოჩანაშვილი

© საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“

ISBN - 978-9941-9119-5-8

წინასიტყვა

„მძლედ მობურთაღნი ქვეყნიერობის მოედანზედ მართო დიდ-სასიათის კაცნი არიან. ქვეყნის ღერძს მარტო ის ატრიალებს, ვისაც მოჰმადლებია გულთასრულობა, დიდ-სასიათობა, იმისდა მიუხედავად, - ტრიალი ემარჯვათ, თუ ემარცხათ. ეოველივე დიდებული საქმე, რითაც-კი კაცობრიობა ჰქადულობს და თავს იწონებს, ქმნილია სასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც სასიათიან კაცის წინაშე ვეველა, დიდი და ზატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ...“

ილია

„ბევრი რამ დაიწერა დიმიტრი ვიფიანზე, შემდეგ უფრო მეტი დაიწერება, ოდესმე ობიექტური მკვლევარი მთელს ამ მასალას თავს მოუერის და მოგვცემს მთლიანს სურათს დიმიტრი ვიფიანის მოღვაწეობისას“.

„სახალხო ბაგათი“, 1912, №730

„მეორე დიმიტრი თავდადებული“ – გამოჩენილი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის ექვთიმე თაყაიშვილის მოგონების მიხედვით, ასე მოიხსენია აკაკიმ ჩვენი დიდებული საზოგადო მოღვაწე დასაფლავებისას წარმოთქმულ სიტყვაში.¹ მაგრამ, ცხადია, უკანასკნელის

1 ე. თაყაიშვილი, ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები და მოგონებანი. რჩეული ნაშრომები, ტ. I, თბ., 1968, გვ. 242. თუმცა, აკაკის გამოქვეყნებულ სიტყვაში ფიგურირებს „ნამდვილი დიმიტრი თავდადებული“. იხ. კრებული „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ვიფიანი“, I, თამაზ ჯოლოგუას გამოცემა, თბ., 1997, გვ. 124. უფრო უპირიანად ვთვლით პირველი ვარიანტის ხმარებას, რაც, შესაძლოა, ასეც წარმოითქვა და ექვთიმე თაყაიშვილმა სწორედ ასე დაიმახსოვრა. თვითმხილველ დავით დავითაშვილის მიხედვით, აკაკის უთქვამს: „კიდევ დიმიტრი თავდადებული“. იხ. ამავე სახელწოდების კრებული, II ტომი, თბ., 2007, თამაზ ჯოლოგუასავე გამოცემა, გვ. 177.

დადებითი, აღმატებითი შეფასება ოდენ ამ სიტყვებით როდის ამოიწურება. დიმიტრის დიდ საზოგადოებრივ, ეროვნულ ღვაწლს საკმაოდ ადეკვატურად აფასებდა იმდროინდელი ქართული საზოგადოებრიობა (საზოგადოების მოწინავე, შეგნებული ნაწილი). კერძოდ, ამის თაობაზე შესანიშნავად წერდნენ ილია და აკაკი, რაც ფართოდ არის ცნობილი. ამჯერად, მოვიტანთ ნიკო ნიკოლაძის აზრს დიმიტრიზე: „იგი ეკუთვნის იმ დროის საუკეთესო ადამიანთა რიცხვს, ის ყოველთვის ბეჯითად ადევნებდა თვალყურს საზოგადოებრივი აზრის მოძრაობას და მისი ნათელი გონებისათვის ყოველთვის ხელმისაწვდომი იყო საზოგადოების ახალ მოთხოვნილებათა გაგება. ასევე არ ითქმის ბევრ ახალგაზრდა ადამიანზე“.¹

მიუხედავად აღნიშნულისა, შემდგომში, საქართველოში სოციალ-დემოკრატების აღზევებისას და, განსაკუთრებით, ჩვენი ქვეყნის ბოლშევიზაცია-სოვეტიზაციის ჟამს, დიმიტრი ყიფიანის სახელი, მისი ღვაწლი ძალზე გაფერმკრთალებული სახით წარმოიდგინებოდა. ის, რისი დანახვაც საკმაროდ იოლი გახლდათ ჩვეულებრივი, ყოველდღიური, საღი აზროვნების დონეზე, ვითომდაც, მეცნიერული, სოციოლოგიური და მისთ. აზროვნებისას გაუკუღმართებულად იქნა წარმოდგენილი.

ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიას, კერძოდ, საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიას, დიდი ხნის განმავლობაში მეთოდოლოგიურ საფუძვლად ედო იოსებ ჯუგაშვილის (შემდგომში სტალინის) მიერ 1904 წელს დაწერილი სტატია – „როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატიას ნაციონალური საკითხი?“ მასში აღნიშნულია: „სხვადასხვა დროს სხვადასხვა კლასები გამოდიან ბრძოლის მოედანზე, – ყველა კლასს კი თავისებურად ესმის „ნაციონალური საკითხი“.² მაშასადამე, „ნაციონალური საკითხი“ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ინტერესებს ემსახურება, სხვადასხვა ელფერს იღებს იმის მიხედვით, თუ რომელი კლასი და როდის წამოაყ-

1 ნ. ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1964, გვ. 312

2 ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1953, გვ. 32

ენების მას“.¹ თითქოს აქედან გამომდინარეობდა თავადაზნაურთა ეროვნული საკითხიც. სტატიის ავტორი აღნიშნულია: „იყო ჩვენში, მაგალითად, ეგრეთწოდებული, თავადაზნაურობის „ნაციონალური საკითხი“, როცა – „საქართველოს რუსეთთან შეერთების“ შემდეგ – ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიების და ძლიერების დაკარგვა, რომლებიც მას ქართველი მეფეების დროს ჰქონდა, იუკადრისა „უბრალო ქვეშევრდომობა“ და მოინდომა „საქართველოს განთავისუფლება“. ამით მას უნდოდა „საქართველოს“ სათავეში ქართველი მეფეები და თავადაზნაურობა დაეყენებინა და, ამგვარად, მათთვის გადაეცა ქართველი ხალხის ბედ-იღბალი! ეს იყო ფეოდალურ-მონარქიული „ნაციონალიზმი“.²

მოვლენის შემდგომი განვითარებაც ისეთივე უბადრუკი ყოფილა: „საქმარისი იყო ოდნავ მოხვედროდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ტალღები ამ ისედაც სუსტ „მოძრაობას“, რომ ძირიანად დაენგრია იგი. და, მართლაც, საქონლის წარმოების განვითარებამ, ბატონყმობის გადაეარდნამ, სათავადაზნაურო ბანკის (შენიშნავთ, რომ იყო ორი ასეთი ბანკი: თბილისისა და ქუთაისში – გ.ყ.) დაარსებამ, კლასთა ანტაგონიზმის გაძლიერებამ ქალაქსა და სოფელში, სოფლელი ღარიბების გაღონიერებულმა მოძრაობამ და სხვა ამისთანებმა – სასიკედილო ლახვარი დაკრა ქართველ თავადაზნაურობას და, მასთან ერთად „ფეოდალურ-მონარქიულ ნაციონალიზმს“.³

ახალ პირობებში, სტატიის ავტორის შეხედულებით, „ქართველი თავადაზნაურობა ორ ჯგუფად გაიყო, ერთმა მათგანმა უარყო ყოველივე „ნაციონალიზმი“ და ხელი გაუწოდა რუსეთის თვითმპყრობელობას, რომ სამაგიეროდ მიეღო მისგან თბილი ადგილები, იაფფასიანი კრედიტი და სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, რომ მთავრობას უზრუნველყო

1 დააკვირდით: სტატიის ავტორი ნაციონალურ საკითხს წინწყლებში სვამდა ხოლმე.

2 იქვე.

3 ი. სტალინი, თხზ., ტ. I, გვ. 33

იგი სოფლის „ბუნტოვშიჩეებისგან“ და სხვ., ხოლო მეორემ – უფრო სუსტმა ჯგუფმა ქართველი თავადაზნაურობისამ – დაიმეგობრა ქართველი ეპისკოპოსები და არქიმანდრიტები და, ამგვარად, კლერიკალიზმის კალთას შეაფარა ცხოვრებისგან დევნილი „ნაციონალიზმი“.¹ ეს ჯგუფი დიდი გატაცებით ანახლებს დანგრეულ ქართულ ეკლესიებს (ეს მთავარი მუხლია მისი „პროგრამისა“) – „ნაშთებს ძველი დიდებისას“ – და მოწიწებით ელის სასწაულს, რომელმაც უნდა განახორციელოს მისი ბატონყმურ-მონარქიული „სურვილები“;² „ამნაირად, ფეოდალურ-მონარქიულმა ნაციონალიზმმა თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებში (!!) კლერიკალური ფორმა მიიღო“.³ ამგვარი „ნაციონალიზმი“ შეუცვლია „ბურჟუაზიის ნაციონალურ საკითხს“, რომელსაც ანხორციელებდნენ ქართველი „ნაციონალ-დემოკრატები“ და სოციალისტ-ფედერალისტები.

როგორც ვხედავთ, ი. ჯუგაშვილი სხვა ქართველი ესდეკების დარად (ჯერ-ჯერობით ქართველი „მენშევიკ-ბოლშევიკების“ შეხედულებანი ნაკლებად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან) შორს იდგა ქართველობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეისაგან, მით უმეტეს, მის ერთიან პროცესში ქართველ თავადაზნაურთა, თანაც ერთი, მოწინავე ნაწილის, რაიმე სერიოზული როლის აღიარებისაგან. თურმე, მით უფრო გამქრალა ეს როლი ეროვნული საკითხის ბურჟუაზიული და პროლეტარულ-სოციალისტური ეტაპებისას.

ასე რომ, ქართველ ისტორიკოსებს დიდი თავსატეხი უჩნდებოდათ იმის თაობაზე, თუ აღნიშნული ორი ჯგუფიდან რომელს განასახიერებდა ესა თუ ის ქართველი მოღვაწე. ამ მხრივ გაურკვეველი რჩებოდა არათუ დიმიტრი ყიფიანის, არამედ ილიას სათანადო მნიშვნელობაც კი. ი. ჯუგაშვილის (სტალინის) მოტანილ შეხედულებებში ფიგური-

¹ იქვე.

² იქვე. საკითხავია, მაინც საიდან მოიტანა ავტორმა ქართული ეკლესიების ფართო მშენებლობა?

³ იქვე.

რებს ერთი მომენტი, რომელიც თითქოს შესაძლებლობას იძლეოდა დიმიტრი ყიფიანის თაობის მოღვაწეთა დადებითი სახით წარმოსაჩენად. სტატიაში წერია: „ვერც ერთი შესამჩნევი კვალი ვერ დააჩნია ამ „მოძრაობამ“ ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურობის ზოგიერთ შეთქმულებას რუსი მმართველების წინააღმდეგ კავკასიაში“.¹ ამ სიტყვების გათვალისწინებით, თითქოს უნდა იგულისხმებოდეს 1802 და 1832 წლების შეთქმულებანი, მაგრამ უწინ მოტანილი აზრების ფონზე მათი დადებითი საზრისის გაგება შეუძლებელი გახლდათ.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხი გაურკვეველი რჩებოდა ი. სტალინის (ამჯერად ასეთი გვარ-სახელით მოგვევლინა) „კლასიკურ“ ნაშრომში „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“. მასში აღნიშნულია: „ეგრეთწოდებულ „ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ“ მოძრაობას, საერთოდ რომ ვთქვათ, მხარს არ დაუჭერს პროლეტარიატი, რადგან ყველა ასეთი მოძრაობა დღემდის ბურჟუაზიის სასარგებლოდ ხდებოდა და პროლეტარიატს კი კლასობრივ თვითშეგნებას ურყენდა და უმახინჯებდა. ამ შეხედულებამ დაბადა პოლიტიკური ცენტრალიზმის არსი“.²

მაგრამ, თვითონ ი. სტალინის მიხედვით ერი, როგორც გარკვეული მთლიანობა, მთლად ამორფული როდი ყოფილა. მისი განმარტების თანახმად, „ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმოშობილი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიკური ცხოვრებისა და იმ ფსიქიკური წყობის ერთობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაა კულტურის ერთობა“.³ მაშ, ასეთ „მყარ ერთობას“ რატომ არ უნდა გააჩნდეს ერთიანი ინტერესები, ერთიანი მიზანი, მით უმეტეს, იმ პირობებში, როდესაც იგი (ერი) დაპყრობილია?

1 იგულისხმება „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმი“.

2 ი. სტალინი, თხზ., ტ. I, თბ., 1გვ. 32-33.

3 ი. სტალინი, თხზ. ტ. 2, გვ. 48. უკანასკნელ ფრაზაში იგულისხმება კერძოდ ქართველ მუშათა გაერთიანება რუსეთის ერთიან პარტიაში, ერთიანი მიზნების მისაღწევად.

4 იქვე, გვ. 319.

ქართველ ისტორიკოსებს ასევე ჰქონდათ შესაძლებლობა, ხელი ჩაეჭიდათ ვ. ი. ლენინის მოსაზრებისათვის, კერძოდ, რუსული განმანათლებლობის შესახებ. იგი ჩამოთვლიდა მოვლენის სამ ნიშან-თვისებას: 1. „მაღრი მტრობა ბატონყმობისადმი ყველა მისი გამოვლინებისადმი ეკონომიკურ, სოციალურ და იურიდიულ დარგში“; 2. „მიხურვალე დაცვა განათლებისა, თვითმმართველობისა, თავისუფლებისა, ცხოვრების ევროპული ფორმებისა და, საერთოდ, რუსეთის ყოველმხრივი ევროპეიზაციისა“; 3. „ხალხის მასების, უმთავრესად გლეხთა (რომელნიც სავსებით განთავისუფლებულნი არ იყვნენ, ანდა ის იყო თავისუფლებოდნენ განმანათლებლობის ეპოქაში) ინტერესების დაცვა, იმის გულწრფელი რწმენა, რომ ბატონყმობის გაუქმებას და მისი ნაშთების მოსპობას საყოველთაო კეთილდღეობა მოჰყვებოდა, და გულწრფელი სურვილი ამისათვის ხელის შეწყობისა“.¹ იგივე პირი აღნიშნავდა ამა-საც: „განმანათლებლები მოსახლეობის არც ერთ კლასს არ გამოყოფდნენ, როგორც თავიანთი განსაკუთრებული ყურადღების საგანს, ლაპარაკობდნენ არა მარტო ხალხზე² საერთოდ, არამედ ერზეც კი საერთოდ“.³ თუმცა, კონსერვატორ („შუბლმაგარ“) საბჭოთა ისტორიკოსებს შეეძლოთ აქ კონტრარგუმენტებიც მოეტანათ. დიმიტრი ყიფიანის საწინააღმდეგოდ (თუნდაც უკანასკნელის მიერ თავადაზნაურობის ინტერესების დაცვა, მონარქიზმი).

მოგვიანებით აღნიშნული შესაძლებლობების (არგუმენტის) გამოყენებას. შეეცადა ისტორიკოსი მიხეილ გაფრინდაშვილი. მაგრამ იგი ამას წინააღმდეგობრივად აკეთებდა. დიმიტრის იგი ადრინდელ ქართველ განმანათლებელთა კატეგორიაში (სოლომონ დოდაშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გრიგოლ ორბელიანი) ათავსებდა.⁴ ამასთანავე თითქოს

1 ვ. ი. ლენინი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 2, მეოთხე გამოცემა, გვ. 626-27.

2 ხალხში ნაგულისხმევია მშრომელი მასა.

3 იქვე, გვ. 656.

4 ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეური მიმდინარეობები, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V. თბ., 1970, გვ. 474-475.

ესენი მესამე წოდების, ბურჟუაზიული დემოკრატიის იდეურ წარმომადგენლებად, სხვაგან კი თავადაზნაურობის პროგრესული ფენისა და მდაბიო ხალხის იდეურ წარმომადგენლებად თელიდა.¹ მაგრამ 1860-1870-იანი წლების „კლასიკურ განმანათლებელთათვის“ (ესენი მესამე წოდების ინტერესებს იცავდნენ) ადგილი აღარ რჩებოდა.

საკითხისადმი სულ სხვაგვარი მიდგომა შეიძლებოდა თვით მარქსიზმის (ავთენტური) კლასიკოსების – კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის მიხედვით, რომელთა თეორიული მემკვიდრეობის ორთოდოქს, ჭეშმარიტ განმარტებლად ი. სტალინს (ცხადია, ვ. ი. ლენინთან ერთად) თავი მიაჩნდა. კ. მარქსსა და ფრ. ენგელსს, ეთქვათ, ირლანდიელების, ინდოელების (ინდოეთის მოსახლეობის), პოლონელებისა და მისთ. წინაშე არავითარ შემთხვევაში არ დაუყენებიათ ამოცანა, გაერთიანებულიყვნენ ინგლისელ, რუს და ა.შ. მუშებთან ერთად სოციალისტური რევოლუციის მოსახდენად, არამედ თელიდნენ, რომ ჯერ ეროვნული განთავისუფლება, ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა იყო საჭირო. ფრ. ენგელსი 1875 წელს წერდა: „სანამ სიცოცხლისუნარიანი ხალხი შებორკილია უცხოელი დამპყრობლის მიერ, იგი აუცილებლობით წარმართავს მთელს თავის ძალებს, მთელ თავის მისწრაფებებს, მთელ თავის ენერგიას საგარეო მტრის წინააღმდეგ; და სანამ მისი საშინაო ცხოვრება რჩება ამგვარად პარალიზებული, მას არ შეუძლია იბრძოლოს სოციალური განთავისუფლებისათვის. ირლანდია, რუსეთი თათარ-მონღოლთა უღლის ქვეშ და ა. შ. იძლევიან ამ მდგომარეობის ნათელ დადასტურებას.“² იმავეს იმეორებდა ცნობილი რუსი სოციალ-დემოკრატი თეორეტიკოსი გიორგი პლეხანოვი, გერმანიაში – კარლ კაუცკი და მისთ.

თითქოს არაა ძნელად მისაწვდომი ჭეშმარიტება, მაგრამ

1 იქვე, გვ. 474.

2 К. Маркс и Фр. Энгельс, Соч., т. 18, 1961. გვ. 555. შევნიშნავთ, რომ ენგელსი ამას ლაპარაკობდა პოლონეთის მსგავს ვითარებასთან დაკავშირებით.

ქართველი . სოციალ-დემოკრატებისათვის (ესდეკებისათვის) იგი მიუწვდომელი აღმოჩნდა. მხოლოდ მას შემდგომ, რაც ბოლშევიკები რუსეთის სათავეში აღმოჩნდნენ და დაუპირისპირდნენ „ბურჟუაზიულ“ დასავლეთს, მათ მოინდომეს კოლონიური ხალხების, ერების გვერდში ამოდგომა. ამისათვის კი დასჭირდათ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის, თვით ასეთი რევოლუციისაც კი, იდეის წინ წამოწევა. კერძოდ, ასეთი იდეური მეტამორფოზა განიცადეს ი. ბ. სტალინის შესაბამისმა შეხედულებებმა, რამაც თავი იჩინა ილიას მისეულ შეფასებაში (1937 წელს).

ვიმეორებთ, აღნიშნული საკითხის გაგებაში ქართველი „მენშევიკებიც“¹ ასევე უზულებელყოფდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, მის გამოჩენილ წარმომადგენლებს საქართველოში. თუ ისინი ამას ვერ აცნობიერებდნენ ილიას მაგალითზე, მით უფრო ვერ გაიგებდნენ დიმიტრი ყიფიანის ღვაწლს. თუმცა, იყო ერთი გამონაკლისი. შედარებით „ლიბერალი“, პატრიოტულად განწყობილი ივანე გომართელი, კოტე ყიფიანის (დიმიტრის უმცროსი ვაჟის) შესახებ 1914 წელს დაწერილ სტატიაში დიმიტრი ყიფიანს უაღრესად დადებით კონტექსტში მოიხსენიებდა. კერძოდ, იგი წერდა: „დიმიტრი ყიფიანი საქართველოს მშვენება, სიამაყე და სიწმინდეა. მან თავისი თავი მსხვერპლად შესწირა თავის ერს. ქართველმა ერმა დიმიტრი ყიფიანში იცნო თავისი თავი, ხმამაღლა გამოაცხადა თავისი მეობა და არასოდეს აღარ დაივიწყებს მას. დადგება ისეთი დრო, როცა ქართველი ერი დიმიტრი ყიფიანს წმინდანად გამოაცხადებს“.²

დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივი და ეროვნული ღვაწლის გაგება-გააზრებაში საღ, ობიექტურ პოზიციასზე იდგნენ ქართველი სოციალისტ-ფედერალისტები. ამ

1 სიტყვები „მენშევიზმი“, „ბოლშევიზმი“, „მენშევიკი“ და „ბოლშევიკი“ მათი ფორმალური, რაოდენობრივი აზრით მკვეთრად განსხვავდებოდნენ საქართველოსა და რუსეთის ისტორიულ სინამდვილეებში. ამიტომაც ამ სიტყვებს საქართველოსთან მიმართებით წინწკლებში ვხმარობთ.

2 ივანე გომართელი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1966, გვ. 117-18.

პარტიის ერთ-ერთმა ლიდერმა კიტა აბაშიძემ ჟურნალ „მოამბეში“ 1905 წელს (№1) დაბეჭდა სტატია „პოლიტიკური რომანტიზმი“, რომელშიც გადმოსცა 1832 წლის შეთქმულების ამბავი. ავტორის შეხედულებით, დიმიტრი ყიფიანი გახლდათ „უკანასკნელი გმირი იმ ეპოპეისა, რომელმაც იმავე დიდის საქმისათვის გასწირა მაინც სიცოცხლე“.¹

არჩილ ჯორჯაძემ, დიმიტრის რძლის – ნინო ტატიშვილ-ყიფიანის მიერ შეგროვილი მასალების საფუძველზე დაწერა მონოგრაფია „დიმიტრი ყიფიანი“ (ცხოვრების, აზროვნებისა და მოღვაწეობის მატიანე), რომელიც იბეჭდებოდა „სახალხო გაზეთში“ 1913 წელს (№№794-797, 799-811-813). მიუხედავად დიდი წინაპრისადმი დადებითი დამოკიდებულებისა (მიმართებისა), ნარკვევში ზოგჯერ გეხედება არაზუსტი აზრებიც. ასე, მაგალითად, „ბევრს ეუცხოვება, თუ ვიტყვი, რომ დიმიტრი თავისი აზროვნების მიმართულებით არ იყო „მესამოციანი“; „გეწყინს, რომ დ. ყიფიანი რადიკალი არ იყო, ასეთი კი ეგულება იგი უმრავლესობას და თითქმის არ გვინდა დავიჯეროთ, რომ ადამიანი, რომელმაც თავი დასდო სამშობლოსათვის, ასეთი ვიწრო წოდებრიობის მატარებელი იყო. მაგრამ წყრომით არა გაკეთდება რა“; დიმიტრი „არ იყო ლიბერალი“, „ლიბერალობაზედაც (!) შორსა დგას“.

საქართველოს გასაბჭოების პროცესის დროს სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირის ყოველკვირეულმა გაზეთმა „ლომისმა“ 1922 წლის 12 ნოემბერს სპეციალური ნომერი მიუძღვნა დიმიტრი ყიფიანს (გარდაცვალების 35 წლისთავთან დაკავშირებით). ცნობილმა ქართველმა მწერლებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა ახლად გასაბჭოებულ ბოლშევიზებულ ქართულ საზოგადოებას შეახსენეს დიმიტრი ყიფიანის დიდი საზოგადოებრივი, ეროვნული დამსახურება.

სოციალისტ-ფედერალისტების აღნიშნული ტრადიცია გააგრძელა ცნობილმა ისტორიკოსმა – უწინ ამავე პარტიის წევრმა (შემდგომ გაბოლშევიკებულ-გაკომუნისტებულმა)

¹ დასახ. ჟურნალი, გვ. 27.

სიმონ ხუნდაძემ. 1930 წელს მან გამოაქვეყნა დიმიტრის „მემუარები“.¹ (რუსულიდან თარგმნილი ნინო ტატიშვილ-ყიფიანისა და კოტე ყიფიანის მიერ), 1936 წელს კი დაიბეჭდა მისი მონოგრაფია „დიმიტრი ყიფიანი.“

მოდით, თვალი გაავადენოთ თუ რა ბედი ეწია დიმიტრი ყიფიანის პიროვნებისა და ღვაწლის გააზრებას ამ ხანის საქართველოში.

დიმიტრი ყიფიანის ისტორიული როლის დადებითად წარმოჩენა სცადა ისტორიკოსმა გიორგი გოზალიშვილმა, რომელმაც 1935 წელს დაბეჭდა 1832 წლის შეთქმულების ისტორიის მასალების პირველი ტომი. ისტორიკოსი შეეცადა შეთქმულების მონაწილეთა „რეაბილიტაციას“. იგი წერდა: „მე-19 საუკუნის დასაწყისში რუსეთში გადასახლებული სამეფოს საგვარეულოს წევრნი და საქართველოდან რუსეთში განათლების მისაღებად წასული ქართველი თავადაზნაურული ახალგაზრდობა, შეუძლებელია იმ ლიბერალური იდეების გავლენის გარეშე დარჩენილიყვნენ, რომლებიც ამ დროს რუსეთში უკვე იყო დასავლეთ ევროპიდან გადმონერგილი. ამგვარი გავლენის შედეგია სწორედ 1832 წლის შეთქმულება და ამ მხრივ იგი საქართველოს მე-19 საუკუნის ისტორიის ფრიად მნიშვნელოვან მოვლენად ჩაითვლება.“² მეორე მხრივ, იგი „კერძოდ რუსეთში დეკაბრისტების მოძრაობის უახლოესი შედეგია“.³

1 წიგნი ხელმეორედ გამოიცა საბჭოთა წეს-წყობილების დაცემის ჟამს, 1990 წელს, სოლომონ ხუციშვილის რედაქციითა და აკაკი ბაქრაძის წინასიტყვით. სხვათა შორის, პირველ გამოცემაზე უარყოფითმა რეაქციამ არ დააყოვნა და გინზე გ. მებუჟე წერდა: „ბოლოს და ბოლოს ვერ გაგვიგია მის (სიმონ ხუნდაძის, გ.ყ.) მიერ შეფასებული პიროვნება ვინ არის“; „ვინ იყო და რა საქმეს ემსახურებოდა დიმიტრი ყიფიანი. ამის შესახებ ვალაპარაკოთ მისივე მემუარები“; „ხუნდაძეს სურს სიმართლეს ემსახუროს კერპების ხელშეუხებლად. ეს კი შეუძლებელია“ და ა.შ. იხ. გ. „პროლეტარული მწერლობა“, 1930, №12, გვ. 137, 138, 140. სიმონ ხუნდაძემაც არ დააყოვნა და ამ თავხედს საკადრისი პასუხი გასცა ამავე ორგანოს მომდევნო წლის პირველ და მეორე გაერთიანებულ ნომრებში, გვ. 207-213.

2 1832 წლის შეთქმულება, წიგნი I, ტფ., 1935, გვ. 3.

3 იქვე. რამდენადაც ვიცით, პროფესორ გიორგი გოზალიშვილის ამ

1941 წელს გამოქვეყნდა სიმონ ხუნდაძის ნარკვევი „დიმიტრი ყიფიანი“, მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა (მისეულ კრებულში „ნარკვევები“).

1945 წელს ნიკოლოზ ბარათშვილის თხზულებათა საიუბილეო გამოცემის თანდართულ ბიოგრაფიულ ნარკვევში გამოსენილმა მეცნიერმა პავლე ინგოროყვამ 1832 წლის შეთქმულება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაზრისით განიხილა. რასაკვირველია, ორივე ეს მცდელობა სხვა, ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის იდეოლოგიით „განმსჭვალულ“ ისტორიკოსთა მხრივ მძაფრ წინააღმდეგობას წააწყდა.

ჩანს, დიმიტრი ყიფიანის გარდაცვალების სამოც წლისთავთან დაკავშირებით, 1947 წელს, ისტორიკოსმა და არქივთმცოდნემ შალვა ჩხეტიამ დაბეჭდა „მასალები დიმიტრი ყიფიანის მეცნიერებაზე“.¹ სამი წლის შემდგომ კი მანვე დასტამბა წიგნი „საგლეხო რეფორმისათვის საქართველოში“, სადაც წარმოჩენილია ჩვენი დიდი წინაპრის თვალსაჩინო დეაწლი ამ საქმეში.

1954 წელს გამოქვეყნებულ პროფ. აბელ კიკვიძის წიგნში „საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)“ ვკითხულობთ: „ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ მოძრაობა მთელ ქართველ მოსახლეობას მოიცავს. ერთი შეხედვით ეს არის საერთო ნაციონალური მოძრაობა, მაგრამ საკმარისია წარმოვიდგინოთ მისი კლასობრივი საფუძვლები, რომ ცხადი გახდეს ორი ერთიმეორეზე დაპირისპირებული, ერთიმეორის საწინააღმდეგო მოძრაობა. თავადაზნაურობა იბრძვის თავისი ხელისუფლების აღდგენისათვის, ბატონყმური სამეფოს აღდგენისათვის, გლეხთა ბრძოლა კი მიმართულია წინააღმდეგ კოლონიური ჩაგვრისა, რომელიც აერთიანებდა ბატონყმურ

¹ ვ. „საისტორიო მოამბე“, 1947. ტ. 3.

ბარბაროსულ ექსპლოატაციას კოლონიურ მძარცველობასთან. მაშასადამე, გლახთა მოძრაობა ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა იყო“.¹ მაინც, საბედნიეროდ, ყოველ შემთხვევაში, XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში, ავტორი ხედავდა თავადაზნაურთა ერთი ნაწილის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, მის შემადგენელ სამ ნაკადს. იგი წერდა: „პირველს, რომლის დროშაზე ეწერა „ენა, ეროვნული კულტურა, მიწა-წყალი“, იერიში მიჰქონდა მეფის ადგილობრივ ბიუროკრატიაზე და ეროვნული მეობის შელახვას მხოლოდ ამ ბიუროკრატის მოქმედებაში ხედავდა. დიმიტრი ყიფიანი გახდა ამ მიმართულების მებაირახტრე“.²

იგივეს აღნიშნავდა ავტორი 1977 წელს დასტამბულ წიგნში „საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ.“.³

თუ აბელ კიკვიძეს ყოველ შემთხვევაში გლახთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა წინა პერიოდში გადაქონდა, ცნობილი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმოშობას უკავშირებდა საქართველოში კაპიტალიზმის ელემენტების გაჩენას, ე.ი. 1860-იანი წლებიდან მოკიდებულ ხანას.⁴

1960 წელს დაბეჭდილ წიგნში ეკონომისტ-ისტორიკოსი გაბრიელ მეგრელიშვილი დიმიტრი ყიფიანის აზროვნებასა და მოღვაწეობას ისევე ეულგარულ-სოციოლოგისტურად გეპულობდა, როგორც ამას გააკეთებდნენ თავის დროზე, ეთქვათ, ნოე ჟორდანიას, ფილიპე მახარაძე, იოსებ ჯუგაშვილი და სხვანი, აღნიშნულ თემას რომ შეხებოდნენ. შესაბამისად ამისა, ავტორი აკრიტიკებდა კიტა აბაშიძეს, არჩილ ჯორჯაძეს, ივანე გომართელს, სიმონ ხუნდაძეს და სხვარიგ ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსებსაც კი, რომლებიც ცდილობდნენ პოზიტიურად წარმოეჩინათ დიმიტრის საერ-

1 დასახ. წიგნი, გვ. 1-2 და შემდეგ.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 357

3 დასახ. წიგნი, გვ. 349.

4 იხ. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი V, თბ., 1971, გვ. 253.

თო მოღვაწეობის დადებითი შედეგები. თითქოს ჩვენი დიდი წინაპარი აზნაურთა ფენის ინტერესებიდან ვერ გამოდიოდა, იყო ბატონყმობის მომხრე, დამცველი (крепостник), „იგი თავისი საქმიანობის ძირითად ამოცანად ისახავდა შეექმნა პირობათა მაქსიმუმი მემამულური მეურნეობის კაპიტალისტური გზით განვითარებისათვის, ე.ი. იცავდა ქვეყნის განვითარების ყველაზე რეაქციულ ეკონომიკურ ტენდენციას“¹, „არასოდეს არ ყოფილა მეგობარი გლეხებისა, ხელოსნებისა და მოსახლეობის ექსპლოატირებული ნაწილისა (!)², შორის იდგა ლიბერალიზმიდან, დიდხანს მეფის რუსეთის საკოლონიზაციო პოლიტიკასაც კი უჭერდა მხარს“ და ა.შ.

1958 წელს დასტამბულ დამხმარე საისტორიო სახელმძღვანელოში (ნიკო ბერძენიშვილის რედაქტორობით) ერთ-ერთი ავტორთაგანი – პროკოფი რატიანი – შესაბამის პრობლემას განიხილავდა რუსეთის ისტორიის ვ. ლენინის მიერ წარმოდგენილი სქემის მიხედვით. სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ: „რუსეთის ხალხთა განმანთავისუფლებელ მოძრაობაში წამყვანი როლი შეასრულა დიდმა რუსმა ხალხმა, რომელმაც პირველმა (!!! – გ.ყ.) აღმართა ცარიზმისა და მემამულეების წინააღმდეგ ბრძოლის დროშა“³, „ამრიგად, რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენით და საქართველოს მაშინდელი ცხოვრების პირობების თავისებურების შედეგად წარმოიშვა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელმაც რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის მსგავსად, განვითარების სამი მთავარი პერიოდი განვლო“⁴. ავტორის მიხედვით, „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი, ანუ თავადაზნაურული პერიოდი ჩვენში იწყება დაახლოებით 1832 წლიდან და გრძელდება 60-იანი წლების დასაწყისამდე“⁵. ამის შემდეგ კი საზოგადოებრივ

1 Г. Мегрелишвили, Грузинская общественно-экономическая мысль во второй половине XIX века. т. I, Тб. с. 184.

2 იქვე.

3 დასახ. წიგნი, გვ. 129.

4 იქვე, გვ. 530.

5 იქვე.

ასპარეზზე გამოსულან „რაზნოჩინცული“, ანუ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ელემენტები, რომელთა დადებითი ისტორიული როლი თითქოს გრძელდებოდა 1890-იანი წლების ბოლომდე, ვითომდაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პროლეტარულ პერიოდამდე.¹

რუს თავად-აზნაურთაგან განსხვავებით, წიგნში „ბედი გაუღიმა“ ქართველთა შესაბამის სოციალურ ფენას. თუმცა მათი წარმომადგენლები, „თავადაზნაურული ლიბერალები“ „თერგდალეულებთან ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ, თანდათან განდევნილ იქნენ საზოგადოებრივი სარბიელიდან. მათმა მოძრაობამ ერთხანს სრულიად დაჰკარგა საზოგადოებრივი მნიშვნელობა“,² მაგრამ 1880-იან წლებში მათი მოძრაობა საგრძნობლად გამოცოცხლებულა.³ ამ მოძრაობის „ხელმძღვანელი და თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწე კი იყო დიმიტრი ყიფიანი“.⁴

„საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ მეხუთე ტომის (გამოქვეყნდა 1970 წელს) მიხედვით (შესაბამისი თავის ავტორი გახლდათ ისტორიკოსი ავთანდილ იოსელიანი), ლიბერალური თავადაზნაურობის წარმომადგენლები, დიმიტრი ყიფიანის ჩათვლით, 1880-იან წლებში ოპოზიციაში ჩადგომიან რეაქციის ძალებს და ამდენად, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურთა დროშის ქვეშ დამდგარან. „ახსნილია“ ამ მოვლენის სოციალურ-ეკონომიკური საფუძველიც – კაპიტალიზმის განვითარების კვალობაზე იქმნეულური მეურნეობის კრიზისის გაღრმავება, რუსეთის ხელისუფლების მიერ მათი პოლიტიკური შევიწროება.⁵ ასე

1 იქვე. თუ ასეა, მაშინ როგორ შეიძლება გავიგოთ შემდეგი: „ამრიგად, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საფუძველს წარმოადგენდა დაზავებული და უუფლებო კლასების – ე.წ. „მესამე წოდების“ ბრძოლა ცარიზმისა და პრივილეგიების მქონე კლასების წინააღმდეგ.“ იქვე, გვ. 531.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 559.

3 იქვე, გვ. 557-58, 560.

4 იქვე, გვ. 560. მსგავს აზრებს ვხვდებით საქართველოს ისტორიის VII-X კლასების სახელმძღვანელოში (ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით), თბ., 1960.

5 დასახ. წიგნი, გვ. 666.

რომ, „80-იანი წლების რეაქციის დროს დ. ყიფიანი მტკიცედ ამოუდგა გვერდში თერგდალეულებს და გაბედულად გაილაშქრა რეაქციონერთა წინააღმდეგ“.¹ ამავე წიგნში დიმიტრი დასახელებულია „გვიანდელი დაღმავალი რომანტიზმისა და კონსერვატიული ლიბერალიზმის წარმომადგენელთა“ შორის.²

როგორც დავინახეთ, დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივი, ეროვნული მოღვაწეობის დიდი მნიშვნელობის ობიექტური, რამდენადმე ადეკვატური შეფასება ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ძალზე გაძნელდა, რაც თავის მხრივ, განპირობებული იყო შესაბამისი ზოგადისტორიული პროცესის არასწორი გაგება-გააზრებით. საბჭოური იდეოლოგიის გაბატონებულობის პირობებში ვერა და ვერ მოხერხდა გაგება იმისა, რომ მეფის რუსეთის მხრივ დამონების პირობებში ჩვენი იმჟამინდელი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა დაიწყო თითქმის ანექსია-ოკუპაციიდან მოყოლებული. აქედან გამომდინარე, დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობის ნორმალური, სწორი გააზრება სწორედ ამ პროცესს უნდა დაკავშირებოდეს.

ისტორიკოს ალექსანდრე ბენდიანიშვილის 1980 წელს გამოშულ წიგნში „ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ.“ ეს თვალსაზრისი ფაქტობრივად გატარებულია. აქ ეკითხულობთ: „XIX ს. პირველი ათწლეულის ანტირეჟიმული აჯანყებები ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარება-გაფართოების ეტაპია“.³

შესაბამისად აღნიშნულისა, დიმიტრი ყიფიანის დიდი

1 იქვე, გვ. 667.

2 იქვე, გვ. 793.

3 დასახ. წიგნი. გვ. 3-4. თუმცა 98-ე გვერდზე წერია: „1832 წლის შეთქმულება ესაა ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასაწყისი,“ გვ. 113. მსგავს თვალსაზრისს სისტემური სახით ჩვენ გამოვთქვამდით 1984 წლის 20 ოქტომბერს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ისტორიოგრაფიულ სემინარზე. მოხსენების (სათაურით „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის საკითხისათვის XIX საუკუნის საქართველოში“), დაბეჭდვა მოხერხდა მხოლოდ შვიდი წლის შემდგომ „მაცნეს“ ისტორიის... სერიაში (1991, №1). იხ. აგრეთვე ამ წიგნის დანართში.

ისტორიული როლი სრულადაც არ გაფერმკრთალებულა 1860-1870-იან წლებში და არც მით უმეტეს, 1880-იან წლებში. მისასაღმებელია, რომ ამგვარი შეფასება მოცემულია ისტორიკოს იოსებ უთურაშვილისა და ფილოლოგოს თამაზ ჯოლოგუას ნაშრომებში.¹ ისიც ხომ ნათელია, რომ დიმიტრი ყიფიანი უთუოდ გახლდათ განმანათლებელი და მისი მოღვაწეობა-საქმიანობა ამ მხრივაც ხელს უწყობდა საქართველოში ახალი, ბურჟუაზიული საზოგადოების დამკვიდრებას.

ბევრს, მათ შორის ისტორიკოსებსაც კი, ჰგონია, რომ ილიას თაობა („თერგდალეულები“) დიდად განსხვავდებოდა წინა თაობისაგან. ასეთი წარმოდგენისას კი ჩვეულებრივ ამოდიან ჟურნალ „ცისკრის“ კონსერვატორი თანამშრომლების მაგალითიდან. მაგრამ წინა თაობაში ხომ სხვანაირ მიმდინარეობასაც ჰქონდა ადგილი, რომლის ბრწყინვალე წარმომადგენლები იყვნენ უდროოდ გარდაცვლილნი სოლომონ დოდაშვილი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი. მაგრამ, საბედნიეროდ, ხომ ცოცხლობდნენ გიორგი ერისთავი, გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანები, ასევე, ცხადია, დიმიტრი ყიფიანი და სხვანი. უშუალოდ სწორედ „ამათ მხრებზე იდგა“ ახალი თაობა ილიას მეთაურობით და ორივე თაობა ერთობლივად იღუწოდა საერთო მიზნების აღსასრულებლად.

ეს გარემოება შენიშნული ჰქონდა ისტორიკოს მაქსიმე ბერძნიშვილს (სხვათა შორის, ყოფილ სოციალისტ-ფედერალისტს) მის წიგნში „მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის“ (I ტომი დაიბეჭდა 1980 წელს ავტორის გარდაცვალებიდან საკმაო ხნის შემდგომ II ტომი დაიბეჭდა 1983 წელს) ეკიოხულობთ: „... დროის მონაკვეთი, 1833 წლიდან მოკიდებული ვიდრე თერგდალეულთა სამოქმედოდ, გამოსვლამდე, ჩვენი საზოგადოებრიობის ისტორიაში რაღაც „ცარიელ ადგილად“ მოჩანს, თითქოს ილია ჭავჭავაძის თაობის გამოჩენა მართლაც მოულოდნელი და პოტენციურად მოუცილებელი

¹ იხ. პირველის „დიმიტრი ყიფიანი“, თბ., 1989 და მეორის „დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წწ.)“, თბ., 2002.

რამ ყოფილიყოს.“¹ წიგნში აღნიშნულია „იდუერი კავშირი, იდეური ერთობლიობა ყაზარმობასა და სამოციანი წლების მოძრაობას შორის“;² „გასაგები ხდება, როგორც სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი, ის მოვლენა, თუ რატომ ჩნდება სამოციანი წლებში მთელი დასი ნიჭიერი და ენერგიით სავსე ახალგაზრდობისა, რომელიც სასიცოცხლო ძალებს ჩაჰბერს მაშინდელი ქართველობის დაძაბუნებულ სხეულს, მის მოდუნებულ ყოფას...“³; „თერგდალეულთა სულიერი ნათესაობა ყაზარმელებთან ნათელი და ურყევეია. ცხადად ჩანს, რომ ილიას თაობა ნამდვილი მემკვიდრეა იმ იდეური საგანძურისა, რომელიც მან მიიღო ყაზარმობის მოსაგრეებისაგან უშუალოდ ან მომდევნო თაობის სახით, 1832 წლის შემდეგ რომ მოქმედებდა“;⁴ „ასე გაიდება 40-იან წლებში იდეური ერთობლიობის ხიდი 1832 წ. შეთქმულთაგან ილიას დრომდე“.⁵

დიმიტრი ყიფიანის მსოფლმხედველობა, ღვაწლი, პოლიტიკური პოზიცია უნდა გავიაზროთ ობიექტურად: იგი არც უნდა დავაკნინოთ და არც უნდა გავაზვიადოთ. უკანასკნელის მაგალითს იძლევა დიმიტრის შესახებ სერიოზული მონოგრაფიის ავტორი იოსებ უთურაშვილი. წიგნში იგი ასეთ ზოგად მოსაზრებას გეთავაზობს: „საკითხი ასე დგას: ან გაბატონებული ერის მონარქიისადმი თაყვანისცემა და მისი პოლიტიკის მიმდევრობა, ან ჩაგრული ერის განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მონაწილეობა, ორივე აღნიშნული მიმართულების ერთმანეთთან შეთავსება შეუძლებელია“.⁶ აქედან ავტორს დედუქციის გზით ასეთი დასკვნა გამოაქვს: „მაგრამ რაკი იგი (დიმიტრი ყიფიანი – გ.ყ.) ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი წარმომადგენლების მხარდამხარ იბრძოდა, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იზიარებდა სამოციანელთა თვალსაზრისს, რომლითაც

1 დასახ. წიგნი, ტ. I, გვ. 6-7.

2 იქვე, გვ. 7.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 8.

5 იქვე, გვ. 90.

6 ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, თბ., 1989, გვ. 209-210.

გათვალისწინებული იყო საქართველოს სრული სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მიღწევა („ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს“), ხოლო ბრძოლის ცალკეულ ეტაპებზე, მათ ტაქტიკურ ჩანაფიქრს – რუსეთის ფარგლებში საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნას ემხრობოდა.¹ აღნიშნულ საკითხში იყო ზღვარი, კერძოდ, ილიასა და დიმიტრი ყიფიანს შორის და ამ განსხვავებულობის წაშლა უსაფუძველო გახლავთ.

ზუსტად ასევე ჩვენს დიდ წინაპარს არაფერი არ ემატება, მაგალითად, ამის თქმით: „დიმიტრი გახდა უკომპრომისო და ნამდვილი მოთავე იმ მებრძოლი თაობისა, რომელსაც თერგდალეულები ჰქვია...“²

გვაქვს მეორე უკიდურესობის მაგალითიც. ისტორიის მეათე კლასის სახელმძღვანელოში, რომელიც 2006 წელს გამოქვეყნდა (ავტორები: ზურაბ კიკნაძე, ლელა პატარიძე, მზია სურგულაძე და თამარ უზუნაშვილი), მოტანილია (არჩილ ჯორჯაძისეული ნარკვევიდან) დიმიტრის აზრი: „თუ მძიმე და ხანგრძლივი განსაცდელი ავიტანეთ და შევინარჩუნეთ სიმტკიცე სარწმუნოებისა, რომელიც გვიანდერძეს წინაპრებმა საქართველოს სამეფოს უკეთესი ხანის დადგომამდე, თუ ჩვენ არ ეულალატეთ ჩვენს მართლმადიდებლობას, თუ შევინარჩუნეთ ჩვენი კეთილშობილება და კარგი სახელი, ყველამ ვიცით, რომ ეს მოხდა რუსეთის თვითმყრობელობის წყალობით... ახლა ჩვენ უშფოთველად ვცხოვრობთ ჩვენს ქვეყანაში. მშვიდობიანად ვასრულებთ ჩვენს შინაურ საქმეებს – მტერს ჩვენს სახლში კი არ ვეომებით, არამედ მისი სახლის საზღვრებში. ჩვენი მართლმადიდებლობა, ჩვენი საზოგადო ცხოვრება არავეითარ საფრთხეს არ განიცდის... მე რუსი ვარ ჩემის სამსახურით, ლუკმა პურიით და ჩემი აზრის მიმართულებით. მე ქართველი ვარ გვარტომობით და მოქმეტა ენით. საჭიროა წაშლა იმ ლარისა, რომელიც ამ ორ სიტყვათა შორის არის გადებული, საჭიროა

1 დასახ. წიგნი, გვ. 210.

2 იხ. ბ. დავითაია, რაინდობის უქრობი ლამპარი, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2007, 27 ოქტომბერი.

ამ ორი სიტყვიდან – რუსი და ქართველი – ერთი სიტყვის შემეშავება, მათი მნიშვნელობის შედუღება ერთს მცნებაში. სიტყვით და საქმით საჭიროა ამ შედუღებულ სიტყვის აღბეჭდვა როგორც მთაერობის, ისე ჩვენი ხალხის შემეცნებაში.¹ შეგახსენებთ, რომ დიმიტრი ამ სიტყვებს წარმოთქვამდა თბილისის ბოტანიკურ ბაღში გამართულ მოხელეთა ნადიმზე და, ამდენად, გარკვეულწილად იგი შესაბამის განწყობილებასაც უბამდა მხარს. .

აქედან გამომდინარე, ავტორები მოსწავლეებს უსვამენ სათანადო კითხვებს. უკანასკნელებმა შეიძლება იფიქრონ, რომ ეს სიტყვები გამოხატავენ დიმიტრი ყიფიანის არსს და, ამდენად, იგი თითქოს ემთხვეოდა რუსი შოვინისტების იდეალს – „სული რუსული, სხეული კი ქართული“. მაგრამ დიმიტრი სხევანაირი გახლდათ ყმაწვილკაცობაში, სხევანაირად მოიქცა იგი 1880-იან წლებში, რასაც შეეწირა კიდეც. ეს კი უთუოდ უნდა ჰქონოდათ გათვალისწინებული იმათ, ვინც ცდილობს დიმიტრი ყიფიანი შეასწავლოს ჩვენს მოსწავლეობას. საერთოდ კი, მსგავს ავტორებს ილიასეულ ბრძნულ შეგონებას შევახსენებდით: „ჭეშმარიტი მეისტორიე, ვითარცა განმკითხველი, ჯერ იმ დროების ქერქში უნდა ჩაჯდეს და მერე განიკითხოს თვით დროების შეილნიცა“.²

1 იხ. დასახ. წიგნი, გამოცემლობა „ლოგოპრესი“, გვ. 124.

2 ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 66.

პირველი თავი

დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორიული ფონი

„ვერა, ვერ ჰმართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა,
ვისც არ აქვთ ერის სიყვარული და შეწენარება“.

ილია.

XV საუკუნის ბოლო ათწლეულებიდან მოკიდებული სამეფო-სამთავროებად დაშლილი საქართველო ისედაც ჩვენი ტრაგიკული ისტორიის არნახული საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა. სამხრეთ-დასავლეთით მისი მეზობელი გახდა ოსმალეთი (თურქეთი), რომელმაც შთანთქა ბიზანტიის იმპერია, ხოლო აღმოსავლეთით – ახალ ბარბაროს დამპყრობელთაგან მომძლავრებული ირანი, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა XVI საუკუნის ბოლოდან. მათ შორის ატყდა გაუთავებელი ომები ამიერკავკასიის, კერძოდ საქართველოს, დასაუფლებლად. რამდენადაც ამ ორ აგრესიულ სახელმწიფოთაგან აშკარად ვერც ერთი ვერ სძლევდა მეორეს, მოხდა ისე, რომ მათ საქართველო შუაზე გაიყვეს: სამცხე-საათაბაგო აღმოჩნდა ოსმალეთის უშუალო მფლობელობაში, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროები კი მის პოლიტიკურ ვასალებად იქცნენ, ხოლო ქართლისა და კახეთის სამეფოებზე ირანი აცხადებდა პოლიტიკურ უფლებას.

მაგრამ, დიდად საბედნიეროდ, საქართველოს მაინც არ დამართნია ისეთი დიდი უბედურება, რაც თავს დაატყდათ სომხებსა და ქურთებს, რომლებიც საერთოდ სახელმწიფოებრიობის გარეშე აღმოჩნდნენ და ამრიგად, უშუალოდ იქნენ შეერთებული (ინკორპორირებული) ოსმალეთთან და ირანთან. რასაკვირველია, ეს ამბავი შემთხვევით არ მომხდარა: ამაში თავისი როლი ითამაშა ქართველების ბრძოლ-

ამ აგრესორთა წინააღმდეგ, ჩვენი ქვეყნის დაშორებულობამ და ხელსაყრელმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ (ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობას რომ უწყობდა ხელს).

რაკი, ავად თუ კარგად, დიდ ისტორიულ ძნელებედობას, სასტიკ XV, XVI, XVII და XVIII საუკუნეებს გაეუძელით, მით უმეტეს, მეცხრამეტე საუკუნეში ჩვენი მოსპობა-განადგურება შეუძლებელი იყო. ამ დროს, მოგეხსენებათ, ოსმალეთიც და ირანიც დიდად დასუსტებული იყვნენ და, ამრიგად, მიღწევა მათი მიზნისა, ასიმილირება ეყრთ ქართველობისა, შეუძლებელი გახლდათ. მსგავსი მითი შექმნეს რუსმა (როგორც ცარისტული, ისე საბჭოთა პერიოდისა) და მათ ფეხის ხმას აყოლილმა ქართველმა საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსებმა, რათა კერძოდ ქართველობა დაერწმუნებინათ რუსეთის „დიდ სიკეთეში“ – თითქოს, თუ არა ეს უკანასკნელი, სხვანაირად ისტორიის არენიდან გაქრობა გვემუქრებოდა. ცხადია, ამგვარი შეხედულება უშუალოდ ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიის გამოვლინებად ვერ ჩაითვლება, იგი იყო და არის გამოხატულება რუსული იმპერიალისტური აზროვნებისა, დღესაც რომ მძლავრად იჩენს თავს, მათ შორის საქართველოს მიმართ.

შექმნილი ისტორიული ძნელებედობიდან გამოსავლად ჩვენმა წინაპრებმა წარმოიდგინეს რუსეთი. ჩანს, მათ თვალში სარწმუნოებრივი ერთიანობა – ქრისტიანული მართლმადიდებლობა დიდ ფაქტორად მიიჩნეოდა. თანაც, როგორც თავის დროზე ივანე ჯავახიშვილმა შენიშნა, ჩვენს პოლიტიკოსებსა და დიპლომატებს უაღრესად გაზვიადებული წარმოდგენა ჰქონდათ ჩვენი ჩრდილოელი მეზობლის ძლიერებაზე. ძალიანაც რომ მოენდომებინა, იგი ვერ შეძლებდა იმ იმედების აღსრულებას, რასაც საქართველოს მმართველი წრე მასზე ამყარებდა.¹ ამას სათანადო დროის, ისტორიული პირობების დადგომა ესაჭიროებოდა. ეს ხანა კი დადგა XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეოთხე, თბ., 1967, გვ. 394.

1783 წელს რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის გაფორმებული პოლიტიკური ტრაქტატი, ნრდილოეთ კავკასიის ციხესიმაგრე გეორგიევსკში დადებული, ოდენ ფარატიანა ქალაქი აღმოჩნდა. ამჯერადაც (პეტრე პირველის მზაკერული პოლიტიკის შემდგომ) აღმოჩნდა, რომ რუსეთის მესვეურებს ქართველთა ბედ-იღბალი სრულიადაც არ აწუხებდათ, მათ არ სურდათ ქართული სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება და, რა თქმა უნდა, ამისათვის არაფერს არ აკეთებდნენ. არადა, გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით ქართლ-კახეთის სამეფომ განსაცდელში ჩაიგდო თავი.¹ შურისძიებამ არ დააყოვნა და 1795 წლის სექტემბერში ირანის მმართველმა აღა-მაჰმად-ხანმა (შაჰის ტიტული შემდგომ მიიღო) წარმატებით ილაშქრა აღმოსავლეთ საქართველოში.

მხოლოდ ამჯერად, აღმოსავლეთ საქართველოს აოხრების უამის, „მოინდომეს“ რუსმა პოლიტიკოსებმა და სამხედროებმა საქართველოს დაცვა და ირანის დასჯა. 1795 წლის დეკემბერში საქართველოში შემოვიდა რუსთა 2000-იანი ჯარი, მომდევნო წლის გაზაფხულზე კი ამიერკავკასიაში, დარუბანდის გზით, გენერალ ზუბოვის სარდლობით 30.000-იანი ჯარი შემოიჭრა. დაკავებულ იქნა დარუბანდი, ყუბა, შემახა, სალიანი. რუსთა ჯარი მულანში დაბანაკდა და აქედან ემზადებოდა შიდა ირანში სალაშქროდ. მაგრამ 1796 წლის ნოემბერში გარდაიცვალა იმპერატორი (იმპერატრიცა) ეკატერინა მეორე და იგი შესცვალა მისმა ძემ პავლე პირველმა. ამ უკანასკნელმა კი ამ მხრივ სულ სხვა რამ გადასწყვიტა: გადაიფიქრა ირანში ლაშქრობა და რუსის ჯარიც უკანვე გაიწვია. ამ გარემოებით დიდად გათამამდა ირანის შაჰი, რამეთუ რუსთა უკანდახევა თავის გამარჯვებად ჩათვალა და მოინდომა საქართველოს (ქართლ-კახეთის) ხელახლად დასჯა. ჩვენი ქვეყანა მხოლოდ შემთხვევით გადაურჩა ახალ აოხრებას: 1797 წლის ივნისში უკვე ყარაბაღში მოსული

¹ იხ. ავტორის „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII-ე საუკუნეში“, თბ., 1919. მეტიც, აქ გკითხულობთ: „1783 წ. ხელშეკრულებას საქართველოსთვის სარგებლობა არა მოუტანია რა, ზიანი კი აუარებელი“, გვ. 32.

აღა-მაჰმად-ხანი (უკვე შაჰი) მოკლულ იქნა შეთქმულთა მიერ.

1799 წელს რუსეთის ახალმა იმპერატორმა განაახლა მფარველობითი ხელშეკრულება და ნოემბრის ბოლოს თბილისში რუსთა ჯარი (ერთი პოლკი) შემოაყვანინა. ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII კიდევ უფრო მეტ დათმობაზე წავიდა – იგი მზად იყო ქართლ-კახეთის თვითმმართველობა (ავტონომია) კიდევ უფრო მეტად შეეზღუდა თვით საშინაო მმართველობაშიც კი, რაც რუსეთის უმაღლეს ხელისუფლებას თავისი ელჩების პირით ეცნობა კიდევ 24 ივნისს. ცხადია, პავლე პირველმა მსგავსი თხოვნა „შეიწყნარა“. სინამდვილეში იგი თვალთმაქცობდა და გულის სიღრმეში სწადდა ქართული სახელმწიფოებრიობის საესეებით მოშლა და ქართლ-კახეთში რუსული სახელმწიფოებრივი (პოლიტიკური) წეს-წყობილების დამყარება, ანუ უფრო კონკრეტულად რომ ეთქვათ, მისი რუსეთის რიგით გუბერნიად გადაქცევა.

1800 წლის ბოლოს ისედაც აუადმყოფი გიორგი XII ლოგინად ჩავარდა და ამიერიდან ქართლ-კახეთის უმაღლესი ხელისუფლება აქ რუსთა იმპერატორის წარმომადგენლის პეტრე კოვალენსკისა და რუსთა ჯარის უფროსის გენერალ ლაზარევის ხელში აღმოჩნდა. 28 დეკემბერს გარდაიცვალა გიორგი მეფე, რომელიც ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე აღმოჩნდა. თითქოს მის მემკვიდრედ, რასაკვირველია, მეფის ტიტულით, უნდა დაემტკიცებინათ დავით გიორგის ძე, მაგრამ, რუსეთის ხელისუფალნი ამ აქტის დამტკიცებას აჭიანურებდნენ და ტახტის მემკვიდრეს მხოლოდ ქვეყნის დროებით მმართველად (владетель) სთვლიდნენ. ქართველ პოლიტიკოსთა ერთი დასი სოლომონ ლიონიძის მეთაურობით, დავითს ურჩევდა თავი მეფედ გამოეცხადებინა, რუსეთის ხელისუფალთა გვერდის ავლით, მაგრამ მან ეს ნაბიჯი ვერ გადადგა.

ამ პერიოდის საქართველოს (ქართლ-კახეთის) დაუძლურების მიზეზების გამორკვევისას მხედველობაში უნდა გვექონდეს შემდეგი გარემოება. მის თაობაზე ცნობილი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე შენიშნავდა: „გარეშე მიზეზებზე რომ არა ეთქვათ, რამაც დაასუსტა საქართველო, სამეფო

სახლის მრავალრიცხოვან წევრთა ქიშპობამ ტახტისა და საუფლისწულო მამულების გამო და მთელმა ამ დავიდა-რაბამ საქართველოს უკანასკნელი ძალები გამოცალა! იგივეს აღნიშნაჲდა ილია თავის მშვენიერ, დიდად მახვილ-გონივრულ ლექსში „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტის საუკუნისა“:

„მერე, როს მეფე გიორგი
დაჯდა შერყეულსა ტახტზედ,
შინ თვისტომნი აუჯანყდნენ,
წამოასხდნენ მტრადა თავზედ“-;
„მერე, როცა მოკედა მეფე,
აიშალნენ მეფეთ ძენი
და ერთმანეთის შურითა
სულ ძირს დასცეს ქართლის ბჭენი“.²

თანამედროვე ქართველ ისტორიკოსთაგან აღნიშნულ გარემოებას ყურადღება მიაქცია ალექსანდრე ბენდიანიშვილმა. იგი წერს: „შინადინასტიური, პოლიტიკური ბრძო-ლა ქართლ-კახეთის ეროვნულ სხეულს ასუსტებდა, რუ-სეთის ხელისუფალთ კი მოქმედებას უადვილებდა. ისინი აცხადებდნენ, რომ დინასტიური შუღლის პირობებში ტახ-ტის რომელიმე პრეტენდენტის მეფედ დამტკიცება ქართლ-კახეთში შინა ომს გამოიწვევს, ამიტომ ხალხისათვის უკე-თესია სამეფო გაუქმდეს და ქვეყანა უშუალოდ შევიდეს იმპერიის შემადგენლობაში“.³

მაგრამ, „აწ პირველსა სიტყვას მოვიდეთ“. იმპერა-ტორ პავლე პირველისა და მისი გარემოცვის მზაკერულ ჩანაფიქრს მალე აეხადა ფარდა: 1801 წლის 18 იანვარს რუსეთის იმპერიის ორივე დედაქალაქში (პეტერბურგსა და მოსკოვში) გამოქვეყნდა მანიფესტი, რომლის ძალითაც ქა-რთლ-კახეთის სამეფო რუსეთის გუბერნიად ცხადდებოდა.

1 იხ. მისი „საქართველოს მოკლე ისტორიის ნარკვევი 1801-დან 1831 წლამდე, ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად, ტომი მეცხრე, თბ., 1992, გვ. 82.

2 ილია ჭავჭავაძე, თსკ, ტ. I, გვ. 78-79.

3 ა. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ., თბ., 1980, გვ. 21.

თბილისში იგი (მანიფესტი) გამოქვეყნდა 16-17 თებერვალს, მაგრამ რუსეთის სამეფო (საიმპერატორო) კარზე მომხდარი პოლიტიკური გადატრიალების შედეგად პავლე პირველი მოკვდინებულ იქნა (არსებობს სერიოზული მოსაზრება, რომ 'შეთქმულებაში მონაწილეობდა მომავალი იმპერატორი(ვ). ალექსანდრე პირველმა წარმატებით განაგრძო ქართლ-კახეთის ინკორპორაციის მცდელობა. მისი „შემოერთების“ (არა ანექსიის) საკითხი ხელახლა განიხილა რუსეთის სახელმწიფო საბჭომ (Государственный совет), რომელმაც კვლავ დაადგინა საქართველოში (ქართლ-კახეთში) რუსული მმართველობის უშუალო დამყარება. 1801 წლის 12 სექტემბერს გამოქვეყნდა ამჯერად ალექსანდრე პირველის „მანიფესტი“. თბილისსა და სხვა აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქებში იგი გამოცხადდა მომდევნო წლის აპრილში.

„მანიფესტში“ რუსეთის ახალი (და ახალგაზრდა) იმპერატორი ფარისევლურად აცხადებდა (მოგვაქვს რუსული ტექსტი):

„Не для приращенія силъ, не для корысти, не для распространенія предълов и такъ уже обширнейшей в свѣтѣ имперіи, прие-
лемъ мы на Себя бремя управленія царства Грузинскаго; _ Единое
достоинство, единая честь и человеѣчество¹ налагаютъ на Насъ
священный долгъ, внявъ моленію страждущихъ, в отвращеніе ихъ
скорбей учредить въ Грузіи Правленіе, которое могло бы утвер-
дить правосудіе, личную и имущественную безопасность и дать
каждому защиту закона...“

Наконецъ, да познаете и вы цѣну добраго правленія, да вод-
ворится между вами миръ, правосудіе, увѣренность какъ личная,
такъ и имущественная, да пресъкуются самоуправство и лютыя
истязанія, да обратится каждый к лучшимъ пользамъ своимъ и об-
щественнымъ, свободно и невозбранно упражняясь в земледеліи,
промыслахъ, торговль, рукоделіяхъ, подъ сенью законовъ всѣхъ
равно покровительствующихъ. Избытки и благоденствіе ваше бу-
детъ пріятнейшею и единою для Насъ наградою“.²

1 იგულისხმება ადამიანურობა (человечность).

2 Акты собранные Кавказскою археографическою комиссією, том I, Тифлис, 1866, გვ. 133.

(კოტა მოგვიანებით ალექსანდრ პირველს „კევრს უკრაფ-
და“ რუსეთის უმაღლესი ხელისუფალი კავკასიაში (1816-
1827 წლებში) ალექსანდრ ერმოლოვი. იგი ქართველობის
მიმართ ასე აგდებულად ლაპარაკობდა: „ერთი სიტყვით,
ეს ხალხი ღირსი არ არის ალექსანდრ I-ის სათნო მმართ-
ველობისა, მას რკინის კევრთხი ესაჭიროება. სხვა აქაური
ხალხები გაცილებით უკეთესები არიან. მათ შეგნებული
მაინც აქვთ თავიანთი უმეცრება და ადამიანობაზე პრეტენ-
ზია არცა აქვთ...“¹

როცა მსგავს „მარგალიტებს“ ვისმენთ, გვაგონდება მარ-
ქსიზმის ერთ-ერთი კლასიკოსის ფრ. ენგელსის სიტყვები,
რუსულ იმპერიალიზმს (ცარიზმს) რომ შეეხება: „ყოველ-
გვარ დაპყრობას ტერიტორიისა, ყოველგვარ ძალადობას,
ყოველგვარ ჩაგვრას ცარიზმი ახორციელებდა ნამდვილად
განათლების, ლიბერალიზმის, ხალხთა განთავისუფლების
საბაბით“²

ასე რომ, თურმე ცარისტული რუსეთის უმაღლეს ხე-
ლისუფალთ (ხელისუფლებას საერთოდ) ჩვენთან მიმართე-
ბით მხოლოდ და მხოლოდ მაღალზნეობრივი ინტერესები
და იდეალები ამოძრავებდათ. სინამდვილეში მათ სურდათ
კავკასიაში ფეხის მოკიდება, შემდგომში – მთელი მხ-
არის დაპყრობა (ეფემისტურად სიტყვა „присоединение“-
თი (შეერთება-შემოერთებით) რომ სცვლიდნენ) და აქედან
ექსპანსია თურქეთის, ირანის, ავღანეთისა და ინდოეთის
მიმართულებით.

რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთის დაპყრობა-ანექსია, მი-

1 ციტირებულია ისტორიკოს ეთერ თრჯონიკიძის წიგნიდან „რუ-
სული მმართველობის დამყარება საქართველოში (XIX ს-ის პირველი
ნახევარი)“, თბ., 1992, გვ.108

2 К. Маркс и Фр. Энгельс, Сочинения, издание второе, том 22. გვ.
24. აღვნიშნავთ, რომ ფრ. ენგელსისა და კარლ მარქსის რუსეთის
მიმართ მსგავს შკაცრ გამონათქვამებს საბჭოთა ბოლშევიკ-კომუნის-
ტური ხელმძღვანელობა და ისტორიკოსები უგულვებელყოფდნენ. მეტ-
საც ვიტყვით, ამ მხრივ ფრ. ენგელსი იოსებ სტალინისაგან კრიტიკის
ობიექტად იქცა. ამის თაობაზე იხ. „ჩვენი შტრიხები იოსებ სტალინის
პორტრეტისათვის“, თბ., 2005, გვ. 77-90.

სი ინკორპორაცია რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში უკანასკნელის მხრივ მით უმეტეს ტრამპლინად იქცა მთელი საქართველოსა და საერთოდ მთელი კავკასიის დაპყრობაში.

1803 წელს „შემოერთებულ“ იქნა ჭარ-ბელაქანი, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1720-იანი წლების შემდეგ ლეკებს ჰქონდათ მიტაცებული. ფაქტია, რომ რაც ამ მიმართებით ვერ გააკეთეს თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ თუნდაც შეერთებული ძალებით, ახლა აღსრულდა. დაკარგული მხარის დაბრუნებაში კი მონაწილეობდა 4500 ქართველი მეგრძოლი (მილიციელი).

მაგრამ რაკი ჯერჯერობით რუსეთი სათანადო სამხედრო ძალებს თავს ვერ მოუყრიდა კერძოდ საქართველოში (იგი დაპირისპირებული იყო საფრანგეთთან, რომელიც ნაპოლეონის მეთაურობით არაჩვეულებრივ ენერგიას ამჟღავნებდა), იგი ცდილობდა *divide et impera*-ს (დაჰყავი და იბატონე) პოლიტიკისათვის მიემართა.

რუსეთი ცდილობდა იმერეთის სამეფოსათვის, სახელდობრ მისი ენერგიული მეფე სოლომონ მეორისათვის დასავლეთ საქართველოს მთავრები დაეპირისპირებინა. 1803 წლის დეკემბერში რუსეთმა მფარველობითი ხელშეკრულება დაუდო სამეგრელოს მთავარს გრიგოლ დადიანს. მომდევნო წლის აპრილში რუსის ჯარი იმერეთში შევიდა და სოლომონ II იძულებული შეიქნა მიეღო რუსეთის მიერ ნაკარნახევი (პაექლე ციციანოვის (ციციშვილის) პირით) მფარველობითი პირობები. ამიერიდან სოლომონ მეორეს ოდენ თავისი სამეფოს საშინაო მართვის უფლება რჩებოდა. რუსის ჯარი ამ მხარეში შემდგომშიც დარჩა და თანაც უფრო და უფრო იზრდებოდა. იმერეთის სამეფოსთან დადებული ტრაქტატის საფუძველზე მსგავსი ურთიერთობა ვრცელდებოდა გურიის სამთავროზეც. რუსეთმა საქართველოს შორიდანაც, შავი ზღვის მხრიდან, შემოუარა და 1804 წელს დაარსეს ნავსადგური რედუტ-კალე (ყუღლევი), სადაც გადმოსხეს ერთი პოლკი.

რუსეთის ასეთ წარმატებებს ამიერკავკასიაში ვერ ურიგდებოდნენ მისი მთავარი საგარეო მეტოქენი – ინგლისი და

საფრანგეთი, რომლებიც ყოველნაირად აქეზებდნენ თურქეთსა და ირანს რუსეთის საწინააღმდეგოდ. ამით შეგუღლიანებულმა ოსმალეთმა (თურქეთმა) ომი გამოუცხადა რუსეთს. 1809 წელს რუს-ქართველთა შეერთებულმა ლაშქარმა ფოთი აიღო, მომდევნო წელს კი – ახალციხე და ახალქალაქი. მაგრამ 1812 წელს რუსეთ-თურქეთს შორის დადებული ბუქარესტის ზავით ეს ქალაქები კელავ თურქეთს დარჩა.

თუ ნაპოლეონი გაიმარჯვებდა რუსეთთან ომში (1812 წელს)¹, მაშინ საქართველო (ქართლ-კახეთი) ირანს დაეთმო.

ენერგიული სოლომონ მეორე ვერ ურიგდებოდა რუსთა მძლავრობას საკუთარ სამფლობელოში (იმერეთში). მაგრამ თავის მხრივ ვერც რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფალნი იტანდნენ მას. 1810 წელს იგი დაპატიმრებულ იქნა, მაგრამ ამ წლის 11 მაისს იგი თბილისიდან გაიქცა. ამას მოჰყვა (მაის-ივნისში) აჯანყება იმერეთში, რომელიც რუსეთის კავკასიურმა ხელისუფლებამ ჩაახშო. საუბედუროდ, ამ საქმეში მას ეხმარებოდნენ სამეგრელოსა და გურიის მთავართა სამხედრო რაზმები. ამავე წელს რუსეთმა მფარველობითი ხელშეკრულება გააფორმა გურიის მთავართან. 10 ივლისს მათ აიღეს სოხუმის ციხე და თავიანთ მფარველობაში მიიღეს აფხაზეთის მთავარი – გიორგი შერვაშიძე. 1812 წელს გაფორმებული ზავით კი რუსეთმა შესძლო აფხაზეთის სამთავროს შენარჩუნება.

1813 წლის გიულისტანის ზავით ირანი იძულებული გახდა ხელი აეღო აღმოსავლეთ საქართველოზე. ამდენად, რუსეთი, შერჩა რა აგრეთვე ჩრდილოეთი აზერბაიჯანი, გაბატონდა კასპიის ზღვაზე. ამის შემდგომ მას ხელ-ფეხი გაეხსნა ჩრდილოეთ კავკასიის დასაპყრობად – 1818 წელს დაიწყო ჩეჩნეთისა და დაღესტნის ოკუპაცია-ანექსია.

საერთოდ, როგორც უნდა იყოს, ფაქტია, რომ საქართველო გაერთიანდა. რაც მოხერხდა დავით აღმაშენებლისა

¹ შევნიშნავთ, რომ ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსების მიხედვით, ამ შემთხვევაში, ისევე როგორც შემდგომში, რუსები და ქართველები ერთად იბრძოდნენ „საერთო მტრის“ წინააღმდეგ.

და გიორგი ბრწყინვალის ზეობისას, მაგრამ, სამწუხაროდ, რაც კელარ მოხერხდა შემდგომ საუკუნეებში, რეალობად იქცა, თუმცა უცხო ძალის ბატონობის პირობებში. გარდევნილ იქნა საქართველოს ტრადიციული ისტორიული გარემო (გარემოცვა) (ნიკო ბერძენიშვილი). დასავლეთ ევროპულ და რუსულ კულტურებთან ზემოქმედებით და ახალ ეკონომიკურ და სოციალურ (სოციალური სტრუქტურის აზრით) პირობებში ხდებოდა ჩვენი კულტურის ევროპეიზაცია. ემიგრებთ, ძველი ირანისა და მით უმეტეს, უფრო ჩამორჩენილი თურქული კულტურის ზემოქმედებასთან შედარებით, ქართულ კულტურასაც განვითარების მნიშვნელოვანი პერსპექტივები ესახებოდა. მაგრამ ქართველი ისტორიკოსი განსაზღვრული „დოზირებით“ არ უნდა მიუდგეს რუსეთ-საქართველოს იმჟამინდელი ურთიერთობების საკითხს. მან თვალი არ უნდა დახუჭოს იმ უამრავ უარყოფით შედეგზე, რომლებიც ამ ურთიერთობებმა მოგვიტანა.

უპირველეს ყოვლისა მეფის რუსეთმა ურცხვად, ეერაგულად დაარღვია გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობები, თვით გიორგი XII-სთვის მიცემული დაპირებანიც კი, ასევე სოლომონ მეორესთან დადებული ხელშეკრულება. ეროვნული სახელმწიფოებრიობა გაუქმებულ იქნა ჯერ ქართლ-კახეთში, შემდეგ – იმერეთში. ავტონომიურ მმართველობას რუსეთი ჯერჯერობით ითმენდა სამეგრელოში, გურიაში, აფხაზეთსა და სვანეთში. მალე ამათი ჯერიც დადგა. 1829 წელს გაუქმდა გურიელთა მმართველობა გურიაში. ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის პეტერბურგში გაწვევით სამეგრელოს მართვა-გამგეობა უშუალოდ კავკასიის მეფისნაცვლის ხელში გადავიდა. 1855-57 წლებში ნ. კოლიუბაკინი – მანამდე ქუთაისის გუბერნატორი, ახლა სამეგრელოს მმართველიც გახდა. 1857 წელს სამეგრელოში რუსთა მმართველობა *de facto* დამყარდა, 1867 წელს კი ავტონომია *de iure*-დაც იქნა გაუქმებული. ერთი წლით ადრე, 1866 წელს, იგივე დაემართა აფხაზეთის სამთავროსაც.

1803-1805 წლებში ბაგრატიონების (კახეთის) სამეფო სახლის წარმოიადგენლები საქართველოდან გადაასახლეს და

ისინი დასახლებულ იქნენ რუსეთის სხვადასხვა ქალაქებში. ჩვენი, საქართველოს ისტორიის ირონია იმაში მდგომარეობდა, რომ ეს გაკეთდა რენეგატი, გარუსებული ქართველი გენერლის პაველე ციციანოვის უშუალო ძალისხმევით.

მაგრამ ისტორიის ახალ მკაცრ გამოწვევას ქართველობამ სათანადო, თავისი ძალების შესაბამისი პასუხი გასცა. ამდენად, სულაც არ გახლდათ ისე, როგორც ეს ალექსანდრე ჭავჭავაძეს წარმოედგინა: „საქართველო მაშინ (1800-იანი წლების დასაწყისში – გ. ყ.) ისეთ მძიმე ავადმყოფს ჰგავდა, რომელსაც ძლივსღა შესწევს ძალა, რათა მკურნალს თავისი გასაჭირი აუწყოს. განა შეეძლო მას იმ დროს რაიმე წინააღმდეგობის გაწევა?! იგი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის მფარველობა მისთვის აუცილებელია და ამისათვის სხვა ყველაფერი უნდა დათმო“.¹ ჯერ კიდევ 1802 წელს ადგილი ჰქონდა კახეთის თავად-აზნაურთა ერთი ნაწილის შეთქმულებას (ქიზიყში). 1804 წელს აჯანყდნენ ქართლის მთიანეთის მცხოვრებნი. 1810 წელს იმერეთის მოსახლეობამ თავგამოდებით იბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობის – სამეფო ხელისუფლების დასაცავად. რუსეთ-საქართველოს შორის სერიოზული ომის სახე მიიღო კახეთის 1812 წლის აჯანყებამ, რომლის შთამბეჭდავი (სამწუხარო აზრით) შედეგი ასეთი იყო: მომხდურებმა მოკლულებისა და დაჭრილების სახით დაჰკარგეს 1146 კაცი.² 1819-20 წლებში კვლავ აჯანყდა იმერეთი, რომელსაც მხარი აუბა გურიამაც. უკანასკნელი აჯანყდა 1841 წელსაც. ძველი ყაიდის ეროვნული ბრძოლის ბოლო მცდელობას წარმოადგენდა სვანეთის 1876 წლის აჯანყება.

ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა 1832 წლის შეთქმულებაზე (მასთან დიმიტრი ყიფიანის მიმართებაზე) კი ცალკე ვისაუბრებთ. აი, როგორი იყო თავისებური „რეფერენდუმის“ შედეგები, რითაც ქართველმა ხალხმა, ერმა შეაფასა რუ-

1 იხ. ალექსანდრე ჭავჭავაძის დასახელებული საისტორიო ნარკვევი, გვ. 87.

2 საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელო, ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1958, გვ. 411.

სეთის მიერ საქართველოში დამკვიდრებული ცარისტული კოლონიური რეჟიმი!

ცხადია, მხოლოდ ზემოთქმულით როდი ამოიწურება მეფის რუსეთის ჩვენი ქვეყნისათვის თავსდამტყდარი უბედურება. „ერთმორწმუნე“ რუსეთმა შეუტია ქართულ ეკლესიასაც. 1811 წელს მან გააუქმა კათალიკოსობა საქართველოში და სანაცვლოდ დაინიშნა ეგზარქოსი. ეგზარქატის მართვა-გამგეობა კი რუსეთის სინოდს დაუქვემდებარეს. მეტიც, დიდად შეზღუდეს ღვთისმსახურება მშობლიურ, ქართულ ენაზე თვით საქართველოს უმაღლეს, სიონის ტაძარში. ამის თაობაზე ივანე ჯავახიშვილი აღშფოთებით წერდა: „ამგვარად, საქართველოს რუსეთთან შეერთებიდან 16 წლის შემდეგ ქართველებს მოესპოთ საშუალება საქართველოს დედაქალაქის კათედრალურ ტაძარში ღვთისმსახურება თავის მშობლიურ ენაზე მოესმინათ¹ იმ ენაზე, რომელზეც 1400 წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ მხურვალე ლოცვა აღევლინებოდა. არც სპარსელებს, არც არაბებს, არც წარმართ მონღოლებს, არც თურქებს არ გაუკეთებიათ ქართული ქრისტიანული მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის ის, რაც გაუკეთა რუსულმა მმართველობამ და მათმა ეგზარქოსმა“².

საეკლესიო მამულები სახაზინო საკუთრებაში გადავიდა. აქედან გამომდინარე, სასულიერო პირებს ჯამაგირი დაენიშნათ. დამკყრობელ ხელისუფლებას ამით სურდა სათანადო სოციალური დასაყრდენი გაეჩინა.

ქართული ენა განდევნილ იქნა სახელმწიფოებრივი მმართველობის სფეროდან, კერძოდ – სასამართლოდანაც. გამოძიება და სამართალწარმოება ხდებოდა ქართველო-

1 შეგახსენებთ, 1817 წლიდან დაწესდა, რომ სიონის საკათედრო ტაძარში წირვა-ლოცვა კვირაში სამჯერ რუსულად უნდა აღსრულებულიყო.

2 ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეხუთე, თბ., 1953, გვ. 111. ცნობილია, რომ ამ და მსგავსი აზრებისათვის დიდი ქართველი ისტორიკოსის აღნიშნულ წიგნს ყადაღა დაადეს და იგი დიდხანს აკრძალული იყო. ამ შემთხვევაშიც, ცხადია, ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგია არაფერ შუაში იყო, თავს იჩენდა ახალი რუსეთის იმპერიალისტური იდეოლოგია.

ბის აბსოლუტური უმრავლესობისათვის გაუგებარ რუსულ ენაზე. სისხლის სამართლის საქმეები განიხილებოდა რუსული კანონების მეშვეობით. ჯერჯერობით სამოქალაქო საქმეებში თუ გამოიყენებოდა ვახტანგ მეექვსის სამართალი.

მეფის რუსეთის ხელისუფლება ქართველთა გარუსება-რუსიფიკაციის მიზნით სხვა მხრივაც ცდილობდა ჩვენს შევიწროებას. 1817-1819 წლებში ქვემო ქართლსა და გარე კახეთში ჩასახლებულ იქნა გერმანელთა ხუთასზე მეტი ოჯახი, რომელთაგანაც თითოეულს 35 დესეტიანა საუკეთესო მიწა გამოუყვეს. ესეც არ იკმარეს და მკეიდრ მაცხოვრებლებს აიძულებდნენ, კოლონისტებისათვის მიწები დაეხნათ და საშენი მასალა მიეწოდებინათ.

რა თქმა უნდა, კარგი იყო რომ რუსეთ-თურქეთის 1828-1829 წლების ომის შედეგად, 1829 წლის ზავით, საქართველოს დაუბრუნდა ფოთი, ახალციხე, ახალქალაქი და სამცხე-ჯავახეთის ათი რაიონი (ახალციხის, ახალქალაქის, ასპინძის, აწყურის, ხერთვისის, ქვაბლიანის, აბასთუმანის, ჭაჭარაქის, ფოცხოვისა და ჩილდირისა), მაგრამ ისიც ხომ ფაქტია, რომ იმავედროულად თურქეთიდან გადმოსახლებულ იქნა 6000-ზე მეტი ოჯახი სომხური და ბერძნული წარმომავლობისა. ისინი დაასახლეს ჯავახეთში, ახალციხესა და წალკის (თრიალეთის) მხარეებში. ცნობილი გახლავთ ისიც, რომ მეფის ხელისუფლება ყოველნაირად ეცადა, რომ ჯავახეთიდან ქართული მოსახლეობის დიდი ნაწილი აყრილიყო და თურქეთში გადასახლებულიყო.

1837 წლიდან მოყოლებული საქართველოში თხუთმეტი წლის განმავლობაში ნამსახურებ ჯარისკაცებს ნება დაერთოთ ოჯახს მოკიდებოდნენ და დასახლებულიყვნენ (ცხადია, საქართველოში). ასე გაჩნდა რუსული კოლონიები თბილისის შემოგარენში, წალკაში, თეთრი წყაროში, გომბორში, მანგლისში, კოჯორში და ა.შ. 1845 წელს საქართველოში გადმოსახლებულ იქნენ რუსი სექტანტები - დუხობორები, მალაკნები, სკოპცები, სულ 10 000 სულის რაოდენობით. გარდა ამისა, ოკუპანტი ხელისუფლება უხუად გადასცემდა მიწებს რუს დიდ მთავრებსა და თა-

ვადებს, უცხოელ ვაჭრებსა და ფაბრიკანტებს.

აღნიშნული ღონისძიებებისათვის რუსეთის ხელისუფლებას კერძოდ, საქართველოში დიდძალი მატერიალური შესაძლებლობანი ჰქონდა. ცნობილია, რომ საგლეხო რეფორმის შემდგომაც კი სამეფო ხაზინას ეკუთვნოდა 3.862.72 ჰექტარი მიწა, რაც მიწის მთელი ფართობის (ტერიტორიის) 57.6%-ს შეადგენდა.¹ და ეს მაშინ, როდესაც თვითონ ქართველ თავადებსა და აზნაურებს ამ დროს საკუთრებაში ჰქონდათ 2.091.354 ჰა.² აღარას ვამბობთ ქართველ გლეხკაცობაზე, რომელსაც სულ 418.810 ჰექტარი მიწა ჰქონდა (მიწის საერთო ფართობის 6.4%).³

რუსულმა კოლონიურმა რეჟიმმა თავისი გამოხატულება პოვა სოციალურ სფეროშიც. თავდაპირველად იგი დემაგოგიურად ცდილობდა გლეხკაცობის მიმხრობას, ჰპირდებოდა რა მათ ბატონყმობისაგან განთავისუფლებას (შვენიშნავთ, რომ ჯერ კიდევ ეკატერინა II ამასვე აკეთებდა დასავლეთ უკრაინის გლეხთა მიმართ, პოლონეთისაგან მათი ჩამოშორების მიზნით). მაგრამ მერე და მერე, ხელისუფლების განმტკიცების კვალობაზე, მსგავსი დაპირებები დაივიწყეს და ბატონყმური ურთიერთობანი არნახულად გაამკაცრეს. ტრადიციული სახის ექსპლუატაციას ემატებოდა ახალი გადასახადები: სასურსათო და სატრანსპორტო, ამასთანავე, აჩქარებდნენ ფულად გადასახადებზე გადაყვანას.

სამაგიეროდ, უფრო დაუტკბენ გაბატონებულ ფენას (კლასს). 1818 წლიდან იყო მცდელობები რუს „დვარიანებთან“ მისი გათანაბრებისა.⁴ 1827 წელს კი მიიღეს დადგენილება მათი საბოლოო გათანაბრების შესახებ. 1832 წლიდან ყმა-გლეხთა ფლობა მხოლოდ თავად-აზნაურთა პრივილეგიად სცნეს (მანამდე ეს ჰქონდათ მოქალაქეებსაც, ვაჭრებსაც და გლეხებსაც კი).

1 იხ. საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელო (ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით), თბ., 1958, გვ. 542-43.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 543.

3 იქვე.

4 ქართული ტერმინი „თავადაზნაურობა“ არაა მთლად ეკვივალენტური რუსული სიტყვისა „дворяне“.

რაც შეეხება ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას, ყოველ შემთხვევაში XIX საუკუნის პირველ მესამედში მისი გაუმჯობესება გამოირიცხა. ამის მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, გახლდათ ხშირი ომიანობა (ერთი მხრივ, რუსეთსა და მეორე მხრივ, ირანსა და თურქეთს შორის), საერთო-სახალხო აჯანყებანი. რასაკვირველია, მხედველობაშია მისაღები რუსეთის საერთო ეკონომიკური და სოციალური ჩამორჩენილობა, მისი ბურჟუაზიული განვითარებულობის სისუსტე (დასავლეთ ევროპასთან შედარებით). ამის გამოისობით რუსეთს (ინგლისისა და საფრანგეთისაგან განსხვავებით) საქართველოს ეკონომიკური ათვისება შემდგომაც არ შეეძლო. ამიტომაც სჯერდებოდა ძირითადად მის გასაღების ბაზრად და ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების მწარმოებელ ქვეყნად შენარჩუნებას.

ეკონომიკური უძრაობით აიხსნებოდა ქვეყნის ურბანიზაციის დაბალი დონე. 1826 წელს თბილისის მოსახლეობამ ძლიეს მიაღწია 1780-იანი წლების (აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის წინანდელ) დონეს. სხვა ქალაქები (ქუთაისი, თელავი, სიღნაღი, გორი და ა.შ.) იზრდებოდნენ ძირითადად როგორც საგუბერნიო და სამაზრო ცენტრები.

დემოგრაფიული თვალსაზრისით აღსანიშნავია ტყვის სყიდვის შემცირების ტენდენცია და შემდგომ მისი სავსებით მოსპობა.

აი, ასეთი იყო ის პირობები, რომლებშიც დიმიტრი ყიფიანის თაობას, „ოცდათორმეტიანელებს“ რომ უწოდებენ, მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა.

მეორე თავი

დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მოკლე მატყანი

„მის (დიმიტრის - გ.გ.) წინ ორი 'გ' ზა იდგა: მარცხნით ბიუროკრატიული, მთავრობისგან გატყვევლი, ია-უარდით მოუწნილი და ბირადად საბედნიერო; მეორე - მარჯვნივ, მესამოცე წლის მოღვაწეების ნაწიარკედელაუები, უსწორმასწორო, სასიუათო და ბირადად საენებელი. საბირადო ბედნიერების საუესურზე შემდგარი ვიფიანი უმიმრად გადავიდა ამ სასიუათოზე და წაირიცხა ასაღ მოღვაწეებში, სიტყვით, კაღმით, საქმით, სუღითა და გუღით მათთან იუო ისიც“.

აპაპი.

ყიფიანების საგვარეულო წარმოშობით სვანეთს, კერძოდ ზემო სვანეთის სოფელ წვირმს უკავშირდება (რამდენადაც ვიცით, აქ ამჟამადაც ცხოვრობენ ყიფიანები (სამი-ოთხი კომლი). თვითონ ყიფიანებს შემდეგნაირი გენეალოგიური გადმოცემა პქონდათ. მოვიტანთ მას არჩილ ჯორჯაძის ნარკვევის მიხედვით, რაც, თავის მხრივ დიმიტრის უმცროსი ვაჟისაგან, კოტესაგან, მოდის: „იმერეთის მეფე ბაგრატს ოსმალეთის ჯარებმა გაუჭირეს საქმე ისე, რომ იძულებული გახდა იმერეთის სხეადასხეა მაზრებიდან (!) მოეწვია მეომარნი. მაშინ სვანეთს ცხოვრობდა მეტად გაელენიანი, ერთი თემის თავი (!), გიორგი გოგიაძე, რომელსაც პყავდა ათასი მეომარი მორკინალი კაცი. ჩემი მამა „მორკინალს“ გლაღიატორად სთარგმნიდა.

ბაგრატ მეფემ ქუთაისიდან გაუგზავნა სვანეთს, ამ გიორგი გოგიაძესთან, სოფელს წვირმიშს (!): „შენის ათასის მეომრით დამეხმარე, ოსმალნი უკუეაქციო ჩემი სამეფოდანო“. წამოვიდა გოგიაძე და რა მდინარე ცხენისწყალს მარცხენა კიდე ს გადმოსცილდა, დაბანაკდა იქვე, სოფელს მურს და თავისი

შიკრიკი აახლა ქუთაისს, მეფე ბაგრატს: „შენს საბრძანებელში გიახელიო“.

– მე გიორგი გოგიაძეს აქ, ქუთაისს, მოველოდი და ის მურს დადგაო? – ჰკითხა გოგიაძის შიკრიკს.

– შენ, ბატონო, როგორც მასპინძელი, შენ სტუმარს იქ უნდა დახედო, – ამანაც უპასუხა.

– კარგი, – უბრძანა ბაგრატ მეფემ, – წადი, მოახსენე, ხეალ ვნახამო.

მეორე დღეს გაემგზავრა ბაგრატ მეფე და რომ მოვიდა მურს, გოგიაძეს ბანაკს, გამოვიდა თავის ფანჯატურიდან გიორგი გოგიაძე სალამის მისართმევად, მაგრამ ბაგრატ მეფემ დაასწრო და უთხრა:

– ოჰ, ჩემო გიორგი გოგიაძე, რა „ყიფიანი“ რამა ყოფილხარო, ე.ი. რა ამაყი ყოფილხარო.

ამის შემდეგ ამ გიორგი გოგიაძეს დაარქვეს „ყიფიანი“ და დროთა ვითარებით სიტყვა „გოგიაძე“ გაქარწყლდა და დარჩა სიტყვა „ყიფიანი“.¹

თვითონ არჩილ ჯორჯაძე ასე დაასკენიდა: „ეს ლეგენდა, რომელსაც, რასაკვირველია, არა აქვს ისტორიული სინამდვილის ხასიათი, სინამდვილესთან რითიმე მაინც უნდა იყოს დაკავშირებული და დიმიტრის ცხოვრებას რომ გავეცნობით, იქნება მოგვაგონდეს ხოლმე იმ სუან მორკინალთა ამაყი უფროსის ამბავი“.² სხვებს, მათ შორის, ბევრ პროფესიონალ ისტორიკოსს კი სავსებით სჯერათ ამ თქმულებალეგენდისა.

მსგავსი გენეალოგიური მითები (ფანტაზიები) ყიფიანთა საგვარეულოს სხვებიც შემოუნახავს. რაჭის (ხვანჭკარელ) ყიფიანებში შემორჩა ასეთი გადმოცემა მათი წინაპრის სუანეთიდან გადმოსახლების შესახებ: „ყიფიანი წინ უძღოდა თურმე ოცდაათკაციან რაზმს, რაზმელები წინამძღოლთან ძმადშეფიცული ჭარბაძეები (!) ყოფილან. ყიფიანი თავისი ამალით რაჭის ერისთავს ხლებია და თავშესაფარი უთხოვია. ამ დროს იმერეთის მეფისაგან მალემსრბოლელი მო-

1 იხ. ა. ჯორჯაძე, წერილები, თბ., 1989, გვ. 394.

2 იქვე, გვ. 394-395.

სულა. მტერი (!) შემომესია და ჯარი მომაშველეთო. ყიფიანს ერისთავისათვის მიუმართავს: ათი კაცი დამიმატე და საომრად ჩემი რაზმით წაეალო. ერისთავს ხიზნის თხოვნა დაუკმაყოფილებია. როცა იმერეთის მეფეს ასე ცოტა მეომრები უხილავს, გაბრაზებულია:

– თქვენს ბატონს (ჩანს, რაჭის ერისთავი იგულისხმება – გ.ყ.) ხომ არ ეგონა ქორწილში ვეპატიუებოდით;

– აუგი ამის შემდეგ ბრძანეთო! – შეჰკადრა თურმე პასუხად ყიფიანმა. მართლაც, ბრძოლაში ყიფიანის მამაცობის წყალობით გაუმარჯვნიათ, რისთვისაც მეფეს ჯილდოდ თავადობა და სამფლობელი უბოძებია¹. ეს საისტორიო წყარო რომ სანდო არაა, აშკარაა.

იგივე ავტორი ყიფიანების სხვაგვარ გადმოცემასაც გვთავაზობს: „თქმულების მეორე უფრო ფართოდ გავრცელებული ვარიანტით, სისხლისმაძიებელთაგან დევნილი ოთხი ძმა სვანეთიდან რაჭას გაქცეულა. ერთი ძმა მეორე ტოლას დასახლებულა, მეორე – ხვანჭკარას, მესამე – ჩორჯოს, მეოთხე – ჭყვიშს თუ ჟოშხას. აღნიშნულ სოფლებში ყიფიანები დღესაც ცხოვრობენ. ამათგან თავადობა ხვანჭკარელ და ტოლელ ყიფიანებს მიუღიათ; ხვანჭკარაში მეფეს უნახავს ახალგაზრდა ყიფიანი, რომელსაც ხელმწიფის საპატივცემულოდ გამართულ ყაბახსა და ჯირითზე დიდი სიმარჯვე და სიჩაუქე გამოუჩენია. მეფე, მეტადრე, მშვილდოსნობით მოუხიბლავს. ცალ ფეხს აუკაუჭებდა თურმე და ისარს ისე სტყორცნიდა. ციდან ფრინველს აგდებდა, კაცს წამწამს წყევტდა. – რა გიბოძო? – ჰკითხა მბრძანებელმა.

– მეტს არას გთხოვ, ციხე მომეციო“².

ექვთიმე თაყაიშვილმა 1909 წელს გამოაქვეყნა სასისხლო სიგელი ყიფიანებისა, მიცემული ბაგრატ მეფის მიერ. დოკუმენტს თარიღი არ აქვს, მაგრამ დაწერილობის მიხედვით ისტორიკოსი მას აკუთვნებდა XV საუკუნეს, სახელდობრ

1 ლევან ფრუიძე, მევენახეობა და მეღვინეობა საქართველოში. რაჭა, თბ., 1974, გვ.228.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 228-29. მაგრამ, როგორც ცნობილია, თავადობისათვის ოდენ ციხესიმაგრე არა კმაროდა და რაჭველ თავად ყიფიანებს სოფლებიც ჰქონდათ.

იმერეთის მეფე ბაგრატ მეორეს (1463-1478), რომელიც 1466 წლიდან იმერეთთან ერთად ქართლის მეფეც (ბაგრატ VI) გახდა. დოკუმენტში აღნიშნულია: „და გიბოძეთ ეს სიგელი, ჩვენ მეფეთ მეფემან ბაგრატ, თქვენ ყიფიანსა გაგიჩინეთ ესე სიგელი, ამით რომე თქვენი გეარის კაცი თანა დატანებითა მედგა და ერთგული ყოფილხართ მეფეთ-მეფეთა ბაგრატიონთა ჩამომავალთა“.¹ როგორც ვხედავთ, აქ ლაპარაკი არაა იმერეთში თურქთა ლაშქრობაზე და საერთოდაც ამ პერიოდისათვის მსგავსი ამბავი გამორიცხებულია.

თუკი ყიფიანთა საგვარეულო გადმოცემა ასახავს ისტორიულ სინამდვილეს (ოსმალთა ლაშქრობას) იქნებ ეს დაკავშირებულ უნდა იქნეს ბაგრატ III-ის მეფობის ხანასთან (1510-1565)? ჩვენი გამოჩენილი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს:

„წელსა ქსა ჩ-ფიბ, ქარ.ს“, მეფობასა ბაგრატ მეორესა(!) გამოვიდა სპასპეტი სულტან სელიმისა სპითა უამრავითა და მოადგა სამცხეს. ამას მიეგება ათაბაგი მზეჭაბუკ, მიუძღოდა და ჩამოიყვანა ფერსათსა ზედა იმერეთს. ხოლო ბაგრატ მეფე ვერ წინააღუდგა და უკუარიდა სიმაგრეთა შინა და დახიზნა იმერეთი. გარნა მოსრულთა ოსმალთა დაწუეს ქუთაისი და გელათი. მერმე მოაოცრნეს, მოწუეს, მოსრნეს და მოსტყუენნეს სადა ვინ ჰპოვნეს იმერეთსა შინა და უკუნიკცნენ მასვე გზასა ზედა და წარვიდნენ“.² აღნიშნულ გარემოებებსაც რომ თავი დავანებოთ, ეს თქმულება, როგორც საისტორიო წყარო დიდ უნდობლობას იწვევს. სვანეთის დოკუმენტების კრებულში გოგიაძეთა გვარი არ მოიხსენიება, ხოლო ყიფიანებისა კი – უკვე XIV საუკუნის ბოლოსა და XV საუკუნის დასაწყისისთვის.⁴ ასე რომ,

1 ივანე ჯავახიშვილი ბაგრატ VI-ის (იმერეთში II-ის) მეფობის წლებად თვლიდა 1463-66 წლებს, ქართლში – 1466-78 წლებს. იხ. „ქართველი ერის ისტორია“, წიგნი 4, თბ., 1967, გვ. 94-98.

2 საქართველოს სიძველენი, ტომი II, თბ. 1909, გვ. 318.

3 ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 810

4 იხ. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, თბ., 1941, გვ. 62.

რომელიმე ბაგრატი იმერთა მეფეს არ შეეძლო ყიფიანების გვარ-სახელის „ნათლია“ გამხდარიყო.¹ ვიმეორებთ, აბსოლუტურად გამორიცხულია ამ დროს იმერეთში თურქთა შემოსევის ფაქტი.

ასევე სავსებით წარმოუდგენელია ისიც, რომ ზემო სვანეთის ერთ-ერთ პატარა სოფელ წვირმში (ამჟამად იგი იფარის საკრებულოს შემადგენლობაშია) რომელიმე ყიფიანს შეეკრიბა ათასი მორკინალი (ეს სიტყვა რკინის საჭურველში ჩამჯდარ კაცს უნდა აღნიშნავდეს). ამისათვის ამ სოფელში სულ მცირე ათას კომლს მაინც უნდა ეცხოვრა, რაც სვანეთის პირობებში ყოველად გამორიცხულია.

ამდენად, აშკარაა, რომ მსგავსი ლეგენდა (თქმულება, გადმოცემა) ყიფიანთა ფანტაზიით არის შექმნილი. უთუოდ სწორია ისტორიკოსი თამაზ ბერაძე, რომელიც წერს: „ამ ლეგენდიდან მხოლოდ ის არის მართალი, რომ ყიფიანი სვანური წარმოშობის გვარია“.²

ცნობილი ისტორიკოსი, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მეკლევარი სიმონ ხუნდაძე აღნიშნავდა:

„დიმიტრის მამა – ქოჩო ყიფიანი და მისი ბიძაშვილი მამისთვალი სვანეთიდან გადმოსულან ქართლს და დამდგარან დიდ ივანე აბაშიძესთან მოურაეად“.³ ეს არასწორია,

1 სხვათა შორის, გოგიაძეთა მცირერიცხოვანი გვარი მართლაც არსებობს. მისი წარმომადგენლები ცხოვრობენ ქუთაისსა, თბილისსა და ბაღდათში. იხ. ავთანდილ სილაგაძე, ანზორ თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997, გვ. 61.

2 იხ. ავტორის წიგნი „რაჭა“, თბ., 1983, გვ. 98.

3 სიმონ ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ტფილისი, 1936, გვ. 1936. ამასვე იმეორებდა იოსებ უთურაშვილიც. აღსანიშნავია, რომ 1870-იან წლებში სვანეთში (ზემო) სამსახურებრივი მივლინებით იმყოფებოდა დიმიტრის ვაჟი კოტე. აქ პირველი ფეხის დადგმის შთაბეჭდილებას იგი ასე გვიზიარებს: „ამ მშვენიერ თავისუფალ – სვანეთის ქვეყანაში თვალს იმოდენა ტურფა სამაკაული ბუნებისა დახვდა რაღაც და ყურს საოცარი ხმაურობა იმავე ბუნებისა ისეთი თვისებისა, ისეთი სასიამოვნო და სამხიარულო სმენისათვის, რომ უნებურად ვსთქვი – ეჰ აქ ყოფილა ბედნიერება მეთქი, რომელიც ყოველთვის თან სდევს წმინდასა და ჭეშმარიტს თავისუფლებას!“ ჟ. „ივერია“, №19, 7 ივლისი, 1877. სტატია დაბეჭდილია კოტე სანინელის ხელმოწერით. სამწუხაროდ, ავტორი არ ეხება თავისი წარმომავლობის სვანურ ძირს.

ყიფიანები ჯერ რაჭაში გადმოსულან. სხვათა შორის, ვასილ კირვალიძის (რაჭელი წარმოშობის) მოგონებით, დიმიტრის მისთვის უთქვამს: „ჩვენც რაჭველები ვართ, ძველთაგან ზემო ქართლში გადმოსახლებული“.¹

ეტყობა, დიმიტრის მამა ქოჩო (ივანე) ვერ შეჰკუებია ქართლის აბაშიძეებს, რომელთა სახლშიც (სათავადო) იგი მოურავი იყო, გასცლია მათ და ჩასიძებია სოფელ მერეთში (თანამედროვე გორის რაიონში) ფურცვლაძეების ოჯახში. მაგრამ საქმე არც მთლად ისე ყოფილა, როგორც ამას დიმიტრის უფროსი ვაჟი ნიკო წერდა, რომ თითქოს ქოჩო ყოფილა „წყნარი და მშვიდობიანი ხასიათისა, უსიამოვნებას, ჩხუბს და დავიდარებას ყოველთვის ერიდებოდა და ამიტომ დაანება თავი სააბაშიოს, სადაც აბაშიძეებისაგან შევიწროვებული იყო“.²

დიმიტრის დაბადების წლად ჩვეულებრივად ითვლება 1814 წელი (14/26 აპრილი). მაგრამ მაქსიმე ბერძნიშვილმა შენიშნა, რომ 1833 წლის თებერვლის ჩვენებაში დიმიტრი აცხადებდა, რომ ის ოცდაორი წლისაა³, ე.ი. დაბადებულია 1811 წელს. ამავე თარიღს ასაბუთებენ ფელიქს დანელია⁴ და თამაზ ჯოლოგუა.⁵ მართლაც, ამის დამადასტურებლად რამ-

1 იხ. მისი მოგონება „დიმიტრი ყიფიანი“ თამაზ ჯოლოგუას წიგნში „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, თბ., 2007, გვ. 161. მეფის რუსეთის დიდმოხელე კორნელი ბოროზდინი წერდა (უნდა ვიფიქროთ დიმიტრისაგან მოსმენის შედეგად), რომ იგი რაჭველი აზნაური იყო. იხ. მისი „სამეგრელო და სვანეთი“, თედო სახოკიას თარგმანი, I გამ., თბ., 1934, გვ. 280. იქნებ აქედან უნდა მოდოდეს დიმიტრისათვის დამახასიათებელი ლექსიკა, თავისებური „რაჭულიზმები“, რომლებითაც იგი თავის ახლობლებს მიმართავს: „ლოკინა“, „ლოკუნუნა“ (ელდენეს), „ნიკუკა“, „ნინიკუნა“, „ნინუკი“ – ნინოს (რძალს), „გეტუტუნა“, „გეტუკა“, „გეტუნიკა“ (შვილიშვილ ელიზავეტა), „რძალუკა“, თავის თავზე წერს: „ქმარუკა“ და ა.შ.

2 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, შემდგენელი თამაზ ჯოლოგუა, თბ., 2007, გვ. 6.

3 იხ. მისი „მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის“, თბ., 1983, გვ. 209.

4 ფ. დანელია „მსგავსი კაცები იშვიათად იბადებიან...“, „საისტორიო მოამბე“, №65-66, 1993-94, გვ. 424.

5 იხ. კრებული „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 238-39.

დენიმე არგუმენტი არსებობს. უპირველესად, მეტრიკული ამონაწერის თანახმად დიმიტრი ყიფიანი დაბადებულია 1811 წლის 14 აპრილს, ხოლო ამავე წლის 4 ივლისს იგი მერეთის წმინდა გიორგის ეკლესიაში მოუნათლავს მღვდელ იოსებ ფურცელაძეს.

მოვიტანო ამ დოკუმენტს (დედანი წარმოადგენს ხელნაწერს), რომელიც წარედგინა სათანადო ინსტანციაში 1831 წლის 19 იანვარს: «Дано сие от меня, нижнепоименованного, сыну Горийского уезда дворянина Кочо (т.е. Ивана) Кипиани, Дмитрию, в том, что он действительно рожден 1811 года апреля 14-го дня от законного супружества; крещен того же года июля 4-го дня в церкви св. Георгия в деревне Мерети священником Иосифом Пурцеладзевым; восприемником от св. купели был священник же Григорий Метревелов (умерший уже в 1824 году сентября 2-го дня), во уверение чего и дано эму дворянину Дмитрию Кипианову сие свидетельство за собственноручным моим подписом (!), Генваря дня 1831 года. Мღვდელი იოსებ ფურცელაძე. Священник Иосиф Пурцеладзе.

Что означенный дворянин, Дмитрий Кипианов, действительно крещен священником Пурцеладзевым и от купели воспринят священником же Метревеловым, в том свидетельствуем: ამ ზემოხსენებული დიმიტრი ყიფიანოვის სულიერი მამა და მოძღვარი ეურემ მღვდელი კალებანსკი.

„Вышеименованного Дмитрия Кипианова духовный отец и исповедатель священник Ефрем Калубанский. Церкви св. Троицы священник Соломон Аврамов. Подпорутчик (!) Иван Гарсего-нов.“¹

დიმიტრის დაბადების თარიღის გაყალბებას მახვილგონიერული ახსნა მოუძებნა თამაზ ჯოლოგუამ. დოკუმენტურად დადასტურებულია, რომ უფროსმა ძმამ, ქაიხოსრომ ყმაწვილი დიმიტრი ჯერ თბილისის სასულიერო სემინარია-სთან არსებულ სასულიერო სასწავლებელში შეიყვანა, 1823 წლის 1 სექტემბერს. ამდენად იგი ამ დროს უკვე მეცამეტე

1 იხ. ფ. დანელია, „მსგავსი კაცები იშვიათად იბადებიან...“, „საისტორიო მოამბე“, №65-66, გვ.177.

წელიწადში იქნებოდა გადამდგარი, მაშინ როდესაც სამრევლო სასწავლებლებში სასკოლო ასაკად 8-10 წელი იყო დადგენილი. ამიტომაც ქაიხოსრო იძულებული გახდა დიმიტრისათვის რამდენიმე (სამი) წელი დაეკლო.

დიმიტრის მამა ადრე გარდაცვლილა. ნიკო ყიფიანის მიხედვით, ეს მომხდარა მაშინ, როდესაც დიმიტრი ორი თუ სამი წლისა ყოფილა. მისივე მტკიცებით, შვიდი წლის ასაკში დედამისიც გარდაცვლილა. მაგრამ 1833 წლის დაკითხვისას ჩანს, რომ იგი ამ დროსაც ცოცხალი გახლდათ.

მერეთელ ფურცელაძეთა ოჯახში სწავლა-განათლების გარკვეული ტრადიცია არსებულა. პატარა დიმიტრის აქ ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, საღვთო რჯულს, კერძოდ „დავითნს“, ანგარიშსა და „ვეფხისტყაოსანს“.

მამით დაობლებულ ბავშვზე მზრუნველობა განაგრძო უფროსმა ძმამ ქაიხოსრომ, რომელიც დიმიტრიზე ჩვიდმეტი წლით უფროსი იყო (გარდაიცვალა 1867 წელს). იგი მუშაობდა სურამის „დამოენის“ (საბაუოს) ნაწილში¹ (ნიკო ყოფიანი)), სადაც უმცროსი ძმაც დაჰყავდა ხოლმე.

შემთხვევითობის წყალობით პატარა დიმიტრი აქ, სურამში, გაუცვნია თბილისში. მცხოვრებ პრაპორშჩიკს ნიკოფორე ფედოროვს, რომელსაც ცოლად ჰყოლია ყიფიანის ქალი, სახელად მარიამი. ფედოროვი უშვილო ყოფილა და სიამოვნებით უშვილებია ნიჭიერი, სწავლას მოწყურებული ყმაწვილი. ასე აღმოჩნდა დიმიტრი თბილისურ რუსულ-ქართულ ოჯახში, სადაც, ცხადია, მან კარგად შეისწავლა რუსული ენა.

თავდაპირველად დიმიტრი სასულიერო სემინარიაში მიუბარებიათ, ერთი წლის შემდეგ კი გადაუყვანიათ თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, რომელიც დაამთავრა 1830 წელს. ამის შემდგომ დიმიტრის მაზრის (თბილისისა) სასამართლოში დაუწყია სამსახური, მაგრამ ხელისუფლებას ამ თანამდებობაზე იგი არ დაუმტკიცებია აზნაურის

¹ ლევან სანიკიძის მიხედვით, ქაიხოსრო მუშაობდა... რკინიგზაზე¹ იხ. მისი „წიგნი მოწამეთა“, თბ., 1991, გვ. 428.

ტიტულის მოწმობის უქონლობის გამო¹ (ამას ადგილი ჰქონდა მოგვიანებით, 1850 წელს, როცა მაღალ წოდებაში ოცდაათ ათასამდე პირი დაამტკიცეს). ამავ 1830 წელს მან დაიწყო მასწავლებლობა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში (გიმნაზიაში), სადაც ასწავლიდა არითმეტიკას, გეოგრაფიას, ქართულ და რუსულ ენებს.²

მაგრამ ეს ამბავი იოლად როდო მოხდა და ამის თაობაზე უთუოდ ღირს შეჩერება.

1830 წლის 22 ოქტომბერს თბილისის სამხედრო გუბერნატორი სტეპან სტრეკალოვი პატაკით მიმართავდა მთავარმართებელ ივან პასკევიჩს, რომელშიც გამოსთქვამდა თავის უარყოფით აზრს დიმიტრი ყიფიანის მასწავლებლად დანიშვნაზე, მცირეწლოვანების გამო.³ საპასუხო მიწერილობაში, 29 დეკემბერს, პასკევიჩი ადასტურებდა სამხედრო გუბერნატორის მოსაზრებას.⁴

მომდევნო წლის 12 იანვარს ამიერკავკასიის სასწავლებელთა დირექტორმა ევარესტ გრუბერმა შუამდგომლობა აღძრა მთავარმართებლის წინაშე. წერილში დიმიტრი ყოველნაირად იყო შექებული, ამასთანავე, გრუბერი უგზავნიდა დაბადების ნამდვილ მოწმობას⁵ (იხ. ზემოთ). 3 თებერვლის საპასუხო წერილში (გრუბერისადმი) ამჯერად მთავარმართებელი პასკევიჩი თანხმობას გამოსთქვამდა, რათა დიმიტრი ყიფიანი დამტკიცებული ყოფილიყო გიმნაზიის მასწავლებლად.⁶

ჩანს, სწავლის 6 წლის განმავლობაში დიმიტრი იღებდა სახელმწიფო დახმარებას (თვეში 5 მანეთს ვერცხლით). ამას იგი აღიარებდა პატიმრობისას, კერძოდ 1833 წლის 7 თებერვლის ჩვენებისას. აქედანვე ვგებულობთ, რომ მის მამინაცვალს „პენსია ჰქონია 300 მანეთის რაოდენობით“,

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 339-340.

2 ამ დროისათვის დიმიტრის პირადი შემოსავალი აღწევდა 840 მანეთს (რეპეტიტორობის ჩათვლით).

3 ფ. დანელიას დასახ. წერილი, გვ. 422.

4 იქვე, გვ. 423.

5 იქვე, გვ. 423-424.

6 იქვე, გვ. 425.

ამდენივე შემოსავალი ჰქონდა ოჯახს ბინის გაქირავებით. ამგვარად, დიმიტრისთვის რუსეთში უმაღლესი განათლების მიღება შეუძლებელი იყო.

ახალგაზრდა პედაგოგმა მონაწილეობა მიიღო თავად-აზნაურთა (ძირითადად) 1832 წლის 'შეთქმულებაში. იგი დაპატიმრებულ იქნა და მომდევნო წელი მან „ყაზარმოზაში“ გაატარა. ეს დრო მან გამოიყენა ფრანგული ენის შესასწავლად. ნიკო ყიფიანის გადმოცემით, მოგვიანებით დიმიტრი თურმე ამბობდა ხოლმე: „ფრანგული ენის სწავლაში ისე ვიყავე გართული დიდიდან მოყოლებული საღამომდინ, რომ დღე როგორ გადიოდა ვერ ვატყობდიო.“²

ამასთანავე, ფრიად დამახასითებელია დიმიტრის 1833 წლის 7 თებერვლის ჩვენება: „ქრისტიანის მოვალეობა თითქმის ყოველთვის უქმ და სადღესასწაულო დღეებში დაედოდი ეკლესიაში, თუ გარემოებანი ხელს მიწყობდნენ და წმინდა საიდუმლოებებს ვეზიარებოდი (причащался) ყოველდღიურად“.³

1834 წელს დიმიტრი გადაასახლეს ევროპული რუსეთის ჩრდილოეთში – მიყრუებულ ვოლოგდაში,⁴ პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ. აქ იგი განაწესეს (ამავე წელს) გუბერნატორის კანცელარიაში ჯერ უბრალო მწერლად (писец), ექვსი თვის შემდეგ კი იგი მდივნად დაწინაურდა, შემდეგ წელს კი გუბერნატორის კანცელარიის მმართველი გახდა.

ვოლოგდის გუბერნატორის ძალიან მოსწონდა ახალგაზრდა, განათლებული, ზრდილობიანი ქართველი და სურდა, რომ მას მისი ქალიშვილი ცოლად შეერთო. დიმიტრის

1 შეთქმულნი ციხეში კი არა, ჯარისკაცთა ყაზარმებში (ავლაბარში) მოათავსეს. ამიტომაც მათი პატიმრობის აღნიშნული ხანა „ყაზარმოზის“ სახელით არის ცნობილი.

2 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 20.

3 „საისტორიო მოამბე“, №65-66, 1993-94, გვ. 439.

4 კორნელი ბოროზდინი ბაქი-ბუქობდა: „ვოლოგდაში გაგზავნა მეტის-მეტად გამოადგა (დიმიტრის). აქ წრე იყო განათლებულ პირთა. ამ წრეში მოექცა ყიფიანი და ცდილობდა რაც შეიძლება მეტი სწავლა-ცოდნა შეეძინა. თვითონაცა გრძნობდა, რომ ტფილისის გიმნაზიიდან ცოტა რამ გამოიყვარ“. იხ. მისი დასახ. წიგნი, გვ. 280.

რუსეთში ცხოვრების პერსპექტივა არ აწყობდა. ამიტომაც ამ წინადადებისაგან შორს დაიჭირა თავი და გუბერნატორის სთხოვა ეშუამდგომლა უმაღლეს ხელისუფლებასთან, რათა ექსორიადქმნილი საქართველოში დაებრუნებინათ.¹

დიმიტრის შეუდგეს „ცოდვა“ და ნება დართეს საქართველოში დაბრუნებისა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ თბილისში არ უნდა ეცხოვრა. ამიტომ იგი ცხოვრობდა და მსახურობდა ქუთაისში „იმერეთისა და გურიის გუბერნატორის“ კანცელარიაში „ჩინოვნიკად“. მმართველი იყო იაკიმ ესპეხო (ეროვნული წარმოშობით ესპანელი). მუყაითმა მუშაკმა („კანცელარისტმა“) ამჯერადაც დაიმსახურა ხელისუფალთა ნდობა და პატივისცემა. აქ მან დაჰყო სამ-ოთხ წელიწადს, ამის შემდეგ კი თბილისში დააბრუნეს.

1837-62 წლების განმავლობაში დიმიტრი მუშაობდა ჯერ მთავარმართებელ ევგენი გოლოვინის, შემდეგ კი მეფისნაცვლების: მიხაილ გორონცოვის, ნიკოლაი მურავიოვის, ალექსანდრ ბარიატინსკის კანცელარიაში სხვადასხვა თანამდებობებზე. 1862 წლამდე იგი იყო მეფისნაცვლის საბჭოს წევრიც.

აქ უნდა მოვიხსენიოთ დიმიტრის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის დასაწყისი. მისეულ „მემუარებში“ ვკითხულობთ:

1 მოგვიანებით, როდესაც თავის ნიჭიერ მსახიობ შვილს კოტეს შესთავაზეს რუსეთში გადასვლა, დიმიტრიმ მას უთხრა: „შენ კარგი არტისტი ხარ, მგონია, ქართულს თეატრს შენ უფრო გამოადგები, ვიდრე რუსულ სცენას“-ო. იხ. კოტე ყიფიანი, მოგონებები, წერილები, თბ., 1964, გვ. 23. კიდევ უფრო გვიან, 1886 წელს, სტავროპოლში გადასახლებული დიმიტრი იქაურ ქართველებს ასე მოძღვრავდა: „თქვენც, სამშობლოდან გადმოხვეწილნი, ნუ დაიფანტებით და გული და სული ისევ თქვენი სამშობლოსკენ გქონდეთ“. იხ. კრებული „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 188.

2 შეგახსენებთ, რომ მიხაილ გორონცოვამდე (1782-1856, კავკასიის უმაღლესი ხელისუფალი გახლდათ 1844-54 წლებში) კავკასიაში იყო მთავარმართებლობა, ამიერიდან კი მეფისნაცვლობა დაწესდა. მეფისნაცვალს გარკვეული საკითხების გადაწყვეტისას, რომლებიც აღემატებოდნენ მის უფლებამოსილებას და მოითხოვდნენ უმაღლესი ხელისუფლის – მეფის ნებართვას, უფლება მიეცა გვერდი აეწყო სათანადო სამინისტროებისათვის და უშუალოდ საქმე დაეჭირა ცენტრთან და კავკასიის კომიტეტის (დაარსდა 1845 წელს) თავმჯდომარესთან.

„1840 წლიდან შეეუდექი კერძო ბიბლიოთეკის შექმნას შემდგომში მისი საზოგადოებრივად გარდაქმნის მიზნით“.¹ რასაკვირველია, საქმის ინიციატორი და მთავარი მოღვაწე თვითონ დიმიტრი იყო.²

ანგარიშგასაწევია მკვლევარ თამაზ ჯოლოგუას მოსაზრება: „დიმიტრი ყიფიანსა და ამ საქმეში მის თანამოაზრეებს გაცილებით უფრო დიდი და შორს გამიზნული ამოცანები ჰქონდათ დასახული: ქართული ხელნაწერების მოძიება, თავმოყრა და დაცვა, მათი შესწავლა და გამოქვეყნება, პერიოდული ორგანოს დაარსება, მთარგმნელობითი და საკვლევადი საქმიანობისთვის ხელის შეწყობა“.³

როდესაც 1846 წელს მ. ეორონცოვის კანცელარიასთან დაარსდა სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა, დიმიტრიმ აქ ჩააბარა საკუთარი შემორჩენილი წიგნები – სულ 510 ტომი.⁴

რაც შეეხება თანამდებობრივ რანგს, დიმიტრი ყიფიანს 1854 წლიდან მინისტრული პქონდა „ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველის“ (действительный статский советник) ხარისხი, რაც ეთანადებოდა გენერალ-მაიორის სამხედრო და კონტრ-ადმირალის საზღვაო ჩინებს (ამიტომაც იყო, რომ სტავროპოლში გადასახლებისას იქაურები მას „გენერლობით“ მოიხსენიებდნენ). ეს წოდებულება რუსეთის იმპერიის „რანგთა ტაბელის“ მიხედვით მეოთხე გახლდათ.

ყირიმის ომის (1853-1856) მსვლელობისას დიმიტრი გენერალ ვასილ ბებუთოვის თხოვნით დაინიშნა სამხედრო კანცელარიის დირექტორად.

1859-1867 წლებში დიმიტრი ყიფიანი გახლდათ სამეგრელოს მთავრის ქონება-მამულის მეურვე. მას სურდა, რომ მამულები (ქვემო სვანეთში, ლეჩხუმსა და ზღვისპირეთის ზოლში) დადიანებს სრულად შეენარჩუნებინათ და ისინი არ შესულიყვნენ საკოლონიზაციო ფონდში.⁵ ამ ნიადაგზე

1 მემუარები, ტფ. 1930, გვ. 167.

2 ეს საკითხი სპეციალურად შეისწავლა თამაზ ჯოლოგუამ. იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), თბ., 2002 გვ. 74-95.

3 იქვე, გვ. 84.

4 იქვე, გვ. 94.

5 ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 65,66,68.

მას კონფლიქტი მოუხდა მეფისნაცვალ ალექსანდრ ბარინსკისთან. რის შედეგადაც იგი დათხოვნილ იქნა მეფისნაცვლის საბჭოდან და საერთოდ სამსახურიდან.¹

მკითხველისთვის უთუოდ საინტერესო იქნება, თუ როგორი პოზიცია დაიკავა დიმიტრი ყიფიანმა ჟურნალ „ცისკარში“ დაწყებულ პოლემიკაში, „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის სახელწოდებით რომაა ცნობილი. ამის თაობაზე ზაქარია ჭიჭინაძე სწორად შენიშნავდა: „1860(!) წლებში, ამ ჟურნალში ატეხილ ბჭობაში (!) ეს მონაწილეობას არ იღებდა, არც ერთ დასს არ ეკედლებოდა, არც ძველებს და არც ახლებს. ამას უნდოდა, რომ ამ ორ თაეობაში (თაეობაში – გ.ყ.) ხიდათ ყოფილიყო“.² მაგრამ ფაქტია, რომ დიმიტრი მონაწილეობდა ილიასეულ ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“.

შეგახსენებთ, რომ დიმიტრი იყო ვიცე-პრეზიდენტი „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოებისა“, რომელიც მიზნად ისახავდა ხელი შეეწყო მეურნეობის აღნიშნული დარგის წარმატებისათვის კავკასიაში.

1864 წელს დიმიტრი არჩეულ იქნა სამი წლის ვადით თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშლად (წინამძღოლად). ამავე თანამდებობაზე იგი აირჩიეს მეორედაც. მესამე ვადით არჩევაზე კი თვითონვე უარი განაცხადა. 1867-1876 წლებში დიმიტრი კვლავ განაგრძობდა მუშაობას სამეგრელოს საქმეებზე, იყო რა ნიკო დადიანის ქონების მმართველი.

სამწუხაროდ, დიმიტრი ქონებრივად ძალზე შეჭირვებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. 1869-1870 წლებში მას ორი სასამართლო პროცესი ჰქონდა დიდვაჭარ ილარიონ ფორაქოვთან (ფორაქაშვილთან) და ორივე წააგო, რის შედეგადაც მას დააკისრეს 32.222 მანეთის გადახდა. საქმე შემდგომში გახლდათ, რის შესახებაც მოგვითხრობს (თვითონ დიმიტრის სიტყვებით) ნიკო ყიფიანი: „თავდებად დაუედექი აბხაზსა (იგულისხმება ილიას ნათესავი და ამხანაგი – გ.ყ.) იმიტომ, რომ მომმართეს, ვითარცა თავადაზნაურობის

1 იქვე, გვ. 58.

2 ზ. ჭიჭინაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ტფ. 1892, გვ.43

წინამძღოლსა. წინამძღოლი უნდა იყოს თავადაზნაურობისა და თვითონ ყოველი თავად-აზნაურის მოსარჩლე და დამცველიო, – ამბობდა დიმიტრი ყიფიანი, – რომ არ დაემდგარიყავ იმათ თავდებად, ფორაქოვი ყოველიფერს ტორგით გაუყიდდა, სამი ათასი თუმნისათვის ათი ან იქნება ოცი ათასი თუმნის საღირალი ადგილ-მამული ტორგით გაუყიდებოდათ აბხაზებსა და იტყოდნენ: რის მარშალია დიმიტრი ყიფიანო, რომ არ უშველა აბხაზებსა და ყელი გამოატრეინა ფორაქოვს იმათთვისო. თუ თვითონ თავისივე ხელით გამოიტრეს ყელი და მეც ამნაირად დამწვეს, რა გაეწყობა! მე ჩემი მოვალეობა ავასრულე და მხოლოდ იმასა ვწუხვარ, რომ მოეტყუედიო“.¹

მარშლობის თანამდებობის დატოვების შემდგომ, 1870-1875 წლებში, ნიკო ყიფიანის თხრობით, „დიმიტრი დაბინავდა ისევ თავის საყვარელ ქეიშხეთში. შეუდგა შექსპირის „შეილოქის“ თარგმნასა, დაიწყო ქართული გრამატიკის შედგენა, მოჰკიდა ხელი ლათინური ენის სწავლას. აგრედეუ დაიწყო რუსულად წერა თავისი მონაგონებისა (Записки и воспоминания), რომელიც დაიბეჭდა რუსულ ჟურნალში „Русская Старина“.² ამას გარდა უვლიდა თავის ადგილ-მამულსა, ევნახებსა და ზვარსა(!). ღვინო მშვენიერი მოჰყავდა“.³

ასეთ სალიტერატურო და სამეურნეო საქმიანობაში იყო გასული დიმიტრი მშობლიურ ქეიშხეთში, როდესაც ნიკო ნიკოლაძემ და კონსტანტინე ბებუთოვმა თბილისიდან შეატყობინეს, რომ სურდათ თბილისის ქალაქის თავად ამოერჩიათ.⁴

დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მომავალ მნიშვნელოვან ნიშანსეეტებზე კი დაწერილებითი თხრობა გვმართებს და მათზე წიგნის ცალკე თავებში მოგახსენებთ.

1 საშვილიშვილო მოკაცშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 29.

2 ეს მოხდა მოგვიანებით, 1886 წელს

3 დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება, „მოამბე“ №4 1894, გვ. 103-104.

4 იქვე, გვ. 104.

მესამე თავი

დიმიტრი ყიფიანის მსოფლხედვის საკითხისათვის¹

§1 უზოგადესი შეხედულება

„მე ძველი კაცი ვარ და ღვთის სასოება ისე არის ჩემს გულში დამკვიდრებული, რომ მისი შერეევა ვერც ერთმა ახალმა იდეამ ვერ შეძლო“. -

(დიმიტრის პერმო წერილიდან
გრიგოლ შარვაშიძისადმი)

„თუ რომ კაცი დროს არ მიტევა და თავისი ცოდნაც თან არ მიაღწენა, იმისთანა საქმე დაუმართება, რაც ამ ბერძნულ გრამმატიკას დაუმართა: დრო დაუდგა ისეთი, რომ აღარაფერს სწერდა ისე, როგორც ლაზარაკობდნენ, - და აღარაფერს ლაზარაკობდა ისე, როგორც სწერდნენ“.

დიმიტრი ყიფიანი

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში გამოდიოდა ტრადიციული ფარგლებიდან. კერძოდ, იგი განიცდიდა (ჯერჯერობით რუსული კულტურის მეშვეობით) ფრანგი და გერმანელი განმანათლებლების გავლენას. ეს ტენდენცია, ცხადია, კიდევ უფრო გაძლიერდა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა-ანექსიის პირველ ათეულ წლებში. შეიცვალა (გაფართოვდა) გეოგრაფიული და ისტორიული თვალსაწიერი, ჩვენს იმჟამინდელ წინაპრებს უფრო მეტი კონკრეტული წარმოდგენა შეექმნათ რუსე-

¹ ამ თემას შეეხო თამაზ ჯოლოგუა თავის წიგნში „დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები)“, გვ. 4-22. მაგრამ ავტორის ყურადღება ძირითადად საკითხის პოლიტიკურ მხარეზე არის გამახვილებული.

თზე, დასაყვლეთ ევროპაზე საერთოდ. ამ საფუძველზე მოწინავე ქართველობას, რომელიც თავდაპირველად თავადაზნაურულ ინტელიგენციად ყალიბდებოდა, უჩნდებოდა ახალი მსოფლხედვა. რასაკვირველია, იგივე ითქმის დიმიტრიზეც.

როგორც ვიცით, დიმიტრი თავდაპირველად თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლობდა, თითქოს შესაბამისი ხასიათის კარიერას უნდა შესდგომოდა, მაგრამ, როგორც ვიცით, მალე აქედან საერო, კეთილშობილთა სასწავლებელში იქნა გადაყვანილი. მოხდა ისე, რომ ჯერ კიდევ ოჯახში მან კარგად შეისწავლა რუსული ენა. შემდგომში მან შეისწავლა ფრანგული და ინგლისური ენებიც, საიდანაც ლიტერატურულ შედეგებს თარგმნიდა. ვიცით აგრეთვე, რომ ჯერ კიდევ ყმაწვილობის ჟამს იგი გიმნაზიაში ასწავლიდა არითმეტიკას, გეოგრაფიას, ქართულ და რუსულ ენებს. დიდი იყო დიმიტრის ინტერესები კერძოდ მეცნიერების, მისი სხვადასხვა დარგის მიმართ. ეტყობა სწორედ აქ გაიცნობიერა კარგად ცნობილი პედაგოგიური პრინციპი, რომლის ძალითაც, „არავითარი ტალანტი არ მოდის ჭარბად, „იგი უნდა დაამუშაო, განავითარო და გაწმინდო მომზადებითა და განათლებით“.

დიმიტრის მსოფლხედვის მთავარ ამოსავალ პუნქტს წარმოადგენდა ღმერთის ყოვლისშემძლეობის რწმენა, რასაც მისი ახლობლებიც აღნიშნავენ. ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისა (კოტეს მეუღლე) იგონებდა: „ერთხელ შევეკითხე: – ღმერთი მართლა არის-მეთქი? ... იმან ჩემ კითხვაზე ღმობიერათ გაიღიმა, უბიდან საათი ამოიღო და გამოიმშვირა:

– აბა, დახედე ამ პატარა საგანს, თავისთავად რომ დადის. აი, ამასაც კი ადამიანის გამკეთებელი ხელი დაჭირდა და როგორ გინდა, რომ ამ დიდებულ, ადამიანის გონება-მიუწვდომელ სამყაროს თავისი დამაარსებელი არ ჰყავდეს!“¹ ნინოს ძმა – გიორგი ტატიშვილიც აღიარებდა: „ეს იყო წმიდათა-წმიდა ადამიანი, რომელსაც დიდად სწამდა და უყვარდა ღმერთი, ადიდებდა და ემორჩილებოდა მის მცნებათ“².

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 101.

2 იქვე, გვ. 195.

თავის ადრინდელ მხატვრულ ნაწარმოებში „თურქმენული ცხენი“ იგი აღნიშნავდა: „ბუნება ქუშყნისა და ფიზიკური მოწყობილობა¹ არის შემოქმედის საქმე, ყოველად და ყოველთურთ სრული, იქამდის სრული, რომ ქუშყნის დაარსებით-გან კაცობრივს გონიერებას² ჯერ ვერსად განუცდია³ და ამ მიზეზით ზოგიერთი ქუშყნის თეისება ზოგს მეტად მოგეწონს და ზოგიერთს ზოგნი დიდად ვიწუნებთ“⁴. გაზაფხული სამარყანდში ასეა აღწერილი: „მდელონი პიბიბინებენ, მდინარენი მიქეფარებენ, ცხოველნი მქშენარებენ, ჰსისინებენ, ჰსტრიტინებენ, ჰყიყინებენ, ჰყაყანებენ, დაფრინავენ, ჰშრი-ალებენ, ღრუტუნებენ, ჰბუტბუტებენ, ჰგრავინავენ და ასე შეათანხმებს ყოველი ქმნილი და გაჩენილი ერთს საორატორიო ხმოვანებას ღუთის სადიდებელსა და ჯერეთ საოცნებელსა მოცარტისათჳსაც, ჰეიდანისაჳსაც⁵ და სხუათა ყოველთა საკუირუმლ-ნიჭიერთა მოსაკრავეთათჳსაცა“⁶.

ლექსში „შედარება“ დიმიტრი ერთმანეთს უპირისპირებს საჰარაში და კაეკასიაში (საქართველოში) მცხოვრებთა ბუნებრივ პირობებს, მაგრამ ერთი შეხედვით თითქოსდა გაუსაძლის საჰარაშიც არის ოაზისები, სადაც ადამიანთა საზოგადოების არსებობაა შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე, იგი დაასკენის:

„არა! ღმერთს კაცი არსად უბადავს (ქმნის) უნუგეშო-და“⁷.

რასაკვირველია, საზოგადოების არსებობისათვის მშვენიერი პირობებია კერძოდ საქართველოში. თითქოს

„რა ქმნას უძღურმან, საშუალო (შუა) მყოფმან, ეგეოდენტთა განცხრომათასა?“⁸

1 აგებულება.

2 საკაცობრიო აზროვნებას.

3 გაუაზრებია.

4 გვ. 29.

5 იგულისხმება ჰაიდნი.

6 კომპოზიტორებისათვის.

7 ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად, ტომი მეოცე, თბ., 2003, გვ.8.

8 იქვე, გვ. 9.

მაგრამ მთლად უზრუნველი (ცხოვრება აქაც გამოირიცხება, საბოლოო დასკვნა ასეთია:

„არა! ღმერთს კაცი არსად უბადავს საფუფუნებლად...“

ლექსში „ქეიშხეთის მთაწმინდა“ (დაწერილია 1847 წელს) შედარებულია ადამიანთა მოდგმის ცვალებადობა და ღმერთის მარადიულობა:

„გარნა ეინ უწყის

იქნება კულადც ღროთ მომავალთა

მსგავსნი სხუა გეამნი ამ მთას (ქეიშხეთის მთაწმინდას

– გ.ე.) შეჰკრიბონ

და პირნი მათნი, მათნი სახელნი

ასე წარრეცხონ შემდგომ სხუათათუის

ვითარცა ჩუენნი წარირეცხვიან.

მარად არს ოდენ ღიდება ღვთისა

და მას მხოლოს აქუს უცუალებლობა“.²

პავლე ეგზარქოსისადმი მიმართულ სიტყვაში დიმიტრის მიხედვით ჩვენი წინაპრებისა და საერთოდ ისტორიის ანდერძს პირველ რიგში წარმოადგენს ღვთისადმი რწმენა, შემდეგ კი – ხელმწიფე-იმპერატორისადმი ერთგულ-ქვეშევრდომობა და სამშობლოსადმი თავდადება.³

ტრაგიკული აღსასრულის წინა ხანებში (1887 წლის 18 ოქტომბერს) დიმიტრი თავის ქალიშვილ ელენეს სწერდა: „აბა ენახოთ, იწერები, ეგებ ღმერთმა მოგცხედოსო. ამ იმედის მოკლება სასოწარკვეთილება იქნება და ჩვენ ამას როგორ უნდა მივეცეთ, როდესაც მისი სამართალი თვალით სახილველია? ხუთი იყო გამოტყენებული მტერი შენი პაპაშასი. და აბა სად არიან ახლა? როგორ არიან? ორნიღა არიან თავის ადგილას, მაგრამ ამათგანაც ერთი დღეს თუ ხვალ გვანებებს თავსა. „უკეთუ ღმერთი ჩვენ თანა არს, ვისი შეგვეშინა?“⁴

1 იქვე.

2 ეს ლექსი მთლიანად იხ. დანართში.

3 ჯერ კიდევ 1848 წელს სტატიაში „О состоянии имений в Грузии“, „Кавказ“, №2 (10 января) დიმიტრი აღნიშნავდა: „რწმენის სული (дух) არის ერთადერთი საყრდენი მძიმე განსაცდელებში“.

4 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 70.

ამ აზრსავე შეაგონებდა დიმიტრი ეფრო ყიფიან-კლდიაშვილისას 17 სექტემბერს გაგზავნილ წერილში: „ყოველთვის და ყოველგან მოთმინება გემართებს და ღმერთს უნდა ვევედრებოდეთ, რომ შეგვაძლებინებდეს“.¹

განგების ძალა ჩანს კერძოდ, საქართველოს ისტორიაში ქრისტიანული რწმენის მეშვეობით: „ქართველებმა მატრიანეებში ამ უმაგალითო ბრძოლაში თავისი დამოუკიდებლობისა და რწმენისათვის გამოიტანეს იგი ცოცხალი, ხელუხლებელი სახით და ღმერთმა აკურთხა ეს ერთი მუჭა ხალხი რუსული მართლმადიდებლობის დაცვით“.² საერთოდაც, „კაცობრიობის ისტორიას (ისტორიოგრაფიას – გ.ყ.) შეუძლია თქვას, რომ მათი (ქართველების – გ.ყ.) რწმენა აღბეჭდილია (отражена) იმ ჭეშმარიტებით, რომელიც ღმერთის განდიდებით სასწაულებს ახდენს“.³

ამასთანავე, დიმიტრი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა განათლებასა და მეცნიერებას. 1885 წლის 20 სექტემბერს სენაკის სააზნაურო სკოლაში გამოსვლისას იგი ამბობდა: „სწავლას დაჰყევება მეცნიერება და მეცნიერება ის ხერხია, რომლის მოხმარებითაც შეიტყობენ და შეგვატყობინებენ, ამა-და-ამ დროს, ამა-და-ამ გვარად დაბნელობა და ამდენსა და ამდენს წამს შემდეგ ისევ განათდებაო.“

ის ხერხია მეცნიერება, რომლითაც კაცი განუზომელსა ჰზომავს; განუვალს განელის; ზღვის ღელვა-ფურთენას არაფრად აგდებს; მზის სინათლეს იგდებს ხელში და თავისნებიერად ამუშაავებს. ზოგს ცეცხლით, ზოგს ელექტრონის ძალით, ესე იგი, ხელოვნებითის (ხელოვნური – გ.ყ.) ელექტის გამოყენებით და ზოგს – ცარიელის ანგარიშით.

მეცნიერება ის ხერხია, რომელმაც შინ მჯდომარე კაცს ათქმევინა, ამა-და-ამ ცის მნათობთა შორის ამა-და-ამ ღამეს გამოჩნდება ვარსკვლავი, რომლის სხივი ფიქრის უსწრაფესად მორბის მსოფლიოს დაარსებიდამ

1 იქვე. გვ. 65.

2 Несколько мыслей о материалахъ для исторіи Грузіи, «Кавказ», 1854, №33.

3 იქვე.

აქამომდე და მხოლოდ ახლა უნდა მიაღწიოს ამ ჩვენს ქვეყანასაო¹.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, დიმიტრი დაასკენიდა: „ეხედავთ როგორათაც ისინი (ევროპელები – გ.ყ.) დაუღალავად მიილტვიან გონების განათლებასა, გულის განვითარებასა, ხელოვნების გამშვენიერებასა და როგორათაც, ამიტომ შეუპოვრად და თავშეწირულობით ებრძვიან ბუნებასა, გამოიკვლევენ იმისს კანონებსა და კპოვებენ რა იმისს საიდუმლოებასა, განავრცობენ მათ სწავლასა. სწავლა ნათელია და გვირგვინებს კაცის დიდ დანიშნულებასა“².

დიმიტრიმ სპეციალურად ჟურნალ „საქართველოს მოამბისათვის“ თარგმნა ამონარიდები ამერიკელი ასტრონომის ო.მ. მიტჩელის წიგნიდან: „ციური მნათობები ანუ პლანეტარული და ვარსკვლავური სამყაროები. უახლოესი ასტრონომიის დიდი აღმოჩენებისა და თეორიების პოპულარული გადმოცემა“, რომელიც მანამდე ჯერ რუსულად იყო თარგმნილი. „საქართველოს მოამბის“ რედაქტორისადმი გაგზავნილ წერილში იგი წერდა: „ვარსკვლავთ-მრიცხველობა, ვარსკვლავთ-სიტყუაობა,³ ასტრონომია, ისეთი სწავლაა (მოძღვრება – გ.ყ.), როგორც მოგეხსენებათ, რომ ყოვლად-უსათუოა ყოველი ამ სწავლით მიგნებული კანონი, ისეა უსათუო და უექუშლი, როგორცა, ვჰთქუათ, ორჯელ ორი ოთხი არის; ამიტომ რომ ყოველი ასტრონომიული შემეცნება მათემატიკურს დამტკიცებაზედ არის დაფუძნებული. მაგრამ ვისაც თავისი ჭკუის შეურყევლობის იმედი არა აქუს; – ვინც განუზომელს, მოუფიქრებელს (წარმოუდგენელ – გ.ყ.) სიდიდეს მედგრად, უშიშრად ვერ შეჰხედავს; ვინც იტყვის, რაგინდ კარგს ხომალდში ვიჯდე, მაინც ვერ გაებედავ და ვერათუ ოკეანეს, ზღუასაც ვერ მივანდობ ჩემს თავსა, თუკი ნაპირებს ვედარსაიდამ დავინახამო, – ღუთის გულისათეს დაიწყებს ამ წიგნის კითხვასა; – თუ არა,

1 სიტყვა დაიბეჭდა მოგვიანებით, გაზეთ „ივერიაში“, 1887 წლის 11 ნოემბერს, №236.

2 იქვე.

3 ჩანს, დიმიტრი ამ ქართულ სიტყვას ხმარობდა ასტრონომიის მნიშვნელობით.

– კაცის გონებისაგან ყოველად მიუწვდომელი საშინელი ძლიერება შემოქმედისა; ყოველად-საკვრელი სიბრძნე, რომლითაც მსოფლიო არის დამყარებული; სიეჭრცე ყოველად – უკიდურესი, რიცხვ ყოველად-უთვალავი, სიდიდე ყოველად განუცდელი, ყოველივე რაც ამ გუარი ამ ჩემს ნათარგმნში ამოიკითხება, ისე დაამცრობს, ისე დაამდაბლებს, ისე დასთრგუნავს კაცის გონებასა, რომ თვითან ეს გონება რომ განუზომლად ძლიერი არის, დიდად შეძრწუნდება, დაიბნევა და გზა კუალს ვეღარ გაიგნებს“¹. მოგვიანებით იგი ამ აზრს უფრო განაზოგადებდა: „თეორია დიდი რამ სასარგებლო შემეცნება არის ყოველგვარის მოსაქმობისათვის (საქმიანობისათვის – გ.ყ.); მაგრამ სადაც გამოცდილება არ არის საქმისა, იქ მარტო თეორია აძრევს საქმესა, თორემ დაწყობით ვერც აგურის კედელს დააწყობს სამკვიდროთ. ამ მძიმე საქმის დანგრევისა და ხელ ახლად (!) შენებაში თეორია არას გეაენებდა, მართალია; მაგრამ ჩვენც თუ განსაკუთრებით გამოცდილებაზედ არ დავემყარებით, ვერცა რას ჩვენ დაეაწყობთ“².

მაგრამ ყოველივე ეს, დიმიტრის შეხედულებებით, სრულიადაც არ ეწინააღმდეგება ღმერთის იდეას, მისადმი რწმენას. ამავე მიმართებაში ეკითხულობთ: „და ვინც კი სარწმუნოებას შეურყევლად ადგია, ვისაც გონება ისე აქუს შეზავებული, რომ რამდენიც უნდა საკვრელება საკვრელებას დაჰყვეს, მაინც არ შეირყევა აღსარება (აღიარება – გ.ყ.) იმისი, რომ ღმერთი არის ყოვლის – შემოქმედი, ყოვლის დამყარებელი, ძლიერებით ყოველად – გარეშეუწერელი, ყოველ ზომასა და განსაზღუერებას გარეშემყოფი; ან ასე ეპთქუათ: ვინც კი გულში იტყვის, – მართალია, არა ვარ რა წინაშე ღუთისა და არარაობაზედ მეტადაც რომ დაემცირდე მის წინაშე, არც ეს შემაშინებს; მაგრამ არსება ვარ ისეთი, რომ შემძლია იმისგან მონიჭებულთ გონიერებით იმისი ძლიერება ვიკუ-

1 „საქართველოს მოამბე“, I, გვ. 260–61.

2 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1950, გვ. 226.

ლიო უკუენისამდეო, – იმან აიღოს ეს წიგნი და უშიშრად ყურადღებით იკითხოს“.¹

ამასვე იმეორებდა დიმიტრი ზემოთ მოტანილ სიტყვაში (1885 წელს): „ცოდნასა და მეცნიერებას გარდა, სწავლას დაჰყვება ის ღვთიური სინათლე გონიერებისა, რომლის ძალითაც აღვიარებთ და გერწამს გონება-მიუწვდომელი ყოვლის შემძლებლობა ყოველთა ხილულთა შემოქმედისა. ერთის სიტყვით: სწავლა აპატიოსნებს კაცსა, აუაქიზებს, აღონიერებს, ზე აღაღელენს და ღირს ჰყოფს დაუსაბამოსთან მიახლოებისა“.²

უფრო გვიან, 1883 წელს, დიმიტრი ნიუტონის (ნიუტონ) მიერ აღმოჩენილი მსოფლიო მიზიდულობის კანონს ლექსად ასე გადმოსცემდა:

„რაც არსია, თუ ნივთიერება,
ხილულსა ყველას და უხილველსა,
დრკუსა თუ ნახსა, ხმელსა თუ ნედლსა,
მდენსა თუ ტბორსა, მყინავს და მთბობსა,
მნათობს თუ მზნელსა, მიეცა ყველას
მისი წრე, სიერცე, მის საქცეველი, –
მის ღტოლვილება, მის სარბიელი,
სიერცეში მსრბოლთა სხეულთ სიმრავლეს
ვერ იტევს ჭკუა, ვერ მოიაზრებს; –
მაგრამ იმათ გზის გადაქცევა, –
წინადღებულის წესის დარღვევა
უფიქრელია, – იმ მიზეზით, რომ
მათში ის ჰსუფევს დაუღალავი,
განუდრეკელი ძალი მმართავი,
ძალი, რომელსაც დიდმან მან ნიუტონ
სახელად არქვა მიმზიდველობა.
ურთიერთ არსი მიწა (დედამიწა – გ.ყ.) იზიდავს
მთვარესა, მთვარე იზიდავს მიწას, –
და ასე მზენი, ვარსკელავთა მწყობრნი,
ქვეყნის სხეულნი, ციურნი მსრბოლნი,

¹ იქვე. გვ.261.

² „ივერია“, 1887, №236.

ხილულნი ყველა და უხილავნი, –
პბრუნენ და რბიან ფიქრზედ უმაღლი
დასაბამითგან უკუნისამდე“.¹

დიმიტრისთან ეხედებით სამყაროს დეისტური გაგების ელ-
ემენტებს: თუ ბუნება ღმერთისგან არის შექმნილი, „საპოლი-
ტიკო ქუშყნის დაწყობილება (პოლიტიკური წყობილება –
გ.ყ.) კაცის საქმე არის“.² „კაეკაზში“ 1854 წელს (№33) დაბე-
ჭდილ სტატიაში დიმიტრი აღნიშნავდა: „მოვალეობის შეგ-
ნება ძალიან მნიშვნელოვანია თავისი უშუალო გავლენით
საზოგადოებრივი და კერძო კეთილდღეობის მიმართ“. მეტი-
ცო, „...საზოგადოების კეთილდღეობა დამოკიდებულია მისი
ყოველი წევრის მიერ მასზე დაკისრებული მოვალეობების
განუხრელ შესრულებაზე. ეს მოვალეობანი განისაზღვრება
– ერთნი დაწერილი კანონებით, მეორე თანაცხოვრების (он-
шежитие) დაუწერელი კანონებით“.³

შემდგომში იგი აღნიშნავდა: „მართვა და მსჯელობა
(მართლმსაჯულება – გ.ყ.) უეჭვშლია ყოველს ქუეყანა-
ში არის, მაგრამ იმდენ-ნაირი, რამდენ-ნაირიც ხალხი და
საზოგადოებაა (საზოგადოება – გ.ყ.) ქუშყანაზედ, სხუა

1 ბაქარ ქართლელი, 27 ნოემბერი, 1883, ქალი (ჩემს შვილს ელ...ს),
ჟ. „ქართული ბიბლიოთეკა“, 1883 წ. ნოემბერ დეკემბერი, №11-12/
მეორე მხრივ ლექსში ციურ სხეულთა მექანიკის აღნიშნული კანო-
ნი სიყვარულის ენითაა გადმოცემული:

„მიმზიდველობა ურთიერთ არსი
გადმოთარგმნილი ჩვენ სასმენამდე,
ტრფიალებაა ერთმანერთისა; –
ტრფიალება ხომ სიყვარულია!
სიყვარულია სახე ღერძისა,
რომელსაც პბრუნავს, რაც რამ არსებობს.
მაგრამ ესეც ესთქვათ, რომ ამ მსოფლიოს
მიმზიდველობა მარად პმოქმედებს;“
განსხვავებით იმისაგან, რაც დედამიწაზე, საზოგადოებაში შეინიშ-
ნება: „კაცთა შორის კი მსწრაფლ წარმავლობს“.

2 თურქმენული ცხენი, ნაზიმათ, „ცისკარი“, 1863. №1, გვ. 29.

3 შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე, ტ.3. თბ.,
1947, გვ. 415.

და სხუა ტომისა და სხუა და სხუა პსჯულისა“.¹ მაგალითად, „სპარსეთში და თურქესტანში, მოგეხსენებათ, თემის (პროვინციის – გ.ყ.) მმართველნიც არიან, მაზრისაცა და სოფლისაცა; იმათი დაწყობილება (წეს-წყობილება – გ.ყ.) ისე არის შეთანხმებული იქაურს ადგილ-მდებარებასთან, ქუშყნის ჩუშულებასთან და საზოგადო მსჯელობასთანა (აზრი, აზროვნება – გ.ყ.), როგორც ყოველგან სხუაგანა“? ერთ-ერთი სპეციფიკა იმაში მდგომარეობს, რომ „სპარსეთში და ყოველს აღმოსავლეთის მხრის ქუშყნებში, მრავალია რუ. მზე ისე ჰმგრზნებარებს და ისე ჰსწუავს იქაურს ნიადაგსა, რომ თუ კაცს სარწყავი წყალი არა აქუს, ჯაფა სულ ამოდ ჩაუვლის და ჭირნახულს სულ ველარას მოიყვანს: წყალია იმ ქუყენის მაცოცხლებელი და გამანაყოფიერებელი“.²

ასევე შეინიშნებაო განსხვავებულობა აზროვნების სფეროშიც. „მაშასადამე, ჩვენი აღმოსავლური წარმოდგენები! ნუ წარმოდგენები ჩვენი აღმოსავლელი წინაპრებისა, ამ თავისებური, გამოუსწორებელი ტურისტებისა, რომელთაც ფანტაზიის სამყაროში უყვარდათ ნავარდი და ამიტომაც, გაცილებით უფრო ხშირად დამოგზაურობდნენ, ვიდრე რუ-ალურ გარემოში“.³ თუმცა ამ მხრივ, დასავლელი პოეტები ბევრად ჩამორჩებოდნენ აღმოსავლელებს. მაგრამ სამაგიეროდ, დასავლელთა შესაბამისი მიმართება სინამდვილისადმი უცხოა აღმოსავლეთისათვის.³

დიმიტრის შეხედულებით, ღმერთის გარდა ყველაფერი იცვლება: „ბუნების გამომეძიებლობით (ბუნებისმეტყველებით – გ.ყ.) ვიცით, რომ ქვეყნიერებაში (სამყაროში – გ.ყ.)

1 „ცისკარი“, 1863, №1, გვ. 24.

2 იქვე, გვ.24.

3 იქვე, გვ.16.

4 О томъ, о сѣмъ и между прочимъ о сословияхъ Закавказскихъ. ქართულად ასეა ნათარგმნი: „ამ მთისა, იმ მთისა და სხვათა შორის წოდებრიობისათვის ამიერკავკასიაში“. ქართული მწერლობა, ტომი მეოცე ტბ., 2003. გვ. 29.

5 იქვე, გვ. 29-30.

„უძრავი არა არის რა“.¹ კერძოდ, „არცა ჩვენი ერთობა და სიმაგრე მდგარა უძრავად“.²

იგი განაგრძობს: „ქვეყანა (სამყარო – გ.ყ.) ისე არის დაფუძნებული, რომ ყოველივე, რაც რამ თვალთ სახილველია, ან გონიერების (აზროვნებით – გ.ყ.) გამოკელეული, სულ წინ მიდის ყოველივე, რაგვარი მსვლელობაც უნდა პქონდეს მითვისებული ბრუნვა, ტრიალი, ცურვა, თუ სხვა მოძრაობა. რაც ამგვარს ნივთიერებით (მატერიალურ – გ.ყ.) მსვლელობას ერთხელვე უკან ჩამორჩება, უძრავათღა რჩება, ირღვევა იხრწნება და გადადის იმავე გარეშეუწერელსა (აღუწერელ – გ.ყ.) და ყოვლად განუზომელს არარაობაში, საიდანაც მომავლობდა,“ „რასაც კანონს ეს ნივთიერებითი მსოფლიო ემყარება, სწორეთ იმგვარსავე კანონს ექვემდებარება ზნეობითი მსოფლიოცა“.³

ამ ზოგადი მოსაზრებიდან დიმიტრი გადადის კონკრეტულ, საქართველოს ვითარებაზე: „ასე, გუშინდელი, შარშანდელი, ან ცოტა კიდევ იმის უწინარესი ჩვენი დამოძღვრება, ჩვენი დამრიგებლობა და სწავლება უკან ჩამოგვრჩნენ და ჩვენ რომ შეუფერხებლად წინ მივალთ, რაღას მოგვეწევინან. იმათ ფეხში სხვა რიგი არის ახლა ჩამდგარი, სხვა წესი, სხვა ძალა, – ეს მიგვიძღვის ახლა წინა, ამას მივდეუთ და ასე მიმავალნი თითქო ჩვენც უფრო თვალ-ახილვით ემოძრაობთ, ჩვენს საკუთრ პირადს მსოფლიობასა ვპგრძნობთ, უფრო გულდასმით და ყურისგდებით გარეშემო ვიყურებით და საზოგადო მოძრაობას მივდეუთ“.⁴

აქედან გამომდინარეობს, კერძოდ, დიმიტრი ყიფიანის თაობის დიდი სამოქმედო გეგმაც საქართველოსათვის: „ეუროპიელების მაგალითი გვასწავლის, რომ კაცმა უნდა მოუღალავად ამუშაოს გონება და ხელი, და უფრო საზოგადო სარგებლობისათვის... ყოველივე გზითა გვაქვს

1 სადილი ახლადშემოერთებულ ქართველებისათვის – „დროება“ 23 ნოემბერი, №239, 1878.

2 იქვე.

3 „დროების“ დღესასწაული ათის წლისა“, „დროება“, №24, 7 მარტი 1876 წელი (სიტყვა დაწერილი იყო 4 მარტს).

4 იქვე.

ევროპიელებისაგან მოყიქრებული, გაკეთებული და საქმეში შემოტანილი. ჩვენდა, რომელთაც არაფერზე შრომა არა გაგვიწევია-რა, გერჩება მხოლოდ, რომ ეს მზათ შემუშაებული მივითვისოთ ჩვენდა სასარგებლოდ“.¹

დიმიტრი ყიფიანის მსოფლმხედვის შესახებ საუბრისას მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ აგრეთვე მისი ჰუმანისტური სულისკვეთება, კერძოდ ქალების მიმართ. იგი გულმხურვალე მომხრე გახლდათ სქესთა თანასწორობისა. ამის თაობაზე ჩვენ უკვე გექონდა და კვლავაც ცალკე გვექნება საუბარი.

დიმიტრი შორს იდგა რევოლუციის (სოციალური) დადებითი გაგებისაგან. მან ეს განწყობილება გამოხატა 1848 წელს. საკითხს უფრო კონკრეტულად იგი შეეხო ვიქტორ ჰიუგოს „ოთხმოცდაცამეტის“ („ოთხმოც-და-ცამეტიდამ“) ნაწილების მისეული თარგმანში (თარგმნა ნაწილი მეორე მეხუთე წიგნიდან, თავი III; წიგნი VI-დან – თავი I; წიგნი VII-დან – თავი II; თავი V).

თავის შესავალ სიტყვაში მთარგმნელი წერდა (1883 წელს): „ამ მოკლე დროში შესრულდება ასი წელიწადი მასაქეთ (!), რაც ფრანცუზებმა თავის ქვეყანაში მოახდინეს. – ეს იყო 1789-ში და ისტორიაში დაერქვა ამ აღრეულობას პირველი² ანუ დიდი რევოლუცია ფრანცუზებისა. – სულ ერთიანად გადააბრუნა ამ აღრეულობამ ყოველი მაშინდელი წყობილობა (!) – სარწმუნოება, საზოგადოება, ხელმწიფობა (მონარქია – გ.ყ.) და სჯულთმდებლობა (კანონმდებლობა – გ.ყ.)“.³ კერძოდ, აგრძელებდა დიმიტრი: „თავისს მეფეს, ლუი XVI-სა, და დედოფალს, მარი-ანტუანეტას, თავი მოკვეთეს; მცირეწლოვანი მემკვიდრე იმათი, – დოფინი, ტამპლში დაამწყვდიეს და გილიოტინიდან მდინარეები აადინეს ადამიანის სისხლისა. თავზარი დასცეს მთელს ევროპას“.⁴

გილიოტინას კი ასე სარკასტულად განმარტავდა: „თა-

1 იქვე.

2 იგულისხმება საფრანგეთში დროის მიხედვით. დიმიტრი ამ სიტყვით რევოლუციას აღნიშნავდა

3 „ქართული ბიბლიოთეკა“, 1883, № XI, XII, ქუთაისი, გვ. 13

4 იქვე, გვ. 13-14

ვის კევთა მეტად გახშირებული იყო მაშინ, მაგრამ რადგან ლაპარაკი სულ კაცობრიობაზედა ჰქონდათ და კაცთ-მოყვარეობაზედ, საჭიროდ დაინახეს, რომ ტანჯვა მაინც შემცირებულიყო და იარაღი მოიგონეს, უცბად უწვალებლად თავის მომკვეთი და დაარქვეს გილიოტინა — მომგონის (გამომგონებლის — გ.ყ.) სახელი, რომელიც იყო დოქტორი (ექიმი — გ.ყ.) გილიოტენი“.¹

რევოლუცია („აღრეულობა“) აგრძელებდა ანარქიას საფრანგეთის საზოგადოებაში. „უკვდავი ვიქტორ ჰიუგო ამ თხზულებით ცხოვლად გვიხატავს, რა მდგომარეობაში იყო ფრანცია ოთხ წელიწადს უკან (შემდეგ — გ.ყ.) 1793-ში. ამ მიზეზით თვითონ თხზულებას დაერქვა ოთხმოც-და-ცამეტი“. რევოლუციური სასამართლო კი „ამ ჩვეულებით 93-ის საზარლობა (ტერორი — გ.ყ.) ჰბაძავდა ფრანციის უწინდელ პარლამენტებს და ესპანიის ინკვიზიციას“.²

დიმიტრი ყიფიანის მსგავსი კონსერვატიული თვალსაზრისი მჟღავნდება შემდეგ ფაქტში. 1848 წლის 14 მარტს ნიკოლოზ პირველმა, უნგრეთში რევოლუციის დაწყების გამო, მანიფესტი გამოსცა, რომელშიც, რასაკვირველია, გადმოცემულია მისი ობსკურანტული, რეაქციული შეხედულებანი. ამის საპასუხოდ 24 აპრილს თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა კრებაზე მიღებულ იქნა „აქტი“. მისი ავტორი გახლდათ დიმიტრი ყიფიანი. აქ ვკითხულობთ: „თუკი უწესრიგობები (беспорядки, ე.ი. რევოლუციები — გ.ყ.), ევროპის დასავლეთს რომ აღელვებს, შესძლებენ ხელყონ კეთილდღეობა იმ ქვეყნისა, რომელსაც საქართველოს აქვს პატივი ეკუთვნოდეს“, მზად ვართ, როგორც ქვეყნის (იმპერიის), ისე მის გარეთ, მეომრებითა და აღჭურვილობით აღვასრულოთ ხელმწიფის ნება“.³

1 იქვე, გვ. 14.

2 იქვე.

3 Акт Грузинского дворянства. 24-го апреля 1848 года, АКАК, том. X. 1885. Ст. 26. ეს თხოვნა თავადაზნაურობამ მიხაილ ვორონცოვს გადასცა, უკანასკნელმა კი — იმპერატორს. მას დედანზე წაუწერია: „Душевно благодарить за благородные чувства“.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დიმიტრი საკმაოდ სიმ-
პათიებს ამჟღავნებდა ჯანდუის ცნობილი აჯანყებისადმი.
მისეულ თარგმანში კკითხულობთ: „ვანდეველები(!) მეტი
რომ არ შეიძლება ისე მტკიცედ ადგნენ თავისს სარწმუ-
ნობას და მეფის ერთგულებას, ღა ერთიანად იყო იმათი
ტყით-ბურვილი ქვეყანა პარიველებთან საომრად ამდგარი“;
„ვანდეველებისაგან თავისი ბატონის გაცემა, მეტადრე
ამისთანა ბატონისა, ყოვლად შეუძლებელი იყო და ცივი
უარი უთხრეს“.²

დიმიტრის, როგორც გულმხურვალე პატრიოტს, აინტერე-
სებდა ერის რაობა. მის ნიშან-თვისებებიდან იგი უპირვე-
ლესად გამოპყოფდა ენას. „ვისაც თავისი ენა არ ახსოვს,
იმას აღარც მამა გააჩნია, აღარც დედა, აღარც ნათესაო-
ბა და აღარც ტომობა (ეროვნება – გ.ყ.), რომ გულის შე-
მატკივარი ეგულებოდეს სადმე“.³ „რომელიც ხალხი თავის
ენას გადივიწყებს, იმას ხალხის სახელი აღარა ჰქვა-რა,
მნიშვნელობა და პატივი სრულიად აღარა აქუს – რა და
ქუშყნიერებაში ისე გამოწყდება, რომ იმისი სახსენებელიც
აღარა დარჩეს-რა“.⁴

საკუთრივ ქართული ენის შესახებ აღნიშნავს, რომ იგი
„რბილია და მოქნილი, როგორც ლაიკა, როგორც კაუჩუკი;
ატრიალეთ და წელეთ რამდენიც მოგებრიანებათა – არც
სილბოს დაკარგავს, არც სიმწყობრეს, არც სახიერებას“.⁵

იგი ხაზს უსვამს ხალხის საერთო წარმომავლობას, თვით-
შეგნებას: „თუ ერთს საზოგადოებას უცხოვრია და განვითა-
რებულა თავის-თავად და ამასთანავე მოუმოქმედებია რაიმე
საისტორიო მოღვაწეობა, არ შეიძლება ამისთანა საზოგა-
დოებას არ შეექმნეს აგრეთვე თავად, შეგნება, რომ იგი
სხვათა მსგავსთა საზოგადოებათაგან გამოცალკეეებულა

1 დასახ. ორგანო, გვ. 27.

2 იქვე.

3 დ. ყიფიანი, ჩემო გულითად საყუარელო თეიმურაზი „ცისკარი“
№1, გვ. III.

4 იქვე, გვ. 4.

5 ამ მთისა, იმ მთისა და სხვათა შორის წოდებრიობისათვის ამიერ-
კავკასიაში, ქართული მწერლობა, ტომი მეოცე, თბ., 2003, გვ. 74.

საკუთარ ერად, ხალხად, – და ამ შეგნებასთან არ შეიძლება
ბოდა წარმომდგარიყო თავისი განსაკუთრებული სახელწო-
დება და თავისი განსაკუთრებული მეტყველება“.¹ „ჩუშნასა
რამ ანბობენ ყველანი ქართველები არიანო, ქართლები,
კახელები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სუანები, აფხ-
აზები თუ გინდ აჭარლებიცა, ჩუშნ ესეც გვიკვირს ხოლმე,
თუმცა შეცთომა კი მაგდენი არა არის რა, ყველანი ერთის
შთამომავლობისანი მაინც ვართ და ერთის ენით ვლაპარა-
კობთ“.²

დიმიტრი განმარტავდა განსხვავებულობებს (ჩვეულებებ-
ში) ქართველობის სხვადასხვა ნაწილში: „მრავალი განსხ-
ვავება არის ჩვენს ჩვეულებაში; სხვადასხვა წყალმა, სხ-
ვადასხვა ჰაერმა, სხვადასხვა მიწის თვისებამ უსაცილოდ
(უცილობლად – გ.ყ.) სხვადასხვა ჩვეულება უნდა დაჰბადოს.
ამას გარდა, მეცნიერება (ცოდნა) და უმეცრება, გამოც-
დილება და გამოუცდელობა, შეძლება და შეუძლებლობა,
მოხერხება და მოუხერხებლობა, ათასნაირი სხვადასხვა
თვისება კაცის ბუნებისა უფრო აუარებელს ქვეყნის ბუნების
თვისებასთან შესათანხმებელი, აუარებელსავე ცვლილებას
დაჰბადებს ჩვეულებაში, რაგინდ საერთო იყოს საგანი ამ
ჩვეულებისა. ჩვენს ქვეყანაშიაც ისე როგორც ყოველგან სხ-
ვაგან, ზოგი ჩვეულება წარმოსდგება ადგილის, ბუნებითა
თვისებათაგან და ზოგი შემეცნებისაგან, ანუ სხვათათვის
მიბაძვისაგან“.³

იგი გახაზავდა საისტორიო ხსოვნის დიდ მნიშვნელობას:
„ხალხს, რომელსაც აქვს მრავალსაუკუნოვანი სასახელო
ისტორია, შეუძლებელია მოვთხოვო მისი დავიწყება“ – მით

1 დ. ყიფიანის შენიშვნა სამშობლო ენაზედ. „დროება“, №7, 8 იან-
ვარი, 1883.

2 კინაქინის ამბავი (ჯანღისის თხზულებებიდან გამოკრებილი), „ცის-
კარი“, 1858, №9, გვ. 16. განსხვავებულობას ენის მხრივ გამოჰყოფდა
სვანებისა და აფხაზების მიმართ. იქვე.

3 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმების ისტორიისათვის საქართველო-
ში, თბ., 1950, გვ. 206.

4 ორი მიმართვა პავლე ეგზარქოსისადმი.

უფრო მამულის (სამშობლოს) თავდაცვა ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთი ანდერძთაგანია.

მაგრამ უფრო მეტი უბედურება გახლავთ მშობლიური ენის დავიწყება: „რომელი ხალხიც თავის ენას გადაივიწყებს, იმას ხალხის სახელი აღარა ჰქონია-რა, მნიშვნელობა და პატივი სრულიად აღარა აქვს, – რა და ქვეყნიერებაში ისე გამოწყდება, რომ იმისი სახსენებლებიც აღარა დარჩეს-რა“.

რაც შეეხება დიმიტრი ყიფიანის პოლიტიკურ მსოფლხედვას, უპირველესად აღსანიშნავია ის გარემოება, რომელსაც არჩილ ჯორჯაძე მიუთითებდა: „უსამართლო მოხელეებთან ბრძოლა და ერთგულება უმაღლესი მთავრობისადმი, – აი, ჩანასახი პოლიტიკური პროგრამისა, რომელსაც ახორციელებს დიმიტრი თავისი სამსახურის პირველი დღიდანვე“ (არჩილ ჯორჯაძე). ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, დიმიტრი უპირისპირდებოდა ადგილობრივ, რუსულ კავკასიურ ადმინისტრაციას, როგორც უვარგისს რუსეთის უმაღლესი ხელისუფლებისაგან განსხვავებით.

მაგრამ დიმიტრი სულაც არ გახლდათ პირველი, ვინც საქართველოში მსგავს პოზიციაზე იდგა. ამ თვალსაზრისით ყველაზე თვალსაჩინო წინამორბედია ალექსანდრე ჭავჭავაძე, რომელიც რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ პირველისადმი მიმართულ წერილში აღნიშნავდა: „მართლაც, რომელი ქვეყანა იქნებოდა უფრო ბედნიერი რუსეთის მთავრობის დროს, მის მზრუნველობას აქამდე გაუმრუდებლად რომ მიეღწია“;¹ „...დღემდე მას არ ჰქონია მაღალი ბედნიერება თავისი მდგომარეობა უშუალოდ ეუწყებინა ხელემწიფისათვის. ერთობ დიდია მანძილი მასა და ტახტს შორის, ერთობ სუსტია აგრეთვე მის მკვიდრთა ხმა მეფის ტახტამდე მისაღწევად. შეერთების (!) 37 წლის განმავლობაში არც ერთ სახალხო საჩივარს, არც ერთ მცირეოდენ საერთო თხოვნას ქართველთა მხრიდან არ მიუღწევია წმიდა ფერხთამდე დიდი მონარქისა, რომელმაც ქართველნი თავის ერთგულ

¹ საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი 1801-დან 1831 წლამდე ქართული მწერლობა, ტომი მეოთხე, თბ., 1992, გვ. 100.

ქვეშევრდომთა შორის მიიღო. დიდი იყო მემამულეთა და მიწისმოქმედთა (გლეხთა — გ.ყ.) შევიწროება, მაგრამ ისინი ვერ ბედაუდნენ თავიანთი უავგუსტესი ხელმწიფისათვის მიემართათ იმ თხოვნით, რასაც ადგილობრივი ხელისუფლება არაკითარ ყურადღებას არ აქცევდა“;¹ „...ისაც შეგნებული აქეს ჭეშმარიტ ცნობათა მნიშვნელობა, მიკიბ-მოკიბვის მიუტევებლად მიიჩნევს და უყოყმანოდ ეცდება იმის ჩვენებას, თუ რაოდენ ეწინააღმდეგებოდა საქართველოს მართვის საქმეში არსებული მდგომარეობა იმ დიდი მონარქის კეთილ განწყობასა და სურვილებს, რომელმაც ქართველი ხალხი თავის მორჩილ ქვეშევრდომებად მიიღო“.²

დიმიტრის გადაჭარბებული მონარქისტული სულისკვეთება ნათლად ჩანს მისეულ სიტყვებში: „რა თქმა უნდა, თვითმპყრობელობა და ერთმმართველობა არიან ის ერთადერთი საწყისები, რომლებისგანაც ყოველთვის მოედინებოდა მათი სიმყარისა და სიმტკიცის მიხედვით, ჩვენი საზოგადოებრივი და კერძო კეთილდღეობა“;³ „ერთ-ერთი ღვთაებრივი თვისება თვითმპყრობელობისა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი კანონზედ მაღლა დგას და ამიტომ შეუძლიან ხელმწიფური მოწყალება გაიღოს, რაიც კანონში არ არის აღნიშნული. დროიდან ქვეშევრდომთა ზოგიერთ ნაწილებს უფლება ეძლეოდათ, მიემართათ ღვთაებრივ უფლების წყაროს მიმართ“.⁴ თუმცა ამაშიც ხელს ისევ და ისევ მოხელეები, ბიუროკრატები (ადგილობრივი) გვიშლიანო.

მაგრამ ღირს შეხსენებად, რომ დიმიტრისთვის რუსეთის ესა თუ ის მონარქი მთლად უცხო კი არ იყო — რომანოვებმა ასეთი პატივისცემა დაიმსახურეს იმით, რომ ქართველმა ბაგრატიონებმა (ერეკლე მეორემ და გიორგი მეთორმეტემ) მათ საქართველოზე, ქართველ ხალხზე უფლება გადასცესო. ამიტომაც ქართველთა ვალდებულებას შეადგენდა „ხელმწიფე-იმპერატორისადმი“ უანგარო ერთგულება და სამსახურიო.

1 დასახ. წიგნი, გვ. 100.

2 იქვე, გვ. 104.

3 Акты, том X, ст. 26.

4 იქვე.

სულ სხვა ვითარებას აქვს ადგილი, დიმიტრის აზრით, ამერიკის კონტინენტებზე, სახელდობრ ევროპელებისა და ადგილობრივი ინდიელების დამოკიდებულებაში (ურთიერთ-მიმართებაში). მისეულ თარგმანში ნაწარმოებისა „ზუმა, ქინაქინის ამბავი“ ვკითხულობთ: „იმდენი დღეგრძელობა მე და შენა გეკონდეს, რამდენი სხუა შეცდომილებითაც ესაჩელებინოთ იქ თავი ჩუშნს ევროპიელებსა და რამდენი საწუხარი იმათ მოეხდინოთ“! თარგმანში კერძოდ აღნიშნულია „ესპანელების უდიერობისა და უზომო მტარეალობის“ ფაქტები.² რაც მთავარია, ამ შემთხვევაში სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე: „ესპანელებმა რომ იარაღით დაიპყრეს ის ქუშყანა, ხალხიც იარაღისავე შიშით დაიმონეს და არა იმ უფლებას სიმართლითა, რომელსაც ნებით ემორჩილება ხალხი“.³ თითქოს, ასე იყო საქართველოში.

უფიქრობთ, დიმიტრი ყიფიანის პოლიტიკური მსოფლხედვის დასახასიათებლად ფრიად ნიშანდობლივი უნდა იყოს პასაჟები მისეული მოთხრობიდან „თურქმენული ცხენი“!⁴ „სპარსეთში და თურქესტანში, მოგეხსენებათ, თემის მმართველნიც არიან, მაზრისაცა და სოფლისაცა; იმათი დაწყობილებაც (წეს-წყობილება – გ.ყ.) ისე არის შეთანხმებული იქაურს ადგილ-მდებარებასთან(!) ქუშყნის ჩუშლებასთან და საზოგადო მსჯელობასთანა,⁵ როგორც ყოველგან სხუაგანა. იმათი ცელმწიფობითი წესდებულება⁶ და სამართლის კანონები ქართულს ენაზედ რომ გადმოთარგმნილი წინ გედვას და გულისყურით წაიკითხო, ასე იტყვ, რას ემართლებიან იმ ქუშყნებსა, ყოველივე დაწყობილება დიად კარგი ჰქონიათო“.⁷ თუმცა სინამდვილეში – „მაგრამ საქმით, კანონი უღონოა და ბოროტ-მოქმედება იქაურის მმართველობის მოსამსახურეებისა იქამდინ არის გავრცელებული,

1 „ცისკარი“ 1859, ტომი მესამე, გვ.16.

2 იქვე, გვ.17.

3 იქვე, გვ.17.

4 „ცისკარი“, 1863, №1.

5 ალბათ იგულისხმება საზოგადოებრივი აზრი, აზროვნება.

6 წეს-წყობილება.

7 იქვე, გვ. 24.

რომ თვთ მნებელობა (თვითნებობა — გ.ყ.) უძვეეს საფუძვლად ყოველს მმართველსა და მსაჯულსა. ქუშყნის სიკეთისა და მშვიდობიანობისათჳს, რომ იქ გულით ჰზუნავდეს ვინმე, თვითანვე იტყჳს: „ერთი კაცმა მკითხოს, მე რაღაზედ ვიცოვებ თავსაო“, — „ასე იტყჳის კაცი, თუ რომ სვინდისი ეს ზეციერისაგან მიჩენილი მოსამართლე, არ დაჰსდუმებია და გული არ გაჰქუაუებია. მანამდისინ საზოგადო თჳსება არ მოგვაგონდება ადამიანის ხასიათისა, ასე უნდა ვიტყოდეთ: ქუშყანაზედ არა იქნება რა არც სახიერება და სათნოება ისეთი, არცა სიპილწე და სიმყრალე ზნეობითი, რომ კაცს იმისი შერუშვა გაუჭირდებოდეს. საოცარი ქმნილება არის კაცი: მფლობელი არის აუარებელის ნიჭისა და, თუ მოიწადინა, შეუძლია ძლიერება უძლეველი და სიწმინდე ანგელოზის შესადარებელი შეიმოსოს, თუ არა და შეუძლია დამდაბლდესცა სულითა და ხორციით უმდაბლეს ყოვლად საზიზღარის ქუშწარმავლისა“.¹

კერძოდ, „თურქისტანშიაც ისეა ხალხი შერუშული მმართველების უსვინდისობასა და ბოროტ-მოქმედებასა, რომ ზემოთა რომ ვჰთქვთ — „მე რაღაზე ვიცოვებ თავსაო“, — ამასკი აღარავენ იტყჳს, სხუა რასმე ღონისძიებას მოიხმარს თავისის წადილის შესასრულებელსა, ისეთს ღონისძიებასა, რომ საზოგადო ზნეობითს გარყუნილებას შეეფერებოდეს“;² „აღაღაიარს რომ თურქისტანის მთავრობისათჳს მიემართა, მოურაეებისა, დივანბეგებისა, ბეგლარ-ბეგების, მსაჯულებისა და მსაჯულთ უხუცესების კარებების ცუშთას მოუნდებოდა თჳთანაცა და ყოველი იმისი საცხოვრებელიცა; ამიტომ რომ აღორძინდით და გამრავლდითო, — ამის მაგიერად სხუა სიტყუა არის ჩუშლებით ჰსჯულად დადებული იქაურს მოჭელებში: „ისარგებლეთ და იცხოვრეთ, გეასარგებლეთ და გეაცხოვრეთო“ — აღღაიარმა კარგათ იცოდა ეს ჩუშლება ჰსჯულთუმტკიცესი და მიანება დრომდის თავი გულის დამნაგერელს თავისს საქმესა“.³

1 დასახ. ორგანო, გვ. 24.

2 იქვე, გვ. 25.

3 იქვე, გვ. 25-26.

ჩვენი შეხედულებით, მოტანილ ვერცელ ამონარიდებში იმდენად თურქესტანი (შუა აზია) კი არა, არამედ რუსეთის ადგილობრივი, კერძოდ კავკასიური, მმართველობა იგულისხმება. ჩანს, ჩვენი დიდი წინაპარი ამ მწვავე საკითხზე ადრიდანვე ფიქრობდა და თვლიდა, რომ მის (ადმინისტრაციის) წინააღმდეგ საბრძოლველად მიღებული კანონების სრული დაცვა სასარგებლო იქნებოდა.¹

დასასრულ, დავსძენთ, რომ დიმიტრი ყიფიანის მსოფლმხედვა მუდამდებია ჩვენი ისტორიისადმი მისეულ დამოკიდებულებაში (მიმართებაში), რაზედაც ცალკე ვისაუბრებთ.

1 ამის შესახებ ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „იგი (დიმიტრი ყიფიანი – გ.ყ.) გამსჭვალულია რწმენით, რომ... საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში ერთადერთი ნიადაგი უნდა იყოს კანონიერება, რომელშიც უნდა ეძებო საშუალება მისი გაუმჯობესებისათვის. ასეთია მისი საკუთარი შეხედულება. იგი არასდროს არ არღვევდა ამ კანონიერებას, ის ქვეყნიერებაზე არავინ არ აძლევდა ნებას ფეხებით გაეთელა ის, რაც ამ კანონიერებიდან გამოდიოდა და ამიტომაც მისი ცხოვრების უმთავრეს უბედურებებს მხოლოდ ეს საფუძველი აქვთ.“ ნიკო ნიკოლაძე, დიმიტრი ივანესძე ყიფიანი, თხზულებანი, ტომი მეოთხე, თბ., 1964, გვ. 312.

დიმიტრი ყიფიანი თავისი დროის კვალობაზე საკმაოდ განათლებული კაცი გახლდათ ისტორიის ცოდნის თეალსაზრისითაც. ეს ეხება როგორც საქართველოს, ისე მსოფლიო ისტორიას. შესაბამისი მეცნიერების უმაღლეს დანიშნულებად მიაჩნდა ეროვნული თვითშეგნების (იდენტურობის) გაღვივება-გაღრმავება, მისი (თვითშეგნების) ფართო მასაში გატანა.

აღნიშნული ინტერესი ჩანს უკვე იმ ფაქტიდან, რომ ჯერ კიდევ ვოლოგდაში ექსორიად ყოფნისას (1836 წლის აპრილში) მას დაუწყია ვოლტერის „პეტრე დიდის ისტორიის“ თარგმნა (დარჩა ფრაგმენტები).

მისი უფროსი ვაჟი ნიკო გვიამბობს: „დიმ. ყიფიანი ამბობდა ხშირად, რომ ქართველი იმას კი არა ჰქვიან, ვინც ქართულს ლაპარაკობს და მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა არისო: რამდენია იმისთანა, რომ ქართულსაც ლაპარაკობს, მართლმადიდებელი სარწმუნოებისაც არის, მაგრამ ქართველად არ ჩაითვლება, ქართველის სახელის ღირსიც არ არის, რადგანაც, მაგალითად, ამ ორი მხარგრძელის¹ სახელიც თავის დღეში არ გაუგონია... განა ქართველის სახელის ღირსია იმისთანა კაცი, რომელმაც არ იცის, თამარი ვინ იყო და რა იყო, შოთას თხზულების ერთი სტრიქონიც კი არ წაუკითხავს?

დიმ. ყიფიანი ამბობდა, რომ ქართველი ჰქვიან საქართველოს შეილსა. ამიტომ სარგის და ზაქარია მხარგრძელნი, სჯულით თუმცა სომეხნი, ყოვლისფრით ნამდვილი ქართველნი იყვნენ. დღეს საქართველოს შეილად მიმაჩნია ვას. ოს. ბებუთოვი, მიხ. ტარ. ლორის-მელიქოვი, ზაქ. სტ. ავთანდილაშვილიო,² ქართველებად მიმაჩნია სუყეულა ქობულეთისა, აჭარის და შაეშეთის მცხოვრებნიო, თუმცა სჯულით მაჰმადიანნი არიანო. ქართველნი ზოგნი (უმეტეს ნაწილი)

1 იგულისხმებიან ზაქარია და სარგისი.

2 ნაგულისხმევი არიან საქართველოში მცხოვრები, თუმცა სომხური წარმომავლობის ცნობილი პირები.

მართლმადიდებელი არიანო, ზოგნი — ფრანგის სარწმუნოებისა (კათოლიკენი — გ.ყ.), ზოგნი სომეხთა სარწმუნოებისა, ზოგნი — მაჰმადიანი“.¹ აქედან ნათლად ჩანს, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დიმიტრი ეროვნული თვითშეგნების (იდენტურობის) ფაქტორს.

ამასთანავე, ჩვენი ისტორიის პროპაგანდა დიმიტრის საჭიროდ მიაჩნდა საქართველოში მცხოვრები და მოსაქმე რუსული ბიუროკრატიის გასანათლებლად: ამით მათ უნდა გაეცნობიერებინათ, რომ საქმე ჰქონდათ არა ევლურ და უისტორიო, არამედ ცივილიზებულ, საკმაოდ მდიდარი ისტორიის მქონე ხალხთან (ერთან). ამიტომაც სათანადო სტატიებს იგი აქვეყნებდა რუსულ ენაზე, გაზეთ „კაეკაზში“, რომლის ტირაჟის ერთი ნაწილი რუსეთშიც ვრცელდებოდა.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის სიყრმისდროინდელი მეგობარი კონსტანტინე მამაცაშვილი იგონებდა, რომ ბარათაანთ სახლში იკრიბებოდნენ ახალგაზრდები.² იონა მეუნარგიას მიხედვით, ესენი ყოფილან: ზაალ აეთანდილოვი (აეთანდილაშვილი), დიმიტრი ყიფიანი, მიხეილ თუმანიშვილი, გიორგი (პოეტი და მომავალი დრამატურგი) და ზაქარია ერისთავები, პლატონ იოსელიანი, ალექსანდრე და ზაქარია ორბელიანები, სოლომონ მაღალაშვილი, ჭავჭავაძე (ოფიცერი), ხსენებული კონსტანტინე მამაცაშვილი, იასე ანდრონიკაშვილი, ივანე სარაჯიშვილი, სვიმონ მაჩაბელი, ლუკა ისარლიშვილი და სხვ.³ „ერთს საღამოს — გვიყვება მთხრობელი კ. მამაცაშვილი, — ბარათაშვილის სახლში გადავწყვიტეთ, რომ რადგან არა გვაქვს რიგიანი ქართული ისტორია⁴, გავიყოთ V-ის საუკუნითგან დაწყებული, თითოეულ თითო საუკუნე აიღოს და შეადგინოს ისტორია იმ საუკუნისა. პლატონ იოსელიანს მიანდევს დაწერა ძველის საუკუ-

1 საშვილიშვილო მოკავშირე — დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 32-33.

2 იხ. იაკობ ბალახაშვილი, ლიტერატურული შეკრებანი ნიკოლოზ ბარათაშვილთან“ წიგნში, „ლიტერატურული წრეები და სალონები“, თბ., 1940, გვ. 151.

3 იხ. მისი სტატია: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი (მასალა ბიოგრაფიისათვის“, „დროება“, 1881, №206).

4 ცხადია იგულისხმება საისტორიო წიგნი.

ნოების ისტორიისა ქრისტეს წინათ და შემდეგ V-ს საუკუნეობადისინ(!)“¹

სამწეხაროდ, ეს წამოწეება უშედეგოდ დამთაერებულა. კ. მამაცაშეილი გეამცნობს ამის მიზეზს: „მაშინ ძნელი იყო ამისათანა საქმის აღსრულება, რადგანაც მშრომელნიც (მკელეუარნიც) ცოტა ვიყავით და საქართველოს ისტორიის მატიანები (!) დაფანტული იყო. არ იყო შეკრებილი არც ძეველი საეკლესიო გუჯრები, არც ბეერი საინტერესო გრამოტეები (სიგელები – გ.ყ.). თაეადების და აზნაურების სახლებში, მარტო მატიანეთ იყო „ქართლის ცხოვრება“²

კ. მამაცაშეილი ამ ცნობის შემდეგ ჰყეება 1839 წლის ამბავს, რაც არასწორია – დიმიტრი ამ დროს თბილისში არ ცხოვრობდა. ზაქარია ჭიჭინაძის მიხედვით, აღნიშნულ ამბავს ადგილი ჰქონდა 1840-იან წლებში³, უფრო კონკრეტულად, ეს იქნებოდა 1844 წლამდე – ამის შემდეგ, როგორც ცნობილია, ნიკოლოზ ბარათაშეილი ელიზავეტპოლში (განჯაში) გაემგზაურა მაზრის უფროსის თანაშემწედ, მომდევნო წელს კი იგი ნახჭევანში გარდაიცვალა.

მკელეუარი თამაზ ჯოლოგუა ამ ცნობას საეჭვოდ მიიჩნევს. მაგრამ, როგორც დაეინახეთ, იგი სინამდვილეს ძირითადად შეესაბამება. ზემოთქმული უნდა დასტურდებოდეს აგრეთვე დიმიტრი ყიფიანის 1854 წელს დაწერილი წერილით. მასში საუბარია საქართველოს ისტორიის დამუშაეებაზე მხოლოდ ძალთა თაემოყრით, კერძო პირთაგან ამას ჯერჯერობით მხოლოდ მარი ბროსე აკეთებსო.⁴ მხოლოდ არ ვიცით, თუ საიდან, რა წყაროზე დაყრდნობით მოიტანა ზ. ჭიჭინაძემ დეტალი – „დიმიტრისთვის „ურგუნებიათ“ ხანა ქრისტიანობის მიღების და შემდეგ მეთერამეტე საუკუნისა“. მისი დაეჭეებაც უსაფუძელო გახლავთ: „ჩვენ არ ვიცით, თუ დაპირება როგორ აღასრულეს ამათ, დაწერეს თუ არა“. როგორც ამის შესახებ არაფერი ვიცით, ისე „იმისი, თუ დ. ყიფიანმა

1 იქვე.

2 თ. ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), გვ. 135

3 ზ. ჭიჭინაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ტფ. 1892, გვ. 22

4 იხ. „Несколько мыслей о материалах истории Грузии“. «Кавказ»,

რა დასწერა და ან თავის დანაწერი რა იყო“.¹ ფაქტია, რომ ასეთი წამოწყება უშედეგოდ დამთავრდა.

სხვათა შორის, კ. მამაცაშვილი ამასაც ამბობდა: „ჩვენი დროის-გატარება იყო: ლაპარაკი მაშინდელის ლიტერატურაზედ, სწავლაზედ, სხვადასხვა ჩვენს გარემოებაზედ“.

დიმიტრის პირველ საისტორიო ხასიათის ნაშრომს წარმოადგენს სტატია „მეფე თამარის ხანა (საუკუნე)“, რომელიც დაიბეჭდა «Кавказ»-ის 1846 წლის 33-ე ნომერში (17 აგვისტოს). მასში ეხედებით ამგვარ განზოგადებას: „ადამიანის ცხოვრებაში არის ასაკი, წოდებული წლების გაფურჩქენად (расцветом лет), როდესაც მისი ზნეობრივი და ფიზიკური ძალები აღწევენ თავის მთლიან (полное) განვითარებას. ხალხის ცხოვრებაშიც არის ასაკი, წოდებული ოქროს ხანად, როდესაც ამ ხალხის არსებობა აღწევს თავისი პოლიტიკური განვითარების (образования) უმაღლეს ხარისხს და მეორე ხანის ხარისხი ყოველთვის განსაზღვრულია პირველის შეფართობითად.“

მაგრამ ყოველთვის, ერთი პირის ცხოვრებაშიც და მთელი ხალხის ცხოვრებაშიც, მეტ-ნაკლებად მკვეთრად გამოიკვეთება მდგომარეობა, რომლის ზემოთ მათი ძალები ევლარ მაღლდებიან და რომელიც, რა თქმა უნდა, თავის მხრივ მეტად თუ ნაკლებად ბრწყინვალეა“. კერძოდ, საქართველოსათვის ოქროს ხანა იყო თამარის ეპოქა.

როგორც ვხედავთ, მოცემულ შემთხვევაში დიმიტრი მიმართავს ანალოგიის მეთოდს, ადარებს რა ერთმანეთს ადამიანის სიცოცხლე-ცხოვრებისა და საზოგადოების არსებობას.

ამავე სტატიაში გაკრიტიკებულია ივ. ევლახოვი (ევლახიშვილი) – რუსულ ენაზე „ვეფხისტყაოსნის“ მთარგმნელი, რომელიც ამცირებდა თამარის ეპოქას.² მ. მაისუროვს (მაი-

1 ზ. ჭიჭინაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 22.

2 იგულისხმება 1846 წელს „კავკაზში“ დაბეჭდილი მისი წერილი „გარცხე“, რომელშიც შეტანილია ხალხური „მოთხრობა შოთასა და თამარის სიყვარულზე“. იხ. თემურ ჯაგოდნიშვილი, ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორია, თბ., 2004, გვ. 227. სხვათა შორის, ამავე წიგნში გადმოცემულია დიმიტრის ფოლკლორისტული შეხედულებანი, იხ. გვ. 226-233.

სურამეს) კი დიმიტრი ურჩევდა სათანადოდ შეესწავლა საქართველოს ისტორია, სახელდობრ, თამარის ეპოქა და ისე ესაუბრა მკითხველებთან.

არსი დიმიტრი ყიფიანის სტატიისა „საქართველოში მამულების მდგომარეობის შესახებ“, თუმცა ძირითადად თანადროულობას ეხება, მაგრამ მასში ეხვდებით ჩვენი ისტორიის გააზრების მომენტებსაც. იგი წერდა: „საქართველო, მრავალი საუკუნის განმავლობაში იცავდა რა თავის რწმენას (სარწმუნოებას – გ.ყ.), ბოლოს და ბოლოს დაიღალა უთანასწორო ბრძოლაში მტრებთან, რომლებიც ყოველი მხრიდან გარს ერტყმოდნენ; იგი მიენდო ერთმორწმუნე რუსეთის ძლიერებასა და დაცვას“. საყურადღებოა დიმიტრის შემდეგი აზრიც: საქართველოს დაცემის უმთავრეს მიზეზად დასახელებულია სამეფო ტახტის პრეტენდენტთა შორის შინაური განხეთქილება და მხოლოდ ამის შემდგომ არის მოხსენიებული აღა-მაჰმად-ხანის 1795 წლის შემოსევა.¹

1849 წელს გაზეთ „ზაქავეკაზსკი ვესტნიკ“-ში (№12-18) დიმიტრიმ დაბეჭდა სტატიების სერია სათაურით „ნინო – საქართველოს განმანათლებელი“, რომელშიც მკითხველებს მოუთხოვრებდა ქართლის მოქცევის (გაქრისტიანების) ამბავს.

ავტორი კრიტიკულად განიხილავდა საკითხზე არსებულ საისტორიო ნაშრომებს, რომელთა მიხედვითაც „გადაწყვეტა საკითხებისა ისტორიის წერილმანების შესახებ მითითებულია (отсылается) ან ზეპირგადმოცემებისადმი, რომლებიც ისტორიას მოაქცევენ თავის ჩარჩოებში, რომლებიც აღმოსავლური ხასიათის, ფერადოვანი (цветастые) არიან. მაშასადამე, ყოველთვის როდი არიან შესაძლებელი (вероятные)“². კერძოდ, გაკრიტიკებულია ვახტანგ VI-ის მიერ შეკრებილ „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში გადმოცემული ქართლის მოქცევის ვერსია. ფაქტობრივად, სტატია წარმოადგენს ამის რუსულ თარგმანს. ავტორი –

1 იგივე აზრია გამოთქმული 1854 წელს „კავკაზში“ დაბეჭდილ მის სტატიაში „Несколько мыслей о материалах для истории Грузии“, №39.

2 იხ. დასახ. გაზეთი, №12.

„მემკვიდრე დიდებული მეფეებისა და ბუნებით მგზნებარე (пылкого) წარმოსახვის ადამიანია, ამიტომაც ხანდახან ძალაუნებურად აპოეტურებს თავის წინაპრებს“. მაგრამ „პოეტოზირებული ისტორია კარგავს დიდ ნაწილს შესაძლებლობისას (вероятия)..

ვახტანგთან შედარებით უფრო ცივი, დამოუკიდებელი და სისტემატური ხასიათის გონებისა გახლდათ ისტორიკოსი, მემატიანე ვახუშტი ბაგრატიონი. ამანო „ვახტანგისაგან გამორიცხა ყველაფერი, რაც ზედმეტი ეჩვენებოდა, რაც ატარებდა ფანტაზიის ბეჭედს და ფერადდებოდა თავისუფალი საღებავებით და ამით მნიშვნელოვანწილად შეამცირა პირველი ხელნაწერი“. დიმიტრი კრიტიკულად იყო განწყობილი ბრანჯების შესახებ ცნობების თაობაზე. მის მიხედვით, „ასეთ ხალხს მე არ ვიცნობ ჩემს მიერ წაკითხულ ისტორიკოსთაგან“. შესაძლებელიაო „ქართველები ასე უწოდებდნენ გუთებს ანდა ბაქტრიელებს, შესაძლოა ბრიტანელებს (!), ანდა, ყველაზე მოსალოდნელია, ბარსელონელებს(!)“.

რიფსიმესა და მის თანმხლებთა ქალაქ დვინში მოსვლის შესახებ დიმიტრი ასეთ კომენტარს აკეთებდა: „არზანოვების მიერ გამოქვეყნებული სომხეთის ისტორიიდან (1827 წელი, გვ. 118) ჩანს, რომ დვინი ანუ ტვინი, თავის დედაქალაქად აქცია ხოსრო II-მ, ტირიდატის ძემ, ძველი დედაქალაქიდან – არტაშატიდან არც თუ ისე შორ მანძილზე. არზანოვები ტვინის (!) დაარსებას უკავშირებენ ქრისტეს დაბადებიდან დაახლოებით 344 წელს.¹ ასეთი ჩვენება იძლევა მოთხრობილი ამბების შესახებ განსხვავებულობას დროში 30-40 წლით“. ამასთან დაკავშირებით მოხსენიებული რომაელი კეისარი უნდა იყოსო ან კონსტანტინე ქლორუსი ანდა კონსტანტინე დიდი. გაკრიტიკებულია არქიეპისკოპოსი ინოკენტი – ავტორი „ახალი აღთქმის ისტორიისა“, რომელიც ასახელებდა ბაკურ მეფეს: „თუ რატომაა ინოკენტისთან მირიან მეფის ნაცვლად ბაკური, რომელიც IV საუკუნეში საერთოდ არ ცხოვრობდა, გაუგებარია. ბაკურის თაობაზე ქართული მატიაწეებისათვის მხოლოდ ის არის ცნობილი,

¹ დასახ. გაზეთი, №13.

რომ იგი იყო ქართველთა 21-ე მეფე, მირიანი კი გახლდათ 24-ე“ – წერდა დიმიტრი.

დიმიტრის მიხედვით, ნინო გარდაცვლილა ქართლში მოსვლიდან მე-14 წელს, ანუ ქრისტეს დაბადებიდან 371 წელს. როგორც ვხედავთ, ქართლის გაქრისტიანების თარიღი, სხვებისაგან განსხვავებით, ზემოთაა გადმოტანილი.¹

გაზეთ „კავკაზის“ 1853 წლის 79-84-ე ნომრებში დაბეჭდილია დიმიტრის სტატია „О томъ, о семъ и между прочимъ о сословіяхъ Закавказскихъ“². აქაც აღნიშნულია „აღმოსავლური წარმოსახვა“, რომელიც ამჯობინებდა სეირნობასა და მოგზაურობას უფრო ხშირად ფანტაზიის სფეროში, ვიდრე სინამდვილეში.

სტატიაში აღნიშნულია, რომ საქართველოს ძველი ისტორიის თაობაზე ბევრი რამ უცნობია. კიდევ მეტი, უფრო ახლო ხანებიდანაც კი ჩვენ ბევრი რამ არ ვიცითო. აქედან გამომდინარე: „ახია (и поделом): ჯერჯერობით არა ვიცით რა თამარის, დავით აღმაშენებლის,³ გორგ-ასლანის(!), მირიანის დროთა ამბებზე, მით უფრო არ უნდა მივევარდეთ (не зачемъ вросаться) უფრო ძველ და ბუნდოვან დროებზე“.⁴

დიმიტრი საჭიროდ თვლიდა დალოდინებას მარი ბროსეს ნაშრომისა, თუმცა, ამასთანავე, აღნიშნავდა: „საჭიროა მაინც ითქვას, რომ ამ შრომის დასრულება ისტორიის ღრუბლებს ერთ მთლიანობაში შეგვიკრებს და ამინდი გამონათდება კრიტიკის ჭექა-ქუხილის შემდეგ; თუ არა და ყველაფერი იქნება მოღრუბლული (пасмурно) და დაბინდული (сумрачно)“.⁵

1 წმინდა ნინოს თემას დიმიტრი შეეხო შემდგომაც. ქუთაისში 1886 წელს გამართულ ნინოობის დღესასწაულზე შეკრებისას. მან აქ აღნიშნა, რომ ნინო წარმოშობით იყო კაბადოკიიდან, „რომელიც ქართველი ტომის საცხოვრებელი ყოფილა, როგორც ძველი მოთხრობებიდან სჩანს და ახლა ეწოდებათ იმათ ჭანნი ან ლაზნი“. „ივერია“, 1886, 21 იანვარი, №15. ეტყობა, იგი იზიარებდა დავით ჩუბინაშვილის თვალსაზრისს.

2 სტატია ამავე წელს დაბეჭდილ იქნა ცალკე წიგნაკად.

3 დიმიტრი მას რუსულად მოიხსენიებდა, როგორც „Возрожденіи“-ს.

4 დასახ. წიგნაკი, გვ. 23.

5 იქვე, გვ. 21.

დიმიტრის სჯეროდა ძველ ქართლში ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის ამბავი, შესაბამისად – აზნაურთა ფენის „აზონისაგან“ წარმოშობისა. ამდენად, ჩვენი საზოგადოება უკვე იყო სოციალური ფენებით წარმოდგენილი. ასევე ძველი მამასახლისები – „ეს ძლიერი და დამოუკიდებელი სატომო მეთაურები“ ფარნავეზის მეფობიდან მიყოლებული იქცნენ სოფლის მამასახლისებად. მათ ჰქონდათ მოსახლეობაზე დასჯისა (расправы) და სამართალწარმოების უფლება, მაგრამ პასუხს აგებდნენ აზნაურთა წინაშე. იყვნენ ერისთავებიც და მთაურებიც (უფრო მოგვიანებით). სხვათა შორის, დიმიტრი ხმარობს ტერმინ კლასსაც. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეს საზოგადოება ჯერჯერობით არ წარმოადგენდაო ფეოდალიზმს.

იგი სვამდა ასეთ კითხვას: „მაგრამ როგორ და როდის შემოაღწია ჩვენთან ფეოდალიზმმა“ და ასე პასუხობდა: „მან შემოაღწია დასავლეთის გზით და, რასაკვირველია, XIV საუკუნის დასასრულიდან, როდესაც დასავლური საზოგადოებანი, ვითარდებოდნენ და უმჯობესდებოდნენ რა თავიანთ მოქალაქეობრიობაში (гражданственности),² საბოლოოდ ჩამოიფერებეს მისი (ფეოდალიზმის – გ.ყ.) უღელი და იგი წარმატებისათვის მიუგდეს აღმოსავლეთს“.³ ამიერიდან ფეოდალიზმი უკან, ევროპაში ველარ დაბრუნდებოდაო, აქაური პოლიტიკური წყობილების (ცენტრალიზაციის) გამოისობით, ასევე, ვერც კავკასიის მთიანეთში გავრცელდებოდაო. როგორც დიმიტრი აღნიშნავდა, მას (ფეოდალიზმს) დიდი წარმატებები არ ელოდა თურქეთსა და ირანში, სადაც „მთელი იერარქია თავს იყრიდა ერთ პირში ალაჰის ჩრდილში და მთელი მოსახლეობა შეფარებული იყო (укрыта) ამ ჩრდილქვეშ“.⁴ ამდენად, ფეოდალიზმი დარჩაო მიმდობ (доверчивый) ქართველ ხალხთანო. სწორედ აქ ჩამოყალიბდნენ ცალკე ფენებად თავადები, აზნაურები, მსახურები

1 იქვე, გვ. 35, 47, 50.

2 შესაბამის ცნებას უკეთ გამოხატავს ტერმინი „ცივილიზაცია“.

3 იქვე, გვ. 24.

4 იქვე.

5 დიმიტრი მათ მოიხსენიებს დასავლეთ ევროპული ტერმინით „სერფები“.

და გლეხები. ფეოდალიზმის გამო გახლავთო, რომ საქართველოში, განსაკუთრებით შაგიზდისპირეთის კუთხეებში მდებარე ერთი შეხედვითაც კი ადვილად განიჩევა თავადის ან აზნაურისაგან.¹ მით უფრო ცხადია ეს კანონმდებლობის მიხედვითო.

დიმიტრი ყიფიანი აღნიშნავდა: „ქართული კანონები, რომლებსაც ამჩნევია კვალი დასავლური გავლენისა, გავლენა სამი მთავარი ეპოქის კანონმდებლობისა: იმპერიის,² ბარბაროსული და ფეოდალური დროებისა, წოდებებთან მიმართებაში გამოხატავს პატივისცემის ზომას მდგომარეობის ანდა მატერიალური სიმდიდრის მიხედვით“.³

სხვათა შორის, დიმიტრის შეხედულებით, თუმცა ახლაც ქართველებად იწოდებიან (რუსეთის მმართველობის გავლენით) საკუთრივ თბილისის გუბერნიის ქართველები (ქართლ-კახელები), მაგრამ ასევე იგულისხმებიან იმერლები, გურულები, მეგრელები, აფხაზები და სვანები, რომელთაც აქეთ ერთი საერთო ენა და ერთნაირი რელიგია — მართლმადიდებლური ქრისტიანობა.⁴ ასეთებადვე ითვლებიან ქობულეთელები, აჭარლები, ლაზები და ჭარ-ბელაქნის ინგილოები, რომელთაც ტრადიციული რელიგია დაქარგესო.⁵ მაგრამ ადგილის სიმცირე არ გვაძლევს საშუალებასო, ამ ხალხების ისტორიულ ბედ-იღბალზე შეეჩერებულიყავითო.⁶ ქართველთა ამ ნაწილებმა დაქარგეს თავიანთი „სამოქალაქო უფლებები“, ამიტომაც მათში აღარ არსებობსო თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა ტიტულები.⁷

ავტორი მკითხველებს ჰპირდებოდა შემდგომში მოეთხრო ამიერკავკასიის მაჰმადიანური ნაწილების შესახებ,⁸ რაც, სამწუხაროდ, აღარ შეუსრულებია.

1 დასახ. წიგნაკი, გვ. 25.

2 იგულისხმება რომის იმპერია.

3 გვ. 39.

4 გვ. 32.

5 იქვე.

6 გვ. 32-33.

7 გვ. 49.

8 გვ. 51.

როგორც უკვე ვამბობდით, მომდევნო, 1854 წელს დიმიტრიმ გაზეთ „კავკაზში“ (№30-39) დაბეჭდა ვრცელი სტატია „რამდენიმე მოსაზრება საქართველოს ისტორიის მასალების შესახებ“, რომელიც ამავე წელს ცალკე წიგნაკადაც დაიბეჭდა.

ავტორი უპირველესად რუს მკითხველებს გულისხმობდა, როცა წერდა, რომ მავანთათვის საქართველოს ისტორიის პორიზონტი 1800 და 1783 წლების იქით არ მიდის და ეს მაშინო, როცა საქართველოს სამეფო საერთოდ პირველ სამეფოებთან ერთად (!) წარმოიშვაო. მთელი ოცდაორი საუკუნის განმავლობაში, მიუხედავად უამრავი მტრისა, მან მაინც შეინარჩუნა სახელმწიფოებრიობა, ხოლო 1500 წლის მანძილზე კი – მართლმადიდებლობა. იგი აცხადებდა: „შეუძლებელია არ იგრძნო განსაკუთრებული მწუხარება, როდესაც ხელს აღმართავ ისტორიის იმ საწყისებზე, რომლებსაც ბავშვობიდანვე ეთვლით დაურღვეველად და როცა ასევე ხელს აღმართავ გადმოცემათა უტყუარობაზე, რომლები-სადმი რწმენაც უანგარიშოდ გვსურს; ხოლო საწყისები და გადმოცემები ვახუშტის მატიანეში ჩვენთვის, ქართველები-სათვის სწორედ ასეთნი არიან; – მაგრამ ისტორია მისი თავდაპირველი სიმართლის აზრით, არ ერიდება ბავშვობის ჩვევებს, არ ზოგავს მიკერძოების წარმომშობ გრძნობებს და არ უშვებს ბრმა რწმენას თქმულებებისადმი იქ, სადაც მას უარყოფს უბრალო განსჯა“.¹ ავტორი განაგრძობდა: „ამიტომაც, მიუხედავად ღრმა წუხილისა, იძულებული ვარ ესთქვა, რომ ვახუშტის თხრობებში, რომლებიც აკადემიკოს ბროსეს მიერ მთელი მეცნიერული სიზუსტით არის გადმოცემული მისადმი დამატებულ ცნობებში,² ზუსტად ისევე, როგორც სომეხი და სხვა ქართველი ისტორიკოსების, როგორც მაგალითად მეფე ვახტანგისა, გოგიჯანიძისა (!), ხიტროვისა და სხვათა აღწერილობებში (бытописаниях), ბევრია არა მხოლოდ არაზუსტი, არამედ დაუჯერებელიც კი“.

1 «Кавказ», №30. 1854.

2 იგულისხმება მარი ბროსეს მიერ ფრანგულად თარგმნილი „ქართლის ცხოვრების“ II ტომი.

საისტორიო წყაროებისადმი, ისტორიული მოვლენებისადმი, ფაქტებისადმი კრიტიკული მიდგომის გარდა, დიმიტრის აზრით, საჭიროა სხვანაირი მიდგომაც: „შეუძლებელია მათი სათანადო გარკვევა-ნათელყოფა, მათ სანდოობაში დარწმუნება... ქართველებთან მეტად თუ ნაკლებად დაკავშირებული სხვა ქვეყნების ისტორიებთან შედარება-შეჯერების გარეშე“.

ყოველი ხალხის ისტორიის დასაწყისი მოდის ძველისძველი, მითითური თქმულებებიდან. მსოფლიო ისტორიას კი იწყებენ (ცხადია, ებრაელები და ქრისტიანი ხალხები), ნოეს შთამომავლებიდან. ამაში კი დიმიტრი უთუოდ დარწმუნებული იყო („ამაში დაეჭვებაც კი არ შეიძლება“). ამიტომაც ვახუშტი და სომეხი ისტორიკოსები ქართველთა მამამთავრად მიიჩნეოდნენ თარგამოსს. დაეუშვათ, რომ ეს ცნობა ძალზე მნიშვნელოვანიაო – დასძენს დიმიტრი, მაგრამ როგორ აიხსნას შემდეგი: თარგამოსს ჰყავდა რვა ვაჟი, რომელთა სახელების დაბოლოებანიც ბოლოსართ „ოს“-ით მთავრდება, მაგრამ მსგავსი დაბოლოებანი ხომ ბერძნული გახლავთ, ბერძნული ენა კი დროისათვის შორეულ მომავალს წარმოადგენდაო.

დიმიტრი ყიფიანისათვის უეჭველი იყო ჩვენ წინაპართა ნოესაგან წარმომავლობა, მაგრამ შესაბამის მამამთავართა სახელები ისტორიამ დაივიწყაო და ისინი აღდგენილ იქნა გეოგრაფიის მიხედვით, თანაც ყოველთვის – არა წარმატებულად.¹ ასე მაგალითად, ქალაქი ქართლი არ დასტურდება არც წერილობით, არც ზეპირად. ასე რომ, „ქართლოსი“ „ქართლიდან“ ვერ წარმოიშობოდაო. უკანასკნელი სიტყვა კი ძველად მთელ საქართველოს მიეყენებოდაო. თითქოს ქალაქი ქართლი მდინარე არმაზზე ააგეს, მაგრამ სახელწოდება „არმაზი“ გაჩნდა ქართლოსის შემდეგ, ფარნავაზის მეოხებით (არმაზი თითქოს იგივე ორმუზდია), ე.ი. ორი ათასი წლის შემდეგო, ძვ.წ. 300 წელს.

ასევე ქალაქ მცხეთის დაარსება შეიძლება მიეწერებოდეს მცხეთოსს, რამეთუ მცხეთა მეფეთა ხანაში დაარს-

და (სახელწოდება მომდინარეობს „ცხებიდან“ (მირონისა) (миропомозать). „უფლისციხეც“ ვერ იქნებოდა, უნდა ყოფილიყო „უფლოსის-ციხე“, რაც სიტყვათხმარებაში არ გეხედებაო.

ასე რომ, ჩვენ არ ვიცითო ნამდვილი სახელი ქვეყნებისა და ქალაქებისა: ჰაიასტანის, ქართლის, ჯავახეთის, კახეთის, ბარდის, მოვაკანის, ეგრისის, მცხეთის, უფლისციხის და სხვ. დამფუძნებლებისა. ასევე, დიმიტრის შეხედულებით, ქართლოსი იმ დროს მეფე ვერ იქნებოდა, არამედ მამასახლისი – სოფლის, გვარის უფროსი.¹ „აზნაურებიც“ აზონისაგან ვერ წამოსგებოდნენ. ამისათვის აუცილებელია დამტკიცდეს აზონის არსებობა. „ამის მტკიცებულებანი კი – დიმიტრის აზრით, – ჩვენ არ გავაჩნია, გარდა თითქმის ყველა ადგილობრივი ისტორიკოსების (нытописателей) შეთანხმებული (согласного) ჩვენებისა“.²

საერთოდ, „ასეთი გახლავთ ჩეულება ჩვენში, რომლის ძალითაც მალემრწმენობა (легковерие) გამონაგონს ფაქტის ძალას ანიჭებს“.³

დიმიტრი, განიხილავდა რა ქართული დამწერლობის ისტორიას, დაასკენიდა, რომ ქართველებს უწინ მესამე ანბანიც ჰქონდათო.⁴

„კავკაზის“ ოცდამეცამეტე ნომერში დიმიტრი შეეხო ჩვენს უწინდელ რელიგიასაც: „მაგრამ საერთოდ, საკუთრივ ქართულ მრავალღმერთიანობაში, არ გეხედება ის განსახიერება ბუნების სხვადახვა ძალებისა, რომელიც შეადგენდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის პანთეიზმის⁵ ძირითად იდეას“. ამათში, ცხადია, ნაგულისხმევი იყო არმაზი, ზადგუნი, გაცი, გაიმი და ასევე აფროდიტა. უფრო კონკრეტულად, მისი თქმით, „ქართული ღვთაებანი, ცნობილნი ფარნაევზის ხანიდან, თუმცა წარმოადგენენ რამდენიმე სახელს, ზოგჯერ

1 იქვე.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 «Кавказ», №32.

5 უნდა იყოს: პოლითეიზმის.

ერთნაირს ბერძნულთან, როგორც, მაგალითად, აფროდიტა, მაგრამ თუ სახელდობრ რა განსახიერებოდა მათში, რა იდეას სცემდა მათში ხალხი თავყანს – უცნობია“.

დიმიტრი აკრიტიკებდა იმდროინდელ მსოფლიო ენათმეცნიერებაში გაბატონებულ შეხედულებას საინსკრიტიის თაობაზე, რომლიდანაც თითქოს წარმოიშვა დანარჩენი ინდოევროპული ენები. ინდოეთი, მისი აზრით, მსოფლიოს კიდეზე მდებარეობის გამოისობით, ვერ იქნებოდა კაცობრიობის აკეანი. ასეთივე ალბათობით დასაველური ენების მამამთავარი იქნებოდაო სპარსული, არაბული, სომხური და ქართული. იგი უფრო მეტად მხარს უჭერს ენების წარმოშობის ბიბლიურ ვერსიას. თუმცა, საბოლოო პასუხს არ იძლევა „ჩვენი შეზღუდული ტრადიციის მიზეზით“¹.

ამავე სტატიაში დახატულია ძველად ქალის მდგომარეობის სურათი. სტატიაში დიმიტრის შენიშნული აქვს ის გარემოება, რომ საქართველოს ისტორია მეფეთა ისტორიაა, მაგრამ მეორეხარისხოვან მოღვაწეებზე, რომელთაც თავიანთი სამსახური სამეფო ტახტისადმი ან სამშობლოსადმი აღნიშნეს რაიმე გმირობით, რომელიც მნიშვნელოვანი იქნებოდა ხალხში მოვლენათა საერთო კაეშირით, ისტორია, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, თითქმის არსად არ გამოსახავს“². გამონაკლისი გახლდათო თამარის ეპოქა შოთა რუსთველის, სარგის თმოგველის, იოანე აბდულ-მესიის (შავეთელის), იოანე პეტრიწის, ზაქარია და იოანე (!) მხარგრძელების მოხსენიებით. ეს იმიტომო, რომ „ძნელი იყო ისტორიკოსისათვის მისი (თამარის – გ.ყ.) სახელი არ შემოაწყოს (инстабить) თუნდაც მცირეოდენი თანამოღვაწეებით, როდესაც მისი მფლობელობის საზღვრები აღინიშნება იმდენად ფართო ზომებით, როგორც კასპიის ზღვიდან პონტომდე და ვოლგიდან არაქსამდე“³. ანუ სხვანაირად, ეს სამეფო აერთიანებდა ქართლოსის, ბარდოსის, მოვაკანოსის, პეროსის, ლეკოსის, კაეკასოსისა და ეგროსის ნაწი-

1 «Кавказ», №35.

2 «Кавказ», №39.

3 ი.კე.

ლებს, „რომელთა ხელახლა შეკერა ეწერა (суждено) მხოლოდ რუსთა ბატონობას“-ო.

და ბოლოს, დიმიტრი ყიფიანი სიამაყით შენიშნავდა: ეს ზერელე (ზერный) მიმოხილვაც კი საქართველოს ამბებისა აჩვენებს, რომ ღრმა სიძველის მქონე ყველა სამეფოთა და ხალხთაგან, XIX საუკუნეში თავისი ხელუხლებლობა შეინარჩუნა ქართველმა ხალხმა: პოლიტიკურმა ქარიშხლებმა, რომელთაგანაც ინგრეოდნენ მძლავრი სახელმწიფოები, რომელთა ნანგრევებზედაც აღმოცენდებოდნენ ახლები და ისინი თავის მხრივ კვლავ იშლებოდნენ, – ყოველივე ამან გადაიარა საქართველოზე, მხოლოდ ის ერთი ვერ შემუსრეს.

თითქოს ესეც საკმარისი უნდა ყოფილიყო, რათა საისტორიო გამოკვლევებში აღძრულ იქნეს თანაგრძნობა იმ ხალხის ბედ-იღბლისადმი, რომელმაც ოცზე მეტი საუკუნის განმავლობაში გაუძლო მის გარშემო მომხდარ მსოფლიო გადატრიალებებს და ბოლოს ნებაყოფლობით დახარა თავისი საუკუნეობრივი უბედურებებით დაღლილი თავი ერთმორწმუნე რუსეთის წინაშე“¹ (იქვე).

დიმიტრი ყიფიანი იმედს გამოსთქვამდა, რომ ახალი წამოწყება გამოსადეგი იქნებოდა მთავრობისათვისაც (აღგილობრივი ხელისუფლებისათვის): „ჩემ მიერ ნაჩვენებ მასალათა კრიტიკულ დამუშავებას შეეძლო აღმოეჩინა მნიშვნელოვანი სამსახური მთავრობისათვის და მეცნიერებისათვისაც; მთავრობა წარსულის შემეცნებაში იძენს თავდებობას (проявительство) იმ ღონისძიებათა წარმატების შესაძლებლობაში, რომელსაც წამოიწყებს იგი მყარ საფუძვლებზე ხალხის კეთილდღეობის მოსაწყობად; მეცნიერებისათვის კი აუცილებელია შეავსოს ხარვეზები იმის განვითარებით რაზედაც მხედველობის არეში ოდენ მეტნაკლებად ზუსტ მინიშნებანი (намекы) და ჩვენებებია“².

დიმიტრი ცდილობდა, თავისი მოკრძალებული წვლილი შეეტანა აღნიშნულ დიდ საქმეში. ამასთანავე, დიდ პატივს

1 «Кавказ», №39.

2 იქვე.

მიაგებდა მარი ბროსეს მცდელობებს. „თუ ჩვენ ახლა არ ძალგვიძს, – წერდა იგი, – ღირსეულად დავაფასოთ მისი კეთილშობილური მუშაკობა, თუმცა მისგან კიდევ ბევრს ველოდებით, ჩვენი მომავალი თაობები მას კეთილი სიტყვით მოიხსენიებენ; ამაში კი უკვე დიდი გამართლებაა სიცოცხლისა“.¹

აღნიშნული თვალსაზრისით ჩვენს ყურადღებას იქცევს 1863 წელს ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებული დიმიტრი ყიფიანისეულ მოთხრობაში „თურქმენული ცხენი“ გადმოცემული ისტორია ქალთა მდგომარეობისა წარმართობის, ისლამისა და ქრისტიანობის პირობებში. იგი (ეს ისტორია) წარმოადგენს ისტორიზმის პრინციპის გამოყენების მცდელობას.

მოთხრობაში ვკითხულობთ:

„სადაც წარმართება (!) და კერპთ-თაყვანისცემა არსებობს, იქ ქალისას იტყვიან, იმისთვის არის გაჩენილიო, რომ გულის-თქმა მამრისა, ან ასე ვთქვათ, ბუნებითი მიზიდულება სქესებრი მოიოხებოდეს და შესრულდებოდესო. სხუა არცა ისეთი რა მნიშვნელობა აქუს იმათში ქალსა და არცარა ღირსება კაცობრივი. ზოგან ისეა ქალი ჰსჯულით დამდაბლებული რომ დაქურიეებული ცოლი სახმილში თან უნდა ჩაჰყვეს ცოცხალი მიცუალებულს ქმარსა და იმასთან ერთად უნდა დანაცრდეს“.²

ამ თვალსაზრისით შესაბამისმა ისტორიულმა პროგრესმა მეტ წარმატებას მიაღწია მაჰმადიანურ სამყაროში: „მაჰმადიანები ცოტა უფრო მაღალს ხარისხზედ აყენებენ ქალის მნიშვნელობასა. მართალია, ქალს იმათში არც საზოგადო საუბარში გარევა შეუძლიათ სამსჯულო (იქნებ რელიგიურ? – გ.ყ.) თუ სამეცნიერო ბაასში, და არცარა ქუშყნის გამოსადეგი მოქმედება რამე, რადგან ჯკუა მოკლე აქუსო, ასე ამბობენ და ჰსჯერათ კიდევცა რასაც ამბობენ; მაგრამ შინაობაში სახლის მართუა და ბატონის ქმრის სიამოვნება ქალსა აქუს მითვისებული. კანონი აღიარებს ქალსა საშინაო მომსახურედ (!) და მემცხედრედ ქმრისათვის, ან ასე ვჰსთქვათ

¹ იქვე.

² იხ. „ცისკარი“, 1863, №1, გვ. 26-27.

ცოლად (თანაწოლად, თანმწოლად) და კაცს ნება აქუს
სამი ცოლი ერთად იყოლიოს ამ გუარი ცოლი კანონიერად
და რამდენისაც რჩენა შეეძლოს, იმდენი უკანონოდ. არც
კანონიერთაგანსა და არც უკანონოთაგანს ქმართან ხმა
სულ არა აქუს არც შინ და არც გარეთ; ბრძანება ქმრისა
უცუალებელი უცუელელი არის“.¹

უფრო მაღალი გახლდათ ქალის მდგომარეობა ქრის-
ტიანული აღმსარებლობის ქვეყნებში: „ქრისტიანენი სწორეთ
ღუთიურის ჰსჯულის აღმსარებლები, ეამბობთ, რომ სული
ქალისა თანაჰსწორ არიანო ღუთისა წინაშე. ქალი არის
მეუღლე, შეტოლებული (თანაწორი) მეგობარი კაცისა, იმ-
დენად პატივცემული, რომ ზოგიერთს საქუწყნოს ჩუშლე-
ბაში² უწინ ისინი იხსენებიან: დედ-მამა, ცოლ-ქმარი, ცოლ-
შვილი, ქალ-ვაჟი. აღვიარებთ, რომ ქალის ნიჭიერება ხან
და ხან გადააჭარბებს კიდევცა კაცის ნიჭიერებასა და ქალი
არის ის ქუაქუთხედი, რაზედაც ეფუძნება ამ წუთის სოფელ-
ში სიამოვნება და ბედნიერება კაცისა და მეგობრობითად
წარიმართება ჯელი სათნოდ ცხოვრებისათჳს.

ქალებზედ ეს არის უმთავრესი მოძღურება ჩუშნი სარწ-
მუნოებისა და სარწმუნოებაზედ დამყარებულის ჩუელებისა
და სხუას არას ჰსჯულში არ არის ქალის მნიშვნელობა ამ
სიმაღლემდის აყვანილი“.³

ამ მიმართებით მდგომარეობა, დიმიტრის შეხედულე-
ბით, კიდევ უფრო უკეთესი ყოფილა საქართველოში. აქ,
კეთილშობილთა საგვარეულოებში, ქალები იყვნენ მწერ-
ლები და პოეტები. ასე რომ, ამ მხრივ თვით მამაკაცებსაც
ანათლებდნენ.⁴

1 თურქმენული მოთხრობა, „ცისკარი“, 1863, №1, გვ. 27. თუმცა, ამავე
მოთხრობაში გვითხულობთ: „აღმოსაგლეთვის მხარეზედ სათათრო
ქუშყნებში, ქალები შეკეტილში ჰცხოვრებენ, ან უფრო ჰსწორე ვთქუათ,
ტალაფერ — ქუშმ მცენარებენ (!); თუ არ უმახლობლესი ნათესაგთათჳს,
დიდად გასაჭირია ძნელია ნახვა იმათი“. გვ. 14. აღლაიარისათვის ცოლი
ნურაღა „ახალი შეძინებული (!) საკუთრება იყო“, გვ. 15.

2 ცხადია, იგულისხმება საქართველო.

3 იქვე, გვ. 27-28.

4 ამ მთისა, იმ მთისა... ქართული მწერლობა, ტ. 20, გვ. 74.

დიმიტრის შეხედულებებზე საფრანგეთის რევოლუციისა და განსაკუთრებით 1793 წელზე ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ.

აშკარაა, რომ იგი დადებითად იქნებოდა განწყობილი გარიბალდის მიმართ. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მას უფროსი ვაჟის, ნიკოსადმი, ამ პიროვნების შესახებ წიგნი გაუგზავნია (ამის თაობაზე უკანასკნელი 1861 წლის მარტში მამას მადლობას მოახსენებს).¹

ამრიგად, განვიხილეთ რა დიმიტრი ყიფიანის ისტორიული შეხედულებები, დავასკვნით, რომ იმ დროის კვალობაზე ისინი ძალზე საინტერესოა. მათში იგრძნობა ცოდნის ჩვენი უძველესი დარგისადმი ახლებური მიდგომა, კრიტიკული აზროვნების ელემენტები,² საკმაოდ ფართო პორიზონტი, საისტორიო შემეცნების მაღალი მნიშვნელობის შეგნება. ყოველივე ამის გამო დიმიტრი ყიფიანის შესახებ შესაბამისი აზრები უდავოდ ღირსია იმისა, რომ მათ სათანადო ადგილი დაიკავონ ახალი ქართული ისტორიოგრაფიის ისტორიაში.

და ბოლოს, დიმიტრის განსწავლულობაზე ისტორიაში, ამ შიმართლებით მის ავტორიტეტზე მეტყველებს შემდეგი ფაქტი. 1884 წელს მიხეილ ბებუთოვი (ბებუთაშვილი) მოსკოვიდან სწერდა დიმიტრის: ილია სერებრიაკოვს (ოქრომჭედლიშვილს) უნდაო, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შინაარსი დაწერო პოპულარული ფორმით და სერებრიაკოვი მის გამოცემას კისრულობსო.³

¹ ეს აღნიშნული აქვს თამაზ ჯოლოგუას წიგნში „დიმიტრი ყიფიანი“ (1830-1860 წლები), თბ., 2002, გვ. 35.

² იქვე, გვ. 138.

³ შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე, „საისტორიო მოამბე“, №3, 1947, გვ. 394.

დიმიტრი ყიფიანი და 1832 წლის შეთქმულება

„ქვეყნის დაარსებითგან მამულსა ჩვენსა აქვნდა თვისი საკუთარი მდგომარეობა (დამოუკიდებლობა - გ.ე.), აქვნდა თვისი სჯულნი (კანონები, სამართალი - გ.ე.), თვისი სარწმუნოება, თვისი ენა, და თვისი ჩვეულება და ჰქევანდა ეოველსა დროსა საკუთარი თვისი სელმწიფე და არასოდეს არ იყო მოკიდებულ (დამოკიდებული - გ.ე.) სხვასა ზედა და არცა მონა, ვითარცა აწ არს მამული ესე ჩვენი და ჩვენი სძა, სახელი, მსნეობა და მამაცობა წინაპართა ჩვენთა ეოველთვის ჰქესდა და აღაესებად მსოფლიოსა. მტერი მარადის მოწეულელ იყო და დამსობილ მათგან, სოფო აწ ხედავთ დამსობასა და აარაობასა მამულისა ჩვენისასა, ჰგრძნობთ შეიწროებას ეოვლისა კაცისასა. რაისათვის არს ესე ესრეთ, ნუ უკვე ჩვენ არა ვართ შეილნი მამა-მამათა ჩვენთანი, ნუ უკვე ჩვენ არა მადგვიმს შენასა საკუთრისა მამულისა ჩვენისა, ნუ უკვე ჩვენ არა გვაქვს სიმსნე და ძალი ესე ოდენი, რაოდენი ჩვენს მამათა ანუ სხვათა მსგავსთა კაცთა, მამა რაისთვის ვცოცხალდართ“.

სოლომონ ღოღაშვილის პროკლამაცია.

„ვინც ახალგაზრდობაში რადიკალი არა ეოფილა, მას გული არ ჰქონია, ვინც შემდგომშიც კვლავაც რადიკალად რჩება, მას გონება არა ჰქონია“.

მორე კლემენტი

ზემოთ ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ იმ ისტორიული ფონის შესახებ, რომელშიც მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა დიმიტრი ყიფიანს. რა თქმა უნდა, ქართველთა რამდენ-

1 გ. გოზალიშვილი, 1832 შეთქმულება, წიგნი I, ტფ., 1935, გვ. 95-96

იმე თაობის მოლოდინი რუსეთის მიმართ არ გამართლდა. მაგრამ ახალი სიტუაცია სხვა ხალხების მიერ საქართველოს წინანდელი დაპყრობების უბრალო განმეორადობა როდი იყო. რუსეთი არ წარმოადგენდა ოდენ ტრადიციულ საზოგადოებას, იგიც თანდათანობით განიცდიდა ევსტერნიზაცია-მოდერნიზაციას (სვლას დასავლური, ბურჟუაზიული საზოგადოების დანერგვის მიმართულებით).

როგორც უნდა იყოს, ახალი ისტორიული სიტუაცია იმდროინდელი ქართველობის თაობებს სათანადო ისტორიულ გამოწვევებს სთავაზობდა. პასუხებიც ერთნაირი როდი იყო. ისტორიის ტრადიციული, პროვიდენციალისტური ხედვიდან (ისტორიის განვითარებაში გადამწყვეტ მნიშვნელობას განგებას რომ ანიჭებს) გამომდინარე ზოგიერთ განათლებულ ქართველს იმდროინდელი აწმყო თითქოს დიდი ოპტიმიზმის საფუძველს აძლევდა. ერთ-ერთი ამათთაგანი, თეოლოგი და ფილოსოფოსი ბერი იონა ხელაშვილი (1772-1837 წწ.) უთუოდ გულწრფელი გახლდათ, როცა ღაღადებდა: „აღდექ, ივერიაო, და განაღვიძე შეილნი შენნი.... აჰა, აღმოგიბრწყინა სიბრძნისა მზეი ნაზარეველმა ჩრდილოეთისაგან. აჰა, ოქროვანი საუკუნე გაქეს“; „აჰა, ღღესა ამათ წინაპარნი ინატრებდნენ, რომელთა თვით ეხილათ ოქროვანი საუკუნო ესე, არათუ ოქროვანი, არამედ სამოთხიერი, რომელსა შინა შეევედით“.¹

ასევე დიდად გულწრფელი იყო ისტორიკოსი და ღვთისმეტყველი პლატონ იოსელიანი (1806-1871 წწ.), როდესაც თავის თხზულებას „ცხოვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა“ ასე ამთავრებდა: „ღვთისა განგებასა ვერვინ შეაყენებს. განიხილონ მკითხველთა წიგნისა ამის, ვის შეეძლო ქართველთა სამეფოჲსა დაცვა, გარდა რუსთა... განგებაჲმან ღვთისა ქმნა ესე, რომელ რუსთა ძალით დამშვიდნენ მთისა მცხოვრებნი,² თემნი თვით ქართველთა სამეფოჲსა დაგლეჯილნი და დანაწევრებულნი გაუქმდნენ და მცხოვრებნი თემთა ამათ: იმერელნი, მეგრელნი, გურულნი, სვანნი, რაჭველნი და სამ-

1 ქართველ ფილოსოფოსთა ლექსიკონი, პერსონალია, თბ., 2000, გვ. 227.

2 იგულისხმებიან ჩრდილოეთ კავკასიის მცხოვრებნი.

ცხენი ათაბაგთა (!) შეიქმნენ და იწოდნენ ქართველებად.

განგება ღვთისა რუსთავე ძალითა მოიყვანს ნათესაობითსა ერთობასა ქობულეთსა, აჭარასა, ლივანასა, ჯერეთ-ცა თურქთაგან პყრობილთა. განგება ღვთისა შეიტანს და განფენს ქრისტიანობისა ნათელსა მათათა შინა, სადაცა მკეიდრობენ ლეკნი, ჩეჩენნი, ქისტნი, ჩერქეზნი და აფხაზნი. ნათესაობითი ერთობა ქართველთა გეარისა განმტკიცდება სარწმუნოებითითა ერთობითა მათთან. მართლმადიდებლობა რუსეთისა, ვითარცა შუქი მზისა მაცხოველებელისა და მანათობელისა, მოჩანს ვითარცა განმბნეველად მაჰმადიანობისა სიბნელისა, ბოროტისა კაცთა ნათესავეისათვის და მარადის უნაყოფოისა. — ესე ყოველი ხედა წილად რუსეთსა და აღსრულდებაცა ესე ვითარი ქრისტიანობითი და მოქალაქეობითი განახლება კავკასიისა, სასიქადულოდ ქვეყანისა და კაცთა ნათესავისა.

მაშინ ქვეყანა კავკასიისა, სავსე ქვეყნიერებითა და ზეციურითა მადლითა, უხეებითა, სიმდიდრითა, მშვენიერებითა, შეიქმნება ერთი და ყოვლადი. მცხოვრებნი ქვეყნისა ამის, შორის ართა ზღვათა, მაერთებულთა ევროპისა და აზიისა, მოიგონებენ მაცხოვრისა ნუგეშინისცემითსა სიტყვასა: „და იყვნენ ერთი მწყემსი და ერთი სამწყსო“.¹

რასაკვირველია, მსგავსი რწმენა შესაბამისად განწყობილ ადამიანებს უკარნახებდა კონფორმისტულსავე ქცევას.

საზოგადოების ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით თავდაზნაურობის მხრივ, ფიქრობდა, რომ რაკი რუსეთის სახით „ძალა აღმართსა ხნაედა“, აუცილებელი გახლდათ შეგუება ისტორიული ვითარებისადმი, გარუსება და ამდენად ქართული ეროვნული მეობის (იდენტურობის) დაკარგვა. ასეთი განწყობა ოდოლოგიურად მოგვიანებით გაფორმდა. 1872 წელს გაზეთ „კავკაზის“ დამატების სახით დაიბეჭდა გიორგი მუხრანსკის (დიდად უპრიანი იქნებოდა გეარ-სახელი, მსგავსად ი.ბ. სტალინისა, ამნაირად მოიხსენიებოდეს) ბროშურა „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных едениц“, რომელშიც

¹ ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად, ტომი მეათე, თბ., 2002, გვ. 252

დიდი „ისტორიული, სოციალური“ კანონის მიხედვით, ამიერიდან მცირე ხალხები, ერები უნდა შერწყმოდნენ მსხვილ ერებს. აქედან გამომდინარე, ცხადია, იგივე ბედი უნდა გაეზიარებინათ მცირე ერების ენებსაც.

გასაგებია, რომ ამგვარად ორიენტირებულთა მხრივ აქტიურობა ეროვნული მეობის გადასარჩენად, ბრძოლა დაკარგული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად აბსოლუტურად გამოირიცხებოდა.

ქართულ საზოგადოებაში, უპირველესად თავადაზნაურობას ეგულისხმობთ, იყო ერთი ნაწილი (გავიხსენოთ ლუარსაბისა და დარეჯანის ტიპები ილიას გენიალური „კაცია-ადამიანიდან?!“), რომელსაც საკუთარი კუჭის ინტერესების გარდა არაფერი არ აინტერესებდა და რომელიც პასიურად, მსგავსად მცენარეებისა, მიჰყვებოდნენ ღინებას.

საბედნიეროდ, იმ ხანის საქართველოში ისტორიის გამოწვევაზე იყო სხვაგვარი პასუხებიც.

ივანე აბხაზი¹ 1831 წელს გრიგოლ ორბელიანს ესაუბრებოდა: „თქვენ, ახალგაზრდანო! თქვენ უნდა ეცადნეთ ყოველის ღონისძიებით მამულისათვის. პირველად უნდა ისწავლოთ, გონება განინათლოთ და მაშინ დაინახავთ და გამართავთ ნაკლულობანებათა. და ამა მიზეზით ვამბობ, რომელ ღმერთმა ნუ ინებოს საქართველოს დატოვება რუსთაგან ას წლამდის; მაშინ აღარ მეშინის, ამისათვის, რომელ საქართველოს ეყოლება მას დროსა მრავალნი მსწავლულნი კაცნი, საზოგადოება შეიცვლება, იგრძნობს ყოველსავე საჭიროებასა, და ყოველი კეთილი, ახალი სასარგებლო დაწყობილობა ადვილად აღსრულდების; ახლა ვინ იკისრებს ან ვინ გაუგონებს. — აწინდელი ჩვენი საზოგადოება არს მკვდარ მამულისათვის... ქართლი, კახეთი, იმერეთი, საათაბაგო, ღურია მის დროთ აქამომდე იყვნენ ურთიერთის მტერნი და სისხლი ინთხეოდა მოუწყვეტელნი. აწ ძლივს შეერთდ-

¹ ცხოვრების წლებია 1785-1831. გახლდათ გენერალ-მაიორი, აღმინისტრატორი. 1830 წელს დანიშნულ იქნა ე.წ. ჩრდილოეთ ოსეთის სამხედრო ექსპედიციის უფროსად. ერთხანს იყო ვლადიკავკაზის გო-მენ-დანი, შემდეგ გაიწვიეს პოლონეთში.

ნენ და ამიერიტგან შეერთხორცდნენ და შეადგინეს ერთი მთელი: წებოთი შეკრული არ დადგების დიდ ხანს, თუ მზე არ შეაერთებს და არ შეადულებს მას. ჩვენი მზე არს დრო; დრომან უნდა განგვანათლოს, გვასწავოს ურთერთთა და მამულისა შეყვარება და შეგვავართოს ერთითა გულითა, ერთითა ფიქრითა ყოველნი ნაწილნი ძველისა საქართველოსანი; მაშინ იქმნების, თუმცა არა ფრიად ძლიერ, ვითარცა სხვანი სახელმწიფონი, გარნა შემძლებელ დაცვად თვისისა სამზღერისა. გარეშემოზღუდულ არს რა საქართველო მტერთაგან, ჯერ-არს, რათა ყოველი ქართველი აღინთოს მამულის სიყვარულითა და თვითეულმან აღირჩიოს გზა ლეონიდისა¹ ...ეკლად ვამბობ, რომელ დრომ, დრომ უნდა აღადგინოს საქართველო“²

საზოგადოების ნაწილის თანახმად, რუსეთის მონარქია იმპერატორით სათავეში, დიდ სიკეთეს წარმოადგენდა, მაგრამ უბედურებას წარმოადგენდა ადგილობრივი ამიერკავკასიური ადმინისტრაცია. ამიტომაც საჭირო იყო ბრძოლა ამ უკანასკნელის წინააღმდეგ. როგორც უკვე მივუთითებდით, ამის თაობაზე ნათლად წერდა პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე.

საბედნიეროდ, იმდროინდელი საქართველო სულაც არ წარმოადგენდა იმ სურათს, რასაც, ვიმეორებთ, ჩვენი გამოჩენილი პოეტი უხატაედა ნიკოლოზ პირველს: „საქართველო მაშინ ისეთ მძიმე ავადმყოფს ჰგავდა, რომელსაც ძლივსღა შესწევს ძალა, რათა მკურნალს თვისი გასაჭირი აუწყოს. განა შეეძლო მას იმ დროს რაიმე წინააღმდეგობის გაწევა?! იგი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის მფარველობა მისთვის აუცილებელია და ამისათვის სხვა ყველაფერი უნდა დათმო“³ რომ ასე არ იყო, ეს ცხადად აჩვენა XIX საუკუ-

1 ნაგულისხმევია სპარტის სახელოვანი მეფე, სპარტელების წინააღმდეგ რომ იბრძოდა.

2 გრ. ორბელიანი, მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურღამდის, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1959, გვ. 174-75.

3 საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევები 1801-დან 1831 წლამდე. ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად, ტომი მეცხრე, თბ., 1992, გვ. 87.

ნის პირველი ნახევრის აჯანყებებმა. იგივე გამოჩნდა 1832 წლის შეთქმულების მაგალითზე, რომლის არსის გაგება, როგორც დაეინახეთ, ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ძალზე გაძნელდა.

არასაბჭოური მენტალობის მქონე მკვლევარებმა (გიორგი გოზალიშვილმა და პაველ ინგოროყვამ) როგორც უკვე ვამბობდით, შენიშნეს, რომ 1832 წლის შეთქმულების საზღვრისი უნდა განხილულიყო იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარების ფონზე. მართლაც, არათუ პეტერბურგში, არამედ საქართველოში (განსაკუთრებით, თბილისში) მცხოვრებმა, მოწინავე ქართველობამ უწყოდა 1830 წლის რევოლუციების ამბავი საფრანგეთსა და ბელგიაში, პოლონელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობა 1830-1831 წლებში. მათთვის, რასაკვირველია, გარკვეულ იმპულსს წარმოადგენდა აგრეთვე დეკაბრისტთა 1825 წლის აჯანყება.

1832 წლის აქციის დასაბამი იწყება 1820-იანი წლების მეორე ნახევარში, პეტერბურგში. მისი მოთავეები იყვნენ ბატონიშვილები: ოქროპირი (გიორგის ვაჟი), დიმიტრი (იულონის ვაჟი) და თამარი (იულონის ქალიშვილი). 1829-1830 წლებში შეთქმულების ცენტრმა უკვე თბილისში გადმოინაცვლა.

შეთქმულებას, მართალია, ახასიათებდა სოციალური კონსერვატიზმი – იგი ხელუხლებლად სტოვებდა ბატონყმობას, მაგრამ პოლიტიკური აზრით აშკარა პროგრესი შეინიშნებოდა. შეთქმულების ერთ-ერთი მთავარი დოკუმენტის – „პირველი ღამის განკარგულების“ მიხედვით არსდებოდა ორი სამმართველო (управление): ზედა სამმართველოს სათავეში ედგა არჩეული მეფე (შეთქმულთა ეარაუდით, იგი უნდა ყოფილიყო ალექსანდრე ბატონიშვილი). აქვე იქნებოდნენ მინისტრები: სამხედრო საქმეთა (საეარაუდოდ, ალექსანდრე ჭავჭავაძე), ფინანსთა (ნიკოლოზ ფალავანდიშვილი), შინაგან საქმეთა – კონსტანტინე მუხრანსკი, საგარეო საქმეთა – ვასილ ბებუთაშვილი, იუსტიციისა და სახალხო განათლებისა – იაკორ ჭილაშვილი. ქვედა სამ-

მართველოს შეადგენდნენ მაზრებში არჩეული და დედაქალაქში გამოგზავნილი დეპუტატები. საკუთრივ მაზრების მართვა-გამგეობა უნდა გადასცემოდა სამდივნოებს (дивизии), რომლებშიც არჩეული იქნებოდნენ თავადაზნაურობის, უბრალო ხალხისა და სამღვდელოების წარმომადგენლები. სასულიერო მმართველობის სათავეში იქნებოდა საქართველოს მიტროპოლიტი.¹ როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს კონსტიტუციური მონარქიის დამყარების მცდელობასთან.

იყვნენ რესპუბლიკის მომხრენიც, მაგრამ ესენი უნდა ვიგულისხმოთ, უმნიშვნელო ძალას წარმოადგენდნენ.

როგორც სპეციალურად შექმნილმა საგამოძიებო კომისიამ დაადგინა, შეთქმულებაში ჩართულთა წრე შეადგენდა 145-ს. ესენი ორგანიზაციულად იყვნენ შეკრულნი ერთ-ერთი შეთქმულის ბერ ფილადელფოს კიკნაძის მიერ შედგენილი წესდების, „აკტი გონიურის“, საფუძველზე. მაგრამ აქციის ხელმძღვანელებმა დასაყრდენი სოციალური ბაზის გაფართოებაზეც იფიქრეს: მონაწილე თავადებს თბილისში უნდა ჩამოეყვანათ თავიანთი ყმა-გლეხები, მიემხროთ აქაური ხელოსნები და ლუბკენპროლეტარიატი.

1830-1831 წლები, ჩანს, შეთქმულთათვის ლოდინის ხანა იყო. მათთვის მთავარ ორიენტირს წარმოადგენდა პოლონელთა ეროვნული მოძრაობა, რომელიც დიდ აჯანყებაში გადაიზარდა. „ევროპის ჟანდარმმა“ – მეფის რუსეთმა („მთავარი ჟანდარმის“ – იმპერატორ ნიკოლოზ პირველის მეთაურობით) აჯანყებულთა წინააღმდეგ გაგზავნა კავკასიის მთავარმართებელი ივანე პასკევიჩი (1782-1856) 115.000-იან არმიით. პოლონელებმა ამ მრისხანე ძალის რაოდენობის ნახევარი (55.000) გამოიყვანეს. ცხადია, აჯანყება დამარცხდა, რამაც ქართველ შეთქმულთა გეგმის აღსრულება შემდგომი პერიოდისათვის გადასდო.

გამოსვლა უნდოდათ 1832 წლის 20 ნოემბრისათვის. როდესაც თბილისში უნდა შეკრებილიყო გუბერნიის თავადაზნაურთა ყრილობა მარშლის ასარჩევად. ხელსაყრელ გარემოებად თელიდნენ იმას, რომ კავკასიის მთავარმართ

¹ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. I გვ. 134.

ბელი ბარონი გრიგორი როზენი (1832-1836) თბილისიდან იყო გასული დაღესტანში, აჯანყების ჩასახშობად. ყრილობა გადაიდო, შესაბამისად, შეთქმულებმაც გამოსვლის ვადა გადასწიეს. ამჯერად, დანიშნულ იქნა 15 დეკემბერი. მაგრამ თვით ხელმძღვანელთა რიგებში აღმოჩნდა „იუდა“ – იასე ფალაგანდიშვილი, თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორის ძმა. 9 დეკემბერს მან შეთქმულება, მისი მთავარი მონაწილენი გასცა. ამავე ღამეს დანარჩენ თორმეტ პირთან ერთად დაპატიმრებულ იქნა დიმიტრი ყიფიანიც.

რამდენადაც ამჯერად ჩვენს მთავარ ინტერესს შეადგენს დიმიტრი ყიფიანთან დაკავშირებული პერიპეტიები, შეეჩერდებით მის დაკითხვებზე საგამოძიებო კომისიის მიერ.

პირველი დაკითხვა შედგა 1832 წლის 13 დეკემბერს.¹ შეთქმულებაში ჩაბმას დიმიტრი აღიარებდა 1831 წლის ნოემბრიდან, როდესაც მან ზაალ აეთანდილოს (ეთანდილაშვილს) სთხოვა, მისთვის გაეცნო საინტერესო ადამიანები. ორი კვირის შემდეგ აეთანდილაშვილმა ალექსანდრე ორბელიანის სახლში იგი შეახვედრა ალექსანდრე და ეახტანგ ორბელიანებს. მალე მან განაახლა ურთიერთობა გიორგი ერისთავთან (მომავალ კომედიოგრაფოსთან, რომელსაც სხვა გიორგი ერისთავებისაგან განსხვავებით „გლუხარიჩად“ მოიხსენიებდნენ). აღმოჩნდა, რომ დიმიტრის მასთან მანამდეც ჰქონია საქმიანი ურთიერთობა (ერთი რუსულად დაწერილი ვოდვეილის ქართულად თარგმნასთან დაკავშირებით).

1832 წლის მარტში სოლომონ დოდაშვილმა ყველა აღნიშნული პირი ჩაიზე დაგეპატიჟაო. ისე ჩანდა, თითქოს იქიდან წამოსვლისას გიორგი ერისთავსა და ზაალ აეთანდილაშვილს რაღაც საიდუმლოს თქმა უნდოდათ, მაგრამ თავი შეიკავეს. ამ წლის ნოემბრის ბოლოს თუ დეკემბრის და-

¹ ამჯერად ვსარგებლობთ ფელიქს დანელიას პუბლიკაციით „მსგავსი კაცები ერთობ იშვიათად იბადებიან...“, „საისტორიო მოამბე“, №65-66. თბ., 1993-94. გინაიდან აქ თანამიმდევრობითაა გადმოცემული დიმიტრის დაკითხვები და ჩვენებები.

საწყისში აეთანდილაშვილის სახლში ვახშმოებისას გიორგი ერისთავი მას გამოუტყდა, რომ არსებობდა საზოგადოება, რომელიც აწვობსო შეთქმულებას. ჩამოუთვალა მთავარი წამომწყებნი, განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება ალექსანდრე ჭავჭავაძეზე – „იგი შენ საკმაოდ კარგად გიცნობსო და გვითხრა, რომ როგორმე შენცო...“ (ჩაგრთონო). განშორებისას გიორგი ერისთავს ასე უთქვამს: „ასე რომ, შენ ეხლა ჩვენი ხარ. რა თქმა უნდა, მე რომ არ ვიცოდეთ, რომ შენ გაქვს გონება (рассудок); მე რომ არ ვიცოდე, რომ შენ ახლა შეგიძლია სავსებით შეიგრძნო სიყვარული და ერთგულება (привязанность) სამშობლოსადმი, რომელიც ამჟამად საკმაოდ კრიტიკულ მდგომარეობაშია, მაშინ მე, რასაკვირველია, ასეთ მნიშვნელოვან საქმეს ვერ გაგიმხელდი. აბა, ახლა შენი იმედი მაქვს“-ო.¹

იგივე გაიმეორა დიმიტრიმ 1833 წლის 7 თებერვალს მიცემული ჩვენებისას (შეკითხვით (вопросный) პუნქტთან დაკავშირებით), მაგრამ დამალა გიორგი ერისთავის ნათქვამი: „საჭიროა გავათავისუფლოთ როგორმე საქართველო უსამართლო (სამართლის უარყოფელი) (нынеправосудного) მმართველობისაგან. თუმცა, შემდგომში თვითონ ყველაფერს დაინახავ“-ო.² იგი აქვე აცხადებდა, რომ ეს იყო 1831 წლის ბოლოსა თუ 1832 წლის დასაწყისში, გარეთუბანში.

ამავე დღეს მიცემულ ჩვენებაში დიმიტრი ყიფიანი აცხადებდა, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან არავითარი ნაცნობობა არა ჰქონია და მთელი ამ ხნის განმავლობაში მის შესახებ მხოლოდ ორჯერ მოისმინა.³

გაზაფხულზე დიმიტრი გაეცნო ელიზბარ ერისთავსა და სოლომონ რაზმაძეს. რამდენიმე კვირის შემდეგ გიორგი ერისთავს მისთვის წაუკითხავს „ვილაც კახელი ბერის“ მიერ ქართულად დაწერილი რაღაც აქტი“, იგულისხმება ფილადელფოს კიენაძის „აკტი გონიური“, რომელიც, ფაქტობრივად, ფარული საზოგადოების წესდებას წარმოადგენ-

¹ დასახ. პუბლიკაცია, გვ. 427.

² იქვე, გვ. 439.

³ იქვე, გვ. 440.

და. ამ საზოგადოებაში შეფიცულობაზე თითქოს მან და ზ. ავთანდილაშვილმა უარი განაცხადეს.¹²

7 თებერვალს მიცემულ ჩვენებაში, უფრო სწორად შედგენილ კითხვებზე პასუხისას, დიმიტრი კვლავ ლაპარაკობდა ელიზბარ და დიმიტრი ერისთავების მიერ წამოყენებულ წინადადებაზე – შეეტყობინებინათ რომელიმე ბატონიშვილისათვის (სახელდობრ ვისთვის, თითქოს არ იცოდა) და ფიქრობდნენ ეს კომისია (!) მისთვის დაეკისრებინათ.²

იენისის ბოლოს, ელიზბარ ერისთავთან საუბრისას, მოისმინეს სოლომონ რაზმაძის მიერ ქართულად გადმოთარგმნილი ლექსი „ფარისი“ ადამ მიცკევიჩისა, ასევე ამონარიდები გიორგი ერისთავისეული „ოსური მოთხრობიდან“. ამავე დღის ხუთ საათზე სტუმრები წასულან ორბელიანთა ბაღში. დიმიტრის აქ შეუტყვია, რომ ელიზბარ და დიმიტრი (მისი ძმა) ერისთავებს რაღაც საიდუმლო ანბანით ურთიერთობა ჰქონიათ რომელიღაც ბატონიშვილთან.³

ორივემ განაცხადაო, რომ საჭიროა დახმარება ვთხოვოთ ყაზი-მოლასა და ეგვიპტის ფაშას, ასევე საჭიროა, უფლისწულთან ვინმეს გაგზავნა და მისთვის ყველაფრის შეტყობინებაო. ამისათვის თავი დიმიტრის გამოუდვია, მხოლოდ თითქოს სხვაგვარი განზრახვით – გამგზავრებულიყო პეტერბურგში (სხვების ხარჯით) და აღარ დაბრუნებულიყო. „სიცოცხლეში (!) პირველად მინდოდა მათი მოტყუება, მაგრამ არ ვიცოდი, რომ ტყუილებში (в обманax) ისინი უფრო ცბიერები და გამოცდილები არიან“.⁴

რამდენიმე დღის შემდეგ, იმავე ბაღში ლაპარაკი იყო მუხრანსკისა და ჭილაშვილის (იაგორ) გადმოხირობაზე. თუ არა და უფრო სასტიკი ზომის (მკვლელობის) გამოყენებაზე. დიმიტრის აქ შეუტყვია, რომ სოლომონ რაზმაძე გრაფ სიმონიჩთან ერთად სპარსეთს იყო გამგზავრებული, სადაც

1 იქვე, გვ. 427.

2 იქვე, გვ. 440.

3 იქვე, გვ. 428.

4 იქვე, გვ. 429.

ს. რაზმაძე ალექსანდრე ბატონიშვილს უნდა მოლაპარაკებოდა.¹

ალექსანდრე ორბელიანი წამოაყენა წინადადება, გამოსულიყვნენ თავდაზნაურობის ყრილობის დღისათვის (20 ნოემბრისათვის). ელიზბარ ერისთავმა დაადასტურა, რომ გადადება არაა საჭირო და ამაზე იასესთან (ფალავეანდიშვილთან) უკვე მოილაპარაკეს. ამას მოჰყოლია მსჯელობა ჩანაფიქრის (გეგმის) შესრულება-შეუსრულებლობაზე.

სოლომონ დოდაშვილს განუცხადებია, რომ ყველაფერს თვითონ ითაყვება, განსაკუთრებით კი პასუხს აგებს კახეთზე. საქმეში უნდა ჩაერთოთ გენერალი ალექსანდრე ჭავჭავაძე და მაიორი ლუარსაბ ორბელიანი, ხოლო ამბოხება 20-სათვის მოგეგხდინაო. 23-ში იგი ალექსანდრეს შეხვდა. მან დაასახელა გადადების მიზეზი: ვერ დაიყოლიეს აღნიშნული ორი პირი.

დიმიტრიმ გაიხსენა, რომ უფრო უწინ, 17 ოქტომბერს, ელიზბარის სახლში საუბარი იყო რუსების მიერ ვარშაიის აღებაზე. 19 ოქტომბერს იასე ფალავეანდიშვილის ინიციატივით შემდგარ კრებაზე საუბარი ყოფილა აჯანყების შემდგომ სურსათის მომარაგების შესახებ (დიმიტრი ერისთავმა გამოთქვა აზრი, რომ სურსათს რუსებს წაართმევდნენ). იასე კისრულბდა თბილისელი ლოთებისა და მაწანწალების გამოყვანას, ელიზბარი კი იმედს ამყარებდა გლეხკაცობაზე. იგი მიმართავდა დემაგოგიურ ხერხსაც: თითქოს მასას აიყოლიებდნენ რეკრუტის გამოყვანის საბაბით. თითქოს ამავე მიზნით ქადაგებდაც მოუხმობდნენ (დიმიტრი ერისთავის წინადადება).

ამის შემდეგ დიმიტრის გაახსენდა ბოლო საღამო, ნოემბრის პირველ რიცხვებში ალექსანდრე ორბელიანთან.

დასასრულ, დიმიტრი ინანიებდა თავის საქციელს და პირობას სდებდა, რომ მას გამოისყიდოდა ერთგული სამსახურით. ყოველივე ზემოთქმულს უმატებდა, რომ შეთქმულების დასაწყისის შესახებ არ იცოდა, მაგრამ აეთანდილაშვილი გამოტყდა, რომ ამის თაობაზე 1830 წელს გაანდევს. როდუ-

¹ დასახ. პუბლიკაცია, გვ. 430.

საც დაიწყო პოლონეთის რევოლუცია, საქართველოშიც მზად იყვნენ ამბოხება მოეწყოთ, მაგრამ გარკვეული მიზეზების გამოისობით თავიანთი განზრახვა ვერ აღასრულეს. ამაზე კი მისთვის არაფერი უთქვამთ, თუმცა არც უკანასკნელი ჩასძიებია.

1833 წლის 2 იანვრის ჩვენებაში დიმიტრი კელაე ლაპარაკობდა ფილადელფოს კიკნაძის მიერ შედგენილ დოკუმენტზე. დასძენდა, რომ გიორგი ერისთავის (გლუხარისის) თხოვნის მიუხედავად, ფიცი არ დაუდია. ილაპარაკა საიდუმლო ანბანზე. დიდად სამწუხაროდ, დაადასტურა ხროვის „თავისუფალი აზროვნების ჩანაფიქრები“ (вольнодумствующие замыслы шайки), რომელშიც მე თითქოს გარეული ვიყავი. აღიარა ისიც, რომ გასული წლის 11 დეკემბერი (დაჭერის დღე), ყოველ შემთხვევაში ჩემთვის ბედნიერი იყო.

კელაეც გაიმეორა თავისი შეცდომა და პატიება ითხოვა.

27 იანვრის ჩვენებისას დიმიტრიმ გაიმეორა მაისში თუ ივნისში ელიზბარ ერისთავთან გამართულ სადილზე მომხდარი ფაქტები. დავით ჯორჯაძეს (პრაპორშჩიკს) დიმიტრისათვის უთხოვია, კომენტარები გაეკეთებინა იმდღევანდელი შეხვედრის თაობაზე, რაზედაც დიმიტრის თავი შეუკავებია.

მეთერთმეტე კითხვაზე დიმიტრი ასე პასუხობდა: „მე გადამწყვეტად (решительно) არავითარი მიზეზი არა მქონია, რაც მაიძულებდა მთავრობის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში მონაწილეობას; მასში ჩათრეული ვიყავი ჩემი გამოუცდელობითა და გაუფრთხილელობით. ხოლო თუ მე მექნებოდა მიზეზი, მაშინ ამას გულწრფელად (чистосердечно) ვაღიარებდი“.

მეთორმეტე პუნქტის პასუხად აღიარებდა, რომ მას იმთავითვე არა სჯეროდა შეთქმულების წარმატებისა. გარდა აჯანყებაში გარკვეულ ძალთა მიმხრობისა, რაზედაც უკვე გეჰონდა საუბარი, აღიარა ადგილობრივი უმაღლესი უფროსობის ყველა მოხელის (чиновники) მიპატიება ვახშამზე. აქ უნდა დაეხოცათ ყველა გენერალი, შემდეგ თავს უნდა დასხმოდნენ არსენალს, პურის მაღაზიებს, ჰაუპტგახტს და

ხაზინის საცავებს (казнохранилища) და ამ წარმატებების შემდგომ მოქმედება გაეშალათ საქართველოს სხვა ქალაქებში, თავს დასხმოდნენ პოლკის ნაწილებს, გადაეჭრათ რა გზები მათი შეერთების დასაბრკოლებლად.

მე-16 კითხვაზე დიმიტრი ასე პასუხობდა: შეთქმულების უფროსად ან მთავარ პირად ვერავის წარმოედგინა (полагал). კელაე იმეორებდა „шайку сумасбродных шалапаев и вольнодумцев, заговаривавших от нечего делать“!

კელაე გამეორებულია მონანიება და სურვილი შანსის მიცემისა დანაშაულის გამოსასყიდად.

15. აპრილის ჩვენებისას გენერალ ბაიკოვის პასუხად იგი ლაპარაკობდა იასე ფალავანდიშვილთან ურთიერთობაზე.

23 მაისს გენერალ ეოლხოვსკის პასუხობდა: იასე ფალავანდიშვილის ნახვისას საუბარი იყო თავად მუხრანსკისა და თვითონ იასეს ძმის – გენერალ ფალავანდიშვილის – მკვლელობის შესახებ.

21 ივლისს გენერალ-მაიორ ბაიკოვის შეკითხვაზე კელაე დაადასტურა იასე ფალავანდიშვილის წინადადება აჯანყების დროს მკაცრი ზომების მიღებაზე.

1833 წლის 26 ივლისს შედგა დაპირისპირება (очная ставка) იასე ფალავანდიშვილისა ვახტანგ ორბელიანთან და დიმიტრი ყიფიანთან. უკანასკნელმა კელაე გაიმეორა პირველი ჩვენებისას თქმული ფალავანდიშვილის მიერ ჩაფიქრებული რადიკალური ზომების შესახებ.

ვახტანგ ორბელიანმაც იგივე დაადასტურა, თანაც დაუმატა, რომ გამოიყვანდა 200 თუ 300 თბილისელ ხელოსანს. მიუხედავად ამისა, იასე ფალავანდიშვილი წაყენებულ ბრალდებებს პირწმინდად უარყოფდა.

1839 წლის 28 ივლისს მიცემულ ჩვენებაში – გენერალ-მაიორ ბაიკოვის პასუხად დიმიტრი კელაე ადასტურებდა ქართველთა დამცირებებზე სამშობლოში და იმ „დიდ პა-

1 გიორგი გოზალიშვილს ეს ადგილი II ტომში შერბილებულად აქვს ნათარგმნი: „...ამ ბოროტგანმზრახველთა გაცნობის პირველი დღიდანვე, მე ისინი თავქარიან თვითნებურად მოაზროვნე ბრბოდ მიმაჩნდა, რომელთაც უსაქმურობის გამო ჩხირკედელაობისათვის მიუყვით ხელი“. გვ. 252.

ტივზე“, რომელსაც თურქები ჰპირდებოდნენ.

1833 წ. 2 აგვისტოს კელაე შედგა პირისპირ წაყენება, ერთი მხრივ, იასე ფალაჟანდიშვილსა და, მეორე მხრივ, ეახტანგ ორბელიანსა და დიმიტრი ყიფიანს შორის. საუბარი იყო პირველის მიერ ბალის მოწყობაზე და ა.შ., რაზედაც იასე ფალაჟანდიშვილი ამტკიცებდა, რომ მსგავსი არათუ არ უთქვამს, არამედ არც კი სმენია.

1833 წლის 4 აგვისტოს ჩვენებისას დიმიტრი ადასტურებდა, რომ ეახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანებთან, აეთანდლაშვილთან საუბარში მოისმინა მამობილ ფიოდოროვისაგან, რომ მთავრობამდე მივიდა ცნობა თავადთა შორის არსებული შეთქმულების თაობაზე. ეს კი თითქოს განგებ მოიგონა, რათა შეეწყვიტათ ჩანაფიქრი (умысел) და თათბირი შეთქმულებაზე.

9 აგვისტოს ერთ-ერთი გენერლის შეკითხვის პასუხად დიმიტრიმ დაადასტურა, რომ სოლომონ რაზმაძეს ელიზბარ ერისთავმა და ალექსანდრე ორბელიანმა მისცეს უფლება დახმარებოდა სპარსეთში. მაგრამ არ ახსოვს თუ რა უპასუხა ამაზე რაზმაძემ.

1 სექტემბერს შემდგარ დაკითხვაზე გენერალ ვოლხოვსკის შეკითხვაზე — ელიზბარ ერისთავმა მართლა თქვაო, რომ ვინც არ დაეთანხმებოდა აჯანყების წინადადებას, საკუთარი ხელით განგმირავდა (воткнул бы в сердце кинжал)? — დიმიტრიმ უპასუხა, რომ ეს სიტყვები არ მოუსმენია.

4 სექტემბერის ჩვენებაში — იმავე სამხედრო პირის შეკითხვაზე განაცხადა, რომ არ იცის და არც გაუგია ამ უცვლელ წევრთაგან შემდგარ საბჭოზე და შესაბამისად, არც უკანასკნელთა შესახებ რაიმე.

ბარონი გრიგორი როზენი სამხედრო მინისტრ ჩერნიშოვისადმი მიმართვაში (1833 წლის 9 თებერვალს) შეთქმულებს (სულ დაპატიმრებული ჰყავდათ 38 კაცი) „დანაშაულის“ მიხედვით ამგვარად ახარისხებდა: „პირველ ამ ჯგუფთაგანს უნდა მიეკუთვნონ შეთქმულების მთავარი დამწყებნი, ისინი, ვინც იღვწოდნენ შეთქმულების წარმატებისათვის საშუალებათა გამრავლებაზე, ისინიც,

ვინც ცდილობდნენ შეთქმულების გაფართოებას მათ მიერ ბოროტგანზრახვით შემდგარ გზაზე დაყენებულთა ახალი მონაწილეების შექმნით, ისინიც, ვინც თავისი გავლენით, ჭკუით ან უზნეობით იყვნენ უაღრესად საშიში და მავნე და საერთოდ ყველა. ისინი, ვისაც ბრალი ედებათ ხანგრძლივად მოფიქრებულ, დაბეჯითებით და მუდმივ ერთი დანაშაულებრივი მიზნისაკენ მსწრაფ ბოროტგანზრახულებაში“¹ „მეორე ჯგუფს შეადგენენ ნაკლებ მნიშვნელოვანი ბრალდებულნი, რომელნიც არ არიან საშიშნი მათი არარაობისა ან თავქარიანობის გამო, რომელთაც ვერ შეეგნოთ მთელი ცოდვა, რომელშიაც მათ აგდებდნენ, კქონდათ მუდმივი მიზნის უქონელი მერყევი ზრახვები და რომელთა მოქმედებაც, თუმცა დანაშაულებრივი, მაგრამ წარმოშობილი სულმოკლეობასა, გამოუცდელეობასა და ჟინიანობის ხანმოკლე აღტყინებაზე, რასაც თანვე მონანიება სდევდა – გამასწორებელ ღონისძიებათა ღირსი უფრო არის; განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც დანაშაული შემსუბუქებულია გამოძიებაზე გულწრფელი აღიარებით, ახალგაზრდობითა და ბოლოს, წარსულში კარგი ყოფაქცევითა და საგანგებოდ საქები საქციელით“² „ამ ორი ჯგუფის გარეთ დარჩება მხოლოდ რამდენიმე პირი, რომელთაც ზერელედ გაუგონიათ, ან შეიძლება ეჭვი მივიტანოთ, რომ მათ ნაწილობრივ იცოდნენ შეთქმულების არსებობა, მაგრამ რომელთაც, სრულიად წინააღმდეგ აზრის მატარებელთ, შეეძლოთ ჩაეთვალათ იგი უაზრო და თავხედ ოცნებად, რაც ყურადღების ღირსი არც კი იყო“³.

ამ კატეგორიების მიხედვით განისაზღვრებოდა სასჯელთა ზომებიც. განსაკუთრებით უნდა დასჯილიყვნენ თამარ ოქროპირ და დიმიტრი ბატონიშვილები, „რომლებიც სამართლიანად ღირსი არიან მათ მიმართ ყოველგვარი სისასტიკისა, რადგან ისინი არიან არა მხოლოდ მთავარი დანაშაულები ამ განზრახვაში, არამედ აგრეთვე მათი ცბიერ

1 1832 წლის შეთქმულება, ტ. III, გვ. 452-53.

2 იქვე, გვ. 453.

3 იქვე.

შთაგონებათა წყალობით შემცდარია და ცუდ გზაზე დაყენებული მრავალი ახალგაზრდა“.¹

ბარონ როზენის მიხედვით, „პირველი ჯგუფი... როგორც სახელმწიფო დანაშაულში ბრალდებულნი... უნდა მიეცნენ საგანგებო, სისხლის სამართალში, რომელსაც უნდა შეადგენდნენ ერთი გენერალი – თავმჯდომარე და სამხედრო და სამოქალაქო წოდების წევრნი, რომელთა რიცხვშიაც უნდა შედიოდნენ მკვიდრი ქართველი მოსამსახურენი, სასულიერო პირნი კი იმ შემთხვევაში დაინიშნებიან, თუ ბრალდებულნი სასულიერო პირებიც იქნებიან“.² სხვა კატეგორიების დამნაშავენი“ კი სამართალში არ უნდა იყვნენო მიცემული.

მაგრამ მეფის რუსეთის „თემიდა“ უფრო „გულმოწყალე“ აღმოჩნდა, ეს იმიტომ მოხდა, რომ რუსეთის უმაღლეს ხელისუფალთ არ უნდოდათ 1832 წლის შეთქმულებისათვის დიდი რეზონანსი მიეცათ და მისთვის ყურადღება იმდროინდელ მსოფლიო საზოგადოებრივ აზრს მიექცია, მით უმეტეს, პოლონელთა აჯანყების სისხლიანი ჩახშობის (1831 წლის სექტემბერში) თითქმის თანადროულად. სწორი იყო ისტორიკოსი გიორგი გოზალიშვილი, რომელიც წერდა: „არც რუსეთის ხელისუფლება იყო დაინტერესებული, შეთქმულებისათვის სერიოზული ხასიათი მიეცა და მისი ნამდვილი ბუნება გამოემჟღავნებინა. მისთვის გაცილებით ხელსაყრელი იყო, გარკვეულ მოსაზრებათა გამო, ეს ამბავი ზოგიერთ დარდიმანდი ქართველი თავადიშვილების ახალგაზრდათა ერთი ჯგუფის ფუქსაეატურ ოცნებად გაესაღებინა. მთაერობამ განგებ მიჩქმალა ქართველთა შეთქმულების ამბავი, რათა იგი საზოგადოებრივი აზრის მსჯელობის საგანი არ გამხდარიყო“.³ მართლაც, ჩათვალეს იგი „ფრონდად“, ზერელე თავქარიანმა ახალგაზრდობამ (ძირითადად) რომ წამოიწყო.

საბოლოოდ „დამნაშავეთა“ კატეგორიებად დაყოფა უფრო მრავალფეროვანი (სულ შეიდი სახისა) აღმოჩნდა. თუმცა დიმ-

1 დასახ. წიგნი, გვ. 456-57.

2 იქვე, ტ. III, გვ. 453.

3 დასახ. წიგნი, ტ. I, გვ. 5.

იტრი აქტიურად იყო ჩაბმული შეთქმულებაში, მაგრამ საგამოძიებო კომისიამ იგი „ღაღინაშავეთა“ მეოთხე კატეგორიას მიაკუთვნა, რომელშიც მოხედნენ ის პირნი, ვინც „განზრახვაზე თანხმდებოდა და მონაწილეობას იღებდა შეთქმულების არსებობის მანძილზე ერთ-ერთ წელს, ოღონდ არა ქმედითად, ხოლო აჯანყების განზრახვა იცოდა ნაწილობრივ (!)“¹. ამის შესაბამისად, საგამოძიებო კომისიის მიერ მისთვის გამოტანილი ეპერდიქტი ასეთი გახლდათ: გადასახლება ეოლოგ-დაში სამოქალაქო სამსახურში შესვლის უფლებით.²

რაც შეეხება დიმიტრის პოლიტიკურ პოზიციას შეთქ-

1 მ. ბერძინშვილი, „მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის“, თბ., 1983. გვ. 210. მოგვიანებით, 1864 წლის თებერვალში, დიმიტრი ყიფიანის თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა მარშლად არჩევისთან დაკავშირებით კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსი, ბარონი ალექსანდრ ნიკოლაი (სხვათა შორის, ეროვნული წარმოშობით შვედი) რუსეთის უმაღლეს ხელისუფლებას ასე მიმართავდა: „ბ-ნი ყიფიანი, – ჯერ კიდევ ყმაწვილი, – დამოუკიდებელი ცხოვრების დაწყებისთანავე ჩაბმული აღმოჩნდა იმ საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფში, რომელზეც ეჭვი იყო მიტანილი, თითქოსდა ქართველი თავადაზნაურობის ზოგიერთი წევრის მიერ მოწოდებულ რაღაც შეთქმულებაში მონაწილეობდა და ამისათვის ამ ჯგუფის წევრები 1834 წელს სამსახურში განაწესეს რუსეთში“. „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 216.

2 საინტერესოა შემდეგი ამბავი. 1866 წლის დამდეგს დიმიტრიმ პარიზში ყოფნისას, ეკატერინე ჭავჭავაძე – დადიანთან ერთად გაიცნო ურკარტი – ცნობილი რუსოფობი, 1830-იან წლებში სტამბოლში ინგლისის საელჩოს თანამშრომელი. დიმიტრისათვის მას რუსეთის ვერაგობაზე რომ უამბნია, „ამასთან როგორც მაგალითი, მოიყვანა რუსეთის მთავრობის მიერ ჩადენილი საშინელი სისასტიკე, თვითონ კავკასიის მთავრობამ კეთილშობილ რაინდ მცხოვრებლებში თავის საწინააღმდეგო შეთქმულება რომ გამოიწვია და არ იქნება სულ 25-30 წელიწადი მას აქეთ (გასული იყო 34 წელიწადი – გ.ყ.), რაც ყველა შეთქმულთ (!), თითქმის 40 კაცს, საუკეთესო გვარიშვილებს კავკასიაში (!), თავები გააგდებინათ. დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 132. დიმიტრი დასძენდა: „ამით ცხადია, რომ რუსოფობი ურკვარტი (!) უსირცხვილოდ სტყუოდა, როცა 1866 წელში ამბობდა, რომ რუსეთის მთავრობამ 30 წლის წინათ ამ საქმის თაობაზე სიკვდილით დასაჯა 40 ყმაწვილი კაცი, საქართველოს საუკეთესო გვარიშვილებისათ“. იქვე, გვ. 154.

მუღლების პერიოდში, ჩვენ ვიზიარებთ თამაზ ჯოლოგუას აზრს, რომლის მიხედვითაც, „დიმიტრი ყიფიანი შეთქმულთა იმ აბსოლუტურ უმრავლესობას უნდა მიეკუთვნოთ, რომელსაც მომავალი საქართველო კონსტიტუციურ-მონარქიულ სახელმწიფოდ ჰქონდა წარმოდგენილი.“¹

როგორც ცნობილია, დიმიტრი ყიფიანმა ვოლოგდის გუბერნიის ცენტრში თავისი ბიუროკრატიული კარიერა წარმატებით დაიწყო. საქართველოში კი იგი დაბრუნდა 1837 წელს.

გადასახლების პერიოდში დიმიტრი ყიფიანმა, ჩანს, ბევრი რამ ახლებურად გააცნობიერა. უპირველესად, სოციალური გამოცდილებისა და ნაწილობრივ ასაკის მომატების გამოისობითაც, რადიკალიზმმა ადგილი დაუთმო უფრო ზომიერ პოლიტიკურ შეხედულებებს, კომპრომისს რუსეთის ხელისუფლებასთან. რუსული მონარქიისადმი ერთგულებას იგი უთავსებდა ადგილობრივი, კავკასიური ადმინისტრაციისადმი კრიტიკულ დამოკიდებულებას (მიმართებას). რაც მთავარია, თავისი წარმატებული ბიუროკრატიული კარიერა მან გამოიყენა მრავალ, საქართველოსათვის სასარგებლო საქმეთა კეთებისათვის.²

1 იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები)“, გვ. 202.

2 ამ მხრივ, მისგან ძალიან განსხვავდებოდა პოზიცია ყოფილი აქტიური შეთქმულის, რადიკალ ალექსანდრე ორბელიანისა, რომელიც გადასახლებიდან დაბრუნების შემდგომ გაურბოდა რუს ხელისუფლებასთან კონტაქტებს. იგი აცხადებდა: „მე რუსები საქართველოში არ მიყვარან, მინდა აქედან ისე გადაიკარგნენ, რომ საქართველოს სუნიც იმათ ვეღარ მიედინოს და რუსეთში კი ბედნიერად იყვნენ“-ო. იხ. მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები, II, გვ. 128. დიმიტრი, ვიმეორებთ, ასეთი შეურიგებელი არ გახლდათ, მაგრამ თუ რომელი ამათგანის პოზიცია იყო უფრო სასარგებლო საქართველოსთვის, ამაზე კომენტარს არ გვაკეთებთ.

დიმიტრი ვიფიანი და საგლეხო რეფორმა

„მათ (მებატონეებს - გ.ე.) ზგონიათ, რომ გლეხს არაფერი არ უნდა ჰქონდეს და ეველაფერს ძალით გვართმევენ. ჩვენ ამას შევეჩვიეთ, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ჩვენში ადამიანური სულიც არ სურთ დაინახონ. მათი რწმენით, ჩვენ ზირუტევზე უარესი ვართ: ეიდულობს რა მეზობლის ქორს, ბატონი მას გლეხის კომლს ამღვეს, სოლო მწევარსა და მეძებარ ძაღლებში - რამდენიმე კომლს. ზირუტევი უფრო დაუანებულაა, ვიდრე ჩვენ“.

უტუ მიქაეას სიტყვიდან რუს გენერალ ნიკოლოზ კოლიუბაკინისადმი.

„დიმიტრი ვიფიანს ბატონ-უმობის გაუქმებაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის; დიმიტრი ვიფიანი იყო ერთი საუკეთესო მამულიშვილი, რომელმაც მთელი თავისი ცოდნა, უნარი და ენერგია ამ საქმეს შეაღია. თუ რამე სამშობო და რთული კითხვა (საკითხი - გ.ე.) იყო დიმიტრი ვიფიანი თავისი ჯგუითა და ცოდნით ნათულ-ბოფდა მას“.

სიმონ ავალიანი.

უკვე მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ბატონყმობა - ადამიანთა შორის ურთიერთობის საზიზღარი ფორმა რუსეთში და კერძოდ საქართველოში ისტორიულ ანაქრონიზმს წარმოადგენდა. მოწინავე ქვეყნებში, მით უფრო, კაპიტალიზმის განვითარების კვალობაზე, ეს სოციალური ინსტიტუტი გაუქმდა: აშკარად გამოჩნდა, რომ შემდგომი სოციალური, ისტორიული პროგრესი და ბატონყმობა ურთიერთშეუთავსებადი მოვლენები იყო (შეგახსენებთ,

1 ცნობილი ისტორიკოსი (1881-1922), ავტორი ფასეული ნაშრომებისა ამიერკავკასიაში საგლეხო რეფორმის შესახებ.

რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ასე ეთქვათ, ისტორიის დღის წესრიგში დადგა სოციალური ურთიერთობის კიდევ უფრო საზიზღარი ფორმის – მონობის გაუქმების საკითხი, რომელმაც ქვეყანაში 1861-1865 წლების სამოქალაქო ომი გამოიწვია).

მეფის რუსეთში მოწინავე, ლიბერალურად და რევოლუციურად განწყობილი ადამიანები უკვე ამჩნევდნენ ბატონყმობის დრომოჭმულობას, მაგრამ რუსეთის თავადაზნაურობისა და ბიუროკრატიისათვის (ზოგ შემთხვევაში ეს სოციალური ფენები ერთმანეთს მნიშვნელოვანწილად ფარავდნენ) მისი გაუქმების იდეა მიუღებელი გახლდათ. ყირიმის ომში (1853-1856 წწ.) განცდილმა რუსეთის დიდმა მარცხმა მმართველი ელიტა დაარწმუნა ბატონყმობის გაუქმების საჭიროებაში, რუსეთი ჩამორჩენილ ეკონომიკურ და სოციალურ საფუძვლებზე, მით უმეტეს, „ევროპის ქანდარმის“ როლს ვეღარ შეასრულებდა. ბატონყმობის გაუქმების მთავარ მოტივს სწორედ აღნიშნული გარემოება წარმოადგენდა. იყო, რასაკვირველია, გლეხების კლასობრივი ბრძოლის ფაქტორიც, მაგრამ გადამწყვეტი ხასიათის იგი მხოლოდ მოგვიანებით, 1905-1906 წლებში, გახდა. მაგრამ, ჩანს, მაღალი ფენების მთავარი წარმომადგენლები ამ ფაქტორს ძალზე აზვიადებდნენ, რათა ჩამორჩენილ კონსერვატიულ თავად-აზნაურობასა და ბიუროკრატიაზე სათანადო ზემოქმედება მოეხდინათ და დაეყოლიებინათ ისინი მნიშვნელოვანი სოციალური რეფორმის გასატარებლად¹. ამიტომ იყო რომ იმპერატორი ალექსანდრ II მოსკოვის გუბერნიის თავად-აზნაურობას ასე მიმართავდა: „უმჯობესია ზემოდან გაეაუქმოთ ბატონყმობა, ვიდრე ეუცადოთ იმ დროს, სანამ გლეხები თვითონ გააუქმებენ მას ქვემოდან“-ო.

1 მსგავს განწყობილებას ნათლად გამოხატავდა (მოურავთან საუბარში) „ნეტარხსენებული“ ლუარსაბ თათქარიძე – „კაცია-ადამიანის?!” მთავარი პერსონაჟი: „... ყმები ჩამოგვეერთმევაო რომ ამბობენ, ტყუილია. გესმის, თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დაეარჩობ (ჩამოვახრჩობ – გყ.) ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო“. ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. II, გვ. 158.

თუ საკითხს ისტორიული თვალსაზრისით და ობიექტურად შევხედავთ, ვერ ვიტყვი, რომ 1801 წლიდან 1864 წლამდე რუსეთის ხელისუფლებას საქართველოში არაფერი არ გაუკეთებია აღნიშნული მიმართულებით. ჩამოეთვლით მის მიერ გატარებულ ზოგიერთ ღონისძიებას. 1808 წელს სასულიერო პირები გაათავისუფლეს ბატონყმური დამოკიდებულებისაგან; 1816 წელს გაუქმდა გამოსაღები „საქერიო“ (მას იხდიდა გარდაცვლილი მამაკაცის მეუღლე გათხოვების შემთხვევაში); 1821 წელს აიკრძალა მემამულეთათვის დაბრუნება თავადხსნილი და განთავისუფლებული ყმა-გლეხებისა; 1824 წელს „უმაღლესად“ დამტკიცდა დებულება, რომლის ძალითაც უცხო ქვეყნიდან დაბრუნებული (თავისი ძალისხმევით) გლეხები თავისუფალნი ხდებოდნენ¹; 1832 წელს „არაკეთილშობილი“ წოდების პირებს აეკრძალათ ყმა-გლეხთა ყოლა; 1848 წელს საქართველოზეც გავრცელდა რუსეთში უკვე მოქმედი კანონი ყმა-გლეხობის უმიწა-წყლოდ გაყიდვის აკრძალვაზე; 1832 წელს მიღებულ იქნა დადგენილება საეკლესიო გლეხობის სახაზინო (სახელმწიფო) უწყებაში ჩარიცხვის თაობაზე². ყოველივე აღნიშნულს დაუშვებდეთ იმასაც, რომ 1833 წელს სათავადო აზნაურები გათავისუფლებულნი იქნენ პირადი, ყმური თავისებური ფორმის) დამოკიდებულებისაგან.

1857 წელს კავკასიის მეფისნაცვალმა („ნამესტნიკმა“) ალექსანდრ ბარიატინსკიმ პეტერბურგიდან მიიღო დებულება „გლეხთა ყოფა-ცხოვრების გაუმჯობესების შესახებ“. როგორც მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ისტორიის

1 სამაგიეროდ, 1832 წლის კანონით ქართველ მემამულეებს (რუსების დარად) უფლება ეძლეოდათ თავიანთი ყმები ჯარისკაცებად მიეცათ მთავრობისათვის და გაუსამართლებლად გაეგზავნათ ისინი კავკასიის ხაზზე („ლინიაზე“).

2 ერთი ხანობა გლეხკაცის მიერ ბატონისაგან თავდასაცხსნელად სარჩელის აღძვრისათვის საკმარისი იყო ის, თუ ბატონს მისი კუთვნილების დამამტკიცებელი დოკუმენტი არ ჰქონდა. თუმცა 1849 წელს მეფისნაცვალ მიხაილ გორონცოვის წინანდადებით დაკანონდა – გლეხს თავისუფლების ძიება შეეძლო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას თვითონ ექნებოდა შესაბამისი, თავისუფლების დამამტკიცებელი საბუთი.

ცნობილი ისტორიკოს-მკვლევარი აბელ კიკვიძე წერდა: „მაგრამ არავითარი სამზადისი რეფორმისათვის 1861 წლამდე მთავრობას არც საქართველოში და არც ამიერკავკასიის სხვა მხარეებში არ უწარმოებია“.¹ თუმცა არც მთლად ასე როდია საქმე. კავკასიის ადმინისტრაციამ საკითხის დამუშავება გრიგოლ ორბელიანსა და დიმიტრი ყიფიანს დაავალა. 1858 წელს მეფისნაცვალს წარედგინა მოხსენება, რომელშიც ასახული იყო მათეული მოსაზრება საგლეხო რეფორმის თაობაზე. ბარიატინსკიმ იგი მოიწონა, მაგრამ საკითხი მმართველობის ზედა წრეებში უყურადღებოდ დატოვეს.²

როდესაც საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების (უწინ სიტყვა „გადაუარდნას“ ხმარობდნენ) საკითხი მეტად აქტუალური გახდა, იმჟამინდელი მოწინავე საზოგადოებრივი აზრი (აზროვნება) უყოყმანოდ სთვლიდა, რომ სწორედ დიმიტრი ყიფიანი გახლდათ ის პიროვნება, ვინც სათავეში უნდა ჩასდგომოდა სათანადო რეფორმას. ეს კი თავისთავად იმდენად დიმიტრი ყიფიანის დიდი ავტორიტეტით კი არ იყო განპირობებული, რამდენადაც იმით, რომ იმ პერიოდის საქართველოში მართლაც ეს უკანასკნელი იყო ჩვენს ქვეყანაში ფეოდალიზმის, კერძოდ ბატონყმობის საკითხის კარგი მცოდნე. 1846 წლის 4 სექტემბერს მეფისნაცვალის საბჭომ დიმიტრი ყიფიანს, იმხანად მთავარმმართველობის საბჭოს მმართველს, დაავალა მოხსენების შედგენა – გამოერკვია, თუ რა მდგომარეობაში იყო მაშინ ბატონყმობის საქმე „საქა-

1 იხ. მისი წიგნი, „საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)“. თბ. 1954, გვ. 270.

2 დიმიტრი ყიფიანის „მემუარებში“ შენიშვნის სახით აღინიშნება: „წარუდგინეთ თ-დს ბარიატინსკს ჩვენი მოსაზრებანი 1858 წლის დამდეგს; ამან მოიწონა და იმედი პქომდა გაატარებდა, მაგრამ შემდეგში უყურადღებოდ დასტოვეს. მაზე ლაპარაკი შემდეგ იქნება“ გვ 68. ამასთან დაკავშირებით ცნობილი ისტორიკოსი სიმონ ხუნდაძე წერდა: „ჩვენ ხელთ ამჟამად არ არის ცნობა იმის შესახებ თუ როგორი პროექტი წარუდგინეს გრ. ორბელიანმა და დ. ყიფიანმა 1858 წლის დასაწყისში ალექსანდრე ბარიატინსკის, მაგრამ მათი შემდეგი მოდგაწეობიდან და პროექტებიდან გლეხთა რეფორმის შესახებ, ნათელი უნდა იყოს, რომ ისინი ვერ დაიცავდნენ გლეხთა ინტერესებს“. გვ. 171.

რთველოში“ (ე.ი. ქართლ-კახეთში), იმერეთსა და გურიაში, მებატონეებსა და ყმა-გლეხებს შორის არსებული ურთიერთობანი¹. შესაბამისი მოხსენება, სათაურით „ბატონყმობა საქართველოში“, დიმიტრიმ საბჭოს წარუდგინა 1847 წლის შემოდგომაზე².

ზემოაღნიშნული ნათლად ჩანს სიღნაღის მაზრის მებატონეთა აზრის მიხედვით: „მეორედ შეეკრებაცა ჩვენი მეტად რომ სამძიმო არ იყოს უფ-ის ყიფიანის სანაცვლოდ სხვა პირის დასანიშნავად, მაინც სხვას ვერავის დაენიშნავთ (ავირჩევთ გ.ყ.), რადგან წრფელის გულით უნდა ვესტკვათ, რომ ვიცნობთ მას ღირსად ჩვენის მინდობილებისა და შემძლებელად ჩვენის სურვილის წარმოთქმისა“; „თუ ეს საზოგადო საქმე თავს არ იღება მან, მაშინ დიდი (!) დაგვიანდება და დაბრკოლება, ამისათვის რომ სხვას ვერავის აღმოვირჩევთ ჩვენ ისეთს საფუძველზედ, რომ ყოველივე იმედი ვიქონიოთ, ჩვენს აზრსა და სურვილს მასთან თავისუფლად გამოვტოქვამდეთ და დაეთანხმებიანებდეთ (შეთანხმებიანებდეთ – გ.ყ.)“³.

ბატონყმობაზე დიმიტრი ყიფიანი ჯერ კიდევ 1860-იანი წლების დადგომამდე წერდა. ასე მაგალითად, 1861 წელს იგი პეტერბურგიდან საქართველოში თავის მეუღლეს სწერდა: „გლეხთა განთავისუფლება მშვიდობიანად სწარმოებს. არსად არავითარი უსიამოვნება და არც შეიძლება რომ ყოფილიყო უსიამოვნება, რადგან საქმე ორივე მხარისათვის საუკეთესოდ გადაწყდა: გლეხებიც კმაყოფილნი არიან და არც მემამულენი დაზარალდნენ. ამ საქმის შიში აქეთ იმათ, ვისაც არ ესმის ეს საქმე. და თუ საქართველოსათვის ჯერ კიდევ არ გადაწყვეტილა ეს საქმე, არ უნდა გეიხაროდეს, არამედ უნდა ეწუხდეთ“⁴. „მემუარებში“ ეკითხულობთ: „ბუნების წინააღმდეგი (საწინააღმდეგო – გ.ყ.) მონური დამოკიდებულება ადამიანისა ადამიანზე, ყველგან არსებობდა; მა-

1 შალვა ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1950, გვ. 12.

2 იქვე, გვ. 49.

3 შ. ჩხეტიას დასახ. წიგნი, გვ. 194.

4 ა. ჯორჯაძე, დიმიტრი ყიფიანი, წერილები, გვ. 441.

გრამ იმ საზოგადოებებსა და სახელმწიფოებში, რომლებიც მოწინავედ ითვლებოდნენ, ერთში გადაეარდა ის მშვიდობის (მშვიდობიანი - გ.ყ.) საშუალებით, მეორეში, როგორც მაგ. გერმანიაში და, დიდი ხანი არ არის, ამერიკის შეერთებულ შტატებში¹ - სისხლის მდინარეებით წაირეცხა. ადამიანის სისხლი კი, ჩვეულებრივ იქ იღვრება, სადაც ცოტად თუ ბევრად აუტანელია შეურაცხყოფა სამართლიანობის ან ისტორიული სიმართლის გრძნობისა.² იგი განაგრძობდა: „ბატონყმობის მოსპობის აუცილებლობას აქაც (რუსეთის იმპერიაში - გ.ყ.) უკვე წინათგრძნობდნენ მოწინავე პირები და მალე დადგება დრო, როდესაც ის უნდა მოისპოს, ხოლო მთელი საკითხის სიმძიმე იმაში მდგომარეობს, თუ როგორ უნდა გაუქმდეს, ლეგალური თუ არა ლეგალური(!) საშუალებით? ლეგალობა საერთოდ მეტის-მეტად საყურადღებოა სწორედ იმით, რომ კი არ აღიზიანებს, არამედ აწყნარებს ენებათ“.³

ამასთან დაკავშირებით, აკაკი წერეთელი მოგვითხრობს ასეთ ამბავს: ბატონყმობა საქართველოში ახალი გადაეარდნილი იყო, რუსეთისაკენ მიმავალმა შეეუხვით დიმიტრი ყიფიანთან (ქეიშხეთში). იგი ადასტურებდა ბატონყმობის „უკუღმართობას“ და „უსამართლობას“ და დასძენდაო: ესე იგი, ბატონ-ყმობა უნდა გადაეარდნილიყო ...ბატონ-ყმობამ მოჭამა თავისი პური(!) და უნდა გადაეარდნილიყო“-ო⁴.

ასე რომ, როგორც იტყვიან, ცამდე მართალი იყო დიმიტრის ერთ-ერთი პირველი ბიოგრაფოსი, მისი უფროსი ძე ნიკო ყიფიანი, როცა წერდა: „გლეხების განთავისუფლება გულით უხაროდა დ. ყიფიანს, რადგანაც ყოველთვის იყო ადამიანთა თავისუფლების, „თანასწორობის და ძმობის

1 როგორც ვხედავთ, დიმიტრი ამ შემთხვევაში ბატონყმობასა და მონობას ერთმანეთთან აიგივებდა.

2 იხ. გვ. 104-105.

3 იქვე, გვ. 105.

4 აკაკი წერეთელი, როგორ დაარსდა ჩვენში საადგილ-მამულო ბანკები? თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, XVI, თბ., 1961, გვ. 507.

მომხრე. ბატონყმობა, როგორც ადამიანის დამამცირებელი და დამაზიანებელი, ეჯავრებოდა“.¹

აქ ვაწყდებით პარადოქსულ სიტუაციას. კავკასიაში რუსული ბურჟუაზიის ერთ ნაწილში ბოგინობდა შეხედულება საქართველოში ბატონყმობის არ არსებობაზე. აქედან გამომდინარე, თითქოს რა აზრი უნდა ჰქონოდა ბატონყმობის გაუქმების აქტუალურობას. ამის თაობაზე თვითონ დიმიტრი ყიფიანი ასე წერდა: „ხოლო რომ ლეგალური გზით გაუქმდეს რაიმე არსებული, უწინარეს ყოვლისა უნდა დამტკიცდეს, რომ ის არსებობს: სხვაფრივ საქმე ხომ ქარის წისკილთან ბრძოლას დაემსგავსება.

აქამდე იმის ცდაში იყენენ, დაერწმუნებინათ ყველანი, რომ საქართველოში ბატონყმობა არ ყოფილა, მაგრამ ეს შემცდარია. მაშასადამე, უნდა დამტკიცდეს, თუ ეს შესაძლებელია, რომ იყო ბატონყმობა! მაშინ გაღიზიანების საბაბი აღარ იქნება და ბატონები შეძლებენ (!) დამშვიდებით ასწონ-დასწონონ, რასაც კარზე მომდგარი დრო თხოულობს და ღირსეულად შეემზადონ (!) მისაღებად“.² აღნიშნული შეხედულების უკუსაგდებად დიმიტრი ყიფიანი საკმაოდ გაისარჯა მანამდე, რაზედაც თავის დროზე უკვე გეჰქონდა საუბარი.

1 იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“. ტფ. 1894, გვ. 27. ნიკო ყიფიანი 1864 წლის 28 ნოემბერს პეტერბურგიდან მამამისის სწერდა: „მედიღე შენი წერილი გლეხთა განთავისუფლებაზე. გლეხობა გათავისუფლდა ისეთი პირუტყვული დამოკიდებულებისაგან, რომლის გაფიქრება სიწითლეს მოჰგვრის ჩვენს ბავშვებს თავისი წინაპრების გამო, ხოლო ჩვენს გამო თვითონ ფვითრდებით და გწითლდებით. ესაა დიადი საქმე საქმე, რომელსაც შეუძლია გამოაცოცხლოს ჩვენი დასუსტებული ძალები, განაახლოს ჩვენი დრო მოჭმული საზოგადოებრივი ცხოვრება ახლა ჩვენს ჩამომტკნარ ეროვნებას (ერს – გ.ყ.) შეიძლება მომავალი ჰქონდეს: მოქალაქეთა რიცხვი გაიზარდა. გლეხობა შინაური პირუტყვი, ან მინდვრის მანქანა კი არ არის, არამედ ხალხია: 8 ნოემბერს თქვენთან რომ გყოფილიყავი, ჭიკა კახურით ვადღებგრძელებდი მთელი ხალხის კეთილდღეობას და ახალ მოქალაქეებს“. თავის მხრივ ამგვარ განწყობილებაში თავის იჩენს მშობლის – დიმიტრის შესაბამისი პუმანისტური პოზიცია.

2 დ ყიფიანი, მემუარები, გვ. 105 ლიტერატურული მუზეუმი №14.978-6.

1861 წლის 29 მარტს მეუისნაცვალმა ა. ბარიატინსკიმ თბილისში მოიწვია თავად-აზნაურთა წინამძღოლები, რომლებსაც გამოუცხადა, შესდგომოდნენ მზადებას სახალხო რეფორმისათვის. შეხვედრაზე დაადგინეს, რომ ქართველი თავად-აზნაურობა უყოყმანოდ გაიღებს მსხვერპლს, რასაც დროის საჭიროება მოითხოვს.¹ მალე შეიქმნა თავად-აზნაურთა სამაზრო კომიტეტები, რომლებსაც ადგილებზე უნდა შეესწავლათ მებატონეთა და ყმა-გლეხთა ურთიერთ-დამოკიდებულების საკითხი. თავის მხრივ, კომიტეტებს თავიანთი მოსაზრებანი უნდა წარედგინათ გლეხთა მიწათმოწყობის ცენტრალურ კომიტეტში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ბარონი ალექსანდრ ნიკოლაი (ალექსანდრე ჭავჭავაძის უმცროსი ქალიშვილის – სოფიოს – მეუღლე) და რომელშიც ადგილობრივი, ამიერკავკასიის მსხვილ მოხელეებთან ერთად შედიოდნენ მდიდარი მემამულენიც. კომიტეტის მოსაზრებანი საფუძველად უნდა დასდებოდა საგლეხო რეფორმის საერთო პროექტს.

1862 წლის 30 აპრილს დიმიტრი ყიფიანმა წარადგინა თავისი აზრი ბატონყმობის საფუძველების შესახებ. მისეულ ამ დოკუმენტში ურთიერთობა თავად-აზნაურთა და ყმა-გლეხობას შორის დიდად იდეალიზებული (ვიტყოდით: ალექსანდრე ორბელიანის, ასევე აკაკი წერეთლისათვის დამახასიათებელ სტილში) სახითაა წარმოდგენილი. აქ ვკითხულობთ: „ძველთა დროთაგან ჩვენსა და ჩვენთ ყმათა შორის ისეთი დაკიდებულება (დამოკიდებულება) არის დამკვიდრებული, რომელიც დიდად ემსგავსება დამოკიდებულებასა ერთის ოჯახის, ერთის სახლის შვილებისასა. ჩვენ ყმებს ისე კი არ ვიგულებდით, როგორც ჩვენს მონებსა ან ტყვეებსა, ყოველთვის ისე მიგვაჩნდნენ, როგორც თანამშრომელნი და ჩვენთან ერთად შემემუშავებულნი ჩვენის საერთო საჭირნახულოსანი. იმათაც ისე არ ვეგულებოდით, როგორც მაწუხებლები და მტარვალები; ისე მივაჩნდით, როგორც მფარველნი მათნი და ხალხთა ყოფა-ცხოვრების გამგებელნი. მარადის გაერთიანებული იყო ჩვენს შორის ჭირიცა და ღხინიცა. ერთმა-

¹ ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), გვ. 270-71.

ნეთის დასაცველად და დასაფარავად ერთად ეანთხევდით სისხლსა და ერთი ერთმანეთს ხელს უმართავდით ყოველს საქმეში და ყოველ გაჭირვებაში“¹, „მართალია, – შენიშნავედა დიმიტრი ყიფიანი, – ამგვარს ცხოვრებაში შემოგვეპარებოდა ოდესმე, აქა-იქ უსიამოვნებაცა, რომელიც აუცილებელი არის ყოველსგვარს ცხოვრებაში, მაგრამ საზოგადო (ზოგადი) თვისება ჩვენის დამოკიდებულებისა მაინც არასდროს არ შეცვლილა ბოროტად ყმათათვის, ამისათვის რომ არც იმათგან დარღვეულა საზოგადო ვალი თავდადებისათვის ერთგულებისა ჩვენდა მომართ და ყოველთვის განწირულნი (თავგანწირულნი) ყოფილან თავისა ჩვენდა სანაცვლოდ“² რომ მთლად ასე არ გახლდათ ეს, დიმიტრი ყიფიანმა უთუოდ კარგად უწყოდა ქართლის სააბაშიოს მაგალითზე: აქაურმა აბაშიძეებმა ხომ „სახელი გაითქვეს“ საკუთარი ყმების გაყიდვით („სყიდვით“), რამაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ჩვენი ქვეყნის შესაბამისი მხარის დაცარიელებას XVIII საუკუნეში. რასაკვირველია, დიმიტრი ყიფიანმა ასევე კარგად უწყოდა ქართლელ აბაშიძეთა მტარვალობა თვით საკუთარი აზნაურების მიმართ.

დიმიტრი ყიფიანი დასძენდა: „ეს ძველებური დამოკიდებულება იყო უმთავრესი მიზეზი, ეს იყო ის ქვაკუთხედი, რომელზედაც ემყარებოდა სიმტკიცე ჩვენის სარწმუნოებისა და შეუმუსვრელობა ჩვენი მტერთაგან, რომელნი გარს გვეხვივნენ და ჰმძვინვარებდნენ საუკუნოვებით (!) მომდინარეობასა შინა“³. ამაში კი დიმიტრი უთუოდ მართალი იყო.

მაგრამ ამჯერად შევეშვათ წინანდელ ისტორიას და აღვნიშნოთ დოკუმენტის ავტორის ფუნდამენტური სახის დებულება: „საზოგადო ჩვენი სურვილი არის: ყმებს თავისუფლება მიეცეს, ჩვენ სამაგიერო ფული მოგვეცეს და ადგილ-მამული ჩვენ დაგერჩეს“⁴.

1 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 110.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 110. მომდევნო გვერდზე აღნიშნულია: „ჩვენი ყმები, ჩვენი გამომზრდელები“.

4 იქვე.

ამავე შეკრებაზე თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობამ მიიღო დადგენილება ბატონყმობის გაუქმების საფუძვლების შესახებ:

„1. ჩვენს ყმებს თავისუფლება მიეცეთ; ჩვენ სამაგიეროდ ფული მოგვეცეს.

2. რაც ახლა ჩვენს მამულზედ სახლ-კარობა (კარ-მიდამო-გ.ყ.) აქეთ და რაც ჩვენი ადგილ-მამულები უჭირავთ, ან რასაც ჩვენს ტყესა, თუ საბალახეს, თუ წყალს. (მივაკუთვნებთ – გ.ყ.) ჰხმარობენ, ყოველსავე ამას მათვე მივაჩემებთ მხოლოდ პირობითა ამით, რომ მიწის შემოსავალი გვეძლეოდეს და ბეგარას ასრულებდნენ ქვეყნის ჩვეულებისამებრ.

3. ეს ჩვეულება შეუშლელად დარჩეს ჩვენსა და მათ შორის დრომდე (დროებით – გ.ყ.); რა რომ ეს დრო გავა, მაშინ შემოდგომისათვის ჩვენ (შემდგომი ხანისათვის – გ.ყ.) ჩვენ ერთმანეთს მოურიგდეთ (!). ჩვენ როგორც პატრონი მიწისა და ისინი როგორც თავისუფალნი კაცნი, თუ დათანხმება (შეთანხმება – გ.ყ.) არ მოხდა (შედგა – გ.ყ.), სრული ნება აქეთ მაშინ გადასახლეებისა და ჩვენც მათის დათხოვნისა“ დადგენილებას ხელს აწერდა 135 თავადი და აზნაური. რიგით მესამე ხელმომწერი გახლდათ თვითონ დიმიტრი ყიფიანი.²

გადაწყვეტილების წინააღმდეგ წავიდა ოთხი პირი, რომლებსაც არავითარი მოსაზრება არ გამოუთქვამთ, თუმცა, ყიმეორებთ, ხელი არ მოუწერიათ.³

ერთი წლის შემდეგ, 1863 წლის 25 აპრილს, დიმიტრი ყიფიანმა თავად-აზნაურთა კრებაზე წაიკითხა ვრცელი მოხსენება საგლეხო რეფორმის შესახებ. მოხსენება ასეთი

1 იქვე გვ. 144.

2 იქვე.

3 დ. ყიფიანი, მემუარები (სიმონ ხუნდაძის გამოცემით), ტფ., 1939, გვ. 90. ისე, უთუოდ ღირს ამ „ოპოზიციონერების“ დასახელება: ალექსანდრე ორბელიანი – თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი (მარშალი), გრიგოლ ორბელიანი – იმახანად საქართველოში არმყოფი „ნამესტნიკის“ მოვალეობის შემსრულებელი, ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ – მუხრანსკი – გენერალ-ლეინტენანტი, დავით ჭავჭავაძე – გენერალ-მაიორი. დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, იქვე.

მეტაფორული თხრობით იწყებოდა: „ერთს დიდხნის (!) სასახლეში ძველთაგანეჲ პატიოსანი გვარის ოჯახი პსცხოურობდა ღარიბად, მაგრამ სხვადასხვა ბედისტრიადისაგან (!) ძლივს დამშვიდებული. უკეთესს, დროებს რომ ელოდნენ, ესმათ (მოესმათ – გ.ყ.) მეჩესეულად ხუროთმოძღვართაგან, რომ ახლავე უნდა გამოხვიდეთ მაგ სასახლიდამ, თუ არა ზედ დაგენგრევათო. გამოვიდა (!) კიდევ ცოტა რამ ხანი და აქ იტეკა კედელმა, იქ იტეკა; რღვევის მომასწავებელი ნიშანი გახშირდა და მაშინ კი პსთქვეს უნდა მართლად (მართლაც) გაელაგდეთ (გავიდეთ – გ.ყ.), თორემ სწორედ ცუდად ყოფილა ჩვენი საქმეო. თავი სად შეეფარებიანთ არ იცოდნენ, მაგრამ იწყეს გამოლაგება იმედნეულებმა (დაიმედებულებმა – გ.ყ.), რომ ღმერთი და ხელმწიფე არ გაჰსწირავენ მსასოებელთა“.¹

ამასთანავე, კრებას წარედგინა მის მიერ შედგენილი საგლეხო რეფორმის დებულების პროექტი, რომელსაც ხელი მოაწერა 536-მა თავად-აზნაურმა. ოპოზიციაში აღმოჩნდა 16 პირი. დიმიტრიმე შეიმუშავა ინსტრუქცია ცალკე კითხვების სახით და დაუგზავნა მემამულეებს.²

ამჯერად თხრობა განვაგრძოთ დიმიტრი ყიფიანის „მემუარების“ მიხედვით. 1863 წლის დამდეგს, როდესაც საქმის დაწერილებით შემუშავება თითქმის დასრულებული იყო, თბილისში ახალი „ნემესტნიკი“ – მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი მოვიდა. სამი დღის შემდეგ (როგორც ჩანს, მარტში) მან ბრძანებით მოიხმო დიმიტრი ყიფიანი და გამოჰკითხა, თუ რა მდგომარეობაში იყო იმ მომენტში დ. ყიფიანისათვის მინდობილი საქმე. მეფისნაცვალმა მოიწონა ბატონყმობის რეფორმის საფუძვლები და სთხოვა განეგრძო საქმე³.

1863 წლის 27 მაისს ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობამ მიიღო დადგენილება დიმიტრი ყიფიანისეული პროექტის განხილვისა და მოწონების თაობაზე⁴. საქმეს ხელი

1 შ. ჩხეტია, დასახ. წიგნი, გვ. 182-83.

2 დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, გვ. 91.

3 იქვე.

4 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 292.

მოაწერა უმრავლესობამ (539 მემამულემ), არ მოაწერა რუამ.¹ საბოლოო სახელია შესახებ თვითონ დიმიტრი ასე წერდა: „რატომ? არც ერთმა ჩვენთაგანმა არ იცის; მაგრამ ისინი კიცხავენ სამუშაოს (ნაშრომს – გ.ყ.), თუმცა არ იციან, თუ რაში მდგომარეობს იგი და აქეთ რა მისასვლელი (до-стыг) უფროსობისადმი, განაწყოვენ მას თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ“². მართლაც, თუ ღრმად ჩაუკვირდებით უმცირესობის პოზიციას, კერძოდ პროექტს,³ ჩვენ ვერ ჩავწედებით თუ რა სერიოზულ საფუძველს ემყარებოდა იგი. ჩანს, ამ შემთხვევაში თავს იჩენდა მეფე-პოეტი არჩილ მეორის მიერ შემჩნეული ფსიქოლოგიური სინდრომი ქართველობისა: „უჩემოდ ვინ იმღერეთა“-ს სახით. იგივეს ვიტყოდით ივანე მუხრან-ბატონის მიერ ინდივიდუალურად შედგენილი პროექტის თაობაზე.

საბედნიეროდ, იყო სხვა, ნამდვილად პროგრესული, რადიკალური პოზიცია, რომელსაც ოფიციალურად იცავდნენ მოსამართლე ნიკო ჭავჭავაძე,⁴ კონსტანტინე მამაცაშვილი. მათ მიხედვით გლეხები მიწიანად უნდა გათავისუფლებუ-

1 იქვე, გვ. 297.

2 იქვე, გვ. 297.

3 იგი ხელისუფლებას წარუდგინა. თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშალმა აღ. ორბელიანმა

4 ცხოვრობდა 1830-97 წლებში. იყო რუსეთის არმიის კავალერიის გენერალი და საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი, ბიბლიოფილი, „ქშშ-კზ საზოგადოების“ დამფუძნებელი წევრთაგანი, „თერგდალეულებთან“ დაახლოებული პირი, ილიას ახლო მეგობარი (ხელისმომკიდე, დავით ყიფიანთან ერთად), მონაწილეობდა კავკასიის ომებში, 1853-56 წლების ყირიმის ომში, განსაკუთრებით ისახელა თავი ბაშკადიკლარისა (1853) და ჩოლოქის (1854) ცნობილ ბრძოლებში. სხვადასხვა წლებში იყო დარღოს ოლქის (დაღისტანი) მმართველი, დაღისტნის ოლქის უფროსი, განჯის გენერალ-გუბერნატორი, სამხედრო გუბერნატორი. საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 298-99. მის საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ შეხედულებებზე იხ. გრიგოლ თოდუა, XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები, ნაწილი II, თბ. 1987, გვ. 54-62. გარდაიცვალა 1897 წლის 9 მარტს, თბილისში. ილია მის შესახებ წერდა: ხმის ამომღები კაცი მოგვიკვდა, ჭკვიანი მოსარჩლე და გაბედული ქომაგი გამოგვეცალა ხელიდამ“. მასთან დაკავშირებით „ივერიაში“ ნეკროლოგი (1897, №45) გამოაქვეყნა.

ლიყვნენ. ამათ ზნეობრივად მხარს უმაგრებდნენ მოწინავე, ახალი თაობის – „თერგდალეულების“ წარმომადგენლები! გასაგებია, რომ მათს მცდელობას წარმატება არ ეწერა...

1863 წლის ივლისში დიმიტრი ყიფიანმა მთელი მასალა (მოხსენება, პროექტი, უმცირესობის აზრი და სხვ.) წარუდგინა ამიერკავკასიის ცენტრალურ კომიტეტს. 1863 წლის 28 ივნისს მეფისნაცვალმა მიხაილ ნიკოლოზის ძემ პროექტი პეტერბურგში გააგზავნა.

მთელი რიგი ბიუროკრატიული ბარიერების გადალახვის შემდგომ, 1864 წლის 13 ოქტომბერს, იმპერატორმა ალექსანდრ მეორემ საფრანგეთის ქალაქ ნიცაში (სადაც იმყოფებოდა დასასვენებლად) ხელი მოაწერა ბრძანებულებას (ykaz) თბილისის გუბერნიაში ბატონყმობის გაუქმების შესახებ. ამის თაობაზე 1864 წლის 8 ნოემბერს თბილისსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სამაზრო ცენტრებში ხელისუფლებამ მოსახლეობას დიდი ზარზეიმით ამცნო. კერძოდ გლეხობას საგანგებოდ მიმართა „ნამესტნიკმა“ მიხაილ რომანოვმა.

აღმოსავლეთ საქართველოში საგლეხო რეფორმის გატარების ერთი წლის შემდეგ, 1865 წლის 18 ნოემბერს, ბატონყმობის „გადავარდნა“ გამოცხადდა ქუთაისის გუბერნიაშიც (იმერეთი, რაჭა, გურია), 1866 წელს – სამეგრელოში, 1870 წელს – აფხაზეთში, 1871 წელს კი – სვანეთში (სადადეშქელიანო). ასე რომ, თუ უზარმაზარ რუსეთში ბატონყმობა ერთბაშად, 1861 წლის 18 თებერვალს, გაუქმდა (გადაეარდა), საქართველოში ეს პროცესი შვიდი წლის განმავლობაში გაგრძელდა.

1 მათგან ყველაზე თავისუფლად საკუთარი აზრი გამოსთქვა, გასაგები მიზეზების გამო, ნიკო ნიკოლაძემ ალექსანდრ გერცენისეულ ფურნალ „კოლოკოლში“ (იხ. სტატია „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“). სხვათა შორის, აქ გვხვდებით დიმიტრი ყიფიანის გამაბიარებულ სიტყვებს: „კმაყოფილი იყო მხოლოდ ბონ დ. ყიფიანის მსგავსი რამდენიმე პირი; მათ გლეხთა ცხოვრების რეფორმა მარჯვე პროექტებისა ან „კეთილგონიერი რჩევის“ სამაგიეროდ წარჩინებისა და დაჯილდოების მიიწნევს. მაგრამ ამ გაუბატონებზე ლაპარაკიც კი არ ღირს“. ნიკო ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტ.1, თბ., 1962, გვ. 263-64. მაგრამ უნდა გიფიქროთ, რომ ამ სიტყვების ავტორი მოგვიანებით საგრძნობლად შეიცვლიდა ასეთ რადიკალურ აზრს.

რასაკვირველია, საგლეხო რეფორმის გასაკრიტიკებლად ბევრი რამ ითქვა უკვე იმხანად, განსაკუთრებით, „თერგდალეულების“ ლიდერთა მხრივ. მით უფრო, ბევრი რამ ითქვა და დაიწერა შემდგომში, განსაკუთრებით, საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში. მართლაც, თუ იდეალური (ჯერარსის) პოზიციაზე დაედგებით, მაშინ ბევრი რამ გვაქვს გასაკრიტიკებელი. მართლაც მრავალმხრივ ეს რეფორმა თავად-აზნაურთა სასარგებლოდ, აქედან გამომდინარე გლეხობის საზიანოდ ჩატარდა. გლეხკაცობას დაუწესდა გადასახადი ღალისა და კულუხის სახით – მოსავლის ერთი მეოთხედი, უფრო მეტი, ვიდრე მას 1864 წლამდე იხდიდა; მცირემიწიან მემამულეებს (30 დესეტინამდე მქონეთ) უფლება მიეცათ გლეხებისათვის არ გამოეყოთ „ნადელი“; თუ უწინ ტყეების, საძოვრებისათვის და ა.შ. ყმა გლეხი გადასახადს არ იხდიდა თავად-აზნაურთა სასარგებლოდ, ახლა თავისუფალი (იურიდიულად) გლეხები იძულებული შეიქნენ ამგვარი სარგებლობისათვის ბაჟი ეძლიათ; ხშირად გლეხებს „ნადელებად“ უზომავდნენ ნაკლებად ნაყოფიერ მიწებს; მეტიც, თუ, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში რეფორმამდელ ხანაში გლეხკაცობა სარგებლობდა 84.665 დესეტინა მიწით (კომლზე ხუთ დესეტინამდე), რეფორმის შემდგომ მას დაუტოვეს 55.679 დეს. (კომლზე სამი დესეტინა), ამდენად, გლეხობას ჩამოაჭრეს 28.986 დეს. ეს მიწა მემამულეებს გადასცეს „ჩამონატრების“ სახით; გლეხკაცობის ნაწილი საერთოდ უმიწა-წყლოდ დარჩა და ა.შ. გავიხსენოთ ისიც, რომ თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობამ ყმა-გლეხთათვის პირადი თავისუფლების მინიჭებისათვის ორ მილიონამდე მანეთი მიიღო, ცოტა მოგვიანებით ქუთაისის გუბერნიისამ კი – ხუთ მილიონამდე მანეთი. საერთოდ, ჩამოწერილ იქნა „პრიკაზის“ ვალი ორ მილიონამდე მანეთის რაოდენობით.

ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა გავიხსენოთ დიმიტრი ყიფიანის სიტყვები: „თუ არა ეს გაჭირვება, სხვა რა წარმოგვათქმევინებდა შემწეობის თხოვნასა, ჩვენ, რომელთაც გვეკუთვნის სახელი უპირველესობისა და უმდიდრესობისა ქართველთა შორის! აღვიაროთ(!), ბატონებო! საქვეყ-

ნოთ(!) ესთქვათ, რომ შემაწუხებელია ჩვენის გულისათვის, შემადრწუნებელია ჩვენის გრძნობისათვის და ჩვენის შთამომავლობითის სახელისათვის, რომ ყმებთათვის(!) თავისუფლების მიმნიჭებელნი, ამ სამღრთო(!) მოქმედებას ფულის თხოვნით ვამწიკლოვანებთ(!), მაგრამ, სწორეთ(!) გაჭირებული მდგომარეობა ყოფილა ჩვენი მდგომარეობა(!), და რაც ჩვენის პირიდან არ წარმოითქმებოდა, თუ არ მართლად(!) უკიდურესობაში, – ამას წარმოგვათქმევინებს მხოლოდ ვალდებულება, რომ ჩვენს გაჭირებაში პირისპირ (პირდაპირ –გ.ყ.) ჩვენს ხელმწიფე იმპერატორს მივმართოთ“¹.

საგლეხო რეფორმის გატარებისას ადგილი ჰქონდა „ელიკოდერქაუელ“, შოვინისტურ მიდგომასაც. საქართველოში გამოსასყიდი ოპერაციები გაცილებით მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა გლეხკაცობას, ვიდრე რუსეთში. ქართველ გლეხებს „ნადელის“ გამოსასყიდად ხაზინიდან არ მიუღიათ ის დახმარება, რასაც ყმა-გლეხობიდან გათავისუფლებული გლეხები რუსეთში ნაწილობრივ მაინც ღებულობდნენ. აქ დროებით სავალდებულო ურთიერთობები 1883 წლის 1 იანვრიდან გაუქმდა, საქართველოში კი 1913 წლამდე იყო, ე.ი. ოცდაათი წლის მოგვიანებითაც.² მაგრამ ყველაფერ ამაში დიმიტრი ყიფიანი, რასაკვირველია, არაფერ შუაში იყო.

მაინც ნუ შეეჩერდებით „მედლის ერთ მხარეზე“ და ობიექტურად მიუდგეთ საგლეხო რეფორმას. უპირველეს ყოვლისა, გლეხობა იურიდიულად თავისუფალი გახდა. მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში გათავისუფლებულ იქნა 17208 კომლი ყმა-გლეხი, აქედან მამრობითი სქესისა – 68.087. მათ მიენიჭათ მთელი რიგი მოქალაქეობრივი უფლებებისა, მიეცათ შესაძლებლობა, სხვა, არასამოწათმოქმედო სფეროებში დასაქმებისა, ქალაქებში დასახლებისა. უფრო ზოგადად თუ ვიტყვით, შემდგომი 1864-71 წლების საქართველოში მეტი გაქანებით განვითარდა კაპიტალიზმი (კაპიტალისტური წყობა). ბოლშევიკ-კომუნისტების მამამთავრის,

1 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 266.

2 ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 45.

ელადიმირ ლენინის, რწმენით, საგლეხო რეფორმის შემდგომ რუსეთის იმპერიაში გაიმარჯვა კაპიტალიზმმა. სინამდვილეში რუსეთი ვერ გასცდა გარდამავალ საზოგადოებრივეკონომიკურ საფეხურს (ძირითადად აზიური, აღმოსავლური საზოგადოებიდან კაპიტალიზმზე), ასე რომ, კაპიტალიზმი სათანადო სიღრმით ვერც შემდგომ პერიოდში განვითარდა, რამაც თავი იჩინა რუსეთში და 1905-1907 წლების მარცხიან რევოლუციასა და შემდეგ ბოლშევიზმ-კომუნიზმის განვითარებაში.¹

მაგრამ ამაზე საუბარი სცილდება ჩვენი უშუალო თხრობის საგანს. დაეუბრუნდეთ საქართველოში საგლეხო რეფორმის მთავარ შემოქმედს (პიროვნულ დონეზე) – დიმიტრი ყიფიანს. იგი დიდი სიამაყის გრძნობით აცხადებდა: „ევროპამ ახლანდელს თავის მოქალაქეობამდინ (საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ მდგომარეობამდე – გ.ყ.) ექვსასი წელიწადი იარა სწორეთ იმ ფეოდალურის მდგომარეობი-დამ, რა მდგომარეობაშიც ჩვენი ქვეყანა აქამომდე იმყოფე-ბა; და ამდენი ხანი იარა სისხლის ღვრითა და ამბოხებითა; ჩვენ ეს ექვსასი წელიწადი ამ სამს-ოთხს წელიწადს გამო-ვირბინეთ ღირსებითა და აქამომდე უშფოთველად. ამაზედ უმეტესი აჩქარება კაცობრივს მოსაქმობაში (საქმიანობაში) ყოველად დაშლილი (აქრძალული – გ.ყ. воцрпанется) არის გონიერებისაგან, რომელიც ითხოვს ყოველს საქმეში აუჩქარებლობასა და გამოცდილებასა“².

აღნიშნულ დიდ წარმატებასთან ერთად, დიმიტრი ყიფიანი სხვა გარემოებასაც გახაზავდა: „აქამომდე არც მაგალითი მომხდარა, რომ საქართველოში გაპროლეტარებულ იყოს ვინმე, ესე იგი, უბინადრო კაცი იპოვებოდეს სადმე, თუ არ რამდენიმე შინა ყმა ობოლი. ქართველი კაცი თავის ადგილიდამ არ დაიძვრის.“ მშობელი ქვეყანა უყვარს, სალოცავს ტაძარს უერთგულებს და მამ-პაპის ძელებს ეერ

1 ივანე ჯავახიშვილი 1906 წელს პეტერბურგში დაბეჭდილ თავის საისტორიო ნარკვევში „Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в.“ წერდა: „თვით გლეხთა საკითხის მთავრებისეულმა გადაწყვეტამ გარდაუვალი გახადა აგრარული მოძრაობის წარმოქმნა“. გვ. 3.

2 შ. ჩხეტია, დასახ. წიგნი, გვ. 225.

განეშორება, თუ საქმე დიდად არ უჭირს“.¹ საგლეხო რეფორმა, რეფორმატორის ღრმა რწმენით, ხელს შეუშლიდა საქართველოში პროლეტარიზაციის პროცესს, შესაბამისად – თითოეული გლეხკაცის მიერ მიწის შეძენას. ჩვენ ვიცით, რომ მსგავს იმედებს ბევრი ცნობილი ქართველი მოაზროვნე და მოღვაწე გამოსთქვამდა დიმიტრის შემდგომაც.

1 იქვე. გვ. 220. თუმცა ცნობილია, რომ მიუხედავად ასეთი აღიარებისა, თბილისის გუბერნიაში უმიწოდ განთავისუფლდა 1.444, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში – 4. 000 კომლი. ერთი სიტყვით, ესენი სწორედ რომ პროლეტარებად იქცნენ.

მეექვსე თავი

რობორ აირჩიეს დიმიტრი ყიფიანი თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლად

„საქართველო მაშინ დაიდუმა, როცა მე და წყიმი-
ტიძე¹ ერთმანეთს შეგვანწორეს (გაგვათანაბრეს - გ.ე.)“²

ბრიტოლ ორბელიანი.

„საბაშო, საბატონო აზნაურიშვილს, უბრალო
ჩამომავლობისას, უფრო მეტი ნიჭი და შედანივობა
გჭირვებოდა, ვიდრე რომელიმე გვარიანშილს, რომ
ცხოვრებაში ბიჯი გადაეგდა... შთამომავლობით (ჩამო-
მავლობით - გ.ე.) არა მიუძღოდა რა“.

აპაქი.

დიმიტრი ყიფიანის არჩევა თბილისის გუბერნიის თავად-
აზნაურობის წინამძღოლად (მარშლად) ფრიად საინტერესო
ფაქტი გახლავთ და ამიტომაც ღირს მასზე უფრო დაწვრ-
ილებით შევეჩერდეთ.²

ჯერ მოგახსენებთ, რომ მსგავსი კორპორაციული დაწე-
სებულება, როგორც ცნობილია, საქართველოს უწინდელ
ისტორიაში არ ყოფილა. იგი დაარსდა საქართველოში რუ-
სეთის ბატონობის დამყარებისას (1802 წელს) და მის მიზანს

1 ასეთი გვარ-სახელი გამოგონილი როდია; მას ატარებდა კონკრეტულ
აზნაურთა საგვარეულო. ფიგურირებს გეორგიევსკის ტრაქტატში თანდ-
ართულ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურების ნუსხაში. მისი მატარებელნი
იყვნენ თავად ფაველენიშვილების აზნაურნი. ისინი ახლაც ცხოვრობენ. იხ.
ა. სილაგაძე, თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997, გვ. 229.
ცხადია, გრ. ორბელიანი ამ ირიბი გზით დიმიტრის ამცირებდა.

2 საკითხს მოკლედ, გრიგოლ ორბელიანის ბიოგრაფიასთან დაკავ-
შირებით, შეეხო მწერალი ელგუჯა მაღრაძე თავის წიგნში „გრიგოლ
ორბელიანი“, თბ., 1867, გვ. 295-98.

წარმომადგენდა უპირველესად ჩვენი თავად-აზნაურობის შელახული პოლიტიკური თავმოყვარეობის რაღაცნაირი რეაბილიტაცია, შექმნა ილუზიისა, რომ ამ სოციალურ ფენას (კლასს) პოლიტიკურად გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა. სინამდვილეში აღნიშნულ საკრებულოს რაიმე რეალური მნიშვნელობა არ გააჩნდა. ცხადია, მის სათავეში ირჩეუდნენ ცნობილი თავადური საგვარეულოების წარმომადგენლებს. ასე მაგალითად, პირველი მარშალი იყო გარსევან ჭავჭავაძე, შემდეგ (1839 წლამდე) ეს პოსტი ეკავა თავად (გენერლის წოდებით) კონსტანტინე მუხრანბატონს (მუხრანსკის), ამის შემდგომ კი – დიმიტრი, ივანე და ალექსანდრე ორბელიანებს (1864 წლამდე). აზნაურის წოდების წარმომადგენლის არჩევა, თვით კენჭისყრაც კი, ამ პოსტზე, თავადთა წრეში წარმოუდგენელი რამ იყო. მეტიც, რომელიმე აზნაური მაზრის წინამძღოლიც კი არ ყოფილა.

აქედან გამომდინარე, რასაკვირველია, თავადობა დიმიტრი ყიფიანის არჩევას ვერ შეურიგდებოდა. ჩანს, მას გულს უკლავდა *parvenu* აზნაურის ასეთი პოლიტიკური აღზევება. ჯერ კიდევ უფრო უწინ, როდესაც მეფისნაცვალმა ნიკოლაი მურავიოვმა დიმიტრი თავისი კანცელარიის მმართველად დანიშნა, დიდკაცობა აყაყანდა. ალბათ, ძირითადად ამის გამო მოხდა, რომ პეტერბურგიდან უარი შემოთვალეს ამ დანიშნეაზე. და ახლა კი, შეხედეთ „უბრალო აზნაურს“, რომელმაც უფრო მეტ სოციალურ საფეხურზე ასვლა მოინდომა!

იმხანად, როგორც ცნობილია, ქართული გაზეთი არ გამოდიოდა („დროებაში“ გამოსვლა დაიწყო 1866 წლიდან), გამოდიოდა მხოლოდ რუსული გაზეთი, ოფიციალური „კავკაზი“. უკანასკნელს ეს, რიგით მეოცე, არჩევნები პრაქტიკულად არ გაუშუქებია. გაზეთის 1864 წლის 25 თებერვლის ნომერი (მეთხუთმეტე) აღნიშნავდა ოდენ არჩევნების ფაქტს, თვით არჩევნების პერიპეტიებზე კი არაფერს ამბობდა. ასევე არაფერია ნათქვამი არჩევნებში გამარჯვებულის შესახებ. თუმცა გაზეთს არ დაუვიწყნია მოეტანა ამონარიდი „ნამესტნიკ“ მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის მიმართვიდან.

საბედნიეროდ, გვაქვს რამდენიმე საინტერესო წყარო, რომელთა მიხედვითაც შეიძლება ჩვენი წარსულის საკმაოდ საინტერესო სურათის აღდგენა. დაეწეებთ დიმიტრი ყიფიანის „მემუარებიდან“ (ამ ამბავს ეხება წიგნის 21-ე თავი).

თბილისის გუბერნიის მარშლის არჩევნების წინ დიმიტრი ზუგდიდში, სამეგრელოს მთავრის მეურვეობის საქმეზე იმყოფებოდა. თბილისში კი ამ დროს აღმოსავლეთ საქართველოს თავად-აზნაურობაში არჩევნების ციებ-ცხელება (აგიტაცია) დაწყებულიყო. მართლაც გვჯერა, რომ თვითონ დიმიტრი არ ყოფილა ინიციატორი თავისი კანდიდატურის წამოყენებისა. ჯერ ისევ მარშლად მყოფ ალექსანდრე (დავითის ძე) ორბელიანს იგი თბილისში მოუხმია და უთქვამს, რომ თბილისში ჩამოსული თავად-აზნაურობის დიდი უმრავლესობა გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად მის კანდიდატურას აყენებდა. მაგრამ ამ წინადადებას სასტიკი მოწინააღმდეგეები აღმოუჩნდნენ ორი გამოჩენილი არისტოკრატიული სახლის ორბელიანებისა და ბაგრატიონ-მუხრანელების წარმომადგენლების სახით. ეიმეორებთ ათეული წლების განმავლობაში ხომ სწორედ ამ წრიდან წამოაყენებდნენ ხოლმე (და ირჩევდნენ კიდევაც) მარშლებს. ამჯერად ამ ორი საგვარეულოს ლიდერებად გამოდიოდნენ გრიგოლ ორბელიანი და ივანე ბაგრატიონ-მუხრანელი (მუხრანსკი). დიმიტრი მათს შესახებ ასე იგონებდა: „ორივეს სწამდა თავისი გავლენის ძლიერება: პირველს იმიტომ, რომ თითქმის ორი წელიწადი ასრულებდა მეფის მოადგილის (მეფისნაცვლის – გ.ყ.) თანამდებობას, ხოლო მეორე თითონ ლაპარაკობდა თავის პოპულარობაზე“.¹ ისინი თავიანთ უკმაყოფილებას თურმე ასე გამოსთქვამდნენ: „ყველა თავადის გვერდის ახვევა და უბრალოდ, უტიტულო(!) აზნაურის კანდიდატურის წამოყენება შეუძლებელია, ეს არასდროს არ ყოფილაო... ამას ხელი უნდა შეეუშალოთ, რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს“-ო.²

ისე, ღირს შეხსენებად, თუ რა ტიტულს, აზნაურობის

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ.144.

2 იქვე.

გარდა, ატარებდა დიმიტრი ყიფიანი. 1854 წლიდან მას, ვიმეორებთ, მინიჭებული ჰქონდა „действительный статский „Советник“-ის (ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველის) ტიტული. ეს წოდებულება რუსეთის იმპერიის „რანგთა ტაბელში“ მეოთხე გახლდათ – კანცლერის, „დეისტვიტელნი ტაინი სოვეტნიკის“ (ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველი) და „ტაინი სოვეტნიკის“ (საიდუმლო მრჩეველის) შემდგომ. იგი შეესაბამებოდა გენერალ-მაიორის სამხედრო და კონტრ-ადმირალის საზღვაო ჩინებს. ამას დაეუმატოთ დიმიტრის დიდი დამსახურება საგლეხო რეფორმის გატარებაში. დავსძენთ იმასაც, რომ, მიუხედავად აღნიშნულისა, დიმიტრის არ გასჩენია ამბიცია გუბერნიის მარშლობისა. იგი გვამცნობს: „აქამდე (ე.ი. ზუგდიდიდან თბილისში ჩამოსვლამდე – გჟ) მე არასდროს არ მქონია არც ოდნავი განზრახვა გუბერნიის წინამძღოლის (!) თანამდებობის მიღებისა“.¹

გრიგოლ ორბელიანის² სახლში ერთ-ერთი ბჭობისას გადაუწყვეტიათ, რომ მოეწვიათ დიმიტრი და მისთვის პირდაპირ განეცხადებინათ – არ გაუბედა კენჭისყრა. მაგრამ უფრო „წინდახედულ“ გენერალ ივანე მელიქიშვილს (დიმიტრის სიტყვებით: „არა ნაკლებად პატიოსანს, ხოლო ბევრად უფრო ძლიერსა სულით“) ეთქვა: „მერე, რომ არ გაგვიგონოს, რას ვიზამთო“, რაზეც გრიგოლ ორბელიანსა და ივანე მუხრანბატონს ასე განუცხადებიათ: „მაშინ მთელ ჩვენს გაელენას მოვიხმართ, რომ ხელი შევეუშალოთ მის ამორჩევას“-ო³.

ამ დაძაბულ სიტუაციაში დიმიტრი გაერკვა ზუგდიდიდან თბილისში ჩასვლის შემდგომ. „ნამესტნიკის“ სასახლეში იმ დღეებში თურმე დიდი მითქმა-მოთქმა ყოფილა იმაზე, თუ როგორ „ჩოჩქოლში“(!) იყვნენ მომავალი არჩევნების გამო ბოროლა თავადები, რამეთუ წაგების შემდეგ ხელისუფლება დაინახავდა, რომ ძალა იმათ ხელში აღარ არის. მაგრამ,

¹ იქვე.

² დიმიტრი მას ამგვარად ახასიათებდა: – „კაცი იმდენადვე გულჩე-ლი, რამდენადაც ის უზადოდ პატიოსანი სულის პატრონად ითვლე-ბოდა“. იქვე.

³ იქვე.

მიუხედავად ამისა, კელაუ გაეიმეორებთ, დიმიტრიმ მაინც გადაწყვიტა არჩევნებში ჩაბმულიყო. ეს გადაწყვეტილება არ შეუცვლია მაშინაც კი, როცა თავად-აზნაურთა ყრილობის გახსნის წინ იგი მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს თავმჯდომარე ბარონ ალექსანდრ ნიკოლაისთან გამოიძახეს. უკანასკნელი ბევრს ურჩევდა, „თუმცა სრულებით კერძო სახით“, დიმიტრის, უარი ეთქვა კენჭისყრაზე. ამაზე მარშლობის კანდიდატს განუცხადებია: „აზნაურს, რომელიც თავისუფალია ტახტის სამსახურისაგან, ნება არა აქვს უარი სთქვას თავისი საზოგადოების სამსახურზე. თუ კი საზოგადოება ამას მოითხოვს და ამიტომ ნება არა აქვს კენჭის ყრაზე უარი ეთქვაო-მეთქი“¹.

რაც შეეხება შესაბამისი კანონის მოთხოვნას, გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლობაზე კენჭი უპირველესად უნდა ეყარათ იმ პირისათვის, რომელსაც ეს თანამდებობა აქამდე ეკავა, მაგრამ მოქმედი მარშალი ალექსანდრე (დავითის ძე) ორბელიანი ამ დროს პარიზში იმყოფებოდა და თანაც, მისგან არაფერი განცხადება არ ისმოდა. ამის შემდეგ ჯერი მოდიოდა ყოფილ მარშლებზე, მაგრამ იმხანად ისინი უკვე აღარ იყვნენ ცოცხლები. რაკი ასე იყო, კენჭი უნდა ეყარათ თბილისის გიმნაზიის საპატიო მზრუნველისათვის, დიმიტრი ყიფიანისათვის, რომელიც ამ მოვალეობას 1851-1864 წლების მანძილზე ასრულებდა. როდესაც დიმიტრი დაითხოვეს სახელმწიფო სამსახურიდან (1862 წლის 21 ივნისს), მან თუმცა მოიხსნა ნებაყოფლობით გიმნაზიის მზრუნველის უფლებამოსილება, მაგრამ უკანასკნელი ვადის (1861-1864წწ.) გასვლამდე მაინც დარჩა ამ თანამდებობაზე. ყოველივე აქედან გამომდინარე, კრების თავმჯდომარემ, თბილისის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლმა ზაალ ბარათაშვილმა გამოაცხადა, რომ კენჭისყრა ეკუთვნოდა სწორედ დიმიტრის (როგორც გიმნაზიის საპატიო მზრუნველს).²

ამ დროს მოხდა მოულოდნელი რამ, რაც მშვენიერად ახასიათებს იმდროინდელი ჩვენი ბოხოლა (დიდებული) თავ-

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 114.

2 იქვე, გვ. 115.

ვადებისა და „ნამესტნიკის“ მართლშეგნებას. კრების თავმჯდომარემ წაიკითხა უკანასკნელის ნებართვა – „იმ შემთხვევაში, თუ გუბერნიის წინამძღოლის თანამდებობაზე კენჭის ყრას მის კარის კაცად მყოფი გენერალ-ლეინტენანტი თავადი რევაზ ანდრონიკოვი მოისურვებს-ო“. თანაც გაკითვალისწინოთ, რომ ეს „კანდიდატი“ დარბაზში არ იმყოფებოდა! რასაკვირველია, ამ განცხადებამ დარბაზში მყოფებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. სამარისებურ სიჩუმეში წამოდგა სიღნაღის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი (მარშალი), თავადი სოლომონ ანდრონიკაშვილი და, როგორც ძმამ დასახელებული კანდიდატისა, ყრილობას მისი სახელით განუცხადა, რომ არ სურდა კენჭისყრა.

ამ გარემოებამაც, რა თქმა უნდა, დარბაზში მყოფებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

ამის შემდეგ თავყრილობის პირველი რიგის წინ დადგა გრიგოლ ორბელიანი, რომელმაც არათუ არისტოკრატიისათვის, არამედ ჩვეულებრივი ზნეობრივი ადამიანისათვისაც კი შეუფერებელი საქმე იკადრა. აღელვებულმა და გაცხარებულმა ასეთი სიტყვები წარმოსთქვა: „წინამძღოლად ამორჩევა არა საპატიო თავადის, არამედ უბრალო აზნაურისა, შეურაცხყოფაა მთელი საზოგადოებისათვის: ამორჩევა ყიფიანისა კი უფრო მეტი შეურაცხყოფა იქნება, ვინაიდან ის გამოგდებულია სამსახურიდან-ო“! ჩვენ ხომ ვიცით, თუ რატომ მოხდა სახელმწიფო სამსახურიდან დიმიტრის გაშვება (1862 წლის 21 ივნისიდან)!

მით უფრო, სიტყვა „გამოგდება“ დიმიტრი მოთმინებიდან გამოიყვანა და გრიგოლ ორბელიანს ამგვარი გამოხდომაზე მან ასე უპასუხა: „დიდად შესაწუხებელია ჩემთვის, რომ წინააღმდეგი (საწინააღმდეგო – გ.ყ.) ლაპარაკი მიხდება თ-დ გრიგოლ დიმიტრის ძესთან, რომელსაც ყოველთვის ეკუთვნოდა ჩემი ღრმა პატივისცემა; მაგრამ ყრილობას ფაქტი უნდა განუმარტო; შარშან მაგან, მეფის მოადგილის თანამდებობას რომ განაგებდა და თავადი ბარიათინ

1 დასახ. წიგნი, გვ. 115.

სკის ბრძანებას ასრულებდა, სამსახურიდან დათხოვნაზე წარმადგინა. გამოვიდა უმაღლესი ბრძანება ჩემი სამსახურიდან დათხოვნისა თანახმად სურვილისა. მე არ მითხოვნიას ეს დათხოვნა. მაგრამ არ მითხოვნიას აგრეთვე არც პენსია, არც მუდღირი¹; მე კი მებოძა ერთიც და მეორეც; გამოგდებულიებს არც ერთს და არც მეორეს არ აძლევენ²?

ამის საპასუხოდ დარბაზში გაისმა ხმა: „ეიცით, ეიცით! გესურს ყიფიანი. უკენჭოთ, უკენჭოთ!“ როცა ხმაური შეწყდა, დიმიტრი ადგა და დარბაზს ხელმეორედ მიმართა:

„თქვენ ყველანი, ვფიქრობ, დარწმუნებული ხართ, რომ თქვენი წინამძღოლობა აზრათაც არ მომსელია არასოდეს.

მიზეზი ამ თანამდებობის მორიდებისა ბევრი მაქვს: ის დიდად საპატიოა, მაგრამ მასთან დართული (დაკავშირებული) მოვალეობანიც მეტად ძნელია.

მე არ შემიძლია არც იმის თქმა, რომ არ მესმოდეს, არც დამალვა თქვენთან ჩემი შიშისა, რომ, ვაი თუ, არ ძალმიძდეს მოვალეობანი შევასრულო.

მაგრამ ერთხელ გამოვთქვი თქვენ წინაშე, რომ თუ საზოგადოება აკისრებს სამსახურს ერთ-ერთს თავის წევრთაგანს, არავეს არა აქვს უფლება უარი თქვას ამაზე, მეტადრე ვინც თავისუფალია უფრო სასარგებლო სამსახურისაგან.

ხოლო ერთხელ გამოთქმული სიტყვის ერთგული ვარ და ამიტომ თუ თავად-აზნაურობა მოითხოვს ჩემს სამსახურს – ვერც სინდისით, ვერც კანონით ამაზე უარს ვერ ვიტყვი.

მაგრამ ერთს გთხოვთ, რომ არც ამ შემთხვევაში გადაეხვიოს კანონს და თქვენი სურვილი კენჭით გამოიხატოს³.

ამ სიტყვების შემდეგ კრების თავმჯდომარემ ზაალ ბარათაშვილმა გამოაცხადა, რომ გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლობაზე კენჭს იყრიდა გიმნაზიის ახლანდელი საპატიო მხრუნველი დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი.

1 იგულისხმება ტარების უფლება.

2 იქვე, გვ. 116.

3 საბედნიეროდ, ეს სიტყვა დიმიტრის წინასწარ პქონია დაწერილი და ის აღმოჩნდა „წიგს“-ის ხელნაწერთა ფონდში.

მაგრამ ოპოზიცია არ ცხრებოდა. მისმა ერთ-ერთმა ლიდერმა გრიგოლ ორბელიანმა განაცხადა, რომ თავს იკუთმებდა კენჭისყრაში მონაწილეობისაგან. მას მიჰყვნენ გენერლები: თავადი ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, თავადი გიორგი რომანის ძე ერისთავი, თავადი ივანე შალიკაშვილი, მიხეილ ყაზბეგი, ალექსანდრე საგინაშვილი და მათთან ერთად კიდევ ოცდაცხრა კაცი, ე.ი. სულ 35 პირი. კრების თავმჯდომარემ გამოცხადა, რომ ეინც კენჭისყრაში მონაწილეობას არ მიიღებდა, იგი მონაწილედ არ ჩაითვლებოდა და, შესაბამისად, არც ერთ მათგანს კენჭი არ მიეცემაო.

დაიწყო კენჭისყრა, რომელიც წარიმართა „სრული წესიერებით“. შედეგი, დიმიტრი ყიფიანის მიხედვით, ასეთი გახლდათ: თეთრი კენჭი – 273, შავი – 4¹.

მოხრობელის – დიმიტრი ყიფიანის მეხსიერებაში ეტყობა, არჩევნების პერიპეტეიების რიგი მომენტებისა გაქრა. საბედნიეროდ, ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობა შევაესოთ იგი სხვა თვითმხილველთა მონათხრობით. ამჯერად, მოვიხმოთ ნიკო ყიფიანს – დიმიტრის უფროს ვაჟს (1846-1903). მის მიხედვით, კრება შემდგარა ივანე მუხრანბატონის სახლში, სადაც შემდეგ თავად-აზნაურთა კლუბი იყო, ამჟამად კი მის ადგილზე არის კავშირგაბმულობის სამინისტრო. კრების თავმჯდომარე ზაალ ბარათაშვილს პირველს გამოუთქვამს აზრი, რომ თავად-აზნაურობას წინამძღოლად ესაჭიროებოდა სწორედ ისეთი პიროვნება, როგორიც გახლდათ დიმიტრი ყიფიანი. ამ წინადადების დარბაზში მსხდომთა უმეტესობა აღტაცებით შეხვედრია, ცხადია, სხვაგვარი ყოფილა ოპოზიციის რეაქცია.

არჩევნებისას პირველი რიგი დაუკავებია გენერლობას: გრიგოლ ორბელიანს, ივანე მუხრანბატონს, გიორგი ერისთავს (ატამანად რომ უხმობდნენ), სოსიკო ორბელიანს. ასევე ითქმის თავადებზე – ამილახვარებზე, ანდრონი-

1 ჩანს, დიმიტრის აქ შეეშალა. ბარონი ალექსანდრ ნიკოლაი პეტერბურგში, კავკასიის კომიტეტში, გაგზავნილ მიმართვაში ასახელებს ციფრებს: სასარგებლოდ 172, საწინააღმდეგოდ – 7. თითქმის ასეთივე ციფრებია მის მიერ დასახელებული კრების მიერ თელავის მაზრის წინამძღოლად არჩევის შემთხვევაში.

კაშვილებზე, თარხნიშვილებზე, ერისთავებზე, ჩოლოყაშვილებზე და სხვ. შემდგომ რიგებში ისხდა დანარჩენი თავად-აზნაურობა, ზევით, ლოყებში კი მანდილოსნები (კერძოდ, მანანა ორბელიანისა) და სტუმრები. სტუმართა შორის ყოფილა ორი ადიუტანტი „ნამესტნიკის“ – დიდი მთავრისა.

ნიკო ყიფიანი მოგვითხრობს: „თავად რევაზ ანდრონიკაშვილმა, რაკი შეატყო თავად-აზნაურობის გულის-წადილი, ადგა და გამოუცხადა საზოგადოებას, რომ არა მსურს ვიყარო კენჭი და გთხოვთ განმანთავისუფლოთ მარშლობისა-განაო!.

– მადლობელი ვართ, მადლობელი ვართ! – დასძახა ერთხმად საზოგადოებამ, პირველი წყობის (რიგის) უკან შეჯგუფულმა.

– აგაშენოს ღმერთმა! თავისუფალი ბრძანდებოდე! – დაატანა კიდევ საზოგადოებამ. ადგა თავადი გრიგოლ ორბელიანი და მიმართა საზოგადოებას:

– კნიაზი რევაზ ანდრონიკაშვილი, გენერალ-ლეიტენანტი, ომებში და „პახოდობაში“ (ლაშქრობებში – გ.ყ.) მრავალჯერ გამარჯვებული, მთავრობისაგან დაჯილდოებული, უკეთესთაგანი გეარისშვილი, ნუ ჰყოფს თხოვნას უარსა (!): ეთხოვთ ერთი ხმით (ერთხმად – გ.ყ.) იყაროს კენჭი!...

– არა ჰსურს, თავისუფალია, მადლობას ეწირავთ!... შესძახა საზოგადოებამ.

– მაშ ვინ გინდათ მარშლადა?...²

– წამოდგა თ-დი ზაალ ბარათაშვილი.³

1 იგულისხმება კენჭისყრა.

2 ჩანს, ეს სიტყვები ეკუთვნოდა გრიგოლ ორბელიანს.

3 იმხანად იყო თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლის მოადგილე და თბილისის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი. ეტყობა, მარშალ ალექსანდრე (დავითის ძე) ორბელიანის თბილისში არყოფნის გამო ასრულებდა კრების თავმჯდომარის მოვალეობას. უნდა აღინიშნოს, რომ ზ. ბარათაშვილს თავდაპირველად თვითონ სდომებია მარშლობა, მაგრამ ადლო აუღია სიტუაციისათვის და რეალური კანდიდატის – დიმიტრი ყიფიანის – მხარდამჭერი გამხდარა. იხ. კრებული „საშუალოშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 301-302.

– მარშლად გეინდა დიმიტრი ყიფიანი!
– გაუმარჯოს, გაუმარჯოს დიმიტრი ყიფიანსა! – დასძახა საზოგადოებაში.

– დიმიტრი ყიფიანი მარშლად, დიმიტრი ყიფიანი!...

ადგა თავის კრესლოდან თ. რევაზ ანდრონიკაშვილი, გავიდა მარტო, ჩაჯდა ფაიტონში და გასწია შინისაკენ“!

მაგრამ რევაზ ანდრონიკაშვილთან დაკავშირებით, როგორც ვიცით, დიმიტრი სულ სხვა რამეს გეიყვება. იგივეს ადასტურებს ბარონი ალექსანდრ ნიკოლაი თავის მიმართებაში კავკასიის კომიტეტისადმი. მაინც, ბევრი კონკრეტული დეტალის გამო, მით უფრო, რომ ნიკო ყიფიანი „თანადამხდური“ (ივანე ჯავახიშვილი რომ იტყოდა) იყო აღწერილი ამბებისა, იქნებ ეს მონათხრობი სანდო იყოს, მაგრამ ამას სხვა წყაროს დადასტურებაც ესაჭიროება.

ნიკო ყიფიანის მეხსიერებას, რა თქმა უნდა, მიახლოებით, შემოუნახავს გრიგოლ ორბელიანის იმჟამინდელი პათეტიკური სიტყვები: „მოგმართავთ თქვენ, საქართველოს კეთილშობილს თავად-აზნაურობასა! სად არიან დღეს სახელოვანნი გვარნი სოლადიშვილებისა (სოლოდაშვილებისა – გ.ყ.), ბასტაშვილებისა² და სხვა? (აქ ჩამოთვალა რამდენიმე გვარები, რომელიც(!) აღარ მახსოვს), განიფანტნენ, განჰქრნენ, როგორც გაჰქრა ჩვენი დიდება“, აღარ გვიბრწყინვენ დღეს იგინი, ვინც უწინ ბრწყინავდნენ ქართლ-კახეთში!... დავეცენით, დავმცირდით, წარეხდით, ვაი ჩვენს თავსა! მაგრამ, ახლა ვინცა დაერჩით წარჩინებულთა, უკეთესთა გვართა შვილნი, მოგმართავთ საქართველოს კეთილშობილსა თავად-აზნაურობას, მოგმართავთ ჩვენ, თქვენი უფროსნი ძმანი, თქვენ, ჩვენს უმცროსთა ძმათა – ნუ გვაჭმევთ სირცხვილსა. ნუ დაგვასვამთ თავზედ, ჩვენ, ქართლ-კახეთის გამაბრწყინებელ გვართა, „აზნაურშვილ-

1 იხ. „მოამბე“, №4, 1894, გვ. 92-93.

2 გაურკვეველია თუ რა გვარ-სახელი იგულისხმება აქ. თუ „ბოსტაშვილი“, ეს ხომ აზნაურთა საგვარეულოს წარმომადგენდა.

სა, აბაშიძის ნააზნაურევის შვილსა!“... პასუხად კელაე საზოგადოების შეძახილი გაისმა: „გაუმარჯოს! ყიფიანი მარშლად, დიმიტრი ყიფიანი!“... და ამის შემდეგ მიმართა ეს გრიგოლ ორბელიანს იმ უღირსი ხერხისათვის (ილეთისათვის), რაზედაც ზემოთ მოგახსენებდით.

დაიწყო კენჭისყრა. თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის საკრებულოს მდივანი, „კოლეესკი სეკრეტარი“ (კოლეგიის მდივანი) ზურაბ ასლამაზაშვილი შედგომია მოკენჭეთა სახელების ამოკითხვას:

„გენერალ-ადიუტანტი, გენერალ ოტ ინფანტერიი, თავადი გრიგოლ დიმიტრის ძე ორბელიანი!

თავ. გრიგოლ ორბელიანი არ გაინძრა, ღარბა თავის კრესლოში. პირველ რიგზედ დამწკრივებულ გენერლებს თანხმობა ჰქონიათ, აღარ მიეღოთ მონაწილეობა კენჭისყრაში.

– გენერალ-ლეიტენანტი, თავადი ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკი.

არ გაინძრა არც ესა.

– გენერალ – ლეიტენანტი თავადი გიორგი რომანის ზე ერისთავი.

არც ეს გაინძრა.

ასე ამრიგად თერამეტი თუ ცხრამეტი.¹

– თავადი ზაალ ბარათაშვილი!

აღგა, აიღო კენჭი, მივიდა კენჭის ყუთთან, გამოსწია მარჯვენა (თეთრი) უჯრა და მთელი საზოგადოების თვალწინ ცხადად ჩააგდო თეთრში ეს იყო პირველი კენჭი.

– გაუმარჯოს ზაალ ბარათაშვილსა!... დასძახა საზოგადოებამ.

1 დასახ. ორგანო, გვ. 93. კარგად გაგაცნობიეროთ: ამას ამბობდა კაცი, რომელიც თავის პოემა „სადღეგრძელოში“ დიდი რიხით წარმოსთქვამდა:

„მიეცით ნიჭსა გზა ფართო, თავყვანის-ცემა ღირსებას:

ნიჭსა აძლევს ზენა მხოლოდ კაცს და არა გვარის შვილობას!

კაცი ის არის, ვინც არის ზეგარდმო მადლით ცხებული;

მის მხოლოდ ღვაწლი არს კეთილ, მით მხარე დაშვენებული“

2 იქვე.

3 სინამდვილეში, როგორც ვიცით, უფრო მეტი იყო.

– დეისტეიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი იოსებ ქრისტე-ფორეს ძე მამაცაშვილი!

ამანაც ჩააგდო თეთრში და სუყველამ დანარჩენმა, ოთხს თუ ხუთს გარდა: ამათ შორის თ.. ამილბარ მაღალაშვილ-მა დაანახვა საზოგადოებას, რომ შავში ჩააგდო დიმიტრი ყიფიანის კენჭი.

რომ დასთვალეს შავი კენჭი, გამოვიდა ოთხი თუ ხუთი (კარგად არ მახსოვს), დანარჩენი – თეთრი (ორასი თუ სა-მასი, არ მახსოვს).¹

მარშლის არჩევნებს ესწრებოდა ანტონ ფურცელაძე, რო-მელიც ნიკო ყიფიანთან შედარებით მეტი ასაკისა იყო (დაიბა-და 1839 წელს). მან 1912 წელს გაზეთ „Закавказская Речь“-ში (№132) დაბეჭდა მოზრდილი სტატია „Наши общественные дела и участие в них Вахтанга Тулаева“. ესეც ჩვენთვის საინტერესო ამბის მოწმე (თვითმხილველი) გახლდათ. ანტონ ფურცელაძის მიხედვით, პირველ რიგში მსხდომნი გრიგოლ ორბელიანისა და ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკის თავკაცობით „დიდი მრისხ-ანებით, უფროსობის ტონით“ უყვიროდნენ საზოგადოებას (პუბლიკას), აპროტესტებდნენ რა დიმიტრი ყიფიანის კანდი-დატურას. გარდა ზემოთქმულისა, იგი არწმუნებდა საზოგა-დოებას, რომ მსგავსი არჩევანი მთავრობის მიერ არ იქნებოდა დამტკიცებული. რაკი მუქარამ ვერ გაჭრა, ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი ადგილიდან წამომხტარა და დარბაზში მსხდომ-თა უმრავლესობისათვის, ჩეუული სალდაფონური ტონით, შეუყვირია. შემდეგ კი მოთმინებიდან გამოსულს უღრიალია: „როგორ! ბუნტობთ?! ეს ბუნტია!!... პროკურორი მოიყვანეთ“– უნდათ მებუნტე აირჩიონ წინამძღოლად, პროკურორი! „бунтов-щик“–ში, ცხადია, იგულისხმებოდა დიმიტრი ყიფიანი.

სხვათა შორის, ანტონ ფურცელაძის მიხედვით, ივანე მუხრანსკის დიმიტრი ყიფიანისადმი პირადი მტრობაც ჰქო-ნია. სამეგრელოში მუხთარ-ფაშას შესვლისას, 1855-1856 წლებში, მუხრანსკი მეთაურობდა რაზმს და უკან დახევი-სას პროვიანტი (სურსათი) დაუწევავს. ამ საქმის გამოკვლევა კი დაუვალებიათ დიმიტრისათვის (მუშაობდა გენერალ ვა-

¹ ეს ციფრები, როგორც გიცით, არაა ზუსტი.

სილ ბებუთოვის შტაბში), რომელსაც დასკენა ი. მუხრანსკის საწინააღმდეგოდ მიუცია.

ცხადია, „აქამდე საკმაოდ მამაცი თავად-აზნაურობა, რომელსაც არ სურდა დამორჩილებოდა მაღალი წარმომადგენლების, როგორც წოდების, ისე ხელისუფლებისა, ნება-სურვილს, სიტყვაზე „პროკურორი!“ შეერთა. რასაკვირველია, ახლა, როცა პირველი შეხვედრა პროკურორთან სასიამოვნოდ გვიღიბინებს (заскочет), ასეთი მოწოდება ვერაეის ვერ შეაშინებდა. მაშინ ასე არ იყო (тогда было не то). ყველა შეშინდა, ხმა ჩაიწყვიტეს იმის გაფიქრება რომ უნდა შეხვედროდნენ პროკურორს, ყველასათვის რომ დიდ საფრთხოვლას წარმოადგენდა, ბევრნი მზად იყვნენ მაღულად გაპარულიყვნენ კრებიდან. ჩვენც კი, ახალგაზრდობა, რომელსაც არ ეგებნა პროკურორთან სასიამოვნო შეხვედრა, გაოგნებული (ошарашенный) ვიყავით: ხომ არ წაგვიყვანენ ჩვენ ყველას, ან და შეიძლება უფრო შორს“ (ანტონ ფურცელაძე).

ყველა ესენი შიშისაგან გამოუყვანია ახალგაზრდა ოფიცერს, თითქოს არტილერიისტს, (შტაბს-კაპიტანს, თუ კაპიტანს), ვიდაც თავად ალექსანდრე არღუთინსკი – დოღორუკოვს (არღუთაშვილ-მხარგრძელს). მას, საკრებულოს ცენტრში მჯდომთათვის წამოუყვირნია: „რას ჰგავს ეს (что такое)?! პროკურორს დაუძახონ თავად-აზნაურთა კრებაზე?!

მობუნტეები უწოდონ თავად-აზნაურთა საკრებულოს?!... მობუნტეები უწოდონ უზარმაზარ უმრავლესობას მხოლოდ იმიტომ, რომ მას არ სურს დაემორჩილოს ერთი მუჭა უმცირესობის მოთხოვნებს!... მობუნტეები უმრავლესობა კი არა, უმცირესობაა, რადგან არ ცნობს უმრავლესობის უფლებებს. არ მოგწონთ თქვენ უმრავლესობის სურვილი? შეგიძლიათ დასტოვოთ საკრებულო და წახვიდეთ, ანდა გამოხატოთ პროტესტი საკუთარი კენჭით. თვითოეულ ჩვენგანს აქვს ერთი კენჭი და ჩვენ ყველანი აქ თანასწორნი ვართ კანონის წინაშე. აი, ჩვენი უფლება!...“ (ანტონ ფურცელაძე).

ასეთმა სიტყვებმა როგორც მთელი თავადობა, ისე ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი შეაცბუნა. თავად-აზნაურობის დიდი ნაწილი უფრო გათამამებულა და კადნიერებამდეც კი (მო

ძერзости) მისულა. გაისმა წამოძახილები: „შორს მუხრანსკი!!! შორს (Вон! თავადი მუხრანსკი!!!“ ივანე მუხრანსკის ხელი ქულზე უტაცნია და წასულა მსგავსი შეძახილების (აგრეთვე, „შორს გენერლები!!“) თანხლებით. სწორედ ასეთი კადნიერებით გაოგნებულ გრიგოლ ორბელიანს წარმოუთქვამს თავისი „ისტორიული“ ფრაზა: „საქართველო მაშინ დაიღუპა, როცა მე და წვიმიტიძე ერთმანეთს შეგეასწორეს“-ო.

ამის შემდეგ ანტონ ფურცელაძე ლაპარაკობს ობსტრუქციაზე, ბობოლა არისტოკრატებმა რომ მოაწყვეს (მათ ფეხის ხმას აჟყვა კონფორმიზმით გამორჩეული პლატონ იოსელიანიც, რომელიც სხვათა შორის, სოციალური წარმომადელობით აზნაური გახლდათ. ანტონ ფურცელაძის მიხედვით, ამათი (გენერლებისა და მაღალი სამოქალაქო ჩინების) რიცხვი თითქოს ათამდე იყო. საზოგადოება კელაე შემკრთალა. თითქოს ბევრს გაპარვაც კი მოუწოდებოდა. მაგრამ, აი, გამოუძახიათ გენერალი, თავადი თარხან-მოურავი და ნამდვილი სახელმწიფო მრჩეველი ზაქარია ავთანდილოვი (ავთანდილაშვილი). ისინი ამაყად წამომდგარან, მისულან ყუთთან და ღიად ჩაუგდიათ თეთრი კენჭი. მათ შემდგომ გამოუძახიათ იოსებ მამაცოვი (მამაცაშვილი), რომელსაც აგრეთვე თეთრი ჩაუგდია. ამის შემდეგ იგივე გაუკეთებია ზაალ ბარათოვს (ბარათაშვილს). ეს რომ დაუნახავთ, დიმიტრი ყიფიანის მოწინააღმდეგეები იქაურობას გაშორებიან.

და ბოლოს, აღნიშნული, თავის დროზე გახმაურებული, ამბის მოწმე იყო ნიკო ყიფიანის თითქმის თანატოლი, შემდეგში ცნობილი იურისტი ვასილ მაჩაბელი. თავისი „მოგონება დიმიტრი ყიფიანის შესახებ“, მან დაბეჭდა 1912 წელს გაზეთ „თემში“ (№96). მაგრამ სხვათაგან აღნიშნული განსხვავებული მომენტები აქ არ ფიგურირებს. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მთხრობელის მიხედვით თითქოს პირველი თეთრი დიმიტრის მისცა სომეხმა გენერალმა (ყორდანოვმა თუ არწრუნმა).

საბოლოოდ, კენჭისყრის დამთავრების შემდეგ კი დიმიტრიმ ამომრჩეველებს ჯერ ქართულად მიმართა: „ჩემი გრძნობანი თქვენ უწყით ყველამ, ამაზე ლაპარაკი აქ საჭირო არ

არის. მაგრამ საჭიროა, რომ სხვებმაც იცოდნენ და ამ მიზნით კითხოვ თქვენგან ნებართვას, რომ ორიოდ სიტყვა ვთქვა რუსულად.“ მოგვაქვს ეს სიტყვა თვითონ დიმიტრი ყოფიანის „მემუარების“ ქართული თარგმანის მიხედვით: „ღღეს, ბატონებო, თქვენ გადადგით ძნელი, უდიდესი ნაბიჯი თქვენს საზოგადო ცხოვრებაში. თქვენი კენჭებით თქვენ მოიხსენით და წარსულის უფსკრულში გადაისროლეთ ჩვენს თავზე მძიმედ დაკიდებული ცრუ შეხედულებანი. თქვენ ღირსი გამხადეთ მაღალი პატივისა – ჩაგიდგეთ სათავეში; ჩაუდგეთ სათავეში ქართულ თავად-აზნაურობას, რომელიც უძველესია მსოფლიოში(!). საჭიროა, რომ არც მომავალში ჰქონდეს ადგილი ჩვენს შორის რაიმე გაუგებრობას. უფლება და მოვალეობანი თავად-აზნაურთა წინამძღოლისა გარკვეულნი არიან: მთავრობის წინ (წინაშე) ის არის წარმომადგენელი თავისი წოდებისა და შუამავალი მის სასარგებლოდ; წოდების წინ (წინაშე) ის მთავრობის ნაკარნახევის აღმასრულებელია. როგორც ერთი, ისე მეორე სახის მოღვაწეობისათვის დაწერილებით ცნობებს იძლევიან კანონები. რაც შეეხება კანონებს, თქვენ იცით, ბ.ბ. (ბატონებო – გ.ყ.), რომ მათს პატივისცემასა და იმ წესიერებას (წესრიგს), რომელსაც ისინი ამყარებენ, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გადაუხევე. ამაში არის, მგონი, მთელი ჩემი დამსახურებაც თქვენს წინაშე. ჩემის მხრით მე ვიცი, რომ თქვენც არასდროს არ მომთხოვთ ასეთს გადახევას. სხვაფრივ თქვენ მე არ ამომირჩევდით.

მაგრამ გარდა დაწერილი წესებისა, ყველა ჩვენთაგანი ემორჩილება საკუთარი სინდისის შთაგონებას. აი ამაზე მინდა ვთქვა ორიოდ სიტყვა.

ერთგულება ჩვენი ხელმწიფე იმპერატორისა და მისი უმაღლესი ტახტისა აუცილებელია. ჩემი სინდისისა და ძალისა და ღონის მიხედვით ერთგული მსახური ვიქნები ამ გრძნობისა; პირდაპირ ვამბობ, მე არ მესმის არავითარი ინტერესები, გარეშე ამ წესისა, გარეშე – ასე ვსთქვათ – ჩვენი მოვალეობისა და ღირსების ბუნებრივი შეგნებისა: თავად-აზნაურთა ღირსებას კი ტახტისადმი უძრახველი სამ-

სახური შეადგენს.

ამ შეხედულებით თქვენ შეგიძლიათ მოელოდეთ და მოითხოვდეთ ჩემგან თქვენი კანონიერი და წესიერი წინმსვლულობისათვის დაუცხრომელ მოქმედებას. გმადლობთ პატივისათვის: ის იმდენად დიდია, რომ როგორც მოგესვენებათ, ოცნებაშიც არ მქონია არასოდეს და, მერწმუნეთ, დაფასებული მექნება ის, რა შემთხვევაზეც არ უნდა იყოს“.

ამჯერადაც კვლავ განმეორდა ის, რაც ასე ერთობ ჩვეულებრივი გახლავთ ჩვენი ისტორიისათვის. ნაცვლად იმისა, რომ ჩვენი ბოლოა თავადობა (არისტოკრატია) შეჰგუებოდა დამარცხებას ღირსეულ მოწინააღმდეგესთან და ახლა მაინც ელიარებინა იგი, არჩევნების მეორე დღეს, 17 თებერვალს, თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორ კონსტანტინ ორლოვსკის დიდ მთავარს, კავკასიის „ნამესტნიკ“ მიხაილ რომანოვისათვის სათანადო გადაწყვეტილებისათვის წარუდგენია მოხსენებითი ბარათი, რომელსაც ხელს აწერდნენ... გრიგოლ ორბელიანი და ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკი. ისინი კვლავ და კვლავ ჯიუტად იმეორებდნენ თავიანთ უწინდელ გამოხდომებს დიმიტრის წინააღმდეგ და აღნიშნავდნენ, რომ „მთელი ფრაქციითურთ“ ხმას აძლევდნენ... რევაზ ანდრონიკაშვილს.² როგორც ვხედავთ, უღირსობას აბსურდიც ემატებოდა, მაგრამ მათ, რომ იტყვიან, „კოვზი ნაცარში ჩაუვარდათ“. ამ მარცხმა ისე იმოქმედა გრიგოლ ორბელიანზე, რომ თვენახევარი ლოგინად ჩაეარდა. ფარისეველი მეფისნაცვალის მიხაილ რომანოვი მას მოინახულებდა ხოლმე და ამშვიდებდა, რომ ყიფიანს არ დაამტკიცებენო.³

მეფისნაცვლის მთავარსამმართველოს უფროსმა ბარონმა ა. ნიკოლაიმ 3 მარტს, დიმიტრი ყიფიანის კანდიდატურის დამტკიცების წინადადებით, მიმართვა გაგზავნა პე-

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990. გვ. 118.

2 ვერ ვიკავებთ თავს მოვიხმოთ ილიას სიტყვები ავენიანობასა და ბეზღობის შესახებ: „ვითომ იმერლებს უფრო სჭირთ, ვიდრე ქართლებსაო. არა გვეგონია კი, რომ ქართლები ამისთანაებში იმერლებს ჩამოუვარდებოდნენ. ეგ სიკეთე, ჩვენდა საუბედუროდ, ყველას საერთოდ და ერთნაირად გეჭირს.“ ილია ჭავჭავაძე, თსკ ტ. V, გვ. 270.

3 „მემუარები“ გვ.118.

ტერბურგში, კავკასიის კომიტეტში. ალბათ, მკითხველთათვის არ იქნება ინტერესის მოკლებული ბარონ ა. ნიკოლაის მიმართვის უფრო ვრცლად მოტანა, რამეთუ იგი კელაე ადასტურებს „ქართველ კეთილშობილთა“ ბეზღობას: „მათი განმარტებით, – ხელმძღვანელობდნენ რა განსაკუთრებული მოწიწების გრძნობით მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ნების მიმართ, – უარი თქვეს კენჭისყრაზე მონაწილეობის მიღებაზე, რადგანაც ყიფიანი თავის დროზე ხელისუფლების სპეციალური განკარგულებით იყო დათხოვნილი მეფისნაცვლის საბჭოს წევრის თანამდებობიდან. გარდა ამისა, მოხსენებით ბარათში ჩამოყალიბებულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, ყიფიანის არჩევა ხელს ვერ შეუწყობს დაქსაქსული და ურთიერთდაპირისპირებულ თავად-აზნაურობის გაერთიანებას, და, ამდენად, ვერ მოიტანს სასურველ შედეგს. აქვე ავტორები მიუთითებენ: – თავად-აზნაურობის ის ნაწილი, რომელიც ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისს იზიარებს, მხოლოდ იმიტომ აღმოჩნდა უმცირესობაში, რომ ხმების მიცემა არაკანონიერი წესით ჩატარადა. დასასრულ, ხელის მომწერთა თქმით, ისინი აღჭურვილნი არიან ყრილობის იმ 66 მონაწილის რწმუნებით, რომელთა სიაც თან ერთვის მოხსენებით ბარათს. მინაწერის მიხედვით, ამ სიაზე ხელის მომწერნი წინააღმდეგნი არიან გუბერნიის წინამძღოლის თანამდებობაზე დეისტვიტელნი სტატისკი სოვეტნიკის ყიფიანის არჩევისა და თავიანთ ხმას აძლევენ გენერალ-ლეინტენანტ რევაზ ანდრონიკაშვილს.“¹

დიმიტრი ყიფიანი თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლად საბოლოოდ დაამტკიცა იმპერატორმა ალექსანდრ მეორემ, 15 მარტს.²

დიმიტრის მარშლად ყოფნის ერთი ვადა (სამი წელიწადი)

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 215.

2 ავადსახსენებელი გიორგი მუხრანსკი იგონებდა, რომ 1864 წლის 20 ივნისს, აუდიენციის დროს, იმპერატორი მას ეკითხებოდა იმ შთაბეჭდილებაზე, რაც თბილისისი გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლად დიმიტრი ყიფიანის არჩევას ქართველი თავად-აზნაურობის უმადლეს ფენაზე მოუხდენია იხ. იოსებ უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 96.

დამთავრდა 1867 წლის გაზაფხულზე (6 მაისს). როდესაც კვლავ დაისვა საკითხი ახალი არჩევნების შესახებ, დიმიტრის კანდიდატურას კვლავ უყარეს კენჭი. გაზეთ „დროუბის“ ამ წლის 23 ივნისის (ახ. სტილ. 5 ივლისის) ნომერში ვკითხულობთ: „გუბერნიის მარშლად თითქმის ერთის ხმით (ერთხმად) ხელმეორედ ამოირჩია (თავად-აზნაურთა ყრილობამ – გ.ყ.) დეისტვიტელნი სტატისკი სევეტნიკი დიმიტრი ყიფიანი“¹.

თუ როგორ გაართვა თავი დიმიტრიმ დაკისრებულ მოვალეობას, ეს კარგად არის ცნობილი. ამის თაობაზე ილია წერდა: „... ჩვენის ფიქრით, არც ერთ მარშალს არც მანამდე, არც მერმედ, ასეთი დიდი ღვაწლი, ასეთი დიდი სამსახური არ გაუწევია ჩვენი ქვეყნისათვის“². ამჯერად ცხადია, იგულისხმება ოდენ აღნიშნული თანამდებობა. ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ვახტანგ თულაშვილი დიმიტრის მოწინააღმდეგეთა მისამართით აღნიშნავდა: „ამათ ავიწყდებოდათ ის, რომ ადრეც და ბოლოს დროსაც, ჩვენს წინამძღვრებად (წინამძღოლებად – გ.ყ.) იყვნენ თითქმის საქართველოს პირველის გეარისშვილები, მაგრამ გაკეთებითა და გარიგებით კი არა გაგვიკეთეს – გაგვირიგეს – რა“³.

ცხადია, დიმიტრიმ წარმატებით გაართვა თავი მარშლობის მეორე ვადასაც. ასევე იქნებოდა მესამე ვადის შემთხვევაში. მიუხედავად ამისა, ბოროტი ენები კვლავ ასისინდნენ. ისინი ჩააგონებდნენ კერძოდ დიმიტრისაც, რომ უახლოეს ხანებში საქართველოში უნდა ჩამოსულიყო იმპერატორი ალექსანდრე I. ამიტომ უპრიანი იქნებოდაო, მისგან სერიოზული მოწყალების გაღებისათვის, თავად-აზნაურობის მარშალი საქართველოს განთქმული საგვარეულოდან ყოფილიყო.

ამიტომაც, როდესაც 1870 წლის მაისში დაიწყო სამზადისი მარშლის ამოსარჩევად, დიმიტრიმ უარი განაცხადა,

1 იხ. ინფორმაცია „კეთილშობილთ კენჭის-ყრაზედ ტფილისის გუბერნიაში“. „მოამბე“, 1895, გვ. 47.

2 ი. ჭავჭავაძე, ტფილისის ქართული სათავად-აზნაურო ბანკი, გვ. 418.

3 შენიშვნა ბ-ნ ნ.დ. ყიფიანის წერილის გამო „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, ტ. „მოამბე“, 1895, №5, გვ. 45.

თუმცა მას არჩევის შანსი კელაჲ ჰქონდა. ჩვენს მიერ უკვე მოხსენიებული ვახტანგ თულაშვილი გვამცნობს: „დიმიტრი ყიფიანი ამ საქმეში თავს ასე იმართლებდა: ყველანი დარწმუნებულნი არიან, რომ ხელმწიფე-იმპერატორი მოწყალე-ბას რასმე უბოძებს საქართველოსაო, და თუ ვინიცობაა ეს იმედი არ გამართლდა, საზოგადოება მე დამაბრალებს, შენ რომ არა ყოფილიყავი მარშლად, იქნება ასე არ დაგემართნოდაო. ან ვინ იცის, იქნება მართლა ჩემი მარშლობა შეიქმნას მიზეზი იმის, თუ ვინიცობაა, ხელმწიფემ არავითარის მოწყალების მოცემა არ ისურვა და გამოვალ დამნაშავე საზოგადოების წინაშე“-ო.¹

ამჯერად მარშლად არჩეულ იქნა ჩვენთვის უკვე ცნობილი რევაზ ანდრონიკაშვილი (ისე, ივანე ბაგრატიონ-მუხრან-სკისაც ერგო მარშლობა; ამ თანამდებობაზე იგი აირჩიეს 1887 წელს, არჩეულ იქნა მეორეჯერაც). ეს ის რევაზ ანდრონიკაშვილია, რომელიც ილიამ თავის „გამოცანებში“ ასე აღგვიწერა:

„ულვაშ-სრული, მელოტია,
უთაური თავიანი,
ხელთა მლოკი, ქონდრისკაცი,
დიდგულა და ბოხ-ხმიანი.
თუმცა ტანად პატარაა,
სხვაფრივ კი კარგა დიდია,
ქვეყანა და ქვეყნის თხოვნა (საჭიროება – გ.ყ.)
ამას ფეხებზე ჰკიდია“.²

როცა მომდევნო წელს ალექსანდრ მეორე საქართველოს ეწვია, ქართველმა თავად-აზნაურობამ მხოლოდ იმას მიაღწია, რომ თბილისში კადეტთა სასწავლებელი (ოფიცერთა სკოლა) გაეხსნათ. ცნობილია, რომ „ახალთაობის“ წარმომადგენლები ცდილობდნენ იმპერატორისათვის თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის იდეა შეეთავაზებინათ. ამ დავას, როგორიც ვიცით, მოჰყვა ახალი ტალღა „მამათა და შვილთა“ ბრძოლისა.

1 იხ. ავტორის ზემოთ დასახელებული სტატია „მოამბეში“, გვ. 47.

2 ი. ჭავჭავაძე, თსკ, ტ. I, მე 85.

დიმიტრი ყიფიანის მაინც კელავ მოუწია თავად-აზნაურთა წინამძღოლად, მარშლად ყოფნა. მაგრამ ამჯერად ეს მოხდა ქუთაისის გუბერნიის მასშტაბით. რასაკვირველია, წერეთლების, ჩხეიძეების, ლორთქიფანიძეების, მიქელაძეებისა და სხვათა წარმომადგენლებს სათანადო პრეტენზია უნდა გასჩენოდათ დიმიტრის მიმართ, მაგრამ საბედნიეროდ, ამას აღგილი არა ჰქონია. დიმიტრი ამჯერად მძვინვარე ოპოზიციას არ წაწყდომია. ქუთაისის გუბერნიის საზოგადოებრიობა მას თითქმის ერთსულოვნად ამოუდგა მხარში.¹ ალბათ, მაინც იქნებოდა ყრუ, პასიური ოპოზიცია მაინც, მაგრამ მას არ ჰყოლია გამოკვეთილი ლიდერი. ამის გამოსობით არჩევნები ექსცესების გარეშე ჩატარდა.

აღნიშნულის თაობაზე დაე, აკაკი წერეთელს მოვუსმინოთ: „ერთხელ ქუთაისს მივიღიოდი რკინიგზით და, მესამე კლასი რომ გავიარე, იქ შევხვდი დ. ყიფიანს. მოუუჯექ გვერდით, მეტად დაღონებული იყო. ბევრი რამ შემომჩივლა და, სხვათა შორის, მითხრა: „ეფართხალობ, მაგრამ ფართხალსაც ძალა უნდა და მე კი შემომაკლდაო“. მაშინ ქუთაისში გუბერნიის მარშალი უნდა აერჩიათ და შევეკითხე: „იმერეთის მარშლობას არ იკისრებთ-მეთქი?“

– რატომ არა, მაგრამ ხელმოკლედა ვარ, საშუალება არა მაქვს და უქონლობა დიდი ხელის შემშლელიაო.

– რომ საშუალებაც გამოგიძებნოთ-მეთქი?

– მაშინ დიდის სიამოვნებითო!... მომცა სიტყვა და გამოთავა.

ჩავედი ქუთაისს და მივაშურე გ. ლოლობერიძეს. იმ დროს, როგორც უხუცესი, ის ითვლებოდა ახალთაობის მეთაურად. გადავეცი ჩემი განზრახვა, შევკრიბეთ იმ ღამესვე

1 ფაქტია, რომ დასავლეთ საქართველოს საზოგადოებრიობას დიდი პროგრესი განუცდია. თუ 1864 წელს ილია ოღლა გურამიშვილს ქუთაისიდან სწერდა: „ნამეტნავად ჩემზედ ტლინკებსა ჰყრიან, რადგანაც მე აქაური არა ვარ და იმათი ფიქრით, სხვა ქვეყნიდამ ვარ მოსული“. ილია ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. X, გვ. 239 დიმიტრის არჩევის შემთხვევაში მსგავსი რამ აბსოლუტურად გამოირიცხა. მაინც ფაქტია, რომ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი 1858-1861 წლებში იყო გიორგი (რომანის ძე) ერისთავი („ატამანი“).

მეკენჭეები და გადაეცით გულში ნადები. იმერლები დიდის თანაგრძნობით მიეგებნენ ამ ამბავს, გარდა ერთი-ორი ჩინოვნიკისა, მაგრამ ისინი რაღას გახდებოდნენ? შედეგის იყო, რომ ერთხმად არჩეულ იქნა დ. ყიფიანი და ჯამაგირიც ოთხასი თუმანი დაენიშნა. იმერეთში რომ ჩამოვიდა ყიფიანი, არ ეიცო რას გამოელოდნენ მისგან იმერლები, მაგრამ ძალიან აღტაცებით კი დაუხვდნენ. მთელი დღე ლიტანიობდნენ. სხვათა შორის, ჩასვეს ფაიტონში, თვითონაც ჩასხდნენ ფაიტონებში და „ეაშას“ ძახილით სამჯერ შემოატარეს ირგვლივ ბულვარი. მთელი ქალაქი საყურებლად გამოვიდა. ამან გაამხნევა მოხუცი, გაუახლა ყმაწვილური ოცნებები და ბევრს რამესაც უქადდა იმერეთს!“.¹

ისე, შეგახსენებთ, რომ დიმიტრის არჩევამდე მარშლის მოვალეობის შემსრულებელი გახლდათ ალმასხან ნიჟარაძე, მაგრამ 1885 წლის მაისში გამართულ არჩევნებზე მან დიდსულოვანი, ღირსეული პოზიცია დაიკავა და უყოყმანოდ დაუჭირა მხარი დიმიტრის. იგი დასჯერდა იმას, რომ არჩეული ყოფილიყო ქუთაისის მაზრის თავად-აზნაურობის წინამძღოლად და ამდენად ყოფილიყო დიმიტრი ყიფიანის მოდგილე.

ასე რომ, დიმიტრი ყიფიანი ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლის მოვალეობას აღასრულებდა 1885 24 მაისიდან. ასე გრძელდებოდა მომდევნო წლის 4 აგვისტომდე, როდესაც, ჩვენთვის ცნობილი მიზეზით, რუსეთის ხელმწიფე-იმპერატორის ბრძანებულებით იგი გათავისუფლებულ იქნა ამ თანამდებობიდან.

¹ ჩემი თავგადასავალი, ქართული პროზა, წიგნი IX, თბ., 1885, გვ. 117-18.

მეუზილე თავი

დიმიტრი მიხაილ კატკოვის წინააღმდეგ

„უბედურება რომელიმე ერისა, დიდიერია თუ პატარა, სხვათა შორის - ისიც არის, როცა ერთგვარს ბუზღობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბუზღობას ეძახიან, დიდი ავაღა მიეცემა, ჟართო გზა გაეხსნება და აღებ-მიცემობის საგნად გასდება. როცა ბუზღობა, - კვ უწმინდური ძაღ-ღონე გაცვეთილი კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამეტუ უხირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ჟარჟაშობს და ლუკმაბურს აწვდის მახუზღარას, - მაშინ პირპირ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას სამირკველი შერეველია და აღსასრული მოახლოებულია“.

ილია

საქართველოში საყოველთაოდ არის ცნობილი ილიასეული პასუხი რუს რეაქციონერ ჟურნალისტ მიხაილ კატკოვისადმი,¹ რომელიც 1882 წლის 23 თებერვალს დაიბეჭდა „დროებაში“ მაგრამ ცოტა ეინმემ თუ იცის, რომ ილიას ამ მხრივაც წინამორბედი პყავდა დიმიტრი ყიფიანის სახით.

მ. კატკოვმა, როგორც გაზეთ „Московские Ведомости“-ს

1 ცხოვრობდა 1868-1887 წლებში. სოციალური წარმოშობით დაკავშირებული იყო წერილ მოხელეთა ფენასთან. (სხვათა შორის, დედა პრთველი, თულაშიელის გვარისა ყოფილა. საშვილიშვილო მოკავშირე - დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 311). დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტი. 1840-1841 წლებში ისმენდა ლექციებს ბერლინის უნივერსიტეტში. საინტერესოა მისი სოციალური და პოლიტიკური აზროვნების ევოლუცია: მონაწილეობდა ნ. სტანკევიჩის წრეში, 1830-იან წლებში ახლოს იყო ბესარიონ ბელინსკთან, აღექსანდრ გერცენთან და მიხაილ ბაკუნინთან. ერთ ხანს გატაცებული გახლდათ ლიბერალურ მიმართულებით, ეთაყვანებოდა ინგლისისი პოლიტიკურ წეს-წყობილებას. მაგრამ სიცოცხლე დაამთავრა რუსული თვითმპყრობელობის აპოლოგეტიკით, იყო პოლიტიკური რეაქციის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი 1880-იანი წლების რუსეთში.

რედაქტორმა საქართველოს, ქართველი ერის წინააღმდეგ ჯერ კიდევ 1865 წელს (გაზეთის 194-ე და 250-ე ნომრებში, შესაბამისად 4 სექტემბერსა და 14 ნოემბერს) გამოილაშქრა. ეს გამოსვლა ეყრდნობოდა რუსი კორესპონდენტების ცნობებს (თბილისიდან), რომელთაც რედაქტორიც კერს უკრავდა.

დიმიტრი ყიფიანმა თავისი პასუხი გამოაქვეყნა თბილისში გამომავალ რუსულ გაზეთ (ოფიცოზ) „კავკაზში“ სათაურით „Еще по поводу передовой статьи №194 „Московских Ведомостей“ (1865, №83). სტატია დაიწერა ქვიშხეთში, 1865 წლის 7 ოქტომბერს.

ჩანს, დიმიტრის ბოლომდე არ სჯეროდა, რომ ოფიცოზი პასუხს დაუბეჭდავდა, ამიტომ ეჭვით თუ დიპლომატიური მოსაზრებით აღნიშნავდა: „მინდოდა იმედი მქონოდა, რომ არც ერთი კეთილმზრახველური (благонамеренная) რედაქცია, რომელსაც ექნება კეთილგანზრახულობა (благонамеренность) ამ სტატიის აზრით, უარს არ განაცხადებს მოათავესოს იგი თავის გამოცემათა სვეტებში (в столбцах)“.

ჯერ მოგახსენებთ საკითხის არსზე. კატკოვი დიდად აღშფოთებული იყო იმით, რომ თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი თავს უწოდებდა... ქართველი თავად-აზნაურობის წინამძღოლს. რუსი შოვინისტი ჟურნალისტი „განმარტავდა“, რომ თავად-აზნაურობა წარმოადგენდა პოლიტიკურ ორგანიზაციას და, ამდენად, გამოთქმა „ქართველი თავად-აზნაურობა“ თითქოს მცდარი, არასწორი იყო.¹ ასე რომ, როგორც არ იხმარებოდა სიტყვა „საქართველო“, ასევე უნდა მოქცეულიყვნენ მოტანილი სიტყვების მიმართაც. რუსი ჟურნალისტი ამასთანავე აღნიშნავდა, რომ განცხადების დამბეჭდავნი ალბათ ხელმძღვანელობდნენო რაღაც სხვა მოტივებით, კერძოდ პოლიტიკური ბოროტგანზრახულებით (зложелательством).²

მ. კატკოვის კვალიფიკაციით, თბილისის მოსახლეობის

1 М.Н. Катков, Собрание передовых статей Московских Ведомостей, 1865 год, М., 1897, გვ.- 553.

2 იქვე.

დაბალი ფენების 1865 წლის გამოსვლა, რასაც ეკონომიკური საფუძველი ჰქონდა, პოლიტიკური ხასიათისა იყო: „27 და 28 ივნისს თბილისში მომხდარი უწესრიგობების დროს გამოვლინდა დასავლეთ ევროპის რევოლუციური პრაქტიკისათვის დამახასიათებელი გარემოებანი“¹ და რომ ამ აქციის მონაწილენი შეიარაღებულნიც კი იყვნენო. დიმიტრის მიხედვით კი ეს გამოსვლა იყო იგივე ხასიათისა, როგორც 1829, 1830 და 1853 წლებისა საქართველოში.

თურმე ქართველთა არაკეთილსაიმედოობას მოწმობდა ის გარემოებაც, რომ საქართველოში რამდენიმე პირი ნაპოლეონის სახელს ატარებდა, რაშიც თითქოს გამოჩნდა ნაპოლეონ მესამის მიერ წამოყენებული ეროვნებათა პრინციპით გატაცება. დიმიტრი ყიფიანის აზრით, მგავსი რამ სეპარატიზმის მაჩვენებელი კი არ გახლდათ, არამედ – უბრალოდ, ამ სახელის მქონე პიროვნებათა (ნაპოლეონ პირველისა და მესამის) დიდი დამსახურებებისა.

დიმიტრი კატკოვს ჭკუას არიგებდა, რომ „აქაურ ხალხში ძიება ახალი იდეებისა, ეროვნებათა (национальностей) იდეისა, სხვა რაიმე პოლიტიკური მისწრაფებებისა, თვინიერ იმ წესრიგის (порядок) გზისა, რომელზედაც მიეყვართ თვითონ მთავრობას, ნიშნავს... დამსგავსებას იმ პატიოსანი (набожественной) ცოლის ქმრისა, რომელიც ეჭვიანობს მის (მეუღლის) ცოლ-ქმრულ ღალატში და არათუ არ ფარავს მისგან თავის ეჭვებს, არამედ საყვედურობს, ღანძლავს მას თავისი ცოდვის გამო, როდესაც იგი (ცოლი), მოწმე ღმერთია, უდანაშაულოა“ და დასძენდა: „კეთილ-გონიერულია თუ არა ეს მისი (ქმრის) მხრივ, – აი რაშია კითხვა (საკითხი –გ.ყ)“. და ეს ხდება მაშინო, როდესაც „დასავლურ პრესაში“ არსებობს სხვადასხვა, რუსეთში არსებული „წესრიგისადმი“ მტრული იდეები და თეორიებიო.

დიმიტრი ყიფიანი იცავდა მიხაილ ვორონცოვის სახელსაც, რომლისადმიც რეაქციონერი რუსი ჟურნალისტი კრიტიკულად იყო განწყობილი. თუმცა იგი იყოო სახელმწიფო (государственный) კაცი, განათლებული და კეთილგანზრახ-

¹ იქვე, გვ. 555.

‘ელი (благонамеренный), რომელიც შორის იხედებოდა, რასაც ადასტურებსო მისი ზრუნვა რკინიგზის გაყვანაზე, მაგრამ მეორე მხრივ, „მის ჭკუა-გონებაში არ რჩებოდა ადგილი იმისათვის, რაც იწოდება ეროვნულ (национальная) პოლიტიკად. თვითონ იგი თავს არ გრძნობდა რუსად: ლიბერალიზმი მასში შეიძლებოდა გამჟღავნებულიყო რუსეთის სახელის უგულვებელყოფად (пренебрежение). სადაც არ უნდა ემართა მას, იგი ყველგან სტოვებდა არეუ-დარეულობის (неурядица) თესლებს“.¹

ასეთი დახასიათებებისაგან განსხვავებით, დიმიტრისეულ სტატიაში აღნიშნულია: „მისი (მ. ეორონცოვის) სახელი ამიერკავკასიის ისტორიის ფურცლებზე დაიკავეს დიდად“ საპატიო ადგილს; ხოლო აქაური ხალხის მეხსიერებიდან მის მრავალ საქმეთა შორის არ ამოიშლება ერთი: ამიერკავკასიის მხარეში მის ჩამოსვლამდე ადგილობრივი რუსი მოხელეების პირით სიტყვას „აქაური (туземец) ჰქონდა საღანძღავი სიტყვის გარკვეული ელფერი (оттенок) და აქედან ჩვენს შორის ისადგურებდა თავალსაწინო გაუცხოება. თავადი ეორონცოვი ისწრაფოდა ჩვენი დაახლოებისაკენ, ჩვენს შორის ურთიერთნდობისა და კეთილგანწყობილების (благорасположение) დამყარებისაკენ“. თუმცა, როგორც დიმიტრი შენიშნავდა, მიხაილ ეორონცოვის დროსაც იყო ოპოზიცია ხუთი-ექვსი ქართველმოძულის სახით, „მაგრამ მოგონება მსგავსი საქმეებისა, სამწუხაროა, როგორც ადამიანური ბუნების „ანორმალური“ გამოვლინებებისა“.

საერთოდ, დიმიტრის პასუხი მიხეილ კატკოვისადმი ძალზე ზომიერი იყო (სხვათა შორის, უკანასკნელს უწონებდა „კოლოკოლში“ ეინმე რიო-ნელის (ნიკო ნიკოლაძის ფსევდონიმია) უგუნურ (челечую) სტატიაზე პატიოსან, კეთილშობილურ და საცესებით სწორ გამომხაურებას). მაგრამ გავიხსენოთ, რომ პასუხი გამოქვეყნდა კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის ოფიცოროში და, ამასთანავე, მ. კატკოვს ჯერ კიდევ არ გადაულახავს თავხედობა-უტიფრობის ის მიჯნა, რასაც ილიას მძაფრი შესიტყვება მოჰყვა.

¹ დასახ. წიგნი, გვ. 554.

საერთოდ კი „Московские Ведомости“-ს 250-ე ნომრის მოწინავეს ტექსტის უმეტესი ნაწილი სწორედ დიმიტრის ეთმობოდა, მაგრამ სიტყვების კორიანტელში, სოფისტიკით გაჯერებულ ავტორისეულ ფრაზებში ნამდვილი, არსებითი სათქმელი არაფერი არ იყო.

დიმიტრი ყიფიანი მიხაილ კატკოვს შეეხო შემდეგაც. 1882 წლის 16 დეკემბერს მან წერილით მიმართა გაზეთ „კავკაზის“ რედაქტორს – დავით ერისთავს მის მიერ შედგენილი გრამატიკისა და ქართული ენის შესახებ. წერილის ავტორის პათოსი მიმართული გახლდათ ჟურნალ „Юридическое обозрение“-ს წინააღმდეგ, რომელსაც არ მოეწონა ის ამბავი, რომ „კავკაზმა“ 1882 წლის 328-ე ნომერში დაბეჭდა სტატია ქართული ენის გრამატიკის შესახებ, რაც ეხებოდა დიმიტრისეული წიგნის მოახლოებულ დაბეჭდვას. ამით თითქოს „Кавказ“-ი თანაუგრძნობსო ქართული ლიტერატურის წარმატებას.

დიმიტრი ყიფიანის წერილში ვკითხულობთ: „Юридическое обозрение“-ს რეცენზიაში (отзыв) გაისმის იგივე ძველი სიმღერა, რომელსაც ერთი მოსკოვეური გაზეთი მღერის ყოველი შემთხვევის (повод) დროს: ცხვირს დააცემინებს თუ არა, სურდოს ქონისას, ჩუვაში, დაიწყებს თუ არა თავის მიწა-წყლის შესახებ ლაპარაკს ბაშკირი ანდა მოუქცევს თავისებურად ბელორუსი – ეს ტყუილუბრალოდ როდი ხდებაო! ეს სეპარატიზმიაო! ასეთია ბუნება იმ გაზეთისა, მაგრამ როცა ამას, სრულიადაც არა იურიდიულ მინამღერს (напес) ითვისებს „Юридическое обозрение“-ც, რომლისაგანაც ჩვენ უნდა მოველოდოთ საქმისადმი უფრო მშვიდ და მიუკერძოებელ (беспристрастное) დამოკიდებულებას, მაშინ საკითხი იძენს უკვე დელიკატურობის მნიშვნელობას“.¹

ცხადზე უცხადესია, რომ დიმიტრი ყიფიანს ამ შემთხვევაში მხედველობაში ჰქონდა სწორედ „Московские Ведомости“ მის რედაქტორ მიხაილ კატკოვითურთ.

¹ შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე, ჟ. „საისტორიო მოამბე“, ტ.3, 1947, გვ. 377-78.

ლიბიტრი ყიფიანი და სამეგრელო

„სამეგრელოს მთავრის სახლისათვის, იმისი საკუთრების დასამკვიდრებლად და იმ ხარისხზედ დასამეარებლად, რომელზედაც ასლა განისვენებს ეს სახლი, - მე გარდამსდა, - გამოტყდომით უნდა ვსთქუა ასლა, - მრავალი ზნეობითი (გონებრივი) შრომა და მრავალი ნიუთიერებითი (ფიზიკური) ჯაფა, - ჩემი შრომის დაჯილდოება, გარეშე ჩემის გრძნობისა და ჩემის სინდისისა, არაფრით არ შეიძლება“.

ლიბიტრი ყიფიანი

ქართლ-კახეთის სამეფოს ტრაგიკული ბედი გაიზიარა ჯერ იმერეთის სამეფომ. ამ შემთხვევაშიც, რასაკვირველია, რუსეთის ხელისუფლების ორპირობა-ფარისეელობამ ფრთები გაშალა. თუმცა, ამჯერად (ქართლ-კახეთის სამეფოსაგან განსხვავებით) ალექსანდრე პირველის რაიმე ოფიციალურ მანიფესტს ადგილი არა ჰქონია. აქედან გამომდინარე, არ წამოსულა ოფიციალურ განცხადებათა ნაკადი იმერეთის მოსახლეობის ფიზიკური განადგურების საფრთხესა და მის გადარჩენაზე. პირიქით, ვიცით, რომ იმერეთის ენერგიული მეფის სოლომონ მეორის ძალისხმევით ისახებოდა პერსპექტივა დასავლეთ საქართველოს გასაერთიანებლად. იმერეთის სამეფოს შემდგომ ჯერი დადგა გურიის სამთავროს გაუქმებაზე, რაც მოხდა 1828 წელს. ამიერიდან გურიიდან „ესტაფეტამ“ სამეგრელოს სამთავროსაკენ გადაინაცვლა.

მანამდე კი შესაბამისი პოლიტიკური მოვლენების წინარე ისტორია ასეთი გახლდათ. 1803 წლის ივლისში გრიგოლ დადიანმა რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა. 1803 წლის 2 დეკემბერს სამეგრელოს მთავარმა, იგივე გრიგოლ

დადიანმა ხელი მოაწერა რუსეთის იმპერატორის სახელზე თხოვნის ფორმით შედგენილ რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის მუხლებს.¹ ამ თავისებური „გეორგიევსკის ტრაქტატის“ გაფორმების მთავარ, მოტივს წარმოადგენდა არა იმდენად საგარეო საფრთხე (ოსმალეთის მხრიდან), რამდენადაც, ვიმეორებთ, იმერეთის მეფის პერსპექტიული მცდელობანი დასავლეთ საქართველოს გასაერთიანებლად თხოვნა, ცხადია, დაკმაყოფილებულ იქნა და დამტკიცდა რუსეთის იმპერატორის მიერ, 1804 წლის 4 ივლისს.² ამიერიდან სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავრო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა შეზღუდული ავტონომიის უფლებით. ამავე წლის ოქტომბერში აქ შეიყვანეს რუსთა ერთი პოლკი. რუსეთის იმპერია სამეგრელოს სამეფოსთან თითქოს „სიამტკბილობით“ ურთიერთობაში იყო. კერძოდ, ამის გამოხატულებას წარმოადგენდა რუსეთის ხელისუფალთა თავისებური პოლიტიკური ქესტი – 1804 წელს სამთავროს დაუბრუნდა ლენხუმის ნაწილი, რამაც იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის მხრივ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, ხოლო იმერეთის სამეფოს გაუქმების შედეგად სამეგრელოს სამთავროს გადაეცა ლენხუმის აღმოსავლეთი ნაწილიც.

გრიგოლ დადიანის გარდაცვალების (1804 წლის 23 ოქტომბერს) შემდეგ, მისი მემკვიდრის ლევანის მცირეწლოვანების გამო, სამთავროს დედამისი – დედოფალი ნინო მართავდა. რუსეთის ხელისუფლებამ მის დამხმარედ ოთხი კაცისაგან შემდგარი დროებითი საბჭო დააარსა.³

1853 წლის 30 აგვისტოს გარდაიცვალა სამეგრელოს დეით დადიანი, რომელიც უკანასკნელი მთავარი აღმოჩნდა. იმპერატორმა ნიკოლოზ პირველმა 1853 წლის 8 ოქტომბრის ბრძანებულებით („указ“) მემკვიდრე ნიკო დადიანის სრულ-

1 მ. ღუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში. თბ. 1957, გვ. 151.

2 იქვე, გვ. 157.

3 თ. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), III, თბ. 1990, გვ. 101.

წლოვანებაშიდგე სამთავროს დროებით მმართველად დაამტკიცა დედოფალი — ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა, ხოლო მის „შემწეებად“ გარდაცვლილი მთავრის ძმები: გრიგოლ და კონსტანტინე დადიანები და „ყოვლად სამღვდელო“ ჭყონდიდელი ზაქარია¹. საქმეში ჩაერია „ნამესტნიკი“ და თვით იმპერატორიც. სამთავროს სახლი, ნიკო დადიანის სრულწლოვნად გახდომის შემდგომაც თითქმის ასე გააგრძელებდა არსებობას.

ყირიმის ომმა (1853-1856წწ.), მოგეხსენებათ, დიდად გაართულა სამეგრელოს მოსახლეობის ცხოვრება, რამაც, თავის მხრივ, როგორც ვიცით, საქართველოს ისტორიაში მანამდე გლეხთა არნახული აჯანყება გამოიწვია (არ არის გამორიცხული, რომ ამ მოვლენის პროვოცირებაში რუსეთის ხელისუფლებასაც მიუძღოდნა წილი).

ყოველ შემთხვევაში, სამეგრელოს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყებამ საბაბი მისცა რუსეთს აქ ჯარის შეყვანისათვის. „მთავრინა“ (როგორც მაშინ იტყოდნენ) ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა შვებულებით პეტერბურგს გაიწვიეს, ვითომდაც შვილების უკეთ აღზრდის მოტივით. მოსალოდნელი იყო, რომ ესენი იქ დიდხანს დაჰყოფდნენ. სამთავროს დროებითი მმართველის მოვალეობას ასრულებდა კონსტანტინე დადიანი.² 1857 წლის 26 სექტემბრის რესკრიპტით კი სამეგრელოს დროებით მმართველად გენერალი პიოტრ კოლიუბაკინი დაინიშნა. ამდენად, სამეგრელოს სამთავროს საქმეები უშუალოდ მეფისნაცვლისა და გენერალ კოლიუბაკინისაჰქონდა ხელში აღმოჩნდა, ფაქტობრივად სამეგრელოს (ოდიშის) სამყაროს არსებობას ბოლო მოეღო, ათი წლის შემდგომ კი, ამჯერად ალექსანდრე II-ის ბრძანებულებით, სამთავრო ფორმალურადაც გაუქმდა³.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გაურკვეველი რჩებო-

1 იქვე, გვ. 113.

2 იქვე.

3 აქედან მოყოლებული თხრობისას ესარგებლობთ დიმიტრი ყიფიანის ბროშურით „სამეგრელოს სამთავროს სახლი და დიმიტრი ყიფიანი“, რომელიც 1868 წელს დაიბეჭდა ქართულად და რუსულად.

და სამთავროს უმაღლესი ხელისუფლის (ჯერჯერობით) ყმებისა და მამულის ბედ-იღბალი. ამიტომ ეკატერინეს საკუთრებაზე (რასაკვირველია, ამაში იმხანად ყმა-გლეხებიც იგულისხმებოდნენ) „ოპეკუნების“ (მეურვეების) დაყენება ურჩიეს. თვითონ „მთავრინაში“ ასეთებად დაასახელა თავისი სიძე (უმცროსი დის სოფიოს მეუღლე) ბარონი ალექსანდრ ნიკოლაი¹, ძმა დავით ჭავჭავაძე და დიმიტრი ყიფიანი. თავდაპირველად დიმიტრიმ ეკატერინეს სამთავრო სახლის საკუთრებასა და ნიკო დადიანის მეურვეობაზე უარი განუცხადა. ამასთანავე, რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, რომ დადიანების (დავითის ოჯახის) საცხოვრებელი აღწერილიყო ანუ შედგენილიყო მათი საკუთრების „ინვენტარი“. ჩანს, „აპეკუნებმა“ საქმეს წარმატებით ვერ გაართვეს თავი. ამის თაობაზე „ნამესტნიკ“ ა. ბარიატინსკის საჩივარი მიუვიდა. „აპეკუნებს“-ა და ადგილობრივ მოხელეებს („ჩინოვნიკებს“) შორის დიდი უთანხმოება წარმოშობილა. ამ მიზეზით მთელი სამეგრელოს სუფთა შემოსავალი ამ ორი წლის განმავლობაში მხოლოდ 177 მანეთი (!) ყოფილა. მეურვეობიდან ორი წლის შემდეგ ბარონმა ა. ნიკოლაიმ და დ. ჭავჭავაძემ ამ საქმეზე უარი თქვეს.

ამის შემდეგ ეკატერინემ მეურვეობა დიმიტრი ყიფიანს სთხოვა. მან კი (იმხანად „ნამესტნიკის“ საბჭოს („სოვეტის“) წევრი იყო) „ნამესტნიკს“ მიმართა – უნდოდა შეეტყო მისი ნება-სურვილი და „მთავრინასათვის“ პასუხი ისე მოესხნებინა. ბარიატინსკიმ მოისმინა დიმიტრის მოხსენება (კერძოდ, უარის მიზეზი ეკატერინეს წინანდელი თხოვნაზე) და უბრძანა, რომ მის ხელში გადასულიყო გარდაცვლილი მთავრის საკუთრებისა და „აპეკუნობის“ საქმე. ასე გახდა, 1859 წლის აპრილში, დიმიტრი დადიანების სამთავრო სახლის საკუთრების მეურვე. ორი-სამი თვის შემდგომ გამოიცა „უმაღლესად დამტკიცებული“ დარიგება, რომლის ძალითაც დიმიტრის ხელში რჩებოდა სამივე ხარისხი „აპაკის“ უფლებისა, ხოლო ანგარიში კი მხოლოდ „მთავრინასათვის“

¹ სხვათა შორის, ეროვნული წარმოშობით შვედი გახლდათ.

უნდა ჩაებარებინა. ასე გრძელდებოდა 1867 წლის 4 იანვრამდე – ნიკო დადიანის სრულწლოვანებამდე (სანამ იგი ოცი წლისა გახდებოდა)¹.

ახლა თვითონ დიმიტრის სიტყვები მოვიხმოთ: „როდესაც მე დავედექ აპექუნად, მაშინ აპეკასა და სამეგრელოს მმართველობას ისეთი უთანხმოება ჰქონდათ შუა ჩამოვარდნილი, რომ იქაურის ჩინოვნიკების გულის მოგება ეელარასფრით ვერ მოვახერხე; – ეს კიდევ არაფერი: ერთი უფროსი იმათგანი ოცის წლის მეგობარი იყო ჩემი და ნათესავი, დავჰკარგე იმისი მეგობრობა; მეორე მოყვარე არის ჩემი დიად მახლობელი, – მაგრამ დასაკარგავად აღარ ვპოვავედი ერთმანეთს; – ჩამესტინკი დიად მწყალობელი იყო ჩემი, მაგრამ ისე განარისხეს ჩემზედ ჩემის აპექუნობის მიზეზით, რომ სახელმწიფო სამსახურიდან დამითხოვეს, ესე იგი – სოვეტის ჩლენობის (საბჭოს წევრის – გ.ყ.) თანამდებობიდან გადამაყენეს და მომიჭრეს (!) ჯამაგირი, რომელიც მაცხოვრებდა ჩემის წოდების შესაბამისად“².

დიმიტრი იგივეს იმეორებდა 1871 წელს სასამართლო საქმის განხილვისას, რომელიც მასსა და ნიკო დადიან-მინგრელსკის შორის წარმოიშვა: „მე დიდი შრომა გაეწიე ამ საქმეზეო; ამბობს უფ. ყიფიანი, თავდაპირველად მე უსიამოვნება მომიხდა ქუთაისის გენერალ-ლუბერნატორთან, მერე როცა უმთავრესი მმართვეის (მმართველობის – გ.ყ.) აზრს არ დავეთანხმე მთავრის მამულის სარგებლობისათვის, მე

1 უპირველეს ყოვლისა დიმიტრიმ ადადგინა დადიანისეული სასახლე, რომელიც თურქებმა ყირიმის ომის მსვლელობისას, 1856 წელს, გადასწვეს. მაგრამ, სამწუხაროდ, ახალი შენობაც ხანძარმა იმსხვერპლა. იხ. იონა მეუნარგია, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი, თბ., 1939, გვ.56. ცხადია, დიმიტრი ყიფიანს ხშირად უხდებოდა სამეგრელოში ყოფნა, რაც ცალკე შესწავლის საგანია. აღსანიშნავია, რომ მას ადგილობრივ მცხოვრებლებთან ნათლ-შირონობაც აკავშირებდა. მაგალითად, 1862-1863 წლებში მას მოუნათლავს ბავშვები – გვარად ბარკალაია, დგებუაძე, ხვიტია, ჯიქია და სხვ. იხ. კრებული „საშვილიშვილო მოკავშირე დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 263.

2 სამეგრელოს სამთავრო სახლი და დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 7.

დაეკარგე ჩემი ადგილი, რომელიც წელიწადში ხუთას თუ მანზე მეტს მაძლევდაო“¹.

მაინც რა მოხდა? აღნიშნულ ბროშურაში დიმიტრი გახაზავს „ოდენ ვალდებულებას, რომელსაც სუნიდისი მაგრძნობინებდა, რომ ბოლო გამეტანებინა, ობლების ყოფაცხოვრებაზედ კაცობრივის (ადამიანური) მზრუნველობისათვის“² მაგრამ დიმიტრი ყიფიანის იმჟამინდელი ქცევა მხოლოდ ზნეობრივ (მაღალზნეობრივ) მხარეში როდი მდგომარეობს.

რასაკვირველია, მეურვე („აპეკუნი“) დიდად ცდილობდა, რათა სამთავროს სახლის შემოსავალი რაც შეიძლება მეტად გაეზარდა. 1871 წლის სასამართლო პროცესზე იგი აცხადებდა: „როცა 1857-ში სამეგრელოში რუსული მმართველობა (მმართველობა) დაწესდა, მთავრის სიმართლეები (უფლებები) და საკუთრება სრულიად არ იყო შემოსაზღვრული. რაც უწინ მთავრის უკეთესს (უმთავრესს) შემოსავალს შეადგენდა, ბაზრების ხარჯი, ბილეთების³ ფული, სანაგო⁴ საჩაღვადრო⁵, საანკესო⁶ და სხვა, მთავრის სახლს ერთბაშად მოესპო; ამ სახლს ყველა მხრით დაეა უტყდებოდა მიწა-წყლის, მთების და ტყეების საკუთრებაზე“. „დროება“ აგრძელებდა დიმიტრის გამოსვლას სასამართლო პროცესზე: „მე დაეფარე ეს მამული და მის სიმართლეები (უფლებები) სრულიად დავიცავი, როგორც ამ მამულის სარგებლობას მოუხდებოდაო. და იმ მრავალი პროცესებიდან, რომელიც(!) ატეხილი ჰქონდა ამ მამულს, მე არც ერთი არ წამიგია და ბევრი კი მოვიგეო“.

ცხადია, ამ შემთხვევაში დიმიტრი ყიფიანის ძალისხმევა მართოდენ ფილანთროპიით არ იყო გამოწვეული. ამიერკავკასიის ადგილობრივი რუსული ხელისუფლება ცდილობდა, დადიან-მინგრელსკების საკუთრება და საერთოდ

1 იხ. „დროება“, №16, 24 აპრილი, „უფალი დიმიტრი ყიფიანი და თ. მინგრელსკის საქმე“, (სამართლის, ე.ი. სასამართლოს რუბრიკაში).

2 დასახ. ბროშურა, გვ.8.

3 ცნობები, რომლებშიც ასახული იყო გაცემული სესხი.

4 შემოსავალი მდინარეებზე ნაოსნობიდან.

5 ცხენებიდან შემოსავალი.

6 თევზჭერიდან შემოსული თანხა.

შემოსავალი, რაც შეიძლებოდა მეტად შეემცირებინა და ამით სახაზინო (სახელმწიფო) საკუთრების ფონდი გაეფართოვებინა. ამას ადასტურებს ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც 1875 წელს წერდა: „საკმარისია მარტო შევადართო ამ ოჯახის (დადიან-მინგრელსკების – გ.ყ.) ახლანდელი მდგომარეობა იმას, რასაც ვხედავთ ჩვენ გურიის, აფხაზეთის, სვანეთის და ა.შ. მფლობელ საგეარეულობაში, რომ გავიგოთ დ.ი. ყიფიანის დამსახურება სამეგრელოს მფლობელის სასარგებლოდ“¹. გაიხსენოთ უპირველეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების სათავეში მდგომი ბაგრატიონების ბედი, რომელთა საკუთრება სახაზინოდ (სახელმწიფოდ) იქცა.

მაგრამ დიმიტრის იმჟამინდელი საქციელი უფრო შორს გამიზნული იყო და სახელმწიფოებრივი (ქართული), პატრიოტული მოსაზრებით იყო ნაკარნახევი. ამის თაობაზე დიმიტრის ოჯახთან დაახლოებული პირი გიორგი ტატიშვილი (უმცროსი ვაჟის – კოტეს ცოლისძმა) გვამცნობს: „სამეგრელოს მთავრინა ეკატერინეს თხოვნით აპეკუნად დანიშნული დ. ყიფიანი თითქმის ათი წელიწადი (სინამდვილეში: რვა – გ.ყ.) იყო, სანამ ობლები წლოვანები იქნებოდნენ. რუსების ხელისუფლებას რომ ობლები არ დაეჩაგრა, (დ.ყიფიანმა) ეროვნული თვალსაზრისის გამო თავისი დიდი თანამდებობა შესწირა და გამოვიდა სამსახურიდან, რადგან მთავრობა უხერხულად სცნობდა, რომ მთავრობის დიდი მოხელე გარეშე პირებისათვის მთავრობასვე ედავებოდეს. დიმიტრი ასე გვიხსნიდა (სამეგრელოს) მთავრის ობლების საქმეს: უკეთუ მცირე წლოვანებს დაუნიშნავდნენ პენსიას ან ერთდროულ თანხას, მამულს სულ ჩამოართმევდნენ; ამიტომ საშიში იყო, რომ ამ ჩამოართმეულ მამულში კოლონიზაცია არ მომხდარიყო რუსეთიდან – ძალიან ბევრი მამული აქვთ მთავრებს, რომელსაც დააშრობდნენ ჭაობებისაგან და

¹ ნ. ნიკოლაძე, „დიმიტრი ყიფიანი“, თხზულებანი, ტომი IV, თბ. 1969, გვ.31. მაგრამ გაუგებარია მისივე აზრი: „რადგან მეტისმეტად გულმოდგინედ, და ჩვენი აზრით უსაფუძვლოდ, შეუდგა სამეგრელოს მთავართა თავად დადიანების სახლის ინტერესების დაცვას“. ნ. ნიკოლაძე, „თბილისის საბჭოს ფიზიონომია“, თხზ., ტ.5, თბ., 1966, გვ. 317.

დიდებულ, ნაყოფიერ მამულს კილონიზაციისათვის მოიხმარდნენ. ეს იყო ჩემი საფიქრებელი და ამიტომ ვიყავ დიდად თაუგამოდებულიო. ასე რომ, ერთდროული(!) სამთავრო თანხაც გამოუუტანე ბატონიშვილებს და მამულიც საესეებით შეეუნარჩუნეო“. მართლაც, ამითი ეს მამული დაიხსნა კილონიზაციისაგან“.¹

იგივე პირი ძირითადად იგივეს იმეორებს „მოგონებანის“ სხვა ადგილას – დიმიტრი პასუხს სცემდა თავისი რძლის ნინოს კითხვას. დიმიტრის პეტერბურგში ყოფნისას ერთ-ერთი სამინისტროს მაღალჩინოსანთა წინაშე ასეთი წინადადება დაუყენებია: სამთავროზე ხელის აღების სანაცვლოდ „ობლებს“ მისცემოდათ ორი მილიონი მანეთი, ხოლო მთელი მამული კი, რაც მათს მფლობელობაშია, დარჩენოდათ.²

თუ შესაბამისი საკითხის ისტორიას გავადევნებთ თვალს, გამოჩნდება, რომ ჯერ კიდევ 1803 წელს, რუსეთთან სამეგრელოს ე.წ. მფარველობითი ხელშეკრულების (ტრაქტატის – ?!) დადების დროს, ყოფილა საუბარი „რასკოლნიკებით“ ამ მხარის დასახლებაზე. სამეგრელოს (ოდიშის) მთავარი გრიგოლ დადიანი თანახმა ყოფილა მათი აქ ჩამოსახლებისა იმ პირობით, თუ ისინი მთელი მოსავლის მეათედ ნაწილს გადაუხდიდნენ.³

ეს საკითხი კვლავაც არაერთხელ დამდგარა, განსაკუთრებით 1849 წელს მეფისნაცვალთა ეორონცოვი საკითხს სვამდა „კავკასიის კომიტეტის“ წინაშე. მანაც, ცხადია, უყაყმონოდ დაადასტურა ეორონცოვის წინადადება. თავის მხრივ, კავკასიის კომიტეტის დადგენილება ნიკოლოზ

1 იხ. კრებული საშვილიშვილო მოკაგშირე – დიმიტრი ყიფიანი“ II, გვ. 182-183.

2 იქვე, გვ. 189. სხვათა შორის, გ-ტატიშვილის აზრით, საქმე ეხებოდა 700 ათას დესეტინა ფართობს, რაც არარეალურია. ამოდენა ტერიტორიას საერთოდ არ მოიცავდა იმჟამინდელი სამაგრელოს სამთავრო (თვით ლეჩხუმის ჩათვლით).

3 იხ. ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, თბ.1989, გვ.66.

პირველმა დაამტკიცა 1850 წლის 27 თებერვალს.¹

ისტორიკოსი იოსებ უთურაშვილი მართებულად დაასკვნოდა: „ამრიგად, იმპერიის საკოლონიზაციო ფონდში სამეგრელოს მიწა-წყალი ოფიციალურად ჯერ კიდევ სამთავროს გაუქმებამდე ჩართეს; სამეგრელოს კოლონიზაციის ფართო პროგრამა დაისახა, მაგრამ ამ დროს ჯერ კიდევ გადასატრელები რჩებოდა კოლონისტების დასახლებისათვის საჭირო ადგილების გამოყოფის საკითხი, რაც მთავრის მამულების სახელმწიფო ფონდში გადასვლის გზით უნდა განხორციელებულიყო“².

მაგრამ მოხდა „სასწაული“, და ამის შესახებაც თვითონ დიმიტრის მოუესმინოთ: „1861-ში კავკასიის კომიტეტში განხილულ იქნა აპეკის საჩივარი სამეგრელოს ადგილობრივ მთავრობაზე (იგულისხმება რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება – გ.ყ.) და უმაღლესის დამტკიცებით გადასწყდა ეს საჩივარი მცირეწლოვანის მთავრის სასარგებლოდ და ამას დაჰყვა (მოჰყვა) უელმწიფე იმპერატორის მოწყალე, რომლითაც ებოძა მცირე წლიანს (დავით დადიან-მინგრელსკის) 24-ს წლის არენდა წელიწადში ათასი თუმანი“³. ცხადია, იმის ფონზე, რაც რუსეთის ხელისუფლებას პქონდა ჩაფიქრებული სამეგრელოს მიმართ. (სამთავროს დე იურე-დაც გაუქმება) ალექსანდრ II-ის აღნიშნული „წყალობა“ დიდი არაფერი იყო. იგი მიზნად ისახავდა სამთავრო სახლისა და მათი სანათესაოს გულის მოგებას.

გიორგი ტატიშვილი იმოწმებს თვითონ დიმიტრის ნაამბობს. დიმიტრის გადაყენების წინა ხანებში⁴ პეტერბურგში ერთ-ერთ მინისტრს (ალბათ, სახელმწიფო ქონების მართვის) მისთვის უთქვამს: „თქვენ რუსეთის სახელმწიფოებრივ სამსახურში თვალსაჩინო ადგილი გიკავიათ და თქვენთვის უხერხული უნდა იყვეს, რომ არ იცაუდეთ სახელმწიფოს

1 იქვე. გვ. 67.

2 იქვე.

3 სამეგრელოს სამთავროს სახლი და დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 22.

4 დიმიტრი პეტერბურგში იმყოფებოდა 1860 და 1861 წლებში, ამ შემთხვევაში, ალბათ, 1861 წელს ნაგულისხმევი.

ინტერესს და იცავდეთ მთავრის შვილებისას“-ო¹.

მოგვიანებით, 1864 წლის თებერვალში საქმეში ღრმად ჩახედული პირი, კაეკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსი ბარონ ალექსანდრ ნიკოლაი რუსეთის უმაღლეს ხელისუფლებას დიმიტრი ყიფიანის თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლად (მარშლად) არჩევასთან დაკავშირებით ასე მოახსენებდა: „კაეკასიის ყოფილი მეფისნაცვლის ნებართვით ბ-ნმა ყიფიანმა 1859 წ. იტვირთა სამეგრელოს მცირეწლოვანი მთავრის მამულების მეურვეობა, თუმცა სამსახურებრივად ეს მას არ ევალებოდა. ამ კერძო მოვალეობის შესრულებისას მისი მოქმედება სრულებით არ ეთანხმებოდა თავად ბარიატინსკის შეხედულებებს, რის გამოც ამ უკანასკნელმა ყიფიანს თანამდებობიდან გადადგომა მოსთხოვა“². 1886 წელს იგივეს იმეორებდა კაეკასიის მთავარმართებელი დონდუკოვ-კორსაკოვიც: „დაინიშნა რა სამეგრელოს მთავრის სამფლობელოს მეურვედ და თავჯდომარედ. იმ საგანგებო კომისიისა, რომელსაც უნდა აღეწერა მთავრის მამულები და შემოსავალი, ბ-ნი ყიფიანი, – სამეგრელოს თავად დადიანის სახლობაზე, რომ მთავრის შემოსავალზე არასწორი ცნობებით კინაღამ შეცდომაში შეიყვანა სახელმწიფო საბჭო. ამის გამო მეფისნაცვლის, თავად ბარიატინსკის მოხსენების საფუძველზე დათხოვნილ იქნა ამიერკაეკასიის

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 189.

2 იქვე, გვ. 217. იურისტი და საზოგადო მოღვაწე ვასილ მაჩაბელი (უფროსი ძმა ივანე მაჩაბლისა, მამა ცნობილი გიორგი მაჩაბლისა) მოგვითხრობს, რომ დიმიტრი ყიფიანის თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლად არჩევისას ასეთი მითქმა-მოთქმა, უფრო ზუსტად, ჭორი დარხეულა: დ. ყიფიანს მთავარ-მართებელი (უნდა იყოს მეფისნაცვალი – გ.ყ.) ბარიატინსკი არ სწყალობსო, რადგან იმის დაუკითხავად სამეგრელოს მთავრის ოპეკუნობა იკისრა და ამის გამო მათ შორის დიდი უთანხმოება ჩამოუფარდათო (9). მაშასადამე არც ერთი მაგის შემადგენლობა ჩვენში თავად-აზნაურობის საჭიროებათა შესახებ“ არ გავაო და ბევრი ამისთანა სხვა რამეები“. იხ ავტორის მოგონება დიმიტრი ყიფიანის შესახებ, გაზ. „თემი“, 1912, 5. გავიხსენოთ ის ამბავიც, რომ მსგავს მდარე პოლიტიკურ ილუტს მიმართავდა დიმიტრის მარშლად არჩევისას გრიგოლ ორბელიანიც.

მხარის მმართველობის წევრის თანამდებობიდან“¹.

დიმიტრის საქციელს გაუკუღმართებულად ხსნიდა კორნელი ბოროზდინი. ის ამბობდა, რომ ყიფიანი რაინდად და ეპიკლად გაუხდა ქალს, რომელიც, მისი აზრით, შეურაცყოფილი და დაჩაგრული იყო. „როცა სამეგრელოში მოვიდა, ვითარცა საბჭოს წევრი და მზრუნველი, ყიფიანის აზრად აქონდა დაჩაგრული და შეურაცყოფილი მხარე დაეფარნა“².

მკითხველებისათვის ალბათ საინტერესო იქნება შემდეგი დეტალიც, რომელსაც ანტონ ფურცელაძე ახმოვანებდა: „გაიმარჯვა რა მაშინ ყოვლისშემძლე იმპერატორ ალექსანდრ II-ის პირად მეგობარ თავ. ბარიატინსკიზე, ყიფიანმა გამოიჩინა გაუფრთხილებლობა მიეწერა თავის გულდია, გულუბრყვილო მეუღლისადმი, რომ მან ბარიატინსკის „შამათი გაუკეთა“. ცოლმა, თავისი გულუბრყვილობით (по простоте душевной) ამის შესახებ ბევრს დაუწყო მოყოლა და უჩვენებდა კიდევაც წერილს ნაცნობ-მეგობრებს. მივიდა თუ არა ამის თაობაზე მითქმა-მოთქმა თავ. ბარიატინსკამდე, უტყუარად არ ეიცით, მაგრამ ყიფიანი თავ. მინგრელსკის საქმეზე გათავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან 1500 მან. პენსიით, და ამბობდნენ, რომ გათავისუფლების მიზეზი ნაწილობრივ ეს წერილიც იყო“³.

ახლა თვითონ დიმიტრის მოუხსმინოთ. 1863 წლის 5 ივლისს იგი გენერალ პიოტრ ლადინსკისადმი გაგზავნილ წერილში⁴ სამსახურიდან მისი დათხოვნისა და საგლეხო რეფორმის პროექტის დამთავრების შესახებ წერდა: „ჩემს მოქმედებებში, რისთვისაც მე მომდგნენ (за которые на меня возмучь) არ შეიძლებოდა ყოფილიყო რაიმე გასაკიცხი არც მორალისა და არც კანონის მხრივ. დამაბრალებს, რომ მე წაყვედი მთავრობის ინტერესების წინააღმდეგ; მაგრამ მე

1 1886 წლის 25 ივნისი. ა. დონდუკოვის წერილი დიმიტრი ტოლსტოისადმი ჩუდდუკის მკვლელობის გამო ეგზარქოს პავლეს მიერ წარმოთქმულ სიტყვასთან დაკავშირებით დიმიტრი ყიფიანის მოქმედების შესახებ. იხ. გვ. 436.

2 სამეგრელო და სვანეთი, 1934, გვ. 282.

3 იხ. მისი წერილი „ზაეკაზსკაია რეჩ“-ში. გვ. 14-15.

4 იხ. შ. ჩხეტია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 296.

ესეამ მხოლოდ ერთ კითხვას: ის არის (тот-ли) ამაში დამნაშავე, ვინც დაუინებით მოითხოვს (настаивает) კანონებისა და უმაღლესის ბრძანებათა შესრულებას, თუ ის, ვინც ჯიქურად უხვევს რა მხარის კანონებსაც და ბრძანებებსაც, დგას მხოლოდ და მხოლოდ თავის კაპრიზზე?"¹ „საქმე იმაშია, რომ გადადგომის შესახებ მე არც მითხოვია (проситься я и не думал); მე გამათავისუფლეს თხოვნის გარეშე; უფრო მარტივად რომ ითქვას, მე სამსახურიდან გამაგდეს. გაგდებულს არ აქვს უფლება პენსია ითხოვოს; და მე არც მითხოვია იგი. მაგრამ მომცეს რა 1428 მან, ე.ი. (значит) სცნეს (нашли), რომ დათხოვნილ ვიქენი უსამართლოდ; მაგრამ რაკი დათხოვნილ ვიქენი უსამართლოდ, მაშინ მაშასადამე (следовало), როგორც ამბობენ, მოეცათ არა ნაკლები, რაც მიიღეს ამხანაგებმა, მათგან კი 2500 მანეთზე ნაკლები არავის არ მიუღია. ამის ახსნა მე არ შემიძლია, მაგრამ ყოველგვარი (деяние) სიკეთეა“².

წერილიდან ჩანს, რომ დიმიტრი ბედს არ შეშინებია: „რაც შეეხება ცხოვრების საშუალებებს, ჩვენი ქვეყანა ინგლისი როდია“; აქ შიმშილით არაეინ არ კვდება. ამასთან მე მაქვს მამული, რომელიც ცოტაოდენ მოვლა-პატრონობას საჭიროებს (которым подобно немного заняться), რომ ლუკმაპური მქონდეს. ამასთანავე, ჩემდამი გამოვლენილ იქნა (мне явлена) დიდი წყალობა; გარდა 1428 მანეთისა, რომელიც, კანონის მიხედვით, პენსიად მერგება, პენსიად ჩამირიცხეს ის 1000 მან. რასაც თქვენი მაღალი წარდგინებით, როგორც დამატებით ჯამაგირს, მივიღებდი. აქ მხოლოდ ერთი მხარეა, რის ახსნა-განმარტებაც მე არ ძალმიძს, როდესაც მასზე მეკითხებიან“³. მეტიც, დიმიტრი ღირსების გრძნობით აცხადებდა: „მეორე, თავად ბარიატინსკის მრისხანებამ მე წამართვა ადგილი (სამსახური) და ჩემს საწინააღმდე-

1 იქვე, გვ. 296.

2 იქვე-

3 დიმიტრი გულისხმობს აქ პროლეტარიატის, როგორც კლასის არსებობას.

4 დასახელებული ნაშრომი, იქვე.

გოდ აღამხედრა რამდენიმე მისი კელევრეტთაგანი,¹ მაგრამ საზოგადოებრივ აზრში მე იმ სიმაღლემდე ამიყვანა, რაზედაც ოცნება არასოდეს არ შემეძლო. ადამიანი უბედურია, როდესაც იგი კარგავს პატივისცემას საზოგადოებაში, მე კი მოვიპოვე (приобрел) იგი².

1867 წლის იანვრის შემდგომ, ნიკო დადიან-მინგრელსკის სრულწლოვნად გახდომის გამო, დიმიტრი ყიფიანმა მეურვის სტატუსზე უარი განაცხადა. მაგრამ ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა აცრემლებული ევედრებოდა დარჩენას. გაზ. „დროებას“ მიხედვით, „სჯობს სრულიად დაიღუპოს მთელი ჩვენი მამული, სწერდა თურმე უფ. ყიფიანს მინგრელსკის დედა, ვინემ იმას თქვენი მმართვეა (მმართველობა) მოაკლდესო“³. რაკი ყოფილი მთავრის მამულის გარშემო კვლავ ბევრი დაეიდარაბას ჰქონდა ადგილი, დიმიტრიმ კელავ იკადრა მისი მეურვეობა, ოღონდ „ვექილის“ სტატუსით⁴. მაგრამ ეს გრძელდებოდა 1867 წლის შემოდგომამდე.

აქ ღირს შეხსენებად, რომ ნიკო დადიანის სრულწლოვნად გახდომისას (1867 წელს) რუსეთის ხელისუფლებამ, ცხადია, წყნარი, დიპლომატიური გზით ნიკო დადიანი აიძულა უარი ეთქვა სამთავრო ტახტზე. დიმიტრი ყიფიანის პირად არქივში (დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში) ფიგურირებს პროექტი „საქმისა“ – იმპერატორისადმი ნიკო დადიანის მიერ მთავრის უფლებაზე უარის თქმის თაობაზე. იგი აცხადებდა: „მიმძიმს უარი ეთქვა მთავრის მემკვიდრეობით უფლებაზე, მაგრამ თქვენ სურვილს ვასრულებ“. თვით პროექტი დაწერილია დიმიტრის ხელით⁵. აშკარაა, ნიკო დადიანი და დიმიტრი ყიფიანი უკვე გაეცვენენ სენატის ბრძანებულებას სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებისა და რუსეთის ეშუალო მმართველობის შემოღებაზე, რომელსაც მეფე-იმპერატორმა 1867 წლის 4 იანვარს მოაწერა ხელი. ასე რომ, მათ „ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინეს“ და დასთახ-

1 დამქაში, მამამებელი.

2 დასახ. წიგნი. გვ. 297.

3 იხ. გაზეთის 1871 წლის 24 აპრილის ნომერი.

4 სამეგრელოს სამთავროს სახლი და დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 31.

5 ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, თბ, გვ. 55.

მდნენ რუსეთის უმაღლეს ხელისუფალთა ნებას-სურვილს. სამაგიეროდ, „რუსთ ხელმწიფის“ ბრძანებულებით ექს-მთავარმა მიიღო ერთი მილიონი მანეთის თანხა, ასევე უფრო უწინ, საკუთარი ყმა-გლეხების განთავისუფლების სანაცვლოდ 375.000 მანეთი და ტიტული „უბრწყინვალესი თავადი მინგრელსკისა“ (светлейший князь Мингрельский), რაც საგვარეულოში უფროსს გადაეცემოდა. მისი კერძო ქონებიდან უნდა შექმნილიყო სამემკვიდრეო მამული, რომელიც მემკვიდრეობით გადაეცემოდა საგვარეულოში უფროსს. ამავე „უკაზის“ ძალით ნიკოს უმცროს ძმას ანდრიას გენერალ-ლეინტენანტს, (ცნობილ მოჭადრაკეს) ენიჭებოდა ტიტული „მისი ბრწყინვალეობა“, გვარი კი – „დადიან-მინგრელსკი“¹.

მაგრამ ადამიანთა (კაცთა) მოდგმისათვის დამახასიათებელმა უმაღურობამ ამ შემთხვევაშიც იჩინა თავი. პირველად ეს გამოჩნდა 1868 წელს, რასაც მოჰყვა პასუხად, როგორც ვიცით, დიმიტრი ყიფიანის მიერ ბროშურის გამოქვეყნება ქართულ და რუსულ ენებზე. 1871 წელს თბილისის საოლქო სასამართლოში ნიკო დადიან-მინგრელსკიმ სარჩელი შეიტანა დიმიტრი ყიფიანის წინააღმდეგ (საქმეს განიხილავდა თბილისის საოლქო სასამართლოს თავმჯდომარე ნიკო დიმიტრის ძე ჭავჭავაძე). მოსარჩლის მტკიცებით, „აპეკუნად“ ყოფნის რეა წლის მანძილზე, დიმიტრის წლიური ანგარიშები არ წარუდგენია და მთელი ანგარიში ნიკო დადიან-მინგრელსკის ერთბაშად მხოლოდ 1868 წელს ჩააბარა. ამასთანავე, შესავალ-გასავლის წიგნები არ წარუდგენია, რის გამოც ანგარიშის გაჩხრეკვა (!) ძნელდებაო².

დასახელებული იყო სხვა ხარჯებიც. მთლიანობაში დიმიტრის უნდა გადაეხადა 112.207 მანეთი და 14 კაპიკი (როგორი აკურატულობაა?!) და კლუს სასამართლო, კერძოდ მოსამართლის, ხარჯები. სასამართლოზე დიმიტრი ყიფიანს ვეჭილი (ადეოკატი) არ დასჭირვებია და ამ საქმეს თვითონ გაართვა თავი.³

1 იხ ი. უთურაშვილის წიგნი, გვ. 55.

2 იხ. „დროების“ დასახ. ნომერი.

3 სხვათა შორის, ანტონ ფურცელაძე აღნიშნავდა, რომ მისი ყოფილი კოლეგა, დიდად გამოცდილი და განათლებული იურისტი, ნიკოლოზ

სასამართლომ ნიკო დადიან-მინგრელსკის ჯერ უარი განუცხადა სარჩელზე, მანვე დაადგინა დიმიტრის სასარგებლოდ სასამართლო ხარჯების (დიმიტრისთვისაც) ანაზღაურება. მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, სააპელაციო სასამართლოში სარჩელის განხილვის შემდგომ დიმიტრი გაამტყუნესდა მას 56 ათასი (ზოგი ცნობით 50.000) მანეთის გადახდა დააკისრეს.¹

თუ როგორი იყო აღნიშნული საქმის პერიპეტიები და ფინალი, ამას ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული ვასილ მაჩაბელი ასე იგონებს: „1873 წლიდან მე ვიყავი 1894 წლამდე ექტილად და იურისტკონსულტად ნიკოლოზ მინგრელსკისთან. მე ვიცოდი, რომ მის დედის, დედოფლის დროს, როდესაც განსვენებული დიმიტრი ყიფიანი აპეკუნათ იყო, ცდილობდა იმათი საქმეები მთავრობასთან მოეგვარებინა (და მოაგვარა კიდეც), რაღაცა ანგარიშებზედ ჰქონიათ ლაპარაკი. ამ ანგარიშებით დიმიტრი ყიფიანს დაადეს ვალად, ვგონებ, 30 ათას მანათამდინ. ეს იყო იმ განსხვავებების მიზეზი, რომელიც მათ შორის მოხდა. მე გამოძიებული მქონდა ეს საქმე და ვიცოდი, რომ, თუმცა ფორმალურად შეიძლებოდა მოთხოვნა ამ ფულისა, მაგრამ განსვენებული დიმიტრი მართალი იყო ამ საქმეში. მე ბევრჯერ მქონდა ნიკო მინგრელსკისთან (დედოფლის გარდაცვალების² შემდეგ) ამაზედ ლაპარაკი და ყოველთვის ვამართლებდი განსვენებულ ყიფიანს. ერთხელ, როდესაც უგანათლებულესის თავ. ლიენის თავმჯდომარეობით შესდგა კომისია სამეგრელოს თავდის მამულის საქმეების გამოსარკვევად, მე ეურჩიე ნიკო

1 იხ. „დროების“ აღნიშნული ნომერი.

2 ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა გარდაიცვალა 1882 წელს.

მინგრელსკის მოეწვიათ ამ კომისიაში დიმიტრი ყიფიანი, როგორც სპეციალურად (!) მცოდნე სამეგრელოს მთავრის მთელი საქმეებისა და მამულებისა. ამასთან ეურჩიე, ის ვალიც, რომელიც მასზე ირიცხებოდა, სრულიად მოესპოთ. მე დამიჭირა მხარი ერთმა გენერალმა სმირონოვმა. ნიკო მინგრელსკიც დაგვეთანხმა. მაშინ დიმიტრი ივანეს ძე მოიწვიეს და დაუნიშნეს თვითური ჯამაგირი; ის ძველი ვალიც მოუსპეს. ეგონებ მთელი წელიწადი დაჰყო მაშინ დიმიტრი ივანეს ძემ პეტერბურგში¹.

ისტორიკოს-არქივისტი ფელიქს დანელიაც ადასტურებს: „როცა მოდავენი შერიგდნენ, მინგრელსკიმ აღმასრულებელი ფურცელი (исполнительный листок) უკან დაუბრუნა და დიმიტრის მეუღლეს შეპირდა იმ ფულის უკან დაბრუნებას, რომელიც ამ ფურცლით პქონდა გადახდილი“².

ხოლო თუ რას წარმოადგენდა ეს კომისია ამის თაობაზე ვიტყვით შემდეგს. ამ კომისიის მუშაობით მოწინავე ქართული საზოგადოებრიობა იმთავითვე დაინტერესდა. უკვე იმხანად. 1880 წლის 28 სექტემბრის ნომერში ცნობილი ჟურნალისტი და საზოგადო მოღვაწე ელადიმერ მიქელაძე გაზ. „დროების“ ფურცლებიდან დიმიტრი ყიფიანის მისამართით აცხადებდა: „ბატ. დიმიტრი ყიფიანი მონაწილეობას მიიღებს ამ კომისიაში; ურიგო არ იქნება ნამდვილად აგვიხსნას და შეგვატყობინოს – თუ რა მიზანი აქვს კომისიას და რა საფუძველზედ უნდა იქნეს დამყარებული იმის მუშაობა“³. დიმიტრი მყისვე გამოეხმაურა ჟურნალისტის გამოსვლას. საზოგადოებას იგი ამცნობდა, რომ ეს კომისია დაარსდა უზენაესის (იმპერატორის) ბრძანებით. თავმჯდომარეაო სახელმწიფო ქონებათა მართვის მინისტრი, კომისიის ორი წევრთაგანი კი – სახელმწიფოს საბჭოს წევრი. „ამ კომისიას აქვს მინდობილი, რომ აღხსნას და ჯეროვანის წესით წარუდგინოს უზენაეს მთავრობას, რა მიზეზები

1 იხ. გ. მაჩაბელი, ჩემი მოგონება დიმიტრი ყიფიანის შესახებ. „თემი“, 1912, №95.

2 იხ ავტორის „მსგავსი კაცები ერთობ იშვიათად იბადებიან.“ „საისტორიო მოამბე“, №65-66, გვ. 385.

3 იხ. გაზეთის აღნიშნული წლის 205-ე, 28 სექტემბრის, ნომერი.

აბრკოლებს აქამომდე ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანების აღსრულებას, 1867 და 1873 წლებში რომ გამოვიდა, რაც სამეგრელოს მთავარს ადგილ-მამულები ეკუთვნოდა სახასოდ, ან ასე ვთქვათ, კერძო საკუთრებათ – მთავრის შვილის კნ. ნიკოლოზ მინგრელსკისათვის დაკრძალულ (!) ქმნილიყენენ საშვილიშვილო სამკეიდრებლად. ეს მიზეზები უნდა გამოიკვლიოს კომისიამ, ჩამოსაყენებელი (აღბათ, სათანადო – გ.ყ.) ღონისძიება მოიაზროს და განსაზღვროს, რაც 1867 წლამდის მთავარს ეკუთვნოდა – იქიდან რა-და-რა უნდა ირიცხებოდეს ახლა დასაკრძალავ(!) საკუთრებათ, და რა უნდა გამოირიცხებოდეს თვითონ კნ. მინგრელსკისაგან გაცემული, ან სამართლით (სასამართლოთი – გ.ყ.) წაგებული¹. უფრო დაწვრილებით ეს ამბავი დიმიტრი ყიფიანის „მემუარებში“ არის გადმოცემული.

დიმიტრი ყიფიანს სამეგრელოს საკითხთან დაკავშირებით კვლავ მოუხდა ხმის ამოდება, მაგრამ ამაზე წიგნის სხვა თავში გვექნება საუბარი.

¹ წერილი რედაქტორთან, „დროება“, №210, 5 ოქტომბერი. პასუხი დაწერილია 29 სექტემბერს, სოფელ ქვიშხეთში.

მეცხრე თავი

დიმიტრი ყიფიანი და ეროვნული საბანკო საქმის დასაწყისი საქართველოში

„...უსმართლობა, უმადურობა იქნება ჩვენს მიერ, რომ არა ვსთქვათ, რა სამსახური გაუწია ბ-ნმა დიმიტრი ყიფიანმა ჩვენს ქვეყანასა. პირველ მას მოუვიდა ფიქრად ბანკი დაეარსებინა და დიდი ღვაწლი, დიდი მხნეობა, დიდი მეცადინეობა ისმარა ამ სასახელო ფიქრისა და აზრის განსორციელებისათვის. მან დაიყოლია ტფილისისა და ქუთაისის თავად-აზნაურობა, რომ ფული შეეწინათ ბანკის დასაარსებლად. მან პარტომ იღვა ეკ კისრად და პარტომ შეასრულა თვისის სახელის სასიქადელოდ. იგი მაშინ იყო გუბერნიის მარშლად. და უნდა ვადიაროთ, რომ, ჩვენის ფიქრით, არც ერთს მარშალს არც მანამდგ, არც მერმედ, ასეთი დიდი ღვაწლი, ასეთი დიდი სამსახური არ გაუწევია ჩვენის ქვეყნისათვის, რაც უნდა სთქვან იმათ, ვინც ბანკის დაარსებაში ბოროტსა ჰხედავენ. ჩვენ - კი ამას ვიტყვი, რომ ბანკი დიდი საქმეა ჩვენის ქვეყნისათვის და ამ დიდის საქმის დამწყები, მეთაური და შესაძლოდ მქმნელი ბ-ნი დიმიტრი ყიფიანია. სახელი და დიდება ბანკის დაარსებისა განუმორებელ იქმნება მის სახელთანა“.

ილია.

მეცხრამეტე საუკუნეში, - სამწუხაროდ, მეფის რუსეთის უღელქვეშ, - საქართველო ასე თუ ისე ჩართულ იქნა დასავლური (ბურჟუაზიული) ცივილიზაციის ორბიტაში. ამდენად, ქვეყანას მიეცა შესაძლებლობა შემოკლებული სახით გაეეღო ის გზა, რაც ამ ცივილიზაციამ საუკუნეების განმავლობაში გაიარა. კერძოდ, საქართველოს უნდა

დაეფუქნებინა საბანკო საქმე. სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის განვითარების პირობებში თავდაპირველად შესაბამისი მოთხოვნილება წარმოიშვა თავად-აზნაურთა წოდების (კლასის) მხრიდან. მაგრამ, თავის მხრივ, ეს განაპირობა არა უშუალო მატერიალური წარმოების, არამედ სამომხმარებლო ინტერესებმა. ჯერ კიდევ 1810 წელს რუსეთის კაეკასიურმა ხელისუფლებამ დააარსა „Приказ общественного призрения“ („საზოგადოებრივი მზრუნველობის საგანგო“), რომელიც სესხს გასცემდა მემამულეთა მიწებისა და ყმა-გლეხების (როგორც საკუთრების საგნის) გირაოთი. სესხის სიდიდე დაგირავებული ქონების ფასის 50%-ს არ აღემატებოდა, ხოლო სარგებელი (პროცენტი) – მამულის 6%-ს. თუ აღებული სესხი დროზე არ დაიფარებოდა, მაშინ დაგირავებული ქონება „პრიკაზის“ განკარგულებაში გადადიოდა.

აღნიშნულ სფეროს საქმიანობა უფრო ინტენსიური გახდა მიხაილ ვორონცოვის დროს. 1849 წლიდან საქართველოს (ტფილისი) „პრიკაზი“ ამიერკაეკასიის პრიკაზად გადაკეთდა¹. მან შემნახველი სალაროს ფუნქციებიც შეითავსა (მეანაბრეებს უხდიდა ოთხპროცენტიან სარგებელს). ძირითადი მეანაბრეები იყვნენ ეაჭრები და დიდმოხელენი. „პრიკაზი“ მიზნად ისახავდა ეაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებას. იგი იძლეოდა იპოთეკურ კრედიტსაც. ამავე წელს გაიხსნა ამიერკაეკასიის ბანკი, რომელიც გრძელვადიან სესხებს აძლევდა თავად-აზნაურობას. „ნამესტნიკი“ იმედოვნებდა, რომ ამ გზით ჩვენი სოფლის მეურნეობა აღმავლობის გზაზე დადგებოდა. ამავე მიზანს ისახავდა „კა-

¹ აკაკი წერეთელი წერდა: ვორონცოვმათ „ერთ დღეს მიიხმო დიმიტრი ყიფიანი, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა კაცი, მაგრამ შეგნებულად(!) ცნობილი, და უთხრა: უნდა პრიკაზი გავუხსნა ქართველებს, აღარ მეშვებიანო! მაგრამ ვეცდები სხვა გზა მივცე. ზოგჯერ მკურნალები საწამლავს სამკურნალოდ ხმარობენ და მეც ისე მათ საკეთილდღეოდ გამოვიყენებ პრიკაზსო. თქვა და კიდევ აასრულა“. ა. წერეთელი, ქართული ფულის თავგადასავალი, ქართული პროზა, წიგნი IX, თბ., 1985, გვ.461. თავი რომ დაგანებოთ აკაკის უზუსტობას „პრიკაზის“ დაარსების თაობაზე, საკითხავია, საიდან დაადგინა მან ეს ამბავი, უშუალოდ დიმიტრის ნაამბობიდან?

ეკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების“ დაარსებაც (1850 წელს), რომელიც სამეცნიერო და ტექნიკური თვალსაზრისით ეკონომიკის ამ დარგს უნდა მომსახურებოდა.

ალბათ მ. ვორონცოვს გულწრფელად სურდა მსგავსი წამოწყების წარმატებით განხორციელება. მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, ქართველ თავად-აზნაურობას არ აღმოაჩნდა ბურჟუაზიული მეწარმეობის უნარი (მსგავსად ინგლისური ჯენტრისა) და აღებულ სესხს იგი ბედოვლათურად, სამომხმარებლო მიზნებისათვის, ხარჯავდა. 1863 წლის 1 იანვრისათვის დაგირავებული იყო (თბილისის გუბერნიაში) სათავადო გლეხთა 4.316 კომლი (მამაკაცები 16.863, ქალები 12.951, სულ – 29.814). დაგირავებული კომლები მათ მიერ დაკავებული მიწითა და მამულებით შეფასებული იქნა 1.968.550 მანეთად, ხოლო მემამულეთა მიწების ჩათვლით – 4.880.734 მანეთად.¹ 1890-იან წლებში კი „პრიკაზში“ დაგირავებული იყო თავად-აზნაურობის მთელი ადგილ-მამულის მეოთხედზე მეტი. რადგან ვალების გადახდას პირი არ უჩანდა, გადახდისუუნარო მემამულეებს ვალების ნაწილი ჩამოეწერათ.

1866 წელს თბილისში გაიხსნა რუსეთის სახელმწიფო ბანკის თბილისის კანტორა, ხოლო 1871 წელს – თბილისის კომერციული ბანკი. ცხადია, ყოველივე ეს ხდებოდა ადგილობრივი ხელისუფლებისა და მეტროპოლიის ძალისხმევით. მოგებაც, რასაკვირველია, უცხო ძალის ხელში ხვდებოდა.

აღნიშნული გარემოების გამო ქართული საზოგადოებრიობის მოწინავე ნაწილში გაჩნდა იდეა ქართული ეროვნული ბანკის დაარსებისა. არჩილ ჯორჯაძის მიხედვით, „საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ბანკის საჭიროების გამორკვევამდე სწავლა-განათლებისათვის საზოგადო თანხის მოგროვებასა სცდილობდნენ. და დიმიტრი ყიფიანიც თავდაპირველად იმის

¹ ამონაწერი „ამიერკავკასიის საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზიდან“ ამავე პრიკაზში დაგირავებულ გლეხთა რაოდენობის შესახებ თბილისის გუბერნიაში. შალვა ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1950, გვ. 134. სხვათა შორის, აღნიშნული დოკუმენტი შედგენილ იქნა სპეციალურად დიმიტრი ყიფიანისათვის, როგორც მასალა საგლეხო რეფორმის პროექტისათვის.

ცდაშიაც იყო, რომ სწავლა-განათლების საქმისათვის ცალკე თანხა ყოფილიყო, მაგრამ მალე ეს ორი საქმე ერთმანეთს გადააბა და მით საფუძველი ჩაუყარა დიდ საქმეს¹; „სწავლა-განათლებისათვის ცალკე თანხის შეგროვება გადაიფიქრეს, რაკი ბანკის საქმეს დაუკავშირეს ეს საქმეც“².

ცნობილია, რომ ყმა-გლეხთა პირადი განთავისუფლებისათვის მხოლოდ თბილისის გუბერნიის მასშტაბით ხელისუფლებას მნიშვნელოვანი თანხა უნდა გაეღო. დიმიტრი ყიფიანს აზრად მოუვიდა ამ თანხის საფუძველზე ჩვენში, ასე ეთქვათ, ეროვნული ბანკი დაეარსებინათ. მომავალი ბანკის ძირი — კაპიტალი უნდა შედგენილიყო საერთო თანხის ერთი მეხუთედიდან (20%). ბანკს, კრედიტის გაცემის გარდა, უნდა ჰქონოდა საქველმოქმედო ფუნქციაც: მოგების ხარჯზე უნდა შეწოდენენ ღარიბ მოსწავლეებს (თავად-აზნაურთა შვილებს) განათლების საქმეში.

დიმიტრიმ თითოეულ მაზრის უფროსს (სულ ოთხს თბილისის გუბერნიის მასშტაბით) მიმართავდა წერილით³. შეახსენებდა თავად-აზნაურთა განათლების მძიმე მდგომარეობას. მათ დიდი არჩევანის შესაძლებლობა არ ჰქონდათ: იყო ორი სასწავლებელი — თბილისის გიმნაზია და ქალთა სამასწავლებლო ინსტიტუტი. პირველ პანსიონში ირიცხებოდა ასამდე კანდიდატი, ინსტიტუტში კი — ორმოცდაათზე ცოტათი მეტი. ასე რომ, თითოეულ მათგანში წელიწადში ათ-ათი ან თორმეტ-თორმეტი თუ შევიდოდა.³ თუ ამ მიზნისათვის „ფულის მოკრების განზრახვა რაოდენგზისმე უწინაც წარმოქმნულა ჩვენს საზოგადოებაში“, ამჯერად უკვე იოლად მოსაგეარებელი გახლდათ, შეიძლებოდა დამატებით 150 ყმაწვილის (ქალის და ვაჟის) აღზრდა. „ჩვენი საქმე ამით ერთ კარგს ნაბიჯს გადასდგამს დაწინაურების გზაზედ; და საქმე ხომ მოგეხსენებათ, პირველი ნაბიჯია; მზრუნველობა, ზედამხედველობა, კეთილ ზნეობის დანერგვა ამ ჩვენი

1 ა. ჯორჯაძე, წერილები, 492.

2 იხ. შ. ჩხეტია, საგლეხო საქმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 322-24.

3 იქვე, გვ. 323.

ახალ მოსწავლეთა შორის ვალად დავსდეთ ჩვენგანვე აღ-
მორჩეულს პირებს, რომელნიც თბილისში მსახურობენ“.¹

თვითონ ახალი იდეის ავტორი კისრულობდა: „ამაზედ
დაწერილებითის პროექტის შედგენა, მმართველობის წი-
ნაზე შეამდგომლობა, და სხვა საქმის დასაწყობი (დასაწყე-
ბი) განკარგულება, სხვათა შორის ესეც, რომ თავნი მარად
ხელუხლებლად იყოს და იმისი სარგებელი მხოლოდ ამ
საქმესა ხმარდებოდეს, ეს ყოველივე საკუთრად ჩემი ვალი
არის, და წესდებას შევადგენ და თავის დროზედ გაგაშინ-
ჯებთ“.²

ამასთანვე, დიპლომატიური ტაქტიც იყო გამოყენებული:
„ამას მე ვითხოვდი საზოგადოებისაგან დიდის ვედრებით.
მაგრამ ვიცი, – რომ ჩვენს საზოგადოებას თხოვნა კი არ
უნდა ამისი, – მხოლოდ მოგონება (შეხსენება) უნდა; წი-
ნააღმდეგობას თუ ინებებს ვინმე, მე ამას ვერას დროს ვი-
კისრებ (წარმოვიდგენ) და ქართველთ კეთილშობილებას მე
ამას ვერ ვაკადრებ“.³ „თვითონ ჩვენი მარშალი რას იმეტებ-
სო, თუ იკითხა ვინმემ, – მე დიდის სიამოვნებით გადავსდებ
ნახევარს იმ ფულიდამ, რაც ჩემსა და ჩემის ძმების ოჯახს
შეხედება, ე.ი. 50 პროც. ერთის სიტყვით, რასაც უეზდის
შეკრებულება დააწესებს, მეც სიხარულით თანა წარვხდე-
ბი“.⁴

მაგრამ მოფერებამ და პირადმა მაგალითმა დიდად ვერ
გაჭრა და დიმიტრიმ საჭიროდ სცნო, რომ თავის იდეის
განხორციელებისთვის მას უსათუოდ გრიგოლ ორბელია-
ნის ავტორიტეტი სჭირდებოდა. ამიტომ გვერდზე გადასდო
თავისი ძველი წყენა უკანასკნელის მიმართ და, საერთო
საქმის ინტერესებიდან გამომდინარე, 1864 წლის არა უა-
დრეს 31 აგვისტოს ასეთი უადრესად დიპლომატიური ხასი-
ათის წერილით მიმართა: „მოწყალეო ხელმწიფეო, კნიაზო
გრიგოლ დიმიტრისძე! კერძოობითად მე იქნება დანაშაული

1 დასახ. წიგნი, იქვე.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 323.

4 იქვე, გვ. 324.

მიმძღოდეს რაიმე ისეთი თქვენს წინაშე, რომ ღირსი ვიყო წყრომისა, თუმცა კი დიდის სიამოვნებით შევინანიებდი (მოვინანიებდი), რომ ვიცოდე; მაგრამ რაც მოხდა, მოხდა. მარშალი ვარ ახლა და საკუთრად ამ წოდების ეალდებულებით მოგმართავ თქვენს ბრწყინვალეებასა. დიდს შემწეობას გეუდრებით არა ჩემთვის, არამედ საზოგადო საქმისათვის, რომელსაც უეჭველია ყურადღებასაც მიაპყრობთ და არც თქვენის კეთილის გულისაგან შეუწყნარებლად განაგდებთ.

პირი მომირთმევია ამასთანავე უეზდის მარშლებთან ჩემი მიწერილობისა და საქმის აქედან მოიხსენიებთ. თუ თქვენის სახიერის გრძნობით სასარგებლოდ კპოვით ეს საქმე ჩვენის საზოგადოებისათვის, პირადს ჩემს დამდურებას ნუ გაიხსენებთ და თვით საქმეს დაავალეთ თქვენის სიტყვითა და მონაწილეობითა. უღრმესის პატივისცემით და მარად ერთგული დაეშთები თქვენის ბრწყინვალეებისა“¹.

1864 26 ოქტომბერს სიღნაღის, თბილისის, გორისა და თელავის მაზრების წინამძღოლებმა თხოვნით მიმართეს დიმიტრი ყიფიანს, ვითარცა თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშალს, რომ გამოეთხოვა მთავრობისაგან ნებართვა (ბიუროკრატიულ სახელმწიფოში ეს პირობა აუცილებელი გახლდათ!) შესაბამის მაზრებში თავად-აზნაურთა საგანგებო კრებების მოწვევის შესახებ, რათა განხილული ყოფილიყო „სააღმზრდელო-სათავად-აზნაურო ფონდის“ შექმნის საკითხი.

1864 წლის 9 ნოემბერს დიმიტრიმ მოწოდებით მიმართა უკვე თავად-აზნაურობის წევრებს. სათანადო ნებართვის მიღების შემდეგ დაიწყო მაზრებში თავად-აზნაურთა საგანგებო კრებების ჩატარება. ასე მაგალითად, 17 დეკემბერს ასეთი კრება ჩატარდა გორის მაზრის მასშტაბით, 1865 წლის 15 იანვარს – თბილისისაში, 23 იანვარს – სიღნაღისაში, ხოლო 2 თებერვალს – თელავისაში. ყველა ამ კრებაში თვითონ დიმიტრი უშუალოდ მონაწილეობდა, მანამ-

1 დ. ყიფიანის წერილი გრ. ორბელიანისადმი სათავად-აზნაურობანკის დაარსების საქმეში დახმარების აღმოჩენის შესახებ. შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 322.

დეც ნახულობდა ყველა მემამულეს, არწმუნებდა რა ბანკის დაარსების აუცილებლობაში და სთხოვდა მონაწილეობის მიღებას ბანკის ძირი კაპიტალის შექმნაში.¹ საბოლოოდ, ოთხივე მაზრაში 492 ხმით (46-ის წინააღმდეგ) დიმიტრისეული იდეა მოიწონეს². ოთხივე მაზრაში ჩატარებული თავად-აზნაურთა საგანგებო კრების შედეგები 1865 წლის 10 მარტს დიმიტრის სათანადო თხოვნითურთ, წარედგინა მთავრობას დასამტკიცებლად.

დიმიტრი ყიფიანის შესაბამისი შეხედულებანი დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარის“ 1864 წლის მეთერთმეტე (ნოემბრის) ნომერში. იგი თავად-აზნაურობას ამჯერადაც შეახსენებდა: „პრიკაზის ვალი თუ დროზედ ვერ შეგვაქეს; დაგირავებული მამული ხომ გვეყიდება და საუკუნოდ გვეკარგება“, რა დაგვიშლის ჩუშნს ბანკს ისეთი სარგებელი დაუწესოთ, რომ ჩუშნთვის სასარგებლო იყოს? რა დაგვიშლის, ისეთი კანონები დაუდგინოთ, რომ ჩუშნს ბანკში შეტანილი მამული კი არ გვესყიდებოდეს, დროებითად შევიდოდეს ხოლმე ბანკის გამგეობლობაში მანამდის ვალი გაიწმინდებოდეს“³. ამიტომაც ჩვენ თვითონ, საკუთარი ძალებით უნდა დაეაარსოთო უფრო სასურველი ბანკი. ჟურნალში ეკითხულობთ: „სამართლით და წინათ-მხედველობის (წინდახედულების – გ.ყ.) ვალდებულებით რიგი იქნებოდა, რომ ეს ფული სულ ერთიანად, ან უმეტესი ნაწილი მაინც, შესანახავად გადაგვედვა ჩუშნის შულებისა და მემკვდრეებისათვის“⁴; „და თუ ბანკის შემოსავლისა რომელიმე ნაწილი ჩუშნის შილებისა და შთამომავლობის აღსაზრდელად გადავსდეთ, – მაშინ გთხოვთ კარგად დაუფიქრდეთ ამას, – რაოდენად შეიმსუბუქებთ თქუშნს მამობრივს ვალდებულებასა და რამოდენად ფულს მოუმართავთ ჯელს საზოგადოების განათლებასა!! ხომ კარგათ იცით, რომ დღეიდან (ამიერიდან

1 ა. თელია, ქართული სათავად-აზნაურო ბანკი და ილია ჭავჭავაძე. თბ., 1989, გვ. 17.

2 იქვე.

3 ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურების მარშლის აზრი, შესახებ თავად-აზნაურობის ბანკისა“, „ცისკარი“, 1864, №11, გვ.14.

4 დასახ. სტატია, გვ. 14.

- გ.ყ.) განათლებად არის ჩუშნი ფეხზედ დამაყენებელი იმედი!"; „რა კარგი იქნება, რომ შავი დღისათვის ორიოდე შაური გვექნება? რა საქები იქნება, და რა მოწიწებით, წარმოსთქვამენ ის შეილები, ის შეილის-შეილები, რომელნიცა მიიღებენ იმ უკუგდებულს ფულებიდგან განათლებასა“².

აქვე აღნიშნულია ესეც: „რა დაგვიშლის რომ ჩუშნს ბანკს ისეთი სარგებელი დაუწესოთ, რომ ჩუშნთვის სასარგებლო იყოს? რა დაგვიშლის, ისეთი კანონები დაუდგინოთ, რომ ჩუშნს ბანკში შეტანილი მამული კი არ გვესყიდებოდეს, დროებითად შედიოდეს ხოლმე ბანკის გამგებლობაში მანამდისინ ვალი გაიწმინდებოდეს (გაისტუმრებოდეს). ასე რომ ვისაც ბანკის ვალი ემართება, ან თვითონ იმას, ან იმის შვილსა თუ შულის შულსა თვისი მამულის დახსნა და გატანა ყოველთვის შეეძლებოდა“³. ეს გარემოება დიმიტრისათვის პრინციპული მოსაზრება გახლდათ. სწორედ ამის გამოისობით მოხდა განხეთქილება მასსა და ილიას შორის, რასაც შემდგომ დავინახავთ.

ვიდრე ხაზინიდან ფულის გაცემა დაიწყებოდა (1865 წლის მაისიდან), 17 აპრილს დიმიტრიმ თხოვნით მიმართა თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორს გლეხები გაეთავისუფლებინათ თავად-აზნაურობისათვის მიცემული თანხის 20%-ის დაკავებისგან. ეს ოცი პროცენტი უნდა მოთავსებულიყო, კერძო ანაბრების სახით, რომელიმე საკრედიტო დაწესებულებაში, ახალი ბანკის დამტკიცებამდე. მანამდე ეს იდეა „ველიკი კნიაზმა“ მოიწონა.⁴

მაზრებში ჩატარებული თავად-აზნაურობის საგანგებო კრებების შედეგები 1865 წლის 10 მარტს ეცნობა თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშალ დიმიტრი ყიფიანს სათანადო თხოვნით, რომ წარედგინა ისინი მთავრობაში დასამტკიცებლად. ამასთანავე მითითებული იყო კანონთა კრებული მე-9 ტომის 122-ე მუხლი, რომლის მიხედვითაც, თავად-

1 იქვე, გვ. 10-11.

2 იქვე, გვ. 16.

3 იქვე, გვ. 18.

4 შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, გვ. 325.

ვად-აზნაურთა ხაზინის შექმნა და შენატანების რაოდენობა რომ მთავრობას დამტკიცებინა, საჭირო გახლდათ გადაწყვეტილება, რომელსაც მხარს დაუჭერდა კრების წევრთა არანაკლებ 2/3-ისა. აღნიშნულ კრებებზე ეს გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა ხმების აბსოლუტური უმრავლესობით, ანუ 10:1 შეფარდებით¹. უმცირესობაში უმეტესად იყვნენ მდიდრები, რომლებიც ვერ ხედავდნენ ბანკის დაარსების აუცილებლობას.²

ეს 20 პროცენტი უნდა მოთავსებულიყო, კერძო ანაბრების სახელით, რომელიმე საკრედიტო დაწესებულებაში, ახალი ბანკის წესდების დამტკიცებამდე.

დიმიტრისეული იდეა (პროექტი) გადამდები (კარგი გაგებით) აღმოჩნდა და მან გამოძახილი დასავლეთ საქართველოს ქუთაისის გუბერნიის – თავად-აზნაურობაშიც პოვა. 1866 წლის 6 აპრილს ქუთაისში მოწვიეს თავად-აზნაურთა ყრილობა, რომელზედაც მიიღეს გადაწყვეტილება მომავალი (აქაური საგუბერნიო) ბანკისათვის გადაედოთ მთავრობისაგან ყმების განთავისუფლების საფასურად მიღებული თანხის 10-%. აირჩიეს შესაბამისი კომისიაც, რომელსაც დაევალა ბანკის წესდების შედგენა.

ამის შემდგომ თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობა ძალიან გადაერთო ბატონყმობის გაუქმებასთან დაკავშირებული საკითხების მოგვარებით. მათი ყოფნა აუცილებელი გახლდათ სოფლებში, სადაც ამ დროს მიწების გამიჯვნა დაიწყო.

1867 წლის გაზაფხულს კელაე განახლდა მუშაობა თბილისის ბანკის დასაარსებლად. ამ დროისათვის, ცხადია, დიმიტრის უკვე მზად ჰქონდა ბანკის წესდების პროექტის საწყისები (პრინციპები), რომელიც ამავე წლის აპრილში დაეგზავნა მიმართვის სახით თბილისის გუბერნიის მაზრების წინამძღოლებს სახელწოდებით „საკეთილშობილო ბანკზე“.

1 ა. თელია, ქართული სათავად-აზნაურო ბანკი და ილია ჭავჭავაძე, გვ. 17-18.

2 იქვე.

დიდად სამწუხაროდ, მაგრამ საესეებით კანონზომიერად (ქართველთა ტრადიციულ ბედოვლათობას თუ გავეითვალისწინებთ) საჭიროა თანხა არ შეგროვდა: თავად-აზნაურობის ორ მესამედზე მეტმა უარი განაცხადა სავალდებულო თანხის გადახდაზე. თავი უფრო გამოიჩინა (დადებითი აზრით) კახეთის ორივე მაზრამ, დიდად პასიურობდა ყველაზე დიდი მაზრა – გორისა, თუმცა ანტონ ფურცელაძე და ვახტანგ თულაშვილი აქ ძალზე აქტიურობდნენ სიტუაციის გამოსასწორებლად. საერთოდ პასიურები იყვნენ მდიდარი თავადები, რომელთაც, ვიმეორებთ, სჯეროდათ, რომ ინდივიდუალური ძალისხმევით შეძლებდნენ დასახული მიზნის მიღწევას. მათ აიყოლიეს თვით აზნაურთა ერთი ნაწილიც. საბოლოოდ მოხდა ისე, რომ 300-350 ათასი მანეთის ნაცვლად მხოლოდ 73.000-ს მოუყარეს თავი.¹ ასე რომ, დიმიტრი, საგუბერნიო ბანკის დამწესებელი თავად-აზნაურობის თანხმობით, იძულებული გახდა ადგილობრივი მთავრობისაგან გამოეთხოვა 160.000 მანეთი,² ე.ი. ის თანხა, რაც ხელისუფლებისაგან გადახდილ ფულად ოდენობას ორ მილიონამდე შეავსებდა.

1867 წლის 4 და 6 მაისს შედგა თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა კრება. მეორე დღეს სპეციალურად იმსჯელეს ბანკის დაარსების თაობაზე, ცხადია, დიმიტრიმ შესაბამისი მოხსენება წაიკითხა და „გუბერნიის თავად-აზნაურობის კრებამ ერთი ხმით (ერთხმად – გ.ყ.) მოიწონა მისგან მოსმენილი პლანი საზოგადოებითი ბანკის დაფუძნებაზე“.³ ამორჩეულ იქნა „განსაკუთრებითი კამიტეტი“ წესდების შესადგენად. საპატიო პრეზიდენტად დაასახელეს გრიგოლ ორბელიანი („იმას ხმა ექნება, გარნა ვალდებული არ იქნება, რომ ყოველთვის კამიტეტში დაესწროს“). ამდე-

1 დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

2 ცნობილი ფაქტია, რომ 1871-72 წლებში რუსეთის გუბერნიებში ფუნქციონირებდა თერთმეტი სათავად-აზნაურო-საადგილმამულო ბანკი, რომელთაგანაც თითოეულს მთავრობა დაეხმარა 1-2 მილიონი მანეთით. იქვე, გვ. 43.

3 ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის შეყრილობაზედ, „დროება“, 19 (30) მაისი №20, 1867.

ნად, ნამდვილი, მოქმედი პრეზიდენტის მოვალეობას აღასრულებდა დიმიტრი. საპატიო წევრი იყო ოთხი („კომიტეტში მხოლოდ მაშინ დაესწრებიან, როცა ტფილისში იქნებიან“). „ნიადაგი“ (მუდმივი) წევრი იყო 17, ხოლო თითოეული მაზრიდან – ორ-ორი (სულ – რვა). კომიტეტში შედიოდა ოთხი მაზრის უფროსი. ამდენად ამ ამორჩეული ორგანოს წევრთა რაოდენობა სულ 35-ს აღწევდა¹. კრების დადგენილები-სამებრ „წესდება და „პროტოკოლი“ (კრების ოქმი) უნდა წარდგენილიყო უმაღლესის დამტკიცების გამოსათხოვნელად“, „ამასთანავე თანხმობა უნდა გამოეთხოვოთ იმ განსაკუთრებით საგნებზედ, რომელნიც გუბერნიის მარშლის წინადადებაში მოხსენებულნი იყვნენ“².

რაკი ბანკის დაარსების საქმე და მისი წესდების შედგენა უკვე არაგისში ბადებდა ეჭვს, მთავრობამ დააარსა სპეციალური კომისია, რომელსაც დაევალი იმ წესდების განხილვა, რასაც მას თავად-აზნაურობა წარუდგენდა, კომისიას ასევე თვალყური უნდა ედევნებინა ბანკის საქმის მიმდინარეობისათვის და, თუ საჭირო იქნებოდა, ხელმძღვანელობაც კი გაეწია მისთვის.³

დ. ყიფიანი დაწმუნდა, რომ მის მიერ ნაგარაუდები ბანკის წესდების პროექტის შედგენა უფრო ძნელი აღმოჩნდა. ამის მიზეზი გახლდათ თავნი კაპიტალის სიმცირე. ამიტომ პირველი პროექტი, რომელიც გადაცემული ჰქონდა სამთავრობო კომისიას, უკან დაიბრუნა და დაიწყო ზრუნვა ახალი პროექტის შესადგენად.

1867 წლის ზაფხულში დიმიტრი პეტერბურგში გაემგზავრა. იგი დაუკავშირდა ცნობილ ფინანსისტს (და პუბლიცისტს) ნ. ჟუკოვსკის და საბანკო საქმის კარგ მცოდნეს ნ. ეოდოვს და სთხოვა მათ, დახმარება გაეწიათ წესდების პროექტის შედგენაში.⁴

აღნიშნული რუსი სპეციალისტების ზეგავლენით დიმიტრიმ შესცვალა წინანდელი პროექტი. ახალი პროექტის

1 იქვე.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 23.

4 იქვე, გვ. 26.

მიხედვით, ბანკს უნდა მისცემოდა სააქციონერო საზოგადოების სახე. პროექტით ძირითადი კაპიტალი ბანკისა უნდა ყოფილიყო 500.000 მანეთი. სულ იქნებოდა 10.000 პაი, თითოეული 50 მანეთის ღირებულებისა. აქედან თავად-აზნაურობას ექნებოდა 6.000, ხოლო დანარჩენი 4.000 ვინც მას შეიძენდა, განურჩევლად წოდებრიობისა.¹

წესდების პროექტში შეტანილ იქნა მეორე ცვლილებაც, რაც ეხებოდა მოვალეთა პროდუქციით ვალის გასტუმრების ვარიანტს. მაგრამ ამაზე შემდგომ შეეჩერდებით.

დომიტრიმ პეტერბურგში ვერც ამჯერად მიაღწია ბანკის წესდების დამტკიცებას. თუ რატომ მოხდა ეს, დაე, ამის თაობაზე იმჟამინდელ მოღვაწეებს მოეუსმინოთ.

ილია ზოგადად აღნიშნავდა: „ბ-ნ დომიტრი ყიფიანის საკუთარი პროექტი ბანკისა, რომელიც მთავრობამ უარყო და არ დაამტკიცა“... უფრო კონკრეტული იყო ანტონ ფურცელაძე, რომელიც წერდა: „...სამწუხაროდ, საქმეს თვით კავკასიის მეფისნაცვლის, იმპერატორის ძმის, დიდი თავადის მიხეილ ნიკოლოზის ძის თანაგრძნობამა და მხარდაჭერამაც კი ვერ უშველა. ძირითადი მიზეზი, სხვათა შორის, იმავე მეფისნაცვლის მთავარსამმართველოს ტვინიჭყლეტიობა იყო. ასეა თუ ისე, თავად-აზნაურობის წინამძღოლობის პერიოდში ყიფიანმა ვერასგზით ვერ მიაღწია ბანკის წესდების დამტკიცებას“.² ამ სტრიქონების ავტორი იმასაც გვამცნობს, რომ დიდ თავადთან (მთავართან) ერთად ამ იდეას თბილისის გუბერნატორიც უჭერდა მხარს. თუ ასეა, მაშინ როგორ მოახერხა მთავარსამმართველოს უფროსმა, ბარონმა ალექსანდრ ნიკოლაიმ, რომელიც თავდაპირველად თვითონაც მომხრე იყო, საქმის ჩაშლა?

კომიტეტის წევრი (ტფილისის მაზრიდან) ეახტანგ თულაშვილი ამას ხსნიდა იმით, რომ მაღალ წრეებში ვერ შეიწყნარეს წესდების მიხედვით გრძელვადიანი და მოკლევადიანი სესხების შეერთება საბანკო (!) ოპერაციებთან. იგი დასძენდა: „მაგრამ დღეს ვხედავთ, რომ თითონ მთავრობამ

1 იქვე, გვ. 27.

2 იხ. ავტორის სტატია „ზავკავკასია რეჩ“-ში

გეიჟენა იმის მაგალითი, თუ რაოდენ შესაძლებელი და შესაქავეზირებელი ყოფილა თითქმის ყოველივე ის, რა ამ პროექტში იყო მოხსენებული“!

ბანკის დაფუძნების საქმე ჭიანჭურდებოდა. 1871 წელს თავად-აზნაურთა კრების გადაწყვეტილებით ისევ შეიქმნა ბანკის წესდების ახალი კომისია, ოლონდ დიმიტრის გარეშე, ახალი მარშლის რევაზ ანდრონიკაშვილის თავმჯდომარეობით. დიმიტრი ერთი პერიოდი დაუპირისპირდა ახალ კომისიას, მაგრამ მალე საერთოდ ჩამოშორდა ამ საქმეს. ჩანს, თავი იჩინა ოჯახზე დატეხილმა პირადმა უბედურობებმა. მის მიერ წამოწყებული იდეა (პროექტი) წარმატებით დააგვირგვინა ილიამ, რომლის უდიდესი ძალისხმევით თბილისის სათავად-აზნაურო-საადგილმამულო ბანკი 1874 წლის ბოლოსათვის დაამტკიცეს და მომდევნო წლის იანვრიდან მან ფუნქციონირება დაიწყო.

ჩვენ უკვე მიუვითებდით, თუ რაში მდგომარეობდა დიმიტრის პრინციპული უთანხმოება ილიასთან. 1886 წელს იგი გორის მაზრის თავად-აზნაურობის კრებაზე წაკითხულ მოხსენებაში აღნიშნავდა: „ბანკის დამფუძნებლებმა უნდა იფიქრონ თავის უანგარო მოვალის, ე.ი. თავად-აზნაურობის, შვილებზე და დააწესონ თუმიცა ახალი, მაგრამ სრულიად შესაძლებელი საქმე – მამულების გაუყიდველობა“. თუმიცა „ივერიას“ 1886 წლის 23 იანვრის მეჩვიდმეტე ნომერში (იხ. სტატია „სკოლა და ბანკი“) ავტორი წერდა: „უკეთესი მომხრე ამ საქმეში ყიფიანისა, როგორა გგონია მკითხველს, ვინ გახდა? – ბარონი ნიკოლაი, გუბერნატორი ორლოესკი, მთავრობა...

მამული შეუძლებელი მოვალესი აიღოს მოსაველელად ბანკმა ერთის, არის ან სამის წლის, ან კიდევ იმ დრომდე, სანამ ფული სავსებით არ იქნება გადახდილი, და როდესაც

1 გ. თულაშვილი, შენიშვნა ბ-ნ ნ. დ. ყიფიანის წერილის გამო: „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, ჟ. „მოამბე“, 1895, №5, გვ. 46.

სხვათა შორის, დიმიტრის შესთავაზეს მონაწილეობა მიეღო ბანკის საზედამხედველო კომიტეტის საქმიანობაში, რაზედაც უარი განაცხადა. ამის შესახებ იგი წერდა „დროების“ 1883 წლის 121-ე ნომრის ფურცლებზე.

ეს მოხდება, დაუბრუნდეს მსესხებელს ან მის მემკვიდრეებს ვალებიდან განთავისუფლებული მამული“¹.

ილია კი შეუვალი იყო: „... ეს მამულების გაუსყიდველობა ბანკის საქმეში სიზმარია და ეგ სიზმარი, მართალია, სანატრელი და სასურველია, მაგრამ მაინც სიზმარია და ოცნება. კიდევ ვიტყვით: ნეტარ არიან მორწმუნენი და ჩვენ კი ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მაგ ნეტარებას გამოკლებული ვართ“. მას არც ასეთი გამოსავალის საფუძვლიანობისა სწამდა: „იქნება გვითხრან, რომ რაკი ბანკი ჩაიბარებს მამულს, თვითონ მამული თავისის შემოსავლით გადიხდის ვალსაო. ამასაც მეტად მოკლე ფეხები აქვს. თუ თვითონ პატრონმა ბანკიდამაც ფული აიღო მამულზედ და მამულს ისე ვერ მოუარა, რომ ვალს გასძლოდოდა, ბანკმა საიდამ და როგორ მოუაროს“².

დიმიტრისეულ იდეას მხარს უჭერდა ქართველი ჟურნალისტი, „ივერიის“ თანამშრომელი იაკობ მანსვეტაშვილი. იგი წერდა: „თუ თვით ბანკს არ შეუძლიან გაუძღვეს ამ საქმეს (დაგირავენ მამულების მოვლა-პატრონობას – გ.ყ.), იქნება შევექმნათ რაიმე კერძო დაწესებულება, რომელიც ამ საქმის მოთავეობას იკისრებს და ბანკთან იმუშავენ. ამ კერძო დაწესებულებას უნდა გადაეცეს ღრობით განკარგულებაში ის მამულები, რომელიც (!) ბანკს გადადებული ექნება გასასყიდლად სარგებლის დროით (დროზე – გ.ყ.) შეუტანლობის გამო. დაწესებულებაში მოწვეულნი უნდა იყვნენ მცოდნე, ნასწავლი ხალხი, რომელსაც უნდა შეეძლოს მამულის უკეთ მოვლა, მისი გამოკეთება(გაუმჯობესება); და როდესაც ამ გზით მამული თავის დონეზე დადგებოდა, იგი ისევ ძველ პატრონს უნდა დაბრუნებოდა“³.

პარადოქსია, რომ ამგვარ მოსაზრებას თანაუგრძნობდა ამ სტრიქონების ავტორი, მომავალში ნავთობის წარმატებული მრეწველი ბაქოში, ე.ი. ეკონომიკური თვალსაზრისით

1 ი. ჭავჭავაძე, ტფილისის ქართული საადგილმამულო ბანკის კრების გამო, თსკ, ტ.7, გვ. 348.

2 იქვე.

3 ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი. ნახული და გაგონილი, ტფ. 1936. გვ. 166.

აღლოიანი კაცი. იგი ილიას უწევნებდა პროფ. ანტონოვიჩის წიგნს „სამედიკორაციო საქმე პოლონეთში“, რომელშიც თითქოსდა აღწერილი იყო ამგვარი იდეალური ბანკის საქმიანობა¹. მაგრამ იდეის უტოპიურობა ცხადი იყო, – მიუთმეტეს, იმდროინდელი საქართველო არ იყო სათანადო კაპიტალითა და მენეჯერებით მდიდარი ქვეყანა, რომ მსგავსი პროექტი განახორციელებულიყო.

როგორც ვხედავთ, დიმიტრის უნდოდა, რომ თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკი რაღაც საქველმოქმედო ორგანიზაცია ყოფილიყო. ამგვარ თვალსაზრისს კი, ვიმეორებთ, ვერა და ვერ იწყნარებდა ილია, რომლის პრინციპული მოსაზრებითაც „ვერაფერი თოკები ვერ გაუძლებს ერთს რკინის კანონს საპოლიტიკო-ეკონომიისას: მამული და ერთობ ყოველი ქონება უხეირო ხელს ეცლება და მიიზიდება ხეირიან ხელისაკენ; მცონარეს ეთხოვება და გამრჯელისაკენ, მშრომელისაკენ იწევს და მიეზიდება დაუყოვნებლივ და გაბეჯითებით“; „ამას არაფერი ღობე წინ ვერ აღუდგება და ვერ დაიჭერს. ამის წინააღმდეგ ყოველივე მეცადინეობა უქმია და ამარ“².

სხვათა შორის, ეტყობა, დიმიტრის ჰქონია საკითხის თავისებური გადაჭრის ვარიანტი. კომიტეტის წევრი ვახტანგ თულაშვილი აღნიშნავდა: „პროექტში ის წესიც იყო, რომ ჩვენს ბანკს უნდა მიეღო თვისთა წევრთაგან გასაყიდად მათი ნაწარმოები, ესე იგი, პური, ქერი, სიმინდი, ხოლო ღვინო, ხე-ტყე, შეშა და სხვ. როგორც მახსოვს, ბანკს თავის წევრთათვის, ვინც კი თავიანთ ნაწარმოებს (ნაწარმს – გ.ყ.) გამოჰგზავნიდა ბანკში გასაყიდად, უნდა წინდაწინ მიეცა რამდენიმე ნაწილი ფასისა, რომ მებატონეს ხელი მოენაცულა, თავისი საჭიროება დაექმაყოფილებინა ცოტაოდენადაც არის, ორფეხა წურბელებს³ გადაჰრჩენოდა“⁴.

1 იქვე.

2 ი. ჭავჭავაძე, ტბილისის ქართული საადგილმამულო ბანკი, თსკ. ტ. 7, გვ. 377-378.

3 იგულისხმებიან ჩარჩ-მევახშეები.

4 გ. თულაშვილი, შენიშვნა (ბ-ნ ნ. დ. ყიფიანის წერილის გამო – „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“), მოამბე, 1895, №5, განც. II, გვ. 44-45.

მაგრამ ამ წინადადებასაც გამოუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი, საღი აზრის მქონენი. იგივე ავტორი გვამცნობს: „მათი აზრი ის იყო, რომ ეგ ბანკის საქმე არ არისო, ბანკს არ შეუძლიან გაუძღვეს მაგისტანა საქმეებსო: პურს, ქერს, სიმინდს და სხვა ამისთანა ხორავს თავი შესჭამსო, ხილი დალპებაო, ღვინო დაჭანგდება და დაძმარდებაო, ბოლოს ის გამოვა, რომ ბანკი იზარალებს და თვითონ მამულის პატრონები დაიღუპებიანო!“.“

1883 წელს თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა კრებამ ბანკის საქმიანობაში ცვლილებების შეტანა მოინდომა. ზედამხედველმა კომიტეტმა ამოირჩია თავის წევრთაგან სამი პირი – დავით ყიფიანი, თავადი გიორგი თარხან-მოურავი და თავადი გიორგი თუმანიშვილი და მათგან შეადგინა კომისია, რომელსაც მიანდეს კრების გადაწყვეტილების შესრულება, ე.ი. ბანკის საქმიანობის შემოწმება რვა წლის (1875-83) განმავლობაში¹. კომისიის ერთ-ერთ წევრს, დავით ყიფიანს (დიმიტრის უფროსი ძმის ქაიხოსროს შვილს) კომისიისავე მინდობილობით დიმიტრისათვის წერილი გაუგზავნია, რომელშიც, ამცნობს რა ზედამხედველი კომიტეტის გადაწყვეტილებას და კომისიისაგან გამოსაკელეველ საგანს (საკითხს), უმორჩილესად სთხოვს მიიღოს მონაწილეობა და თავის გამოცდილებით და ცოდნით ხელი შეუწყოს კომისიის საქმეს: თან უმატებს, რომ ყოველი თქვენი რჩევა, სიტყვით თუ წერილობით გამოთქმული, იქნება ღრმა პატივისცემით მიღებული და ყურადღებით მოსმენილი“²

მაგრამ დიმიტრიმ ესეც იუარა: იგი მტკიცედ იდგა თავის

1 იქვე.

2 სხვათა შორის, ნ. გოდოვის დახმარებით 1868 წლის ბოლოს შედგენილ პროექტში, დიმიტრი თანახმა იყო დაერღვია მამულების გაუსყიდველობის პრინციპი. პროექტი მე-200 მუხლში წერია, რომ მამულის დამგირავებლებს შედავათს აცლიან ექვსი თავისი განმავლობაში და თუ ამ ხანში ვალე ვერ გადაიხადა, მამული ერთი წლის ვადით გადადის ბანკის განკარგულებაში, ხოლო თუ არც ერთი წლის გასვლის შემდგომაც ვერ გამოისყიდა დამგირავებელმა, მამული იყიდება. ათეულია, ქართული სათავად-აზნაურო ბანკი და ილია ჭავჭავაძე, გვ.27-28.

3 „ღროების“ დასახ. ნომერი.

უწინდელ შეხედულებაზე. როგორც ცნობილია, 1886 წელს საქმე მივიდა მწვავე კონფლიქტამდე, რაც გამოიხატა მასსა და ილიას შორის ცნობილ პოლემიკაში.

ყოველივე ეს ამჯერად ისტორიის კუთვნილებაა და, მით უმეტეს, ობიექტურ, პირუთენელ განსჯას საჭიროებს. თუ ვის მხარეზე იყო სიმართლე, ამას ჩვენი საზოგადოებრიობის მოწინავე წარმომადგენლები დიდი ხნის წინათ აცნობიერებდნენ. თავი დავანებოთ თვითონ ერთ-ერთ მონაწილეს, ილიას, ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „საეჭვო არ არის, რომ ამ სტრიქონების დამწერის პირადი თვალსაზრისით დ.ი. ყიფიანი ძლიერ ბეჯითად ემსახურებოდა იმ წოდებასა და პირთა პრივილეგიურებულ ინტერესებს, რომელთა წარმომადგენელიც ის იყო. მაგრამ სამართლიანობა გვაიძულებს ვთქვათ, რომ ამ მხრივ ის ყოველთვის ხელმძღვანელობდა არა პირადი გამორჩენით, არა შეხედულებათა სივიწროვით, არამედ იდეალისტური აზრით, რომ რაკი იკისრა რაიმე ინტერესების დაცვა, უნდა დაეცვა ისინი თუნდაც საკუთარი თავის საზიანოდ“¹. არჩილ ჯორჯაძე შენიშნავდა: „სურვილი მამულის გაუსყიდველობისა ისეთი დიდი ჰქონდა დიმიტრი ყიფიანს, ბანკის საშუალებით თავად-აზნაურობის შველის და განკურნების იმედი ისეთი ძლიერი იყო, რომ იგი ვერ ხედავდა ობიექტურ ეკონომიურ პირობებს, ეკონომიურ ცხოვრების უღმობელ კანონს, რომელიც შეუძლებლად ჰყოფს ყოველგვარ ქველობას, ფილანტროფიას (!) სოციალურ ცხოვრების ფარგალში. რომანტიკოსი პოლიტიკურის რწმენით, იგი რომანტიკოსად აღმოჩნდა ეკონომიურ ნიადაგზედაც. მას სჯეროდა, რომ საქმის გაძლოლა შესაძლებელი იყო ისე, რომ რაც შეიძლება მეტი შეღავათი და სარგებლობა ჰქონოდა იმ წოდებას, რომელიც ეკონომიურად უმოქმედო და თითქმის უკვე მკედარი იყო“². სიმონ ხინდაძის აზრითაც, მსგავსი მცდელობა „იქნებოდა ჩვენი ისტორიული ცხოვრების ჩარხის უკუღმა შემოტრიალდა... წინააღმდეგ, ბანკმა უფრო

1 ნ. ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტომი 4, თბ., 1964, გვ. 312.

2 ა. ჯორჯაძე, წერილები, გვ. 503.

გაანადგურა თავად-აზნაური (!) და დასცა მისი ეკონომიური კეთილდღეობა“.¹

ასეთივე შეფასება ექნებოდა ამ ფაქტს დღესაც.² მაგრამ კვლავ არჩილ ჯორჯაძეს მოუესმინოთ: „საგულისხმო ის არის, რომ იმ დროიდან, როდესაც ჩვენმა თავად-აზნაურობამ კულტურის საშუალებით იწყო ზრუნვა თავისი წოდებრივი ინტერესების დასაცავად, მისი მოღვაწეობა ქვეყნის ინტერესებთან სასტიკ წინააღმდეგობაში აღარ იყო... ერთის სიტყვით, ჩვენი თავად-აზნაურობის კულტურულ გზაზე დადგომა დასაწყისი იყო წოდებრივობის დაშლისა და თანდათან გამორკვევა და გამოსახვა საერთო და სახალხო ინტერესებისა. და ამ მიმართულების დამწყობი (დამწყები – გჟ.) და ინიციატორი იყო დ. ყიფიანი“.³

მაგრამ რაც ამჯერად უფრო მნიშვნელოვანია, უნდა ვთქვათ, რომ ქართული ეროვნული ბანკის (ორი ბანკის) განვითარებაში დიმიტრი ყიფიანმა თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა და XIX საუკუნის საქართველოს ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში თავისი კვალი დატოვა. ჩვენი ეს ორი ბანკი რომ ეროვნული ცხოვრების ფინანსურ საფუძველს წარმოადგენდა, ეს ხომ უეჭველია და თანაც ეს ასე იყო ყოველთვის.

ფაქტია, რომ საერთოდაც დიმიტრი ყიფიანმა მხარი აუბა საზოგადოებრივ პროგრესს ბურჟუაზიული მიმართულებით, რაც გამოიხატა საგლეხო რეფორმის გატარებაში, თავად-აზნაურთა საერთო მამულების გაყოფის პროპაგანდაში. ისიც ცნობილი გახლავთ, რომ თვითონაც ცდილობდა სოფლის მეურნეობის რაციონალურად მოწყობას დაქირავებული შრომის საფუძველზე. კონკრეტულად, ცნობილმა აგრონომმა, დიმიტრის ნათესავმა (დედის მხრივ, მერეთიდან) ისაია

1 სიმონ ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. გვ. 158, აგრეთვე გვ. 168, 176-77.

2 თუმცა აკაკი წერეთელი შენიშნავდა, რომ „დაწესებულებებს“, კერძოდ თბილისის ბანკს იმხანად ცალმხრივად „უწყებდნენ ყურებას“, იგი „მარტო სადახლო ღუქანი პგონიათ-ო“. აკაკი წერეთელი, ჩემი თავგადასავალი, ქართული პროზა, წიგნი IX, თბ. 1985, გვ.119.

3 არჩილ ჯორჯაძე, წერილები, გვ. 490-491.

ფურცელაძემ მას გაუშენა საკმაოდ მოზრდილი ეენახი¹. სა-
დაც დაკავებული იყო 5-6 მუშა და 2 მეზურე, რომლებიც
ჯამაგირს ღებულობდნენ. ვაზი ჰქონდა გაშენებული სახ-
ლის წინაც, ასევე ხეხილის ბაღიც. რძლის – ნინო ტატიშ-
ვილ-ყიფიანის თქმით, „საერთოდ, მისი (დიმიტრის – გ.ყ.)
მისწრაფება იყო მეურნეობის გაერცელება (!) ჩვენ ხალხ-
ში და თვითონაც ცდილობდა მაგალითის ჩვენებას“². უნდა
ვიგულისხმოთ, რომ ხეხილისა და ვაზის ახალი ჯიშების
გაერცელებაც ამ მხარეში ისაია ფურცელაძესთან ერთად
დიმიტრის დამსახურებაც იყო. უკანასკნელი ცდილობდა
აგრეთვე ქვის კარიერის მოწყობას სოფელ ტაშისკარში.

¹ გიორგი ტატიშვილი ასახელებს 13-15 ჰა-ს. იხ. „საშვილიშვილო
მოკაეშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, II, გვ. 178. ნინო ყიფიანი კი მიუთითებს
15 დღიურს. იქვე, გვ. 118. ჩანს, უფრო სწორია ეს ციფრი.

² დასახ. კრებული, გვ. 119.

მეათე თავი

დიმიტრი ყიფიანი - თბილისის ქალაქისთავი

„მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამაზე (დიმიტრი ყიფიანი-გ.წ.) უკეთეს თავს ქალაქი (თბილისი) ვერ იშოვის... დ. ყიფიანი პატიოსანი, მხნე, ჯგერანი კაცია. მიეცით მას კარგი ამხანაგები, კარგი წევრნი გამგეობისა, მაგრამ ვეუფლაზე უწინ თვითონ ხმოვანებმა (ხმოსნებმა) შეასრულონ რიგიანად თავის მოაგაღება, და თუ ქალაქის ზაქმეები, ამ კაცის ხელში, რიგიანად არ წავიდეს, ველი გამოძგერით“.

სმარბაი მუხი

ცნობილი გახლავთ, რომ დიმიტრი ყიფიანი თბილისის ქალაქისთავი იყო. მაგრამ ამის შესახებ ჩვეულებრივად მხოლოდ გაკერით წერენ.¹ საკითხი კი უთუოდ იმსახურებს სპეციალურ განხილვას.

ჯერ საკითხის ისტორიით დავიწყოთ. 1801 წლიდან, ე.ი. ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან „შეერთებიდან“ მოყოლებული, თბილისის პოლიცია და კაეკასიის რუსული ადმინისტრაცია განაგებდა. მაგრამ ალექსანდრ მეორის რეფორმატორულმა მმართველობამ ამ თვალსაზრისითაც შეიტანა კორექტივი. ეკონომიკურმა და სოციალურმა განვითარებამ ხელისუფლება იძულებული გახადა გარკვეულ დათმობებზე წასულიყო და ახალი სოციალური ელემენტისათვის, ბერეუაზიისათვის, ანგარიში გაეწია. თბილისის მმართველობაში ჯერ კიდევ მოჩვენებითი „დემოკრატიზაცია“ იყო. შესაბამისი დებულების მიხედვით, 1866 წელს კი ჩატარდა

¹ საკითხს შედარებით ვრცლად შეეხო სიმონ ხუნდაძე, იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 95-98.

თბილისის საზოგადოებრივი მმართველობის საერთო კრების „ხმოვანთა“ (ხმოსანთა) არჩევნები. მათ ქალაქისთავად აირჩიეს გადამდგარი გენერალ-მაიორი იერემია არწრუნი, მის მოადგილედ (კანდიდატად) კი – მიხეილ ბებუთოვი. განმკარგულებელ სამმართველოში (გამგეობაში) არჩეულ იქნა რვა კაცი. თბილისის ახალ მმართველობას ძირითადად გადასახადების გაწერა და აკრება ევალებოდა. 1869 წელს ი. არწრუნი იაზონ თუშანიშვილმა (თავადმა) შეცვალა.

იმპერიის მასშტაბით შესაბამისი რეფორმის სამზადისს 1862 წელს დაიწყო. რეფორმის ჩატარება შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაევადა. მაგრამ რეფორმა წლობით გაჭიანურდა. ბოლოს, როგორც იქნა, 1870 წლის 16 ივნისს ალექსანდრ მეორემ ხელი მოაწერა უმაღლეს ბრძანებულებას საქალქო რეფორმის ჩატარების თაობაზე. ამიერიდან საქალქო არჩევნებისას წოდებრივად დაყოფის ნაცვლად შემოღებულ იქნა საარჩევნო თანრიგებიც (прапоряды). პირველ თანრიგს შეადგენდნენ მსხვილი მესაკუთრეები – სახლის მფლობელები, ვაჭრები და მრეწველები, მეორეს – საშუალო შეძლების მოქალაქენი, მესამე კი – წვრილი მესაკუთრენი, რომლებიც შესაბამისად უფრო მცირე გადასახადებს იხდიდნენ. თითოეული თანრიგი ირჩევდა ხმოსანთა ერთ მესამედს. კერძოდ, თბილისში ციფრობრივი გამოხატულებით ირჩევდნენ 72 კაცს.

შეგახსენებთ, რომ თბილისის მოსახლეობა ოფიციალურად საქალქო წიგნებში აღნუსხული 1863 წელს შეადგენდა 66.770-ს, 1886 წელს კი – 78.445-ს¹.

დაახლოებით ამ რაოდენობის მოსახლეობიდან არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა 4.494-ს. აქედან პირველი თანრიგისა იყო 45, მეორესი – 221, მესამესი კი – 4.288. ვიმეორებთ, მიუხედავად ასეთი რიცხოვრივი უთანასწორობისა, თითოეული თანრიგი ირჩევდა ხმოსანთა თანაბარ რაოდენობას, ოცდაოთხს².

ქალაქის მმართველობის ორგანოებს წარმოადგენდნენ:

1 ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია, 1801-1890წწ., თბ. 1977, გვ. 276.

2 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970, გვ. 697.

ქალაქისთავი, გამგეობა და სათათბირო, რომლებიც შესაბამისად აღმასრულებელ და საკანონმდებლო ხელისუფლებას წარმოადგენდნენ. ყველა მათგანს ირჩევდნენ ოთხი წლის ვადით. თავის მხრივ კი, სათათბირო გამოჰყოფდა მუდმივ და დროებით მოქმედ კომისიებს.

ამგვარი შეზღუდული სახის თვითმმართველობა საქართველოში (იმჟამინდელ თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში) ჯერ თბილისში, შემდეგ ქუთაისში, ფოთში, გორში, ახალციხეში, ბოლოს, 1890-იან წლებში: თელავში, სიღნაღში, დუშეთში, ახალქალაქში, სოხუმსა და ოზურგეთში შემოიღეს.

თბილისში საქალაქო რეფორმის გატარებისათვის მზადება 1874 წლის დამდეგიდან დაიწყო, არჩევნები კი დაინიშნა ამ წლის ნოემბრისათვის. არჩეულ იქნა 72 „ხმოვანი“ (ხმოსანი). თავის მხრივ, თბილისის სათათბიროს ხმოსნებმა ქალაქისთავად აირჩიეს იაზონ თუმანიშვილი, რომელიც ავადმყოფობის გამო მალე გადადგა.

1875 წლის 14 თებერვალს დაინიშნა ახალი არჩევნები. ხმოსანმა სიმონ ამიროვმა (პროფესიით ექიმმა) წამოაყენა დიმიტრის კანდიდატურა, თან დასძენდა: „დარწმუნებული ვარ, რომ, ამ ჩვენი საქმეების მოსათავსებლად (მოსაწესრიგებლად – გ.ყ.), დახლართული მდგომარეობიდან გამოსაყვანად, ვერავინ ვერ მოუტანს ქალაქს ისეთ სარგებლობას, როგორც დ.ი. ყიფიანი“¹. გ. ე. დოლუხანოვმა კი იერემია არწრუნის კანდიდატურა წამოაყენა.

ქალაქისთავის არჩევნების წინა დღეებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, თბილისში დიდი აჟიოტაჟი ატყდა. გაზეთ „დროების“ 1875 წლის 12 დეკემბრის ნომერში (№141) აღნიშნულია, რომ ხმოსანთაგან ოცდაათამდე პირი უკვე მზადაა დიმიტრის ამოსარჩევად. თვითონ რედაქტორი – სერგეი მესხი, ცხადია, კეთილ სიტყვებს არ იშურებდა თავისი კანდიდატურის განსაზღვრებლად. იგი წერდა: „ბედნიერი (!) პასრი მოსვლია, ვინც ეს კანდიდატი დაასახელა პირველად.

¹ „დროება“, 1875, №144, 19 ქრისტესშობისთვე. იგივე გაიმეორა ა. ზუბალაშვილმა (ზუბალაშვილმა) და ს.იზმიროვმა.

ამაზე უკეთეს ქალაქის თავს ახლა ჩვენ ვერ მოვძებნით“; 2) „დ.ი. ყიფიანს აქვს ყველა ის თვისება, რაც ამ საპატიო და მძიმე თანამდებობისათვის საჭიროა“. რედაქტორი აღნიშნავდა იმასაც, რომ დიმიტრი „თვითონ არავის არ ეხვეწება, არაფერს არ ჰპირდება, არავის არაფერში არწმუნებს“.¹

მეორე, მოწინააღმდეგე „პარტია“ ასევე სიტყვებს არ იშურებდა დიმიტრი ყიფიანის განსაკუთრებულად. მოჰქონდათ ასეთი „არგუმენტები“: 1. დიმიტრი ყიფიანის არჩევა უმაღლეს მთავრობას არ მოეწონებაო; 2. აღნიშნავდნენ კანდიდატის ასაკს, აქედან გამომდინარე, ენერგიისა და გონების ნაკლოვანებას; 3. მარშლობის დროს „რიგიანად“ (წესიერად) არ იქცეოდაო. ერთ-ერთი „ხმოვანი“ (ხმოსანი) „წყალი რომ არ გაუვა“, სწორედ ისეთ ამბავს ავრცელებდა: „დიმიტრი ყიფიანისაგან ასაღები რამდენიმე ასი თუმნის ვექსილი მზათა მაქვსო და როგორც აირჩევენ, იმ წამსვე წარვადგენ და თქვენს თავს (ქალაქისათავს – გ.ყ.) შეუძლო მოვალედ გამოვაცხადებინებო“ (გაზეთის იგივე ნომერი). თითქოს დიმიტრი ყიფიანს კრედიტორები აკლდა და ეს ერთიც „მიემატა“. რასაკვირველია, მისი ქალაქისთავად არჩევის შემდეგ ეს „არგუმენტი“ გაქრა.

თავდაპირველად თბილისის ქალაქისთავობაზე პრეტენზია განაცხადა ცხრა პირმა. მაგრამ მალე შვიდმა მათგანმა უარი თქვა. ამდენად, დარჩა დიმიტრი ყიფიანისა და იერემია არწრუნის კანდიდატურები. არჩევნებს 72 ხმოსნიდან დაესწრო 64. დარბაზში („ზალაში“) ესწრებოდა ამდენივე პირი.²

კრება გახსნა ქალაქისთავის მოვალეობის შემსრულებელმა ელიმირზოვმა. მოკლე სიტყვა წარმოსთქვა ხმოსანმა, ექიმმა ს. ამიროვმა (სხვათა შორის, დიმიტრის ერთ-ერთი გულითადი მეგობარი გახლდათ). დაიწყო კანდიდატურების ჩვენება. სულ ასეთი აღმოჩნდა ცხრა კაცი. საბოლოო არჩევნებამდე ხმოსნები შეეცადნენ დაეფიქსირებინათ თავიანთი პოზიციები. დიმიტრიმ მიიღო 37 ხმა, ი. არწრუნმა კი – 5. დანარჩენ შვიდს კი თითო-ოროლა ხმა ამოუვიდათ და

1 იქვე.

2 იქვე.

რადგან იმედი არ ჰქონდათ გამარჯვებისა, ამიტომაც უარი თქვეს კენჭისყრაზე.

საბოლოო კენჭისყრამდე კელაე ატყდა კამათი იმაზე, ჰქონდა თუ არა ამ გამარჯვებულ კანდიდატს არჩევნებში მონაწილეობის უფლება. ხმოსანი დოლუხანოვი ამტკიცებდა, რომ რადგან დიმიტრი ყიფიანი ამომრჩეველთა საერთო სიაში არ არის ჩაწერილი და მხოლოდ დამატებით სიაშია მოხსენიებული, ამის გამო უფლება არა აქვს კენჭისყრისას¹. აღმოჩნდა, რომ ი. არწრუნის არც დამატებით სიაში იყო ჩაწერილი, მაგრამ, დოლუხანოვის ლოგიკით, მაინც შეიძლებოდა მისი მონაწილეობა არჩევნებში. ბოლოს და ბოლოს, როგორც იქნა, გადაწყვიტეს, რომ კენჭი ორივესათვის ეყარათ. გაიმარჯვა დიმიტრიმ, რომელმაც თავის სასარგებლოდ მიიღო 36 თეთრი, წინააღმდეგ კი – 28 შავი. „დროების“ ცნობით „სხდომაზე დამსწრე საზოგადოებამ დიდის თანაგრძნობით, აღტაცებითა და ტაშის კერით მიიღო ეს ამორჩევა“².

ისტორიკოს სიმონ ხუნდაძის შეხედულებით, დიმიტრის ქალაქისთავად არჩევისას მთავარ სოციალურ ფაქტორს წარმოადგენდა მოხელეობა.³ მაგრამ ძნელია იმის დასაბუთება, რომ 72 ხმოსანთაგან ბიუროკრატიის წარმომადგენლები (თუნდაც ერთად) გადამწყვეტი ძალისა ყოფილიყვნენ ამ საკითხზე სხვანაირი აზრი აქვს თანამედროვე ისტორიკოსს ალექსანდრე ბენდიანიშვილს, რომლის მიხედვითაც, „მართვა-გამგეობას მიუჩვეველმა ბურჟუაზიის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა, პრივილეგიური წოდების წარმომადგენლებთან

1 სხვათა შორის, ნიკო ყიფიანის მიხედვით, დიმიტრიმ არც კი იცოდა, რომ იმის მომხრეები. ცენზიც კი მოუხერხეს. იხ. მის „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, „მოამბე“, 1894, №4, გვ. 104.

2 „დროების“ (№142, 14 ქრისტეშობისთვე) მიხედვით დიმიტრიმ მიიღო 36 თეთრი და 28 შავი, ი. არწრუნმა კი 34 თეთრი და 28 შავი, თუმცა ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „იგი (დიმიტრი) ამოირჩიეს ერთი ხმის უპირატესობით განსვენებული იერემია არწრუნის წინააღმდეგ. თუმცა ყვებიან, რომ ეს ერთი ხმა, რომელმაც საქმე მის სასარგებლოდ გადაწყვიტა, მისი კონკურენტის შვილის, „მშაქის“ რედაქტორის გ.ი. არწრუნის ხმა იყო“-ო. ნიკო ნიკოლაძე, თხზ., ტ.2, თბ., 1966, გვ. 318.

3 იქვე. სიმონ ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, 1936, გვ. 97.

ერთად, ნდობა გამოუცხადა თავად-აზნაურობის ცნობილ წარმომადგენელ სახელმწიფო მოღვაწეს დ. ყიფიანს¹.

რასაკვირველია, დიმიტრი ყიფიანს თბილისის ქალაქისთავად ყოფნისას „რევოლუცია“ არ მოუხდენია. ეს ხომ საერთოდ არავის არ შეეძლო! ობიექტური პირობები ქალაქის თვითმმართველობის ნორმალური ფუნქციონირების საშუალებას არ იძლეოდა. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ქალაქის მწირი ბიუჯეტი. 1879 წლის იანვარში, როცა ახალი მოწვევის თბილისის რჩევას (საბჭოს) ახალი ქალაქისთავი უნდა ამოერჩია, დიმიტრის მოქმედება ასეთი ციფრები: 1875 წელს თბილისის ბიუჯეტი შეადგენდა 345 ათას მანეთს, 1876 წელს – 346.000-ს, 1877 წელს – 414 ათასს, 1878 წელს – 430.00-ს, 1879 წლისათვის კი უნდა ყოფილიყო 520.000.² გამოდის, რომ ასიათასიან (ჩაუწერლების ჩათვლით) ქალაქში, გნებავთ, თუ 1878 წელს მივიღებთ მხედველობაში, ერთ სულ მოსახლეზე მოდიოდა 4 მანეთი და 30 კაპიკი! ამას დაეუმატოთ ის გარემოებაც, რომ საქალაქო ბიუჯეტის დიდი ნაწილი პოლიციისა და თბილისში განლაგებული ჯარის შენახვას ხმარდებოდა.

სერგეი მესხი სტატიაში „სიძვირე“³ წერდა: მომავალ ორშაბათს ჩვენი ქალაქის რჩევაში (საბჭოში) ამ საგანზე (ფასების ზრდაზე – გ.ყ.) იქნება მოლაპარაკება (მსჯელობა – გ.ყ.). ვნახოთ, რას იტყვიან ქალაქისაგან ამორჩეულნი და დანდობილნი (რწმუნებულნი – გ.ყ.). პირნი; ვნახოთ, რა საშუალებას, რა ღონისძიებას იხმარებენ (!) ისინი ამ სიძვირისაგან ხალხის ცხოვრების შემსუბუქებისათვის“. ამგვარი პრობლემა კი უამრავი იყო.

ვიმეორებთ, რა უნდა ელონა ქალაქისთავს თბილისის ფეხზე დასაყენებლად მით უფრო, რომ მისი ქალაქისთავობის ხანა დაემთხვა რუსეთ-თურქეთის ომის (1877-1878წწ.) პერიოდს. ამ ამბავმაც, ცხადია, კერძოდ თბილისის ეკონომი-

1 იხ. მისი წიგნი „საქალაქო თვითმმართველობა და ბრძოლა მისი დემოკრატიზაციისათვის საქართველოში“, თბ., 1982, გვ. 22-23.

2 „დროება“, 1879, 23 იანვარი, №17.

3 იქვე, 1877, 4 ნოემბერი, №183.

კასა და მის ფინანსებზე უარყოფითად იმოქმედა. კერძოდ: წარმოიშვა ინფლაცია, იზრდებოდა ფასები, მაშინ, როდესაც ხელფასი იმავე დონეზე რჩებოდა.

აღნიშნულს დაეუმატოთ ხმოსანთა არაორგანიზებულობა, აბსენტიზმი (სხდომებზე დაუსწრებლობა). ამის თაობაზე სჯობს, მოუესმინოთ ფრიად გამჭრიახი გონების პატრონს – ნიკო ნიკოლაძეს, რომელიც იმხანად გაზეთ „ონიპ“-ის რედაქტორი იყო: „საბჭოს თავჯდომარე, – იგივე ქალაქის თავი, – დიმ. ივ. ყიფიანი, ასაკში შესული კაცი, საკმაოდ ჭაღარა – შერეული და ამობურცული ღია შუბლით. ლაპარაკობს ჩქარა, ბოხი ხმითა და ისეთი ინტონაციით, რომელიც მეტყველებს, რომ მუდამ ალიზიანებს ერთი რამ – როგორ უნდა სჭირდებოდეს ხალხს ყველაფრის ახსნა“¹. ცხადია, ამ სიტყვებში უპირველესად თბილისის საბჭო იგულისხმება. იგი განაგრძობდა: „დადიხარ ქუჩაში და ხედავ ისეთ პირებს, რომლებიც საბჭოს ჩინებული წევრები იქნებოდნენ, მცოდნე, გონიერ, დამოუკიდებელ პირებს, შედიხარ საბჭოში და გაოცებს კოლექტივი – ლამის მთქნარებით მოკედნენ“². იგი განაგრძობდა: „სამართლიანობა მოითხოვს, არ დაუქარგოთ დიმიტრი ყიფიანს ეს დამსახურება: მან რაღაც წესრიგი მაინც შეიტანა კამათში (დებატებში – გ.ყ.). უნდა გენახათ ენათა ბაბილონური აღრევა, რომელიც დიმ. ყიფიანამდე საბჭოში იყო ... ცხადია, არც ახლა გვიფენია საბჭოში ია-ვარდი, მაგრამ განა შეიძლება იმ და ჩვენი დროის შედარება!“³ ამას კი ნ. ნიკოლაძე წერდა სწორედ დიმიტრის ქალაქისთავობისას, 1878 წელს.

ეტყობა, დიმიტრის მხნეობა და ენერგია სხვებმაც დაინახეს და დააფასეს კიდევ (ყოველ შემთხვევაში ჯერჯერობით). ნიკო ყიფიანის მიხედვით, შემდგომ „ორი თუ სამი თვისა,

1 ნ. ნიკოლაძე, თბილისის საბჭოს ფიზიონომია, თხზ. ტ. 5, გვ. 317.

2 იქვე, გვ. 328. არა თუ ამ მოწვევის, არამედ მომდევნო საბჭოს მიმართ, რომლის წევრიც, ხმოსანი იგი გახლდათ, ნ. ნიკოლაძე ასე წერდა: „ჩვენი საბჭოც ხომ თავისი ახლანდელი მდგომარეობით სხვა არაფერია, თუ არა ადგილობრივი მმართველობის მოსამზადებელი კლასი. იქვე, გვ. 316-17.

3 იქვე, გვ. 318.

როცა ნახეს ხმოსნებმა თუ რა შეეძინა ქალაქს დიმიტრი ყიფიანის ამორჩევით, გადაწყვიტეს ნიკ.ზუბალოვის, ნიკ. ნიკოლაძის, კონსტ. ბებუთოვის და სხვათა წინადადებით, ერთხმად სამასი თუმნის მაგიურად შეიდასი თუშმანი დაენიშნათ ჯამაგირად¹.

ქალაქის საბჭოს წევრთა აბსენტიზმის გამო ნიკო ნიკოლაძე გვამცნობს: „რამდენიმე კვირის წინ ქალაქის თავი იძულებული გახდა უაღრესად მკაცრი, მაგრამ საესეებით სამართლიანი სიტყვებით შეესხენებინათ(!) მათთვის, რომ ისინი სხდომების უგულვებელყოფით უბრალოდ ქალაქის ინტერესებს ღალატობენ და ფიცის გამტეხნი არიან“².

იმჟამინდელი თბილისის საბჭოს საილუსტრაციოდ შეგერდებით „დროების“ რედაქტორ სერგი მესხის მონათხრობზე³. საქმე ეხება საბჭოს 30 ოქტომბრის სხდომას, როდესაც ერთი ფრიად უბრალო გარემოების წყალობით ქალაქისთავისა და „რჩევის“ (საბჭოს) შორის ისეთი უკმაყოფილება გაჩენილა, რომ დიმიტრი ყიფიანს თანამდებობის დატოვებაც (ახალ არჩევნებამდე რამდენიმე კვირის წინ) კი დაუპირებია.

აღნიშნულ სხდომაზე განიხილებოდა კერძო პირთაგან ქალაქის მამულების მითვისების საკითხი. ხმოსანი ს. პ. ალადათოვი სხდომის თავმჯდომარემ (დიმიტრი ყიფიანმა) ორჯერ გააჩერა, ასევე ორჯერ უთხრა, რომ თუ არ გაჩუმდებოდა, იძულებული გახდებოდა, სხდომა დაეხურა. ამ ხმოსნის შესახებ ნიკო ნიკოლაძე გვამცნობს: „ს.პ. ალადათოვი – უდაოდ ჩვენი ქალაქის საბჭოს ყველაზე ორიგინალური ფიგურაა. როდესაც ის წამოდგება, საბჭოს წევრები და მაყურებელნი ღიმილს ვერ იკავებენ, ხოლო როცა ლაპარაკობს – სიცილსაც კი“⁴. ერთი სიტყვით, ილიასეული გლახა ჭრიაშვილის ტიპი ყოფილა.

დავუბრუნდეთ „დროებას“. ხსენებული ხმოსანი – მესა-

1 ნ. ყიფიანი, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება, „მოამბე“, 1894, №4, გვ. 104.

2 თხზ., ტ. 5, გვ. 321.

3 იხ. გაზეთის 1878 წლის. 228-ე ნომერი, 8 ნოემბერი.

4 ნ. ნიკოლაძე, თხზ., ტ. 5, გვ. 323.

მედაც წამომდგარა რაღაც სისუღელის სათქმელად, რამაც სხდომის თავმჯდომარე მოთმინებიდან გამოიყვანა. მან თავისი მუქარა მართლაც აასრულა: გამოაცხადა კრების დახურვა, ადგა და დარბაზი დატოვა.

აღნიშნულ კაზუსზე საგანგებოდ უმსჯელიათ შემდგომ სხდომაზე. ქალაქისთავი ამტკიცებდა, რომ რადგან ს. პ. ალადათოვმა დაარღვია კრების „წესიერება“ (განაწესი), ამის გამო ქალაქის „წესდებულების“ (წესდების) 69-ე მუხლის ძალით იგი დასჯილ უნდა იქნეს შენიშვნის მიცემით და 3-7 დღის მანძილზე კრებაზე დასწრების აკრძალვით. მთელ საბჭოს კი, თითქოს არაფერი არ მომხდარიყოს ამაზე უარი განუცხადებია. თუმცა ყველა გამომსვლელი ამბობდა, რომ ალადათოვმა დაარღვია განაწესიო, მაგრამ ეს დარღვევა ისეთი ხასიათის არა ყოფილა, რომ ამისათვის მას რაიმე სასჯელი დაედოსო. ამის შემდგომ განუზრახაეთ, რომ მეორე საკითხის განხილვას შესდგომოდნენ. დიმიტრი შეწინააღმდეგებია ამგვარ გადაწყვეტილებას და უთქვამს, რომ იძულებულია აღნიშნული გარემოება ხელისუფლებას მოახსენოს. მეტიც, სხდომაზე, იგი გადადგომითაც კი იმუქრებოდა¹.

საერთოდ, მძაფრი დაპირისპირება, ერთის მხრივ, ქალაქისთავსა და, მეორეს მხრივ, საბჭოსა და გამგეობას შორის შეუნიშნავი არ დარჩენიათ სერგეი მესხსა და ნიკო ნიკოლაძეს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამას აცნობიერებდა იმდროინდელი საზოგადოებრიობაც.

მანამდე ადგილი ჰქონია ერთ ინციდენტს, რომელსაც ასევე დაუძაბავს ურთიერთობა დიმიტრისა და ოპოზიციას შორის, რომლის უმეტესობას სომხური წარმომადგენლობის ხმოსნები წარმოადგენდნენ. ამის შესახებ მოგვითხრობს დიმიტრის პირველი ბიოგრაფოსი ნიკო ყიფიანი (დიმიტრის უფროსი ვაჟი): „ერთი ახალი ხმოსანი უნდა დაეფიცებინათ. სამოქალაქო წესდების ძალით, ფიცი უნდა მომხდარიყო (!) ქალაქის საბჭოს სხდომაში (!) ქალაქის თავის თანდასწრებით – დასა-

1 ამასთან დაკავშირებით ნიკო ნიკოლაძე წერდა: „ქალაქის თავი შესანიშნავად მოიქცეოდა, უყურადღებოდ რომ დაეტოვებინა წესისა და ზრდილობის დარღვევის ეს მეთათსერთე შემთხვევა. თხზ., ტ. 6, გვ. 480. მაგრამ რაკი ასე მოხდა, უნდა გადამდგარიყო. იქვე, გვ. 483.

ფიცებელი ხმოსანი იყო სომეხი, სომეხთა მღვდელს (იერატერას – გ.ყ.) უნდა დაეფიცებინა. დაიწყო ხმოსანმა ფიცის თქმა სომხურად. დიმიტრი ყიფიანმა, რომლისაგანაც მაქვს გაგონილი ეს ამბავი, გააჩერა და უთხრა: რადგანაც კანონის ძალით მე უნდა დავესწრო თქვენს ფიცისთქმასა და რადგანაც მე სომხური არ მესმისო, ამიტომ გთხოვთ ან რუსულად თქვათ ფიცი, რადგანაც ქალაქის საბჭოში ყველანი რუსულ ენას ეხმარობთო, ან ქართულად, რადგანაც ეს ქალაქი საქართველოს დედა-ქალაქიაო. „ფიქრშიაც არა მქონია, მეწყენინებინა რამე სომეხთათვის, ან იმათი ნაციონალური გრძნობისათვის და კიდევაც მეგონა, რომ სომეხი ყმაწვილ-კაცი აასრულებდა ჩემს თხოვნას, რადგანაც მრავალი სომეხი (მაგალითად, გორელები, დუშელები), რომელთაც სომხური არ იციან, ლოცვას და აღსარებას ქართულად ამბობენო. რომ მცოდნოდა, ამ ჩემი მშვიდობიანი თხოვნიდან რა გამოვიდოდა, ჩემს დღეში არ ვიფიქრებდი და არ მოვთხოვდი ყმაწვილ-კაცს, ფიცი რუსულად ან ქართულად ეთქვაო – ამბობდა შემდეგში დიმიტრი ყიფიანი“¹.

რასაკვირველია, დიმიტრი შორს იყო შოვინიზმისაგან საერთოდ და კერძოდ სომხებისადმი. ამაზე ერცლად ლაპარაკობდა ნიკო ყიფიანი². მოსაგონარია აგრეთვე „ქშწ-კგს“-ის დაფუძნების ამბავი. ვახტანგ თულაშვილი მოგვითხრობს, რომ როდესაც გრიგოლ ორბელიანმა წამოაყენა წინადადება, მომავალი საზოგადოებისათვის ეწოდებინათ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, „ამაზე დიმიტრი ყიფიანმა უპასუხა, რომ ეგ სახელი ვერ გამოვა რიგიანიო (უპრიანიო), რადგანაც სომეხთ, ამ ჩვენთა მოძმეთა და მეზობელთა წილი აღარ დაედებათ იმათში. რომელთა შორისაც უნდა ერცელდებოდეს წერა-კითხვა, და ეს, ჩემის აზრით, არ არის სასურველიო“³. როცა გიორგი ერისთავმა („ატამანმაც“) დაუჭირა მხარი ამ წინადადებას

1 ნიკო ყიფიანი, დიმიტრი ყიფიანი, „მოამბე“, 1894, №4, გვ.107-108.

2 იქვე, გვ. 105-07.

3 გ.თულაშვილი, შენიშვნა ბ-ონ ნ.დ. ყიფიანის წერილის გამო: „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, „მოამბე“, 1895, №5, გვ. 50.

სიყვარული, როგორც აქამდე ვიყოფილვართ სომეხთათვის ერთგულნი მეზობელნი და ამხანაგნი ლხინსა და ჭირში, ისევე ისე უნდა დაერჩეთ, ხოლო სომეხებს, როგორც სურდეთ, ისე მოიქცნენი“). „შემდეგ ამისა, კრებამ ისურვა, რომ სომეხებსაც შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება საზოგადოებაში“. როგორც უკვე ვიცით, „საზოგადოების“ დამფუძნებელ წევრთა შორის სომეხებიც ჩაეწერნენ.

მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, ქალაქისთავისადმი ოპოზიციაში მდგომმა სომეხობამ აღნიშნული კაზუსი მომდევნო არჩევნებისას დიმიტრის საწინააღმდეგოდ გამოიყენა.

შევნიშნათ, რომ ქალაქის საბჭოში მომხდარ ფაქტს უარყოფდა პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე გიორგი თუმანოვი (თუმანიშვილი): თითქოს მსგავსი ამბავი ნაკლებ სავარაუდოა, თუ მხედველობაში მივიღებთ განსვენებული დიმიტრი ყიფიანის რელიგიურ და ეროვნულ შემწყნარებლობასო.² მაგრამ ჩვენ არა გვაქვს საფუძველი არ ვერწმუნოთ უადრესად პატიოსან მთხრობელ ნიკო ყიფიანს, რომელიც მსგავს რამეს ვერ შესთხზავდა. თანაც მოტანილი ვრცელი ციტატიდან ხომ ჩანს, რომ დიმიტრის აღნიშნული ამბავი უნებლიედ და არა ბოროტი განზრახვით შეემთხვა, რასაც იგი ძალიან ნანობდა. თავის მხრივ, ამ ცნობას ეყრდნობოდა ალექსანდრე ხახანაშვილიც³.

ნიკო ყიფიანის გარდა აღნიშნულ ამბავს ადასტურებდა ნიკო ნიკოლაძეც. გიორგი თუმანიშვილის (თუმანოვის) აზრის საწინააღმდეგოდ, თითქოს ეს ინციდენტი 1894 წლამდე (როდესაც ჟურნალ „მოამბეში“ ნიკო ყიფიანმა დაბეჭდა დიმიტრის ბიოგრაფია) არავის არ გახსენებიაო, ნიკო ნიკოლაძე 1879 წლის 23 იანვარს გაზეთ „Озор“-ში (№368) წერდა: „როცა ბ-ნმა ყიფიანმა არ მისცა ხმოსანს, რომ მშობლიურ ენაზე დაედვა ფიცი, ამით უფალი ქალაქისთავი თვითონებურად კი არ მოქმედებდა, არამედ იძულებით, მაგრამ, სამ-

1 იქვე.

2 Г.М. Туманов, Характеристики и воспоминания, книга первая, второе доп. издание, Тифлис, 1913, გვ. 98.

3 А. Хаканов, Очерки по истории грузинской словесности, выпуск 4-й, Литература XIX века, М., 1906, გვ. 549.

წუხაროდ, პასუხისმგებლობის მთელი სიმძიმე მარტო მის მხრებს დააწვა“-ო.¹

თუმცა იგივე გიორგი თუმანოვი (თუმანიშვილი) განაცხადებდა: „მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი თუ ამ ინციდენტს სინამდვილეში ჰქონდა ადგილი, იგი ყოველ შემთხვევაში არ ყოფილა მიზეზი დ. ი. ყიფიანის აურჩევლობისა მეორე ვადით“.² ამას არც ჩვენ უარეყოფთ. მთავარი მიზეზი კი სულ სხვა გარემოებაშია მოსაძებნი. მოთხრობილი ამბავი კი, უბრალოდ საბაბს წარმოადგენდა.

1879 წლის 14 იანვარს ახლად არჩეული ხმოსნები (საერთოდ კელაე 72 კაცის შემადგენლობით, მაგრამ ამჯერად უფრო ნაკლები რაოდენობით) ახალი ქალაქისთავის ამოსარჩევად შეიკრიბნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ სერგეი მესხი, კრიტიკულად იყო განწყობილი წინა მოწვევის ქალაქის საბჭოსა და გამგეობის მიმართ, მაინც აღნიშნავდა: „მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამაზე (დამიტრიზე – გ.ყ.) უკეთესს თავს ქალაქი ვერ იშოვის. მართალია, იმას ახლა ბევრი ემდურებიან (!)... რა ჰქმნას მარტო თავმა (სიტყვის პირდაპირი გაგებით – გ.ყ.), თუ ნაწილი სხეულისა იმას არ ემსახურება, თუ მთელი აგებულებაა უხეირო, რიგიანად ვერ ასრულებს თავის მოვალეობას? ამას გარდა დ. ი. ყიფიანს ისეთ ღროს შეხედა ქალაქის თავობა, როდესაც ანგელოზიც რომ ჩამოეყვანათ ციღამ, ისიც კი ვერ დაიმსახურებდა საზოგადო თანაგრძნობასა და მადლობას...“³ და დასძენდა: „ჩემი კანდიდატი დღეს არის ისევე ქალაქის ძველი თავი უფ. დამიტრი ივანეს ძე ყიფიანი“.

სერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვა ჟურნალისტებიც ცდილობდნენ აქტიურად დაეჭირათ მხარი დამიტრი ყიფიანისათვის. როგორც ჩანს, 1878 წლის დეკემბერში, ჟურნალისტთა ერთი ჯგუფი შეიკრიბა „დროების“ რედაქციაში დამიტრი ყიფიანის მხარდასაჭერად.⁴

1 თხზ. ტ.7, გვ. 351.

2 იხ. მისი დასახ. წიგნი, იქვე.

3 „დროება“, №10, 1979 წ. 14 იანვარი.

4 ნიკო ნიკოლაძე, თხზ. ტ 5, გვ. 334.

1879 წლის 14 იანვრის არჩევნების წინ გამართულ სხდომაზე დიმიტრიმ ასეთი სიტყვა წარმოსთქვა: „თქვენ იწყებთ ქალაქის სამისახურს და ჩემს თავს მოვალედ ვრაცხ რამდენიმე სიტყვა გითხრათ, იქნება ჩემი გამოცდილება დაგეხმაროთ თქვენ თანამდებობის აღსრულებაში.“

თქვენ ბევრი საქმე მოგელისთ, დიდი შრომა, ძველმა რჩევამ ქალაქისამ ვერ დაიმსახურა საზოგადო თანაგრძნობა. ყველგან: საზოგადოებაში, კლუბებში, გაზეთებში აცხადებდნენ იმაზე უკმაყოფილებას, ყველა ემდუროდა.

მაგრამ უნდა მოგახსენოთ, რომ ეს საყვედური და უკმაყოფილება ყოველთვის საფუძვლიანი არ იყო. ამბობდნენ, მაგალითად, რომ ქუჩები ისე ტალახიანი არისო, რომ ადამიანი დაიღრჩევა (ჩაიხრჩობა) ლაფშიო. ამბობდნენ, ქალაქი სრულებით არ არის განათებულიო, ერთმა ვიღაცამაც (ვინმემ) კინაღამ შებლი მთარტყა ფანრის ბოძსა ისეთი სიბნელეა ქუჩაშიო. ამბობდნენ, ქალაქის ხაზინა ცუდს მდგომარეობაში არისო, ყურის მგდებელი არაეინა ჰყავს ბაზარსო, ქალაქის შემოსავალი თან-და-თან ჰკლებულობსო და სხვ. და სხვ.

მაგრამ საფუძვლიანი რამეებიც ისმოდა და იწერებოდა და ეს საფუძვლიანი საყვედურები ის გახლავთ, რომ ხმოვანები (ხმოსნები) ერთობ გულ-გრილად, ერთობ დაუდევრად ასრულებდნენ თავიანთ თანამდებობას.

მაგრამ რაც უნდა იყოს, ამგვარი გაუწყნარებელი (განუწყვეტელი) ჩივილი და უკმაყოფილება ქალაქის თვით-მმართველობაზედ მავნებელია, არა თუ მარტო ქალაქის თვითმმართველობისათვის... მავნებელია მით უფრო, რომ ჩვენი ქალაქის გამგეობა მართალია ისეთი ცუდი არ არის, ის ბევრ რუსის ქალაქების გამგეობას არ ჩამოუდგება (ჩამოუვარდება) უკან“¹.

6 იანვარს გაზეთი „Тифлисский Вестник“-ი წერდა, რომ „ობზორის“ განცხადებით, ქალაქისთავის თანამდებობაზე დიმიტრი ყიფიანის კანდიდატურა „მშაკმა“, „ტიფლისკი ვესტნიკმა“ და „დროებაში“ წარმოადგინესო². ამ ინფორმა-

1 „დროება“, 1879 წელი, 16 იანვარი, №11.

2 იხ. 1879 წლის 30 იანვრის ნომერი (№23).

ციას ნიკო ნიკოლაძე ამგვარად აზუსტებდა: დიმიტრი ყიფიანის კანდიდატურის წამოყენების ინიციატივა ეკუთვნისოთბილისის საბჭოს ერთ-ერთ ფრაქციას, რომელიც თავს იყრიდა ხოლმე „მშაქის“ რედაქციის შენობაში. ამ ფრაქციამ თავის წრეში მოაწყო რამდენიმე პირის, კანდიდატის კენჭისყრა. როდესაც ფარული კენჭისყრის გზით, ხმათა უმრავლესობამ დიმიტრის დაუჭირა მხარი, ფრაქციამ დაადგინა, რომ ეს კანდიდატურა საბჭოშიც წამოყენებულინა. ამის შემდეგ ხსენებულმა გაზეთებმაც დიმიტრის კანდიდატურას დაუჭირეს მხარი. ამასთანავე, „ტიფლისსკი ვესტნიკმა“ კანდიდატის ბიოგრაფიაც დაბეჭდაო¹.

საბჭოს წევრთა უმეტესობის განწყობა ისეთი იყო, რომ სურდათ მსხვილი „პოდრიადჩიკის“ (მოიჯარის) ანტონ ყორღანოვის არჩევა. როგორც „დროება“ გვამცნობს, კენჭისყრის წინა დღეს შეკრებილა ორმოციოდე ხმოსანი, რომელთაც გადაუწყვეტიათ, ხმა უკანასკნელისათვის მიეცათ.² წერილობითი კენჭისყრის შემდეგ თორმეტმა უარი თქვა კანდიდატობაზე. ასე რომ, დარჩა ხუთი კანდიდატი (დ. ყიფიანი, ნ.დ. ზუბალოვი, კ.ა. ბებუთოვი, ტ.ა. ხოჯამინასოვი და ა.ა. თამამშევი). ხუთივე კანდიდატს ერთიანად უყარეს კენჭი, რის შედეგადაც დიმიტრიმ მიიღო 13 თეთრი და 51 შავი. მას გაუსწრეს კ. ბებუთოვმა (20 თეთრი, 45 შავი), ტ. ხოჯამინასოვმა (19 თეთრი, 45 შავი), ა.ა. თამამშევმა (21 თეთრი, 44 შავი).

ამრიგად, ყველაზე მეტი ხმა მოაგროვეს ა. ყორღანოვმა და, კ. ბებუთოვმა („ტიფლისსკი ვესტნიკ“-ის რედაქტორმა). დიმიტრი კი მეოთხე ადგილზე გავიდა, გაუსწრო რა მხოლოდ ნ.დ. ზუბალოვს (12 თეთრი, 52 შავი).³

პარადოქსია, რომ ა. ყორღანოვი არ დასწრებია კრებას და უფრო მეტიც, თავისი თანხმობა წერილობითაც არ დაუდასტურებია. ჩათვალეს, რომ რამდენადაც ვერც ერთმა ვერ მიიღო საჭირო უმეტესობა, კენჭი ხელმეორედ ეყარათ. მეორე დღეს ა. ყორღანოვმა მიიღო 35, კ. ბებუთოვმა – 4,

1 ნ. ნიკოლაძე, ადგილობრივი მიმოხილვა, თხზ., ტ. 5, გვ. 233-34.

2 იხ. „დროების“ დასახ. ნომერი.

3 იქვე.

დანარჩენებმა კი უარი განაცხადეს¹. ასე რომ, დარჩა ეს ორი კანდიდატი.

მიუხედავად აღნიშნულისა, ნიკო ნიკოლაძე, რომ იტყვიან, თავგანწირულად იბრძოდა საბჭოსა და კანდიდატის წინააღმდეგ². ხმოსანთა თავყრილობას (საბჭოს) მან ასე მიმართა: „ყველამ ვიცით, რომ ახლა დრო შეიცვალა; ძველი დრო აღარ არის. ახლა ცოტ-ცოტათი შესაძლებელია გამოაშკარავდეს ზოგიერთი არ სანაქებო და მრუდე საქმეები. ვხედავთ ხშირად, რომ მთვარობა გამოძიებას ნიშნავს და ეს გამოძიება ზოგიერთ პოდრიადჩიკების ოინებს გამოაშკარავებს ხოლმე... როგორ მოგეწონებათ თქვენ, რა სირცხვილი იქნება ჩვენთვის, რომ ერთ მშვენიერ დღეს გავიხედოთ და ვნახოთ, რომ ჩვენგან ამორჩეული პირი, ჩვენი წარმომადგენელი წამოაბრძანონ სასამართლოში ორ ჟანდარმებ(!) შუა იმისთანა ბოროტ-მოქმედებისათვის, ეთქვათ, როგორც ხშირად სჩადიან ხოლმე პოდრიადჩიკები და მეიჯარდრეები!?... რა პირით უნდა გამოუჩნდეთ მაშინ ქვეყანაში? რას იტყვიან ჩვენზე?“³ მაგრამ, როგორც დავინახეთ, ნიკო ნიკოლაძის გაბრძოლებას შედეგი არ მიჰყოლია, მის სიტყვებს ყრუ კედელი დახედა.

საბოლოო არჩევნებისას სხდომის თავმჯდომარე დიმიტრი ყიფიანმა განაცხადა, რომ მას ახლა უადგილოდ ეჩვენება ყოველი ამგვარი კამათი და დაე, კენჭისყრას შეუუდგეთო. სანამ შესაბამისი პროცედურა დაიწყებოდა, ხმოსანმა პავლე იზმაილოვი გამოაცხადა, რომ რადგან კ. ბებუთოვი ჩემს მიერ არის წარდგენილი, ამის გამო ნება მიბოძეთ, უკანვე წავიღო მისი კანდიდატურა და ამდენად, ნულარ ეუყრით კენჭსო.

საბოლოოდ არჩევნების შედეგად ა. ყორღანოვმა – დიმი-

1 იქვე.

2 არჩევნებში ნიკო ნიკოლაძეც მონაწილეობდა, მაგრამ მან წინასწარ კენჭისყრაში მხოლოდ ერთი ხმა მიიღო.

3 იქვე. სხვათა შორის, სერგი მესხი, რომელიც ხშირად აკრიტიკებდა ხოლმე ნიკო ნიკოლაძეს, ამჯერად მას ეთანხმებოდა და დასძენდა: „მაგრამ რაც უნდა იყოს, ამისთანა მკვახე სიტყვა ამისთანა ხალხისათვის ხანდასხან კარგია, გამაფხიზლებელია... დაე შეიტყონ – თუ ვინ არიან და ვის ირჩევენ...“ „დროება“, 1879, 30 იანვარი.

ტრი ყიფიანის წარმატებულმა მეტოქემ – მიიღო 47 ხმა 17-ის წინააღმდეგ¹. მაგრამ, ჩანს, „ტრიუმფატორი“ ა. ყორღანოვი შეშინდა და მალე უარი განაცხადა. მის მაგიერ არჩეულ იქნა ალექსანდრე მატინოვი (1843-1909) – ერთ-ერთი დიდი ქარხნის მსხვილი მეპაიე, რომელსაც თბილისის ქალაქისთავის თანამდებობა 1890 წლამდე ეკავა.

ასე დამთავრდა დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობა თბილისის ქალაქისთავის თანამდებობაზე. მარცხის მიზეზი, ცხადია, არ უნდა ვეძებოთ უშუალოდ დიმიტრის პიროვნებაში, მის ინტელექტუალურ, მორალურ და საქმიან ნიშან-თვისებებში.² ერთ-ერთი ნამდვილი მიზეზი უნდა ვეძებოთ სომხურ პლუტოკრატიაში (მდიდართა ბატონობა), რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა ქართველებს შემდგომაც, დიდი ხნის განმავლობაში, უჭირდათ. თუ აზნაურმა დიმიტრი ყიფიანმა ერთ დროს, მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა, მაინც დაძლია ძველი, ფეოდალური არისტოკრატიის წინააღმდეგობა, ასევე 1885 წელს გაიმარჯვა ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლობისათვის ბრძოლაში, ახალი ბურჟუაზიული ურთიერთობის პირობებში ფულის, კაპიტალის (თანაც უცხოელთა) წინააღმდეგ უძლური აღმოჩნდა.

ამიერიდან რამდენიმე წლის მანძილზე დიმიტრი დაუბრუნდა ოჯახურ ცხოვრებას. ცხოვრობდა სოფელ ქვიშხეთში და შეუდგა „ისევ, ნამდვილად როგორც ცინცინატი მიწის მუშაობას, ვენახების გაშენებას“ (ნიკ. ყიფიანი). ამგვარ საქმიანობას, რასაკვირველია, იგი ინტელექტუალური შრომითაც ავსებდა.

1 „დროება“, 1879 წელი, 30 იანვარი.

2 სიმონ ხუნდაძე წერდა: „ქალაქის წინაშე წამოჭრილი ახალი ეკონომიური ამოცანების შესაფერისად ხელმძღვანელობა მათ (ძველი მოხელეობის წარმომადგენლებს – გ.ყ.) არ შეეძლოთ. ეს ბუნებრივია, რადგან ძველი მოხელე ვერ გახდებოდა კაპიტალიზმის განვითარების მეთაურად“. იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 95. გამოდის, რომ იგი უარყოფდა ეროვნულ („ნაციონალურ“) მომენტს დიმიტრი ყიფიანის დამარცხებაში. იქვე, გვ. 96.

მეთერთმეტე თავი

დიმიტრი ყიფიანის წვლილი «ქართველთა უორის წერა-კითხვის გაგავრცელებელი საზოგადოების» დაფუძნებასა და საქმიანობაში

„წ.კ.გ. საზოგადოებას“ ეოველს ჩვენგანს ისეთი
დაწესებულებად მიგვაჩნია, რომელსაც თვითველი ქა-
რთველი თვალის ჩინივით უნდა გაუფრთხილდეს“.

ივანე ჯავახიშვილი.

ხალხის ფართო მასების განათლების საქმე ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის განმანათლებლების ოცნება იყო. მეცხ-
რამეტე საუკუნის დასაწყისით ევროპასა და და აშშ-ში ამ
მხრივ საკმაოდ თვალსაჩინო წარმატებებს მიაღწიეს. ამის
საჭიროება განსაკუთრებით მწვავედ იგრძნეს ეროვნულად
დამონებულია სლავმა ხალხებმა. სერბეთში აღნიშნული
ფუნქციის აღმსრულებელი საზოგადოება, სახელწოდებით
„Матица“, დაარსდა 1826 წელს, ჩეხეთში – 1831 წელს, ხორ-
ვატეთში – 1842 წელს, ლუჟიცელ სერბებში – 1847 წელს,
გალიციაში – 1848 წელს, მორავიაში – 1850 წელს, ხოლო
სლოვაკეთში – 1863 წელს.

სწორედ აღნიშნული ისტორიული გარემოება ჰქონდა მხედ-
ველობაში ილიას, როცა წერდა: „სლავიანებმა, რომელთა
ვინაობასაც სხვადასხვა მტერი მიუჩინა ისტორიამ, სულ ამ
საქმეს მოახმარეს თავისი დრო და მეცადინეობა. ამისათვის
თავგანწირულ კაცებს დღესაც წმინდანებისავეთ ღოცულო-
ბენ და თავყანსა-სცემენ. მათი უკეთესი წარმომადგენელნი
იმით ქაღულობენ, იმით ღიბერალობენ, რომ მაგ საქმეს
მისდგომიან და მაგით სულდგმულობენ. დღესაც მაგ საქმეს

ზედ აკედებიან და, რასაკვირველია, არ მოეშეებიან, ვიდრე – თავისას არ გაიტანენ. თავის ვინაობის აღსადგენად და ქვეყნის დასახარად – თავისი წარსული ხელახლად ააყენეს საფლავიდან, გამოსწორიკეს, მისხლობით ასწონეს, გოჯით გაზომეს ყოველისფერი, რაც ძველად ჰქონდათ, რაც მათს ეროვნებას, მათს ვინაობას, ნაციონალობას შეადგენდა და სარჩულად ედება. გაუცოცხლეს თავიანთ ერს პოეზიის შემწეობით დიდებულნი სახენი ძველის გმირებისა, ქვეყნისათვის თავდადებულებისა, ძველის ქველობისა, ძველის კაცურ-კაცობისა. მოაგონეს, ისტორიის შემწეობით, დავიწყებული სახელოვანნი დღენი წარსულისა, აღადგინეს, გასწმინდეს, გააძლიერეს დედა-ენა, ჟამთა ვითარებისაგან გარყვნილი და შეღახული. ამ გზით გამოაბრუნეს, გამოაცოცხლეს თითქმის სასიკვდილოდ გადადებული ერი. ერმა თავისი ვინაობა გაიგო, შეიტყო რა ყოფილა, რა არის და რის იმედი უნდა ჰქონდეს, შეიტყო და ფეხზე დადგა, ფრთა შეისხა. ამისი მაგალითი, სხვათა შორის, ჩეხელები არიან“¹.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, იღია ჰქმნიდა შესაბამის სამოქმედო პროგრამას: „აი საგანი და აი გზაც მისდა მისაღწევად. აი რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმაწვილ-კაცობა, მთელის ევროპის მეცნიერებით და გამოცდილების ფარ-ხმალთ შეჭურვილი, აი რა მოედანი უნდა შემოიხაზოს თავისის მოქმედებისათვის და რა გზა უნდა ამოირჩიოს... ყმაწვილ-კაცობა (ახალგაზრდობა) უნდა მომზადდეს ბეჯითის და ზედმიწევნილ ცოდნითა, უნდა, რამდენადაც შესაძლოა, ძირეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს ევროპის გამოცდილება, და ამ თოფიარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს. უამისოდ, იმ მოედანზედ, რომელიც ჩვენ ზემოთ ვიგულისხმეთ, კაცი ერთ ნაბიჯსაც რიგიანად და სამკვიდროდ ვერ წარსდგამს, და იმ საგანს და გზას, რომელიც ჩვენ აღენიშნეთ, ვერაფერს საბოლოოდ ვერ დააჩნევს. ... ეს საგანი და ეს გზა სახეში უნდა გეჭონდეს სულ მუდამ, ვიდრე ესეთნი დრონი მეფო-

¹ შინაური მიმოხილვა. 1881 წელი, მაისი. ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტომი V, გვ. 97.

ბენ... ნამდვილად გულშემატკივარმა საქართველოს შვილმა ეს სიტყვები უნდა დაიწეროს გულის-ფიცარზე და სხვაზედ არაფერზე არ წაიტყუოს ჭკუა და ხელი.

ყოველის ჩვენგანის მოქმედების საწყაო, საზოგადო საქმეებში, თუ ლიტერატურაში, მართო ის უნდა იყოს, თუ ვინ რამდენად ასრულებს და მისდევს ამ ჩვენთვის მიღებულ საგანსა და გზას. სხვა საწყაო ტყუილია და ამაო; სხვისი ბაძი იქნება და არა ჩვენის თავის საჭიროებაზედ გამოჭრილი¹.

სამწუხაროდ, აღნიშნულ გზაზე, ჩვენ, ქართველებმა, დავივიანეთ. მაგრამ, როგორც იქნა საქმე დაიძრა. ამის თაობაზე დიმიტრის ბიოგრაფოსი – მისი უფროსი ძე ნიკო ყიფიანი წერს: „დიმიტრი ყიფიანის მარშლობის დროს დაიბადა აზრი ერთი საზოგადოების შედგენისა – ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა. დიმიტრი ყიფიანს გარდა, ამ საზოგადოების დამაარსებელნი, როგორც მახსოვს, იყვნენ: კონსტანტინე მამაცაშვილი, ილია ჭავჭავაძე, ბესარიონ ღოდობერიძე, ვახტანგ თულაშვილი, მიხეილ ყიფიანი². ამათ შეადგინეს წესდება და წარუდგინეს მთავრობას. წესდება დამტკიცდა. საზოგადოება შესდგა³. მოტანილ ციტატაში რამდენიმე უზუსტობაა, რაც ჩვენს შემდგომ თხრობაში გამოჩნდება. მთავარი ის გახლავთ, თითქოს დიმიტრი ყიფიანი ყოფილიყო ამ დიდი საქმის ინიციატორი. უკანასკნელს იმდენი დამსახურება მიუძღვის ქართველობის წინაშე, რომ არ სჭირდება ზედმეტი რამის მიმატება.

სინამდვილეში საქმე სხვაგვარად იყო და მის დასაწყის ისტორიას აღვადგენთ უშუალო მონაწილეების – იაკობ გოგებაშვილისა და ვახტანგ თულაშვილის მონათხრობის მიხედვით.

როგორც ჩანს, 1870-იანი წლების დასაწყისში თბილისში, იოსებ მამაცაშვილის ოჯახში იკრიბებოდნენ საზოგადოებრივად აქტიური პირნი, რომელთაც გადაწყვიტეს, რომ

1 დასახ. წიგნი, გვ. 97-98.

2 იგულისხმება დიმიტრის ნათესავი (დიმიტრი იყო ზაალის – მიხეილის მამის – ბიძაშვილი) მიხეილ ზაალისძე ყიფიანი (1833-1891).

3 იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, „მოამბე“, 1894, №34, გვ.97-98.

ყოველთვიურად საღაროში შეეცანათ სულ მცირე ერთი მანეთი მაინც. ამ თანხით ააშენეს სკოლა სოფელ ხოულეში (სატირო მიწის ნაკვეთი თაყაღმა ჯავახიშვილებმა შესწირეს). ინიციატორთა ჩანაფიქრით, სკოლა უნდა ყოფილიყო ოთხწლიანი და ყველა საგნის სწავლება ქართულ ენაზე უნდა წარმოებულიყო. მაგრამ ხელისუფლებამ მათ ნება დართო, ქართულად ესწავლებინათ სამი წლის მანძილზე, ხოლო მეოთხე წელს კი სწავლება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო. ამ გარემოებამ დიდად გაანელა ინიციატორთა ენთუზიაზმი. აუცილებელი იყო ფართო ხასიათის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების შექმნა. მაგრამ, მოგეხსენებათ, ჯანსაღი იდეიდან საქმემდე ხშირად დიდი მანძილი ძვეს ხოლმე. ასე მოხდა კერძოდ მოცემულ შემთხვევაშიც.

ჯგუფის ერთ-ერთმა მონაწილემ, ილიას დასის წარმომადგენელმა ვახტანგ თულაშვილმა ჩასთვალა, რომ იდეის რეალიზაციისათვის ხელსაყრელი მომენტი დადგა რუსეთთურქეთის 1877-1878 წლების ომის დროს. იგი მოგვითხრობს: „დადგა 1877 წელიწადი და, როგორც მკითხველსაც ესომება, დაიწყო რუს-ოსმალთა ომი. ამ წლის აპრილის რიცხვებში გამოვიდა რუსეთის მთავრობისაგან მოწოდება (воззвание) ქართველი ერის მიმართ. მთავრობა ამ მოწოდებაში იხსენიებდა, რომ საქართველო მუდამ რუსტის მთავრობის ერთგული ყოფილა და ქართველი ტომი (აქ პირველად იყო ნახმარი რუსულად სიტყვა „картвелское племя“) განთქმულია თვისი ეაჟაკობითა და სხვა-და-სხვა ამისთანა ქება ჩვენის სამშობლოსი და მისის ერისა. ვიფიქრე, რომ ეს დრო სწორედ კარგი დროა ჩვენის აზრის განსახორციელებლად-მეთქი“¹...

ვახტანგ თულაშვილმა გადასწყვიტა ესარგებლა პეტერბურგში „საიმპერატორო თავისუფალ-ეკონომიურ საზოგადოებასთან“ არსებული „წერა-კითხვის კომიტეტის“ არსებობის მაგალითით. ისე, მსგავსი საზოგადოებანი რუსეთში 1860-იანი წლებიდან მოყოლებული სხვა ადგილებშიც არ-

1 გ. თულაშვილი, შენიშვნა (ბ-ნ ნ.დ. ყიფიანის წერილის გამო: „დებიტრი ყიფიანის ცხოვრება“. ჟ. „მოამბე“, 1895, №5, გვ. 48-49.

სებობდა. ისინი დაწყებითი სკოლების გარდა, აფუძნებდნენ სახალხო სახლებს, აწყობდნენ ლექციების კითხვებს და ა.შ. ესენი, ცხადია, ფუნქციობდნენ რუსულ ენაზე. მაგრამ სასურველი შესაბამისი ქართულ დაწესებულება თუ შეიქმნებოდა, ცხადია, ქართულ ენაზე უნდა ემუშავა. ეს კი დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა.

ვახტანგ თულაშვილმა მისწერა ხსენებულ კომიტეტს, რომ თბილისში წესდება გამოეგზავნათ. იმპერიის დელაქა-ლაქიდან მოვიდა პასუხი, რომ ხარკოვისათვის (სასწავლო ოლქისათვის) მიემართათ, სადაც მსგავსი საზოგადოება ფუნქციონირებსო. აღმოჩნდა, რომ აქედან წესდების ერთი ეგზემპლარი გამოუგზავნიათ ქველმოქმედისა და საზოგადო მოღვაწისათვის, ზაქარია ერისთავისათვის. მთხრობელი განაგრძობს: „ნ. ცხეედაძე, ი. გოგებაშვილი და მე შევიყარენით და ვთხოვეთ დ. ყიფიანს მონაწილეობა მიეღო ამ სასარგებლო საქმეში, შეგვემუშავებინა ხარკოვის საზოგადოების წესდება და შეგვედგინა საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წესდების პროექტი“¹.

სამეულმა ჩათვალა, რომ მათი საზოგადოებრივი ავტორიტეტი დასახული იდეის აღსასრულებლად საკმარისი არ იქნებოდა და საქმის სათავეში საზოგადოებაში აღიარებული პირი უნდა ჩაეყენებინათ. არჩევანი სწორედ დიმიტრი ყიფიანზე შეაჩერეს. საკითხავია, თუ რატომ მაინცდამაინც დიმიტრი ყიფიანზე შეაჩერეს მათ თავიანთი არჩევანი და არა, მაგალითად, გრიგოლ ორბელიანზე და სხვაზე. ეფიქრობთ, ეს უსაფუძვლოდ როდი მომხდარა, მათთვის უცილობლად ცნობილი იყო დიმიტრის ღვაწლი სწავლა-განათლების საქმეში.

როგორც ვიცით, დიმიტრი 1830-1832 წლებში თბილისის გიმნაზიის პედაგოგი გახლდათ. 1841-1844 წლებში იგი იყო მდივანი „თბილისის ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოებისა“, რომელსაც ევალეობოდა ქალთა განათლების ხელშეწყობა, კოორდინირება და ქალთა სპეციალური სასწავლებლების გახსნა.

¹ დასახ. ჟურნალი, გვ. 49.

როდესაც 1846 წელს თბილისში დაარსებულ იქნა წმ. ნინოს სახელობის სასწავლებელი, მისი წესდება სწორედ დიმიტრიმ შეადგინა. იგი მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვს მანუე გადასცა და სასწავლებლის გახსნაზე სიტყვაც წარმოსთქვა¹.

1849 წელს მეფისნაცვალმა დიმიტრი „Совет попечителя Кавказского учебного округа“-ს (კავკასიის სასწავლო ოლქის სანზრუნელო საბჭოს²) წევრად დანიშნა. მალე „სასწავლო ოლქთან“ დაარსდა Комитет для начертания учебных пособий (სახელმძღვანელოების შემდგენელი კომიტეტი), რომლის წევრიც დიმიტრი გახდა. აღნიშნულ კომიტეტში ქართული ენის განყოფილების (სულ რვა განყოფილება იყო) თავმჯდომარედ კვლავ დიმიტრი დანიშნეს.

ხელისუფლებისადმი გაგზავნილ მიმართვაში დიმიტრი საკითხს ამიერკავკასიაში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხს აყენებდა³. გავიხსენოთ ისიც, რომ 1851-1864 წლებში დიმიტრი გახლდათ თბილისის გიმნაზიის საპატიო მზრუნველი. სპეციალურ თავში ჩვენ საკმაოდ ვრცლად ვილაპარაკეთ, თუ რა იყო ერთ-ერთ მთავარ მიზანი თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკისა, რომლის შექმნაში დიმიტრიმ უდიდესი წვლილი შეიტანა.

და ბოლოს, ჯერ კიდევ 1870-იან წლებში ქეიშხეთში, დიმიტრისეულ სახლში ფუნქციობდა საზაფხულო სკოლა, რომელშიც 20-30 ყმაწვილი სწავლობდა, რის შესახებაც წერდა „დროება“⁴.

როგორც ვახტანგ თულაშვილი გვაუწყებს: „დ. ყიფიანმა წინაპირველად (თავდაპირველად – გ.ყ.) არ ისურვა მონაწილეობა მიეღო ამ საქმეში, მაგრამ შემდეგ ჩვენი აზრი მოეწონა, დაგვეთანხმა და კვირაში ერთხელ, ხანდისხან ორჯერ, ვიკრიბებოდით ხოლმე იმის სახლში წესდების შესად-

1 ზ. ჭიჭინაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ტფ., 1894, გვ. 24.

2 აღნიშნულ საკითხზე დაწერილებით იხ. თამაზ ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), გვ. 186-206.

3 კორესპონდენცია „ზემო ქართლი“, ზ-რ-ის ხელმოწერით. იხ. გაზეთის 1884 წლის 10 ოქტომბრის ნომერი (№204).

გენად¹. წესდებაზე მუშაობდნენ 1877 წელს და მომდევნო წლის იანუარში.

წესდების პროექტი წაიკითხეს გრიგოლ ორბელიანის სახლში შემდგარ შეკრებაზე. აქ დიმიტრიმ მოიწვია საზოგადოების მომავალი წევრები. მან კრებას წაუკითხა წესდება, რომელიც ეელამ მოიწონა. „თ-დი გრიგოლ ორბელიანი იმ აზრისა იყო, რომ ის სახელი გვეწოდებინა, რომელსაც ამ ეამად ეუწოდებთ“². მაგრამ, როგორც უკვე ვამბობდით, დიმიტრიმ მოინდომა, რომ მომავალ საზოგადოებაში მონაწილეობა მიეღოთ სომხებს წარმომადგენლებსაც, რის წინააღმდეგაც, წავიდა გრიგოლ ორბელიანი. საბოლოოდ დიმიტრიმ თავისი გაიტანა და ისინი საზოგადოების დამფუძნებელი წევრებადაც კი აირჩიეს, სახელდობრ: გრაფი მიხეილ ლორის-მელიქოვი, თავადი იაზონ და ისააკ თუმანიშვილები, ალ. ანანოვი, მიხ. შაჰ-პარონიანცი და სხვ.

კრების დადგენილებით წესდების პროექტის ხელისუფლებისადმი წარდგენა დაევაღათ დიმიტრის, ილიას და ბესარიონ ლოღობერიძეს, რომელსაც იმხანად სახალხო სკოლების დირექტორის თანამდებობა ეკავა. თითქმის ოთხი თვე დასჭირდა ვახტანგ თულაშვილს იმისათვის, რომ პროექტისათვის საჭირო ხელმოწერები შეეგროვებინა. წესდების პროექტი ხელმოწერებითურთ მან გადასცა დიმიტრის, რომელმაც, თავის მხრივ, 24 ივნისს იგი გადასცა კაეკასიის მეფისნაცვალ მიხაილ რომანოვს. ამასობაში ამუშავდა მეფის რუსეთის ბიუროკრატიული მანქანა და სამთავრობო ინსტანციის შემდგომ იგი გადაეგზავნა კაეკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის კანცელარიას. ძველი მზრუნველი იანუარი ნევეროვი უკვე წასული იყო თანამდებობიდან და მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებელი გახლდათ ნ.დ. მოძალევესკი, რომელმაც კატეგორიულად მოითხოვა წესდებიდან მესამე პარაგრაფის ამოღება, სადაც აღნიშნული იყო საზოგადოების მიერ დაარსებულ სკოლებში დედა-ენაზე სწავლება: „საზოგადოება თავისს მიზანს იმითი მიაღწევს,

1 „მომბე“, 1894, №5, გვ. 49.

2 იქვე, გვ. 50.

რომ სახალხო სკოლებში დასაწყისის (დაწყებით – გ.ყ.) სწავლებას დაადგენს სამშობლო (მშობლიური – გ.ყ.) ენაზედ, რომელიც ესმით მოსწავლეებს“.

თუმცა სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებელს ვახტანგ თულაშვილი კარგად იცნობდა, მაგრამ ამ ნაცნობობამ ვერ გატრა და მან მაინც მოითხოვა მესამე პუნქტის შეცვლა. პროექტის შემდგენლები იძულებულნი გახდნენ მასში ზოგიერთი ცვლილება შეეტანათ, ამიტომ მათ მოუხდათ ზოგიერთი მუხლის გადაწერა. ნ. მოძალექესკი დაუინებით იმეორებდა თავისას. როგორც ვახტანგ თულაშვილი მოგვითხრობს: „მაშინ ჩვენ აღარ დავთანხმდით და პირდაპირ ეუთხარით, რომ შეგიძლიანთ (!) თქვენი აზრი წარუდგინოთ მთავრობას და, თუ ის არ დაამტკიცებს, დაე ნუ დაამტკიცებს, ჩვენ კი მაგ მუხლს ვეღარ შევცვლით, რადგანაც მაგ მუხლის შეცვლით საზოგადოებას (იგულისხმება „წერა-კითხვისა“ – გ.ყ.) წაერთმევა ღონისძიება თავისი დანიშნულება აღასრულოსო და სხედა სხე.“

25 მარტს მეფისნაცვლის მთავარმა სამმართველოში გააგზავნა დიმიტრისა და სხვათა მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტი. როგორც იქნა, 31 მარტს წესდება დაამტკიცეს. „საზოგადოებაში“ იგი მიიღეს 15 აპრილს, ხოლო პირველი სხდომა დაინიშნა 15 მაისისათვის.² წესდების ტექსტი კი დაიბეჭდა „დროებაში“³ „საზოგადოების“ დაარსებიდან აღბრული გაჯანჯლება (волокинта) სულაც არაა გასაკვირველი, თუ გავითვალისწინებთ მეფის რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების ბიუროკრატიული ხასიათს და, განსაკუთრებით, მის მისწრაფებას კერძოდ ქართველი ხალხის (ერის) ასიმილაციისადმი. ამ გარემოებათა გათვალისწინებით უფრო

1 დასახ. ჟურნალი გვ. 51-52.

2 როგორც დავინახეთ, „წ-გ-გ საზოგადოების“ დაარსების იდეა და მცდელობა მისი დაფუძნებისა არ შეიძლება ოდენ ერთი პიროვნების აქტიურობას დაუკავშიროთ. ამერიკელი ისტორიკოსის (სომხური წარმომავლობისა გახლავთ) რონალდ სიუნის მიხედვით კი ეს პატივი მხოლოდ – იაკობ გოგებაშვილს ეკუთვნის. იხ. მისი „The making of The Georgian Nation“, მეორე გამოცემა, 1994, გვ. 133.

3 იხ. 17, 18, 20, 25, და 27 მაისის ნომრებში.

ისაა საოცარი, რომ მაინც გახდა შესაძლებელი მსგავსი საზოგადოების დაფუძნება. მართლაც, როგორ მოხდა ეს?

ილიას დასის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იაკობ მანსვეტაშვილი საზოგადოების დაარსებას მთავარ დამსახურებად უთვლის დიმიტრი სტაროსელსკის (1832-1884) – (გენერალი, სენატორი, მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოს უფროსი 1877-1883 წლებში), რომელიც ილიას ქეისლი გახლდათ (ოლღას უფროსი დის, ეკატერინეს მეუღლე). მემუარისტი გვიაზობს: „ამ სტაროსელსკიმ შემდეგში, ილიას ნათესაობის გამო, დიდი შემწეობა აღმოუჩინა, როდესაც წერა კითხვის საზოგადოების წესდება მთავრობას (ადგილობრივს – გ.ყ.) წარედგინა დასამტკიცებლად. იმ დუხჭირ დროს, როდესაც მძვინვარებდა იანოვსკი¹, რომელსაც განზრახვა ჰქონდა სკოლებში სრულიად მოესპო ქართული ენის სწავლება, იმ დროს, ვიმეორებ, სტაროსელსკის წყალობით, მთავრობა გვიმტკიცებს ისეთ წესდებას, რომელიც ქართველ საზოგადოებას უფლებას ანიჭებდა ჰქონებოდა საკუთარი არამც თუ პირველ-დაწყებითი სკოლები, არამედ საშუალო სასწავლებლებიც. ქართული ენის სწავლებასაც ამ სასწავლებლებში, წარმოიდგინეთ, საპატიო ადგილი ჰქონდა დათმობილი“².

იაკობ გოგებაშვილიც ფიქრობდა, რომ „სტაროსელსკი სახელმწიფო გვამია (პირია), მეტად ნათელი მიმართულები-სა, უყვარს საქართველო, როგორც თავისი მეორე სამშობლო, რომელმაც ოჯახობრივი (ოჯახური) ბედნიერება მიანიჭა, არის მემამულე საქართველოსი და ჩვენთვის არ დაიშურებს ამ ძვირფას უფლებას თუ მას საფუძვლიანად დაეუსაბუთებთ მეთქი“³.

დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მკვლევრის თამაზ ჯოლოგუას მოსაზრებითაც, „ბედნიერი დამთხვევით, იმ დროს საქართველოში არ იმყოფებოდა კავკა-

1 იგულისხმება კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი კირილ იანოვსკი.

2 იაკობ მანსვეტაშვილი, მოგონებები. ნახული და გაგონილი, ტფილისი, 1936, გვ. 157-78.

3 იაკობ გოგებაშვილი, როგორ დაარსდა „წერა-კითხვის საზოგადოება“, რჩეული თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1990, გვ. 256.

სიის მეფისნაცვალი მიხაილ რომანოვი და მის მოვალეობას ასრულებდა გენერალი სვიატოპოლკ-მირსკი¹ (ერთი საიმედო „მოკავშირე“ გენერლის ოჯახშიც იყო „შეგზავნილი“ – მისი მეუღლე საზოგადოების დამფუძნებელ ჯგუფში იყო შეყვანილი²).

საზოგადოების დაარსების საქმეში აღნიშნული მომენტები, თუმცა მნიშვნელოვანი, მაინც გადამწყვეტი როდი იყო. ჩვენი აზრით, მთავარ მომენტზე მიაწვდებოდა ვახტანგ თულაშვილი (იხ. ზემოთ). იმავე აზრს აგრძელებდა ექვთიმე თაყაიშვილი. თავის „მოგონებანში“ იგი აღნიშნავდა: „დიმიტრი ყიფიანმა ისარგებლა რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს (1877-78 წწ.) შექმნილი ვითარებით, როდესაც კავკასიის ფრონტზე ომმა რუსეთთავეს სახიფათო ხასიათი მიიღო, და ქართველების, როგორც კავკასიაში მოწინავე ერისა და საუკეთესო მამაცი მხედრობის, ერთგულებას რუსთათვის დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. მთავრობა ნამდვილად დამფრთხალი იყო და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, უსვამდა თავზე ხელს ქართველებს, ოღონდ არ გვიღალატონო, და იყო ერთი მანიფესტების გამოშვებაში: „Нашъ благородныйъ грузинскій народъ“-ო და ასეთები! სწორედ მაშინ იხელთა დრო დიმიტრი ყიფიანმა და შეადგინა წესდება საზოგადოებისა, რომელსაც ქართველთა შორის წერა-კითხვა და ცოდნა უნდა გაეცრცელებინა“³.

აღბათ, უპრიანი იქნება, გავიხსენოთ შესაბამისი გარემოება. აღნიშნული ომის დროს ქართველებისაგან შედგენილ იქნა მოლაშქრე მილიციონერთა 102 ასეული, რომელშიც 18.395 კაცი ითვლებოდა. ამათგან 63 ასეული ქვეითი იყო, ხოლო 39 ასეული – ცხენოსანი. სულ საქართველოდან რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომში თოფქვეშ დადგა 25.000 კაცი⁴. (აღსანიშნავია, რომ როდესაც ხელისუფლება შეუდ-

1 მანამდე მეფისნაცვალის თანაშემწე გახლდათ.

2 თ. ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, კრებულში „მწიგნობარი“, თბ., 1989, გვ. 222.

3 ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული შრომები, ტომი I, თბ. 1968, გვ. 332

4 საქართველოს ისტორია (დამხმარე სახელმძღვანელო) ნიკო ბერძენიშვილის რედაქტორობით, თბ. 1958, გვ. 520.

გა ქართული ლაშქრის („მილიციის“) შედგენას, გლეხობის ნაწილიც დიდი ენთუზიაზმით ჩაეწერა ლაშქარში). ომში თავი გამოიჩინეს გენერლებმა: ზაქარია ჭავჭავაძემ, ალექსი ქუთარაძემ, მიხეილ ამირეჯიბმა, ივანე ამილახვარმა და სხვებმა; ოფიცრებმა: პოლკოვნიკმა მიქაძემ, პოლკოვნიკმა კვინიტაძემ, მაიორებმა იოსელიანმა და ჭავჭავაძემ, შტაბს-კაპიტანმა ორბელიანმა, პორუჩიკმა ფანშულიძემ და სხვებმა. ამას დაეუმატოთ ისიც, რომ ქართველობა რუსთა არმიას დახმარებას უწყევდა სურსათ-სანოვაგით, ფურაჟით, ტვირთის გადაზიდვით, ბინებით და ა.შ. ამ საქმეზე კი ათასობით ქართველი გლეხკაცი იყო დასაქმებული თავიანთი ხარ-კამეჩებით, ურმებით და ცხენებით).¹

ცხადია, ყოველივე ზემო აღნიშნული ქართველებმა მეფის ცენტრალური თუ ადგილობრივი ხელისუფლების წინაშე მარტოდენ თავის მოსაწონებლად და გამოსაჩენად როდი გააკეთეს, არამედ პატრიოტული მოსაზრებით – რომ რუსეთის გამარჯვების შემთხვევაში დაეიბრუნებდით ჩვენს ისტორიულ მხარეს. მართლაც, დაგვიბრუნდა აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი და ტაოს ჩრდილოეთი ნაწილი – ოლთისი. ჩანს, წარმოებული ომის ერთ-ერთ დადებით გამოვლინებას წარმოადგენდა საქართველოში 1879 წელს დაარსებული „საზოგადოებაც“.

მაგრამ „წესდებულების“ დამტკიცება ქართული იმჟამინდელი საზოგადოებრიობის საბოლოო გამარჯვება როდი იყო; მეფის ბიუროკრატია ცდილობდა, რაც შეიძლება შეეფერხებინა „საზოგადოების“ საქმიანობა. განსაკუთრებით ვერ ეგუებოდა მესამე პარაგრაფის სრულ ფუნქციობას ანუ ქართულ ენაზე სწავლებას.

დაეუბრუნდეთ თვით „საზოგადოების“ ისტორიას, უპირველესად შეეჩერდეთ წესდების (ანუ „წესდებულების“, როგორც მაშინ იტყოდნენ და წერდნენ) ზოგიერთ მომენტს. მისი თავდაპირველი სათაური ასეთი იყო: „წესდებულება ტფილისის საზოგადოებისა, რომელმაც წიგნის ცოდნა უნდა გაახშიროს (გაავრცელოს) ქართველებ შუა, სადაც

მოსახლეობენ (ცხოვრობენ) კავკასიის სანამესტნიკოში“. საზოგადოება მოიხსენიებოდა „წიგნის – ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სახელწოდებითაც.

„საზოგადოების მიზნის თაობაზე აღნიშნული იყო: საზოგადოებას მიზნათა აქვს წიგნის ცოდნისა და თავდაპირველი სწავლის (სწავლების) გავრცელება საქართველოში, სადაც კი კავკასიის სანამესტნიკოში ისინი მოსახლეობენ (ცხოვრობენ).

საზოგადოება ამ მიზნების მისაწევენლად (!)

ა. სადაც შკოლები არის გახსნილი, იმათ ხელს უმარტავს;

ბ. სადაც საჭირო იქნება, ახალი შკოლების გახსნას ემარება, ან თვითონა ჰხსნის თავის ხარჯით.

გ. სახალხოთ წიგნების კითხვასა ჰმართავს და საკითხაუებსა (სამკითხველოებს) ჰხსნის;

დ. გამოსცემს სახელმძღვანელოს¹ და სხვა წიგნებსა სახალხო საკითხავად, აგრეთვე რამდენსაც შეიძლებს და საჭიროება მოითხოვს, თავის ამბებს დაჰბეჭდავს, ან სხვა დროებითს გაზეთსა თუ ჟურნალსა, იმ რიგითა და ზომით, როგორც ჯეროვანის წესით მთავრობა დაამტკიცებს.²

ე. შეადგენს თავისს სამწიგნობროს (ბიბლიოთეკას), როგორც თავისთვის, ისე ხალხისთვის საკითხავად; წიგნების საწყობებს, სადაც მუქთად და ფასით (ფასიანი) იქნება დასარიგებელი და პედაგოგისათვის გამოსადეგი ნივთები და წიგნები.

ვ. ყოველს ღონისძიებასა ჰხმარობს, რასაც – კი შეიძლებს, რომ შკოლებს გამოცდილი მასწავლებლები უშოვოს;

ზ. ჰმართავს საპედაგოგიო კურსებსა და მასწავლებლების თავის-მოყრასა (თავმოყრას);

თ. რომელნიც სახალხო შკოლებში უფრო ნიჭიერი შეგირდები იქნებიან, იმათგან სახალხო მასწავლებლებს მოამზადებს, ან იმ სასწავლებლებში, რაც აქამდისინ არის

1 უფრო ზუსტად „სახელმძღვანელოებს“.

2 უკანასკნელ წინადადებაში აშკარად ჩანს დიმიტრის ხელი, მისი ხასიათის კანონმორჩილი ნიშან-თვისება.

გამართული, ან-არა-და თვით (!) თავისი ხარჯით გამართავს ამისათვის ცალკე სასწავლებელსა. ყოველს ამ შემთხვევაში საზოგადოება იმ კანონებს ადგია, რაც კმოქმედებს (კელაე დიმიტრის ხელწერა! – გ.ყ.)¹.

„წესდებულებაში“ ავბედითმა მესამე პარაგრაფმა საბოლოოდ ასეთი სახე მიიღო: „საზოგადოება თავისს მიზანს ამითი მიაწევს(!) რომ სახალხო შკოლებში დასაწყისს (დაწყებით) სწავლებას დაადგენს სამშობლო (მშობლიურ) ენაზედ, რომელიც ესმით მოსწავლეებსა, და ჰზრუნავს რუსული ენის სწავლებისათვის თანახმად 22 ნოენბერას 1873 წელს უმაღლესად დამტკიცებულის სახელმწიფო რჩევის (საბჭოს) აზრისა, წარმოთქმულისა სწავლების ნაწილის დასაწყობად კავკასიაში და კავკასიის გადმოღმა“².

როცა 1879 წლის 15 მაისის სხდომაზე დიმიტრი ყიფიანმა განაცხადა: უნდა ამოვირჩიოთ „საზოგადოების“ თავმჯდომარეო, ყველა დამსწრე (წევრები) ფეხზე წამოდგა და თავმჯდომარეობა „საზოგადოებისა“ და მისი გამგებლობა სთხოვეს გრიგოლ ორბელიანს. პასუხად ორბელიანმა წარმოსთქვა: „დიდათა ეწუხვარ, ჭეშმარიტად, რომ უარი უნდა განგიცხადოთ. ეს საქმე ისეთი დიდი და მძიმე საქმეა (!), რომ საზოგადოების თავმჯდომარეცა და იმის მმართველობაც (გამგეობა – გ.ყ.) განუწყვეტელ შრომაში უნდა იყვნენ, რომ ეს ღეთიური (საღეთო – გ.ყ.) საქმე კეთილად წარიმართოს. მე ყოველთვის მზადა ვარ, რითაც კი შემიძლია საზოგადოებას ეემსახურო, მაგრამ ეს ჯაფა რომ ვიკისრო. არც სიმრთელე (ჯანმრთელობა – გ.ყ.) მაძლევს ნებას და არც თვითონ საქმის გამოცდილება მაქვს საკმარისი. ამ მიზეზებით გთხოვთ, მე განმათავისუფლოთ და თავმჯდომარეობა ისევ იმასა ეთხოვოთ, ვინც თავიდანვე ამ საქმეს ადგია-და ხელი მიაშვირა დიმიტრი ყიფიანზედ“ (როგორც ვხედავთ, სულ სხვა სურათია, ვიდრე დიმიტრი ყიფიანის

1 „დროება“, № 101, 17 მაისი, 1879.

2 იქვე. იხ. აგრეთვე, ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის (1879-1900), „საისტორიო მოამბე“, №37-38, 1978, გვ. 17.

მარშლად არჩევის (პირველად) შემთხვევაში!). ამის შემდეგ კრებამ საზოგადოებისა და მისი გამგეობის თავმჯდომარედ ერთხმად აირჩია დიმიტრი ყიფიანი.

თუმცა კონსტანტინე ჩაძაცაშვილმა გამგეობაში ექსის ნაცულად თექესმეტი წევრის არჩევა მოითხოვა, მაგრამ დიმიტრიმ ეს აზრი არ შეიწყნარა. მისი თქმით, „სანამდის საზოგადოების საქმიანობა საკმაოდ გამოცხადდებოდა (წარმონდებოდა – გ.ყ.), წესდებულებაში მოყვანილი რიცხვი უნდა ვიკმართ. ყრილობას ნება აქვს ამ რიცხვის დამატებისა და შემცირებისა, მაგრამ მანამდის ან ერთ, ან მეორე საჭიროებას დავინახავდეთ, უნდა ექსი წერი ამოვირჩიოთ“-ო¹.

ამავე დღეს აირჩიეს გამგეობა ექსი წევრის შემადგენლობით (+სამი კანდიდატი). გამგეობის სხდომაზე თავმჯდომარის ამხანაგად (მოადგილედ) ამოირჩიეს ილია, მდივნად – ალექსანდრე სარაჯიშვილი, ხაზინად არად კი – რაფიელ ერისთავი. შედგა სარევიზიო კომისიაც.

ასე დაიწყო ახალი, შესანიშნავი ფურცელი არა მხოლოდ დიმიტრი ყიფიანის, არამედ მეფის რუსეთის მიერ გაწამებული ქართველი ერის ცხოვრებაში.

1879 წლისათვის „საზოგადოებაში“ სულ 245 წევრი ირიცხებოდა (დამფუძნებელნი, საპატიონი, ნამდვილნი) და დამხმარენი, რომლებიც ნებაყოფლობით ემსახურებოდნენ „საზოგადოებას“²

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, როგორც ახლა ვამბობთ, მრავალმხრივი დანიშნულებისა გახლდათ, იგი ქართულ ენაზე დაწყებითი

1 იხ. ლ. გოდერიძის დასახ. ნაშრომი, გვ. 17-18.

2 იქვე, გვ. 9. შევნიშნავთ, რომ დიმიტრის ახლო ნათესავთაგან ნამდვილ წევრებად არჩეულ იქნენ: კოტე ყიფიანი, ელენე ყიფიანი-ლორთქიფანიძისა (დიმიტრის ქალიშვილი), ანტონ ლორთქიფანიძე (დიმიტრის სიძე, ელენეს მეუღლე), ნიკო ყიფიანი, ანასტასია ერისთავი ყიფიანისა (ნიკოს მეუღლე), დავით და მიხეილ ყიფიანები. მათ წარდგენაში, ცხადია, დიმიტრიც იღებდა მონაწილეობას. ჩამოთვლილთაგან კოტე ყიფიანი გახლდათ წიგნების საგამომცემლო კომისიის წევრი.

სწავლების გარდა აღასრულებდა მეცნიერების¹, კულტურის და ა.შ. განვითარების ფუნქციებსაც. ამის თაობაზე არსებობს სპეციალური მონოგრაფიები (ტროფიმე ხუნდაძისა და სოლომონ ხუციშვილისა) და ამიტომაც ამ საკითხზე დაწერილებით საუბარი ზედმეტი იქნებოდა.

შეეჩერდებით მხოლოდ ზოგიერთ მომენტზე, რომელიც დიმიტრის სახელთან არის დაკავშირებული და ასახავს მისი სამი წლის თავმჯდომარეობას (1879-1882 (მაისამდე) განმავლობაში. როგორც ცნობილია, 1882-85 წლებში იგი შესცვალა ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ (მუხრან-ბატონმა), მის შემდეგ მოყოლებული კი ტრაგიკულად აღსრულებამდე „საზოგადოებას“ სათავეში ედგა ილია.

ცხადია, აღნიშნული „საზოგადოება“ მხოლოდ იდეებითა და ენთუზიაზმით ვერ იარსებებდა, რომ ამისათვის საჭირო იყო ფინანსები (ფული). მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, ჩვენ გვყავდა ღარიბი წერილი ბურჟუაზია, სიმდიდრისა და რიცხოვნობის მხრივ არც საშუალო ბურჟუაზია იყო წინ წასული, მსხვილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლები კი თითებზე ჩამოსათელელნი იყვნენ, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. თავად-აზნაურობის ეკონომიური მდგომარეობაც, როგორც ვიცით, უბადრუკი იყო. იმჟამინდელი ქართული საზოგადოება, მთლიანობაში აღებული, არც საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მსურველთა თვალსაჩინო რაოდენობით ხასიათდებოდა. ასე მაგალითად, 1882 წელს, ე.ი. „საზოგადოების“ დაფუძნების მეოთხე წელს, მასში ირიცხებოდა 282 წევრი, ე.ი. 37-ით მეტი წინა წელთ-

1 ექვთიმე თაყაიშვილი თავის „მოგონებანში“ წერდა: „იმავე დროს ის საზოგადოება („წერა-კითხვის გამავრცელებელი“ (გ.ყ.) სამეცნიერო მუშაობასაც გასწევდა (ეწეოდა – გ.ყ.), არაოფიციალურად: სამეცნიერო საზოგადოებათა დაარსების ნებართვას იმჟამად აღარ იძლეოდნენ“. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტ. 1, თბ., 1968, გვ. 332. კერძოდ, ექვთიმე თაყაიშვილის თქმით, დიმიტრი ბაქრაძეს სურდა არქეოლოგიური საზოგადოების დაარსება, მაგრამ ნება არ დაურთავთ. „რაკი პირდაპირი საშუალება აღარ იყო, იძულებული ვიყავით, გარეშემოვლითი გზით მაინც გვეწარმოებინა არქეოლოგიური მუშაობა. ამის საშუალებას გვაძლევდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“.

ან შედარებით, 1881 წელს კი იყო 311 წევრი, ხოლო 1885 წელს – 326.¹

მაშ, ვინ უნდა ყოფილიყო „საზოგადოების“ მთავარი ყო-
ნანსური დონორი (კვლავ თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ)?
თბილისის სათავად-აზნაურო-საადგილმამულო ბანკმა, რომ-
ლის დასაფუძნებლადაც დიმიტრიმ, როგორც ვიცით, დიდი
ძალისხმევა გამოიჩინა და რომელსაც იმხანად იღია ხელმძ-
ღვანელობდა, გაიღო 11 ათასი მანეთი. მას მიბაძა ქუთაისის
გუბერნიის ბანკმაც და მანაც ამდენივე თანხა გამოიღო.
(თუმცა, შემდგომი დათქმით – 8 ათასი მანეთი ქუთაისის
სათავად-აზნაურო გიმნაზიის დაფუძნებას უნდა მოხმარე-
ბოდა. ასე რომ, უშუალოდ „საზოგადოებისათვის“ 3 ათასი
მანეთი გაიღო). საწევრო გადასახადები და შემოწირულუ-
ბანიც, ცხადია, მცირე იყო.

დიმიტრი ყიფიანმა მიმართა ასეთ გზას, რის შესახებაც
ნათლად გვიყვება თავის „მემუარებში“. საკმე ისაა, რომ
იმხანად პეტერბურგში დაარსდა „Верховная распорядитель-
ная комиссия“ („უმაღლესი განმკარგულებული კომისია“),
რომლის გამგედაც დანიშნეს საქართველოში დაბადებული
და გაზრდილი, ეროვნებით სომეხი, დიმიტრის კარგი ნაც-
ნობი მიხეილ ლორის-მელიქოვი. დიმიტრი წერს: „ახლა ის
იდგა სახელმწიფოს ყოველ შემძლებლობის („всесообщес-
тво“-ს ქართული შესატყვისი სიტყვა – გ.ყ.) ისეთს სიმაღ-
ლეზე, რომლის მიღწევა უბრალო მოკვდავთა შორის არავის
(sic!) ღირსებია. ასე გასინჯეთ უზენაესი კომისიის შემად-
გენლობის ამორჩევაც კი იმას ჰქონდა მინდობილი“². 1880
წლის აპრილის დამდეგს დიმიტრი პეტერბურგში გაემგზა-
ვრა ჩვენთვის ცნობილ საკმეში (ნიკო დადიანი-მინგრელ-
სკის) მონაწილეობის მისაღებად. მან გადაწყვიტა, შეხვე-
დროდა იმპერიაში აღზევებულ პირს და მასთან ელაპარაკა
ორ საკითხზე: „პრიკაზის“ ვალისა და „ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საკმეზე.
მიხეილ ლორის-მელიქოვი სხვა „ქართველ“ სომხებთან ერ-

1 ლ. გოდერძიძე, მასალები., გვ. 9.

2 დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 81.

თად, დიმიტრის ძალისხმევით „საზოგადოების“ დამფუძნებელ წევრად იქნა შეყვანილი. მეორე საკითხის თაობაზე „მოლიბერალო“ მ. ლორის-მელიქოვს თავიდანვე განუცხადებია: „ხალხის განათლებისათვის ყველაფერზე მზადა ვარ-ო“¹. ამასე (საკითხზე) დიმიტრის ასე მოუხსენებია: ეს არის საქმე თბილისის წერა-კითხვის გამაგრცელებელი საზოგადოების შესახებ, სადაც თქვენც წევრი-დამფუძნებელი ბრძანდებით. სასურველია, რომ ამ საზოგადოებამ მოიპოვოს უმაღლესი მფარველობა და აქედანვე ასეთი დახმარება მიეცეს:

სამი მილიონი ვალი თუ მოიხსნა, ეს იქნება წყალობა, თავად-აზნაურობის მხოლოდ ერთი მესამედისათვის², ხოლო დანარჩენი ორი მესამედიც რომ მონაწილე შეიქნეს მონარქიული მოწყალებისა, მოახერხეთ ისე, რომ ნაწილი ვალისა ანგარიშებიდან მოიხსნას და დანარჩენი კი წერა-კითხვის გაგრცელების სასარგებლოდ მიეცეს“-ო³.

ამ სიტყვებში ჩანს დიმიტრის თვალსაჩინო დიპლომატიური ნიჭიერება, რაც სხვა დროსაც არაერთხელ გამოუჩენია. ეხედავთ, რომ ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, საკითხი ამ შემთხვევაში ერთმანეთს დაუკავშირა. ამის შემდგომ ამ ორ პირთა შორის ისეთი დიალოგი გამართულა:

„მ. ლორის-მელიქოვი: აზრი მოსაწონია. საჭიროა ამის შესახებაც ქაღალდი, ერთს ქაღალდს შეადგენ, როგორც ყოფილი წინამძღოლი თავად-აზნაურობისა, მეორეს კი – როგორც?

– დიმიტრი ყიფიანი როგორც თავმჯდომარე საზოგადოებისა!

– მ. ლორის-მელიქოვი ჩინებულია! შეიძლება ხვალისათვის?

– დიმიტრი ყიფიანი უეჭველად მოგართმევ(!) ხვალ და მიეართვი.⁴

სამწუხაროდ, დიმიტრის მიერ წამოწყებული საქმე უშედე-

1 დასახელებული წიგნი, გვ. 83.

2 ნაგულისხმევია დაგადიანებული ნაწილი.

3 იქვე, გვ. 81.

4 იქვე, გვ. 83-84.

გოდ დამთავრებულა. მემუარისტი გვამცნობს: „ვერც საზოგადო საქმეები გაკეთდა: ერთი იმიტომ, რომ კაეკასიის კომიტეტის სხდომაზე გრაფს დაუგვიანდა მისვლა რამდენიმე წუთით, რის განმავლობაშიაც საქმის გადაწყვეტა მოესწროთ. თუმცა კარგად კი გადაწყდა, რადგან გლეხთა რეფორმის შემდეგ დაგროვილი სარგებელი და ჯარიმა მოხსნეს; მეორე კი ვერ გაკეთდა იმიტომ რომ ვარშავაში ვილაცა ახირებულ კაცს ჩვენთან (plus royal, que le roi)¹ რალაცა დაეშავებინა და ამიტომ ახლა უხერხულია ქართველების სწავლა-განათლებაზე ლაპარაკიო“². ამასვე დიმიტრის ასე აღმოხდენია: „ღმერთო სამართლიანო! რა აქვს პოლონეთს საერთო საქართველოსთან“-ო.³ შეგახსენებთ, რომ დიმიტრის ღრმა რწმენით ქართველები, პოლონელებისაგან განსხვავებით დიდად ლოიალური იყვნენ რუსეთის ხელისუფლებისადმი.

რაკი სიტყვამ მოიტანა, აღვნიშნავთ იმასაც, რომ იმ დროს პეტერბურგში ყოფნისას დიმიტრის რამდენიმე წვერი შეუძენია „საზოგადოებისათვის“. ამასთან დაკავშირებით იგი ილიას სწერდა: „არავინ არ იცის, არავის არ ესმის ჩვენი საზოგადოებისა და ვისაც გამოველაპარაკე, ყველანი ამას მახლიან პირში, – რატომ არის გეატყობინებთ, რატომ არას აცხადებთო. უნდა მოვიხსნათ ღართი, თუ არა და სულს შეგვიგუბებს, ქურდული საქმობა (საქმიანობა) ქართველის ხასიათი არ არის და ჩვენ რატომ გვემართება?“⁴ პეტერბურგიდან დიმიტრის ილიასათვის გამოუგზავნია 220 მანეთი, შეგროვილი მ. ლორის-მელიქოვის, მისი ოჯახისა და „საზოგადოების“ რამდენიმე ახალშეძენილი ნამდვილი წვერისაგან⁵.

დიმიტრი, როგორც საერთოდ დიდად პუნქტუალური პირი

1 ფრანგული ფრაზა ქართულად ნიშნავს: „მეფის უფრო მეტად მომხრე, ვიდრე თვითონ მეფე“.

2 დიმიტრი ყოფიანი, მემუარები, გვ. 84.

3 იქვე.

4 ტროფიმე ხუნდაძე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ. 1960, გვ.11.

5 იქვე.

კანონების დაცვის საქმეში და ცხადია, „საზოგადოებაშიც“ ასევე იქცეოდა. მაგალითად, 1879 წლის 20 ოქტომბერს შემდგარ გამგეობის სხდომაზე („ინახობაზე“, როგორც მაშინ იტყოდნენ) წავიდა რა ერთ-ერთი დადგენილების წინააღმდეგ, განაცხადა: „მე ჩვენი წესდების გარეთ ყოველივე მოქმედება უკანონოდ მიმაჩნიაო“.

1880 წლის 16 თებერვალს გამგეობის სხდომაზე ნიკო ცხევედაძის პროექტზე პედაგოგიური კურსების გახსნასთან დაკავშირებით, ჩანს, დიმიტრის ზეგავლენით დაადგინეს:

„რადგანაც ის პედაგოგიური კურსების პროექტი, რომელიც წარმოადგინა ნ. ცხევედაძემ, არ იყო თანახმა (შესაბამისი) სახალხო განათლების მინისტრისაგან 5 აგვისტოს 1875 წლის დამტკიცებულ კანონებთან (!) „დროებითი პედაგოგიური კურსების გახსნაზე“ – თავუჯდომარემ (ე.ი. დიმიტრი ყიფიანი, – გ.ყ.) შესწყვიტა ამ პროექტის მუხლობრივი განხილვა და წინ დაუდგა ნ. ცხევედაძეს თავისი პროექტი, რომ შეათანხმოს ამ კანონებთან და ამნაირად შეთანხმებული, ხელმეორედ წარმოუდგინოს მმართველობას“.

დიმიტრი, „საზოგადოების“ ფრიად შეზღუდული ფინანსური შესაძლებლობებიდან გამომდინარე, ჯერჯერობით თავს იკავებდა ახალი სკოლების გახსნაზე. ასეთი დადგენილება 1879 წლის 20 ოქტომბერს გამართულ გამგეობის სხდომაზე მიიღეს. იმავე წლის 23 დეკემბერს შემდგარი გამგეობის სხდომის ოქმში ვკითხულობთ: „დაადგინეს: გაიხსნას თბილისში სახალხო სკოლა, თანახმად გოგებაშვილის აზრისა. თავმჯდომარე დ. ყიფიანი არ იყო თანახმა ამ სკოლის გახსნაზე, რადგანაც, მისი აზრით, გამგეობას აქვს ბევრი სხვა, ამაზე უფრო საჭირო საგნები საშვალებად (საშველად); როგორც საზოგადოების წესდებით, ისე უწინდელი გამგეობის სხდომის გადაწყვეტილებით, ჯერ უნდა გამგეობა დაეხმაროს იმ სკოლებს, რომლებიც ეხლა არსე-

1 ლ. გოდერძიძე, მასალები..., გვ. 24.

2 ტრ. ხუნდაძის დასახ. წიგნი, გვ. 35.

ბოიბენ და მერე, როდესაც მას ეცოდინება, რამდენი საშუალების პატრონია ის და რამდენი დაეხარჯა ახლა არსებული სკოლების დასახმარებლად, შეუდგეს სკოლის დაფუძნებას თბილისში“¹.

მაგრამ როდესაც 1879 წლის 23 დეკემბერს მოისმინეს ჩიკო ცხევედაძის აზრი ახლად შემოერთებულ აჭარაში, კერძოდ ბათუმში, გახსნილიყო „საზოგადოების“ სახალხო სკოლა, რომ „აუცილებლად საჭიროა ეს, ჩვენ ქართულ საზოგადოებას ბევრი აღთქმა-დაპირება მიგვიცია, მაგრამ საქმით კი არა გაგვიკეთებია — რა“ (იგულისხმება აჭარა), ამ აზრს დიმიტრი, რასაკვირველია, არ შეწინააღმდეგებია. ამ საქმეზე საჭირო პირებთან წინასწარი მოლაპარაკება ილიას მიანდეს.² შესაბამის გარემოებათა გათვლისწინებით გადაწყდა, რომ ბათუმში სკოლა გახსნილიყო 1881 წელს. მართლაც, ეს ასე მოხდა. დიმიტრი დათანხმებულა იმაზეც, რომ მსგავსი სკოლა გამართულიყო ქობულეთშიც (ამის თაობაზე მასთან სათხოვნელად მისულან აჭარელი საზოგადო მოღვაწეები).³ დიმიტრიმ ასევე მხარი დაუჭირა ქართლის სოფელ წინარეხში ერთკლასიანი სკოლის გახსნას.⁴

1879 წლის 23 დეკემბერს „საზოგადოების“ გამგეობის სხდომაზე დიმიტრიმ დასვა საკითხი შეექმნათ კომისია სახელმძღვანელოების განსახილველად.⁵ წინადადება, რა თქმა უნდა, მიიღეს. ამასთანავე დაადგინეს, რომ შედგენილი სახელმძღვანელოების განხილვა ენობრივი თვალსაზრისით

1 ლ. გოდერიძე, მასალები..., გვ. 28. აღსანიშნავია, რომ მშობლიურ სოფელ ქვიშხეთში სახალხო სკოლის გასამართავად დიმიტრიმ 1881 წელს თვითონ გაიღო მიწის ნაკვეთი და თანხა (300 მანეთი). პირდებოდა აგრეთვე საკუთარი ტყიდან ხე-ტყითა და შეშით მომარაგებას. იხ. „დროება“, 1881 14 ოქტომბერი, №24. სამწუხაროდ, ეს ვერ აღსრულდა მაგანთა ინტრიგანობისა და ინერტულობის გამოცხადებით. ამაზე წერდა „დროება“ 1882 წლის 28 ნოემბერს (№249), ვინმე „ს. ჭოჭოლას“ ფსევდონიმით.

2 იხ. ლ. გოდერიძის ნაშრომი, გვ.28.

3 ეთერ ჯიჯეიშვილი, „მთაწმინდა გულში იხუტებს“. გაზეთი „საბჭოთა აჭარა“, 1987, №240.

4 იქვე, გვ. 30.

5 იქვე, გვ. 28.

მიენდოთ დიმიტრი ყიფიანისათვის (ილიასა და რაფიელ ერისთავთან ერთად).¹

და ბოლოს, დაეასკენით, რომ დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაფუძნებასა და საქმიანობაში აწევნებს მისი, ვითარცა ჭეშმარიტი განმანათლებლის, იერ-სახეს. ამ გარემოებას, დიმიტრის ღვაწლის ეიწროკლასობრივი (აზნაურთა ფენის) თვალთახედვით, შეფასების მიუხედავად, აღიარებდა სიმონ ხუნდაძეც. იგი წერდა: „დ. ყიფიანი არასოდეს არ დასცილებია (გასცილებია – გ.ყ.) წოდებრივ-კლასიურ (კლასობრივ – გ.ყ.) ნიადაგს, მისთვის წოდებები საზოგადოების ბუნებრივ მოვლენებს (!) წარმოადგენდა. მაგრამ სწავლასა და განათლებას გავრცელებას წოდებრიობის ფარგლებში არ ამწყვევდა დიმიტრი ყიფიანი. მართალია იგი ბევრს ზრუნავდა თავისი წოდების ეკონომიური წარმატებისა და განათლების საქმეზე, მაგრამ არც სხვა წოდებას იეიწყებდა იმიტომ, რომ განათლება და კულტურა ცხოვრების წინწამწვე ფაქტორად მიაჩნდა მას. ხოლო დაბალი წოდების წინწაწვევა სასარგებლო იქნებოდა მმართველი წოდებისათვის (კელაე ვიწრო კლასობრივი თვითხედვის რეციდივი – გ.ყ.)“²; „ასეთი იყო სუბიექტური აზრი დ. ყიფიანისა, ხოლო ობიექტურად მისი საქმიანობა მართლაც სასარგებლო იყო ჩვენი დაბალი ფენებისათვის იმდენად, რამდენადაც სწავლა-განათლების შეტანას ხალხში თან მოყვებოდა მათი გათვითცნობიერება“.³

მაგრამ სიმონ ხუნდაძის, თუმცა იმხანად მაინც პროგრესული შეხედულება დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობის თაობაზე, ახლა გადაღახულია. დიმიტრი მართალი იყო,

1 ჯერ კიდევ 1851 წელს შექმნილი „სახელმძღვანელოების (руководств) შემდგენელ კომიტეტში“ ქართული ენის კომისიის თავმჯდომარედ ყოფნისას დიმიტრი ზრუნავდა სახელმძღვანელოების ენობრივად გამართვისათვის. იხ. თამაზ ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), გვ. 296.

2 ს. ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 98.

3 იქვე.

როცა ამბობდა, რომ კაცი დროს უნდა მიჰყევს და თავისი ცოდნაც თან უნდა მიაღვენოსო¹. ამდენად, იგი ყვეს უწყობდა ქართული საზოგადოების განვითარებას პროგრესული, ბურჟუაზიული მიმართულებით, რაც არა მარტო „ქმწკ საზოგადოების“ დაარსებით დასტურდება.

¹ დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამმატიკა, სანკტ-პეტერბურდი, 1882, გვ. 9. მკითხველთათვის საინტერესო იქნება მოტანილი აზრის ნათელყოფა: თუ არაო კაცს „იმისათანა საქმე დაემართება, რაც ამ ბერძნულ გრამმატიკას დაემართა: დრო დაუდგა ისეთი, რომ აღა რა ვინა (!) სწერდა ისე, როგორც ლაპარაკობდნენ, — და აღა რა ვინ ლაპარაკობდა ისე, როგორცა სწერდნენ. სამწიგნობრო (მწიგნობრული) და სასაუბრო კილოები მეტად დასცილდნენ ერთმანეთსა და სხვა და სხვა (!) გზას ისე გაუდგნენ, როგორც ვთქვამთ, ახლანდელი სასაუბრო და ძველი სამწიგნობრო ქართული; ან როგორც რუსული და სლავენური (ძველსლავიანური); ძველი და ახალი ბერძნული ხომ ერთი ალთას მიდის, მეორე ბალთას“. იქვე, გვ. 9-10.

მეთორმეტი თავი

დიმიტრი ყიფიანის ღამსახურება ახალი ქართული თეატრის ღაარსების საქმეში

„ჩვენ ჩვენს სცენას ორ ღვაწლსა ვხვდებით. პირველი - რომ მართლა განწყენილი იყოს ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის ჯგუფისა და გულის განმანათლებელი და მწვრთნელი, და მეორე - იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც ჩვენი ენა ფეხზედ უნდა წამოდგეს მთელის თავის შევრებითა და სიმდიდრითა... ამიტომაც საჭიროა ჩვენში სცენას იმისთანა გონებაგახსნილი შედამხედველობა ჰქონდეს ვისგანმე, რომ ამ ორს ხანატრელს საქმეს სცენა არ გადაუდგეს და არ გახდეს „მშვენიერის ელენების“¹ სამარცხვინო სასაღასნო ახარებად. ამბობენ, ამ საქმეში მეთაურობას ჰქონდას სოფოკლეს ჩვენი - გოველ კეთილ საქმეში დაუღალავი მოღვაწე - დ.ი. ვიფიანი. ჩვენის ფიქრით უკეთესს კაცს ვერ ჩააბარებდნენ ამ დიდს და მძიმე საქმეს, როგორც ქართული სცენა... იმედია, რომ დ.ი. ვიფიანის ხელში სცენა თავის დღეში ისე არ დამდაბლდება, რომ იგი შეიქნეს გულისა და ენის გამრევნელად. ღმერთმა ჰქმნას, რომ რამოდენადაც დ.ი. ვიფიანი გულმოდგინედ და გულმხურვალედ მოეციდება ამ საქმეს, იმოდენად ჩვენც შემწეობა და გულისტკივილი ამოგუჩინოთ, და მაშინ ჩვენის სცენის საქმე მკვიდრს საფუძველზედ იქმნება დამყარებული, ჩვენდა სანუგეშოდ და სახიხარულოდ“.

ილია.

დიმიტრი ყიფიანს მრავალმხრივ სულიერ ინტერესებს შორის თეატრისადმი სიყვარულიც ჰქონდა. მის ყმაწვილკაცობაში, მოგუხსენებათ, თბილისში სახელმწიფო თეატრი არ

¹ იგულისხმება ჟაკ ოფენბახის ცნობილი ოპერეტა.

არსებობდა. მსგავსი წარმოდგენები (მოყვარულთა დონესე) იმართებოდა არისტოკრატიულ ოჯახებში. გიმნაზიაში სწავლისას დიმიტრიმ მონაწილეობა მიიღო ნინო ჭავჭავაძისა და მანანა ორბელიანის (იგი გვარად ერისთავი გახლდათ და დავით ორბელიანის მეუღლე იყო) მიერ გამართულ საშინაო სათეატრო წარმოდგენაში. ამის შესახებ თვითონ ჩვენი დიდი საზოგადო მოღვაწე გვიამბობს თავის „მემუარებში“. იგი სხვა, ხუთ თუ ექვს უფროსკლასელთან ერთად მონაწილეობდა ამ წარმოდგენაში. როგორც „მემუარების“ ავტორი აღნიშნავს, „წარმოდგენილმა აქტმა ძალიან კარგად ჩაიარა და თავბრუდამსხმელი მაღლობის ღირსი გაგვხადეს“. მაგრამ სულ სხვაგვარად აღიქვა ეს ამბავი გიმნაზიის ხელმძღვანელობამ – იგი ჩაითვალა დანაშაულად და, თუ არა ზემოდასახელებულ პირთა გაელენა და გამოსარჩლება, დიმიტრიც ვერ გადაურჩებოდა გაწყველვას.

როდესაც შეთქმულთა შორის ჩამოყალიბდა თეატრის მოყვარულთა ჯგუფი, მასში ალექსანდრე და ეახტანგ ორბელიანებთან, გიორგი ერისთავთან („გლუხარიჩთან“), ზაალ აუთანდილაშვილთან, დავით ჯორჯაძესთან და სხვებთან ერთად დიმიტრიც შედიოდა. ამ ჯგუფს თბილისში სპექტაკლების დადგმა ჰქონდა განზრახული. კერძოდ, 1832 წელს უნდა დაედგათ რუსი მსახიობისა და დრამატურგის პეტრე კარატიგინის (1805-1879) ეოდევილი „Знакомые незнакомцы“ („ნაცნობი უცნობები“) (ქართულად თარგმნა ეახტანგ ორბელიანმა), რომელშიც ერთ-ერთი როლი დიმიტრის უნდა შეესრულებინა. ტარდებოდა რეპეტიციები, მაგრამ უსახსრობის გამოისობით, დადგმა ვერ განხორციელდა.¹ შეთქმულების ჩაქარდნის შემდეგ, 1833 წლის 27 იანვარს მოცემულ ჩვენებაში თვითონ დიმიტრი აღიარებდა, რომ აღნიშნულ პიესაში იგი თამაშობდა მამის როლს, ეახტანგ ორბელიანი კი – ქალისას.²

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 21

2 ს. გერსამია, გიორგი ერისთავის თეატრი, თბ., 1950, გვ. 34 იხ. ქსე, ტ. 5, თბ., 1980, გვ. 676.

3 ფელიქს დანელიას პუბლიკაცია, „საისტორიო მოამბე“, №65-66, გვ. 436.

თვითონ დიმიტრიმ თარგმნა მ. გამაზოვის პიესა „XIX საუკუნის ქართველები ანუ ხელსაყრელი ნიშნობა“. თეატრმცოდნე სერგო გერსამიას აზრით, ეს პიესა სცენაზე დასადგმელად იყო განზრახული.¹

1840 წელს ალექსანდრე ჭავჭავაძეს უთარგმნია პიერ კორნელის ტრაგედია „სინა“ (ცინნა ანუ ავგუსტუსის ღმობიერება)² [თარგმანი პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ 1859 წელი (№5-6)]. განუზრახავთ მისი სცენაზე დადგმაც. მონაწილეთა შორის დიმიტრიც ფიგურირებდა. სამწუხაროდ, ვერც ამის დადგმა მოხერხდა.

მომდევნო წელს დიმიტრის უთარგმნია შექსპირის „რომეო და ჯულიეტა“ (ამ ფაქტის თაობაზე, როგორც ცნობილია, ნიკო ბარათაშვილი დაღისტანში მყოფ გრიგოლ ორბელიანს სწერდა).

წიგნის ამ თავის ძირითად თემასთან დაკავშირებით შევნერდებით დიმიტრის როლზე გიორგი ერისთავის მიერ „გაყრის“ დაწერის საქმეში.

აქაი წერეთელმა 1912 წლის 15 იანვარს მაკო საფაროვა-აბაშიძის იუბილეზე წარმოსთქვა საკმაოდ ვრცელი სიტყვა,³ რომელშიც მიმოიხილა ქართული თეატრის ისტორია უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე. აქ ეკითხულობთ: „ერთხელ გიორგი ერისთავი მივიდა დიმიტრი ყიფიანთან და ნახა, რომ დივანზე გადაწოლილი მასპინძელი წიგნს კითხულობდა და გულით (გულიანად) იცინოდა.

– რა ამბავია, ბ. დიმიტრი, რომ მაგრე ხარხარებ?

– უკაცრავად ბ. გიორგი, რომ ამ წიგნმა გამიტაცა და გვიან შეგნიშნეთ!... ერთ რუსის მწერალს, ვილაც პისემსკის დაუწერია კომედია და „გაყრა“ დაურქმევია. საუცხოვო არის შიგ ჩასახული (!) ხასიათი, ზნე და ჩვეულება რუსეთის მებატონეების. მონაწილეები, რომ ერთმანეთის მეტნაკლებობა არ დაუთმონ, შალს... წამოსასხამ შალს შუა

1 დასახ. წიგნი, გვ. 28.

2 ნაწარმოები ასახავს ძვ.წ. I საუკუნის რომაელი პოლიტიკური მოღვაწის ლუციუს კორნელიუს ცინას ცხოვრებას.

3 დაიბეჭდა გაზეთ „თემში“ 1912 წლის 23 იანვარს (№55).

სკრიანი! საზოგადოდ ძალიან ხელოვნურად (ოსტატობით), მოსწრებულად და სასაცილოთ არის შეთხზული, ჩემო მგოსანო! შენც დაგვიმტკიცე, რომ ტყუილად არ ყოფილხარ ვარშავაში გაგზავნილი (!), პოლონეთის მწერლობას გაუღენა ჰქონდა შენზე და შენც ამგვარი რამ დაგვიწერე, თუ შეგიძლია ჩვენის ცხოვრებიდან!

სტუმარმა მოუსმინა, ჩამოართვა წიგნი და გაუდგა გზას სოფლისკენ. არ გაუგლია დიდ ხანს, რომ ისევ (კელაე) ქალაქში დაბრუნებულმა ჩაუტანა და აჩვენა დიმიტრის, ქართულად შეთხზული კომედია „გაყრა“, რომელსაც დღესაც კიდევ საპატიო ადგილი უჭირავს რეპერტუარში“!

აკაკის გამოსვლის ამ პასაჟს სასწრაფოდ და კრიტიკულად გამოეხმაურა „მკითხველი“.² იგი შენიშნავდა: 1. პისემსკის კომედია „Раздел“ დაიბეჭდა 1853 წელს ჟურნალ „სოფრემენნიკში“; 2. „ამას გარდა სიუჟეტი პისემსკის პიესისა ძლიერ ცოტად მოგვაგონებს გ. ერისთავის „გაყრას“. მართალია ორივე პიესაში მებატონეების გაყრა სასაცილოდ არის გამოყვანილი, მაგრამ სარჩული სხვადასხვა არის“. 3. „ძველ კაცებს კარგად ახსოვთ ჯერ კიდევ, რომ ერისთავის ტიპები აღებულია ადგილობრივ ცხოვრებიდან. „გაყრაში“ ავტორმა გამოიყვანა თავისი თავი³ და თავისი ნათესაეები და ნაცნობები. მათი გვარი ზოგიერთს კიდევ ახსოვს და პისემსკისადმი მიბაძვას ადგილი არა ჰქონია“. ანონიმი ავტორი დაასკენიდა: „თამამად შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ ერისთავის „გაყრა“, ეს პირველი ქართული პიესა, ყოვლად ორიგინალური თხზულებაა და არა გადმოღებული უცხო ენიდან“.

1 იხ. იქვე.

2 დასახ. გაზეთი, 1912 წელი 13 თებერვალი, №58. საფიქრებელია, რომ ამ ფსევდონიმით წერდა ქართველი საზოგადო მოღვაწე და პუბლიცისტი გიორგი თუმანოვი (თუმანიშვილი), იხ. მისი „Характеристики и воспоминания“, книга первая (второе издание), Тифл. 1913, с.28. სხვათა შორის, გაზეთის რედაქციის მინაწერში ვკითხულობთ: „ამ შენიშვნას ეუთმობთ ადგილს იმიტომ, რომ საჭიროდ მიგვაჩნია ვიცოდეთ, ორიგინალური იყო თუ არა პირველი ქართული პიესა?“

3 ცნობილია, რომ ავტორს დავალიანება ჰქონდა და ამიტომაც შეერთო უსიყვარულოდ სომხის ვაჭრის ქალი, თვითონ იყო ვარშავაში და ა.შ.

ყოველივე ამაში „მკითხველი“ უთუოდ სწორი იყო. მართლაც, გიორგი ერისთავმა აღნიშნული პიესა დაწერა 1849, შესაძლოა 1848 წელსაც კი. არნილ ჯორჯაძის მიხედვით, „სანამ ეორონცოვს დაებადებოდა სურვილი ქართულ თეატრის დაარსებისა, გიორგი ერისთავს, რომელიც, ახლად დაბრუნებული პოლონეთიდან განმარტოვებით ცხოვრობდა თავის სოფელ ხიდისთავში, უკვე პქონა დაწერილი „გაყრა“. ამ პიესას ტფილისში უკვე იცნობდნენ, ხელთნაწერი ერთი სახლიდან მეორეში გადადიოდა“.¹ იგი დიმიტრიმ რუსულად თარგმნა და მანვე წაუკითხა მიხაილ ეორონცოვს, რომლის განკარგულებითაც პიესა დაიბეჭდა (რუსულად) 1850 წელს.²

გიორგი ერისთავის თხზულებების 1936 წლის გამოცემაში ასეთი კითხვაა დასმული: „ვინ იცის იქნებ რუს მწერლის პისემსკის „Раздел“-ის შექმნაში გ. ერისთავის რუსულად თარგმნილმა „Раздел“-მა მოახდინა გავლენა?“³ ერთი სიტყვით, აკაკის შესაბამის მოგონებაში საფუძვლიანი მხოლოდ ის გახლავთ, რომ, ვიმეორებთ, პიესა რუსულად სწორედ დიმიტრიმ თარგმნა და პირველი წარმოდგენისას, 2(14) იანვარს რომ გაიმართა, ითამაშა კიდევ ერთ-ერთი როლი – ივანე დიდებულისა. რეპეტიციებს ესწრებოდა და მსახიობებს, მათ შორის, რა თქმა უნდა, დიმიტრისაც ახალისებდა თვითონ მ. ეორონცოვი. იგი დასწრებია პიესის პირველ წარდგენას და, მსახიობთა თამაშით აღფრთოვანებული, ტაშს უკრავდა.⁴

ამავე წლის 3(15) მაისს გიორგი ერისთავის „დავის“

1 ა. ჯორჯაძე, წერილები, გვ. 104.

2 დ. გამეზარდაშვილი, გიორგი ერისთავის ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1949, გვ. 82. გიორგი ერისთავი, თხზულებანი, შალვა რადიანისა და იაკობ ბალახაშვილის რედაქციით, თბ., 1936, გვ. 404.

3 დასახ. წიგნი, გვ. 404. სხვათა შორის, ალექსეი პისემსკის (1821-1881) კომედიაშიც მოქმედება მიმდინარეობს სოფლად, მსხვილი მიწის მესაკუთრის მამულში, ისიც სამმოქმედებიანია, რამდენიმე მონაწილე წარამარა ფრანგულ სიტყვებს ხმარობს, ერთი მათგანი – სერგეი ეასილიჩი მეორეს – კატენკას სიყვარულს უხსნის და სხვ. იხე. სიტყვა „Раздел“-ში გაყრა კი არა, არამედ განაწილება ნაგულისხმევი.

4 დ. გამეზარდაშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 84-85.

წარმოდგენაში დიმიტრიმ ითამაშა თავად იაია ჭიორელის როლი.¹ შენიშნულია, რომ ორი ასეთი განსხვავებული მხატვრული სახის შესრულების ფაქტი მიუთითებს დიმიტრის სამსახიობო ნიჭზე (ს. გერსამია).²

სხვათა შორის, 1898 წელს ქართულმა დრამატიულმა დასმა თავად-აზნაურთა თეატრში წარმოადგინა პეტრე უმიკაშვილის პიესა „სამზადისი სცენები ქართული თეატრის დაფუძნების დროისა“, რომელშიც მოქმედება წარმოებს ორბელიანთა უბანში, 1849 წლის დეკემბერში, და ეხება „გაყრის“ რეპეტიციებს („სამზადისს“).³ რასაკვირველია, პიესაში დიმიტრიც ფიგურირებს.⁴

როცა 1856 წელს ქართული თეატრი სულს ღაფავდა, გადაწყვიტეს უმაღლესი ხელისუფლებისათვის პეტერბურგში გაეგზავნათ ქართული თეატრის რეპერტუარი – პიესები – სულ 27 (გიორგი ერისთავის „გაყრისა“ და „დავის“ გამოკლებით). სიაში 27-ე იყო დიმიტრი ყიფიანის პიესა „ძაფის დამრთველი ბაბალე“ („ბაბალეს თითისტარი“). სია ჯერ დიმიტრის, როგორც მეფისნაცვლის კანცელარიის დირექტორს გადაეცა. ამან კი თავისი პიესა ამოშალა და ასეთი შენიშვნა გააკეთა: „С чужого коня среди грязи долой! Это мой труд и я никому не давал права распоряжаться им без моего ведома. Свое беру себе. Остается затем 26“.⁵

თეატრისადმი დიმიტრის დიდ სიყვარულს მოწმობს შემ-

1 ს. გერსამია, გიორგი ერისთავის თეატრი, თბ., 1950, გვ. 70.

2 თ. ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), გვ. 209.

3 პიესა დაბეჭდილ იქნა კიდევ. იხ. პეტრე უმიკაშვილის კრებული – „შეკრებილი სახალხო ლექსები და მისი ნაწერები მცირე ტომთა ენებზე, სამზადისი“, ტფილისი, 1905.

4 კოტე ყიფიანი გულისტკივილით წერდა: „ორ იანგარს რომ „სამზადისი“ დასდგეს, როგორ მოვიფიქრებდი, რომ მამაჩემის წარმოსადგენად მე არ მიმიწვევდნენ! თამაშობდა მსახიობი, რომელსაც მამაჩემისთვის თვალი არ მოუკრავს და ნუთუ ის ჩემზე უკეთ წარმოსადგენდა იმას?“. იხ. კოტე ყიფიანი, მოგონებები, წერილები, თბ., 1964, გვ. 123.

5 Театр в Тифлисе, 1845-1856 год, Тифлис, 1888, გვ. 197. ეს არის („ბაბალეს თითისტარი“) თარგმანი ალფრედ დე მიუსეს პიესისა და დაცულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში – H-1430, ფ. 21. (თარგმნილია ფრანგულიდან 1847 წელს).

დეგი ფაქტიც. 1860 წელს პეტერბურგში ყოფნისას იგი დაესწრო გამოჩენილი იტალიელი ტრაგიკოსის ადელაიდა რისტორის (1822-1906) სამ წარმოდგენას, ასევე დაესწრო წარმოდგენას რუსი ბალერინის – ნადეჟდა ბოგდანოვას (რომელიც პარიზში მოღვაწეობდა) მონაწილეობით.¹ ამისათვის კი იგი საკმაოდ დაიხარჯა (აბონემენტის აღება დაუჯდა 18 მან.), მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ დიმიტრის არცთუ იხე შეძლებულ მდგომარეობას პეტერბურგში ყოფნისას. 11 დეკემბერს აქედან გამოგზავნილ წერილში იგი მეუღლეს სწერდა: „ამ დღეებში მეფე ლირს თამაშობდნენ, მეც ვიყავი და ვერ გაუძელი (!) ბოლომდის. ბრაზი მომდის, როდესაც დიდი შექსპირის ნაწარმოების ასეთ პროფანაციას უყურებ“.²

კოტე ყიფიანის მოგონებით, 1865 წლის მარიამობისთვის თბილისში, თამამშიანთ (თამამშეეების) ქარვასლაში განთავსებულ თეატრში, საქველმოქმედო მიზნით, გაიმართა ქართული წარმოდგენები. ამათ შორის გახლდათ მოლიერის კომედია „ცოლის შერთვევინების“ დიმიტრისეული თარგმანის მიხედვით დადგმული წარმოდგენა.³

ვასილ მაჩაბელი თვითმხილველი და მონაწილე აღნიშნული ამბისა, მოგვიანებით, 1914 წელს, კოტე ყიფიანის იუბილეზე, აღნიშნავდა: „ისიც კარგად გეხსომება, რარიგ ხალისიანად და სიამოვნებით ესწრებოდა ეს ღვთისნიერი ადამიანი (იგულისხმება დიმიტრი ყიფიანი – გ.ყ.) და თავისი ქვეყნისა და ხალხისათვის თავდადებული დიმიტრი ჩვენს რეპეტიციებზედ (ლაპარაკია მოლიერის „ცოლის შერთვევინებაზე“ – გ.ყ.), როგორ გეასწავლიდა და გვამხნევებდა“.⁴

აღნიშნული ამბავის შემდეგ (კოტე ყიფიანი არ აკონკრეტებს დროს) თბილისშივე შემდგარა სცენისმოყვარეთა ქართული წრე, რომელშიც მონაწილეობდნენ თვითონ

1 დიმიტრი ყიფიანის წერილები თავის მეუღლისადმი, ჟ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1938, №4, გვ. 73-74.

2 იქვე.

3 კ. ყიფიანი, მოგონებები, წერილები, გვ. 13.

4 იქვე, გვ. 16.

დიმიტრი, მისი შვილები: ელენე და ნიკო და ანტონ ლორთქიფანიძე. თავდაპირველად რეპეტიციები უფრო ხშირად დიმიტრის ოჯახში იმართებოდა, თვითონ დიმიტრის ხელმძღვანელობით.¹ ამგვარად, დიმიტრი ყიფიანი რეჟისორის ფუნქციასაც ასრულებდა.

დასახელებული ვასილ მაჩაბლის მიხედვით, „განსვენებული დაუეწიარი დიმიტრი მაშინაც არ თანხმდებოდა მაღალი წოდების შეხედულებას და როდესაც შემთხვევა ეძლეოდა, ახალისებდა თავის შვილებს მიეღოთ მონაწილეობა საქველმოქმედო წარმოდგენებში. ისინიც, მამისაგან წახალისებულნი და წაქეზებულნი, ასრულებდნენ თავიანთი მამის სურვილს. აი ამ წაქეზებაში და წახალისებაში მე ვხედავ უმთავრეს მიზეზს შენის გატაცებისას სამშობლოს (მშობლიური) თეატრის ასპარეზზედ“.²

კოტე ყიფიანი მოგვითხრობს: „რეპეტიციების გარდა, ჩვენ ხშირად ვიკრიბებოდით, რომელიმე პიესის წასაკითხავად. უფრო ხშირად მამაჩემი კითხულობდა ხოლმე, ჩვენ კი ყველანი სულგანაბულნი განცვიფრებით ეუბნებდით ყურს. ისე მშვენიერად არავინ არა კითხულობდა ხმამაღლა თბილისში, როგორც მამაჩემი“.³ დიმიტრის, როგორც დეკლამატორის ნიჭიერება სხვებსაც აქეთ აღნიშნული.

1867-1878 წლებში მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ნიკო ავალიშვილის თაოსნობით მოქმედებდა სცენისმოყვარეთა ე.წ. მუდმივი წრე, რომლის ერთ-ერთი მონაწილეც დიმიტრი გახლდათ.⁴ წარმოდგენები იმართებოდა დიმიტრის სახლშიც. ნიკო ავალიშვილი წერდა, რომ რამდენჯერმე თვითონ დიმიტრისაც მიუღია მონაწილეობა რეპეტიციების ჩატარებაში – კითხულობდა მის მიერ ნათარგმნ შექსპირის სულ პიესებს სასცენო კილოთი და ხმით.⁵

დიმიტრი ყიფიანის ოჯახი თბილისში დამკვიდრებულ

1 იქვე, გვ. 113. პიესა პირველად უთამაშიათ 1862 წლის 17 თებერვალს. იხ. ნათელა ურუშაძის „ქართული თეატრის ამბავი“, გვ. 57.

2 დასახ. კრებული, გვ. 114.

3 იხ. ნათელა ურუშაძის წიგნი, გვ. 54.

4 იქვე, გვ. 64.

5 იქვე, გვ. 68.

ოჯახურ სათეატრო ტრადიციას სოფელ ქვიშხეთშიც აგრძელებდა. 1875 წლის ზაფხულში მათ აქ ეწვია ცნობილი სცენისმოყვარე, დიმიტრის ძმისშვილი (ქაიხოსროს ასული) ეფროსინე (ეფრო) ყიფიანი-კლდიაშვილისა. დიმიტრის მეთაურობით ოჯახის წევრებსა და სხვათა მონაწილეობით გაუმართავეთ წარმოდგენა; დაუდგამთ მოლიერის „ძალად ექიმი“ და გიორგი ერისთავის კომედია „უჩინ-მაჩინის ქუდი“. ეს იყო პირველი წარმოდგენა, გამართული ქვიშხეთში. აქედან მიღებული შემოსავალი გადაუციათ სოფელში სკოლის გასამართლად.¹

აღნიშნული თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, დიდად უპრიანია კოტე ყიფიანის შემდგომი მოგონება, რომელშიც ნათლად ჩანს დიმიტრის მაღალი კულტურა და სამეცნიერო (ენათმეცნიერული) განსწავლულობა. ამიტომ მას ვრცელი სახით მოვიტანთ.

„მეფე ლირი“

ილია ჭავჭავაძემ და ივანე მაჩაბელმა გადმოთარგმნეს შექსპირის დრამა „მეფე ლირი“.

ქართულ მაღალ საზოგადოებაში რამდენიმე პირმა მოიხურვა „მეფე ლირის“ დადგმა ქართულ სცენაზე, მაგრამ ისე, რომ ყველა როლები (!) თავიანთ შორის უნდა გაენაწილებინათ, რომ არც ერთს ჯამაგირიანს მსახიობს არ უნდა მიეღო ამ წარმოდგენაში მონაწილეობა, უნდა ეთამაშნათ თვითონ მთარგმნელებს, ილია ჭავჭავაძეს და ივანე მაჩაბელს, მამია გურიელს, დავით ერისთავს, ნინო ორბელიანისას და სხვას.

„მეფე ლირის“ (!) როლი შესთავაზა ილია ჭავჭავაძემ მამაჩემს. მისწერა წერილი ქვიშხეთს და თავისი თარგმანიც გაუგზავნა. ამ წერილის მიღების რამდენიმე დღის შემდეგ რომ შევედი მამაჩემის ოთახში, ვხედავ შემოუწყვია გარს რამდენიმე წიგნი „მეფე ლირისა“ სხვადასხვა ენაზე ნა-

¹ გერსამიას ხელნაწერი სტატია „დიმიტრი ყიფიანი და ქართული თეატრი“, ინახება საქართველოს თეატრის, კონოსა და მუსიკის სახელმწიფო მუზეუმში.

თარგმნი და გულმოდგინებით კითხულობს ხან ერთსა და ხან მეორე წიგნს.

– Занят Лиром, – მითხრა მამამ.

ჩვენ ოჯახში მომეტებულად რუსულად და ფრანგულად ვლაპარაკობდით.

– Гм, Да!.. Перевод мне не нравится. Хочу сам перевести роль Лира и если Илико и Ванო разрешат, то попытаюсь представить Лира.

ეს მითხრა თუ არა, მისწერა ილია ჭაეჭავაძეს ამ შინაარსის წერილი!

(მოგვაქვს ეს წერილი მთლიანად).

„უძვირფასესო ჩემო კოლეგა.

კნიაზო ილია გრიგოლის-ძევე, თქვენ რომ (20 ამ თვეს) ღირის როლი შემომბაძლიეთ (შემომთაუაზეთ, მე მოგახსენეთ, გადავიკითხავ და მაშინ გეტყვით, ვიკისრებ თუ ვერა მეთქი.

გადავიკითხე და როგორ?

წინ გადავიშალე ექვსი წიგნი: 1. ნამდვილი შექსპირი, ტაუხნიცის გამოცემული 1868-ში, 2. ნამდვილი შექსპირი, რაუტლეჯის გამოცემული ბევრით (!) უფრო ადრე, 3. ბენჯამენ ლაროშის ნათარგმნი ფრანცუზულად 1857-ში, 4. ფრანსუა ვიქტორ-ჰიუგოს ნათარგმნი ფრანცუზულად 1861-ში, 5. თქვენი ნათარგმნი ქართულად 1877-ში და 6. სადღერის ლექსიკონი ანგლიურ-ფრანც. და ფრანც-ინგლისური.

შემოვიწყე ეს წიგნები და მიუუჯექ თქვენს ნათარგმნს.

კვალში ჩაუდექ მედგრად, შეუპოვრად, დაულალავად.

23-ს ვიწყე და გუშინ 29 ოქტომბერს დავეკეცე წიგნები. რათა? ვისიც პატივისცემა მაქვს დანერგილი გულში და არა მარტო ენაზედ, – და მაშასადამე ვინც მიყვარს, – მინდა, რომ იმას წუნი არა ჰქონდეს რა და თუ მე შევამჩნიე რამე, პირდაპირ უნდა უთხრა ცალკე, საშინაოდ, მეგობრულად.

მაგრამ – თქვენმა თარგმანმა სასიქადულოდ გადიელო თავს (!) ამისათანა კრიტიკა, კრიტიკა მიუკარებელი, შეუბრალებელი... შრომა გაგიწევიათ დიდი, ნიჭი გიხმარიათ შესანიშნავი.

1 კ. ყოფიანი, მოგონებები, წერილები, გვ. 24-25.

ერთი შეცდომაა მხოლოდ, ერთად-ერთი – კილო.

შექსპირის თხზულებაში, რომელიც კარგა ძეგლია, – ლექსებიც ბევრი იპოვება დაძველებული, რომელსაც დიდი ხანია აღარ ხმარობენ, მაგრამ კილო არის სასაუბრო; კილო, რომლითაც საპატიო ყრილობაში ლაპარაკობდნ და ლაპარაკობენ.

თქვენ – უფრო სამწიგნობრო კილოს გაჰყოლიხართ.

მშვენიერება არის თქვენი ნათარგმნი – ეს ყოვლად უეჭველია, მაგრამ ამ კილოზედ არსად ულაპარაკნიათ, არც სადმე ლაპარაკობენ.

სათქმელი თუ არის რამე თქვენს თარგმანზედ, ეს არის, სხვა სრულებით არაფერი.

სრულებით არაფერი მეთქი რომ ვამბობ, ამას აღარ ესეთელი, რაც უთანხმოება აქა-იქ გამოდის ნამდვილსა და თარგმანს შუა. მაგრამ ღმერთო ჩემო! თქვენ რა დაგეძრახებათ, როდესაც, ნებსით და უნებლიეთ, უფრო უნებლიეთ, რასაკვირველია, – ისეთი ჩვენთვის მიუწვდომელი მწერალნიც შემცდარან, როგორც მაგალითად, ზემოხსენებული ფრანსუა ვიქტორ-ჰიუგო.

ლირი ერთ ადგილას ამბობს მსაჯულისას:

„Thou robedman – შენ მსაჯულად მოსილო კაცო! – Носящий, судейское облачение.

მთარგმნელი ამბობს: Thou Robin, შენ მწერალო მჯღაბნაეო; Подъячий приказной, крапивное семя.

ამისთანები არის აქა-იქ. – თქვენს თარგმანშიაც არის ზოგიერთი ამისთანა გადასხეაფერება. ჰიუგოს თარგმანში უფრო ბევრია. ლაროშისას რაღა ეთქვა: სავსეა ამისთანებით.

ახლა მე, რადგან ერთიც თვალწინ მიდგა და მეორეცა, იქნება უფრო გაფრთხილებული გამოვიდე. გთხოვთ: თუ მაინცა და მაინც გნებაეთ, რომ ლირი მე წარმოვადგინო, ნება მომეცით, რომ ეს როლი თვითონ მე ესთარგმნო, ჩემბურათ, – მარტო ეს როლი.

თქვენს ნათარგმნს ამითი სრულებით არა ევნება რა.

ბევრჯელ მომხდარა, რომ ერთი როლი ერთს ენაზედ

უთარგმნიათ და სხვა როლები სხვა ენაზედ. აქ ამისთანა არა გამოვა რა: მოთლი წარმოდგენა ქართულ ენაზე იქნება – ზოგი სასაუბროზედ, ზოგი სამწიგნობროზედ(!).

აგრე იყოს თქო, თუ მეტყვეით, საქმე შეუდგები.

30 ოქტ. 1879 წ.

სოფ. ქეიშხეთი.¹

დიმიტრის ამ წინადადებაზე ილია ჭავჭავაძესა და ივანე მაჩაბელს უარი შემოუთელიათ. მოდით, კელაჲ კოტე ყიფიანს მოვესმინოთ:

„იმ წელს, გიორგობის თვეში თბილისს ვიყავი და ილია ჭავჭავაძემ დამიბარა თავის სახლში.

დიმიტრი ივანჩმა „მეფე ლირზე“ უარი შემოგვითვალა. შენ უნდა იკისრო იმისი როლის შესწავლა. კონკურსი იქნება; ლირს ამზადებენ დავით ერისთავი, მამია გურიელი და ყარაშვილი. ვინც უკეთესად იტყვეთ წყევლის ლექსს – იმან უნდა ითამაშოს ლირი. შენ შეგნებული კაცი ხარ, მოამზადე როლი, ისე როგორც გესმის, ნურა კრიტიკოსის თხზულებას, ნურა რეცენზიას ლირზედ ნუ წაიკითხავ, თორემ აგერევა გზა და კვალი; შენათ, თვითონ შენათ უნდა შეჰქმნა ლირის ხასიათი და მერწმუნე, უკეთესად გამოგივა.

მამაჩემმა როცა შეიტყო, რომ ლირის როლი მე მომცეს, მითხრა: აილე წიგნები, გარს შემოიწყე და რაც რამ სადმე სწერია როლის ხასიათზე და სხვადასხვა არტისტთა შესრულებაზე, ყოველი რეცენზია და კრიტიკა გადაიკითხე, რომ შენ თვითონ შეგეძლოს შექმნა ლირის ხასიათისაო.

მეტად დამაფიქრა ამ ორმა რჩევამ ურთი-ერთის წინააღმდეგმა. ვიფიქრე, რა ექნა ახლა, ვის დავეუჯერო, მამას თუ ილიას მეთქი და ერთ დროს (!) ვიყავი სწორედ დიდ ვაივაგლახში და გაჭირვებაში, რომ ეს ორი რჩევა როგორღაც ჩემს თავში ვერა თავსდებოდა, მაგრამ მაინც მამაჩემის რჩევამ დამძლია და რომ გადავიკითხე ლირის შესახებ რაც ხელთ მქონდა, დავიწყე ლექსების ღეჭვა და გაზეპირება.

– Ну что твой Лир? – ერთხელ მკითხა მამაჩემმა.

– Ничего себе? – ეუპასუხე.

1 კ. ყიფიანი, დასახ. წიგნი, გვ. 25-27.

— Гм... да... Ну смотри, не сконфузь меня, Костюк. ამ სახელით მეძახდა ხოლმე ხანდახან.

გარდა ამისა, ორი კაცის სულ სხვადასხვა რჩევამ, იმ გარემოებამაც, რომ მე როგორ მოვიდოდი დავით ერისთავთან, მამია გურიელთან და ყარაშვილთან ლექსების კითხვაში, ძალიან ჩამაფიქრია, მეშინოდა არ შევრცხეულიყავი გამოცდის დროს.

ბევრი ფიქრის შემდეგ ერთმა გარემოებამ გამამხნევა. დავით ერისთავი ლექსებს კითხულობდა დიდი პათოსით, მამია გურიელი კი სიტყვების უცნაური ტკეპნით და გაგრძელებით და ორივეს თეატრალური მიხერა-მოხერა აკლდათ, მეტადრე გურიელს, ასე რომ გამოცდის დროს, რომელზედაც ძალიან ბევრნი დაესწრო ილიას სახლში, ერთხმად მე გამომაცხადეს მეფე ლირად...

ილია ჭავჭავაძისა, ეანო მაჩაბლის და მიხეილ ბებუთაშვილის ხელმძღვანელობით ასი რეპეტიციის შემდეგ წარმოუადგინეთ „მეფე ლირი“ (1880-ში თუ 1881-ში),¹ კარგად აღარ მახსოვს. რამდენჯერმე თბილისში წარმოუადგინეთ, ქუთაისში და ბათუმშიაც.²

რასაკვირველია, დიმიტრისათვის თეატრი არ იყო მართოდენ გასართობი საშუალება, მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დამონებული საქართველოსათვის (ამის თაობაზე გარკვევით და ვრცლად წერდა აგრეთვე ილია). გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მამის ასეთი შეხედულება შეითვისა უმცროსმა ძემ კოტემაც, რომელიც აღნიშნავდა: „თეატრი არის უდიდესი შკოლა კაცობრიობისათვის. ეს უბრალო სახუმარო საქმე კი არ არის, ისეთი რამ არის, რომ შიგ თავეს იყრის ასი და ათასი სხვადასხვა შეხედუ-

1 სინამდვილეში ეს მომხდარა 1883 წელს (16 თებერვალს). იხ. ე. დავითაია, კოტე ყიფიანი, თბ., 1975, გვ. 162.

2 იხ. კოტე ყიფიანი, მოგონებები, წერილები, გვ. 17. ლევან ასათიანიც, თეატრმოცოდნე დიმიტრი ჯანელიძის მიხედვით ადასტურებდა: „ილიამ „მეფე ლირის“ ასი რეპეტიცია ჩაატარა ამ პიესის ქართული დასის მიერ პირველი წარმოდგენისათვის. კოტე ყიფიანი ლირისათვის მან მოამზადა. კოტე შეუდარებელი იყო ლირში“. იხ. ავტორის „უბის წიგნაკი“, თბ., 1998, გვ. 16.

ლობის, სხვადასხვა ხასიათის და მისწრაფების ქალ-კაცი და ეს ამოღენა ხალხი თეატრში ერთი და იგივე ცრემლითა სტირის, ერთი და იგივე სიცილით იცინის!. ამ უდიდეს შოკოლაში ადამიანი ბევრს რასმე შეიძენს თავის გონებაგახსნილობისათვის“.¹ აქედან გამომდინარე იგი განაგრძობდა: „ეს ღრმა აზრი რომ შევითვისეთ, მჭიდროთ (!) შევეკავშირდით ყველანი, ვინც კი ვმოქმედობდით სცენისათვის და დროგამოშვებით ვმართავდით მშვენიერს წარმოდგენებს. ხალხი ყოველთვის ბლომად ესწრებოდა ხოლმე“.²

კოტე ყიფიანზე, როგორც მსახიობზე, დიმიტრის გაგლეზის შესახებ ცნობილი თეატრალური მოღვაწე აკაკი ფაღავე შენიშნავდა: „დიმიტრი ყიფიანის აზრით ნიჭიერი მსახიობისათვის ამპლუა არ უნდა არსებობდეს. ამ აზრს იგი თავის შვილს კოტეს უნერგავდა. უეჭველია, რომ აქტიორული შესაძლებლობის გარდა, ამ აზრსაც ქონოდა გაეღენა კოტეს შემოქმედებაზე“.³ დავსძენთ იმასაც, რომ კოტე ყიფიანის ისტორიული დრამის „ეკა გურიელის“ (ეს ორმოქმედებანი პიესა ავტორმა თარგმნა რუსულადაც) თემა აშკარად მამისაგან აქვს შეთვისებული.

მაგრამ დიმიტრის ძალისხმევა აღნიშნული მიმართულებით შემოთქმულით როდი ამოიწურება. მან თავისი წელიწადი შეიტანა საქართველოში სათეატრო საქმის ორგანიზების საქმეშიც.

1879 წლის აპრილში სცენისმოყვარეთა მუდმივი დასის კრებამ აირჩია სათეატრო კომიტეტი ილია ჭავჭავაძის, ივანე მაჩაბლის, დავით ერისთავის, გიორგი თუმანიშვილის, ალექსანდრე და დავით სარაჯიშვილების, იოსებ ბაქრაძისა და ნიკო ავალიშვილის შემადგენლობით. რასაკვირველია, თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა დიმიტრი ყიფიანი.⁴ „სათეატრო კომიტეტი“ მოგვიანებით „სათეატრო ამხანაგობად“ გადაკეთდა. მის თავმჯდომარედაც კვლავ დიმიტრი ყიფიანი აირ-

1 კ. ყიფიანის წიგნი, გვ. 17.

2 კოტე ყიფიანი, მოგონებები, წერილები, გვ.17.

3 იქვე, გვ. 135.

4 ნ. ურუშაძე, ქართული თეატრის ამბავი, გვ. 71.

ჩიეს. ცნობილი თეატრმცოდნის დიმიტრი ჯანელიძის თქმით, „სათეატრო ამხანაგობის“ თეატრი, რომელიც მუდმივ თეატრად მკვიდრდებოდა, ქართული სახილველის ტრადიციის მემკვიდრეობით მონაცვლეობას გამოხატავდა, რამდენადაც მას სათავეში ედგა გ. ერისთავის თეატრის ერთ-ერთი ფუძემდებელთაგანი დიმიტრი ყიფიანი, სამოციანელთა მეთაურები: ილია ჭავჭავაძე, ივანე მაჩაბელი, ხოლო მსახიობთა ამხანაგობის მიერ არჩეული პირველი რეჟისორი თვით გიორგი ერისთავის ვაჟიშვილი დავითი იყო“.¹

შიდა განხეთქილების გამო, 1880 წელს დიმიტრიმ აღნიშნული თანამდებობა დატოვა, მაგრამ ამ დროისათვის ქართული მუდმივი თეატრი უკვე ჩამოყალიბებული იყო.

დიმიტრი გახლდათ „ქართული დრამატიული საზოგადოების“ გამგეობის ერთ-ერთი დამფუძნებელ წევრთაგანი ილია ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან, ივანე მაჩაბელთან, რაფიელ ერისთავთან, კოტე ყიფიანთან, ანტონ ფურცელაძესთან, ალექსანდრე ყაზბეგთან, ვასო აბაშიძესთან, ალექსანდრე ბერიძესთან, ნიკო ავალიშვილთან და იოსებ ბაქრაძესთან ერთად.² აღნიშნული საზოგადოებისთვის თუმცა წესდება ნიკო ნიკოლაძემ შედგინა, მაგრამ მის საბოლოო რედაქტირებაში ილიასთან ერთად დიმიტრისაც მიუღია მონაწილეობა.³

და ბოლოს, აღვნიშნავთ შემდეგ გარემოებას. იონა მეუნარგია – საქართველოში ბიოგრაფიული ჟანრის დამფუძნებელი, წერდა: „დავითს (ერისთავს – გ.ყ.) დიდი ხნიდან მოსწონდა სარდუს“⁴ პიესა (იგულისხმება „სამშობლო“ – გ.ყ.) და უნდოდა ქართული სცენისათვის გადმოკეთება, მაგრამ

1 დ. ჯანელიძე, თეატრის მსახური, ჟ. „თეატრალური მოამბე“, №2, 1981, გვ. 31.

2 იხ. ნ. ურუშაძის წიგნი, გვ. 73 სამწუხაროდ, „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მეათე ტომში (იხ. სტატია „ქართული დრამატიული საზოგადოება“, გვ. 475) დიმიტრი ყიფიანი საერთოდ არაა მოხსენიებული. იგივე ითქმის თეატრმცოდნე ვასილ კიკნაძის ბროშურაზე „საქართველოს თეატრალური საზოგადოების ასი წელი“, თბ., 1981.

3 ივანე გომართელი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, 1966, გვ. 127.

4 ვიქტორიენ სარდუ (1831-1908), ფრანგი დრამატურგი.

დიდხანს ვერ შეურჩია ამას შესაფერი მომენტი საქართველოს ისტორიიდან. ერთ დროს პიესა გადასცა გადასაკეთებლად განსვენებულს დიმიტრი ყიფიანს, მაგრამ ამან პიესას ხელი არ მოჰკიდა.¹

აღნიშნული ფაქტი უთუოდ სანდოა. მაგრამ თუ რატომ იუარა დიმიტრიმ, „სამშობლოს“ გადმოქართულება, ეს ახსნას საჭიროებს. პიესის პატრიოტული მოტივი რომ დიმიტრის გულთან ძალიან ახლოს იქნებოდა, ეს ჩანს თუნდაც იქიდანაც, რომ სათეატრო დადგმისათვის ქართული ეროვნული დროშა (რომელმაც რუს რეაქციონერთა დიდი რისხვა გამოიწვია), სწორედ ქვიშხეთში, დიმიტრისეულ სახლში იქნა შეკერილი და აქედან თბილისში თვითონ დიმიტრიმ გაგზავნა.² დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მკვლევარი თამაზ ჯოლოგუა ამ გარემოებას ასე ხსნის – დიმიტრი სხვაგვარი მთარგმნელობითი მეთოდის („ხუსტი თარგმანის“) მიმდევარი იყო, ხოლო დავით ერისთავს სარდუს პიესის თარგმნა კი არა, არამედ მისი გადმოკეთება გადმოქართულება სურდა.³

დასასრულ, აქვე აღვნიშნავთ, რომ დიმიტრი დამყუჩებული წვერი ყოფილა „მუსიკალური საზოგადოებისა“, 1860-1870-იანი წლების მიჯნაზე რომ შეიქმნა, ასევე – 1877 წელს თბილისში დაარსებული „კაზმულ ხელოვნებათა წამახალისებელი კავკასიის საზოგადოების“ პირველი მმართველობის წევრი.⁴

1 იონა მეუნარგია, ქართველი მწერლები, სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, თბ., 1954, გვ. 395.

2 თ. ჯოლოგუა, დიმიტრი ყიფიანი (1830-1860 წლები), გვ. 214.

3 იქვე, გვ. 213.

4 იქვე, გვ. 215.

მეცამეტე თავი

დიმიტრისა და ილიას ურთიერთობანი

„ამხიარად დიმიტრი იყო ჩვენი სურთმოძღვარი და ჩვენ კი-მისი კალატოზები“.

ილია

ენერ ტატიშვილ-ყიფიანის მოგონებებიდან

„ილია ჭაჭავაძე სომ რამოდენა კაცი და მოღვაწე იყო, მაგრამ ამისთანა თაოსნობა ნაკლებ ვხერხებოდა. ოღონდ უკვე დაარსებულ დაწესებულებაში რომ ჩაჟღებოდა, მერე მარჯვედ მუშაობდა და ველარც ვერაფერი დამრავდა სოღმე“.

ეპისთიმე თაყაიშვილი

ჩვენში ფართოდ გავრცელებული აზრით (თვით ისტორიკოსთა და ფილოლოგთა უმრავლესობაშიც კი) 1860-იან წლებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსული თაობა ილიას მეთაურობით მძაფრად დაპირისპირებული იყო წინა თაობასთან. მაგრამ მსგავსი წარმოდგენა ფრიად სქემატური, არაადეკვატური გახლავთ. დაპირისპირებულობამ მკვეთრად იჩინა თავი 1860-იანი და 1870 წლების დასაწყისში. სხვა დროს კი წინა და ახალი თაობები ხშირ შემთხვევაში მხარში უდგნენ ერთმანეთს. ეს კი საეცებით ნორმალურია (1890-იანი – 1900-იანი წლების საქართველოსაგან განსხვავებით, როდესაც სოციალ-დემოკრატიები აღზევდნენ), რამეთუ დაპყრობილი ქვეყანა, ხალხი ეროვნული კონსოლიდაციის, სოლიდარობის აუცილებლობის წინაშე იდგა და საზოგადოება მშვენიერად აცნობიერებდა ამას. ძნელი როდია წარმოვიდგინოთ, თუ რამდენი რამ საერთო ექნებოდათ ახალ

თაობასთან სოლომონ დოდაშვილს და ნიკოლოზ ბარათაშვილს, სიცოცხლე რომ დასცლოდათ და 1860-იან-1870-იან წლებშიც ეცხოვრათ, ასევე გიორგი ერისთავს (დრამატურგს), 1864 წელს რომ არ გარდაცვლილიყო.¹

თაობათა შორის ერთიანობას (საერთოდ) ამჯერად ვაჩვენებთ ორი დიდი ეროვნული მოღვაწის – დიმიტრი ყიფიანისა და ილიას ურთიერთობის მაგალითზე.²

ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ძველსა და ახალ თაობებს შორის დაპირისპირებამ პიკს მიაღწია (1860-იანი წლების დასაწყისში), დიმიტრი ყიფიანი (სხვათა შორის, გრიგოლ ორბელიანის მსგავსად) არ ყოფილა მძვინვარე ოპონენტი საერთოდ, ქართული ენის დემოკრატიზაციისა. ჩანს, მას საკმარის ინტელექტი (გაგება, მიხვედრილობა) აღმოჩნდა იმისათვის, რომ დაენახა ახალი თაობის მოწინავე წარმომადგენელთა, – პირველ ყოვლისა, ილიას აქტიურობის პროგრესული, დადებითი საზრისი. თუმცა მან ჯერჯერობით თავი გამოიღო ქართულ ანბანში რიგი ასოების შესანარჩუნებლად³ (შემდეგ 1880-იან წლებში თვითონვე უარყო). გასაგებია ისიც, რომ იგი გაგებითა და ენთუზიაზმით მოექცა ილიას მიერ ჩაფიქრებული ჟურნალის „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლის (უახლოეს მომავალში) საქმეს.

იმხანად ზუგდიდში მყოფი დიმიტრი ყიფიანი 1862 წლის დეკემბერში ილიას, ვითარცა ჩაფიქრებული ჟურნალის მომავალ რედაქტორს, ასე სწერდა:

„უფალო რედაქტორო!

თქვენს „მოამბის“ პროგრამმა რომ წაეიკითხეთ, რა-

1 შევნიშნავთ, რომ არც რაფიელ ერისთავი (დაბადებული 1824 წელს) და არც გაბრიელ ეპისკოპოსი (ერისკაცობაში გერასიმე ქიქოძე, დაბადებული იმავე წელს) არ ყოფილან „თერგდალეულები“, მაგრამ ესენი ახალ თაობასთან ერთად იღვწოდნენ თავიანთი დაჩაგრული სამშობლოსათვის.

2 საკითხი საერთო პლანში სპეციალურად გვაქვს განხილული მონოგრაფიაში „ილიას ფენომენი“, თბ., 2007, გვ. 186-203.

3 თამაზ ჯოლოგუას საფუძვლიანი მოსაზრებით, 1864 წელს „ცისკარში“ (№1) დაბეჭდილი სტატია „ჩუშნი ნაცარქექიები“, ხელმოწერილი ფსევდონიმით „მყვირალა (ქართული)“, სწორედ დიმიტრის ეკუთვნის.

საკუირველია გეიამებოდა, რადგან იმედი მოგვეცა, რომ ჩემნი მწიგნობრობაც გაეპრცელებოდა და ყოველივე შესამეცნებელი და გამოსადეგი ცოდნა ჩემს ქუშყანას უფრო ადვილად მოეფინება. ერთმა საქმემ კი შეგვაფიქრა ცოტა სანს: პროგრამაში ადგილი არა ჰქონდა სწავლას¹ და კელონებაზე რაც დაიწერება, სად უნდა იბეჭდებოდეს. – მაგრამ რადგან ვიცოდით, რომ ჟურნალს შესაბამი ღირსება არ ექნება, თუ ისე გამოვა, რომ სამეცნიერო იმაში არა იყოს რა, გამოვიკითხეთ საქმე და შევიტყვეთ, რომ არა თუ დაბეჭდავთ ამ-გუარს თხზულებასა, განზრახვაც თურმე გქონიათ, რომ როგორც შეიძლებოდა ისე განმარტივდეს თქვენს ჟურნალში კილოშესამეცნებელი, – ისე იწერებოდეს რაც კი სწავლაზე და კელონებაზე დაიწერება, რომ ვისაც წაკითხვა არ უჭირს, იმას აღარც გაგონება (გაგება) გაუჭირდებოდა, – ამ ამბავმა სწორეთ დაგვიტკბო გული და ღმერთსა ვჰთხოვთ, რომ კეთილს განზრახვაში კელი კეთილად წარგემართოსთ“.² დიმიტრი განაგრძობდა: „ერთხელ ამხანაგები და მეგობრები თქუშნი „მოამბის“ ამბავში ვიყავით და ვმთქუთ, რომ თუ კაცი ვინმე ქართველთაგანი, თქუშნი კელის გამართვის შემძლებელი, თქუშნს მოხმარებას მოერიდოს, თავისს მშობელს ქუშყანას ამითი მაინც არ ემსახუროს და კეთილ მოსახმარებლად მიღებული თავისი ანაბარი, თავისი ნიჭი, ტალანტი უსარგებლოდ მიწათ ჩაჟღელას, – სათაკილომცა ყოფილა ქუშყანაზედ იმისი ყოფნაო.

ეს ითქუა თუ არა, მაშინვე მომატანეს (მომიგეს): მაშნელარც შენ დაიზარებო და შარშანწინ რომ მიტჩელლის წასაკითხავები გამოვიდა ასტრონომიაზედ, ძალიან კარგი წიგნიაო, აიღე და ქართულათა ჰსთარგმნე „მოამბისათვისაო“.³ ამასთანავე დიმიტრისათვის ასეთი შეგონება მიუციათ: „მაგრამ ესეთის კილოთი ჰსთარგმნე, რა კილოთიც ილაპარაკებდი სალაპარაკოდ რომ გამხდარ-იყო და რა კილოთიც თვითან იმ ამერიკელს პროფესსორს ულაპარაკნია სასაუ-

1 ჩანს, ნაგულისხმევია მეცნიერება.

2 „საქართველოს მოამბე“, 1863, №II, თებერვალი, გვ. 260.

3 იქვე.

ბრო და სახალხო ენითაო“.¹ როგორც ეხედავთ, დიმიტრი აქ ეხება ქართული ენის განვითარების საკითხს: მეცნიერება (სამეცნიერო საკითხები) გადმოცემული ყოფილიყო ანტონ კათალიკოსის ენობრივი მოძღვრების მიხედვით („მაღალი სტილის თეორია“), თუ ჩვეულებრივი, ხალხისათვის გასაგები სასაუბრო მეტყველებით.²

დიმიტრი განაგრძობდა: „სიტყუაში რომ მომასწრეს, რაღა გამეწყობოდა და თავს-ვიდე ეს შრომა „საქართველოს მოამბისათვის“. – უნდა კი ახლავე აღვიარო, რომ ეს ერთი საქმე მეტად ძნელი რამ დამსაქმეს მეგობრებმა. თუთან საგანი არის განუზომლად მაღალი და იმაზედ საუბარი კი ისე დაბლა უნდა დავიყვანო, რომ გაგონება (გაგება) და შემეცნება არც სწავლულს გაუჭირდეს და არც უსწავლელსა. ჩემის მხრით მე ამაზე მეტს ვერას დაგპირდებით, რომ ყოელის ჩემის შეძლებითა და ღონისძიებით ვეცადო ისეთი ლექსი (სიტყვა) არა შემომეპაროს რა, რომ სხუა უფრო ადვილი გასაგონი (გასაგები) ვიცოდე და ის არ ეიხმარო“.³

ამის შემდეგ დიმიტრი ლაპარაკობდა ასტრონომიის („ვარსკულაეთ-მრიცხველობა“, „ვარსკულაეთ-სიტყუაობა“) მნიშვნელობაზე, აგრეთვე იმაზე, რომ შესაბამისი მეცნიერების კანონები სრულიადაც არ ეწინააღმდეგებიან ღმერთის არსებობას. ამდენად, აქ მოცემულია დიმიტრის მსოფლხედვის

1 დასახ. ჟურნალი, გვ. 260.

2 მოგვიანებით, ოციოდე წლის შემდგომ, დიმიტრი აღნიშნავდა: „ყოველი გრამმატიკის დასაწყისი არის ანბანი. მე აქ მარტო იმას ვიტყვი, რომ არა მგონია სხვა ხალხს პქონდეს ვისმე ისეთი ბუნებასთან დაახლოებული, განმარტივებული და ადვილად სასწავლო ანბანი, როგორიც ჩვენა გვაქვს. არათუ ასო არ გვაკლია, რომ ქართული ხმა (ბგერა) სწორედ გამოითქმებოდეს, მე ამასაც ვაგებუდავ და ვიტყვი, რომ რამდენიმე ასო მეტიც არის; მაგალითად, „მ, მ, ჯ, ჯ, მ“. თუ არ ანგარიშისათვის, არას შემთხვევაში არც ერთ ამ (!) ასოთაგანი საჭირო არ არის და სულ რომ გამოირიცხებოდნენ, – ჩვენი ანბანის დიდღირსებას მიემატებოდა ასოთ რიცხვის შემცირება და მართლწერის ძალიან გაადვილება“. ახალი ქართული გრამმატიკა, სანქტ-პეტერბურდი, 1882, გვ. 12.

3 „საქართველოს მოამბე“, 1863, №2, იქვე. მიმართვა ასე მთავრდება: „თქუნი და სხვ. დიმიტრი ყიფიანი“.

უმთავრესი პუნქტი, რაზედაც ჩვენ ზემოთ უკვე გვექონდა საუბარი.

და ბოლოს, დიმიტრი რედაქტორს ასე მიმართავდა: „ცოდა და მადლი ასე მოგვიხდია ამ თავითვე. განსაკუთრებით ოქუზნ, უფალო რედაქტორო, ამასა გთხოვთ, რომ ბეჭდვაში არა შეიცუვალოს რა, არც მართლ-წერა ჩემი, არც ლექსი (სიტყვა) და არც აზრი: რადგან შესაცულებელი თუ გასასაწორებელი რაც იქნება, კრიტიკის საქმე იქნება და ამ წიგნის თარგმნა მგონია ღირსი იყოს კრიტიკისა“.¹

რასაკვირველია, დიმიტრის ეს შემოთავაზება თანამშრომლობაზე ილიამ მიიღო და „საქართველოს მოამბის“ II ნომერში დაიბეჭდა ამერიკელი ასტრონომის ნაშრომის ერთ-ერთი თავი.² უდავოა, ილიასეულ ჟურნალს რომ მეტ ხანს ეარსება, მასში უცილობლად გაგრძელდებოდა ჩვენი ორი დიდი ეროვნული მოღვაწის თანამშრომლობაც, მაგრამ „საქართველოს მოამბის“ მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში გამოსვლამ ეს შესაძლებლობა გამოიციხა.

როდესაც ქართული სათავადაზნაურო ბანკის დაფუძნების პროცესი დაიძრა და 1867 წელს ჩამოყალიბდა „წესდების შემქმნელი კომიტეტი“, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, მის ერთ-ერთ წევრად (თელავის მაზრიდან) ილიაც იქნა არჩეული.

უკანასკნელის მიერ დიმიტრის შესაბამისი ღვაწლი „კიდევ გამოცანებში“ (დაწერილია 1871 წლის 7 დეკემბერს) ასეა შეფასებული:

„ერთის კარგის საქმის იგი
დამწყობი, მეთაურია;
თქმულა, — ნაყოფისაგანო
ხე იგი საცნაურია.
თუ ესეა, მაში არ აღვწერ
მის ნიშნებს და მის სახესა,

¹ იქვე, გვ.261.

² შეგახსენებთ, რომ ჟურნალში დაიბეჭდა აგრეთვე გიორგი ერისთავის ორი ნაწარმოები და ერთი თარგმანი.

მარტო ნაყოფს დაგანახებთ
და მით სცნობდეთ თვითონ ხესა.
ჩენის ქვეყნის საკეთილოდ
მან მარტომან შეგუძრა ყველა,
ერთმანეთის მტრებს გეასწავლა
ერთმანეთის ძმური შეველა.
ბანკის ძირი იმან ჩარგო,
ღონე ხსნისა მოგეცა ხელთა;
ეახ! დაგვიმხეს ზოგთ ეს საქმეც!
წყევა ჩენი მათ – ჩვენ მტერსა!“¹

მაგრამ, საფიქრებელია, „ხის“ (დimitრი ყიფიანის) ნაყოფად ილიას მიერ ოდენ ბანკი არ იყო ნაგულისხმევი და იგულისხმებოდა სხვა ღვაწლიც (განსაკუთრებით, დimitრის წელიწადი საგლეხო რეფორმაში).

როგორც ვიცით, ილიას მხრივ უღმობელი კრიტიკის საგნად იქცა იმდროინდელი საზოგადოების ძველი თაობის წარმომადგენლები. მათგან შედარებით აშკარად „დაზოგილია“ დimitრი:

„ამ უკაცურ კაცთა შორის
მე იგი კაცი მგონია
მით, რომ საქმითაც ქვეყნისა
მას სიყვარელი ჰქონია.
ბევრი ვიცი მე ამისი
ცოდუა და ნაკლულოვნება,
მაგრამ კარგის საქმის დამთესს
ბევრი რამ მიეტევენა.
რაც არის კიდევ ეგ არის
ჩვენში ხელმოსაკიდია,
მარტო მას, ვგონებ, ქვეყანა
ფეხებზედ არა ჰკიდია.“²

1 ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. I, გვ. 91.

2 იქვე, გვ. 92.

ბოლოს და ბოლოს, როცა, როგორც იქნა, თბილისის გუბერნიის სათავად-აზნაურო ბანკმა ფუნქციობა დაიწყო (1875 წელს), 28 იანვარ-3 თებერვალს გამართულ ბანკის დამფუძნებელთა კრებაზე განიხილებოდა ბანკის საქმეში დიდი წვლილისათვის დიმიტრი ყიფიანისათვის მადლობის გამოცხადება.¹

იმავე წლის 4 აპრილს დიმიტრი და ილია (ცხადია სხეუტან ერთად) მონაწილეობდნენ „ერთი კეთილი საქმის შესაწევრად“ გამართულ სალიტერატურო-მუსიკალურ საღამოში.²

„დროების“ დაარსების ათი წლისათთან დაკავშირებით გამართულ შეკრებაზე დიმიტრის მიერ დაწერილი სიტყვა სწორედ ილიამ წაიკითხა.³

რაც შეეხება დიმიტრისა და ილიას ურთიერთობებს „ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაფუძნებისა და ფუნქციობის პერიოდში, ამის თაობაზე უკვე ვისაუბრეთ. ამიტომ, მხოლოდ ერთ მომენტს დაუემატებთ. 1879 წლის აპრილში დიმიტრისა და ილიას ხელმოწერებით სტამბურად ნაბეჭდი მიმართვის ტექსტი დაეგზავნა „ქმწ-კგ“-ის „დამაწესებელ“ (დამფუძნებელ) წევრებს, მათ შორის რაფიელ ერისთავს,⁴ 15 მაისისათვის დანიშნულ კრებაზე დასასწრებად. ვრცელი საუბარი გეჟონდა აგრეთვე „მეფე ლირის“ დადგმასთან დაკავშირებითაც.

1880 წლის 27 ივლისს საგურამოდან კოტე ყიფიანისადმი გაგზავნილ წერილში ილია დასძენდა: „გთხოვთ, გადასცეთ ჩემი მოკრძალებული საღამი ჩინო იაგორის ასულს (დიმიტრის მეუღლეს – გ.ყ.) და დიმიტრი ივანეს ძეს“.⁵

1883 წელს, როგორც დავინახეთ, ადგილი ჰქონდა დიმიტრი ყიფიანის დაპირისპირებას თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკის ხელმძღვანელობასთან, უპირველეს ყოვლისა,

1 ი. გიორგაძე, ნ. გურგენიძე, ილია ჭავჭავაძე – ცხოვრებისა და შემოქმედების მატიანე, თბ., 1987, გვ. 79.

2 იქვე, გვ. 79-80.

3 იხ. „დროება“, 1876, №24, 7 მარტი.

4 ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. X, გვ. 85.

5 იქვე, გვ. 88.

რა თქმა უნდა, ილიასთან. დიმიტრიმ, როგორც ვიცით, კატეგორიული უარი განუცხადა ბანკის ხელმძღვანელობასთან თანამშრომლობაზე. ამაზე ილიამ დიმიტრის, რომ იტყვიან, ამომწურავი პასუხი გასცა თავის 1883 წლის მაისის „მინაურ მიმოხილვაში“¹ ცხადია, ილიას მხრივ ამ შემთხვევაში კამათის ტონი საკმაოდ კორექტული გახლდათ.

მიუხედავად აღნიშნულისა, ამ ორ პიროვნებას შორის ურთიერთსიმპათიები კვლავაც დარჩა, რასაც ადასტურებს შემდეგი ფაქტები.

1885 წლის 28 აგვისტოს ილია დიმიტრის ასე ულოცავდა ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლად არჩევას:

„მოწყალეო ბატონო, დიმიტრი ივანეს ძე!

სიხარულით მომილოცნია თქვენი მარშლად დამტკიცება. მომილოცნია მარტო თქვენთვის კი არა, იმერეთისათვის ცალკე და ჩვენი ქვეყნისათვის საერთოდ. ღმერთმა მოგიბართოთ ხელი, რომ თქვენი სურვილნი ისე აღსრულდნენ, როგორც თქვენ და ჩვენც თქვენთან ერთად ვსასოებთ და ენატრობთ. თქვენი არჩევანი (არჩევა – გ.ყ.) იმერეთში დიდი იმედია საზოგადოდ ჩვენთვის. დარწმუნებული ვართ, რომ თქვენი საკუთარი სურვილი ჩვენს იმედსაც გადემეტება, მხოლოდ ღმერთსა ეთხოვთ, რომ გარემოებებმაც ხელი მოგიწყოთ (შეგიწყოთ – გ.ყ.) და სურვილნი თქვენი აღგასრულდნით“².

ამის შემდგომ წერილში ლაპარაკია დიმიტრის პირადულ საკითხზე, დიმიტრი და კოხტა აფხაზებთან (სხვათა შორის, ილიას ნათესაებთან) დაკავშირებით. ილია იძლეოდა რჩევასაც, თუ როგორ გამოსულიყო დიმიტრი ძნელი ფინანსური მდგომარეობიდან.

3 თუ 4 სექტემბერს ილიამ მადლობის წერილი (დაწერილი 1 სექტემბერს)³ მიიღო დიმიტრისაგან. უკანასკნელი მიმართავდა:

1 ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. V, გვ. 259-268.

2 ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. X, გვ. 105.

3 შ. ჩხეტია, დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობა, „საისტორიო მოამბე“, 3, თბ., 1947, გვ. 407.

„უძვირფასესო კნიაზო ილია გრიგოლის-ძეე! ჩვენი საზოგადოების ყოველი წევრისათვის სასიქადულოა წიგნის (წერილის) მიღება თქვენებრი (თქვენნაირი) წევრისაგან, და რაც თქვენგან მე გუშინ წიგნი (წერილი) მივიღე, ამისთანა წერილისათვის მადლობა ხომ სწორედ გულის სიღრმიდგან არის ამოსაღები და შემოსაწირავი.

გამამხნევა, გამაცოცხლა ამ წერილმა და გულდამშვიდებული მოველი ხეობიდამ¹ გამოხმაურებას.

მაშინ იმისი იმედიც მექნება, რომ საზოგადოებას საწუხრად მაინც არ დაურჩეს ჩემი წინ წამოყენება და არც თქვენ დაგანანებინოთ აგრეთვე მხურვალე მოლოცვა... თქვენო...“²

1886 წელს ძალზე დაიძაბა ურთიერთობა ჩვენს ორ დიდ საზოგადო (ეროვნულ) მოღვაწეს შორის, რაც აისახა „ივერიის“ ფურცლებზე. ცხადია, ეს პოლემიკა წარმოებდა იდეების, პრინციპული მოსაზრებებისა და არა პირადული ხასიათის საკითხზე. კერძოდ, საქმე ეხებოდა იმას, თუ როგორ უნდა განვითარებულიყო მომავალში თბილისის სათაედაზნაურო ბანკის (ასევე ქუთაისისა) საქმიანობა. ამის თაობაზე კი უკვე მოგახსენებდით. ეტყობა დიმიტრი ილიასგან ძალიან განაწყენებული დარჩა. უკვე გადასახლებაში მყოფი 1887 წლის 13 თებერვალს კოტეს (კოსტიუკს) სწერდა: „აღარც „ივერია“ მჭირდება და არც იმაზე დაეთანხმდები, რომ იქ 93-ის ნაწყვეტები დაიბეჭდოს“-ო.³

მომდევნო, 1887 წლის 25 ოქტომბერს, როდესაც დიმიტრის, მის ოჯახსა და საერთოდ, მთელ საქართველოს დიდი ტრაგედია დაატყდა თავს, ილიამ მწვავედ განიცადა ეს ამბავი, რაც კარგად გამოჩნდა შესაბამის ქცევაში – წერილებსა („ივერიაში“) და დასაფლავების ხანებში. მაგრამ ამის თაობაზე ცალკე მოგახსენებთ.

1 იგულისხმება ბორჯომის ხეობა. თუმცა, მკაცრი აზრით სოფელი ქიშხეთი, თუნდაც ტაშისკარი ამ ხეობაში არ მდებარეობს.

2 დასახ. კრებული, გვ.407.

3 შეგახსენებთ, რომ ეს ნაწყვეტი დაბეჭდილი იყო „ქართულ ბიბლიოთეკაში“, №11-12. როდესაც „ივერიაში“ განიზრახა ხელმეორედ დაბეჭდვა, დიმიტრიმ ამაზე უარი განაცხადა.

სამწუხაროდ, საისტორიო წყაროებისა და ფაქტების სიმწირის გამო, ჩვენ მოკლებული ვართ საფუძველს ვიღაპრით დიმიტრი ყიფიანსა და ილიას შორის არსებული უმუალო, ადამიანური ურთიერთობების შესახებ. განსხვავებით აკაკი წერეთლისაგან, რომელიც ხშირად სტუმრობდა დიმიტრის მშობლიურ ქეიშხეთში, ილია დიმიტრის სიცოცხლეში აქ არ ყოფილა. ილიას ხასიათის გარდა (მაინცდამაინც არ უყვარდა თბილისისა და საგურამოს გარეთ ყოფნა), ეს აიხსნება მისი დაკავებულობითაც მრავალი სოციალური როლის აღსრულებისას.

იყო მხოლოდ ერთი შემთხვევა, როდესაც ილია ქეიშხეთს ეწვია და, ცხადია, ყიფიანებიც (ყიფიანთი) მოინახულა. ამ ამბის შესახებ თვითმხილველებმა დაგვიტოვეს თავიანთი მოგონებები, რის საშუალებითაც შეიძლება აქ ილიას ყოფნის ორი დღის აღწერა.

დიმიტრის რძალი – ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისა (კოტე ყიფიანის მეუღლე), იმ ხანის საკმაოდ ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და მთარგმნელი, მოგვითხრობს, რომ აღნიშნულ მოვლენას ადგილი ჰქონდა 1893 თუ 1894 წლის შემოდგომაზე. (სინამდვილეში ეს მოხდა 1893 წლის ოქტომბერში).¹

მთხრობელი გვიამბობს: „ყური მოეკარით, რომ საატარძლოს დასალოცად, – როგორც ეს იყო მიღებული ჩვეულებად, ტფილისიდან მოდისო ილია ჭავჭავაძე“.² მას თან ხლებიან: დავით მიქელაძე (მეველე), გიორგი ჟურული, პეტრე ყიფიანი, გრიგოლ ყიფშიძე, ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავი (ცნობილი დეკლამატორი), ნიკო ხიზანაშვილი, ლევან ჯანდიერი, ალექსანდრე ჩოლოყაშვილი (თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკის ერთ-ერთი მესვეური) და სხვ.³

1 „ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მატანიან“ (დაიბეჭდა 1987 წელს) ავტორები მიიჩნევენ, რომ ილია თავისი ამალთ ქეიშხეთში ჩასულა 15 ოქტომბერს. იხ. დასახ. წიგნი, გვ. 232. ამ დღეს ქვეიშხეთში ქორწილი ყოფილა: დიმიტრის ძმის – ქაიხოსროს შვილი ლუარსაბი ქალს ათხოვებდა.

2 იხ. ავტორის მოგონება „ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებიდან“, წიგნი „ლიტერატურის მატანიან“, I-II, თბ., 1940, გვ. 138.

3 იქვე.

მექორწილე სტუმართა ერთი ნაწილი, ილიას ამაღლა, ღამით დიმიტრისეულ სახლში დარჩენილა. მეორე დღეს, ქართული ტრადიციისამებრ, სანამ ესენი კელავ ქორწილში წავიდოდნენ, მათ მასპინძელი ოჯახი გამასპინძლებია.

დიმიტრის ქერივი – ნინო (იაგორ ჭილაშვილის ასული, დედით რუსი, პეტერბურგში დაბადებული და ცხოვრების რუსულ-ფრანგულ ყაიდაზე აღზრდილი, ქართული ენა დიმიტრის მეშვეობით ძლივს ისწავლა), ნინო ყიფიანის მოგონებით, ხშირად რომ იმეორებდა ხოლმე: „საძაგელი, საძაგელი ილია (противный Илья), ჩემს ღვთაებრივ დიმიტრის (божественного Дмитрия) რომ ასე აწეენიებდა“,¹ ამჯერად ამგვარ განწყობილებას „არ დაუშლია (შეუშლია – გ.ყ.) მათთვის მიჰგებებოდნენ ერთმანეთს პატივისცემით და გაებათ მუსაიფი“.² ამასთანავე, ქალბატონ ნინოს ამ შემთხვევაში ჩვეულებისათვის უღალატნია, თუ სხვა დროს თავისი ოთახიდან სადილობამდე არ გამოდიოდა, ახლა სტუმართა საპატიესაცემოდ დროზე ადრე გამოცხადებულია.

სახელდახელოდ გამართულ სუფრაზე კელავ (ისევე როგორც წინა დღეს და ღამეს, ქორწილში) ლევან ჯანდიერი თამადაობდა. შეენიშნავთ, რომ სტუმრებს ძალიან მოსწონებიათ კვიშხურა ღვინო,³ რომელიც, შესაძლოა, სწორედ „დიმიტრისეული ტექნოლოგიით“ იყო დაყენებული, რის გამოც ერთ-ერთი მეზვრე ხშირად ბუზღუნებოდა ხოლმე.

კელავ მთხრობელ ნინო ტატიშვილ-ყიფიანისას მოუესმინოთ: „პირველი ხსენება, რა თქმა უნდა, დიმიტრისა იყო. ამ სახელზე პირველი წამოდგა ფეხზე ილია და დიდი შთაბეჭდილების სიტყვა წარმოსთქვა, რომლითაც მიჰმართა დიმიტრის მეუღლეს და მწარედ აატირა. ჩემდა საეალალოდ აღარ მახსოვს მისი შინაარსი, ხსოვნაში ჩამრჩა მხოლოდ

1 გასაგებია, რომ ამგვარი განწყობა-განწყობილება მოდიოდა დიმიტრისა და ილიას დაპირისპირებიდან საბანკო საქმეების გამო, რაც, როგორც გიცით, უკიდურესად გამწვავდა 1886 წელს.

2 იქვე, გვ. 141.

3 სხვათა შორის, შესაბამის გაზს და, ცხადია, ღვინოსაც აქაც და ზემო იმერეთსა და რაჭაში „კვიშხურას“ ეძახიან. სინამდვილეში გაზის ეს ჯიში გორული მწვანე გახლავთ.

უკანასკნელი სიტყვები: „ამნაირად, დიმიტრი იყო ჩვენი ხე-
როთმოძღვარი და ჩვენ კი მისი კალატოზებიო“.¹

ილიას ამ „ეოიაჟის“ დროს თან ახლდა ცნობილი ისტორი-
კოსი და საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ყიფშიძე. აღნიშ-
ნული ამბის შესახებ იგი თავის ძმას ზაქარიას (იმხანად
მოსკოვში სწავლობდა) ამავე წლის 23 ოქტომბერს სწერდა:
„მეორე კვირას წავედით ყიფიანთში ს. ქეიშხეთს“.² ილიამ
ბევრი ილაპარაკაო (იგულისხმება დიმიტრისეულ სახლში
ყოფნა), „მაგრამ დასვენებით (შესვენებით – გ.ყ.), მოკლედ
და მკაფიოდ“, „დიდი ამბები იყო აქაც, დიმიტრი ყიფიანის
სახლში“ (nota bene: მოხრობელს არც გახსენებია ქორწილის
ამბავი!).

მეორე დღეს, ე.ი. 16 ოქტომბერს. აღ. ყიფშიძის მო-
გონებით, „ქეიშხეთიდან დიდის ამბით გამოგვაცილეს ბარ-
ბარინოს³ სადგურამდინ, ასი ქალი და კაცი მოგვყვა. ილია
დიდათ ნასიამოვნები დარჩა, არ მოელოდა“.⁴

ქეიშხეთიდან წამოსულ ამაღას ზემო ქართლის რიგი
სოფლებისა, შემდეგ კი – გორი მოუნახულებია, რაზედაც
იგივე ალექსანდრე ყიფშიძე მოგვითხრობს ძმისადმი გაგზა-
ვნილ წერილებში. ილიას თანამგზავრებს შემოგვებებიან იმ-
დროინდელი საზოგადოებრიობის სხვა წარმომადგენლებიც,
კერძოდ პეტრე და მიხეილ გრუზინსკები.

მაგრამ ნუ ვიქნებით მიაშიტები და ნუ დავიჯერებთ, რომ
იმხანად ილიას და მის ამაღას რაღაც დიონისესეული განწ-
ყობა-განწყობილება დაუფლებია და მთელი თვეები (შემდგომ
წლებშიც) სულ ქეიფ-ქეიფ, ქორწილ-ქორწილ გაუტარებია.
ასე რომ, არ დაზარებია ქეიშხეთში ვინმე ლუარსაბ ყიფი-
ანთან სტუმრობა.⁵ სინამდელიეში კი მსგავსი მოგზაურობის

1 დასახ. წიგნი, გვ. 141. შეგახსენებთ, რომ დაახლოებით მსგავსი
სიტყვები ილიამ წარმოსთქვა გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებისას:
„იგი იყო მოძღვარი ჩვენი და ჩვენ – სასოებით მისი მსმენელნი“. იხ.
„სიტყვა, წარმოთქმული გრიგოლ ორბელიანის დასაფლავებაზე“, ილია
გაგჭაგაძე, თსკ. ტ. III, გვ. 248-49.

2 დასახ. კრებული, გვ. 185.

3 იგულისხმება დღევანდელი სადგური ლიხი.

4 იქვე.

5 სხვათა შორის, მასპინძელი ტიპური დარდიმანდი, მოქეიფე, და

მიზანს წარმოადგენდა წინასაარჩევნო (საბანკო) მზადება. ამ დროს, როგორც ვიცით, „ბანკობიად“ იყო გაჩაღებული, მომდევნო წლის მაისში კი ბანკის გამგეობის არჩევნები უნდა შემდგარიყო.

ნინო ტატიშვილ-ყიფიანისას თქმით, ილიას ამაღლის ქეიშხეთში და საერთოდ ზემო ქართლში ყოფნის გამო „მაჩაბლის პარტიაში კი დაირხა ეს ამბავი და დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია – ილია ქართლში იყო ხმებისთვისა“-ო.¹ რასაკვირველია, „კვამლი უცეცხლოდ არ არსებობს“ და მოცემულ შემთხვევაშიც აღნიშნულ მითქმა-მოთქმას საფუძველი უთუოდ ჰქონდა. აკი, ჩვენმა მთხრობელმაც შენიშნა, რომ როდესაც ნიკოლოზ (კოლა) ერისთავმა ილიასეული ლექსი „მამაო ჩენო“ წაიკითხა, „სადაც ილია ევედრება უფალს, რომ შეუნდოს უვიცებს“. „უვიცებად“, ცხადია, მაჩაბლის მომხრეები იგულისხმებოდნენ“-ო.²

ალექსანდრე ყიფშიძე წერდა: „ამ თვეში დაიწყო (ილიამ – გ.ყ.) მოგზაურობა ქართლში. მე ილიას ვადარებ ადმირალ აველანს და ჩვენ წერილმანობას (წერილფეხობას) მის გემს“.³ მისივე გადმოცემით, ილიას ამაღლის ერთ-ერთ სოფელში („ციციანთში“) ყოფნისას, სადაც ილიას ამაღლას ყიფიანებიც შემატებიან⁴ „ამ დროს უსახელო (ანონიმური – გ.ყ.) წერილები მოსულან (!) ლანძღვა-გინებისა ილიაზე, იმიტომ დაეხეტები ქართლში, რომ მეკენჭები გინდა იშოვნო შე ასეთ-ისეთო“.⁵

1 დასახ. კრებული., გვ. 144.

2 იქვე, გვ. 139.

3 იქვე, გვ. 185.

4 იქვე, გვ. 186.

5 იქვე, გვ. 186-187.

დღევანდელი დღის გადასახედიდან ღიმილის მომგერელი, მაგრამ საესეებით გასაგებია (მით უფრო, ჩვენი უახლესი ისტორიის მაგალითზე!) ის გარემოება, რომ „იქამდის იყო გამწვავებული ბრძოლა ორ ჯგუფს შორის, რომ როცა ორი მეზობელი ოჯახის წარმომადგენლები: კალატოზიშვილები (მანაბლის მომხრენი) და ამირეჯიბები (ილიას) დაბრუნდნენ სოფელში არჩევნების შემდეგ, ერთმანეთთან უბრად იყვნენ ორი თვე“.¹

სონა ედილაშვილის მიხედვით (წერილი ზაქარია ყიფშიძისადმი, მოსკოვს, 1894 წლის 10 თებერვალს), „ესენი ეძახდნენ თავიანთ თავს, ყველა ილიას პეყრები ვართო. ეკი ჩვენი არქიელიაო!“²

და ბოლოს, სოფრომ მაგალობლიშვილი თავის „მოგონებანში“ აღნიშნავდა, რომ ილია თავისი კომპანიით „აგიტაციური“ მიზნით დაიარებოდა ქართლში ეანო მანაბლის წინააღმდეგო.“³

ისე, მკითხველებისათვის, ალბათ, საინტერესო იქნება აღნიშნული „საარჩევნო კამპანიის“ შედეგები. კენჭისყრა ჩატარდა 1894 წლის 25 მაისს და დამთავრდა იგი ილიას (რასაკვირველია, მისი დასისაც) გამარჯვებით: 989 თეთრი 334 შავის წინააღმდეგ.⁴

რა თქმა უნდა, ილიას დიდი მოკრძალებულობა, პატივისცემა დიმიტრის ხსოვნისადმი გრძელდებოდა შემდეგშიც. საწინააღმდეგოს მტკიცება ყოველად უსაფუძელოა. ასე მაგალითად, მთავარმართებელ გრიგორი გოლიცინის კანცელარია კაეკასიის მთავარ ადმინისტრატორს დიმიტრის ძეგლის კურთხევის გამო სწერდა: „...გაზეთი („НОВОЕ ИЗОПРЕНИЕ“ – გ.ყ.) გააფთრებით ესხმის თავს ზემოაღნიშნულ უადგილო (!) ზეიმში მონაწილეობისაგან თავის აცილების გამო ადგილობრივ (!) ქართველ ლიტერატორსა და პოეტს თავ. ი. ჭაეჭაეაძეს, რომელიც ოდესღაც სოლიდა-

1 იქვე, გვ. 187.

2 იქვე, გვ. 187.

3 იხ. 1938 წლის გამოცემა, გვ. 146-147.

4 „ივერია“, ახალი ამბავის რუბრიკა, 1894 წ., №112, 28 მაისი.

რული იყო ყიფიანის მსგავსი (!) მოღვაწეებისადმი, მაგრამ ახლა გამოფხიზლდა“.¹ ეს ამბავი ერთ-ერთ მამხილებელ საბუთად იქცა აღნიშნული გაზეთის დახურვისათვის.

მაგრამ საფლავზე ხომ იყო მიტანილი გეირგვინი თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკისაგან, „ქმწ-კგს“-აგან „ქართული დრამატიული საზოგადოებისაგან“, „ივერიის“ რედაქციისაგან, ხომ ამ გაზეთმა დაბეჭდა 1899 წლის 24 ოქტომბერს (№229-ში) დიმიტრის საფლავზე ერთ-ერთი გამომსვლელის, ნესტორ მაჭარაშვილის სიტყვა და ძეგლის მომავალი კურთხევის ამბავი (16 ოქტომბერი, №223). ყველა ამ დაწესებულებას ხომ უპირველესად ილია წარმოადგენდა, ფინანსური თვალსაზრისითაც ხომ ცნობილია (ძეგლის დადგმაში) იმ ბანკის როლი, რომელსაც ილია ხელმძღვანელობდა. საქმე ისაა, რომ 24 ოქტომბერს გაიმართა შეხვედრა და სადილი რუს მწერალ, ქართველთადმი კარგად განწყობილ ევგენი მარკოვთან (1835-1903) და ფრანგ მოგზაურსა და არქეოლოგოსთან ჟოზეფ დე ბაისტან (1853-1931), რომელზედაც ილიამ სიტყვა წარმოსთქვა.² ზედმეტია იმის აღნიშვნა, რომ ამ შეხვედრას ჩვენი საზოგადოებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

1 იხ. გიორგი თუმანოვის „Характеристики и воспоминания“, III, Тифл., 1908, с. 190-191

2 სხვათა შორის, მსგავსი საყვედური გამოსთქვა ამის გამო ივანე ზურაბიშვილმაც. იხ. ჟ. „მოამბე“, 1899, №10, გვ. 92-93.

გეთოთხეტი თავი

დიმიტრი ყიფიანი პირილ იანოვსკის წინააღმდეგ

„ხალხის ენაზე ხელის აღმართვა (посвящение) ეს ხელის აღმართვაა მისი არსებობის წმიდათა-წმიდაზე. ქართველები ამისაკან თავისუფალნი უნდა იყვნენ“.

დიმიტრი ყიფიანი

„რუსული ენა სახელმწიფო ენაა და ამიტომ იგი სახელმწიფოში აუცილებლად საჭიროა ევლასათვის. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ უნდა შევინარსოთ უმრავლესად გამაგრდნენ (მომაგრდნენ - გ.ე.) მშობლიურ ენაში. ამით თქვენ ძალზე (ყვეზნაყაში) შეუმსუბუქებთ მათ სახელმწიფო ენის შესწავლას. აი სად იქნება თქვენი ჭეშმარიტი დამსახურება“.

დიმიტრის მიმართვიდან პირილ იანოვსკისადმი.

მიუხედავად რუსეთში საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების ლიბერალიზაციისა, ალექსანდრ მეორის მეფობისას (იმპერატორობისას) მაინც ჰქონდა ადგილი სკოლებში ქართული ენის შევიწროებას. კერძოდ, ეს ხდებოდა ჯერ კიდევ კაეკასიის სასწავლო ოლქის (округ) მზრუნველ იანუარი ნევეროვის (აღნიშნული თანამდებობა ეკავა 1864-1878 წლებში) დროს. 1878 წელს კი იგი შესცვალა კირილ იანოვსკიმ (1822-1902)¹, რომელმაც დასაწყისში ქართველთათვის დამამხრებელი სიტყვები წარმოსთქვა სკოლებში ქართული ენის სათანადოდ სწავლებაზე.

1 გახლდათ პედაგოგი და მეცნიერი, მეცნიერებათა და სამხატვრო აკადემიების საპატიო წევრი, ბუნებისმეტყველების, ანთროპოლოგიისა და ეთნოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების წევრი. მის შესახებ იხ. საბჭოური „Педагогическая Энциклопедия“, т. 4, М. 1968. გვ. 845. ჰქონდა საიდუმლო მრჩეველის (таинный советник) ჩინი, ეჭვსგარეშეა, თანამშრომლობდა იმპერიის საიდუმლო სამსახურთან.

მაგრამ აღმოჩნდა, რომ სასწავლო ოლქის მზრუნველი ნეულებრივ, როგორც ეს საერთოდ რუსი ბიუროკრატებისათვის იყო დამახასიათებელი, თვალთმაქცობდა. 1880 წლის 30 ნოემბრის ნომერში (№253) „დროებაში“ დაიბეჭდა გადამოწმებული ამბავი. გაზეთის რედაქტორი სერგეი მესხი წერდა: „როგორც სხვებისაგანაც შევიტყვეთ...“: კ. იანოვსკი იმხანად ახალ-სენაკში ყოფილა, დაუთვალს იერებია იქაური სასოფლო სკოლა. მოსწავლეების წინაშე გამოსვლისას მას რუსულად დაუწყო საუბარი, რაც უკანასკნელებს ეერ გაუგიათ. განათლების საქმის ბობოლა ჩინოვნიკი აღშფოთებულია, როგორ თუ მოსწავლეებმა რუსული ენა არ იციანო და სკოლის მასწავლებელ ლომინაძისათვის საყვედური უთქვამს. მას მიუგია: „(ამ) წლის სექტემბერში შემოვიდნენ სკოლაში, ჯერ ქართულს ვასწავლი და შემდეგ რუსულს დაეაწყებიან“-ო. კ. იანოვსკი აღშფოთებულია: „როგორ თუ ქართულს ასწავლითო! მე შევნიშნე, რომ თქვენ, ქართველები რაღაც სხვა მიზანს მისდევთ და არა პედაგოგიასო! თქვენ წინააღმდეგი ხართ რუსულისაო! ქუთაისის მასწავლებელთა კრების გადაწყვეტილებას მე არასოდეს არ დავაკმაყოფილებო! და სხვა და სხვ.“

ამასთან დაკავშირებით „დროების“ რედაქტორი კ. იანოვსკის მისამართით მრისხანე ტონით შენიშნავდა: „რას ნიშნავს ეს სიტყვები? რა „სხვა მიზანზე“ ამბობს ბატ. იანოვსკი? – რაღაც ცუდი სუნი აქვს ამგვარ (!) სიტყვებს, განსაკუთრებით როდესაც ამას წარმოთქვამს, მთელი კავკასიის მხარის სწავლა-განათლების გამგე პირი...!“

ისე, ხომ პარადოქსია: სკოლებში ქართული ენის დაქვინების ხარჯზე და რუსული ენის აღზევებით სწორედ არაპედაგოგიურ, „სხვა მიზანს“, ისახავდა სახელდობრ კ. იანოვსკი, იგი კი შეტევაზე გადადიოდა და ბრალს მეორე მხარეს, ქართველობას სდებდა! სულ მალე, 2 დეკემბრის ნომერში (№254), სერგეი მესხი სპეციალურად („ღია წერილი იანოვსკისადმი“) გამოვიდა. წერილში მან ქართული საზოგადოებრიობის სათქმელი თქვა. ს. მესხს აქვე მოჰყავდა სხვა მაგალითებიც, როდესაც ქუთაისის გუბერნიის სასო-

ფლო სკოლების მასწავლებელთა კრება¹ მიმდინარეობდა, კ. იანოვსკის ამ სკოლების დირექტორისათვის (იყო ასეთი თანამდებობა) მიუწერია, რომ ეცადეთო მასწავლებელთა კრებამ გადაწყვიტოსო, რომ რუსული ენის შესწავლა სასოფლო სკოლებში შეგირდებს პირველი წლიდანვე დაეწყოსო. ამავე კრებაზე გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი ბ. სემიონოვი აცხადებდა, რომ სოფლის სკოლებში ქართველ ბავშვებს პირველი წლიდანვე დაეწყოს სწავლა რუსული ენის მეშვეობითო.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სერგეი მესხი კატეგორიულად აცხადებდა: „ჩვენ ვიცით, ვამბობთ, რომ ეს აზრი თქვენი აზრი იყო და არა საკუთრივ ბ. სემიონოვისა“ და თანაც კ. იანოვსკის მისამართით „ქვას აგდებდა“, რომ ქართველები 80 წელია ყოველთვის (!) მორჩილები არიან: „და თუ სადმე და ოდესმე ჩვენში აღმოჩენილა უკმაყოფილება, ეს უკმაყოფილება წარმომდგარა ისეთი პირების, ისეთი ჩინოვნიკების წყალობით, რომელნიც მმართველობისათვისაც მავნებელნი ყოფილან და ხალხისათვისაც დამღუპელნი“.

სერგეი მესხის ფრიად აქტუალურ წერილს სასწრაფოდ გამოეხმაურა დიმიტრი ყიფიანი² მისი წერილი დაწერილია 7 დეკემბერს და გამოგზავნილია ქუთაისიდან. იგი იწყება რედაქციის შენიშვნით: „ეს ჩინებული წერილი ჩვენდაუნებურად, სწორედ ისე და უნაკლულოდ (შეუმოკლებლად) ვერ იბეჭდება, როგორც პატივცემულ (!) ავტორმა გამოგვიგზავნა“. ცხადია მას (წერილს) შეეხო ცენზურის „მსახვრალი ხელი“.

წერილს დიმიტრი ყიფიანი ასე იწყებდა: „დღეს რომ წაეკითხე, ჯერ იქამდინ აღმიშფოთდა გული, რომ ზეზე წამოვხტი და „როგორ-თუ!“-მეთქი დავიძახე... მაგრამ, როგორც მოხუცებულსა და მრავალგვარად ნაცოდვილეს კაცს შეპშეენის, მაშინვე დაეიმშვიდე გული და საქმეს და-

¹ კრებაზე მიიღეს გადაწყვეტილება სკოლებში ჯერ ქართული ენის საფუძვლიანი სწავლების თაობაზე.

² იხ. „დროება“, 1880, 12 დეკემბერი, №262.

ეუფიქრდი“. ისევე, როგორც შემდგომ, ეგზარქოს პავლე ლებედევისადმი გაგზავნილ წერილში, ამჯერადაც აღნიშნულია: „აუცილებელი დილემმა გამოდის ამ ამბავიდან, ან ბ. მზრუნველს არა უნებებია – რა ამგვარი, – არც იმ დარიგების მიცემა და არც იმ სიტყვების წარმოთქმა; მაშასადამე ღია წერილი სტყუის, საზარელ ცილსა პსწამებს ბ. მზრუნველსა; – ან არა და ს.მ. (სერგეი მესხი – გ.ყ.) ისეთს ამბავს მოგვითხრობს, რომ სწორეთ კსმენია და მაშინ ბ. სწავლა-განათლების მზრუნველის ვალია „დროების“ წამკითხავენს (მკითხველებს) გაუუქმოს ეს ამბავი.

ჩვენ მიზეზი არავისა გვაქვს ს.მ.-ს (სერგეი მესხის – გ.ყ.) სიცრუე დაესწამოთ, მეტადრე ამისთანა დიდად მძიმე საქმეში.

მაშ ჯერ ზემორე დასახელებულებმა უნდა მოაცილონ (თავიდან მოიშორონ) ბ. მზრუნველს პასუხისგება და ს.მ.-ს სიცრუე დაუმტკიცონ“.

როგორც დიმიტრი წერს, აღნიშნულ ფაქტებს არ უარყოფენ მასწავლებელთა კრების თავმჯდომარე, ბ. მარსოვი, არც გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი ბ. სემიონოვი, არც ახალ-სენაკის მასწავლებელი. სდუმს თვითონ მზრუნველიცო და „ცხადია, რომ აქ ცრუ გზაზედ დგომა უმაღლესი (ე.ი. ცენტრალური – გ.ყ.) მთავრობის ბრალი არ უნდა იყოს“-ო.

ამის შემდეგ დიმიტრი უკვე შეტევაზე გადადის და ქართული ბავშვებისათვის ჯერ ქართულ ენაზე სწავლების საჭიროებას გახაზავს: „მაშ სრული ნება (უფლება – გ.ყ.) გვექნება ვიკითხოთ, ქართული ენის ცოდნამ რა დაუშავა იმ გმირებს, რომელთაც ისახელეს თავი და ასახელეს რუსეთოს მხედრობაცა და რუსეთის მმართველობაცა, როგორც ძველს დროებში, ისე ჩვენს მახსოვრობაში“. მაგრამ ამჯერად „ძველს დროებს“ არ ეხება, ჩერდება უახლოეს ხანაზე და ჩამოთვლის თვალსაჩინო სამხედრო მოღვაწეებს: „რა დაუშავა ქართველობამ და ქართულის ცოდნამ პავლე ციციანოვსა, პეტრე ბაგრატიონსა, აფხაზოვსა, სავარსამიძესა, გიორგი ერისთავსა, დიმიტრი ორბელიანსა? – ჯერ

რომ ქართული იცოდნენ და მერე რუსული. ამითი რუსეთს მტერს ვერ უმარცხებდნენ თუ?

მოსე არღუთაშვილი და ვასილ ბებუთოვი მტერსაც რომ ყოველთვის საოცრად უმარცხებდნენ და ქვეყნებსაც რომ სახელოვნად უმართავდნენ რუსეთსა; ან გრიგოლ ორბელიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ლევან მეღიჭიშვილი, – ვითომ რა შემცოდველნი არიან რუსეთის წინაშე, რომ თვისი ქართველობა არა ჰგმეს და ჯერ ქართული ისწავლეს, მერე რუსული?

ან მიხეილ ტარიელიჩმა ლორის-მელიქოვმა რა შეცოდა ამითი, ქართულის ცოდნამ რა დაბრკოლება მისცა ამ სამხედროსა და სამმართველო (ადმინისტრაციულ) მოღვაწეობაში, რომელსაც მთელი რუსეთი შეჰხარის და მრთელი (მთელი) მსოფლიო შეჰკვირვებია? შევეშვეთ მათ, რომლებმაც თავი ისახელეს სამხედრო საქმეში (რუსებს რომ „ხელოვნების“ რანგში აჰყავდათ და აჰყავთ – გ.ყ.), სამოქალაქო სამსახურის ერთს თუ დაგვისახელებენ ვისმე ქართული ენის მცოდნეთაგანს, რომ ამ (!) შთამომავლობითი პატიოსნება შეგინებულ ექმნას სადმე¹. ახლა პირდაპირ კიანოვსკის მისამართით არის ნათქვამი (თუ დაწერილი): „თუ ამას ვერ დაჟფიქრებია, რა მნიშვნელობა აქვს თქვენს ქადაგებასა, ქართველობა ჰგმეთ და ქართული ენა დაივიწყეთ“.

დიმიტრი უპირველესად სწორედ ამავე ბოზოლა მოხელეს არიგებდა ჭკუას: „როგორც სამათემატიკო (მათემატიკური) ჭეშმარიტება, ისეთი არის ეს ჭეშმარიტებაცა, რომ საქართველოს ხალხზედ უფრო ერთგული ტახტისა მრთელს (მთელს) რუსეთს სხვა ხალხი არ ასხია (არტყია). თქვენ თუ არ იცით ესა, – ჩვენმა სათაყვანებელმა ერთ მთავარმა² კარგად უწყის და მისმა უზენაესმა მმართველობამაც კარგად იცის“. დიმიტრი, რასაკვირველია, დიდად გულწრფელი იყო ამაში და მაშინაც, როდესაც აღნიშნავდა: „ასე ვართ ქართველები და ასე ვიქნებით, მანამდისინ ჩვენი ხალხოსნობა“

1 ჩანს, იგულისხმება რუსეთის მონარქი (ერთ მთავარი).

2 ეროვნება, ეროვნული მეობა.

დაცული გვექნება; და ხალხოსნობა ხომ გამქრალია, სადაც იმისი ენა აღარ არის“. ვიმეორებთ, დიმიტრის პრინციპული მოსაზრებით ენა გახლავთ „ხალხოსნობის“ (ეროვნულობის) უმთავრესი, გადამწყვეტი ნიშან-თვისება.

საკუთრივ ქართული ენისადმი კი დიმიტრი ასეთ ქება-დიდებას აღაუდენდა: „მერე რა ენისას ამბობენ კაცობრიობის (პუშკინის – გ.ყ.) მგმობელნი, უნდა გაჰქრესო? იმ ენისას, რომელსაც (!) ლაპარაკობდნენ ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მნათობი, რომელზედაც ქრისტიანობას გვიქადაგებდნენ ნინო მოციქულთ თანასწორი და ათცამეტნი სირიელნი მამანი; რომელზედაც კმწერლობდნენ პოეტნი, როგორც შოთა რუსთველი, ფილოსოფოსნი, როგორც პეტრიცი (!), სჯულის-მღებელი, როგორც ვახტანგ; ენას, რომელსაცა აქვს ანბანი, უმარტივესი და უბუნებითესი (უბუნებრივესი – გ.ყ.) ყოველთა ანბანთაგან!“

დიმიტრის აღშფოთების გრძნობა კიდევ უფრო მძაფრდება: „არა, ბატონებო! თუ ღია წერილის აზრი არ დაირღვა, ... ბ. იანოვსკის ათას წილათ უჯობს ისევ ამ აზრის შემუსრვა (გაბათილება) მოახერხოს... თუ ეს აზრი არ შეიმუსრა (გაბათილდა), ბ. იანოვსკი შემცდარი კი არა, შემცოდავი იქნება: ჯერ რუსეთის წინაშე, რომ ერთი უერთგულესთაგანის ხალხის გაორგულება განუზრახავს და მერე – მეცნიერების წინაშე, რომ პედაგოგიას ურღვევს დიდი მეცადინეობით შემუშავებულ კანონსა, რომელიცა ჰბრძანებს: „წულსა, ყრმას (ესე იგი ყმაწვილს) ჯერ საშინაო ენას ასწავლიდით და მერე საქვეყნოსაო (სახელმწიფო ან მსოფლიო)“. და კვლავ ხაზგასმით აღნიშნავს: „მოგეხსენებათ, რომ ვისაც თავისი ბუნებითი (მშობლიური) ენა ვერ (არ) შეუსწავლია, სხვა ენას უფრო ვერ შეისწავლის“.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ დიმიტრის მოჰყავდა 1865 წელს მომხდარი მაგალითი: ქართველთა ერთი ჯგუფი ქართულად ძალზე დამახინჯებულად ლაპარაკობდა, როდესაც ამის გამო მავანთ ისინი სასაცილოთ აიგდეს, დაიწყეს ქართული ენის ღრმად შესწავლა, რის შემდეგაც რუსულადც უფრო უკეთესად დაიწყეს მეტყველება. მით უმეტეს,

შემდეგო „ამ მოკლე ხანში გარემოება ისე შეიცვალა, რომ ახლა რუსული კარგად იმან იცის, ვინც თავისი ქართული იცის კარგათა“. აქედან ასეთი დასკვნა – გან'ხოგადება არის გაკეთებული: „ეს მოვლინება (მოვლენა) ბუნებითი (ბუნებრივი) არის, ყოველგან და ყოველთვის უცვალგებელი (უცვლელი), – და ეს არის ის ზნეობითი ჩვენი აზარმაცი! რომლითაც უძრავი იძვრის, ურყველი ირყევა და უშენი შენდება.“

დაბოლოს, გამოხმაურებას დიმიტრი ამთაურებს ირონიულად: „ეს რომ გულდაწყნარებულმა თეალწინ წამოვიყენე (წარმოვიდგინე), მივხვდი, რომ სადაც გულს ეიშფოთებთ, ხშირად მოხდება, რომ იქ მადლობა გვემართოს“. ასე რომ, თითქოს კ. იანოვსკის უგვანო მცდელობის საწინააღმდეგოდ შეიძლება ისე გამოვიდეს, რომ ქართველებმა კარგად შეისწავლონ საკუთარი, მშობლიური ენა, რასაც შედეგად მოჰყვება რუსული ენის კარგი ცოდნაც.

სერგეი მესხის „ღია წერილის“ საპასუხოდ პრესაში ჯერ გამოქვეყნდა ახალ-სენაკის სკოლის მასწავლებლის პასუხი, რომელშიც უკანასკნელი ცდილობდა, როგორმე შეერბილებინა „შეფისადმი“ წაყენებული ბრალდებები. შემდეგ დაიბეჭდა კოლექტიური განცხადებაც შესაბამისი მაზრის უფროსის, მომრიგებელი მოსამართლისა და ქალაქის ხმოსნის ხელმოწერით, რომელშიც ესენი ამტკიცებდნენ, თითქოს კ. იანოვსკის მსგავსი რამ არ უთქვამსო.

კირილ იანოვსკიმ „იკადრა“ და 1880 წლის 28 დეკემბერს გაზეთ „კავკაზში“ (№348) გამოაქვეყნა პასუხი სერგეი მესხის წერილზე.² სხვათა შორის, ეს დიდმოხელე „ღია წერილის ავტორს აგდებულად მოიხსენიებდა „ს.მ.“-თი, თითქოსდა

1 ამ სიტყვას დიმიტრი „ახალ ქართულ გრამმატიკასთან“ თანდაართულ ლექსიკონში ასე განმარტავს: იხ. ოწინარი – ბერეკტი, ამწევი ბელი. გვ. 140.

2 დიმიტრი ყიფიანის შესახებ დაწერილი ერთ-ერთი მონოგრაფიის ავტორი, აწ განსვენებული იოსებ უთურაშვილი აღნიშნავდა: „ამჯერად იანოვსკიმ ვეღარ გაბედა აშკარად გამოეთქვა თავისი აზრი“. იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 233. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, გაბედა და თანაც ძალიან უტიფრადაც.

ამ ინიციალების ქვეშ არ იგულისხმებოდა „დროების“ რედაქტორი ანდა მაშინდელ საქართველოში იმდენი გაზეთი გამოდიოდა, რომ ძნელი იყო „ს.მ“-ს გაშიფვრა. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს მხედველობაში არ მიუღია ის გარემოება, რომ სერგეი მესხის გამოსვლას, როგორც ეიცით, გამოეხმაურა ცნობილი საზოგადო და სახელმწიფო მოღვაწე, იმ დროის კვალობაზე დიდად განათლებული პიროვნება დიმიტრი ყიფიანი.¹

მაგრამ, რაც მთავარია, ბოხოლა „ჩინოვნიკი“ უტიფრად, თავხედურად წერდა: „იგი (ღია წერილი – გ.ყ.) შეიცავს ისეთ ბრალდებას ჩემს წინააღმდეგ და მათგან გამომდინარე დასკვნები იმდენად უმართებულონი (неоснованы) არიან და მათი უმართებულობა იმდენად ცხადია ყველასათვის, ვისაც ოდნავ მაინც შეუძლია ჩაწედეს წაკითხულის საზრისში, რომ მე იგი უპასუხოდ უნდა დამეტოვებინა“-ო. ამგვარ თავხედურ განცხადებას ემატებოდა უარყოფა თვითონ სერგეი მესხის მიერ მოტანილი ფაქტებისა. მაგრამ ასეთი რამ ფრიად დამახასიათებელი იყო (და არის!) საერთოდ რუსული ბიუროკრატიისათვის, იგი „არ ახალი, ძველი“ გახლდათ.

კ. იანოვსკი განაგრძობდა: „მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, მე ნათლად ვხედავ იმას, რასაც ვერ ხედავს იგი (სერგეი მესხი – გ.ყ.). მას არ სურს, რომ ადგილი ჰქონდეს სასკოლო საქმის სწორ დაყენებას ქართულ სკოლაში. მე ვხედავ, რომ მისთვის არც ჭეშმარიტება, თავისთავად აღებული, არც საზოგადოების საჭიროებანი არ წარმოადგენენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას; მისი მგზნებარე სიყვარული თავისი სამშობლოსადმი, თავისი ენისადმი და თავისი ეროვნებისადმი გამოვლინებულია... არა მისწრაფებით, აწეულ იქნეს ჭეშმარიტი განათლება ხალხში თუნდაც უცხო ენის დახმარებით, რასაც იგი უწოდებს რუსულ, სახელმწიფო ენას.“

დაბოლოს, კ. იანოვსკი გამოთქვამდა ცხრა შეგონებას, მიმართულს ჩვენი ცნობილი ეროვნული მოღვაწეების, კერ-

¹ დავსძენთ იმასაც, რომ ამავე საკითხს შეეხო ილია თავის 1881 წლის თებერვლისა და მარტის „შინაურ მიმოხილვაში“.

ძოდ დიმიტრი ყიფიანის, მისამართით. აქვე შეეწერდებით მეხუთეზე და მეექვსეზე: „უნდა გვიყვარდეს თავისი ენა, თავისი სამშობლო და თავისი ეროვნება გონივრული და არა ბრმა სიყვარულით, — არა ოდენ სიტყვებით, არამედ საქმითაც“; „უნდა განვიმსჯელოთ რწმენით, რომ ხალხის მიერ სხვა, ვინემ მშობლიურისა, ენის შესწავლა სრულე-ბითაც არ შეიცავს საფრთხეს არც სხვა და არც საკუთარი ეროვნებისადმი“.

„დროების“ 1881 წლის 13 თებერვლის ნომერში (№33) კ. იანოვსკის აღმაშფოთებელ, უტიფრულ გამოსვლას გამოეხმაურა ილია. იგი წერდა: „გაზეთ „Кавказ“-ში ჩვენ დიდის ყურადღებით წავიკითხეთ ცოტად ცხარედ დაწერილი წერილნი ბ-ნ იანოვსკისა. ამ წერილში ბ-ნი იანოვსკი ამბობს, რომ ყოველივე ის, რასაც „დროება“ მახრალეხსო, ახალ-სენაკის სკოლაში არ მითქვამსო, არც ბ-ნ მარკოვისათვის (უნდა იყოს: მარსოვი — გ.ყ.) მიმიწერია ოფიციალური ქაღალდით და არც ბ-ნ სემიონოვისათვის არა-ერთარი დარიგება და რჩევა არ მიმიციაო“.¹ ამჯერად ილია არ გამოდევნებია სასწავლო ოლქის მზრუნველს სიცრუეთა მხილებაში, თავი ისე დაიჭირა, თითქოს დაიჯერა ეს გადათქმა და აღნიშნა არსებითი, პრინციპული საკითხი — სწავლების აუცილებელი დაწყება ჯერ მშობლიურ ენაზე, ე.ი. ის, რაზე-დაც ლაპარაკობდნენ სერგეი მესხი და დიმიტრი ყიფიანი.

ჩანს, კ. იანოვსკის წერილის გამოისობით ამ პერიოდში დიმიტრის, ახალ-სენაკის ამბებთან დაკავშირებით, საკუთარი კვლევა-ძიება ჩაუტარებია და დარწმუნებულა, რომ კ. იანოვსკისადმი წაყენებული ბრალდებები სინამდვილეს შეესაბამებოდა. იგი აღნიშნავდა: პრესაში გაჩნდაო ახალ-სენაკელი მასწავლებლის რაღაც უარყოფა „ღია წერილის“ აზრისა, ასევე კოლექტიური მოწმობა ახალ-სენაკის მაზრის უფროსის, მომრიგებელი მოსამართლისა და ქალაქის დეკუტატისა, სადაც ამტკიცებენ, რომ მზრუნველს არ უთქვამს ის სიტყვები, რაზედაც წერდოდა სერგეი მესხი. მაგრამ შემოწ-

1 იხ. აგრეთვე ბ-ნ იანოვსკის წერილისა გამო, ი. ჭავჭავაძე, თსკ. ტ. IV, გვ. 273.

მებამ აწევნა: 1. „ყველა აქაურ სკოლაში, ყოველ შემთხვევაში ქუთაისის გუბერნიისაში, სასწავლო ოლქის მზრუნველის განკარგულებით, არის სასწავლებლის დირექტორის ხელმოწერით დამოწმებული ზონარგაყრილი დავთრები, რომლებშიც აუცილებლად, სიტყვა-სიტყვით 'შეაქეთ მაღალ თანამდებობის პირთა (начальствующим и иным высокопоставленным лиц) ყველა განკარგულება და შენიშვნა, გამოთქმული და (ასევე) სკოლაში დასწრების დროს, მაგრამ არაეინ კრინტს არ ძრავს იმაზე, რომ ახალ-სენაკის სკოლაში არ ყოფილა ის შენიშვნები, რაც ს. მესხის მიხედვით, გამოთქვა კ. იანოვსკიმ. 2. მაზრის უფროსი ბებურიშვილი, მომრიგებელი მოსამართლე ბერიძე და ქალაქის დეპუტატი ევანია, ახდენენ რა კომპრომეტირებას ისეთი საპატიო პირისა, როგორცაა სასწავლო ოლქის მზრუნველი, თვითონაც ძალზე კომპრომეტირება მოახდინეს საკუთარი თავისა იმით, რომ გამოდიან იმის თვითმხილველის როლში, რაც არ შეეძლოთ ენახათ: არც ერთი მათგანი არ წარუდგა, არ ეჩვენა კ. იანოვსკის ახალ-სენაკში ყოფნისას და არც ერთი არ ახლდა მას სკოლის დათვალიერების დროს, არც სკოლის გარეთ მოსწავლეებთან ან ზედამხედველთან საუბრისას.“

1881 წლის 12 თებერვალს ქუთაისში დიმიტრის დაუწერია თავისი პასუხი კ. იანოვსკის პასუხზე. ეტყობა, უნდოდა იგი დაებეჭდა, მაგრამ ვერ მოახერხა. მოხდა ისე, რომ იგი პირველად დაბეჭდილ იქნა გაზეთ „Закавказье“-ს 1912 წლის 189-190-ე ნომრებში სათაურით „Материалы для биографии Д. И. Кипиани. Д. И. Кипиани о родном языке в школе“.

დიმიტრის მოჰქონდა კ. იანოვსკის სიტყვები: „მე სავსებით თანაუგრძნობო ქართული ენის საუკეთესოდ (наилучшему) შესწავლასა და ქართველი ხალხის გონიერულ (разумному) განვითარებას“-ო და ირონიულად დასძენდა: „ამისათვის თაყვანი მიწამდე (поклон до земли) უნდა ვსცეთ? მაგრამ მომ-აბეზრებლად მოდის თავში ერთი ხალხური ანდაზა: „ფიცი მწამს, ბოლო მაკვირებს (რუსულად: „Словам верю, но делу дивлюсь“).

დიმიტრი შენიშნავდა, რომ ვინმე ოღლა დიდებულიძეს

ქართულად უთარგმნია ევტუშევსკის რუსული არითმეტიკის სახელმძღვანელო, მაგრამ ისე, რომ იგი (ეს თარგმანი – გ.ე.) წარმოადგენს დაცინებას (глупление) ქართული ენისა“. თუმცა მშობლიური ენის იგნორირება ეწინააღმდეგება „ქმწკგს“-ის წესდების მესამე პარაგრაფს. მზრუნველი აქებდა ამ თარგმანს თვით „ნამესტნიკის“ წინაშე და ნებას რთავდა სკოლებში გასავრცელებლად. და ეს ცნობა კი დაბეჭდილია „კაეკაზის“ იმავე 348-ე ნომერში, სადაც იანოვსკი აცხადებდა, რომ „დიდად ზრუნავდა“ ქართულ ენაზე.

დიმიტრი განაგრძობდა: ქუთაისის გუბერნიის სასწავლებლების დირექტორი იყო მარსოვი – ქართული ენის კარგი მცოდნე. სწორედ იმ ხანებში, როდესაც ატყდა ჩეენთის ცნობილი ამბები, „მარსოვი გადაჰყავთ, საკუთარი სურვილისამებრ, როგორც ახლა მიღებულია მსგავს შემთხვევებში, ბაქოსა და დაღისტანში იმავე წოდებით“. დიმიტრი სარკასტულად შენიშნავდა: „იქ მას არ შეუძლია, რა თქმა უნდა, იყოს ისეთი მავნებელი ხალხების რუსიფიკაციის საქმისათვის, რადგან იქ თავისუფალი იქნება მძიმე (тяжелый) ცოდვისაგან – ხალხის ენის ცოდნისაგან. ანდა, იქნებ, გადაყვანილია იმისათვის, რომ ჩასთვალა უფრო მოხერხებულად გაჩუმებულიყო ახალ-სენაკის საქმეზე, რომლის თვითმხილველიც იყო, ვიდრე მოიმხრობდა ბებურის¹ და „ei tutti quanti?“

დიმიტრი კ. იანოვსკის მოავგონებდა: 1840-1850-იან წლებში კაეკასიის მხარის ადმინისტრაციას მიაჩნდა, რომ კაეკასიის ქრისტიანულ ნაწილში სკოლებში აუცილებლად უნდა ესწავლებინათ ქართული ენა, მაჰმადიანურ ნაწილში კი – თათრული (აზერბაიჯანული). თავისთავად იგულისხმებოდა, რომ აქ მცხოვრებ სომხებს აქედან ერთ-ერთი ენა უთუოდ უნდა სცოდნოდათ.

დიმიტრიმ საჭიროდ სცნო მზრუნველისათვის მოეთხრო შემდეგი ამბავი, რომლის მოწმეც თვითონ ყოფილა. ბარონ ვრანგელს, გენერალს, რომელსაც 1853-1856 წლებში, საბრძოლო გამარჯვების გამო, ბაიაზეთელი შეარქვეს, მე-

¹ იგულისხმება ბებურიშვილი – მაზრის უფროსი.

ფისნაცვალ მ. ეორონცოვისთვის უთხოვია ამიერკავკასიის საქალებო ინსტიტუტში თავისი სტუდენტი ქალიშვილი გაეთავისუფლებია ქართული ენის შესწავლისაგან. თავად ეორონცოვს მისთვის ასე უთქვამს: „გულითადო (любезный) ბარონო! თუ თქვენ მიგანჩიათ, რომ თქვენს ქალიშვილს ცხოვრება მოუწევს არა აქ, არამედ შიდა რუსეთში, მაშინ არაეინ არ გიშლით ხელს მისცეთ იგი პოლტავის, კიევის, სადაც გენებოთ, ინსტიტუტში!“

დიმიტრი ასევე შენიშნავდა, რომ აღნიშნული ორი ენის [ქართულისა და თათრულის (აზერბაიჯანულის)] მასწავლებლები გიმნაზიაში უფლებებით გათანაბრებულნი იყენენ მეცნიერებათა [სასკოლო საგნების] უფროს მასწავლებლებთან, იყენენ პედაგოგიური საბჭოს წევრები და გამოშვებისას ყველა კლასში მათ ბალებს (ნიშნებს) ჰქონდათ თანაბარი მნიშვნელობა სხვა მკაცრად-აუცილებელი საგნების ბალებისა. იგი სვამდა კითხვას: „ახლა?“ და პასუხობდა: „ამ ენას (ქართულს – გ.ყ.) ასწავლიან მხოლოდ მსურველებს, მხოლოდ დაბალ სამ თუ ოთხ კლასში და თანაც კეირაში ერთხელ.“

და იანოვსკის კელაე შეახსენებდა: „თუ სიტყვები: „სავსებით თანაეუგრძნობ ქართული ენის საუკეთესოდ სწავლებას“, შეიცავენ ირონიას, მაშინ საჭიროა (надобно) ეცნოთ, რომ იგი „самое что ни есть – ჩინგიზხანური“-ო.

დიმიტრი აღნიშნავდა იმ ფაქტსაც, რომ „ასეთ შეუფერებელ (в неприличном), მიგდებულ (загнанном) მდგომარეობაში იმყოფება ქართული ენა სასულიერო სასწავლებლებშიც, რომლებიც ხალხს უმზადებენ მღვდლებს (пастырей), რომელთაც მაინც (однако же) არ ძალუძთ მათთან ახსნა (объясняться) როგორც საჭიროა, – მაშინ მე განა არ მაქვს უფლება სავსებით გულწრფელად (чистосердечно) ეთქვა, რომ აქ არსებობს არა თანაგრძნობა, არამედ სიძულვილი ქართული ენისადმი. სტატიაში დიმიტრი ასახელებდა „გამოჩენილ“ ქართველოფობებსაც – „ბარტოლემეებს“, „უსლარებს“, „ლეეაშოეებს“.

დასასრულ, გამოთქმული იყო ოპტიმისტური რწმენა:

„ასეთ ხალხს (ე.ი. ქართველებს – გ.ყ.) აქეთ უყვლება ელოდნენ, რომ, ბოლოს და ბოლოს, თავიდან იქნება აცილებულს ის სამწუხარო გაუგებრობა, რომელმაც მოასწრო დასაღვურებულიყო აქაურ სასწავლო ადმინისტრაციაში ქართული ენის სწავლებასთან დაკავშირებით“.

რასაკვირველია, ჩვენი დიდი ეროვნული მოღვაწეების, მათ შორის, დიმიტრი ყიფიანის, მცდელობანი მიზანს ვერ აღწევდა; კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველ კ. იანოვსკის უკან ვერ დაახევინეს. 1881 წლიდან იგი შეუდგა თავისი „პროგრამის“ აღსრულებას, რომლითაც უქმდებოდა საგნების ქართულ ენაზე სწავლება. იგი ისწავლებოდა მხოლოდ დაწყებითი სკოლის პირველ განყოფილებაში (კლასში), ისიც სასწავლო წლის პირველ ნახევარში. შემდგომში კი, ვიმეორებთ, ყველა საგნის სწავლება რუსული ენის მეშვეობით უნდა მომხდარიყო. ქართული ენა არასაველდებულო საგნად იქნა შემოღებული სოფლის საშუალო სასწავლებლებში. იგულისხმებოდა, რომ მოზარდებისათვის ქართული წერა-კითხვა შეეძლოთ ოჯახში ესწავლებინათ, ე.ი. იმათ, რომელთა აბსოლუტური უმეტესობა წერა-კითხვის უცოდინარი იყო.¹

1881 წლის 21 აპრილს ნიკო ცხვედაძე დიმიტრის პეტერბურგში სწერდა: „იანოვსკიმ ხელ-მეორედ დაამტკიცა, თუ რა ცუდი თვალთ უცქერის ჩვენი ხალხის განათლებას, თუ რა ცოტა მნიშვნელობას აძლევს საზოგადოების აზრს და მოთხოვნილებას“; „ჩვენ დიდად ვიმედოვნებთ, რომ თქვენ ამ გვარ საქციელებას (!) საქართველოს განმანათლებლობისას მანდ ყველას შეატყობინებთ. მისს ბრწყინვალებას გრაფს ლორის-მელიქოვს. როგორც წარჩინებულ სახელმწიფო მოქმედ პირს, არაფრად ეამება აქაური სწავლა-განათლების მთაერობის მოქმედება. დარწმუნებული ვარ, რომ არც ბარონი ნიკოლაი – სწავლა-განათლების ახალი მინისტრი მოიწონებს, თუ კი დაწერილებით შეიტყონ (!) ყველა ეს“.²

1 ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ., თბ., 1977, გვ. 330.

2 მიწერ მოწერა დიმიტრი ყიფიანთან, „სახალხო გაზეთი“, 1912, 27 ივლისი, №660. მიუხედავად ყოველივე ზემოაღნიშნულისა, საბჭოურ რუსულ „Педагогическая Энциклопедия“-ში აღნიშნულია: „კავკასიის სასწავლო ოლქის 22 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობისას

ასეთი მოლოდინი არ გამართლდა, უფრო მოგვიანებით, 1885 წლის ცირკულარით ქართული ენა საესეებით განდევნილი იქნა საქართველოს სკოლებიდან.¹

1882 წლის 16 დეკემბერს დიმიტრიმ წერილი მისწერა გაზეთ „Kavkaz“-ის რედაქტორს – დავით ერისთავს, მის (დიმიტრის) მიერ შედგენილი გრამატიკისა და ქართული ენის შესახებ. დიმიტრიმ მოისურვა ამასთან დაკავშირებით ელაპარაკა ქართული ენის მდგომარეობაზე პირველდაწყებით სკოლებში.² ჩანს, მას სურდა სტატიის დაბეჭდვა ამ ორგანოში.

1882 წლის 20 დეკემბერს დავით ერისთავმა ამის პასუხად მოიწერა: „ღრმად პატივცემულო დიმიტრი ივანეს ძე! მივიღე თქვენი შესანიშნავი სტატია ქართულ ენასთან დაკავშირებით (по поводу). მიუხედავად იმისა, რომ დაბეჭდვა ყველაფერ იმისა, რაც თქვენი კალმიდან გამოდის, ჩემთვის განსაკუთრებულ სიამაყეს წარმოადგენს, მე ამჯერად მოკლებული ვარ სიამოვნებას დაეამშვენო ჩემს მიერ გამოცემული გაზეთი თქვენი სტატიით. „Юридическое обозрение“-სთან დაკავშირებული შენიშვნის გამო მე მივიღე შენიშვნა მთავარი სამმართველოსგან, რომელშიც მე წინადადებას მაძლევენ (предлагают) აღარ შეეხებო ამ დელიკატურ საკითხს. ასეთი მშვენიერი რამის დაუბეჭდაობა ძალიან სამწუხარო იქნებოდა, ამიტომაც, სასურველია, რომ იგი გაუგზავნოთ „Голос“-ის რედაქციას, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, სიამოვნებით დაბეჭდავს მას თავის ფურცლებზე“.³

ასეთი პასუხის შემდგომ 1882 წლის 28 დეკემბერს დიმი-

1 იხ. ა. კიევიძის დასახ. წიგნი, გვ. 330

2 შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მეგობრობაზე, გვ. 377-79.

3 დასახ. კრებული, გვ. 380.

ტრის მეფისნაცვალის მთავარსამმართველოს უფროსი დიმიტრი სტაროსელსკისათვის მიუმართავს: „თქვენ ბევრი საქმე გაქვთ, მაგრამ დაბეჯითებით გთხოვთ დამითმოდეთ (уделить) ხუთი წუთი და წაიკითხოთ თანდართული მცირე სტატია (статья). მაშინ, თუ თქვენ, ვითარცა მთავარსამმართველოს უფროსი, რომელიც სცვლით მთავარმართებელს, გულზე ხელის დადებით იტყვიან, რომ საჭირო ან შესაძლებელია მისი დაბეჭდვა, მაშინ ნუ დააყოვნებთ აუწყოთ ამის შესახებ „Кавказ“-ის რედაქციას, რომელიც ამის გარეშე, როგორც ჩემთვის ცნობილია, ჩანს არ დაბეჭდავს. თუ კი თქვენ ამ, ჩემის ფიქრით, წმინდა საქმეში უარს მეტყვიან, მაშინ კეთილ ინებეთ – დამიბრუნოთ ეს სტატია“.¹

დიმიტრიმ მაინც მიაღწია მიზანს. „Кавказ“-მა 1883 წლის მეოთხე ნომერში დაბეჭდა: „Д. И. Кипиани просит нас напечатать...“ (სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების აუცილებლობის შესახებ). იგი გადაბეჭდა „დროებაშიც“ (ამავე წლის №4) რედაქტორის ასეთი მინაწერით: „რადგან თარგმანში შენიშვნები გაიპარა, ამიტომ ხელმეორედ იბეჭდება ეს „შენიშვნა“, მიღებული უშუალოდ ავტორისაგან“.

1882 წელს დიმიტრიმ სანკტ-პეტერბურგში დაბეჭდა მონოგრაფია „ახალი ქართული გრამმატიკა. სრულად დაწერილი მაშისაგან შეილებისათვის“, რომელსაც თან ახლავს ლექსიკონი და იშვიათი ქართული სიტყვების განმარტებანი.² მაგრამ ავტორის მიერ ჩაფიქრებულ, სასურველ მკითხველთა წრე, ცხადია, ბევრად უფრო ფართო იყო. იგი განმარტავდა: „ეს წიგნი სხარტულად არის დაწერილი ჩემი შეილებისათვის (მაგრამ ჩემის ხნის კაცი ყველა ახალ თავობას (!) ისე უყურებს, როგორც თავის შეილებს და მართლა, არკევეს

¹ დასახ. კრებული, გვ. 379-80.

² დიმიტრი ყიფიანის ენათმეცნიერული ინტერესებიდან გამომდინარე, გასაგებია მისი გამოხმაურება იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოებზე – „დედა-ენა“ და „ბუნების კარი“. კერძოდ, მან აქ შეამჩნია რიგი ლაფსუსებისა. ამის შესახებ იხ. მეგლეგარ ნუნუ ხომერიკის სტატია „დიმიტრი ყიფიანის ლიტერატურულ სამკვიდროში“, ავტორის კრებულში „ლიტერატურული ჩანაწერები“, თბ., 1961.

ახლანდელის სასუბრო ენის კანონებს“).¹

ცხადია, წიგნი თავისებური, თეორიული² პასუხი გახლდათ კ. იანოვსკისა და მისი მსგავსი რუსიფიკატორებისადმი. კავკასიის რუსული მმართველობის ოფიციალური „Кавказ“-ი 328-ე ნომერში იუწყებოდა, რომ „Юридическое обозрение“-ს არ მოსწონებია „ამას წინათ მოტანილი ამბავი“, რომ დიმიტრი ყიფიანის „ახალი ქართული გრამმატიკა“ იბეჭდებოდა პეტერბურგში და თავისი გაკვირვება გამოუთქვამს, თუ რატომ მოეწონაო გაზეთს („Кавказ“) ეს ამბავი.

აღნიშნული გარემოება გასაგები ხდება თავისთავად წიგნის მიზანდასახულობის გათვალისწინებით და მისი პრაქტიკული მნიშვნელობით. მკითხველთა ფართო წრეს უთუოდ დაინტერესებდა ავტორის პატრიოტული, ეროვნული მისწრაფებანი. წიგნის წინასიტყვაში ხაზგასმულია ქართველთა დამსახურება მსოფლიოს წინაშე, კერძოდ მართლმადიდებლური ქრისტიანობის შენარჩუნებაში. „დროებაში“ დიმიტრი აღნიშნავდა ქართველთა კეთილსინდისიერ დამოკიდე-

1 ამდენად, აღნიშნული წიგნი არც მიზანდასახულობით და არც თავისი სამეცნიერო ღირსებით სრულიადაც არ ჰგავს ნოე ჟორდანიას ნაცოდელილარს – „წიგნი ოჯახში საკითხავი: დაწერილი ჩემს მიერ, ჩემი შვილების და შვილიშვილებისთვის, – საგულისხმიეროთ და სახელმძღვანელოთ“. თბ., 1989. არაკი სიტყვამ მოიტანა, დიდა უპირანია მოვითანოთ ავტორისეული მიძღვნა საყვარელი შვილისადმი: „აჰა, ჩემო სიცოცხლე, შვილო ელენე, შენთვის და შენი ძმებისთვის (!) დაწერილი წიგნი. იკითხეთ, და რაც მამის ნაღვაწს ნაკლებობა ჰქონდეს, შევსებას ეცადეთ. შენით ბედნიერი მამაშენი. 21 მაისი, 1883წ.“ ლევან ასათიანი, უბის წიგნაკი, თბ., 1998, გვ. 62.

2 გამოჩენილი ქართველი ენათმეცნიერი არნოლდ ჩიქობავა წიგნს ასე აფასებდა: „ეს გრამატიკა ობიექტურად, მართლაც ახალი გრამატიკაა; იგი ყველაზე მნიშვნელოვანია, რაც კი დაწერილა ამ დარგში მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში. დიმიტრი ყიფიანი ახერხებს იმის აღნიშვნას ქართული ენის აგებულებაში, რაც მანამდე შეუძნეველი რჩებოდა და რაც მის შემდგომ, როგორც ვნახეთ, კარგა ხანს გაურკვეველ საკითხად ითვლებოდა. (აღბათ, იმიტომ, რომ დ. ყიფიანის გრამატიკა გათვალისწინებული არ ჰქონდათ – გ.ყ.). მოაზროვნის დიდი თავისთავადობა და გამჭრიახი გონება იყო ამისთვის საჭირო. ჩანს, დ. ყიფიანს ერთიც ახასიათებდა და მეორეც.“ იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანი და ქართული ენის თავისებურებათა საკითხი“, კრებულში „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, VII, 1998.

ბულებას რუსეთისადმი: „ამისი ეჭვი არ შემოიტანება ქართველებზედ, მაშ არც ეს ეჭვი შემოიტანება, რომ უყვლება ჰქონდეთ თავისი ძეგლებური დედა-ენა იხმარონ საშინაო უბნობაშიაც (ლაპარაკში – გ.ყ.) და ღოცვა-ვედრებაშიაც, რომელსაც აღუელენენ სამსოფლიო (საკაცობრიო – გ.ყ.) საქმეზედ უზენაესს გამგებელს. დედა-ენა დიდად წმიდა რამ სალოცავია ყოველი ხალხისათვის; და ამ გეარის სამღვთო სიწმიდის შეხებას (ხელყოფას – გ.ყ.) ხომ გამართლება არა აქვს-რა, თუ არა ერთი უასაკობის მიზეზით. ეს თავის-თავად იგულისხმება ყოველგან და უმეტესად ხელმწიფობათა (სახელმწიფოთა – გ.ყ.) შორის ყოველის უდიდესს რუსეთის ხელმწიფობაში“¹. ავტორის მიხედვით, რუსეთის იმპერიაში საფუძველსაა მოკლებული რაიმე წინააღმდეგობა „მორჩილსა“ (დამორჩილებულ) და მფლობელ „ნათესავს“ (ხალხს) შორის. აქედან გამომდინარე „ამ სახით, სადაც კი უზენაესი სიმართლე ჰსუფევს და ხელმწიფობის კეთილ მოსურნეობა, – არა არის რა მიზეზი, რომ მტრულად ეკიდებოდეს ვინმე ისეთი მრავალ-წამებულის ხალხის ენას, რა ხალხადაც რუსთ-ქვეყნის წინაშე ვდგევართ ძველთაგანვე მართ-მადიდებელი ქართველები“². აქვე ხაზგასმულია სახელმწიფო ენის – რუსულის საჭიროებაც და პედაგოგიის მოთხოვნა („თუ უწევდებოდა (არამკითხე) მოსაქმეებმა ისიც არ გააწვილეს“).

დიმიტრი ყიფიანის გულწრფელი რწმენით, მიუხედავად ამისა, „და თუ მფლობელის (სახელმწიფოს – გ.ყ.) მდაბალი (დაბალი დონის – გ.ყ.) მოხელეები მაინცა და მაინც იმას ადგანან, რომ ეს წინააღმდეგობა გამოიწვიონ როგორმე, მაშინ კეთილ სვინდისიანობა ყველას ეალადა გედებს გაფართხილთ ისინი, რომ გონიერებას დაადგენენ; თორემ ერთხელაც არის გაიგებს იმათს საქციელს უმაღლესი მთაფრობა და მაშინ – ბრალი ვიდასი?“³

„ნეტარ არიან მორწმუნენი!“ მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, დიმიტრის ცხოვრების შემდგომმა წლებმა სულ სხვა რამ აჩვენა.

1 „დროება“, 1883, №10.

2 იქვე.

3 იქვე.

მეთეუთმეტე თავი

დიმიტრი მსარჩლეა ბორჯომის ხეობელ გლეხებს

„დ. ეიფიანი თვით იყო საკმაოდ დიდი მუშავე და როგორც ასეთი გარკვეული უფლებებით სარგებლობდა თავის გლეხების მიმართ. მაგრამ დ. ეიფიანი კანონ-იერების ნიადაგზე იდგა და ერთი წუთითაც არ უფიქრია დაერღვა ეს კანონები. იგი არ იყო წოდებათა გათანასწოების მომხრე, მაგრამ ჰუმანიური დამოკიდებულება წოდებათა შორის მისი აზროვნების დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა. ასეთი იყო მისი არამარტო პრინციპიალური შეხედულება, არამედ პრაქტიკული საქმიანობაც“.

სიჟონ ხუნდაძე.

ბორჯომის ხეობა, რომელიც იმხანად, ოსმალ-თურქთა მმართველობის გამო, დაცარიელებული იყო, რუსეთის ხელისუფლებამ სახაზინო ქონებად გამოაცხადა. თავად ავალიშვილების პრეტენზიები ამ მიწაზე ამაო გამოდგა, მათ მხოლოდ იმას მიაღწიეს, რომ ხაზინა ყოველწლიურად უხდიდა პენსიას 10.000 ვერცხლის ფულის რაოდენობით.¹ 1871 წლიდან კი დღევანდელი ბორჯომის რაიონის უმეტესი ნაწილი მეფის რუსეთის ხელისუფლებამ დიდ მთაყარს (ამავე დროს, კაეკასიაში მეფისნაცვალის გაცხადით) მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვს უწყალობა.

მოხდა ისე, რომ დიმიტრი უფრო ადრე ფლობდა ბორჯომის ხეობის ერთ ნაწილს. აი, როგორ მოხდა ეს. 1848 წელს, როდესაც ხაზინასა და თავად ავალიშვილებს შორის ამტკდარ დაეკის (სასამართლო) ჯერჯერობით დასასრული არ უჩანდა, დავის ერთ-ერთ მონაწილეს, ზურაბ ავალიშ-

¹ იხ. ე. აბულაძის ნაშრომი „ბორჯომის ხეობის წარსული და აწმყო“, თბ., 1983, გვ. 133.

ვილს, უყიქრია; რომ იგი ხაზინის სასარგებლოდ გადაწყდებოდა და ამიტომ თავისი წილის ნახევარი ბორჯომის მამულისა დიმიტრის უფროსი ძმისთვის — ქაიხოსროსათვის მიუყიდა (უნდა ვიფიქროთ, დიმიტრის ფინანსებით). 1852 წელს, როცა დავა დამთავრდა და ავალიშვილებს პენსია დაენიშნათ, ხელისუფლებამ პენსიის განაწილების აქტში ზურაბ ავალიშვილი არ შეიყვანა, ვინაიდან მან უარი თქვა სოფელ ბრეთში თავისი მამულის განაწილებაზე. 1854 წელს დიმიტრიმ, ქაიხოსროს მინდობილობით, სათანადო საჩივარი აღძრა და მოითხოვა ავალიშვილებზე გასაცემი პენსიის — 5.000 მანეთის ერთი მეათედი ნაწილი (500 მანეთი) ან შესაფერისი ოდენობის ტყე აჯამეთის მამულში, ან სურამის უღელტეხილზე. ყიფიანების საჩივრის განხილვა 17 წელიწადს გრძელდებოდა და დამთავრდა იმით, რომ მათ სურამის უღელტეხილის მიდამოებში 3.750 დესეტინა მისცეს.¹

აღნიშნულ ფაქტობრივ ვითარებას აკონკრეტებს ისტორიკოსი იოსებ უთურაშვილი. როდესაც, 1871 წელს, ბორჯომის მამული ხელისუფლებამ დიდ მთავარს, მიხაილ ნიკოლოზის ძეს, უწყალობა, ამ უკანასკნელს ახლო ხანებში თვითონ დაუბარებია დიმიტრი და შეეთავაზებია ბორჯომის მამულის ყიფიანისეულ წილში მიეღო ან ტყიანი ადგილები „წიფლისი“ (უნდა ვიგულისხმოთ დღევანდელ ხარაგაულის რაიონში სოფელი წიფა) და ჩუმათელეთი (სოფელი სურამთან ახლოს) ან თუ მინდვრიანი, სახნავ-სათესით მდიდარი მამული სურდა, ღირბი, მოხისი და ქვენატკოტა.² ამაზე დიმიტრის ასე მიუგია: „ჩვენ ახლა ორთავენი გორის მაზრის აზნაურები (!) ვართ და რა გვიშავს, რომ ერთად ვიყუეთ და ვიუფლოთო. მაშინ ნახევრად ხუმრობის კილოთი დიდ მთავარს, ამავდროულად კაეკასიის „ნამესტნიკს“ უთქვამს: თუ ნებით არა, ძალით ჩამოგართმევენო.

ამაზე დიმიტრი ძალიერ განაწყენებულა, ამდგარა, ოთახიდან გამოვარდნილა და გამოსეღისას კარები გა-

1 გ. აბულაძე, „ბორჯომის ხეობის წარსული და აწმყო“, გვ. 105-06.

2 აი როგორ განაგებდა რუსის ხელისუფლება უპატრონო ქვეყნას!

მოუწახუნებია. მიხაილ ნიკოლოზის ძეს დასამშვიდებლად და დასაბრუნებლად თავისი პოფმაისტერი¹ დაუდევნებია, მაგრამ დიმიტრი აღარ შეტრიალებულა, ჩამჯდარა თავის კაბრიოლეტში და ქვიშხეთში, თავის მამულში წამოსულა.² ჩანს, ეს შეხვედრა ბორჯომში, დიდი მთავრის სასახლეში (დაიწვა ხანძრისას, 1968 წელს) შემდგარა.

მაგრამ დამშვიდებული გონებისას დიმიტრი დათანხმებულია (ისევე როგორც უწინ ბიბლიოთეკასთან დაკავშირებით, როცა გაახსენდა: „ძალა აღმართსა ხნავსო“).³ ამ წინადადებაზე და აურჩევია წიფა-ჩუმათელეთის მიდამოები. თუმცა დიმიტრიმ ახალდაბის (დღევანდელ ბორჯომის რაიონში) მდებარე მამული (სანიხო-ჭაჭარაქი) მაინც დაინარჩუნა. შესაძლოა იგი შესყიდული იყო ქვიშხეთელი აბაშიძეებისაგან.

აღწერილ ამბავს საინტერესო გაგრძელება ჰქონდა. როგორც ცნობილია, დიმიტრის უმცროსი ვაჟი – კოტე სწავლობდა მოსკოვში, პეტროვო-რაზუმოვსკოეს სამეურნეო-სატყეო აკადემიაში, რომელიც აგრონომის მოწმობით დაამთავრა. საქართველოში ჩამოსვლისას იგი ჯერ სააქციზო სამმართველოში (ქუთაისში) მსახურობდა, ხოლო „1875 წელს მეფის მოადგილემ დიდმა მთავარმა მიიწვია კოტე ბორჯომის მამულების უფროსი გამგებლის თანაშემწედ. კოტე მაშინ ერთადერთი ქართველი იყო უმაღლესი სამეურნეო სწავლით (განათლებლით) აღჭურვილი. კოტემ მიიღო ახალი თანამდებობა და თავისი შრომითა და საქმის ცოდნით მალე დაიმსახურა დიდი მთავრის პატივისცემა.

დიდი მთავარი და მისი მეუღლე ხშირად მიიწვევდნენ ხოლმე მას თავისთან და დიდხანს მსჯელობდნენ მამულის საქმეების გაუმჯობესების შესახებ.

ამ დროს კოტე უკვე ცნობილი მსახიობი იყო და დიდი მთავარი ხშირად ეტყოდა ხოლმე თავის მეუღლეს, როცა

¹ სასახლის დიდმოხელე, განაგებდა სასახლის მეურნეობასა და ცერემონიებს.

² იხ. ავტორის წიგნი „დიმიტრი ყიფიანი“, თბ., 1989, გვ. 83.

³ დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, გვ. 124.

კოტე მათთან იყო: ყიფიანი განათლებით აგრონომია, მოწოდებით კი მსახიობიო“.¹

კოტე ყიფიანმა დიდი მთავრისეულ ბორჯომის მამულში მხოლოდ წელიწადნახევარი იმსახურა. მის წამოსვლას სამსახურიდან ივანე გომართელი იმით ხსნიდა, რომ „ამ ხანებში დიმიტრი ყიფიანი ედაუებოდა ხაზინას ბორჯომის ხეობის ერთ მეთედს. დიმიტრიმ ეს საქმე შემდეგში კიდევ მოიგო. ამის გამო დიდი მთავრის მთელი მამულის უფროსმა გამგემ კოტეს გამოუცხადა: მამათქვენი ჩვენ ადგილებს გვედაეება და გეართმევს და ამიტომ ჩვენ ერთად ვერ ვივარგებთო“.² მაგრამ, ეტყობა, ივანე გომართელს ამბების თანამიმდევრობა აერია: ამ დროს ბორჯომის მამულები ხაზინას აღარ ეკუთვნოდა და, თანაც, როგორც ვიცით, დიმიტრისა და დიდ მთავარს შორის დავა უკვე გადაწყვეტილი იყო.³

კოტეს მიერ ბორჯომის მამულების გამგებლობაში სამსახურის მიტოვება, შესაძლოა, სხვა რამით აიხსნებოდეს. თუმცა, „ამხანაგებთან კოტე იყო მეტად ზრდილი, თავდაჭერილი, რაც მოწმობდა მის საუცხოო აღზრდასა და ოჯახში-ვილობას“.⁴ მაგრამ უფროსებთან (სამსახურში) იგი სხვანაირად იქცეოდა. ბორჯომის უბნის ბოქაულთან („პრისტაეთან“) კოტეს აგდებულ დამოკიდებულებაზე მოგვითხრობს ივანე გომართელი.⁵ ასევე განმეორებულია ბორჯომის მამულების გამგე კისლისთან. გიორგი ტატიშვილი გვიამბობს: „ერთხელ თურმე ერთად მიდიოდნენ (კოტე და კისლი – გ.ყ.) ტყეში და მაქალო ვაშლი მოეკბირა კოტეს და ეთქვა: „Кислый“-ო და გადაეგდო. ეს მის უფროსს სწყენოდა და საყვედური მიეცა კოტესათვის. საქმე იქამდე მისულიყო, რომ შელაპარაკებულიყვნენ და იქამდე მიეყვანა კოტე, რომ მისთვის სილა

1 ივანე გომართელი, კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი, რჩეული თხოვლებანი, ტომი II, თბ., 1966, გვ. 122-23.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 123.

3 დიმიტრის არქივშია დიმიტრი ყიფიანისა და გენერალ-მაიორ ასტაფიევის მიერ 1871 წელს შედგენილი აქტი, ბორჯომის მამულის გამო დავის შეწყვეტის თაობაზე. ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 83.

4 ი. გომართელის დასახ. წიგნი, გვ. 173.

5 იქვე, გვ. 140.

გაერთყა. კოტე ჩამოსულიყო ბორჯომს, გათავისუფლების განცხადება შეეტანა და ქვიშხეთს წასულიყო.¹ უნდა ვიფიქროთ, რომ კოტეს გული არ მიუწევდა რუტინული სამსახურისაკენ, რამეთუ მისი მოწოდება თეატრი გახლდათ.

ახსნას საჭიროებს შემდეგი ეპიზოდი, რომელიც, უნდა ვიგულისძოთ, ივანე გომართელმა უშუალოდ კოტეს მონათხრობის საფუძველზე გადმოგვცა: „დიმიტრიმ რომ გაიგო მიზეზი სამსახურიდან კოტეს დათხოვისა, გაიცინა და უთხრა (კოტეს):

– მამების ცოდვებისათვის შეიღები აგებენ პასუხს!“²

თუ ამ შემთხვევაში იგულისხმება რამდენიმე წლის წინ მომხდარი ინციდენტი დიმიტრისა და მეფისნაცვალ მიხაილ რომანოვს შორის, მაშინ როგორ მოხდა, რომ სწორედ ამ უკანასკნელმა მიიწვია თავისთან სამსახურში (ბორჯომში) კოტე, ასევე „მისი უდიდებულესობის“ მიერ მისადმი გამოჩენილი ყურადღება შემდგომ ხანებშიც?

მაგრამ აწ მთავარ სათქმელს დაუბრუნდეთ.

ახალ პირობებში დაიწყო ბორჯომის ხეობის ხელახალი დასახლება ქართველი გლეხობის მხრივ. მოდიოდნენ ქართლიდან, იმერეთიდან და სამცხე-ჯავახეთიდან. ესენი სახაზინო გლეხებად იქნენ ჩარიცხულნი. თავდაპირველად ხელისუფლება მათ საკმაოდ ღმობიერად ექცეოდა, სამუშაო ძალის მოზიდვის მიზნით. მაგრამ შემდგომ აქაური გლეხთა ცხოვრების ცხოვრების პირობები დამძიმდა. ამას განსაკუთრებით ჰქონდა ადგილი დიდი მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის მფლობელობის მომდევნო პერიოდში.

1883 წლის თებერვალში რომანოვების ბორჯომის მამულში³ მცხოვრები თერამეტი სოფლის გლეხოზა შეიკრიბა. მათ სურდათ თავიანთი გაჭირვებული მდგომარეობის შესახებ თვით დიდი მთავრისათვის (ადგილობრივი მოსახლეოზა „ველიკინიაზად“ რომ მოიხსენიებდა) მიემართათ. რაკი ეს მათ-

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 202.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 123.

3 ამ მამულის ფართობი შეადგენდა 73319 დესეტინას, აქედან სახნავ-სათესი იყო 529 დეს., ტყე – 53238 დეს., სათიბ-საძოვარი – 17610 დეს. და ა.შ. იოსებ უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 82.

თვის შეუძლებელი გახდა, გლახკაცობამ დახმარებისათვის დიმიტრის, როგორც მეზობელს (სამფლობელოთი) სთხოვა, რათა მათი სახელით მიხაილ რომანოვისთვის მიემართა.¹

ისინი დიმიტრის მიმართავენ: „თქვენო აღმატებულ-ბავ დიმიტრი ივანეს ძეგ!

სანამ გამოცხადდებოდა უმაღლესი რესკრიპტი, ბორჯომის სახაზინო მამულების შესახებ, მისი იმპერატორობით უმაღლესობის ხელმწიფე დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძისათვის სამუდამო და საშვილიშვილოდ გადაცემის შესახებ, მთავრობის განკარგულებით, ჩვენ ვიყავით ჩასახლებული იმ მამულებში სამუდამოთ საცხოვრებლად და ჩაწერილნი ვიყავით კამერალურ აღწერებში შემდეგი სოფლებისა: ახალდაბისა, ნეძვისა, კორტანეთისა, ბეშთისა,² ვარდანეთისა,³ ყვიბისისა, ბერი-საყდარისა,⁴ დაბისა, წალვერისა, ტიმოთეს უბანისა, მზეთაშისა, ბაკურიანისა, დიდი და პატარა მიტარბისა, მაჭარწყალისა, თელოვანისა, ტყემლოვანისა, ცემისა, სადგერისა, გომისა, ჩიბისხევისა,⁵ ქვაბისხევისა, ლიკანისა, ვაშლოვანისა და ბანისხევისა. როცა მისი იმპერატორობით უმაღლესობის დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ხელში გადავიდა ბორჯომის მამულები, მან პირადათ ინება გამოცხადება, რომ ჩვენ მისი გამგებლობის ქვეშ ბედნიერი ვიქნებით და არავინ არაფელში (!) არ შეგვაწიწროვებს და არ დაგვარბევს; იმ შემთხვევაში თუ ადგილი ექნება რაიმე შევიწროვებას, ნება დაგვართო მივმართოდ (!) თხოვნით მის იმპერატორობითი (!) უმაღლესობას. ბორჯომის მამულების მმართველის კისლის შეცვლის შემდეგ, ბორჯომის მამულების მმართველად ახლად დანიშნულმა ბარონ ერანგელმა მეტის-მეტად ასწია ფასები ყველა ვაღდებულეებზე (!) რომელსაც (!) ჩვენ ვასრულებდით მამულების უაფგუსტესი

1 გ. აბულაძე წერილის დაწერის თარიღად 1881 წელს მიიჩნევს. ის მისი წიგნი, გვ. 133. მაშინ გამოდის, რომ აღნიშნული დავა ორ წელიწადზე მეტ ხანს გრძელდებოდა.

2 უნდა იყოს „ბეშეთი“.

3 უნდა იყოს „ვარდგინეთი“.

4 ამჟამად ნასოფლარი ყვიბისთან ახლოს.

5 ალბათ, „ჩითახევი“ იგულისხმება.

მფლობელის სასარგებლოთ. შემდეგ ბორჯომის მამულების მმართველად დაინიშნა ეასილიევი, იმანაც, აგრეთვე, გაად-იდა ბაუი ყველაფერზე და ეხლა ყოველი ჩვენგანი ერთ დღიურ სახნაე-სათეს მიწაზე იხდის 1 მან. 50 კაპ. თვითეულ თივის ზეინში, რაც მოეპრიანება მამულების მმართველს, იმას გვახდევინებს, სათბობი შეშისათვის ვიხდით წელიწადში 3 მან. კომლზე, საფარეხოების გასაკეთებელ ხეებისათვის თვითეულ ხისათვის ვერშოკზე 20 კაპ., ზამთარში საფარეხოების სათბობისათვის 3 მან., შინაური ოთხფეხი ცხოველების საძოვრისათვის, დიდზე და პატარაზე, სულზე 25 კაპ. და თუ საქონელს გაეგზავნით მთებში საილალოთ, მაშინ კიდევ ზედმეტად უნდა გადაეხადოთ თვითოეულ სულ საქონელზე 25 კაპ., ღორების საძოვრისათვის, დიდსა და პატარაზე, სულზე 10 კაპ., ცხერისათვის 10 კაპ.

ჩვენ ერთად ერთ სარეწაო საგანს და ცხოვრების წყაროს შეადგენს სააღმშენებლო ხე-ტყის დამზადება.¹ ბორჯომის მამულების გამგე ნებას არ გვაძლევს მტკერის ნაპირებზე მიტანილი აღნიშნული ხე-ტყე მიეყიდოთ კერძო პირს, არამედ მიაქვს ის მამულების სასარგებლოთ და შემდეგ თვით პყიდის, ჩვენ კი ჩვენ მიერ მოჭრილ და გამოტანილ ხე-ტყისათვის ჩვენი თანხმობის გარეშე, გვაძლევს იმ ფასს, რაც მას მოეხასიათება. თუ ხე-ტყე ღირს 100-200 მან. ის გვაძლევს 15-60 მანეთამდე; ძალდატანებით გვაიძულებს ბორჯომში ჩაეტანოთ შეშა ადგილობრივ აგარაკებიდან და ბაკურიანიდან და ციხისჯვარიდან თივა, ამ შრომისათვისაც გვაძლევს აგრეთვე ისეთ ხელფასს როგორც მას მოეხასიათება და არა ნამდვილ ღირებულებას.

სახნაე-სათესად მიწების გაკაფვის ნებართვას როცა ვიღებთ, გვიბრძანებს გამოცხადდეთ უფროს ტყის მცველ მრონოეთან და მის ორ შვილთან, რომელნიც მოწმობებს ხევენ და ჩვენ გვთხოვენ ქრთამათ ფულსა და სხეადასხეა

1 შევნიშნეთ, რომ მიხაილ რომანოვის ბორჯომის მამულის ადმინისტრაციას აკურატულად დაუთვლია აქტიური ტყეების ხეები - სულ 3345,500, საიდანაც ყოველწლიურად დასაშვები იყო 33.455 ხის მოჭრა. იხ. იოსებ უთურაშვილის წიგნი, გვ. 182.

გეარ სანოვაგეს; ეინც მათ მოთხოვნას არ ასრულებს და ამის შესახებ განაცხადებს მმართველთან ან მის თანაშემწესთან ისინი ამას არაერთარ ყურადღებას არ აქცევენ. თითქოს არ სჯეროდეთ განცხადება და ისევე გვიბრძანებენ ეთხოვოთ ტყის მცველს. ეს უკანასკნელი კი ამას შემდეგ პირადი შეურაცხყოფის გარდა თხოულობს ქრთამით მეტ ფულს და მეტ სანოვაგეს, სასტიკად გეცემენ სულ ყველას და ჭრილობებსაც გვაყენებენ ცივი იარაღით. მრავალი წლების მუშაობით გაკაფულ და ნაპატივ სახნაფ-სათეს და სათიბის მიწებს გვართმევენ ჩვენ ძირითად მცხოვრებლებს და აძლევენ ახალ ჩამოსახლებულ პირებს, რომელნიც არ ეკუთვნიან ჩვენს საზოგადოებებს.

ვინაიდან, ბორჯომის მამულების მმართველისა და ხელქვეითი მოსამსახურეების დესპოტიურ მოქმედების შესახებ, ჩვენ ჩვენი სიღარიბის გამო არ შეგვიძლია ვაცნობოთ ბორჯომის მამულების უაგვისტოეს მფლობელს ან სხვა ვინმეს, ამიტომ უმორჩილესად გთხოვთ თქვენო აღმატებულებაჲ მიიღოთ თავის თავზე შრომა, რათა მიმართოთ თხოვნით სადაც ჯერ იქნება, რომ გვიხსნან ბორჯომის მამულების მმართველის თვითნებურ, განმანადგურებელი გადასახადებისაგან და მისი ხელქვეითი მოსამსახურეების მიერ შეურაცხყოფისა, ცემა-ტყეპისა და დაჭრა-დასახირებისაგან, რომ განსაზღვრულ იქნეს ერთხელ და სამუდამოდ მფლობელის სასარგებლოდ გადასახადის ნიხრი გასატან ხე-ტყეზე, სათბობ შეშაზე, საქონლის საძოვრებზე და სხვა; აგრეთვე, ეთხოულობთ, რომ იმ ბეგარის გარდა, რომელსაც ჩვენ ვიხდით, არ გვაიძულებდენ ძალდატანებით მამულების სამმართველოსათვის სააღმშენებლო ხე-ტყისა, შეშისა და თივის ზიდვას, და არ გვადებდენ სხვა ნატურალურ ბეგარას, რომ მამულების ის მმართველი არ გვიკრძალავდეს ჩვენ მიერ მოჭრილ და მტკვარზე ჩატანილ სააღმშენებლო ხე-ტყის კერძო პირისათვის მიყიდვას და არ გვართმევდეს დამზადებულ ხე-ტყეს.

რასაც თქვენი აღმატებულება ამის თაობაზე კანონიერად გაარიგებს, მასში ჩვენ თქვენს აღმატებულებას ვერ-

დობით, და მოდავე და მოწინააღმდეგე არ ვიქნებით“.¹

მოგეხესენებათ, რომ ამ თხოვნაზე ხელს აწრდა 186 კაცი, სულ 18 სოფლიდან.²

ოდნავე მოგვიანებით, 1883 წლის მარტის ნახევარში (უფრო ზუსტად 16-ში), დიდი მთავრისადმი ღვითონ დიმიტრის მიერ გაგზავნილ „ცალკე მოხსენებაში“³ აღნიშნულია გლეხთა საერთო კრების დადგენილება: „შუამდგომლობა, რომ ჩვენს საზოგადოებას ააცილონ თავიდან ყველა ეს შემავიწროვებელი გადასახადები, მიენდოს ჩვენი სოფლის კაცებს – შუქიურას და სალახას იმ უფლებით, რომ მეორე პირს გადასცენ, ვისაც მოისურვებენ“.

გლეხობის ორმა რწმუნებულმა „მეორე პირად“ შეარჩიეს სწორედ დიმიტრი, რომელიც მიხაილ რომანოვის ბორჯომის მამულის მეზობლად ცხოვრობდა. ცხადია, ამაში თავისი როლი ითამაშა მისმა საზოგადოებრივმა ავტორიტეტმაც. იგი გულდასმით გაეცნო რომანოვების ბორჯომის მამულის 18 სოფლის მცხოვრებთა საჩივარს და სცნო რა სამართლიანად მათი თხოვნა, თავდაპირველად მოიწადინა შინაურულად მოეგვარებინა საქმე და ბორჯომის („ბახმანლიარის“) მამულის მოურავს იაკოვ ვასილიევს 19 თებერვალს მისწერა კერძო წერილი: „საბაბი გვეძლევა კეთილი საქმე გაკეთდეს, რომ ამის გამო სიამოვნება მიმეღო თქვენი გაცნობისა, მე გამოვეშურებოდი თქვენთან მოსალაპარაკებლად და გამაფრთხილებელი მეზობლის ხელის გამოსაწვდენად, მაგრამ მოხუცებულობის უძლურება არ მიშეებს ოთახიდან“.

1 ციტირებულია წიგნიდან: ს. ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ტფ., 1936, გვ. 215-17.

2 დასახ. წიგნი, გვ. 217.

3 დიმიტრის ეს წერილი ფიგურირებს დიდი მთავრისადმი გაგზავნილ „ცალკე მოხსენებაში“. იხ. დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, გვ. 125-26. „მემუარების“ შესაბამისი თავი „კერძო ცხოვრებაში“ ავტორს სურდა დაებეჭდა ჟურნალ „Русская старина“-ში და რადგან არ უნდოდა მიხაილ რომანოვის ხსენება, ბორჯომის მამულს მოიხსენიებდა „ბახმანლიარის მამულადიქვე“.

4 დიმიტრი ამ დროს რევმატიზმს უჩიოდა. სხვათა შორის, 1887 წლის 3 აპრილს უკვე სტაგროპოლში გადასახლებაში ყოფნის დროსაც, დიმიტრი უჩიოდა რევმატიზმს (პემოროისთან ერთად).

და მხოლოდ ამ მიზეზით ვაძლევ ჩემს თავს ნებას ვიფიქრო, რომ თქვენ კეთილ ინებებთ და დამავეალებთ შემოუხეიოთ ჩემთან მამულში (თითქმის ყოველ დღე წინ გამივლით ხოლმე ეტლით), სადაც თქვენ იქნებით მიღებული, როგორც სასურველი და ძვირფასი სტუმარი, გულწრფელი სიამოვნებით. დროს ამორჩევა სრულებით თქვენზეა დამოკიდებული; ჩემის მხრით ვიტყვი მხოლოდ იმას, რომ ვინაიდან გასაკეთებელია კეთილი საქმე, რაც მალე იქნება ეს, მით უმჯობესია“.¹

დიმიტრი ამ წერილის წერდა ქვიშხეთიდან, რომელიც ბორჯომის სულ რაღაც ოციოდე კილომეტრით არის დაშორებული. ასე რომ, ელემენტარული ზრდილობა და დიმიტრის პიროვნების ავტორიტეტი, მისი ავადმყოფობა მოითხოვდა, რომ მოურავი ვასილიევი ხლებოდა მას. მაგრამ მან ეს არ იკადრა, თუმცა კი მოწვევებითი „ზრდილობიანობით“ პასუხობდა (23 თებერვალს): „არამც თუ კეთილი საქმის გასაკეთებლად, როგორცა ბრძანებთ თქვენს წერილში, ისედაც მოხარული ვიქნები თქვენი გაცნობისა, რასაც მე საერთოდ დიდი ხანია ვაპირებდი. ეელოდი მხოლოდ დროს, როდესაც სახლში იქნებოდით. ჩვენი ერთმანეთის ნახვის საგანი რომ ის განზრახული კეთილი საქმე არ იყოს, ამ დღეებში გამოვეშურებოდი თქვენთან, გამომეთქვა ჩემი ღრმა პატოვოსცემა თქვენდამი, მაგრამ მე მიმხედარი ვარ იმ საქმეს. აქ გავრცელებული ხმების მიხედვით და ჩემდა სამწუხაროდ არ შემძლია თქვენთან მოსვლა. მე სიტყვიერად მაინც აგიხსნით თუ რატომ.“² მოურავი დიმიტრის ატყობინებდა, რომ უახლეს დღეებში თბილისში წასვლას აპირებდა, ხოლო იქიდან დაბრუნებისას მზად იყო სადგურ მიხაილოვოში (ხაშურში) შეხვედროდა.

მოურავი ვასილიევი წერილში თავს ისე აჩვენებდა, თითქოს ბორჯომის ხეობელ გლეხთა საჩივარი უსაფუძვლო იყო. თურმე რაში ყოფილა საქმე: „...მცხოვრებლების იანვარში (იგულისხმება 1883 წლისა – გ.ყ.) გამოეცხადათ,

1 დ. ყოფიანი, მემუარები, გვ. 126

2 იქვე.

რომ იმათ მიერ მოთიბულ და ზამთარში გამოტანილ ათასს ბელულ თივაში, მამული შეისყიდის იმათგან მხოლოდ ასს ბელულამდე, დანარჩენი 900 იმათ შეუძლიათ მიჰყიდონ თავისუფალ ფასებში ვისაც უნდათ და რა ფასშიც უნდათ“. წერილში ისე იყო ნაჩვენები, რომ გლეხთა რწმუნებულები ნამდვილი ტერორისტები იყვნენ. თანაც მოურავი ვირეშმაკობდა, როცა წერდა: „ყოველი ღონისძიებით უნდა მოისპოს თქვენი პატიოსანი სახელის წარამარა ხსენება. მე, რამდენადაც შემიძლია, ახლაც ასე ვიქცევი, დანარჩენზე კი, რაც საქმეს შეეხება, ისე მიჭირავს თავი, ვითომც არა ვიცი რა. ხოლო როცა გავიგებ, რომ ამ საქმეში თქვენს სახელს ურევნ, არავის არ ვზოგავ. ზოგიერთმა კიდევაც იგება შედეგები ჩემი წყრომისა“.¹

რაკი თვითონ რუსმა მოურავმა ინება, რომ დიმიტრის მისთვის წერილი მიეწერა... თბილისში გარკვეულ მისამართზე, 26 თებერვალს, დიმიტრიმ იქ ასეთი შინაარსის წერილი გაგზავნა: „გუშინ, ჩემდა სასიამოვნოდ, მივიღე თქვენი წერილი, სახელდობრ რა კეთილი საქმის შესახებ მინდოდა თქვენთან მოლაპარაკება, ამას სწორეთ მიმხედარხართ. მამულის გამგესა და მცხოვრებთა შორის რაღაც გაუგებრობა ჩათესილა. ხოლო ცნობილია, რომ ცხოვრებაში უდიდესი ნაწილი უსიამოვნებისა სწორედ გაუგებრობისაგან წარმოიშვის. ეს ნიშნავდა ჩემს როლსაც ამ საქმეში: მოუდივარ მშვიდობისა და მორიგების სიტყვით იქ, სადაც ძალიან ადვილია, როგორც მე მგონია, სამუდამოდ მოეღოს ბოლო უსიამოვნების ყოველ საბაბს. მოხერხდება ეს, სრულიად კმაყოფილი ვიქნები, არ მოხერხდება – შევწუხდები. ჩემთან მოსულ, ჩემს ძველის-ძველ მეზობლებს მხოლოდ ამას თუ დაუპირდებოდი.² – ჰო და აი, მეც მოგმართეთ თქვენ და შემოგთავაზეთ ჩემი საქმეში გარევა; მაგრამ თქვენ თურმე არ შეგიძლიათ ჩემთან მოსვლა იმ მიზეზით, რომელიც მე არ ვიცი, მაგრამ რომელსაც მაინც სავსებით ვაფასებ,

¹ იქვე, გვ. 127.

² ნატელისხმეგია დიმიტრის მეზობლები, როგორც ხეობელი გლეხობა, ისე რომანოვების მამულის მმართველობა.

ხოლო მე კი ოთახიდან გამოსვლა არ შემიძლია მუხლებში ქარების გამო. მაშასადამე, შეთანხმების საქმეს, სამწუხაროდ ჩემდა, ვერ დავეხმარები.

რაც შეეხება ამ საქმისათვის ამორჩეულ პირთ, მე უნდა შეგატყობინოთ თქვენი მოსაზრებისათვის, რომ ჯერ ერთი – რიცხვი და სახელები მათი (კრების რწმუნებულებისა – გ.ე.) სწორე (!) არ გადმოუციათ და მეორეც, რომ ისინი მართლაც საიდუმლოდ კი არა, სრულებით აშკარად იქცევიან, როგორც საზოგადოებისაგან საქმემინდობილნი და იმდენად ფორმალურად, რომ არავითარ დაბრკოლებას არ შეხედებიან ვეჭილი დაიჭირონ შუამავლობისათვის. ვიმეორებ, რომ ჩემი ჩარევა საქმეში მხოლოდ შემარიგებელი იქნებოდა, მეტადრე იქ, სადაც მამულთ მფლობელობა შედგენილობითაც და ხასიათითაც ისეთს ფრიად სასურველს დამოკიდებულებას უნდა უჩვენებდეს, რომელიც სამაგალითო იქნებოდა ყველასათვის. ნება მიბოძეთ ვიქონიო იმედი...“¹

ამ მიმოწერის დროს ბორჯომის ხეობის კიდევ ოთხმა სასოფლო საზოგადოებამ გამოიტანა მსგავსი საზოგადოებრივი განაჩენები: „ჩვენ ეთიბადით ბასმანლიარის მამულში თივას, რომლის გამოტანის დროს მოვალენი (ვალდებულნი) ვიყავით ბულულებზე გადაჭრილი ბაჟი გადაგვეხადა; მაგრამ მოურავმა თვითონ დაიწყო შესყიდვა ჩვენი ბულულებისა თავის ფასებში; და თუ ჩვენ ამ ფასებში არ ვეთანხმებით, მაშინ ბაჟად გვახდევინებს შეიდ თუმანს ბულულში, რომელიც თითონა ღირს ხუთი მანეთი(!). ამიტომ ვანდობთ შუქიურს და სალახს ჩვენი სახელითაც შეიტანოს საჩივარი, სადაც ეკუთვნის (!), აგრეთვე რწმუნება გადასცეთ ვისაც გენებოთ“² აღნიშნული ოთხი განაჩენი ხელმოწერილი იყო 180 კაცის მიერ, ამდენად ხელმოწერთა საერთო რაოდენობა შეადგენდა 409-ს. ამჯერადაც შუამავლობისათვის კვლავ დიმიტრის მიმართეს.

1 იქვე, გვ. 128. რუსული ტექსტი იხ. შ. ჩხეტიას ნაშრომში „მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობაზე“, „საისტორიო მოამბე“, 3, 1947, გვ. 381. აქ წერილის ბოლო ასე მთავრდება: „ნება მიბოძეთ ვიმედოვნებდეთ, რომ ეს პირველი მარცხი არ შეგვიშლის ხელს გავცნოთ ერთმანეთს სხვანაირ, უფრო შესაფერის შემთხვევაში“.

2 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 128.

რაკი საქმე მშვიდობიანად და სამართლიანად არ გადაწყდა მოურავე ვასილიევის დონეზე, ამის შემდეგ დიმიტრიმ მიმართა (1883 წლის 16 მარტს) თვით ბორჯომის მაშულის მთავარ მესაკუთრეს – დიდ მთავარ მიხაილ რომანოვს. წერილში აღნიშნულია: „თქვენო უ...ე!

კაცს თუ არ გინდა სინიდისის მხილება მოგელოდეს, უარს ეერ ეტყვი შენს გაჭირებულ მოყვასს, როგორც შეგიძლია ისე დაეხმარო და ეს მიმართლებს მე თქვენს წინაშე, რომ თქვენს გლეხებს ვეხმარები, ჩემს ახლობელ მეზობლებსა, რათა იმათი ეედრება თქვენს ყურადღებამდე მოვიყვანო (!).

თქვენს უდიდებულესობას არა ერთხელ უნებებია, თქვენს მაშულში მცხოვრებთადმი შემწყნარე (!) ყურადღებით გამოგეცხადებინათ, რომ იმათ თავის გაჭირებაში პირდაპირ თქვენი უდიდებულესობისთვის მოემართათ. მაგრამ სანამ აქ ბრძანდებოდით,¹ იმათ არ ჰქონიათ საკმარისი მიზეზი, რომ ეს თქვენთვის გაეხედნათ; ამ უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში კი მდგომარეობა მათი იმდენად შეიცვალა. რომ ახლა იძულებულად სთვლიან თავს თქვენს მოწყალეობას მიმართონ.

ასეთ ყოფაში მომმართეს მე, მეზობლად მყოფს და აი მეც ებედაე წარმოედგე თქვენს წინაშე მათი თარჯიმანის სახით, – ხოლო თუ ნება მექნება ამის თქმისა, – შუამდგომლის სახითაც.

ამასთან გაახლებთ ცალკე მოხსენებას, რომელიც შეიცავს საქმის ნამდვილ ფაქტიურ გადმოცემას და მთხოვნელები მთრთოლვარე სასოებით მოვლიან გადაწყვეტილებას, მოხსენების მოსმენის შემდეგ რომ წარმოსთქვამს თქვენი უდიდებულესობის გული“.²

1 იგულისხმება 1881 წლის 23 ივლისამდე, როდესაც დიდი მთავარი მეფისნაცვლობიდან გაიწვიეს. ამ დროს იგი უკვე იყო დანიშნული სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარედ.

2 დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, გვ. 124-125. ვიმეორებთ, დიმიტრის არ სურდა გაემჟღავნებინა ბახმანლიარის მაშულის მესაკუთრის მაღალი საზოგადოებრივი სტატუსი, ამიტომაც მიმართვისას ასეთ ფორმას ხმარობდა.

ცხადია, დიმიტრიმ ყოფილ მეფისნაცვალს წერილთან ერთად გაუგზავნა „ცალკე მოხსენებაც“, სადაც გადმოცემული იყო ყოველივე ის, რაზედაც ზემოთ მოგახსენებდით.

ბორჯომის ხეობის სოფლების ხუთი განცხადების საფუძველზე დიმიტრიმ ორი დასკვნა გააკეთა, რომელიც მიხაილ რომანოვს გაუგზავნა. აი ეს დასკვნები:

„1. ბახმანლიარელი მთხოვნელნი სრულიად კმაყოფილნი იქნებიან, თუ მათი მიწათ-სარგებლობის გადასახადი, ფულითა თუ ნატურით საჭირო პირობებში ზედმიწევნით იქნება აღნიშნული და ხელშეკრულების ვადის გასვლაშდე აღარ შეიცვლება. ამასთანავე, მფლობელობის ინტერესების კანონიერი დაცვისათვის საჭირო იყო, რომ ხელშეკრულება ყოფილიყო ეგრეთწოდებული საიჯარო პირობებით და და არა გლეხებისაგან ცალმხრივი პირობების ჩამორთმევით.“¹

2. მცხოვრებლები, როგორც ბახმანლიარის, ისე სხვა სოფლების საზოგადოებათა, იმდენად იმ ბაჟის რაოდენობას არა სჩივიან, თივაში რომ ახდევინებენ, როგორც იმ რაოდენობის ანაზღეულად შეცვლასა. სამართლიანი იქნებოდა და, მაშასადამე, ორივე მხარის დამაკმაყოფილებელი, თუ დაწესდებოდა, რომ რაოდენობა ბაჟისა ზედმიწევნით ყოფილიყო აღნიშნული იმ აქტში, რომელიც თივის მოთიბვის ნებას აძლევდა“.²

დიმიტრი საკსებით სამართლიანად დასძენდა: „ეს ორი ზომა, მოურავზე მაღლა მდგომი ხელისუფლებით ნაკარნახევი, ადვილად ააცილებდა მომავალში იმას, რომ არაერთარი ასეთი გაუგებრობა აღარ დამყარებულიყო!“³ მაგრამ სამართლიანობის ნაცვლად „ძლიერთა ამა ქვეყნისათა“ სულ სხვა რამ მოიმოქმედეს. თუ რა შედეგით დამთავრდა დიმიტრის შუამდგომლობა ერთი მხრივ ბორჯომის ხეობელ გლეხთა და მეორე მხრივ რომანოვების ბორჯომის მამულების მოურავსა და ყოფილ მეფისნაცვალ, იმჟამად რუსე-

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 129. თუმცა, რომანოვების ბორჯომის მამულში ხელშეკრულება (დადებული ექვსი წლით) განახლდებოდა ხოლმე, მაგრამ ეს მეორე პირობა ირღვეოდა.

2 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 129.

3 იქვე.

თის სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე მიხაილ რომანოვს შორის, ამის თაობაზე დიმიტრი ჯერ დამაინტრიგებლად აღნიშნა: „სანაძლეოს დადება არ მიყვარს, მაგრამ ახლა კი მზად ვარ მკითხველს დაეენაძლეო, რომ ის ვერ მიხედუ-
ბა, რა გადაწყვეტილება გამოვიდა ამაზე!“ და პასუხობდა... „ხეთი სოფლის საზოგადოებათა საჩივარი უეჭურადღებოთ დატოვეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს საჩივარი ჩემის მეშვეო-
ბით იყო წარდგენილი!“

მაგრამ მაინცდამაინც რა შუაშია აქ უმთავრესად დიმიტრის შუამავლობა? ცხადია, საქმე ასევე უშედეგოდ დამთავრდებოდა მის გარეშეც. ამჯერად მთავარმართებელი ალექსანდრ დონდუკოვ-კორსაკოვი და კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის სხვა ბობოლა წარმომადგენლებიც არაფერ შუაში არ ყოფილან: უსამართლობა საბოლოო ანგარიშით, მოდიოდა თვითონ დიდი მთავრისაგან. ფაქტია, რომ თუ ბორჯომის ხეობელი გლეხები 1857 წელს მხოლოდ სამი სახ-ის გადასახადს (გამოსაღებს) იხდიდნენ, 1880-იანი წლების დასაწყისში მათი რაოდენობა ჩვიდმეტამდე გადიდა და თანაც თითოეული მათგანი ორ-სამჯერ მეტი იყო წინანდელ ოდენობასთან შედარებით.² თუ მ. ევრონცოვის მიერ 1851 წელს დამტკიცებული დებულების თანახმად, ახალმოშენე გლეხებთან ხელშეკრულება 20 წლის ვადით იდებოდა, 1872 წლიდან მიხაილ რომანოვს ხელშეკრულების ვადად 6 წელი დაუწესებია და საიჯარო ქირაც გაუზრდია.³ დიდ მთავარს და მის მრავალრიცხოვან ჯალაბობას ხომ ხელგაშლილი ცხოვრებისათვის, მათ შორის ბორჯომში, სათანადო ეკო-

1 იქვე.

2 ვ. აბულაძე, ბორჯომის ხეობის წარსული და აწმყო, გვ. 133.

3 იქვე, გვ. 134. 1899 წელს, ხელშეკრულების განახლებისას, რომანოვების ბორჯომის მამულში გადასახადები (გამოსაღებები) კვლავ ძალიან გაუზრდიათ, რაზედაც გლეხებს უარი უთქვამთ და ამავე დროს თხოვნით მიუმართავეთ როგორც მთავარმართებლის, ისე თბილისის გუბერნატორისათვის – დაეტოვებინათ ძველი ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პირობები. ეს საქმე ორ წელს გაჭიანურებულა და გლეხთათვის უშედეგოდ დამთავრებულა. ხეობის რიგ სოფლებში საქმეში პოლიცია და ჯარიც კი ჩარეულა. იხ. დასახ. ნაშრომი გვ. 134-135.

ნომიკური, ფინანსური შესაძლებლობები უნდა ჰქონოდა!

ამაო იყო დიმიტრის ცდა „ნამუსი მოწმინდა“ მისგან და მიმართვაში აღნიშნა: „ამ მამულის პატრონი, პიროვნება დიდად მაღალხარისხიანი (!) და ამ მამულის მცხოვრებლებთან ძალიან ღმობიერი დიდიხნით შორს იყო გამგზავრებული.“¹ (იხილეთ აგრეთვე ზემოთ); ასევე ამაო გახლდათ მოლოდინი, რომ ამ შემთხვევაში „ძალიან ადვილია, როგორც მე მგონი, სამუდამოდ მოელოს ბოლო უსიამოვნების ყოველ საბაბს.“²

ვფიქრობთ ურიგო არ იქნებოდა, დიდი მთავრის ხასიათის ზოგიერთი შტრიხი მოეხაზოთ. თანამედროვე რუსი ისტორიკოსის პიოტრ ზაიონჩოვსკის დახასიათებით, მიხეილ ნიკოლოზის ძე იშვიათი (на редкость) შეზღუდული ადამიანი გახლდათ.³ იმუამინდელი ბეჭდვითი სიტყვის მთავარი სამმართველოს უფროსის ევგენი ფეოქტისტოვის (1828-1898) მიხედვით, იგი იყო „თვალსაჩინო სულელი თავმჯდომარე სახელმწიფო საბჭოსი“.⁴

თავის დღიურში ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე ალექსანდრ პოლოვცოვი (1832-1909) ასე აღწერდა სახელმწიფოს საბჭოს ერთ-ერთ სხდომას: „ზალა წარმოადგენდა ჩვეულებრივ სურათს, გამრცოცხლების გარკვეული ელფერით. თავმჯდომარე უდიდესი ყურადღებით ისმენდა ყველაფერს, რაზედაც ლაპარაკობდნენ, მაგრამ არ სვამდა რა კითხვებს, არ აჯამებდა და არ ხელმძღვანელობდა რა კამათს, აძლევდა მათ (გამომსვლელებს) მთელ შესაძლებლობას გაეზუნდოვანებინათ (распыляться), აებურდათ (запутывать) და არა ნათელეყოთ საქმე.“⁵

1 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 124.

2 იქვე, გვ. 127-28.

3 И.А. Зайончковский, Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в., М., 1978, ст. 197.

4 იქვე, საფრანგეთის იმპერატრიცა, ნაპოლეონ მესამის მეუღლე ევგენიას მიხაილ ნიკოლოზის ძესთან, ჯერ კიდევ კავკასიაში მეფის-ნაცვლად ყოფნის დროს, შეხვედრისას შეუნიშნავს: „მაგრამ ეს ხომ ადამიანი კი არა, ცხენია“-ო. იქვე.

5 იქვე.

თუ დიდი მთავარი უბრალო სიტუაციაში, მათ შორის, ბორჯომის ხეობელ გლეხებთან დაკავშირებით, ასე იქცეოდა, მაშინ რას მოიმოქმედებდა იგი უფრო სერიოზულ ვითარებაში?

როგორც შემდგომში დავინახავთ, დიმიტრის კელავ მოუხდა შესყედრა მიხაილ ნიკოლოზის ძესთან 1885 წლის ივნისში ბათუმში, ბორჯომისა და ქუთაისში. უკვე სტავროპოლში გადასახლებული დიმიტრის საკითხზე 1886 წლის აგვისტოს ბოლოს თუ სექტემბრის დასაწყისში მას ბორჯომში ეახლნენ ჯერ დიმიტრის მეუღლე და ქალიშვილი, მალე კი სალომე მიურატიც (დადიანი). თუ რა შედეგი გამოიღო ამ ვიზიტებმა, ამაზე შემდგომ ვისაუბრებთ.

თავი მეთექვსეტი

მწვავე კონფლიქტი რუსეთის კავკასიურ ალმინისტრაციასთან

„თ-ღი ღონდუკოვი საშინელ დანაშაულებებში მამრეულებს და ამბობს: ქართველი პატრიოტის როლს თამაშობსო. რა დანაშაულებაა ამაში? ერთს თავი მოსწონს მოსკოვის პატრიოტობით, მეორეს ვოლგაყანანის (ვოლგადელის), მესამეს რიაზინისა! არა, თავადღო მე როლს კი არ ვთამაშობ, მე ნამდვილი ქართველი პატრიოტი ვარ“.

ლემბერის ყოფილი.

ალექსანდრ II უდავოდ პროგრესული ისტორიული პიროვნება გახლდათ, რომელსაც ჩვენი დიდი წინაპრებიც დადებითად მოიხსენიებდნენ. მისი ზეობისას, როგორც ვიცით, გატარდა მთელი რიგი ლიბერალური რეფორმებისა. მეფე კვლავაც აპირებდა საზოგადოების შემდგომ ლიბერალიზაციას, რასაც მოწმობს შესაბამისი კომისიის შექმნა მიხეილ ლორის-მელიქოვის მეთაურობით. მაგრამ რუსმა რევოლუციონერებმა, რომელთათვისაც ტერორი მიზნის მიღწევის მთავარ საშუალებას წარმოადგენდა, რუსეთის განვითარების ამგვარ პერსპექტივას ბოლო მოუღეს, 1881 წლის პირველ მარტს მათ მოკლეს რეფორმატორი მეფე. იმპერიის სათავეში მოვიდა ალექსანდრ III – უკიდურესი რეაქციონერი, შოვინისტი, შეზღუდული, უხეში და უვიცი პიროვნება. ცნობილი რუსი სახელმწიფო მოღვაწე (წარმოშობით გერმანელი, სხვათა შორის, თბილისში დაბადებული და გაზრდილი) სერგეი ვიტე (1849-1915წწ.) მას ახასიათებდა, როგორც შედარებით მცირე, შეიძლება ითქვას, საშუალო (ординарного) განათლების მქონეს ადამიანს.¹ გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ასეთი მეფის სულიერი მასწავლებელი

1 С.Ю. Витте, Воспоминания, том. 1. М., с. 408.

გახლდათ ცნობილი რუსი რეაქციონერი, სინოდის ობერ-პროკურორი კონსტანტინ პოპედონოსცევი (1827-1907).

მეფობის პირველ თვეებში ალექსანდრ III ღავირებდა ლიბერალიზმსა და რეაქციას შორის. ეტყობა, იგი ჯერჯერობით რაღაც ანგარიშს უწევდა პირველ მიმართულებას, რომელსაც წარმოადგენდნენ მიხეილ ლორის-მელიქოვი, ა.ა. აბაზა და დ.ა. მილიუტინი. შემდგომში კი იგი აშკარად დაადგა რეაქციის გზას, რაც გამოხატა მთელ რიგ კონტრრეფორმებში. შეუტის მ. ლორის-მელიქოვსაც, რამეთუ ფიქრობდნენ, თითქოს მისეულ პროექტებს ქვეყანა კონსტიტუციისაკენ მიჰყავდა. უკანასკნელი მისი მომხრე პირებითურთ პოლიტიკურ ასპარეზს ჩამოაცილეს.

კერძოდ საქართველოსთვის პოლიტიკური რეაქცია გამოვლინდა იმაშიც, რომ „ნამესტნიკობა“ (მეფისნაცვლობა) შეიცვალა მთავარმართებლობით, რაც ნიშნავდა სახელმწიფოს მეტ ცენტრალიზაციას, უარის თქმას კავკასიის რაიმე ფორმით ავტონომიაზე. ქვეყნის სათავეში უკიდურესი შოვინისტების მოსვლა აისახა რუსიფიკატორულ პოლიტიკაშიც. როგორც ჩანს, დიმიტრი ყიფიანისათვის აღნიშნული მოვლენები შეუმჩნეველი დარჩა: მას ეგონა, რომ მ. ეორონცოვისა და მ. რომანოვის მეფისნაცვლობის ხანა კელავაც გრძელდებოდა.

1885 წელს დიმიტრი კელავ აქტიურად დაუბრუნდა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ სფეროებს. 31 მაისს იგი არჩეულ იქნა ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლად (მარშლად). ამჯერად, როგორც ვიცით, არჩევნები სულ სხვანაირად წარიმართა, ვიდრე ამას პქონდა ადგილი 1864 წელს დიმიტრის თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მარშლად არჩევნებისას. მას მხარი დაუჭირეს აკაკი წერეთელმა, კირილე ლორთქიფანიძემ, თავადმა ალმასხან ნიჟარაძემ და სხვებმა. მოხდა ისე, რომ იგი ერთხმად აირჩიეს. კუთხური განკერძოებულობის საწინააღმდეგო განწყობილება მკვეთრად გამოხატა აკაკიმ, როდესაც იგი ქუთაისის თავად-აზნაურთა საკრებულოში ამბობდა: „დღეს

ჩვენი იმერთა კრი (!)¹ სიყვარულით ეგებება უკეთეს მამულის შეილთაგანს. მიუხედავად (!) ადგილისა და გეოგრაფიკობისა (!). საიდანაც უნდა იყოს, რომელი კეთხიდანაც მთელის საქართველოსა, ის მაინც შეგნებულად მიეგებება და სიყვარულით მიიღებს როგორც მამას, ძმას და საკუთარ შეილს!²

დიმიტრიმ თავის სიტყვაში აღნიშნა:

მანამდე ხელმწიფე-იმპერატორისაგან დამტკიცებას ეედირსებოდე, მარშლის წოდებით გამოსელა რიგი (წესი) არ არის.

მე მოვედი აქ ასე, შინაურულად, როგორც მოძმე თქვენი, ერთის ოჯახის შევილი; – და მოვედი მხოლოდ იმისთვის, რომ მადლობის გამოთქმა მოვახერხო როგორმე – რაც თქვენ დიდი პატივი მე დამდეთ, იმისი დაახლოებით მაინც შესაბამი.

სატრაბახოა ჩემთვის, დიდად სასიქადულოცაა თქვენი აღრჩევა (ამორჩევა), მეტადრე ისეთი, როგორც თავადმა აღმასხანმა³ ბრძანა, უმაგალითო ერთხმოზა და ერთგულობა ძველთა და ახალთა შორის, რომლითაც თქვენი საერთო ღირსება ასახელეთ (ბრავო).

დიდად ვაფასებ მე ამას და – 'მეტი რამ არ შეიძლება – ისე დავალებული ვარ ამ თქვენის აღრჩევით.

მაგრამ ამასაც კი ვგრძნობ, რომ სიტყვა ცარიელ სიტყვად დარჩება, თუ საქმითაც არ დამტკიცდა.

საქმის დამტკიცებას მე ასე აღგიქვამთ:

მანამდის ჩვენებურის კეთილშობილური შეურყევლობით და შეუპოვრობით ვადგებით სიმართლისა და კანონიერების გზაზედ, – და ხომ კარგად მოგეხსენებათ, რომ დასაბამი და დასასრული ამ გზისა ჩვენი გულითადი, წრფელი ერთგულება არის ჩვენის ხელმწიფე იმპერატორისა, – მანამდის ამ გზაზედ ვიდგებით, – პირობას გაძლევთ, პირო-

1 შევნიშნავთ, რომ არჩევნებში მონაწილეობდა მხოლოდ საკუთრი იმერეთისა და გურიის თავად-აზნაურობა.

2 „დროება“, №113, 31 მაისი.

3 იგულისხმება თავადი აღმასხან ნიჟარაძე.

ბას პატიოსანს, კაცურს, რომ არასოდეს, არა რაისათვის არაფერს მოვერიდო (ბრავო, ბრავო!) და არას შემთხვევაში არ დაუზოგო არც დრო და არც შრომა ჩემი ჩენის საზოგადოების სარგებლობისათვის (ბრავო და ტაში).

როდესაც დამტკიცებას ეელირსები, ამ აღოქმას ჯვარსა და სახარებაზე ფიცით მოუნდება დამოწმება და მაშინ თქვენი საგუბერნიო წინამძღოლი თქვენს დეპუტატებსა და თქვენს მაზრის მარშლებს მიემართავე ამ სიტყვებით: აბა, ბატონებო! მხარი-მხარს ახლა, ხელი-ხელს და ასე, ყოველი ჩენი ღონის შემოკრებით, წინ ვუძღოდეთ ჩენს თავად-აზნაურობას მის წინმსვლელობაში და მის მამართულებაში (ბრავო, ბრავო! ბრავო!).

ეს იყო ამ თავით ჩემი სათქმელი, თუ რომ საკმაო ცხადად გამოვსთქვი.

მაგრამ ესეც კი უნდა ჩაეიჭდიოთ (!) გულში, რომ თქვენნი წინამძღოლნი მხნედ ვიქნებით თქვენს სამსახურზედ, მანამდის თვალსახილველად გვექნება ის უძველესი ღონისძიება, რომელსაც ჩენს ენაზედ ეწოდება:

„თანხმობა და ერთსულობა საზოგადოებისა!“

(ხანგრძლივი ტაშის კერა და ბრავოს ძახილი).¹

დიმიტრი ახალ თანამდებობაზე რუსეთის იმპერიის მიერ იელისში იქნა დამტკიცებული. შესაბამისი ცნობა მან ოფიციალურად აგვისტოში მიიღო, სახელდობრ 17 აგვისტოს კი შეუდგა თანამდებობის აღსრულებას, რაც ქუთაისის სობოროში ერთგული სამსახურის დადების ფიცით გამოიხატა.

დიმიტრის ახალ თანამდებობაზე ყოფნა ჩვეულებრივი სადაგი დღეებით როდი დაწყებულა.² თუ როგორ განვი-

¹ ქუთაისის კეთილშობილთა წინამძღოლი (წერილი ქუთაისიდან), წერილი ხელმოუწერელია, „დროების“ თიგვე ნომერი.

² 1885 წლის 20 მაისს გამართულ ქუთაისის გუბერნიის სათავად-აზნაურო კრებაზე დიმიტრი აურჩევიათ იმ დაპუტაციის წევრად, რომელსაც უნდა „ეშუამდგომლა უმაღლესი ხელისუფლების წინაშე, რათა ათონის ივერთა მონასტრის ქართველ ბერებს აღდგენოდათ ქონებრივი უფლებები“. შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობაზე, საისტორიო მოამბე, 3, 1947. გვ. 429-30. დიდად სამწუხაროდ, ეს აღმოჩნდა დიმიტრის ერთ-ერთი უკანასკნელი მცდელობა საზოგადოებრივ საქმეთა კეთებისა.

თარდა მოვლენები, ამის თაობაზე გვაქვს დოკუმენტი („განკარგულებითი ბარათი“), რომელიც მან გადასახლებაში (სტავროპოლში) 1886 წლის 14 ნოემბერს შეადგინა ასეთი სათაურით „იმ ფაქტების შესახებ, რომლებმაც ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მიმართ ხელისუფლების ზოგიერთი წარმომადგენლის გულისწყრომა გამოიწვია“. (ცხადია, ეს დოკუმენტი ჩვეულებრივი ჩანაწერი (მოგონების სახით) არ ყოფილა. მისი შემდგენლის ფიქრით, იგი უნდა მოხსენებოდა თვითონ იმპერატორ ალექსანდრ მესამეს). შემდგომი თხრობისათვის მოვიხმობთ სწორედ ამ საისტორიო წყაროს.

ზუსტად ფიცის მიღების დღეს დიმიტრი ქუთაისის გუბერნატორთან ერთად ბათუმს გაემგზავრა. ელოდებოდნენ დიდი მთავრის მიხაილ რომანოვის (მეუღლითურთ) პეტერბურგიდან ჩამოსვლას (ბათუმის გზით). ეს პიროვნება, გარდა დიდგვაროვანი ჩამომავლობისა, როგორც ვიცით, დიდი თანამდებობის პირიც – სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე გახლდათ (სამხედრო ჩინით იგი გენერალ-ფელდმარშალი იყო). იგი აპირებდა დასვენებას ბორჯომში, სადაც მას დიდი ძალი მამული (73 ათას დესეტინამდე) და სასახლე ჰქონდა.

დიმიტრი გვამცნობს: „გზაში, სანამ ბათუმში ჩავიდოდით, საგანგებო საქმეთა აღმასრულებელი გუბერნატორის მოხელე გუბერნატორის სახელით მეკითხებოდა: – ბათუმში რად მიდიხართ? ხოლო ბათუმში მისვლისთანავე, ევახელი თუ არა კავკასიის მთავარმართებელს პატივსაცემად, მთავარმართებელმაც მკითხა – თქვენ აქ რაღა გინდათ?“-ო! დიმიტრი განაგრძობდა: „როგორც ეტყობა, უველაფერი ეს არ მოსწონდა თ-დ დონდუკოვ-კორსაკოვს, რაიც ჩვენ მით უფრო გვაკვირებდა, რომ დონდუკოვს უნდა სცოდნოდა – ჩვენს თვალში უბრალო თავადსა (ე.ი. დონდუკოვ-კორსაკოვს – გ.ყ.) და დიდ მთავარს შუა განსხვავება უნდა ყოფილიყო“.²

აი, როგორი იყო დესპოტური სახელმწიფოს ბოხოლა

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ.22

2 იქვე.

ჩინოვნების ფსიქოლოგია! ჯერ ერთი, მოგეხსენებათ, დიმიტრი უბრალო მოხელე კი არა, ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლი (არჩეული და იმპერატორისაგან დამტკიცებული) იყო, მეორე, ბათუმის ოლქი შედიოდა სწორედ იმ გუბერნიაში, რომელსაც დიმიტრი წარმოადგენდა და მესამე, დიმიტრის საკმაოდ დიდი ხნის ნაცნობობა, მათ შორის, მეზობელ (მემამულეობის) გამო აკავშირებდა დიდ მთავართან. ჩანს, მთავარმართებელმა, იცოდა რა დიმიტრის კრიტიკული განწყობილება ადგილობრივი, კავკასიური მმართველების, კერძოდ განათლების „მზრუნველის“, მიმართ, იგულისხმა, რომ დიმიტრი შეეცდებოდა რაიმე საყვედური გამოეთქვა ადგილობრივი ხელისუფლების მისამართით. ამაში, როგორც დავინახავთ, ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი არც შემცდარა.

დიმიტრი, ბათუმიდან მოყოლებული, თითქმის ყოველ სადგურზე საჩქაროდ ჩამოდიოდა მატარებლის ვაგონიდან და ადგილობრივ თავად-აზნაურობას წარუდგენდა ხოლმე დიდ მთავარს. ასე მიაცილა იგი ბორჯომამდე.

ოქტომბრის დამდეგს საპატიო სტუმარი კელავ ბათუმში დაბრუნდა (აღბათ, ზღვაზე დასასვენებლად), აქედან კი ქუთაისში გაიარა, სადაც ქალაქის საბჭოს სახელით ეახშა-მი გაუმართეს. მიხაილ რომანოვს სიტყვით მიმართა ქალაქის თავმა ლუკა ასათიანმა, რომელმაც, თუმცა მლიქვნელურად, მაგრამ მაინც შეაპარა: „დიდი მთავრის მმართველობის დროს ჩვენი შიდა რუსეთთან დაახლოება (сближение) თითქმის განხორციელდა, ხოლო ამჟამად კი გეაშორებენ“-ო.¹ დიმიტრი დასძენს: „მეც, თავად-აზნაურობის მხრივ, იგივე ერთგულება შევფიცე დიდ მთავარს“; „ჩვენს სიტყვაში აწმყოს დახასიათება გვინდოდა და ამ დახასიათებაში არავითარ საჩივარს ადგილი არა ჰქონია“.² შემდეგ გვამცნობს: „მაგრამ ეახშამს დაესწრნენ ზოგიერთი, – ქართველების მოძულე – პირები, რომელნიც ჩვენი ქვეყნის საუბედუროდ, ამ ბოლო დროს გათამამდნენ და ფარულად ჩვენს წინააღმდეგ მოქ-

¹ დასახ. კრებული, გვ. 23.

² იქვე.

მედლებს. ამ პირთა საშუალებით მეორე დღესვე გაერკვლდა ხმა, ვითომ ქალაქისთავემა და მე ჩვენს სიტყვაში აშკარად გავატარეთ ის აზრი, რომ დღევანდელის მდგომარეობით უკმაყოფილონი ვართ. ამ ხმების აზრი ის იყო, რომ თ-დ დონდუკოვში (!) აღეძრათ ქართველების წინააღმდეგ განრისხება და დიდის მთავრის თვალშიც ჩვენი სიტყვებისათვის უადგილო საჩივრის ხასიათი მიეცათ.¹ მაგრამ, რასაკვირველია, რომ რუსული ანდაზისა არ იყოს, კვამლი ცეცხლის გარეშე არ არსებობს. თუმცა, ენატანიები, მათ შორის რუსეთის იმპერიის საიდუმლო სამსახურიდან, რაღაც-რაღაცებსაც უთუოდ დაამატებდნენ. მაგრამ, ვიმეორებთ, არც სულ უამისობა არ იქნებოდა, რაც გამოჩნდა კიდევ ქუთაისის ქალაქისთავეს ლუკა ასათიანის დამოწმებულ სიტყვებში. რაღაც ამგვარს, ცხადია, დიმიტრიც იტყოდა.

მაგრამ დაეუბრუნდეთ დიმიტრისეულ თხრობას. იგი აღნიშნავდა: „ამ მითქმა-მოთქმას შეიძლებოდა ცუდი შედეგი მოჰყოლოდა. ჩემი აზრით, საჭირო იყო, სათავეშივე მომესპო მითქმა-მოთქმა და მომელაპარაკნა დიდ მთავართან, რადგან თ-დ დონდუკოვთან მოლაპარაკებას ყოველთვის მოვასწრებდი. დიდი მთავარი კი 13 ოქტომბერს წაბრძანებას (პეტერბურგში) აპირებდა“² თავისი სათქმელის გამოსახატავად დიმიტრი დიდ მთავარს 11 ოქტომბერს ბორჯომში ეახლა.

დიდმა მთავარმა მიხაილ რომანოვმა დიმიტრი სასუბროდ დაუყოვნებლივ მიიღო. მთხრობელი გვიყვება: „მართლაც, ყველაფერი ეს (ე.ი. კრიტიკული რამ – გ.ყ.) მაშინ (ქუთაისში – გ.ყ.) აზრად არა მქონია. ხოლო ეხლა გაებედე და მოვახსენე მთავარს: – თავად-აზნაურობა ამ დროს შეწუხებულია იმ გარემოებით, რომ ადმინისტრაციის ზოგიერთი მოხელე ცუდის თვალთ გვიყურებს, რაიც ეწინააღმდეგება მეფის ჩვენდამი ნდობას და წყალობას, რომელსაც ყოველთვის გვიცხადებდა, როგორც რუსეთის თვითმპყრობელობასთან თავისი ნებით შეერთებულ მართლმადიდებელ ხალხს. მოვახსენე: – სახელმწიფო სამსახურშიც გვაევიწროებენ-

1 იქვე, გვ. 22-23.

2 დასახ. კრებული, გვ. 23.

მეთქი; სასწავლებლებში აღარ გვიღებენ და საზოგადოდ გეაგრძნობინებენ, რომ მეგობრულად აღარ გვექცევიან; ისე როგორც გვექცეოდნენ 80 წლის განმავლობაში“¹.

ამაზე დიდ მთავარს დიპლომატიურად უთქვამს: „ქართველების შევიწროვება არავის არასოდეს აზრად არა აქონია“; „არამც თუ ხელმწიფე-იმპერატორს, კავკასიის ადმინისტრაციის არც ერთ მაღალ მოხელეს ქართველების მხრივ ერთგულების ეჭვი არა აქვს. ამიტომ არავის არ აქვს სურვილი ქართველების ჩაგვრისათ“².

დიმიტრი განაგრძობს: „რასაკვირველია, მე სრულიად დაემშვიდდი. მაგრამ თავად-აზნაურობის დამშვიდებაც იყო საჭირო. საგანგებო (რიგგარეშე – გ.ყ.) კრება რომ მომეხდინა გუბერნატორის ნებართვით და თავად-აზნაურობისათვის გამომეცხადებინა დიდი მთავრის ნალაპარაკევი, ეს გარემოება ჩვენს არამოკეთებებს ხელმეორე შემთხვევას მისცემდა, გადაესხვაფერებინათ და გადაეკეთებინათ ჩვენი სიტყვა ისე, როგორც გადააკეთეს ვახშამზე წარმოთქმული სიტყვა. ამიტომ ამას სხვა ვამჯობინე“³.

ეს „სხვა გზა“ შემდგომში მდგომარეობდა. დიმიტრიმ 11 ოქტომბერსავე ჩაიწერა დიდ მთავართან საუბარი⁴ და ქუთაისში დაბრუნებისას ერთი პირი ჩააბარა ქუთაისის სათავად-აზნაურო საკრებულოს კანცელარიას, მეორე კი ქუთაისის გუბერნატორ ალექსეი სმეკალოვს. რა თქმა უნდა, უკანასკნელმა დოკუმენტი ოპერატიულად, სასწრაფოდ წარუდგინა კავკასიის მთავარმართებელს. გასაგებია ისიც, რომ კანცელარიაში დატოვებული წერილის პირი სასწრაფოდ გადაწერეს და ადგილობრივ საზოგადოებრიობაში გაავრცელეს.

როდესაც, 13 ოქტომბერს, დიდი მთავარი მიხაილ რომანოვი პეტერბურგში ბრუნდებოდა, თბილისის სადგურზე ქალაქის საბჭოს (მოურავად, ქალაქისთავად ამ დროს იყო

1 იქვე.

2 იქვე, გვ. 23-24.

3 იქვე, გვ. 24.

4 იხ. შალვა ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე, „საისტორიო მოამბე“, 1947, №3, გვ. 407-409.

ალექსანდრე მატინოვი) სახელით მას „ჩაი გაუმართეს“. დიმიტრი გვიყვება: „იქ დიდ მთავარს თ-დ ღონდუკოვთან ჰქონდა ლაპარაკი ჩემს შესახებ. მის აღმატებულებას მწუხარება გამოუცხადებია მის გამო, რომ ქართველთა და ადგილობრივ ადმინისტრაციას შორის ამგვარი უსიამოვნება ხდება“.¹

ათი დღის შემდეგ, ე.ი. 23 ოქტომბერს, დიმიტრი თბილისში მთავარმართებელს წარუდგა. რუსმა ბოხოლა მოხელემ თავისი უკმაყოფილება ჯერ ქუთაისისა და თბილისის ქალაქის თავების მიმართ გამოთქვა – თუ რატომ გაუმართეს (საკუთარი ინიციატივით) დიდ მთავარს ეახშამი და ჩაი (თურმე მათ ამის უფლებაც არა ჰქონიათ და იგი მთავარმართებლისაგან უნდა გამოეთხოვათ). ჯერი დიმიტრიზე მიდგა: „შემდეგ ამისა, მეც უკმაყოფილება გამომიცხადა იმის გამო, რომ მის აღმატებულებას (თითქოს! – გ.ყ.) რაღაც არარსებულ შევიწროებაზედ ჩამოვუგდე ლაპარაკი, ხოლო ამასთან არ უარპყო, რომ, მართლაც, სახელმწიფო სამსახურში ადგილობრივ მცხოვრებლებთ აგრერიგად დიდ შეღავათს არ აძლევენ. რაც შეეხება სწავლა-განათლებას, მთავარმართებელმა ბრძანა, რომ სწავლა-განათლების საქმე საერო განათლების სამინისტროს ეხება და ამიტომ აქ ვერას ამბობს: „ჩვენ ხომ ორმოცი წელიწადია, რაც ვიცნობთ ერთმანეთს, – მითხრა ბოლოს მთავარმართებელმა, – ეხლანდელი უსიამოვნება, რასაკვირველია, ვერ დაუშლის (შეუშლის – გ.ყ.) ამ ჩვენს ნაცნობობას.² მე ქალაქი გავაგზავნივ თქვენს სახელზე. ამ ქალაქზე პასუხი მომეცით და საქმე გათავდება“-ო.“³

მაგრამ გამოჩნდა, რომ ა. ღონდუკოვ-კორსაკოვის ეს განცხადება ოდენ ფარისევლობა იყო და დიმიტრის საქმე ამით არ დამთავრებულა და კიდევ ექვს თვეს გრძელდებოდა. ერთმანეთთან გაწამაწია წერილების მიწერ-მოწერაში იყვნენ როგორც ადგილობრივი, კავკასიის ადმინისტრაციის წარმომადგენლები შინაგან საქმეთა მინისტრ გრაფ დმიტრი ტოლ-

1 დასახ. კრებული, გვ. 25.

2 1840-იან წლებში ალექსანდრე ღონდუკოვ-კორსაკოვი მ. ვორონცოვის აღიუტანტი იყო.

3 იქვე, გვ. 25.

სტიოსთან, ისე – პირიქით (უკანასკნელის მხრივ). ჩათვალეს, რომ დიმიტრი ყიფიანი არასწორად, საესებით უსაფუძვლოდ მოიქცა: თითქოს რაიმე საგანგაშო იმ ხანის საქართველოში არ ხდებოდა და დიმიტრიც ამოდ ირჯებოდა.

თვითონ დიმიტრი კი ბოზოლა მოხელეებს არ ეპუებოდა. ასე მაგალითად, როდესაც 1885 წლის 1 ნოემბერს ქუთაისის გუბერნატორმა სპეციალურ მიმართვაში დიმიტრის ჩასვლა დიდ მთავართან უადგილოდ მიიჩნია, ამის თაობაზე დიმიტრიმ კანონთა ენაზე დაიწყო ლაპარაკი: „როცა თავადაზნაურთა წინამძღოლს ეუბნებიან, ესა თუ ის მისი საქციელი უმაღლეს ხარისხამდე უადგილოაო, ეს იმას ნიშნავს, რომ წინამძღოლს შენიშვნას აძლევენ. ხოლო კანონის ძალით შენიშვნას მხოლოდ მაშინ აძლევენ წინამძღოლს, როდესაც მისი დანაშაულობა (დანაშაული – გ.ყ.) პირველი დეპარტამენტის სამმართველო სენატში არის გარჩეული და აღიარებული“.¹ აქედან გამომდინარე, ქუთაისის გუბერნატორს მან ასე უპასუხა: „რაც შეეხება სასჯელს, სასჯელი მომისაჯეს, ვიდრე გამომკითხეს და არა იმ გზით, რა გზითაც კანონი მოითხოვს.“² საქმე დამთავრდა იმით, რომ ხელმწიფე-იმპერატორმა „დამნაშავეს“ გააკიცხვა გამოუცხადა.³

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 25.

2 იქვე, გვ. 25-26.

3 მაგნათ სამსახურიდან დიმიტრის დათხოვნა სდომებიათ. კერძოდ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის ალექსეი სმეკალოვს დიმიტრის მისამართით უთქვამს: „ეს რა ამბავია, იქნებ ყიფიანს პოვნია, რომ მისი დათხოვნა სამსახურიდან ძნელი იყოს“. დასახ. კრებული, გვ. 29. 1885 წლის 28 ნოემბერს იგივე პირი პეტერბურგში მყოფ ა. შუპელიოვს (მთავარმართებლის კანცელარიის დირექტორი) წერდა: „...ბ-ნ ყიფიანის ქმედება არ დარჩება დაუსჯელი და ეს ფრონდულად მოთამაშე (фрондующий) ქართველ-იმერელი (I) სიცოცხლის ბოლოს გასატარებლად გორის მაზრაში მშობლიურ პენატებთან (იგულისხმება ქვიშხეთი – გ.ყ.) დაბრუნდება“. ამის მისაღწევად კი იგი ამგვარ გზას სახავდა: „ძალზე სასურველია, რა თქმა უნდა, რათა ინიციატივა, ყიფიანის თავდაპირველ მდგომარეობაში გარდასაქცევად (инициация ე.ი. სოფელში, საკუთარ მამულში დასაბრუნებლად – გ.ყ.) მოდიოდეს დიდი მთავრისაგან, რომელიც მის მიერ ასე უწყალოდ არის კომპრომეტირებული. მე მიმანია, რომ ამის მოწყობა ადვილია“. შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობაზე, გვ. 416.

ახლა შევეცადოთ წარმოვიდგინოთ დიმიტრის იმდროინდელი სულიერი მდგომარეობა.

1885 წლის 20 ნოემბერს კირილ იანოვსკი დიმიტრის მიმართავდა, წარმოედგინა ახსნა-განმარტება დიდ მთავართან საუბრის შესახებ. ე.ი. იგულისხმებოდა განსაკუთრებით საუბრის ის ნაწილი, რომელიც ეხებოდა კავკასიის სასწავლო ოლქის, პირადად მისი მზრუნველის, უკეთურ ქმედებებს. ექესი დღის შემდეგ დიმიტრიმ ასეთ პასუხი გაუგზავნა: „მივიღე რა თქვენი აღმატებულების უპატივცემულის (почтеннейшее) მიმართვა (отношение) ამა წლის 20 ნოემბერს (№511), დროებით გვერდზე გადავდე საზოგადოებრივი თანაცხოვრებით შემუშავებული წესები და ხელი მიეყავი კანონების გამორკვევას. კანონთა გულდასმითი გადათვლიერების შემდეგ მივედი დასკვნამდე, რომ მათში არ არის აღნიშნული უფლებამოსილება სასწავლო ოლქის მზრუნველისა, მოსთხოვოს თავად-აზნაურობის წინამძღოლს საერთოდ მის ქმედებათა ახსნა-განმარტება და განსაკუთრებით მისი საიმპერატორი სახლის უავგუსტესი წევრთან უშუალო შეხვედრის (свидание) თაობაზე“¹ და დასძენდა: თუ ჩემული ცნობა (справка) არასწორია და თქვენი აღმატებულება ამ შემთხვევაში იმდენად შემწყნარებელი (снисходительный) იქნებით ჩემი უცოდინარობისადმი, რომ ინებებთ, თუ სად მოვნახო საძიებელი კანონი (указание) რათა საშუალება მომეცეს აღვასრულო ჩემი ვალდებულება და პასუხი გავცე თქვენს ყველა კითხვას. ასეთ შემთხვევაში, საჭირო აღარ გახდება მივუბრუნდე საზოგადოებაში მიღებულ თანაცხოვრების წესებს“².

1886 წლის 24 თებერვალს ქუთაისიდან ქეიშხეთში მეუღლისადმი გაგზავნილ წერილში დიმიტრი წერდა რაღაც თესლის გამოწერაზე, ქორწილზე, „რომელზედაც ჩვენ ვიყავით, იყო ფუფუნებითი (пышная) და წარმტაცი (прелестная). იყო იმდენი წარმტაცი ქალბატონი (дама), რომ ასეთ საუცხოო (чудный) ბუკეტს (ქალებისას – გ.ყ.) ვერსად რო-

1 შ. ჩხეტია, მასალები, გვ. 415.

2 იქვე.

გორც აქ, ვერ ნახავ. და ყველა მხიარულობდა დინჯად (чинно), დახვეწილი (изысканным) ღირსებით, ზრდილობის (приличие) რაიმე უმცირესი დარღვევის გარეშე“; „მე, ყველას გასაკვირად, კადრილი ვიცეკვე ერთ ქალიშვილთან და, რასაკვირველია ფეხები მებლანდებოდა (путал).“¹

დიმიტრი ცოლს მეორე ამბავსაც უყვებოდა. აღმოჩნდა, რომ დიმიტრი ქუთაისის საზოგადოებრიობაში სულ მთლად „опала“-ში (შერისხვაში) არ ყოფილა. კერძოდ, ერთ-ერთ თავადს, გვარად მიქელაძეს მის საპატივსაცემოდ სადილი გაუმართავს. „თავად მიქელაძესთან სადილზე ჩვენ დრო ასევე დიდებულად (великолепно) გაეატარეთ... წარმოითქმებოდა ბევრი სიტყვა (речи) (ცხადია, დიმიტრის საქებ-სადიდებლად – გ. ყ.), რომლებისგანაც, უფრო ახალგაზრდა რომ ვყოფილიყავი, თავებრუ დამესხმოდა და ღმერთმა იცის, ჩემს შესახებ რას არ ეიოცნებებდი (возмечтал)“.²

დაბოლოს, იგი მეუღლეს ამცნობდა აკაკის დრამაზე, კოტესა (თავიანთი შეილის) და კოტე მესხის ბენეფისებზე.

როგორც ვხედავთ, დიმიტრი აინუნშიაც კი არ აგდებდა „ძლიერთა ამა ქვეყნისათა“-ს წყრომას მის მიმართ და, ასე გასინჯეთ, ლაღობდა კიდევ.

თითქოს ყველაფერი ჩაწყნარდა. სხვა ეინმე ამის შემდეგ მიჩუმდებოდა და, რაც უნდა მომხდარიყო, ხმას აღარ ამოიღებდა. მაგრამ ასეთი ხასიათის კაცი როდი გახლდათ დიმიტრი. ეს კი სულ მალე გამოჩნდა.

1 შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობაზე, გვ. 431

2 იქვე.

მეჩვიდმეტე თავი

კონსულიტი კიდე უფრო ღრმავდება...

„იყო, თითქო, ვიღაცა, რომელიც ჭკითსაყდა. იყო ვიღაც უწყალო, შეუბოყარი, შეუბრალებელი. სინდისი“; „ამ საქვეწო ბრძოლაში, ამ ცეცხლში, რომელიც ქვეყნას მოსდგა (მოსდო) ეოველნაირმა მტრობამ და ეოველნაირმა შურისძიებამ, - ამ დროს უმეტესი სიბნელისას და უმეტესად მძვინვარე აღრეულობისას, როდესაც ზეჯლის ტესა აფრქვევდა ეოველს თავის ცეცხლსა და სიმჟღელი (!) ეოველს თავის სიწვედიაღესა; ამ საეოველთაეო (!) შეტაკების წამს, როდესაც ეოველივე, რაც კი არსებობდა, იარაღად იქცა მაკედინებლად; როდესაც არეე-დარეულობა ისეთია, რომ აღარაუინ იცის, სიმართლე სადღა არის, პატიოსნება სადღა არის და ნამუსი სადღა არის; - უეცრად გაჩნდა უცნაურება (!), სულთა საიდუმლო გამფრთხილებელი, რომ შევესეულად გაანათოს, კაცობრიობის სინათლესა და სიბნელეს დიდი ნათელი მიაყენოს სამარადისო.

უცხად გამობრწყინდა სიმართლის სასე და გამოანინა სასე სიუალებისა და სიხენეშისა. უცხად გაჩნდა ძლიერება უძლურობისა“; „... ამ ბრძოლის ასმარეში იყო სინდისი (!)“.¹

(ფრანგული ანდაზა) „La verite ou la silence? (სიმართლე თუ გაჩუქება?) გაჩუქება თუ შეუძლებელია? სიუათს დაიტეხავ თავზე; მეტი გზად არ არის“.²

აღლიაქოთი, რომელიც დიმიტრი ყიფიანის საქციელმა გამოიწვია კაეკასიის ადგილობრივ ადმინისტრაციაში და ზემოთ, ცენტრშიც, მიხაილ ნიკოლოზის ძის საქართველო-

1 ამონარიდები დიმიტრის მიერ თარგმნილი ვიქტორ ჰიუგოს „ოთხმოცდაცამეტეიღამ“ (!), ჟ. „ქართული ბიბლიოთეკა“, 1883, № XI-XII, გვ. 29-33.

2 დ. ყიფიანი, მემუარები, გვ. 54.

ში ჩამოსვლასთან დაკავშირებით, თითქოს ჩაცხრა. მაგრამ მალე იგი მთელი ძალით გაჩაღდა. ეს კი მოჰყვა დიმიტრი ყიფიანის მწვავე რეაქციას საქართველოს ეგზარქოს პაფლეს (გვარად ლებედევი) ქმედებაზე.

ვიდრე ამ თემას გადმოვცემდეთ, მანამდე შევეხებით დიმიტრის ურთიერთობას ამ სასულიერო პერსონასთან.

როდესაც ეგზარქოსი პაფლე საქართველოში ჩამოვიდა, დიმიტრიმ ქართველი თავად-აზნაურობის სახელით მას სიტყვით მიმართა (1884 წლის 22 ნოემბერს).

დიმიტრი აღნიშნავდა: „რელიგიურობა არის გრძნობა, ღრმად ჩანერგილი თვითოეული ქართველის გულში, გამო-მუშავებული მასში მთელი მისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიითა და აღბეჭდილი (запечатленное) მისი სისხლით“.¹ თუმცა ეს გრძნობა მაინც სუსტიაო მოსახლეობის ფართო ფენებში: „მიზეზი ამისა კი მდგომარეობს უმთავრესად უქონლობაში ეკლესიის კარგად მომზადებული მსახურებისა, რომელთაც შეეძლებათ ხელეწიფებოდეს ხალხში დამკვიდრება წინაპართაგან მემკვიდრეობით მიღებული რელიგიურობისა.“²

თავის მხრივ ამ გარემოებას დიმიტრი ხსნიდა შემდეგნაირად: „ეს ნაკლულოვანება კი აიხსნება არასრულყოფილებით სემინარიის პროგრამისა, რომელიც ამზადებს ქართველ მღვდელმსახურებს: მასში ძალზე მცირე ადგილი ეთმობა ქართულ ენას, ასე რომ, ბევრი მღვდელი, რომელთაც სემინარიის კურსი აქვთ დამთავრებული, საეკლესიო უცოდინარია ქართული ეკლესიის ისტორიისა და ეძნელებათ კიდევ წაკითხვა ქართულად ლოცვებისა და საეკლესიო – საღვთო წიგნებისა, რომელთა ენაც ჩვენს დროშიც კი საეკლესიო გასაგებია ქართველი ხალხისათვის. მე აღარ ვლაპარაკობ საქადაგებელი (проповоднический) სიტყვის არარსებობაზე, რაც ძალზე ეხმარება რწმენის განმტკიცებასა და მრევლის მოძღვართან (пастырь) სულიერ ურთიერთობას“.³ ჭეშ-

1 შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლევარობაზე, გვ. 399.

2 დასახ. კრებული, გვ. 400.

3 იქვე.

მარიტებაა ისიც, რომ „ხალხისაგან, რომელსაც მრავალ-საუკუნოვანი დიდებული ისტორია აქვს, არ მოითხოვება მისი დაიწყება“.¹

დიმიტრი სოხოვდა ახალმოსულ ეგზარქოსს „დაახლოე-ბულიყო ჩვენთან, გაგვეცნობოდა, შეეტყო ჩვენი საჭიროე-ბანი და შემწყნარებლურად (снисходительно) მოპყრობოდა ჩვენს სისუსტეებსა და ნაკლოვანებებს“.² ჩვენის მხრივ კი „შეეასრულებთ თქვენს მითითებებს, რამეთუ დარწმუნებული ვართ, რომ ისინი მიმართული იქნებიან ქართველი ხალხის სულიერ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად“.³

თავის მხრივ ეგზარქოსმა განაცხადა: „მე მოვედი აქ და თან მომაქვს მშვიდობა და ღოცვა-კურთხევა (благослове-ние)“.⁴ თუ რა „მშვიდობა და კურთხევა“ მოიტანა მან ჩვენს ქვეყანაში, ამას მალე დაეინახავთ. იგი განაგრძობდა: „მე მოვედი აქ, რათა დაუმთავრებელი დავამთავრო, არასრუ-ლეოფილი გაეასწორო“.⁵ თუ ამ სიტყვებში ვიგულისხმებთ ქართველობის საწინააღმდეგო ქმედებებს, რუსიფიკაციის გაღრმავებას, მაშინ ახალმა ეგზარქოსმა ამ მიმართულებით მართლაც „წარმატებით“ გააგრძელა საქმე.

დიმიტრის წერილზე ეგზარქოს პავლესადმი სამრევლო სკოლებში სასწავლო გეგმის გამოგზავნის თაობაზე ჩვენ უკვე მოგახსენებდით.

მოლოდინის, მათ შორის დიმიტრისა, საწინააღმდეგოდ ეგზარქოსმა პავლემ თავისი სამოღვაწეო პროგრამა „ქარ-თველი ხალხის სულიერი მოთხოვნილებების“ საწინააღმ-დეგოდ მიჰმართა. თუ დონდუკოვ-კორსაკოვი – თავისი ად-მინისტრაციულ-პოლიტიკური ღონისძიებებითა და აპარატით – ავიწროებდა საერთოდ ქართველ საზოგადოებას, თუ იანოვსკი თავისი სასწავლო გეგმებით ანადგურებდა ქარ-თულ ენასა და ქართულ სკოლას, სამაგიეროდ, ახალმა – ეგზარქოსმა პავლემ ეკლესიის აპარატი გამოიყენა რეაქ-

1 დასახ. კრებული, გვ. 400.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 იქვე.

5 იქვე.

ციის და რუსიფიკაციის პროგრამის გატარების საქმეში“.¹

1886 წლის 24 მაისს სემინარიელმა (სასულიერო) ოსიკე ლალიაშვილმა მოჰკლა თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორი, დეკანოზი (протоиерей) პავლე ჩუდეცი. ეტყობა, მკვლელობა ოდენ ყოფით ნიადაგზე კი არა, იდეურ საფუძველზეც მოხდა.² მიცვალებულის დაკრძალვისას (ალექსანდრ ნეველის ტაძარში, 27 მაისს) ადგილი ჰქონდა ქართველი ხალხისათვის (ერისათვის) გამოვლებულ, თავზარდამცემ გარემოებას. მწირეულმა, ეგზარქოსმა პავლემ დამნაშავედ მთელი ქართველობა გამოაცხადა და დასწყევლა.³

დაკრძალვას, ცხადია, ბევრი ადამიანი, მათ შორის ქართველთა „მაღალი საზოგადოების“ წარმომადგენლები ესწრებოდნენ; იყვნენ გენერლებიც, დიდმოხელენიც, ინტელიგენციის წრის წარმომადგენლებიც. მაგრამ მათ ვერ გაბედეს აშკარად გამოეხატათ თავიანთი აღშფოთება. ბევრი-ბევრი, რაც კერძოდ ქართველმა გენერლებმა მოიმოქმედეს, – ეს იყო ტაძრიდან გამოსვლა.⁴ პროტესტის გრძნობა არ გამოუხატავს ივანე მუხრანბატონს (მუხრანსკის), რომელიც მაშინ

1 ს. ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 230. მასაც უთუოდ მიესადაგება იაკო მანსვეტაშვილის სიტყვები: „მაშინდელ არქივებს მხოლოდ სახელი ჰქონდათ სულიერი მამებისა, მოძღვრისა, თორემ ნამდვილად კი იგივე ჟანდარმების უფროსები იყვნენ, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ჟანდარმების ღურჯ მუნდირის თუ ქუდის მაგიერ, ტანზედ ეცვათ ანაფორა და თავზედ ეხურათ ბერის ბარტყულა“. იხ. „მოგონებანი ნახული და გაგონილი“, ტფ., 1936, გვ. 229.

2 საკითხს საგანგებოდ შეეხო შიო არაგვისპირელი 1922 წელს „ლომისში“ დაბეჭდილ თავის მოგონებაში.

3 ამას იგონებდა ცნობილი პედაგოგი ილია ფერაძე (1866-1918), რომელიც 1882-1889 წლებში თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლობდა. იხ. ოსიკე უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 290.

4 საერთოდ, როგორც ისტორიკოსი აბელ კიკვიძე წერდა: „აი, ამ საქართველოს წინააღმდეგ რექტორ ჩუდეციის დასაფლავება მეფის ადგილობრივმა ხელისუფლებამ დიდმპყრობელობისა და დიდმპყრობელური ნაციონალიზმის დემონსტრაციად გადააქცია“. იხ. ავტორის „საქართველოს ისტორია XIX-XX სს“, წიგნი II, 1959, თბ., გვ. 166. ამაზე ქართველობამ სათანადო რეაქცია გამოხატა მოგვიანებით, 1887 წლის 8 სექტემბერს, დიმიტრი ყიფიანის დაკრძალვისას, რაზედაც შემდგომ ვილაპარაკებთ.

თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობას წინამძღოლობდა, რომელიც, როგორც ვიცით, თავის დროზე წინააღმდეგი იყო დიმიტრი ყიფიანის მარშლად არჩევისა.

რასაკვირველია, თუ იმ პერიოდის პირობებს გავითვალისწინებთ, ერთადერთი ქართული გაზეთი „ივერია“ („დროება“ უკვე აღარ გამოიცემოდა), ილიას რედაქტორობით გამოქვეყნებული, არათუ აღშფოთების გრძნობას, არამედ თვით მომხდარ ფაქტსაც კი (ეგზარქოსის მიერ ქართველი ერის დაწყევლისას) ვერ დაბეჭდავდა.¹

მაგრამ, თუ ერი ერობდა, თუ იგი მართლაც იყო ღირსი ამ წოდებისა, მაშინ ყოველ შემთხვევაში ვიღაცას, ერის მაინც, ხომ უნდა ამოეღო ხმა ერის შელახული ღირსების დასაცავად? ამის შესახებ დაე, დიმიტრის ერთ-ერთ ბიოგრაფოსს არჩილ ჯორჯაძეს მოეუხსინოთ:

„საზოგადოების აღშფოთება უმაღლეს ხარისხამდე ავიდა. მაგრამ რას იზამ? ვინ არის გამკითხავი და მოსარჩლე? საზოგადოება ხომ უძლურია, შეუკავშირებელი, დაქსახსული. ვინ იქნება ისეთი, რომ ეგზარქოსის ავტორიტეტს ძალას და ძლევამოსილებას (!) არ შეუშინდეს და პასუხი მოსთხოვოს ქვეყნის შეურაცყოფისათვის, ვინაიდან განა იმაზე მეტი შეურაცყოფა იქნება, რომ ქრისტეს მოციქულმა შეაჩვენოს და დასწყევლოს მთელი ქვეყანა ერთი კაცის გულისათვის, რაც გინდა დანაშაული (დამნაშავე) ყოფილიყო ის კაცი? ამ ფაქტის წინააღმდეგ ხმის ამოღება ადვილი საქმე არ იყო იმ დროში, როდესაც ამგვარ გაბედულებას არავის აპატიებდნენ, რაც გინდა დიდი ხარისხის პატრონი ყოფილიყო ეს გაბედული. ამგვარად, ყველასათვის აშკარა იყო, რომ თუ ვინმე იყო ხმის ამომღები, მას თავიც უნდა გაეწირა. უმსხვერპლოდ მამულის დაცვა შეუძლებელი იყო.

დიმიტრი ყიფიანსაც კარგად ესმოდა ეს, მაგრამ შეპრობილი განრისხებით, მას ერთი სურვილი ჰქონდა: საჭირო იყო ეგზარქოსის გმობა, საჭირო იყო შეგინებულ ღირსების აღდგენა. ეს აზრი და ეს გრძნობა ბატონობდნენ

1 შემდგომში გაზეთი მხოლოდ დაწვრილებით აშუქებდა იოსებ ლალიაშვილის სასამართლო საქმესთან დაკავშირებულ პეროპეტიებს.

მის გულში, სადაც იმ დროს არც ერთ ეგოისტურ, თავის გამოზოგვის (დაზოგვის) ფიქრი არ ეკარებოდა. ძლიერი ნება, მის გუნებაში ჩანერგილი, — ნება. შემეცნების (ცნობიერების). წრის გადაღმა მყოფი, ისევე ამოძრავდა და მას წინ ვერა დაუდგებოდარა“¹

და დიმიტრიმ, ერთადერთმა იმ ხანის საქართველოში, გაბედა და თქვა ერის სათქმელი. სწორედ იგი გახლდათ ის ერთადერთი ქართველი, რომელმაც გაბედა და ეგზარქოსს ასეთი წერილი მისწერა:

„თქვენო უსამღვდელოებაე!

მიიღეთ მწყემსმთავრული მოწყალება და თუ, — დაუჯერებელ ხმებს აყოლილი, — ეცოდავ თქვენს წინაშე, განმიტევეთ (მომიტევეთ) ჩემი დიდი შეცდომა. მაგრამ ეს ხმები მოგაწერენ, რომ თქვენ დასწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიც სამწყსოდ ხართ მოწოდებული და რომელიც, ამდენად, თქვენგან, როგორც ქრისტეს პირველმსახურისა და წარმომადგენლისაგან, მარტოოდენ სიყვარულსა და მოწყალებას მოელოდა.

იგივე ხმები არ სჯერდებიან თქვენი ღირსების შეურაცხყოფას და იმასაც მოგაწერენ, თითქოს სამწყსოს წინაშე ბოდიშის მოხდას აპირებდეთ თქვენს მიერ წარმოთქმული სიტყვების უზომო ცოდვიანობის გამო.

თუ ყოველივე მართალია, მეუფეო, თქვენი თანამდებობრივი ღირსების გადარჩენა ამასღა შეუძლია — შეურაცხყოფილი დაუყოვნებლივ უნდა გავიდეს შეურაცხყოფილი ქვეყნიდან. ამას წრფელი გულით მოგახსენებთ თქვენივე სამწყსოს ერთი წევრი, რომელსაც სურს, ქვეყანას მორიგი განუზომელი ცოდვა ააცილოს.

ხოლო თუ ეს ყოველივე მართალი არ არის, შემინდეთ და მოიღეთ ჩემზე თქვენი მწყემსმთავრული ლოცვა-კურთხევა.

თქვენი უსამღვდელოების მორჩილი მსახური

დიმიტრი ყიფიანი“²

ეს მრისხანებით აღსავსე წერილი 1886 წლის, 8 ივნისით

1 ა. ჯორჯაძე, დიმიტრი ყიფიანი, წერილები, გვ. 574.

2 საშვილიშვილო მოკაგშირე — დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 37-38.

თარიღდება. დაიწერა იგი სოფელ ქეიშხეთში, ხოლო გაიგზავნა სადგურ მიხაილოვოდან (ხაშურიდან). საბედნიეროდ, ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობა შევიტყუთ წინაისტორია, რომელიც წინ უძღოდა დიმიტრის მიერ ამ წერილის დაწერას. მისი რძალი (მსახიობ კოტე ყიფიანის მეუღლე) ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისა მოგვითხრობს: „მინახავს მე ის (დიმიტრი - გ.ყ.) ასეთ მდგომარეობაში.¹ ეს იყო მაშინ, როდესაც იმან პავლე ეგზარხოსის მიერ საქართველოს დაწყევლა შეიტყო. ჯერ დიდხანს აივანზე მიდი-მოდიოდა ჩუმად. ჩვენ სულ-განაბულები ვისხედით მასთან. მერე მოგვიბრუნდა და დიდხანს გველაპარაკა სწორედ იმგვარად აღშფოთებული. დიდი აღელვება იხატებოდა ლაპარაკის დროს იმის ჩეულებრივ ერთგვარად გულზე ხელის დარტყმაზე.

მეორე დღეს ის ყველსაგან გაგებული წერილი წაგეიკითხა, რომელიც ამ საქმის თაობაზე ეგზარხოსს გაუგზავნა.“²

თუ ამ სიტყვების ავტორს ვერწმუნებით, აღნიშნული, ჭეშმარიტად ისტორიული წერილი დაწერილა 1886 წლის 7 ივნისს, ე.ი. ეგზარქოსისადმი გაგზავნის წინა დღეს. თითქოს ეს ასეც იყო. მაგრამ ხომ დიდად საეჭვოა შემდეგი გარემოება: ეგზარქოსის მიერ ქართველობის თუ საქართველოს დაწყევლას, როგორც ვიცით, ადგილი ჰქონდა 1886 წლის 27 მაისს. ნუთუ დიმიტრის მიერ ამის შეტყობას თერთმეტი დღე დასჭირდა (ასე გამოდის, თუ ნინო ყიფიანის თხრობას დაეუჯერებთ). ფოსტა-ტელეგრაფის, სარკინიგზო მომსახურების ხანაში, რომელიც, საბედნიეროდ, იმ პერიოდის საქართველოში უკვე იდგა, ეს ხომ წარმოუდგენელია. ამიტომაც ცხადია, ხსენებულ დიდად აღმაშფოთებელ ცნობას დიმიტრი მანამდე, შეიძლება იენისამდე შეიტყობდა. ასე რომ, სულიერ ბორგვას დიმიტრის გულსა და გონებაში წერი-

1 იგულისხმება აღშფოთება პატრიოტული გრძნობის შელახვისას.

2 იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანის კერძო ცხოვრებაში“. ციტირებულია კრებული „საშვილიშვილო მოკაჟშირე - დიმიტრი ყიფიანი“, II, მიხედვით, გვ. 107. ამ ამბავს ასევე გადმოსცემს კოტე ყიფიანი წერილში „დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობა“. იქვე, გვ. 214-215. ჩანს, აკაკი ბაქრაშვილი ასე ფიქრობდა. იხ. დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 9.

ლის დაწერამდე მხოლოდ ერთი დღის განმავლობაში როდი ექნებოდა ადგილი.

ჩვენდა საბედნიეროდ, გვაქვს მთლად სანდო დოკუმენტი. ვგულისხმობთ დიმიტრის მიერ უკვე სტავროპოლში გადასახლებისას დაწერილ (1886 წლის ნოემბერში) „განმარტებით ბარათს“, სადაც აღნიშნულია: „იმ დროს მე ქუთაისში ვოყავ. იქ 30 მაისს მითხრეს, ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობა ძლიერ აღელვებულაო და თხოულობსო ეგზარქოსისაგან წარმოთქმული სიტყვების უარჰყოფას.“¹ აქვეა ხაზგასმული წერილის დაწერის მოტივიც: „აღელვება ხალხისა უმაღლეს ხარისხამდე ავიდა. მშვიდნი და მორჩილნიც კი ამბობდნენ, ხალხის ამგვარი შელახვა (შეურაცხოვა – გ. ყ.) არ გაგონილა საქართველოშიო. საქმე ისე გამწვავდა, რომ ეგზარქოსს პოლიცია დასტრიალებდა და უღრმესი (უძველესი – გ. ყ.) დროიდან მართლმადიდებელ საქართველოს სამწყსოში ეშინოდათ – მწყემსი არ შეურაცხყოფო. ამ ხმებმა ჩემამდეც მოაღწიეს. ჩემი მწუხარება მით უფრო დიდი იყო, რომ აშკარად ვხედავდი, მგრძნობიარე იმერეთის თავად-აზნაურობის წინამძღოლი ვიყავი, ამიტომ ჩემი მოვალეობა იყო, მეხმარა ის საშუალება, რომლითაც ხალხის დაშოშმინება შეიძლებოდა და მუქარა ეგზარქოსის მიმართ მისთვის თავიდან ამეცილებინა“.²

ცხადია ილიასეული „ივერია“ ვერც დიმიტრის საპროტესტო წერილს გამოაქვეყნებდა. იგი, როგორც ამაზე უწინ დიმიტრის მიერ მიხაილ ნიკოლოზის ძესთან მისი შეხვედრისა და საუბრის შესახებ წერილი, მხოლოდ ხელნაწერების სახით გავრცელდებოდა.³

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ დიმიტრის ეაჟაკურმა, დიდად პატრიოტულმა და მოქალაქეობრივმა გამოსვლამ ქართულ საზოგადოებაში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. ამის

1 „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I, გვ. 37.

2 იქვე.

3 ქალიშვილი ელენე ყიფიანი-ლორთქიფანიძე 1886 წლის 11 ივნისს ქუთაისიდან იწერებოდა: „შენმა წერილმა ეგზარქოსისადმი ფურორი მოახდინა – ქვეყანამ გაიგო და ყველა თავისთვის იწერს ტექსტს“. „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I, გვ. 11.

დამადსტურებლად მოვიტანო მოგვიანებით, 1886 წლის 16 სექტემბერს, მოსკოვიდან მოსწავლე ქართველი ახალგაზრდობის მიერ გამოგზავნილ წერილს დიმიტრი ყიფიანისადმი:

„ღრმადპატივცემულო ბ. დიმიტრი!

ჩვენს ყოვლად დაძაბუნებულ და სასტიკ დროში, როცა განუკიცხველად ბატონობენ მსაგვრელნი ძალნი და სდუნიათ ყოველსავე, რასაც კი, ცოტაც არის, ამჩნევია დამოუკიდებლობის ნიშან-წყალი, როცა ასეთს იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს მოქალაქეობრივი ვაჟკაცობის გამოჩენა, პირუთენელი გაბედული სიტყვა, სიხარულით და იმედით შესცქერის ყოველი ქართველი იმ დიდათ საქებურსა და პატიოსან თავგამოდებას, რომელიც გამოიჩინეთ ეგზარხოს პაელესადმი მიმართულ წერილში. ამ შემთხვევაში თქვენ ღირსეულად აღასრულეთ თქვენი კაცური მოვალეობა, ვითარცა საქართველოს ერთი კუთხისაგან რჩეულმა წინამძღვარმა (წინამძღოლმა) და დაუფარავად გამოსთქვით მთელი ქართველობის დაფარული გრძნობა. თუმცა, მართალია, პირველის შეხედვით თქვენმა სიტყვამ ვერ მიახწია სასურველ შედეგს და დიდი უსიამოვნებაც შეგამთხვიათ, მაგრამ თვით ის, რაც მოხდა, ამტკიცებს, რომ სამართლიანად აღელვებულის გრძნობით განატყორცი ისარი არ ასცდენია მიზანს. თქვენი ქცევა ამშვენებს თქვენს ჭაღარა გვირგვინს და სრულ ნებას გვაძლევს ესთქვათ პოეტთან ერთად, რომ „თუმცა აწმყო არა გეწყალობს (!), მომავალი ჩვენია...“

ეჭვი არ არის, რომ ის ქვეყანა, რომელსაც ჯერ არ გამოლევია თქვენისთანა მოხუცი, „არ მომკედარა, მხოლოდ სძინავს“, პოეტისა არ იყოს.

გვაქვს რა პატივი, მოგახსენოთ ჩვენი უგულითადესი თანაგრძნობა, დაუშთებით მოწიწებით და უღრმესად თქვენი პატივისმცემელნი“.¹

მაგრამ კელავ თხრობის ძირითად ხაზს დაეუბრუნდეთ. ამჯერად ეგზარქოსს არ დაუხანებია და მეორე დღესვე, 9 ივნისს მან დიმიტრის საპასუხო წერილი გაუგზავნა. აი ეს პასუხი: „მოწყალეო ხელმწიფე, დიმიტრი ივანეს ძე! ჩემ-

¹ საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 16-17.

თვის თქვენი აღმატებულობის მიერ 8 ივნისს გამოგზავნილ გაუგებარ წერილზე მოვალედ ვრაცხ გიპასუხოთ, რომ ჩემი სიტყვა, წარმოთქმული დეკანოზის კუბოსთან დაბეჭდილია „Kavkaz“-ის 139-ე ნომერში, ხოლო რაც შეეხება უაზრო (нелепые) მითქმა-მოთქმას, რომელთა შესახებაც თქვენ იხებეთ მოგეხსენებინათ თქვენს წერილში, მათზე რაიმე შენიშვნის გაკეთებას ჩემი ღირსების დამამცირებლად (ниже) ვთვლი. თქვენი აღმატებულების უმორჩილესი მსახური პაულე, არქიპისკოპოსი, საქართველოს ეგზარქოსი“.¹

ასეთი უტიფარი, ცინიზმით აღსავსე პასუხი, როგორც უკვე აღენიშნავდით, ნიშანდობლივი იყო იმ ხანის (უფრო უწინდელისაც და შემდეგისაც) რუსული კაეკასიური ადმინისტრაციისათვის. საქმე ისაა, რომ „კაეკაზმა“ არ დაბეჭდა თვით ხელისუფლებისათვისაც ფრიად დელიკატური პასაჟი ეგზარქოსის გამოსვლიდან. საერთოდ, სიტყვის სრულად დაბეჭდვა გაზეთის რედაქტორ დავით ერისთავს, ცხადია, არ შეეძლო.

მკვლევარიდან ორი საათის შემდეგ ეგზარქოსი გაქანებული მთავარმართებელ ა. დონდუკოვ-კორსაკოვთან. „თავადი“ თავზარდაცემული და აღშფოთებული ყოფილა და ეგზარქოსის თანდასწრებით დეკემა უფრენია კ. პობედონოსცევისათვის, მოითხოვდა რა მკვლელის სამხედრო სასამართლოთი გასამართლებას.² 28 მაისს, ე.ი. ჩუდეცკის დასაფლავების მეორე დღეს, ეგზარქოსსაც გაუგზავნია წერილი ამავე ადრესატისათვის. იგი აქ აღნიშნავდა: „დასაფლავებისას მე წარმოვეთქვი მოკლე სიტყვა, რომელმაც ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა, მოეწონათ რუსებს და არ მოეწონათ ცნობილი ჯურის (сорт) ქართველებს; სემინარიამ და ინტელიგენციამ თავი უკიდურესად საზიზღარი სახით გამოავლინა.“³ მეტიცო, „ქართველი ინტელიგენცია ყოველნაირად ცდილობს გაამართლოს არამზადა-მკვლელი,

1 შ. ჩხეტია, მასალები..., გვ. 433-34.

2 К.И. Победоносцев и его корреспонденты, М.В. Погорюцкий წინასიტყვაობით, მოსკოვი-პეტროგრადი, ტ. I, ნახევარტომი მეორე, 1923, გვ. 614.

3 იქვე.

იგონებს რა ბოროტმოქმედების ყოველად უაზრო, შეუსაბამო (нелепые) გამართლებას.“¹ ეგზარქოსი ბაქი-ბუქობდა: „მე სიამოვნებით (охотно) გავცეკლიდი ჩემს საეგზარქოსოს უკანასკნელ რუსულ ეპარქიაზე; მაგრამ აქედან გაქცევა, როდესაც მე მემუქრება სერიოზული ხიფათი, სიმხდალე, სიმდაბლე იქნებოდა“.²

ამასთანავე, ეგზარქოსი „შარავანდედს ადგამს“ მიცვლებულს: „ასეთი ჭკვიანური და ენერგიული მუშაობის რამდენიმე წელი – და იგი გარდაქმნიდა (переделал ны) სემინარიას, სავსებით წამხდარსა (испорченную) და გარყვნილს (развращенную) მის წინამორბედთაგან. მაგრამ სწორედ ეს არ სურდათ ქართველოფილური ნიჰილიზმის მესვეურებს (заправилы); მათ რექტორში იყნოსეს (почуяли) მათი შემშუსერელი (сокрушительную) ძალა და ამ გაფანატიკოსებული (нафанатизированного) მკელელის ხელით შეწყვიტეს ეს უმაღლესი ზომით სასარგებლო ცხოვრება“-ო.³

ამავე დღეს, 28 მაისს იმავე ადრესატისადმი გაგზავნილ დეკრეტში ლალიაშვილის (ლაგიევი) შესახებ ვკითხულობთ: „იგი უნდა გარიცხული ყოფილიყო სემინარიიდან მისი მავნებლური მიმართულების გამო“, თითქოს უკანასკნელი „ცხადად ჩანს, მოსყიდული (!!!) იყო ადგილობრივი სოციალისტების (!!!) მიერ“.⁴ ლალიაშვილი (ლაგიევი) როგორც ჩანს, ასევე მოსყიდული იყო სოციალიზმის ადგილობრივი „კონოვოდამ“⁵ და ქართველოფილების მიერ, რომელთაც კარგად გაიგეს, რომ თვალსაჩინოდ (замечательно) გონიერი და ენერგიული რექტორი, სემინარიიდან ბოროტების ძირფესვიანად ამოგდების დამწყები, – მათი უსახიფათოესი (опаснейшим) მტერია და გადაწყვიტეს იგი თავიდან მოეშორებინათ“.⁶

1 დასახ. კრებული, გვ. 614.

2 იქვე, გვ. 615.

3 იქვე.

4 იქვე.

5 ამ რუსულ სიტყვას არა აქვს ასეთნაირი მნიშვნელობა: ცხენების მომვლელისა და საერთოდ მეთაურის, წინამძღოლისა. ამჯერად, ალბათ, უკანასკნელი მნიშვნელობაა ნაგულისხმევი.

6 დასახ. წიგნი, გვ. 615. უფრო უწინ, ოქტომბერში, ეგზარქოსს

რასაკვირველია, ირონიულად აღსაქმელია ჩუდე(კიხე) დაწერილი: „ღირსებით აღსავსე ცხოვრება“. სხვას რომ თავი დაუანებოთ, მით უმეტეს, თბილისში ძალიან ბევრმა იცოდა ეგზარქოსისა და სემინარიის რექტორის ახალგაზრდა, მომხიბლავი ცოლის „მიჯნურობის“ ამბავი, რასაც თვითონ მეუღლეც (ჩუდეცკი – გ. ყ.) უწყობდა ხელს.

უფიქრობთ, მკითხველთათვის უთუოდ საინტერესო უნდა იყოს დიმიტრის გამოსვლის მომდევნო პერიპეტეიები, რასაც ადგილი ჰქონდა ხელისუფლებაში.

1886 წლის 2 ივნისს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრი, რეაქციის ერთ-ერთი ბურჟი – დმიტრი ტოლსტოი ჩრდილო-კავკასიიდან (მაკოვო) წერილს სწერდა კ. პობედონოსცევს: „თავად დონდუკოვის წერილი ყიფიანზე ჯერჯერობით არ მიმიღია, ალბათ, გამოგზავნიან უახლესი კურიერით. მე ყიფიანი ვიცი დიდ მთავართან მისი კერძო საუბრის გამოქვეყნებით და სასწავლო უწყების უსამართლო ბრალდებებით“²

1886 წლის 25 ივნისს ა. დონდუკოვ-კორსაკოვმა წერილი მისწერა დ. ტოლსტოის ჩუდეცკის მკვლელობის გამო ეგზარქოს პავლეს მიერ წარმოთქმულ სიტყვასთან დაკავშირებით დიმიტრი ყიფიანის მოქმედების თაობაზე. წერილის ავტორი მინისტრს შეახსენებდა ძველ კაზუსს: „ამ საქმეზე ბ-ნ ყიფიანისადმი გამოთქმულ უმაღლესის (ე.ი. მეფისა – გ.ყ.) უმაყოფილებას თითქოს მისთვის ჭკუა უნდა ესწავლებინა (вразумить), მაგრამ, უკავია რა თავად-აზნაურობის საგუბერნიო წინამძღოლის მინდობილი (доверенный) და საპატიო თანამდებობა, მას უფრო მეტად, ვიდრე სხვა ვინმეს, ევალება წინდახედული იყოს თავის ქმედებებში და არ გამოვიდეს კანონში მითითებული მისეული ვალდებულებების წრიდან“³. სამწუხაროდ, „ბ. ყიფიანი სხვაგვარად გეპულობს თავის

1 იქვე, გვ. 613

2 იქვე, გვ. 584.

3 შ ჩხეტია, მასალები..., გვ. 434.

როლს, რის დადასტურებასაც წარმოადგენს მისი ახალი გამოხდომა (выходка), მიმართული მაღალ პატივ(კემულ) (высокочтимый) ეპისკოპოს პავლეს, საქართველოს ეგზარქოსის წინააღმდეგ, რაზედაც ვალდებულად ეთელი თავს თქვენს ბრწყინვალეობას მოვახსენო. 27 მაისს წარმოთქმული სიტყვის საქმეზე...“¹ „ყიფიანმა თავის თავს უფლება მისცა მიემართა საქართველოს ეგზარქოსისათვის უადრესად უმართებულო, შეურაცხმყოფელი და მუქარის შინაარსის წერილითაც კი, ამასთან, დაწერილით ქუთაისის გუბერნიის წინამძღოლის ოფიციალურ ბლანკზე“² ამასთანავე, კავკასიის მთავარმართებელი ადრესატს უგზავნიდა დიმიტრი ყიფიანის წერილისა და ეგზარქოსის პასუხის ასლებს.

წერილში ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი განაგრძობდა: „ბ. ყიფიანს ამ შემთხვევაშიც, აშკარაა, სურს გაითამაშოს როლი თავგამოდებული (ревностный) ქართველის – პატრიოტისა, რომელიც გამოდის თავისი სამშობლოს ვითომდაც შეურაცხყოფილი ღირსების დასაცავად და ამით ცდილობს თავისთავს მიანიჭოს განსაკუთრებული მნიშვნელობა თანამეგობრთა (соплеменников) (!) თვალში“³ წერილის ავტორი შინაგან საქმეთა მინისტრს ამცნობს იმასაც, რომ ბ. ყიფიანი შეეცადაო ქართულ საზოგადოებაში გაეცრცელებინა ეგზარქოსისადმი თავისი წერილის ასლები, როგორც ეს გააკეთაო გასულ წელს დიდ მთავარ მიმართული მიხაილ ნიკოლოზის ძესთან საუბართან დაკავშირებით. ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი წერილში იმასაც აღნიშნავდა, რომ ისიც ესწრებოდა ჩუდეცკის დაკრძალვას და ქვეყნის, თუ ხალხის წყევლას ადგილი არა ჰქონიაო, თუმცა ახსენებდა „გარემოს, რომელიც ბავშვებს ზრდიდა მხეცური ინსტინქტებით“⁴ მაგრამო, „თუ დაეუშვებთ კიდევ, რომ ბ. ყიფიანმა, თავისი ოფიციალური მდგომარეობის მიუხედავად, დაუჯერა მის ყურამდე მიღწეულ სენსაციურ ხმებს, ვიდრე გაზეთში („კა-

1 შ. ჩხეტია, მასალები., გვ. 435.

2 იქვე.

3 იქვე.

4 იქვე.

ეკაზში“ – გ.ყ.) დაბეჭდილ სიტყვის ტექსტს, ეს მაინც არ აძლევდა მას რაიმე უფლებას მიემართა მხარეში მართლ-მადიდებელი ეკლესიის უმაღლესი მოძღვრისთვის (пастырь) ასეთი უმსგავსო (недостойный) შინაარსის წერილით“.¹

აი, თურმე რაში ყოფილა საქმე: „ბ. ყიფიანი, მიღწეული ხანდაზმულ ასაკს, ყოველთვის გამოირჩეოდა ნამეტანი პატიმოყვარეობითა და მანიით რითიმე გაეთქვა სახელი, აეძულებინა (заставить) მასზე ელაპარაკნათ, რაშიც არაერთგზის იყო წარმატებული, ადგილობრივებში (в туземцах) ჩაენერგა შეხედულება მასზე, ვითარცა გამოჩენილ ქართველ პატრიოტზე, რომელიც იცავს (отстаивающий) თავის სამშობლოს ყველასაგან, ვისაც კი, მისი რწმენით, შეუძლია შეასუსტოს მისი ეროვნული თავმოყვარეობა“.² მთავარმართებელმა დიმიტრის გაუხსენა 1839 წელი“ (სინამდვილეში 1832), როდესაც იგი „გარეულ იქნა ერთ პოლიტიკურ საქმეში და გაძევებულ იქნა მხარიდან რამდენიმე წლით“.³

ასე გაუკუღმართებულად წარმოდგენდა კავკასიის იმჟამინდელი მთავარმართებელი დიმიტრის პიროვნებას, მის გმირულ საქციელს. ამგვარ წარმოდგენას კი იგი, ვიმეორებთ, ამცნობდა ცენტრალური ხელისუფლების ერთ-ერთ მთავარ წარმომადგენელს – შინაგან საქმეთა მინისტრს. აქედან გამომდინარე, იგი წერდა, რომ დიმიტრის აღნიშნული ქმედებანი „მაყენებენ სამწუხარო აუცილებლობის წინაშე, რათა განვაცხადო, რომ ბ. ყიფიანის შემდგომი დატოვება არა თუ თავად-აზნაურობის ხელმძღვანელ თანამდებობაზე, არამედ იმ მოსახლეობაში, რომელიც მიეჩნევა დაენახა მასში ყალბად გაგებული მისი ინტერესების დამცველი, მანებელია მთავრობისათვის“. ამიტომაც იგი „უმორჩილესად“ სთხოვდა „მის ბრწყინვალებას“, მოეხსენებინა ხელმწიფე-იმპერატორისათვის და ეშუამდგომლა მისი „უმაღლესი ნებართვა“ დიმიტრი ყიფიანის განთავისუფლებაზე ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლის თანამდებობიდან და

1 იქვე.

2 იქვე.

3 იქვე.

მის საცხოვრებლად სტავროპოლ-კავკასიის¹ მიჩენაზე, სადაც ეროვნებითა და კავშირ-ურთიერთობებით უცხო გარემოში ყოფიანი ვერ შესძლებდა თავის საძრახის (предосудительную) საქმიანობას.

მაგრამ არქირეაქციონერმა კონტანტინ პობედონოსცევმა უკვე მოასწრო ხელმწიფე-იმპერატორის საქმის კურსში ჩაყენება. 1886 წლის 20 ივნისს იგი ალექსანდრ III-ს კისლოვოდსიდან სწერდა, რომ აქ ყოველდღე ხვდებოდა თავად ღონდუკოვს – „უკანასკნელთან ხშირად ვსაუბრობ ამ მხარეში (კავკასიაში – გ.ყ.) შექმნილ მდგომარეობაზე, რომელიც ვერ ტოვებს სანუგეშო შთაბეჭდილებას“. აუწყებდა სემინარიის რექტორის მკვლელობას: „და აი, ქუთაისის თავად-აზნაურობის წინამძღოლი ეგზარქოსს მიმართავს სულელური და უტიფარი წერილით და მუქარის კილოთი ურჩევს, დატოვოს კავკასია. გაახლებთ ასლს ამ წერილისას და მასზე ეგზარქოსის პასუხს“. ატყობინებდა იმასაც, რომ „მაღალი თანამდებობის წარმომადგენლობითი პირის ამგვარი საქციელით სამართლიანად აღშფოთებულმა თ-დმა ღონდუკოვმა წერილობით მიმართა შინაგან საქმეთა მინისტრს და სთხოვა ყოფიანის ამ მხარიდან გასახლების ნებართვა, რათა ეს თავხედობა არ დარჩეს დაუსჯელი და სხვებისათვისაც არ გახდეს მაგალითის მიმცემი“.²

დაბოლოს „ეს თითქოს შემთხვევები ცხადად გეიმტკიცებს, რომ ამ მხარეში წესრიგის აღდგენისა და ხელისუფლების მიმართ პატივისცემის დანერგვის მიზნით აუცილებელია მკაცრ ღონისძიებათა ფართო პროგრამის განხორციელება“.³

1886 წლის 6 აგვისტოს შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგი (მოადგილე), პოლიციის დეპარტამენტის დირექტორი ვიანესლავ პლევე კავკასიის მთავარმართებელს პეტერბურგიდან ამცნობდა – 4 აგვისტოს „ხელმწიფე-იმპერატორმა“

1 იყო მეორე სტავროპოლიც, გოლგაზე, თანამედროვე ქალაქი ტოლიატი.

2 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყოფიანი, I, გვ. 11-12.

3 იქვე, გვ. 12.

დაამტკიცაო მისეული შუამდგომლობა დიმიტრი ყიფიანის დასჯის თაობაზე.¹

თავის მხრივ ამ ინფორმაციას ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს ატყობინებდა 22 აგვისტოს. უკანასკნელი პირი კი სამი დღის შემდგომ დ. ყიფიანის განთავისუფლების შესახებ ქუთაისის გუბერნიის სათავადაზნაურო საკრებულოს მოახსენებდა (მის ნაცვლად ინიშნებოდა ქუთაისის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლი).²

ეს ყოველივე დიმიტრის ეცნობა 26 აგვისტოს. ამცნეს ისიც, რომ მალე გამგზავრებულიყო სტავროპოლში. მაგრამ წარმოიშვა სიძნელე: დიმიტრის არ აღმოაჩნდა საჭირო მატერიალური (ფინანსური) სახსრები გასამგზავრებლად. ამისათვის და თავისი ოჯახის (სულ ცხრა სულის რაოდენობით) თან წასაყვანად დიმიტრი თხოულობდა ოთხ ათას მანეთს (ვერცხლით). ხოლო თუ ამ თანხას არ გამოყოფდნენ, მაშინ დიმიტრი მოითხოვდა მიეცათ დრო იმისათვის, რათა თავისი მამულის საქმე ისე დაეყენებინა, რომ წელიწადში ოთხი ათასი მანეთის შემოსავალი მიეღო. მაგრამ ამაზე, როგორც უსაფუძვლო და დროის აზრითაც გაურკვეველ საქმეზე, ხელისუფლება არ დათანხმდა. დიმიტრი უნდა დაყაბულებულიყო ხელისუფლებისგან გამოყოფილ 300 მანეთს.³

ჩვენდა საბედნიეროდ, გვაქვს შესაძლებლობა (საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით) აღვადგინოთ დიმიტრი ყიფიანის ქეიშხეთში ყოფნის უკანასკნელი დღეები (სტავროპოლში გამგზავრების წინ). აკაკი წერეთელი მოგვითხრობს: „რამდენიმე დღის წინათ (!) გაგზავნისა (რაც მოხდა 27 ოქტომბერს – გ.ყ.), ქეიშხეთს მიველ, ენახე და მისმა მხიარულმა სახემ გამაოცა. „ერთი იმ თავითო და მეორე ამ თავითო!“ – მომაყვირა სიცილით – პატიმრობით დავიწყე ცხოვრება და

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 16.

2 შ. ჩხეტია, მასალები, გვ. 438.

3 იმხანად ჩვენს საზოგადოებაში გავრცელებდა უსაფუძვლო ხმა, თითქოს ხელისუფლებამ უკანვე წაიღო თავისი გადაწყვეტილება და დიმიტრის აღარ გადასასჯლებდნენო, იხ. იაკობ გოგებაშვილის 1886 წლის 23 სექტემბრის წერილი ნიკო ყიფიანისადმი, კრებულში „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“. I, გვ. 29.

პატიმრობითვე ეათაებო...“ დაღრეჯილობა რომ შემატყო, სიცილით მითხრა: „ნუ გშურს ჩემთვის ეს ღვთის წყალობაო!... ეს ერთი საუკუნეა, რაც ქართველები ცუდაცობისათვის იგზავნებიან ციმბირში და იდეურად არაეინ დასჯილად და დაე პირველი მერცხალიც მე ვიყოო!... მართალია პირველ მერცხალს ხანდახან სუსხი დაჰქრავს და გაზაფხულს ევლარ ესწრება, მაგრამ მაინც პირველი მახარობელია და გაზაფხულიც მალე მოვაო!“ სთქვა და ჩაფიქრდა.¹

გვაქვს საამისო მეორე წერილიც – ნინო ტატიშვილ-ყიფიანის ძმის, გიორგი ტატიშვილის (ამბის თვითმხილველის), „მოგონებაც“. მის მიხედვით, დიმიტრის სტავროპოლში გამგზავრების წინა ღღეს ქვიშხეთში ამოსულან გორის მაზრის უფროსი და სურამის (არა ხაშურის, როგორც ეს ამ საისტორიო წყაროშია) ბოქაული („პრისტავი“).² მაგრამ ავტორი ცდება, როცა გვიყვება, რომ მათ ამ დროს ამცნეს მეფის ბრძანებულება დიმიტრის გადასახლების შესახებ, რაზედაც დიმიტრის თითქოს უთქვამს: „...მითხარით, ხელმწიფის ბრძანებით ღღესვე უნდა გავემგზავროო? თუ ასეა, თომა,³ მოიტა ჩემი ჩემოდანი და ჩამილაგეთ ბარგიო“.⁴ რასაკვირველია, ეს ასე არ ყოფილა.

დიმიტრის გასაცვილებლად ქვიშხეთში მოსულან ნიკო ყიფიანი (დიმიტრის უფროსი ვაჟი) და სიძე, ელენეს ქმარი ანტონ ლორთქიფანიძე. მოსულა ქვიშხეთისა და ახლომახლო სოფლების გლეხკაცობა, რომელთათვისაც დიმიტრის ასე უთქვამს: „იცოდეთ, რომ სადაც უნდა ვიყვე, ჩემი გული

1 ა. წერეთელი, ჩემი თავგადასავალი, ქართული პროზა, წიგნი IX, თბ., 1985, გვ. 118-19. მოვიგონოთ დიმიტრის ამ ხანის მხნე, ლაღი განწყობილება (წინა თავიდან).

2 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 186.

3 ნაგულისხმევია ქვიშხეთელი გლეხი, გვარად გიგიტაშვილი, რომელიც დიმიტრის ლაქიად ემსახურებოდა. სხვათა შორის, წასვლის წინ მას დიმიტრისათვის უთხოვია: „ბატონო, გეგედრებით, წამიყვანეთ მე მაინც მოსავლედადო, მაგრამ იმასაც დიდი უარი განუცხადა (დიმიტრიმ) დიდი მადლობით მისთვის ზრუნვაზე“, იქვე, გვ. 188.

4 იქვე, გვ. 187.

თქვენთან და ჩემს ტანჯულ სამშობლოსთან იქნება.“¹

დიმიტრი ხაშურამდე ასობით ნათესავ-მეზობელს და გლეხს გაუცდილებია. აქედან მცხეთამდე (რკინიგზით) – იმერეთის თავად-აზნაურობასა და ნათესავ-მეზობლებს.

მცხეთაში, საიდანაც დიმიტრი საქართველოს სამხედრო გზით სტავროპოლში უნდა გამგზავრებულიყო, თბილისიდან ამოვიდა ინტელიგენცია, მათ შორის, მთხრობელის მიხედვით, არაქართველებიც კი იყვნენ. გაუმართავთ მცირე საუზმე, რომელზედაც დიმიტრისათვის გამამხნევებელი სიტყვები უთქვამთ. საპასუხი სიტყვა წარმოუთქვამს დიმიტრისაც, რომელიც ამგვარად დაუმთავრებია: „ოღონდ ჩემს სამშობლოს გამოადგეს ჩემი სიკედილი თუ სიცოცხლე, ყველაფერზე მე მზად ვარ“-ო.²

გლადიკაევკაზში (ქართულად – კაეკაეი) მას დახვდა თავისი ბიძაშვილის შვილი, ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე, ამ მხარეში მიწის გამიჯვნის სამმართველოს უფროსად მყოფი მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი (1833-1891), რომელმაც დიმიტრი სტავროპოლამდე³ მიააცილა.

დაიწყო დიდი ქართველის ცხოვრების ბოლო პერიოდი, რომლის გატარება მას ექსორიაში მოუწია. ძალზე სამწუხაროდ, ამ პერიოდმა მხოლოდ ერთ წელს გასტანა.

¹ იქვე.

² იქვე, გვ. 188.

³ დაარსდა 1777 წელს, როგორც რუსული ციხესიმაგრე, 1847 წლიდან კი შესაბამისი გუბერნიის ცენტრი გახდა.

მეთვრამეტე თავი

დიმიტრი ბაქსასაშვილი ყოფნისას

„ჩემი ექსორიად ეოჟნა სწორედ არ არის საწესარი.
შეიტვეს მაინც, რომ რასაც სხვანი არას ეპუებოდნენ
და მეც ვესარჩლებოდი — ღირსია რიდისა და პატივის-
ცემისა. ასე რომ არ მომხდარიყო, უსომოდ დავმახუნდუ-
ბით“;

„სამშობლოსა და ხალხის საკეთილდღეოდ ეოველ ათ
წელიწადში თვითო მსხვერპლი უნდა შეიწიროს“.

დიმიტრი.

„და მითქვამს: თუ რომ უმსხვერპლოდ
ვერ გაიხარებს ქვეყანა,
ღმერთო, მიმიღე ზვარაკად...
ველში გამერჯოს მე დანა...
და მით ასრულდეს ანდერძი,
გადმონაცემი მველთაგან:
„ისსენ, უფალო ჩემგამო
ქვეყანა განსაცდელისგან“
ასე ამბობდა ქართველი,
ტვედ გაგ საენილი სსეა მსარეს,
და სხეტაკ წვერზედ წვეთ-წვეთად
ცრემლსა აფრქვევდა მღუღარეს“!

აჰაჰ.

დიმიტრის სტავროპოლში (კავკაზსკი) ჩასვლის პირვე-
ლი დღეები აღწერილი აქვს მის ნათესავს გიორგი ტატიშ-
ვილს (კოტეს ცოლისძმას). მის „მოგონებაში“ ეკითხულობთ:
„გაეგო რა სტავროპოლისა და ახლო-მახლო მცხოვრებ ქა-

1 ნაწევრები ლექსიდან „ქართველი უცხოეთში“, რომელიც თავდა-
პირველად, დაიბეჭდა „იფერიაში“ (1888, №21) სათაურით „ქართველი
სპარსეთში“. ლექსში ალეგორიულად ასახულია დიმიტრის „ტყვეობა“
სტავროპოლში.

რთველობას, მაშინვე მისულს იყვნენ დიმიტრის სანახავად და გასამხნეებელად. იმათაც თურმე ბევრი საჭირობოროტო და გამამხნეებელი სიტყვები უთხრეს მოხუც დიმიტრის¹. უკანასკნელი მათ ასე პასუხობდა: „ოღონდ ჩემს სამშობლოს გამოადგეს ჩემი სიკედელი თუ სიცოცხლე, ყველაფერზე მზად ვარო“,² აქაურ ქართველობას კი ურჩევდა: „და თქვენც, სამშობლოდან გადმოხევეთ ილნი, ნუ დაიფანტებით და გული და სული ისევ სამშობლოსაკენ გქონდეთ“-ო.³ მნახველებმა „თურმე დიდის ბოდიშით შესთავაზეს დახმარება ფულით, რაზედაც დიდი მადლობა გადაეხადა და არასგზით არ მიეღო“.⁴

დიმიტრისადმი განსაკუთრებით ყურადღებიანი იყო მისი ბიძაშვილის შვილი მიხეილ (ზაალის ძე) ყიფიანი, რომელსაც „თითქმის მუდამ კვირას ჰქონდა ცნობები დიმიტრის შესახებ“.⁵ სტავროპოლში პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ გადასახლებული დიმიტრი ცხოვრობდა ქალაქის ერთ-ერთ ცენტრალურ მაგისტრალზე, ნიკოლოზის პროსპექტზე, ულუხანოვების სახლში მოთავსებულ სასტუმროს ერთ-ერთ ნომერში, რომელსაც ფლობდნენ (ასევე აფთიაქს) ლეონარდ და ლუცია ბროხნიცკები⁶ (საფიქრებელია, რომ ესენი ეროვნული წარმოშობით პოლონელები იყვნენ).

დიმიტრის ახლო ურთიერთობები ჰქონდა გადამდგარი კაპიტნის ფიოდორ სალმინის ოჯახთან, სადაც ხშირად სტუმრობდა, თუ, რასაკვირველია, უამინდობა ხელს არ უშლიდა. მისი ხშირი სტუმარი გახლდათ ექიმი გრიგოლ ელიაეა, რომელიც მკურნალობდა კიდევ. ურთიერთობა ჰქონდა გამომძიებელ ნიკოლოზ ტარსაიძესთან, მასწავლებლებთან – იოსებ ლაგაზიძესთან და კონსტანტინე ბარძიმაშვილთან. მან აქვე, სტავროპოლში გაიცნო სემინარიელი ყმაწვილი ალექსანდრე ლეონიძე (აღმოჩნდა, რომ სემინარიაში ოთხი

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, 2007, გვ. 188.

2 იქვე.

3 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 188.

4 იქვე.

5 იქვე.

6 „ივერია“, 1889, №165.

ქართველი სწავლობდა). ექსორიად მყოფს მისთვის უთხოვია: „ყმაწვილო, გთხოვთ, თქვენი ამხანაგებით იაროთ ჩემთან“.¹ ერთხელ კი ისინი ასე დაუბრუნებია: „გაიყვარდეთ საქართველო, იკითხეთ ქართული წიგნები, გაზეთები. სწავლის დასრულების შემდეგ უსათუოდ საქართველოში დაბრუნდით“-ო.²

1886 წლის 17 დეკემბერს მეუღლისადმი „ნინურკასადმი“, გაგზავნილ წერილში დიმიტრი წერდა: „ფრენკელის³ მიერ რეკომენდებული პირები, – ერთის გარდა – ყველა ფრიად საპატიო პირი აღმოჩნდა.“⁴ 1887 წლის 19 მარტს სტავროპოლიდან იმავე ადრესატისადმი გამოგზავნილ წერილში დიმიტრი იწერებოდა: „ნახვით ბევრნი მნახულობენ: ყველაზე ხშირად ჩემი ნათლული ნინოჩკა. შემდეგ სალმინები, აგრეთვე ძველი ტფილისელი ნაცნობები, – ინსტიტუტის ყოფილი ზედამხედველი ქალები, – m-m კრენიტაფოვიჩი და m-lle პადუჩევა, რომლებიც სიცოცხლის დარჩენილ წლებს აქ ატარებენ...“; „მნახულობს ხოლმე (სასტუმრო) სახლის დიასახლისიც, – m-m ბროხნიცკაია, – ძალზე ყურადღებიანი მანდილოსანი“.⁵ ცხადია, დიმიტრის აქაურ ნაცნობთა წრე კიდევ უფრო ფართო იყო.

საერთოდ სტავროპოლი ამხანად მთლიანად პროვინციული (ჩამორჩენილი) ქალაქი როდი ყოფილა. თვითონ დიმიტრის მიხედვით, „მარტო სასწავლო დაწესებულებები 20-ზე მეტი დაითვლება, სადაც წიგნის ფარდულები და მაღაზიები ტფილისზე მეტი თუ არა, ნაკლები არაა.“⁶ თანამედროვე სტავროპოლელი მხარეთმცოდნე იმ პერიოდისათვის ჩამოთვლის ვაჟთა ერთ კლასიკურ და ქალთა ორ გიმნაზიას, ერთ რეალურ და ერთ სახელოსნო სასწავლებელს, სასულიერო სემინარიას, 44 ერთკლასიან და ორკლასიან სკოლას,

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 154.

2 იქვე.

3 ალექსანდრე სამუილის ძე, თბილისში მცხოვრები და მოღვაწე იურისტი.

4 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 44.

5 დასახ. კრებული, გვ. 51.

6 იქვე. გვ. 50.

თეატრს და საზოგადოებრივ ბიბლიოთეკას.¹ ასე რომ, სულიერი მოთხოვნებიდან დაკმაყოფილება როგორღაც შეიძლებოდა, მაგრამ ამას ფინანსური შეჭირვება უშლიდა ხელს. ამის შესახებ ვგებულობთ მეუღლისადმი 1887 წლის 2 თებერვალს გამოგზავნილ წერილში: „Juarez“-ს წიგნზე აქაურ მაღაზიებში გაეიკითხა და თუ სადმე აღმოჩნდა, უთუოდ გიყიდი და გამოგიგზავნი, მაგრამ აუცილებლად შენს ანგარიშზე ანუ შენი დუშეთის ან სანინო-ჭაჭარაქის შემოსავლის ანგარიშზე, მაშ როგორ!“² ნინო ჭილაშვილი – ყიფიანისა კავკასიის მთავარმართებლის თანაშემწეს, სერგეი შერემეტიევს 1887 წლის 19 ივნისს ასე სწერდა: „ფულის საქმეც ძლიერ ცუდად გვაქვს. მისი (დიმიტრის – გ.ყ.) პენსია კი, რომლის უმეტესი ნაწილიც ვალებში ექვითება, თვითონ ძლიერ ყოფნის სტაეროპოლში თავის გასატანად“.

დაბოლოს, ისევე თვითონ დიმიტრის მოეუსმინოთ. ერთ-ერთ წერილში „ნიჩურკასადმი“ (სულ ასეთი 17 წერილია) იგი აღნიშნავდა: „ღვთის წყალობით, ჯერჯერობით ისევე ჯანმრთელად ვარ. ფინანსურადაც კი არაფერი მიჭირს – მაქვს დაახლოებით 70 მან. აქედან 53 მან სახლის პატრონს უნდა გადაუხადო იანვრის ანგარიშში, შეიდიოდე მანეთი დასჭირდება სანთლებს, თეთრეულის გარეცხვასა და ზელტერის წყალს. სხვა ხარჯებს ვერიდები.“³ რაკი სიტყვამ მოიტანა ბარემ გაზეთებზეც ვიტყვი. ეტყობა, დიმიტრი ეცნობოდა ჩრდილოეთ კავკასიის რუსულ გაზეთს. თბილისიდან ღებულობდა „Кавказское обозрение“-ს, ხოლო „ამიერკავკასიის სხვა გაზეთებს კი – არც ერთს. ღმერთმა კარგად ამყოფოთ, როგორმე გაეძღვებ უამათოდ“ – წერდა იგი. 1887 წლის 13 თებერვალს გამოგზავნილ წერილში კი ვკითხულობთ: „კავკასკოე ობოზრენიე“, სამწუხაროდ, მართლაც არ უპასუხებს სახელწოდებას. ჩემი აბონემენტის გაგრძელება აღარაა საჭირო. აღარც „ივერია“ მჭირდება და არც იმა-

1 К. Валяровский, Ставрополь – вчера, сегодня, завтра. Ставрополь, 1967, с. 6-7.

2 დასახ. კრებული, გვ. 44.

3 იქვე. გვ. 58.

4 1887 წლის 2 თებერვალს გამოგზავნილი წერილიდან, გვ. 48.

ზე დაეთანხმდები, რომ იქ 93-ის ნაწილები¹ დაიბეჭდოს“²

სტავროპოლში ჩასვლისას, პირველი ორი კვირის განმავლობაში, დიმიტრი მუშაობდა „განმარტებით ბარათზე“, რომელსაც ასეთი სათაურით აკონკრეტებდა: „იმ ფაქტების შესახებ, რომლებმაც ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის მიმართ ხელისუფლების ზოგიერთი წარმომადგენლის გულისწყრომა გამოიწვია“. საქმე ეხებოდა კავკასიის ადმინისტრაციის ბოლოა წარმომადგენლების მხრიდან სხვათა უფლებების შელახვას, კანონის უხეშ დარღვევებს. „განმარტებითი ბარათი“, დიმიტრის ჩანაფიქრით, უშუალოდ, აუდიენციის დროს, ანდა გადაგზავნით უნდა მიეღო თვითონ ხელმწიფე-იმპერატორს. სხვათა უფლებების შელახვას და კანონის უხეშ დარღვევებზე დიმიტრი ასეთ კითხვას სვამდა: „საჭირო იყო გამეგო, კანონების უცოდინარობისაგან მოსდოდათ ყველაფერი ეს, თუ მოხელეები და ადმინისტრატორები კბაძედნენ იმას, ვინც კავკასიის მმართველობის სათავეში იდგა (ე.ი. დონდუკოვ-კორსაკოვს)?“ და პასუხობდა: „ქვემოთ აღნიშნული ფაქტები ნათელ პასუხს იძლევიან ამ კითხვაზედ“³ კერძოდ, „არსად რუსეთში თავად-აზნაურობას არ ართმევენ ხელმწიფესთან თავისუფლად თხოვნის გაგზავნის უფლებას, როგორც უშლიდნენ და აბრკოლებდნენ ქუთაისის თავად-აზნაურობას. იმ აზნაურობას, რომელიც მისის შეხედულებით, ღირსია უმაღლესის წყალობისა“⁴.

წერილში დიმიტრი არაერთგზის აკრიტიკებდა თვითონ მთავარმართებელ ა. დონდუკოვ-კორსაკოვს.⁵ „თუმცა ყველა ზემოთაღნიშნული უმაღლეს ხარისხამდე აბრაზებდა ადმინისტრაციას, ხოლო ეს კიდევ საკმარისი საბუთი არ იყო სამსახურიდამ ჩემი დათხოვნისა. ამისათვის საჭირო იყო რაიმე წერილობითი საბუთი“ – წერდა დიმიტრი.

1 იგულისხმება ვიქტორ პიუგოს ნაწარმოების მისეული თარგმანის ნაწილები.

2 დასახელებული წიგნი, გვ. 50.

3 იქვე, გვ. 34.

4 იქვე.

5 იქვე. გვ. 34, 35, 36.

6 იქვე. გვ. 36.

წერილში (არხაში) ლაპარაკია თბილისის „სემინარი-ელების“ მიერ რექტორ ჩუდეცკის ჯერ ცემა-ტყეპაზე, შემდეგ კი – ერთ-ერთი მათგანის მიერ მის დაჭრაზე. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ როგორ მოიქცა ადგილობრივი (კაეკასიის) ხელისუფლება ამ შემთხვევაში. ამგვარი საქციელი დიმიტრის არ მიაჩნდა მართებულად. მისი შეხედულებით „საქმეს მიკერძოებით რომ არ მოჰქიდებოდნენ, მიზეზი შეგირდების სიძულვილისა თავისი უფროსისადმი გამომჟღავნდებოდა, სიბოროტე სათავეში მოსპობილ იქნებოდა და ისე აღარ გამწვავდებოდა“.1 დეკანოზ ჩუდეცკის მკელელობას და შემდეგ მის წერილს ეგზარქოსისადმი მოჰყვა მისი, დიმიტრის, თანამდებობიდან გათავისუფლება, რაც უსამართლობა იყო. დიმიტრი აღნიშნავდა: „ამასთან, მინდოდა გამეგო, რა საბუთები ჰქონდა მთავარმართებელს, რომ მე არჩეული წინამძღოლის სამსახურის უფლება წამართვეს, ჩემს ბინიდან გამაძევეს, არც სასამართლო, არც გამოძიება არც სიტყვა მათქმევინეს თავის გასამართლებლად, არც ის მითხრეს, ჩემი ხალხის წინაშე რა დანაშაული მიმიძღვის“.²

მაგრამ დიმიტრის ავიწყდებოდა, რომ შესაბამისი სასჯელის სანქცია თვითონ ალექსანდრ III-საგან მოდიოდა.

თანაც ყოველივე აღნიშნული „დანაშაული“ თითქოს მხოლოდ დიმიტრის ეხებოდა. წერილში ვკითხულობთ: „თდმა დონდუკოვ-კორსაკოვმა, 2 სექტემბერს 1886 წ. ქუთაისში ყოფნის დროს (როდესაც „დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკ“ პობედონოსცევს აცილებდა) წინაძღოლის მოადგილეს³ უთხრა, ყიფიანი პირადად არის დასჯილი, თავად-აზნაურობა არაფერ შუაშიაო“.⁴

ბოლოს დიმიტრი უბრუნდებოდა კითხვას: „რა ხალხია ქართველები?“ აქაც მწვავედ არის გაკენწლილი კაეკასიის ადმინისტრაცია: „ვინც გვიცნობს, ან ვუყვარვართ, ან პატივსა გვცემს. ვინც არ გვიცნობს, როგორც, მაგალითად, ჩვენი

1 დასახლებული წიგნი, გვ. 36.

2 იქვე, 38-39.

3 აღმასხან ნიჟარაძეს.

4 იქვე, გვ. 42.

ეხლანდელი ადმინისტრატორები, რომელნიც საუბედუროდ, დასაყვამთ გუბერნიებიდან მოვიდნენ საქართველოში და გეგმეცივიან ისე, როგორც პოლონელებს, ისინი, რაც გახედეს, ჩვენს გამწარებას და გაბოროტებას სცდილობენ“.¹

დიმიტრის ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას პქონდა შესაძლებლობა გაეგო, თუ როგორი ობიექტური იყო რუსეთის იმპერატორი. 1886 წლის 30 აგვისტოს მეფის რესკრიპტით ეგზარქოსი პაველე დაჯილდოვდა ბრილიანტის ჯვრით (ბარტყულაზე სატარებლად). შესაბამის რესკრიპტში ეწერა: „მწყემსთ-მთაერული სამსახური თქვენი ყოველთვის აღნიშნულია დაუცხრომელის შრომითა, ვითარცა ამიერ კავკასიის ეკლესიის საქმეთა გამგეობაში, ისეც სასარგებლოდ თქვენდამი პირ-და-პირ მონდობილის სამწყსოისა... განათლებით აღსაყვამ გულმოდგინება, თქვენი ამ წმინდა საქმეზე მიმართული, და გულის სიმტკიცე უეჭველი თაყ-მდებია, რომ კურთხეულს ნაყოფს მოიტანთ სამერმისოდ“.²

აღვნიშნაეთ იმასაც, რომ 28 აგვისტოს პიატიგორსკიდან, სადაც ისვენებდა, თბილისში ჩამოვიდა წმინდა რინოდის ობერპროკურორი კონსტანტინ პობედინოსცევი – დიმიტრისადმი ძალზე მტრულად განწყობილი პირი.³ მან ჯერ ეგზარქოსის რეზიდენციაში დაყო, შემდეგ კი ისიც და ეგზარქოსიც ერთად იყვნენ თბილისის სიონში. „საპატიო სტუმარმა“ მოინახულა სემინარია, კერძოდ, სემინარიის ყველა „სადგომი“, შეხვდა მასწავლებლობასა და შეგირდებს. სხვათა შორის, შეიარა აღექსანდრ ნეველის ეკლესიაშიც, სადაც დაკრძალული იყო რექტორი პაველე ჩუდეციკი. გარდა თბილისისა, კ. პობედინოსცევი იყო ბათუმში, სოხუმში, ქუთაისში, მარტვილში, ახალსენაკში, ნოქალაქევი, გელათში, მოწამეთაში, ფოთში, ოზურგეთში, საიდანაც კე-

1 იქვე, გვ. 43.

2 გ. „მწყემსი“, №25, 10 სექტემბერი, 1886, გვ. 1.

3 ქალიშვილი ელენე ქუთაისიდან 1886 წლის 11 ივნისს მამას ამცნობდა: „აქ სმა გაგრცელდა, – პობედინოსცევი აქეთკენ მოემგზავრებაო, – მაგრამ, ჩანს, ვერ მოხერხდა შენთვის ამ ამბის შეტყობინება, რათა ჩამოსულიყავი“. საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I. გვ. 11.

ლაე თბილისის დაბრუნდა.¹

ამდენად, თითქოს არაფერი არ მომხდარიყოს! მეორე მხრივ მაინცდამაინც არც ქართულ საზოგადოებრიობას გამოუხატავს თავისი უკმაყოფილება.

საერთოდ, ეგონათ, რომ დიმიტრი სტავროპოლში მცირე ხანს დაჰყოფდა, ასე ფიქრობდნენ დიმიტრის ახლო ნათესაეები. ნიკო ყიფიანი წერდა: „ჩვენ იმედი გექონდა (დიმიტრი) სტავროპოლში დარჩებოდა ბევრი-ბევრი ერთი ორიოდ-სამიოდე თვე, რომ შინ დაბრუნების ნება მალე მიეცემოდა. იმედს გეაძლეოდნენ, რომ არ გაგრძელდებოდა იმისი სტავროპოლში დარჩენა, როგორც არ გაგრძელდა სტავროპოლშივე ყოფნა მაგალითად ნიკო ნიკოლაძისა...“²

აღნიშნულის თაობაზე თვითონ დიმიტრი მეუღლეს – „ნიურკას“ 1886 წლის 17 დეკემბერს გამოგზავნილ წერილში ასე სწერდა: „ჩემი მანდ დაბრუნების შესახებ, – ღიზას³ მოახლის წინასწარმეტყველებას თუ არ ჩავთვლით, – არა ვიცი რა. მაგრამ გაჩუმებას არ ვაპირებ. მით უმეტეს, ამ დღეებში მნიშვნელოვანი ფაქტების მოპოვების იმედი მაქვს. თუმცა, არც ის იქნება გასაკვირი, საქმე ოდნავ რომ გაჭიანურდეს. მაგრამ სიმართლის გამარჯვებისათვის ყველაფერი უნდა ავიტანოთ, ჩემო ნიურკა“.⁴

მომდევნო წლის იანვრის ბოლოს (30-31 იანვარს) დაწერილ წერილში დიმიტრი აღნიშნავდა: „თქვენს შეკითხვაზე, – მანდ როდის ჩამოვალ, – შემიძლია ერთი ეთქვა: ეს მარტო უფალმა ღმერთმა უწყის და, შესაძლებელია, მისმა წარმომადგენელმა დედამიწაზე (ე.ი. ალექსანდრ მესამემ – გ.ყ.).

1 „მწყემსი“, 1886, №25.

2 იხ. ავტორის წერილი „დიმიტრი ყიფიანის უკანასკნელი დღენი“, გაზ. „თემი“ 1912, №95. შეგახსენებთ, რომ ნიკო ნიკოლაძე ასე იქნა დასჯილი: დახურეს მისი რედაქტორობით გამოშვებული გაზეთი „ობზორი“, თვითონ იგი კი სტავროპოლში გადაასახლეს (1880 წლის ივლისში) ექვსი თვის შემდეგ მას უფლება მისცეს დაეტოვებინა სტავროპოლი და პეტერბურგში გადასულიყო, სადაც 1886 წლამდე ცხოვრობდა. აქედან იგი 1887 წელს თბილისში დაბრუნდა.

3 ნაგულისხმევია დიმიტრის ცოლისდა – ელისაბედ ჭილაშვილი-ნაზორივისა.

4 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I. გვ. 44.

მე, რასაკვირველია, იმედი მაქვს, მაღლე ჩამოვალ, მაგრამ ძალიან მეშინია, რომ არ მეყოფა მოთმინება, სანამ წმინდა სიმართლე თავისით გაირკვევა. ბევრი უშლის ამას ხელს, ხოლო თუ ავხირდები, არსებულ ვითარებაში შეიძლება ისე მოხდეს, რომ უფრო შორსაც მიკრან თავი. ამიტომაც თავს ვიმაგრებ (ვიკავებ), სანამ შემოძლია“.¹ 10 თებერვალს კი ოჯახისადმი გამოგზავნილ წერილში ეკითხულობთ: „ხმებს ჩემს აქედან გამგზავრებაზე ჯერჯერობით არავითარი საფუძველი არა აქვს“.²

დიმიტრი გადასახლებაში (მეორეჯერ) დღიურებს წერდა 10 თებერვალს გამოგზავნილ წერილში აღნიშნულია: „ყოველ შემთხვევაში ასე ჩანს ჩემი დღიურებიდან“.³ ნინო ყიფიანი (რძალი) მოგვიანებით წერდა: „(დიმიტრის) სულიერი ტანჯვა (სტაეროპოლში გადასახლებისას – გ.ყ.) მხოლოდ მისი ევრაგული სიკვდილის შემდეგ, იმის დღიურიდან გაეიგეთ“.⁴ მაგრამ როდესაც არჩილ ჯორჯაძე დიმიტრის ბიოგრაფიას წერდა, საუბედუროდ, ეს დღიური უკვე დაკარგული იყო. ამ დანაკარგს ოდნავ თუ ანაზღაურებს დიმიტრის 1887 წლის 21 ივნისის წერილი „ნიჩურკასადმი“. დიმიტრის ჩვეულებრივი, სადაგი დღის განრიგი ასეთი ყოფილა: „სახლიდან დილის 5 საათზე გამოვდივარ, 7 საათამდე ბულვარში ვსეირნობ და შემდეგ მთელი დღე სამუშაო მაგიდას ვუზივარ, თუ, რასაკვირველია, საღმინებთან არა ვსადილობ. ხოლო მათთან კვირაში სამჯერ დავდივარ და მაინც ამას მეუბნებიან – ჩვენთან იშვიათად ჩანხართო“.⁵

რაც შეეხება დიმიტრის ჯანმრთელობას, მას რეკმატიზმი და ჰემოროი აწუხებდა. იგი (ჯანმრთელობა) ხშირად ამინდზე იყო დამოკიდებული. ექიმი გრიგოლ ელიავე კი მას ხშირად აკითხავდა სამკურნალოდ. აქ მოტანილ წერილში წერდა: „ამჟამად სავსებით ჯანმრთელად ვარ“-ო.⁶

1 დასახ. კრებული, გვ. 47.

2 იქვე, გვ. 49.

3 იქვე.

4 „თეზი“, 1911, №14.

5 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I. გვ. 59.

6 იქვე, გვ. 58-59.

თუმცა მნახველები ბლომად იყენენ, მაგრამ დიმიტრი მომწელების ნაკლებობას მაინც უწიოდა. 1887 წლის 3 აპრილს გამოგზავნილ წერილში კოტეს სწერდა: „ბოლო, 31 მარტის, წერილში დამავეიწყდა მეპასუხა შენს შეკითხვაზე, თუ ვინ მივლის. არავინ, საყვარელო, არავინ! ნახვით ბევრი მნახულობს, განსაკუთრებით ნინოჩკა, – ჩემი ნათლული, მაგრამ მოვლით არავინ მივლის და მე დღენიადაგ მარტოდმარტო ვდგავარ სამი მშვენიერი, მაგრამ უხილავი ქალის, – მოთმინების, მორჩილებისა და იმედის, – წინაშე. მაგრამ ერთხელ კინაღამ იმათაც არ დამტოვეს!“¹ როგორც წერილებიდან ჩანს, უიმედობა დიმიტრის მაინც იშვიათად შეიპყრობდა ხოლმე.

დიმიტრის სხვა ყოფითი საკითხებიც აწუხებდა. 16 აპრილს (1887 წლისა) კოტესადმი გამოგზავნილ წერილში იგი წერდა: „დათია ხახნელიძე (მეზურე – გ.ყ.) რომ არ ბრუნდება, უნდა ვიფიქროთ, აეადაა. სხვაგვარად ძნელია მისი საქციელის ახსნა,² თუმცა ეს, რასაკვირველია, ჩვენს მდგომარეობას ვერ შეაჩსებუქებს. მართალია, მებაღის ხშირი შეცვლა მეტად და მეტად არასასურველია, მაგრამ სამუშაოების გაგრძელება მაინც საჭიროა. შენებურად უნდა დატრიალდე და იოლად წაიყვანო საშინაო საქმეები.“³ მაგრამ სიმართლე ის იყო, რომ კოტე მოწოდებით ხელოვანი, სახელდობრ, მსახიობი გახლდათ და მამულის გაძღოლისათვის მას არც უნარი ჰქონდა და არც ეცალა. ასე რომ, იგი (მამული) ქალების: რძლისა და მოხუცებული მეუღლის ანაბარა რჩებოდა.

დაღუპვამდე ერთი კვირით ადრე (18 ოქტომბერს) დიმი-

¹ დასახ. კრებული, გვ. 53-54.

² ეს პირი უბრალოდ ცუდლუტი აღმოჩნდა. დიმიტრის რძლის – ნინოს თქმით, „როდესაც ის დიმიტრისთან დიდი ხნის მებაღეობის (მეზურეობის – გ.ყ.) შემდეგ სახლში წავიდა, იქ თურმე ტრაპაზობდა: „ერთ მსუქან ბეჭს მივაგენ ქართლში, იმდენი წლის განმავლობაში ვთაღე და ვთაღე, რამდენიც მინდოდა და ბოლოს, როდესაც ძვალზე დავიყვანე, დავანებე თავი და სახლში წამოვედიო“ საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I. გვ. 236.

³ იქვე, გვ. 54-55.

ტრი მეუღლეს სწერდა: „ნინუკა (რძალი – გ. ყ.) მატყობინებს, ჩვენი ევნახიდან ძალზე ცოტა ღვინო მოგკივიდაო. ძალიან ვწუხვარ! მაგრამ იოლას წავალთ როგორმე, ოღონდ ჯანმრთელად ვიყოთ.“¹ თვითონ ნინოს (რძალს) კი ასე მიმართავდა: „ძალიან ვწუხვარ, რომ ღვინო აგრე ცოტა გამოგვსვლია. კახეთშიაც უჩივიან, მაგრამ რაც მოსულა, კარგი მოსულა. ჩვენც რომ ეგ გვეთქმოდეს, მაგდენს აღარ ეინაღვლით. 10 საპალნე 100 ჩაფია, ე.ი. 4 თუნგი,² ანუ 2000 ბოთლი. ცოტათი წრუტვა შევამციროთ და ვიკმარებთ. ლევანის³ იმედით, რომ მერმის ერთი სამად და ოთხად მეტი მოგვივა. მაგრამ შენ და შენი კოტე რომ ქალაქს მიხვალთ, ვიცე-ხაზეიკობა და ხაზეინობა ვისა რჩება?“⁴

როგორ ეგუებოდა ქართული საზოგადოება დიმიტრი ყიფიანის ექსორიას სტავროპოლში? საზოგადოებას საერთოდ და მოწინავე, შეგნებულ ნაწილსაც კი თავისი, სისუსტის გამო, დიდი არაფრის გაკეთება არ შეეძლო, მით უფრო, მეფის რუსეთის დესპოტურ სახელმწიფოში. თვითონ დიმიტრის დასახული მიზნისაკენ მიმავალი ორი გზა მიაჩნდა შექმნილ ვითარებაში გამოსავლად: „მანამდისინ არ გაიხსნება და მათემათიკურად არ დამტკიცდება, რომ ერთმთავარს (მონარქს, ალექსანდრ III-ს – გ.ყ.) სიცრუის მოხსენება გაუბედეს, ვის რა ეთქმის. ამ დამტკიცებას ორი გზის მეტი არა აქვს: ერთი – საზოგადოებისაგან მიმავალი და მეორე – პირადად ჩემგან. ორივე გზით სიარული ერთსა და იმავე დროს რომ არ შეიძლება, იმიტომ ვაცლი, შენი რჩევით (მიმართავდა ელენეს – გ.ყ.), პირველს გზაზედ მოძრაობას“.⁵ დიდად სამწუხაროდ, ჯერჯერობით „საზოგადოებისაგან მიმავალი“ გზაც ოჯახსა და ნათესაებებზე გადიოდა. ამდენად,

1 იქვე, გვ. 69.

2 მცირე ოდენობის საწყაოა. წერილში ოთხის მაგიერ აღბათ უნდა იყოს ოთხასი.

3 იგულისხმება დიმიტრის ნათესავი, ქვიშხეთშივე მცხოვრები და ჩინებული მეურნე ლევან ივანეს ძე ყიფიანი.

4 იქვე, გვ. 70. წერილიდან ჩანს, რომ დიმიტრისეულ მამულში ქურდბაცაცობა კვლავაც გრძელდებოდა.

5 „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I, გვ. 56.

უფრო აქტიურობდნენ დიმიტრის ოჯახის წევრები და ნათესაეები.

ნიკო ყიფიანი მოგვითხრობს: „ზაფხულში ჩემმა დამ, ელენემ, კიდევაც გადასწყევიტა სტავროპოლში წასულა და მასთან დარჩენა, მაგრამ თვითონ მამაჩემმა მოსწერა: არაო, ნუ მოხეალ, მალე მე თვითონ მოვალ თქვენთანაო“.¹ ასეთი რამ თვითონ ჩვენ მთხრობელსაც გადაუწყევტია: „შემდგომ ამისა, კიდევ ორი თვე რომ გავიდა, მარიამობისთვეში მე მივსწერე – მოვდივარ შენთანაო. მე (იგულისხმება დიმიტრი – გ.ყ.) ვთქვი: არა! მარწმუნებენ (გუბერნატორი და სხვ.), რომ მე თვითონ მომიხდება მალე თქვენთან დაბრუნება, შენს საქმეებს ნუ მოსცდები, მოთმინება იქონიეთ კიდევ ცოტაო...“²

მისგავსი მცდელობა სხვაც ყოფილა. 1887 წლის 17 სექტემბერს ეფრო (ეფროსინე) ყიფიან-კლდიაშვილისადმი გამოგზავნილ წერილში დიმიტრი აცხადებდა: „დიდად ემადლობ სიძე-ბატონს, რომ ჩემი ნახვის სურვილს აცხადებს და არ ვჰკარგავ იმედს, რომ ველირსოთ ერთმანეთის ნახვას (ალბათ სტავროპოლი იგულისხმება – გ.ყ.)“.³ მაგრამ გაურკვეველია თუ ვინ იგულისხმება ამ „სიძე-ბატონში“, რადგან ეფროს მეუღლე ამ დროს უკვე აღარ იყო ცოცხალი (გარდაიცვალა 1879 წელს),⁴ ამდენად, ვილაც სხვაზეა (იქნებ ანტონ ლორთქიფანიძეზე?) ლაპარაკი. მაგრამ, სამწუხაროდ, ფაქტია, რომ არც ეს განზრახვა აღსრულებულა.

ოჯახისადმი გამოგზავნილ წერილში (1887 წლის 18 ივლისს) ეკითხულობთ: „ნიკიფორაკისთან (სტავროპოლის გუბერნიის გუბერნატორი – გ.ყ.) შეხედრას რაც შეეხება, მე მართლაც არ შემიტყობინებია შენთვის (იგულისხმება მეუღლე – გ.ყ.) ყველა წერილმანი და, კაცმა რომ თქვას, რაიმე განსაკუთრებული არც არაფერი ყოფილა – საღამოს

1 იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანის უკანასკნელი დღენი“, „თემი“, 1912, №95.

2 იქვე.

3 იხ. „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I, გვ. 65.

4 იქვე, გვ. 60.

9 საათისათვის შემოიარა ჩემთან (თითქმის გვერდიგვერდ ვცხოვრობთ, ერთ ქუჩაზე). 12 საათამდე ვისხედით ორნი და დროს ვკლავდით. ისე, სასიამოვნო კაცია, დიდი თანაგრძნობით მეპყრობა და მიირღება ყველაფერს, რისი საშუალებაც აქვს. მისი წინამორბედიც (კარლ ზისერმანი - გჟ) ასე მიირღებოდა, მაგრამ ამათ რა შეუძლიათ? სრულიად არაფერი! ამასლა თუ ჰკითხავენ: - როგორ იქცევაო? ესენიც უპასუხებენ: - არა უშავს-რა, კეთილ ზნეს ამჟღავნებსო. სულ ესღაა“!

ოჯახისადმი (კერძოდ ელენესადმი), 25 იელისს გამოგზავნილ წერილში დიმიტრი იწერებოდა: „ჩემთან წამოსვლას თუ ფიქრობთ კიდევ, ამ ზაფხულს არ უნდა გადააცილოთ, თორემ ზამთარში კავკასიაზედ გადასვლა-გადმოსვლა ძალიან საფიქრებელია“.²

14 იელისს ნინო ყიფიანმა (დიმიტრის მეუღლემ) წერილი მისწერა კავკასიის მთავარმართებლის თანაშემწეს სერგეი შერემეტიევს. მასში აღწერილია დიმიტრისა და საერთოდ ოჯახის მძიმე, მათ შორის, მატერიალური მდგომარეობა და გამოთქმულია თხოვნა, თუ როგორ უნდა ეთხოვოს ხელმწიფე-იმპერატორს მეუღლის დაბრუნება.³ 25 იელისს ელენე ყიფიანი-ლორთქიფანიძისა კოტეს ატყობინებდა: „ყველაფერი, რასაც პაპაშაზე მწერ, ცხადია, ჯერჯერობით მას არ უნდა შევატყობინოთ. ენახოთ, შერემეტიევი რას მოგეწერს, შემატყობინე... ჯერჯერობით არც ისაა საჭირო, რომ თვითონ დონდუკოვს მივმართოთ, მოვლიან მალე და ენახოთ - დიდი ხნით თუ ცოტა ხნით. იქნებ სხვას ნიშნავენ ვისმე. საკუთრათ (!) იმას ჯერ ნუ ვსთხოვთ, უფრო არ წაგვიხდინოს საქმე. ისევე დედას მივაწერინოთ ხელმწიფის ცოლთან.⁴ ეს ემჯობინება. მოვიცადოთ, რას

1 დასახელებული კრებული, გვ. 61.

2 იქვე, გვ. 63.

3 იქვე, გვ. 57-58.

4 იმპერატორ ალექსანდრ III-ის ცოლი გახლდათ დანიის მეფის ასული, რომელმაც ჯვრისწერის შემდეგ მარია ფიოდორის ასულის სახელი მიიღო.

იტყვის შერემეტიევი, მაშინვე შეგვატყობინე:“¹ დიმიტრის სანათესაოსათვის ფრიად სასურველი ეს წერილი სერგეი შერემეტიევისაგან (ნინო ყიფიანისადმი) გამოიგზავნა 11 ივლისს: „მოუხედავად იმისა, რომ დიდად თანაგიგრძნობთ, არ გირჩევთ ახლა შუამდგომლობის აღძვრას თქვენი ქმრის სტავროპოლიდან დაბრუნების თაობაზე, რადგან მგონია, რომ ამ შუამდგომლობას არ შეიწყნარებენ. ყოველ შემთხვევაში, თქვენი ქმრის პატიების შესახებ თხოვნა პირდაპირ მთავარმართებელს, თ-დ დონდუკოვს რომ მიართვათ, ყველას ემჯობინება“.²

15 ივლისს მეუღლისადმი გამოგზავნილ წერილში დიმიტრი დიდი ღირსების გრძნობით, სიამაყით აღნიშნავდა: „უკიდურეს შემთხვევაში, იმის იმედი მაინც მაქვს, რომ შეწყალებაზე არსად, არასოდეს, არავითარი ლაპარაკი არ იქნება, რამდენადაც შეწყალებას, – გარდა ღვთისადმი ღოცვა-ვედრებისა, – მხოლოდ დამნაშავეები ითხოვენ“.³ 18 ივლისს კი იგი ასევე მტკიცედ აცხადებდა: „მე თვითონ უნდა ავხადო სიმართლეს ფარდა, მე თვითონ უნდა ვთქვა სიმართლე, რაც არ უნდა მწარე იყოს იგი! ჩემს გარდა ეს არავის ძალუქს“.⁴

ნიკო ყიფიანის მიხედვით, 1887 წლის ბოლოს, მარიამობის შემდეგ – ე.ი. აგვისტოს ბოლოსა, თუ სექტემბრის დასაწყისში, დიმიტრის მეუღლესა და ქალიშვილს უსარგებლოთ დიდი მთავრის – მიხაილ ნიკოლოზის ძის ბორჯომში დასასვენებლად ჩამოსვლით და მისულან მასთან დიმიტრის დაბრუნებაში დახმარების სათხოვნელად. „დიდმა მთავრინამ კიდევაც იტირა, რომ უყურა ამ ორი უბედური ქალის ტირილს და დიდმა მთავარმა ასე უთხრა: „გპირდებით, რომ მალე დაგიბრუნდებათ თქვენი ძვირფასი მოხუციო (votre cher vieillard)“.⁵ ამ ვიზიტის შემდგომ პრინცესა სალომე დადანი-მიურატიც ასულა ბორჯომში იმავე თხოვნით. მიხაილ

1 საშვილიშვილო მოკავშირე. – დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 60.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 61.

4 იქვე, გვ. 61-62.

5 როგორც ვხედავთ, საუბარი შემდგარა ფრანგულ ენაზე.

ნიკოლოზის ძე დაჰპირებია, მაგ საქმეს შეეცადებო (On soignera cette affaire).¹

აქ მოყოლილ ამბავს უფრო გადასხვაფერებულად მოგვითხრობს გიორგი ტატიშვილი. მისი აზრით, ფაქტის მაპროვოცირებელი თვითონ დიმიტრი ყოფილა. 1887 წლის აპრილსა თუ მაისში დიმიტრის წერილი გამოუგზავნია მეუღლისათვის, სადაც თურმე წერდა: „თავს მე კარგად ვგრძნობ, ზამთარიც კარგად გაეატარე და გუნებაზედაც კარგად ვარ, ჩემი ჯანური ნუ გექნებათ, რადგან აქ ბევრი პატივისმცემელი და მეგობარი მყავს. ხოლო როგორც გაუიგებ, მალე ბორჯომში მოვა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე, რომელთანაც შენ და ლოკუნა (ელენე) ახვალთ, ჩემს მაგიერ გადასცემთ თხოვნას, მომიხერხოს ხელმწიფესთან აუდიენცია და არასგზით არავითარი თხოვნა პატიებაზე! თუ ეს აუდიენცია დიდმა მთავარმა ხელმწიფესთან მომიხერხა, ჩემი დაწერილებითი მოხსენების შემდეგ, რაც უნდა რუსიფიკატორი იყვეს, ის მე გამათავისუფლებს და დიდ გამოძიებასაც დანიშნავს.“² მაგრამ ჩვენამდე მოღწეულ დიმიტრის ბარათებში (სულ ოცია) ამის მსგავსი წერილი არ მოიპოვება. მაგრამ, შესაძლებელია, ასეთი შინაარსის წერილი დიმიტრის მოეწეროს, თუმცა მთხრობელის დამატებებით (მაგალითად, ფრაზას „რაც უნდა რუსიფიკატორი იყვეს“ დიმიტრი ალექსანდრ III-ზე არავითარ შემთხვევაში არ დაწერდა). თუმცა, უფრო საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის უკვე ცნობილი წერილი იყოს ნაგულისხმევი.

1 საშვილიშვილო მოკავშირე, — დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 44. სხვათა შორის, ა. ღონღუოფ-გორსაკოვი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ დ. ტოლსტოის 1886 წლის 25 ივნისს სწერდა, რომ „აგრძელებდა რა, სადაც კი შესაძლებლობა მიეცემოდა თავი გამოეჩინა ვიწრონაციონალურ პატრიოტად და ინიღბებოდა რა მთავრობისადმი ერთგულების გარეგნული გამოხატულებით, მისი მიზნები ეკრიტიკებინა, ბ. ყიფიანს არაერთხელ გამოუწვევია (наблежал) უკმაყოფილება დიდი მთავრისაგან, ყოფილი მეფისნაცვლისაგან“. შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობაზე, გვ. 436. აქედან ჩანს, რომ დიმიტრის მიმართ ყოფილი მეფისნაცვალი მთლად მეგობრულად არ ყოფილა განწყობილი.

2 საშვილიშვილო მოკავშირე — დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 189-90.

ჩვენი მოხრობელის მიხედვითაც, მიხეილ ნიკოლოზის ძე ბორჯომში იენისის („თიბათვის“) პირველ რიცხვებში ჩამოსულა და იგი ნინოსა და ელენეს მოუნახულებიათ, გადაუციათ დიმიტრის თხოვნა, რაზედაც დიდ მთავარს ასე უპასუხია: „მისწერეთ დიმიტრი ივანისს, თავისებურად მხნედ და ყოჩაღად იყვეს. მალე დაებრუნდები პეტერბურღს და ეეცდები შეეუსრულო თხოვნა; მანამ ეცადოს, თავისებური საქმიანი თხოვნა დაამზადოს“-ო.¹

რასაკვირველია, ნინოს და ელენეს ასეთი პასუხი ძალზე გახარებით და ამის შესახებ ქვიშხეთში დაბრუნებისთანავე მიუწერიათ დიმიტრისათვის: „ამის შემდეგ მალე დიმიტრის პასუხიც მიიღეს წერილის მიღების შესახებ, რომელშიც მადლობას უხდოდა ყველას და სთხოვდა, შეეგროვებინათ დასახელებული პირებისაგან და დაწესებულებებში ზოგიერთი საბუთი, რაც მალე უნდა გაეგზავნათ მასთან სტაეროპოლში. ყველაფერი მალე შეუსრულებს და გადაუგზავნეს სტაეროპოლში“.²

ნიკო ყიფიანის აზრით, დიდი მთავარი თურმე შეეცადა კიდევ: ენკენისთვეში (სექტემბერში) თბილისში შეკითხვა მოვიდა პეტერბურგიდან, თუ ჩასთვლიდა შესაძლებლად ადგილობრივი ხელისუფლება დიმიტრი ყიფიანის შინ დაბრუნებას.³

გიორგი ტატიშვილის მიხედვითაც, თითქოს მიხაილ ნიკოლოზის ძე, როგორც კი პეტერბურგში დაბრუნებულა, შეუსრულებია დიმიტრის თხოვნა, რაც ა. დონდუკოვ-კორსაკოვსაც შეუტყვია. ამის შემდგომ თბილისში ხმა გაერცვლებულა, რომ ხელმწიფე-იმპერატორს დიმიტრი გაუთავისუფლებია და აუდიენციაც კი დაუნიშნავსო.⁴

1887 წლის სექტემბრის დასაწყისში ნინო ყიფიანმა (დიმიტრის მეუღლემ) დეპეშა (ყრანგულ ენაზე) გაუგზავნა ალექსანდრ მესამეს. წერილს თარიღი არ უზის, მაგრამ მასზე შინაგან საქმეთა მინისტრ ვიანესლავ პლევეს ხელით

1 იქვე, გვ. 190.

2 იქვე.

3 გაზეთი „თემი“, გვ. 95.

4 საშვილიშვილო მოკავშირე-დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 190.

აღნიშნულია (8 სექტემბერის თარიღით): „მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ხელით წერია: „განსახილველად გადაეცეს თ-დ დონდუკოვ-კორსაკოვს“. ასე რომ, საფიქრებელია, დეპეშა პეტერბურგში გაიგზავნა 8 სექტემბრამდე, ყოველ შემთხვევაში, რამდენიმე დღით ადრე მაინც. ჩანს, მოხუცი, გაუბედურებული ქალის ვედრება იმპერატორმა არაღ ნააგდო და „თხოვნა“ გადაეცა სწორედ იმ ადრესატს, რომელსაც ურჩევდა ს. შერემეტიევი.

ჩვენთვის უცნობია, კქონდა თუ არა საერთოდ საუბარი დიდ მთავარს თავის ძმისშვილთან – იმპერატორ ალექსანდრ III-სთან. მაგრამ ბორჯომში ყოფნისას მას ა. დონდუკოვ-კორსაკოვის წინაშე მართლაც დაუყენებია დიმიტრის სასჯელისაგან გათავისუფლების საკითხი. ამის თაობაზე უკანასკნელი რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს დ. ტოლსტოის 13 ნოემბერს (1887 წლისა) სწერდა: „ყიფიანის სიკვდილამდე დაახლოებით ხუთი კვირით ადრე (ე.ი. 16-17 სექტემბრის ფარგლებში – გ.ყ.) ბორჯომში, პირადი შეხვედრისას, მისმა უდიდებულესობამ, დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, დაბეჯითებით მთხოვა, აღმედრა ჩემი სახელით შუამდგომლობა, რათა ყიფიანი ხანდაზმულობისა და ავადმყოფობის გამო გაეთავისუფლებინათ სასჯელისაგან“; „მაგრამო, განაგრძობდა კავკასიის მთავარმართებელი, – მაშინ ამ მიმართულებით გადადგმული ნებისმიერი ნაბიჯი არადროულად და უხერხულად მივიჩნიე. ამიტომ უარი ეთქვი დიდი მთავრის სურვილის შესრულებაზე და მიზეზიც პირდაპირ მოვახსენე მის უდიდებულესობასო“.¹

თვითონ დიმიტრი მეუღლეს სწერდა (18 ოქტომბერს): „ამ თვის 10 რიცხვის წერილში მწერ, რომ მოუთმენლად ელი მეზობლისაგან² პასუხს, მაგრამ მანდედან (ბორჯომიდან – გ. ყ.) მეზობელს არც შეეძლო პასუხის გაცემა. მას თავის სახლშიდა (პეტერბურგში – გ.ყ.) თუ შეუძლია რაიმე ილონოს, – თუ მოინდომებს, რასაკვირველია, – და იქიდანვე გეაცნობოს შედეგი“.³

1 საშვილიშვილო მოკავშირე-დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 131.

2 იგულისხმება დიდი მთავარი.

3 იქვე, გვ. 69.

ეტყობა, დიდი მთავრის ოჯახმა 1887 წლის სექტემბერი და ოქტომბრის დასაწყისიც ბორჯომში გაატარა. 10 ოქტომბერს რომანოვები თბილისში რკინიგზით ჩამოსულან, ვაგზლიდან კი ეტლით გამგზავრებულან მთავარმართებელთან, სასახლეში. ნაშუადღევს, ოთხ საათზე, კი განსაკუთრებული მატარებლით თბილისიდან გაემგზავრნენ.¹ ასე რომ, აქამდე მიხაილ ნიკოლოზის ძის მიერ იმპერატორის ნახვა და მასთან დიმიტრიზე რაიმე შუამდგომლობის აღძვრა გამორიცხულია. დიდად საეჭვოა, რომ ამას ადგილი ჰქონოდა მომდევნო დღეებში მისი პეტერბურგში ყოფნისას, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ დიდი მთავრის ხასიათს (როგორც უკვე დავინახეთ, ამის დიმიტრიც ხვდებოდა).

1887 წლის 30 სექტემბერს ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადილე ნიკოლაი შებეკოს სპეციალური (კონფიდენციალური) წერილით მიმართავდა. წერილში, რასაკვირველია, დიმიტრის ხასიათი, მოღვაწეობა და საქმეები უაღრესად მრუმე ფერებით არის დახატული. აქედან გამომდინარე, იგი დაასკენიდა: „ეთვალისწინებ რა ბ-ნი ყიფიანის წარსულ საქმიანობას და ხანდაზმულობას, ვერაფრით დავიჯერებ, რომ გადატანილი სასჯელის შემდეგ შესაძლებელი იქნება მისი გამოსწორება. თუ იგი დაიბრუნებს წინანდელ საზოგადოებრივ მდგომარეობას, დარწმუნებული ვარ, უკვე პოლიტიკური დევნილის როლში მოგვევლინება და ნაციონალური იდეისათვის დევნილის, წამებულის შარავანდსაც დაიდგამს. ამიტომ, ჩემი აზრით, აუცილებელია, ბ-ნი ყიფიანს უარი ეთქვას უპირობო და დაუყოვნებლივ პატიებაზე“.² მთავარმართებელი განაგრძობდა: „ბ-ნი ყიფიანის ყოვლად უქვეშევრდომილეს დეკემბრედ მე ისედაც განზრახული მქონდა, მესარგებლა კავკასიაში მისი უდიდებულესობის მოსალოდნელი ჩამობრძანებით და მეთხოვა მისგან, შეემსუბუქებინა ხვედრი გადასახლებულისათვის“ და უცნაურად, ორაზროვნად დასძინდა: „მაგრამ ახლა უკვე აღარ ვიცი, რამდენად სა-

1 იხ. ჟ. „მწყემსი“, 1887, №22.

2 დასახ. კრებული, გვ. 68-69.

სიამოვნო იქნება მისი უდიდებულესობისათვის, ამ მხარეში ჩამოვრძნება ბ-ნი ყიფიანის ხეელის შემსუბუქებას დაუკავშიროს“.¹

ა. დონდუკოვ-კორსაკოვის მიერ დიმიტრიზე გამოტანილი ვერდიქტი ასეთი გახლდათ: „ამგვარ ვითარებაში ბ-ნი ყიფიანის დაბრუნება ტფილისის გუბერნიაში² შესაძლებლად მესახება, უკიდურეს შემთხვევაში, არა უადრეს მომავალი წლისა, ისიც იმ აუცილებელი პირობით, რომ ყვებმოუცვლელად იცხოვრებს საკუთარ ადგილ-მამულში, იქნება პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ და ჩამოერთმევა უფლება, მიიღოს მონაწილეობა ნებისმიერ არჩევნებში და არჩეულ იქნეს ნებისმიერ საზოგადოებრივ თანამდებობაზე“.³

დასასრულ, ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი ნ. შებეკოს მიმართაოდა: „მაქვს პატივი, უმორჩილესად ვთხოვო თქვენს ბრწყინვალეობას, მოახსენოს ყოველივე ზემოთქმული ხელმწიფე-იმპერატორს“.⁴ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს თხოვნა უთუოდ შესრულებული იქნებოდა. ცხადია, რუსეთის რეაქციის იმჟამინდელი ბურჟი ალექსანდრ მესამე არც ამჯერად მიიტანდა გულთან ახლოს დიმიტრის ბედ-იღბალს.

6 ოქტომბერს დიმიტრი წერილს სწერდა თავის უმცროს ვაჟს, კოტეს, რომელშიც ატყობინებდა, რომ მას ელენესათვის გადასაცემად უგზავნის ორ სამედიცინო მოწმობას (ასლებს); რომ დედნები პირადად გადაუცია სტავროპოლის გუბერნატორ ნიკიფორაკისათვის 22 აგვისტოს. უკანასკნელი დაჰპირებია, რომ მათ გადასცემდა მთავარმართებელს პირადი შეხვედრისას. მაგრამ როდის მოხდებოდა ეს, „ალაჰმა უწყის“.⁵

რაკი დიმიტრიმ ამქვეყნად ადამიანთა სამართალი, მათ შორის თვითმპყრობელობისა, ვერ პოვა, თუმცა, როგორც უკვე მიუთითებდით, დიმიტრის აზრით „ერთ-ერთი ღვთაე-

1 იქვე, გვ.69.

2 Nota bene: ქუთაისის გუბერნიაში დიმიტრის დაბრუნება, მით უფრო, გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლის თანამდებობაზე, იმთავითვე გამორიცხული იყო!

3 იქვე.

4 იქვე.

5 შ. ჩხეტია, მასალები— გვ. 491

ბრიყი თვისება თვითმპყრობელობისა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი კანონზედ მაღლა დგას და ამიტომ შეუძლიან ხელმწიფური მოწყალება გაიღოს, რაიც კანონში არ არის აღნიშნული¹; მან მთელი სასოება ღვთაებრივ სამართალს მიაპყრო. 18 ოქტომბერს იგი ქალიშვილ ელენეს სწერდა: „პასუხს რომ ელით და არა მოგსვლიათ რა,² აბა ენახოთ, იწერები, ეგებ ღმერთმა მოგეხედოსო. ამ იმედის მოკლება სასოწარკვეთილება იქნება და ჩვენ ამას როგორ უნდა მივეცეთ, როდესაც მისი სამართალი თვალით სახილველია? ხუთი იყო გამოტყენებული მტერი შენი პაპაშასი³ და აბა სად არიან ახლა? როგორ არიან? ორნიღა არიან⁴ თავის ადგილას, მაგრამ ამათგან ერთი დღეს თუ ხეალ გეანებებს თავსა.⁵ „ეკეთუ ღმერთი ჩვენ თანა არს, ვისი შეგვეშინა(!)?“⁶

მაგრამ დიმიტრის საქმე რუსეთის ხელისუფლებამ, როგორც ცენტრალურმა, ისე ადგილობრივმა, კავკასიისამ, მაღლე „გადაწყვიტა“; არ დალოდებიან არც 1888 წლის დადგომას და არც ამ წლის სექტემბერში იმპერატორ ალექსანდრ მესამის ჩამოსვლას საქართველოში. 25 ოქტომბერს ღამით დიმიტრი ვერაგულად მოკლეს.

თუ როგორ მხნედ გრძნობდა თავს სიცოცხლის უკანასკნელ ხანს მოხუცი დიმიტრი, ამის შესახებ გვაქვს სათანადო ინფორმაცია. „ივერია“ 1887 წლის 31 ოქტომბრის ნომერში (№227) მკითხველს ამცნობდა: „ამ წინაზედ სტავროპოლიდამ ერთი ნაცნობთაგანი დიმიტრი ივანეს ძის ყიფიანისა იწერებოდა, რომ პატივცემული მოხუცი ჯერ ისევ საესეა ენერგიით და სულის სიმტკიცით. ბოლო დროს ჩივის მხოლოდ – გული როგორღაც კარგს არას მეუბნება და მეშინიან ისე არ მოვეკდე, რომ სამშობლო (მშობლიური – გ. ყ.) მიწა ვერ ენახოვო“.

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 34.

2 ალბათ, იგულისხმება პასუხები იმპერატორისა და დიდი მთავრისაგან.

3 ასე მოიხსენიებდნენ შვილები და შვილიშვილები დიმიტრის.

4 ე. ი. ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი და კ. იანოვსკი.

5 ჩანს, იგულისხმება კ. იანოვსკი.

6 იქვე, გვ. 70.

8 ნოემბერს კი „ივერია (234) იტყობინებდა: „სტავროპოლი-
იდამა გვწერენ ნაცნობნი დიმიტრი ყიფიანისა, რომ მოკუ-
ლის წინა დღეებში დაუვიწყარი მოხუცი ძალიან მხსედ
გრძნობდა თავსაო.

„ქართველი კაცი ვარ, შეილებო, ქართველიო, – ამბობდა
თურმე დიმიტრი, – მე დღესა და თუ ხვალ მაინც უნდა
მოვედე, მოხუცებული ვარ, არა მიშავს-რა, ოღონდ კი ჩემს
საყვარელს სამშობლოს გამოადგეს ჩემი სიკედილი თუ სი-
ცოცხლე“.

ჩვენს ხელთ არის საქმესთან უფრო უშუალოდ დაკავ-
შირებული დოკუმენტი: 24 ოქტომბერს, დილით, დიმიტრი
ესაუბრა სტავროპოლელ თადარიგის სამხედრო ექიმ პაველ
სკლოტოვსკის. როგორც უკანასკნელი პყვებოდა, დიმიტრი
„ჯანსაღად და მხიარულად დამხედა“-ო.¹

მაგრამ, საუბედუროდ, ეს დღე – 1887 წლის 24 ოქტომ-
ბერი დიმიტრი ყიფიანისთვის უკანასკნელი აღმოჩნდა!

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 172.

მეცხრაშობა თავი

როგორ და რატომ მოკლეს დიმიტრი ყიფიანი?

„მართლა რომ იწინასწარმეტყველა (დიმიტრიმ) თავის თავზე: იქ, სტავროპოლში, პატიმრობის დროს მოჰკლეს... და, გინ? სად? ... სრულიად საჭირო არ არის ამაზე ვიფიქროთ მაშინ, როდესაც ვიცით, თუ რისთვისაა“... ამას მოჰყავდა უკეთ გამოიკვლევს“.

აპაპი.

„ქვეყნისა, სამშობლოსათვის
მხოლოდ რწმუნული კედებისა.
ღვაწლი იმისა მხოლოდა
მოძმეთა გულთა ჰხვედრისა,
ვინაც თავს სწირავს მოძმეთა,
სანთელივითა ღნებისა.
მხოლოდ ამკვართა სახელი
საღვთის სსოვნაში რჩებისა“.

მამა-ფშაველა.

რასაკვირველია, დიმიტრის ტრაგიკულმა აღსასრულმა გაოგნების, თავზარდაცემის გრძნობის გარდა, ქართულ საზოგადოებაში უდიდესი ცნობისმოყვარეობაც აღძრა: „ყველას ტუჩებზე (პირზე – გ.ყ.) ეკერა შემდეგი საკითხავი (კითხვა – გ.ყ.): რადა, რისთვისა?“¹; „გინდა ღუქანში, გინდა ოჯახში, გინდა ქუჩაზე(!), გინდა მოედანზე, სულ ყველა ამას გაიძახის, რომ ნეტავ რა იყო მიზეზი დ. ყიფიანის აგრე უეცრივ სიკვდილისაო“². თავადი მერაბ ლორთქიფანიძე მკვლელობის მიზეზს იმდროინდელი ქართული საზოგადოების ცოდვილობას მიაწერდა: „ჩვენ კიდევ იმას ესტირით და ვგლ-

1 „ივერია“, 7 ნოემბერი, №233.

2 „ივერია“, 6 ნოემბერი, №232.

ოვობთ, რომ შეიძლება ჩვენი უბედურების მიზეზით მოხდა ეს ტანჯული მისი სიკვდილი, მაგრამ ჩვენ არ უნდა ვიყოთ ამაში დამნაშავე, რადგან ამგვარი შემთხვევები ჩვენთვის მოუფიქრებელი (უნებლიე – გ.ყ.) იყო“¹.

1912 წელსაც კი, დიდი ქართველის დაღუპვის 25 წლისთავთან დაკავშირებით, სოციალისტ-ფედერალისტთა ორგანო „სახალხო გაზეთი“ აღნიშნავდა: „დღესაც ღრმა საიდუმლოებითაა მოცული ამ მდიდარ (სულიერების აზრით – გ.ყ.) პიროვნების მკვლელობა. ვინ მოჰკლა, რად მოჰკლეს, ვის დასჭირდა მისი სიცოცხლე? – ეს საკითხები დღესაც შავი აჩრდილივით აღმართულა ქართველ საზოგადოების წინ“².

საზარელი მკვლელობის გამოძიებას 25 ოქტომბრიდანვე შეუდგნენ. როგორც „ივერია“ იუწყებოდა, გამოძიება ბ-ნს ტარსაიძეს მიანდეს³. სწორედ მისი თაოსნობით მომხდარა განსვენებულის სხეულის ბალზამირება. 11 ნოემბერს ექიმი ი. ბლაჟევიჩი კოტე ყიფიანს სწერდა: „თქვენი რწმუნებულის, სასამართლოს საქმეთა გამოძიებლის, ბ-ნ ტარსაიძის მეშვეობით მიწვეული ვიყავი თქვენი განსვენებული მამის ცხედრის ბალზამირებისათვის“-ო⁴.

მკვლელობის დღესვე სტავროპოლის ვიცე-გუბერნატორი გუბერნატორ ნიკოლაი ნიკიფორაკის ასე უპატაკბდა: „ღამით თავის ბინაში მოკლეს ყიფიანი გაძარცვის მიზნით“. თავის მხრივ, მეორე დღეს გუბერნატორი ამასვე ამცნობდა კავკასიის მთავარმართებელს. გამოდის, რომ ადგილობრივმა დიდმოხელეებმა უკვე იმთავითვე, a priori, ყოველგვარი გამოძიების გარეშე, იცოდნენ დიმიტრის მკვლელობის მოტივი! „ივერია“ 27 ოქტომბერს (№223) იუწყებოდა: „გამოძიებით ჩნდება, რომ ყიფიანის გაძარცვა სდომებიან და ამ განს-

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 111.

2 დ. ყიფიანი, დასახ. გაზეთი, 1912, 23 ოქტომბერი, №730.

3 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 111.

4 ეს პირი, ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე (1855-1917) – სტავროპოლში სასამართლო გამოძიებელი გახლდათ 1891 წელსაც, შემდეგ, 1897 წლიდან მოყოლებული თბილისის საოლქო სასამართლოს პროკურორის ამხანაგია. საშვილიშვილი მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 129.

რახეით მოუკლავთ“¹. ცხადია, სხვა ამბავია, რომ გაზეთს, ალბათ, არა სჯეროდა ამისა. ეს დაეჭვება ჩანს 31 ოქტომბერს დაბეჭდილ პუბლიკაციაში „წერილი სტაეროპოლიდამ“²: „იგი სახლი, რომელშიც იყო სადგური (ბინა) ცხონებულია, მეოთხეა აქაურის გუბერნატორის სახლიდგან, თავქუჩაზეა (პროსპექტზე) და პატარა ციხესა ჰგავს. ამ სახლს ეზოს კედელი მაგარი და განიერი აქვს და მცველი უყენია. ეზოში შესვლა ღამით შეუძლებელია. ამ სახლში სადგურები (ბინები) სხვაც ბევრია და ყველაში მაღალისა, მაძღარისა და შეძლებულის საზოგადოების ხალხი დგას. ამ სახლშივე ქუჩის პირას დიდი აფთიაქია მოთავსებული“; „ამბობენ აქ, ამისთანა ადგილას ჯერ არ მომხდარაო გაძარცვისათვის კაცის კვლაო. ჩვენ ვიცით, რომ ერთს მასწავლებელს, რომელიც მეორე სართულში(!) ცხოვრობდა, სამოვრის და იარაღის მეტი ყველაფერი მოჰპარეს ქურდებმა, მაგრამ არავისათვის ხელი არ უხლიათ“.

1 ნოემბერს (№228) „ახალი ამბავის“ რუბრიკაში „ივერია“ იტყობინებოდა: „იმ დილით, როცა ეს უბედურება მომხდარა, განსვენებულ დიმიტრის ათ თუმნიანი ბილეთი მიუცია მოსამსახურისათვის დასახურდავებლად³ – გუმანი მოუტანიათ ამ მოსამსახურეზედ, სახლის პატრონზედ და „ქუჩერზედ“, რომელნიც უკვე დაჭერილნი არიან“.

3 ნოემბერს „ივერია“ (№229) სტაეროპოლის გაზეთ „Северный Кавказ“-ზე დაყრდნობით წერდა: „როგორც ზოგიერთ ნიშნებიდგან სჩანს, დეიფიანი მოუკლავთ იმ განზრახვით, რომ ფულები წაეღოთ. მკვლელს ალბათ ეგონა, რომ განსვენებულს დიდძალი ფული ჰქონდა. მოკელის(!) შემდეგ

1 საშვილიშვილი მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 129.

2 სინამდვილეში დახურდავება ფულისა, რომელსაც ოჯახი კუთვნილი პენსიიდან უზრუნველყოფდა, სხვაგვარ ვითარებაში მოხდა. დიმიტრის სტაეროპოლელი ნაცნობი, გადამდგარი კაპიტანი ფიოდორ სალმინი სასამართლო პროცესზე, როგორც მოწმე, პყვებოდა, რომ მასთან ყოფნისას, მკვლელობამდე ორი დღით ადრე, დიმიტრის მისთვის ასმანეთიანი მიუცია. სალმინს იგი ხაზინაში დაუხურდავებია (ერთ ოცდახუთიან, ხუთ ხუთიან, ათ სამმანეთიანად, ოცი კი მანეთიანებად). „ივერია“ 1889, №175. ჩანს, ამ თანხას ემატებოდა დიმიტრის დაგროვილი 24 მანეთი,

უძებნიათ მხოლოდ ფული: გაუჭრიათ ხელის საკეოიაჟი, მაგრამ წაღებით კი ყოველისფერი, რაც იმ საკეოიაჟში იყო, არ წაუღიათ. ტანთსაცმელისა და საცვლისათვის ხელი არ უხლიათ; წაუღიათ მხოლოდ საათი ძეწკეითურთ და პორტმანი“. აქ კელაჲ ეჭვია გამოთქმული: „ეს მკელელობა მით უფრო უცნაურია, რომ იმ სახლში, რომელშიაც იდგა განსვენებული („ულუხანოვის სახლი (თუ სახლები), სადაც ბროხნიცკის აფთიაქია“), უცხო კაცი აღვილად ვერ შეუიღოდა, რადგან ალაყაფის კარები იკეტება საღამოს ცხრა საათიდან“¹.

6 ნოემბერს გამოსული „ივერია“(№232) წერდა: „სტაჲროპოლიდამ მოსულეებმა გეიამბეს, რომ შინაგანი (შიგნეულობა) განსვენებულის დიმიტრისა გაჰგზავნეს პეტერბურგში, რათა მცოდნე ექიმებმა განიხილონ და თავიანთი აზრი წარმოსთქვან. თურმე სტაჲროპოლის ექიმებს ეჭვი აუღიათ, რომ დიმიტრი ყიფიანისათვის რაღაც შხამი მიუციათ, ჰფიქრობენ, დასაძინებლადო და როცა დაუძინებიათ, მერე მოუკლავთო. მით უმეტეს, საფუძელიანია ეს ეჭვი, რომ თურმე უკანასკნელ დროს ძილი თითქმის სრულებით არ ჰქონდა დიმიტრისა“. დიდი დაეჭვებას აღძრავდა სტაჲროპოლელი ჟურნალისტის აღექსანდრ სურინის კორესპონდენცია, გაგზავნილი გაზეთ „НОВОЕ ОБОЗРЕНИЕ“-ისათვის, ამიტომ ღირს მისი მთლიანად მოტანა: „დიმ. ყიფიანის ტრაგიკულმა ისტორიამ სტაჲროპოლის მცხოვრებლებზე მეტად მძიმე, დამადონებელი შთაბეჭდილება მოახდინა. როგორც კი ხმა გაერცელდა ქალაქში ამ სამწუხარო ამბების შესახებ, ყველა აღელდა, ყველამ დაიწყო საუბარი ამის შესახებ, და დღემდე ყველგან ჯერ კიდევ ამაზე ლაპარაკობენ. ეგონებ, მთელი ქალაქი მივიდა შემთხვევის ადგილას. მთელი ჯგუფები დილა ადრიანად დაწყებული შუადღემდე დღევანდლამდე (დღემდე) ბინაში და მის ახლოს, სადაც ეს გამოუცნობი (загадочное) ბოროტმოქმედება მოხდა. ბინა, სადაც ცხოვრობდა განსვენებული და სადაც მოხდა ეს მხეცური მკელელობა, ნაკლებად

¹ არ ჩანს ეჭვი სტაჲროპოლის გაზეთიდან მოდიოდა, თუ „ივერია“-იდან“.

იწვევდა შიშს პირადი საფრთხის შესახებ. განსვენებული ცხოვრობდა ქალაქის ცენტრში, გუბერნატორის სახლის ახლო, და იმავე ეზოში, სადაც მოთავსებულია აფთიაქი, სადაც ბლომად ცხოვრობდნენ მოხელენი, მცოვრებნი და მოსამსახურენი. გარდა ამისა პატარა შესავალი და ჭიშკარი ამ ეზოში საღამოს 10 საათიდან ყოველთვის იკეტებოდა, და ვისაც გასელა და შემოსელა უნდოდა, უნდა გაეელო საპარადო შემოსასვლელი, სადაც კარებს ყოველთვის დარაჯობდა მეუბოვე. სტავროპოლში ყოფნის პერიოდში, განსვენებულს ძლიერ უმნიშვნელო ფულის რესურსები ჰქონდა... ასე რომ, ამ მხრივაც იგი სავსებით უზრუნველყოფილი¹ იყო: მის ირგვლივ მყოფ პირებს უნდა სცოდნოდათ, რომ მას არა აქვს ფულის რაიმე მნიშვნელოვანი თანხა, რომლისათვისაც შესაძლებელი ყოფილიყოს მისი მოკვლა. უკანასკნელმა გარემოებამ აზრი დაბადა, ხომ არ არის ეს მეკვლეობა გამოწვეული შურისძიების (мести) ნიადაგზე და რომ გატაცება უმნიშვნელო თანხისა, რომელიც განსვენებულს ჰქონდა, და საათის შეიძლება ჩადენილი იყო იმ მიზნით, რომ დაეფარათ ნამდვილი ბოროტ-მომქმედნი და მათი მიზნები. დღემდე გამოძიებამ ვერ შესძლო ვერც ბოროტ-მომქმედების ჩამდენელთა აღმოჩენა, ვერც რაიმე საბუთს წააწყდა².

თუმცა აღნიშნული წერილი არ გამოქვეყნებულა, მაგრამ მის შინაარსს მოკლედ გადმოსცემდა „ივერია“ 7 ნოემბრის ნომერში (233).

30 ოქტომბრის „ივერია“ (№226) აღნიშნავდა, რომ „ოთხს კაცზედ მოუტანიათ გუმანი და დაუჭერიათ კიდევაცო“. მეორე დღეს კი გაზეთი იუწყებოდა: „ეჭვმიტანილნი და დაპატიმ-

1 იგულისხმება უშიშროების აზრით.

2 ს. ხუნდაძე, დიმიტრი ყიფიანი, გვ. 255-56. ავტორი დასძენდა: „ეს წერილი აღმოჩნდა ნ. ნიკოლაძის არქივში, რომელიც იმ ხანებში „Новое издание“-ს რედაქტორი იყო. წერილი როგორც სჩანს ცენზურას არ გაუშვია დასაბეჭდათ, იგი გასწორებულია რედაქტორის მიერ და მომზადებულია დასაბეჭდათ“, იქვე, გვ. 256. სამწუხაროდ, დასახელებულ პირს შემდგომში თავი აღარ გამოუდგია სიმართლისათვის. იგი არ ჩანს სასამართლოს სხდომაზე მოწმეთა შორისაც (სულ 29 პირი იყო).

რეზულნი არიან მოახლე და მეეტლე. მოახლეც მხოლოდ იმიტომ, რომ განსვენებულს უვლიდა და, ამდენად, ყველაზე ახლოს იყო მასთან“. თანაც ეს მომხდარა სასტუმროს მეპატრონის ეჭვის ნიადაგზე და მკვლელობის დღესეუ.

8 ნოემბერს „ივერია“ (№234) მკითხველებს ამცნობდა: „დიმიტრისა სჭერია ორი ოთახი თავის ტალანით (კორიდორით – გ.ყ.). ტალანში მუდამ ღამე ეძინა მოსამსახურე დედაკაცს. ამავე დედაკაცს მიჰქონდა ხოლმე გასაღები და გარედანა ჰკეტავდა კარებსა, რომ დილით არ შეეწეხებინა მოხუცი და არ გაელვებინა“; „25 ოქტომბერს, დილით ამ დედაკაცმა უთხრა ერთს 8 წლის გოგონას: – აბა, შედი და ნახე გენერალი.¹ თუ შეიტყო, რომ გენერლის საქმე ცუდად არის, მაშინათვე ყვირილი დაიწყო.

გოგო შევიდა ოთახში და, რა ნახა, რომ დიმიტრი მოკლულია, დაიწყო ყვირილი:

– გენერალი მოუკლავთ, გენერალი!...

მაშინ ეს დედაკაცი შევარდნილა და დაუწყია ყვირილი“. თუმცა სასმართლო პროცესზე ორი დაკითხული მოწმე ამ ამბავს სხვანაირად ჰყვებოდა, მაგრამ აღნიშნულ ცნობას ხომ შემოწმება სჭირდებოდა?

მალე გამომძიებელიც, ჩანს, ნიკო ტარსაიძე, მოსულა. გაზეთი განაგრძობს: „რადგან დედაკაცს მუდამ ტალანში (კორიდორში) ეძინა, ამიტომ პირველად იმას მიმართა კანონის წარმომადგენელმა: ჰკითხეს, როგორ მოხდა საქმე, ვინ იყო მკვლელი და სხვანი. დედაკაცმა სთქვა, რომ მე შინ არ ვიყავ, ჩემს საყვარელთან გავათიე ღამეო. მონახეს იმისი საყვარელი და აღმოჩნდა, რომ ის სრულებით შინაც არ ყოფილიყო იმ ღამესა. ამ გარემოებიდან დაიბადა თურმე ეჭვი, რომ მკვლელობაში ხსენებულს დედაკაცს რაღაც მონაწილეობა აქვსო. დაიჭირეს ეს დედაკაცი, აგრეთვე იმისი საყვარელი და ერთი-ც უფროსი მცველი სახლისა“. „ეს იყო პირველი ნაბიჯი გამომძიებისა ავაზაკთა აღმოსაჩენად“.

1 კელაე შეგახსენებთ, რომ დიმიტრის „დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკის“ სამოქალაქო ზინი ეთანადებოდა გენერლის (გენერალ-მაიორის) სამხედრო წოდებას.

აქ დაეუმატებო „შტრიხებს“ მოხსენიებულ პირთა შესახებ.

ხსენებული „მოსამსახურე ქალი“ იყო ალექსანდრა (საშა) გლადკოვა – სტაჟროპოლელი გადამდგარი უნტერ-ოფიცრის ცოლი. იგი ბროხნიცკების „სასტუმრო ოთახებში“ მსახურობდა და, ცხადია, დიმიტრის მომსახურებაც უწევდა. მისი „მიჯნური“ კი გახლდათ მეჯინიბე ოსიპ ბუოზეკი.

მოგვიანებით, აშუქებდა რა სასამართლო პროცესს, „ივერია“ წერდა: „თვედორე შულგინის და, პრასკოვია, თუმცა პირადად სისხლის სამართალში არასოდეს ყოფილა მიცემული, მაგრამ იმის შესახებ გამოძიების მიერ დადგენილია შემდეგი შესანიშნავი (აღსანიშნავი – გ.ყ.) და საყურადღებო გარემოება: პრასკოვია სხვადასხვა ადგილას მსახურობდა თურმე მოსამსახურედ, იქნებოდა რამდენიმე ხანს, შემდეგ უეცრად რაღაცას მოიმიზეზებდა, ჯამაგირს იღებდა და გადიოდა. ამის შემდეგ იმ სახლში, რომელშიაც პრასკოვია მსახურობდა, ქურდები და ავაზაკები მისცვივდებოდნენ თურმე¹. ამ შემთხვევაშიც, „1887 წლის 17 ოქტომბერს პრასკოვიამ ავადმყოფობა მოიმიზეზა, ბროხნიცკის ჯამაგირი გამოართვა და წავიდა თურმე დედასთან“².

1887 წლის 8 ნოემბერს „ივერია“ (№234) დიმიტრის მოწამელის გარდა საზოგადოებას ამცნობდა ღიდად დამაეჭვებელ ამბავს: „გარდა ამ გარემოებისა, გამოძიებას (ნიკო ტარსაიძეს? – გ.ყ.) ისიც მიუღია მხედველობაში, რომ იმ ღამეს, 11 საათიდან მოკიდებული ვიდრე თორმეტამდე, გაძლიერებული სიარული ყოფილა იმ ქუჩაზე, რომელზედაც ეჭირა სახლი დიმიტრისა. ყველანი თურმე ჰკვირობდნენ ამ ამბავსა, რადგან თავის დღეში არა ყოფილა აქ ასეთი გაცხოველებული მოძრაობა ფაეტონებისა“.

გაზეთი ასევე იტყობინებოდა: „გარდა ამისა, გამოძიება ერთს საოცარს ამბავს მიაღება თურმე. როგორც ამბობენ, დიმიტრისთან ძრიელ (!) ხშირად დაიარებოდა უკანასკნელს დროს ერთი საეჭვო კაცი, რომელსაც ნაცრისფერი პალტო

1 იხ. გაზეთის 1889 წლის №172.

2 იქვე.

ეცვა. ეს კაცი გადაეკიდა დიმიტრისა და მოსვენებას არ აძლევდა მოხუცსა. თავაზიანმა მოხუცმა დიდხანს ითმინა, მასპინძლობას არ აკლებდა, მაგრამ რომ გაუჭირდა(!) საქმე, უელარ მოითმინა დიმიტრიმ და უთხრა: — აღარ შემძღიან მომეტებული (ნამეტანი), თუ შეიძლებოდეს მომასვენეო, ნულარ მაწუხებო.

მეორე დღეს თურმე დიმიტრი საშინლად სწუხდა: — იქამდის წინდაუხედავი იყო ის კაციო, რომ მეტი გზა აღარა მქონდა, სახლიდამ უნდა დამეთხოვნაო“.

რა თქმა უნდა, აღნიშნული ინკოგნიტო პირი შემთხვევით არ გამოჩენილა დიმიტრის ბინაში, იგი აუცილებლად მიგზავნილი პროვოკატორი იქნებოდა და რასაც აკეთებდა, სულაც არ იყო „წინდაუხედაობით“ და უზრდელობით ჩადენილი.

ამიტომაც იყო, რომ „გამომძიებელთ დიდი ეჭვი შეიტანეს თურმე ამ კაცზედ და საჭიროდ დაინახეს მისი გამოკითხვა. (დაკითხვა — გ.ყ.) მაგრამ ვერა ღონისძიებით ვერ იპოვნეს. შემდეგ დიდი გამოკითხვისა, (გამომძიებისა) ნახეს სტაჟროპოლის ერთი მცხოვრებელი, რომელიც თურმე იცნობს ნაცრისფერპალტოიან კაცსა. ჰკითხეს ამ მცხოვრებელსა, მაგრამ ამითაც ჯერ (ჯერჯერობით — გ.ყ.) ვერას გაჰხდნენ. იმიტომ რომ ეს მცხოვრებელი ამბობს, რომ ვერ ვიტყვი იმის ვინაობასა, რადგან მეშინიან მეც არ მომკლანო“. საფიქრებელია, რომ ეს პირი არც იყო დიმიტრის მკვლელთაგანი, არამედ მიგზავნილი იყო საიდუმლო სამსახურიდან.

როგორც მოწმე (სასამართლო პროცესზე), პოლიცემისტერის თანაშემწე ვლადიმერ ზალეესკი ჰყვებოდა, ყოფიანის მკვლელობაზე ეჭვი ფეოდორ შულგინზე შევიტანეო. ამ საფუძველზე მკვლელობიდან რვა დღის გასვლის შემდგომ შულგინების სახლი გაჩხრიკეს. ფ. შულგინს უპოვნეს 30 მანეთი, რომლის წარმომავლობა მან ვერ ახსნა. მასვე აღმოაჩნდა „ლეფოშის“ ტიპის რევოლვერი. ეს გარემოება ემთხვეოდა იმ ცნობას, რომ სტრეპეტოვის სიტყვებით, მკვლელობის დამეს შულგინს რევოლვერიც ჰქონდა და თანაც, მოკლულის საწოლის ახლოს ეგდო სწორედ ამ სისტემის რევოლვერის ტყ-

ვიის გულა. და ბილოს, თუ სხვა დროს ჩადენილი დანაშაულობების გამოძიებისას შულგინები აგრესიით ხვდებოდნენ პოლიციას, ამჯერად მშვიდად მოქცეულან¹. დაგვეთანხმებით, სამხილები საკმაოდ იყო და გამოძიების წარმატებით მსვლელობა თითქოს გარანტირებული უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ გამოძიებამ ეს შანსი ვერ გამოიყენა. იგივე პირი პევებოლა: „ამ გაჩხრეკიდან რამდენისამე დღის შემდეგ თევდორე შულგინი უეცრად მიჩქმალულა სადღაც ქ. სტაფროპოლიდგან და იმის მახლობლებს დაერწმუნებიათ მოწმე ზალევსკი, რომ ეითომ თევდორე სოფელ სანტალში (სანტალაში – გ.ყ.) წავიდა სამხედრო ბეგარის გადასახდელადო (მოსახდელადო – გ.ყ.). ცნობები შეუკრებიათ და აღმოჩენილა, რომ შულგინი იმ სოფელში არა ყოფილა“².

მოწმეების, ანტონ იაკუბოვიჩისა და ტიმოფეი გულევსკის ჩვენებით, მკვლელობიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ ფ. შულგინი საპატიმროში მისულა თავის ორ „მეგობართან“ და მათთან საიდუმლოდ რაღაცაზე ლაპარაკობდა.³

ცნობილი გახდა, რომ მკვლელობის შემდგომ ფ. შულგინი ერთხანს დაპატიმრებული ყოფილა. „მართლაც, პატარა ხანს შემდეგ საპატიმროში მოვიდა თურმე შულგინის და პრასკოვია, გამოუძახა ზადუნაისკის (თავის ერთ-ერთ „მეგობარს“ – გ.ყ.) და უამბო, რომ ჩვენსა პოლიცია იყო და ჩემი ძმა თევდორე დაიჭირა, რადგან გენერალ ყიფიანის მოკელის ეჭვი იმაზედა აქეთ მიტანილიო. ყიფიანი, მართალია, თევდორემა და ჯარისკაცმა გრიგოლ სტრეპეტოვმა მოჰკლესო“⁴.

ხომ საკვირველია, რომ ფ. შულგინი ასეთი სერიოზული სამხილების შემდგომ მხოლოდ მცირე ხნით დაუკავებიათ და გაქცევის შესაძლებლობაც კი მიუციათ. იგი გარდაცვლილა 1888 წლის გაზაფხულზე.

ამრიგად, დიმიტრის მკვლელობიდან სულ მოკლე დროში

1 „ივერია“, 1889, №171.

2 იქვე.

3 „ივერია“, 1889, №172.

4 „ივერია“, 1889, №167.

საკმაო სამხილი იქნა მოპოვებული: დამნაშავეისა თუ დამნაშავეთა კვალის მიგნება, დანაშაულის გახსნა თითქოს ადვილი იყო, მაგრამ გამოძიებამ არ ისარგებლა ამ გარემოებებით. საქმეს ჩამოაშორეს ნიკო ტარსაიძე და გამოძიების პროცესი ძალზე გააჭიანურეს.

ყოველივე აღნიშნული, სრულიადაც არ იწვევს გაკვირვებას, რადგან მკვლელობის ნამდვილი მოტივი სხვა რამ, პოლიტიკური, გახლდათ. როგორც დავინახეთ (იხ. ამ თავის ეპიგრაფი), აკაკი წერეთელი ამ გარემოებას ნათლად მიანიშნებდა. ექვთიმე თაყაიშვილი იგონებდა: „მთავრობის მიერ დაყრილი ხმა, ვითომც დიმიტრი ყიფიანი გაძარცვის მიზნით მოეკლათ, არაყის არა სჯეროდა: ყველა დარწმუნებული იყო, რომ იგი რუსული ხელისუფლების აგენტების მიერ იყო მოკლული“. კოტე ყიფიანი თავის ხელნაწერში, რომელიც ეხება მთაწმინდის ტაძარს, დიმიტრიზე აღნიშნავდა: „убыт злоумышленниками на политической почве“² უფრო კონკრეტული იყო იგი თავის წერილში „დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობა“, სადაც ხელს ადებდა ა. დუნდუკოვ-კორსაკოვს, ექზარხოვ პავლეს, კ. იანოვსკისა და ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს ა. სმეკიალოვს.³ 1888 წლის ზაფხულში ქუთაისის სათავადაზნაურო სკოლის მოსწავლე ვარლამ ლოლუას უნახეს ლექსი, რომელშიც ყიფიანის სიკვდილი ბრალდებოდა რუსებს (ცხადია, ხელისუფლებას).⁴ დიმიტრის ძეგლის ხარხიზაზე 1913 წელს ასეთი წარწერა იკითხებოდა:

„И ты, непобедимый,
убыть(!) злыми врагамй.“⁵

აღნიშნული პირები ოდენ რომაელთა ცნობილი მიდგომიდან (გამოძიების დროს): Qui prodest? (ვისთვისაა ხელსაყრელი?)

1 გვ. 236.

2 ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტომი I, გვ. 241.

3 საშვილიშვილო მოკავშირე — დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 212.

4 საშვილიშვილო მოკავშირე — დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 143

5 რასაკვირველია, „მძვინვარე მტრებში“ სულაც არ იგულისხმებოდა ორი სისხლის საქმეთა დამნაშავე (уголовники). მსგავსი წარწერები გადმოწერა მწიგნობარმა და გამომცემლობა სოსიკო მერკვილაძემ. დაბეჭდილია გაზეთ „დროებაში“, 1913 წლის 32-ე ნომერში.

არ ამოდიოდნენ, მათ ინტუიციაც სწორად კარნახობდა.

მოვიტანთ პროფესიონალის, ისტორიკოს სიმონ ხუნდაძის, აზრსაც: „შურისძიება პოლიტიკური ხასიათისა იყო და პირდაპირ მომდინარეობდა იმ პირებიდან, რომელნიც რეაქციონურ დიქტატურის წარმომადგენელი იყვნენ კავკასიაში. ეს იყო შავი რეაქციის ტერრორისტული აქტი, პოლიტიკური ხასიათის ღონისძიება შეუდრეკელი ოპოზიციონერის თავიდან მოსაცილებლად“.. თანამედროვეთაგან ამ აზრს უფრო აკონკრეტებს დიმიტრის ახლობელი (რძლის – ნინოს ძმა) გიორგი ტატიშვილი: „იმ დროს სტავროპოლში გამოძიებლად იყო ნიკოლოზ ტარსაიძე, შემდეგში თბილისის ოლქის (საოლქო) სასამართლოს თავმჯდომარე. აი, ამ ტარსაიძეს ებარა ამ შემზარავი მკვლელობის საქმე, რომელ საქმესაც თვალყურს ადევნებდა დიმიტრის შვილი – ნიკო². გამოძიებას ბევრი რამ აღმოეჩინა, – როგორც ნიკო გვეტყოდა ხოლმე, – მაგრამ მისი გამოძიებები შეუძლებელი ყოფილა, რადგან რუსეთის ხელისუფლებას დიდ ჩირქსა და ჭეჭყს სცხებდა. ნიკო ტარსაიძეს ბარემ გული უკვდებოდა. როგორც ნიკო – შვილი დიმიტრისა ამბობდა, ტარსაიძეს არ შეეძლო ეს საზიზღარი – პოლიტიკური მკვლელობა გამოძიებით დაემტკიცებინა და გამოეტანა გარეთ, რადგან წინდაწინ ყველაფერში გაფრთხილებული იყო დიდი პასუხისგების (პასუხისმგებლობის – გ.ყ.) ქვეშ“³.

გამოძიების პერიპეტიებზე, 1887 წლის 25 ოქტომბრიდან მოყოლებული წლის ბოლომდე, ჩვენ უკვე ეწერდით. თუ „ივერიას“ დავეყრდნობით, მომდევნო წლის თითქმის ცხრა

1 იხ. აგტორის „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 256.

2 უცნობი პირი, ვინმე გაბ (ულაძე?) დიმიტრის სიძეს ანტონ ლორთქიფანიძეს დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობის შესახებ სწერდა, „როგორც საშინელებასა და მიუხდომელ (გამოუცნობ– გ.ყ.) მოქმედებაზე“ და ასეთ რჩევას იძლეოდა: „ჩემი აზრით, მიუცილებელი (აუცილებლად – გ.ყ.) საჭირო არის, რომ ერთი კაცი გყავდეთ იქ (ე.ი. სტავროპოლში– გ.ყ.) გზირად (თუ მზირად? – გ.ყ.) გამოძიების გათავებადის, რომ ადვენოს თვალ-ყური გამოძიების წარმოებას“. საშვილიშვილო მოკაე-შირე-დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 77-78. მაგრამ ძალზე ადვილად სათქმელი, შესასრულებლად ძნელი (შეუძლებელი) აღმოჩნდა!

3 საშვილიშვილო მოკაეშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 191.

თვის მანძილზე, ჩანს, გამოძიების მხრივ თითქმის არაფერი არ გაკეთებულა. სტავროპოლში გამომაკალი გაზეთის „Соверный Кавказ“-ის ფურცლებზე თუ რაიმე დაიბეჭდებოდა, ცხადია, ამას ჩვენი გაზეთიც გადმოიბეჭდავდა.

საქმე დაიძრა 1888 წლის 28 სექტემბრიდან, როდესაც ადგილობრივი პროკურატურის ერთ-ერთ წარმომადგენელს, ციხის მონახულებისას, პატიმარმა, ქურდობის გამო დაკავებულმა, ივან ხოხლოვმა უთხრა: ვიცი, ვინც მოჰკლა „გენერალი“ ყიფიანი და საერთოდ რა გარემოებაში მოხდა ეს ავაზაკობაო.¹

კვალმა გამოძიება ისევ და ისევ ფიოდორ შულგინისაკენ წაიყვანა. გამოირკვა შემდეგი: ფ. შულგინი, ეტყობა, გამოუსწორებელი კრიმინალური ელემენტი, რეციდივისტი იყო. 1886 წლის დეკემბრიდან მოკიდებული მომდევნო წლის ოქტომბრამდე იგი მორიგ სასჯელს (დუქნის გაძარცვის გამოისობით) იხდიდა. როგორც მოწმის (სასამართლო პროცესზე) ჩვენებიდან გამოირკვა, „ამ დროს შულგინი უსაყვედურებდა ხოლმე ზადუნაისკის (ერთ-ერთ პატიმარს – გ.ყ.), უბრალო საქმისათვის მოვემწყედიენით, – ბიბერდოვის დუქნის გაძარცვისათვის, და ეს კი რომ არ ყოფილიყო, სულ სხვა საქმეს მოვისაქმებდით: მოვკლავდით და გავძარცვავდით ერთ ძალიან შეძლებულ კაცს, იმ სახლში მცხოვრებელს, სადაც ჩემი და, პრასკოვია, მოსამსახურეა, რადგან იმან სახლისა ყოველივე კუნჭი-კუჭახი (!) იცისო“.² ციხის ხელისუფლებამ თითქოს საქმე „იენოსა“ და შულგინში „პერსპექტიული“ დამნაშავე დაინახა.

ერთ-ერთი დამნაშავე გრიგორი სტრეპეტოვი შემდგომში აღიარებდა: „თვით თევდორეც არაერთხელ ყოფილა სასამართლოში მიცემული სხვადასხვა ავაზაკობისათვის და სულ უკანასკნელად განთავისუფლებულა 6 ოქტომბერს 1887 წლისა, ყიფიანის მკვლელობამე 18 დღით ადრე, სტავროპოლის საპატიმროდგან, სადაც დაჭერილნი ყოფილან

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 150. იგივე გაიმეორა მან მეორე დღესაც, შემდეგ გამოძიებელთან. იხ. გვ. 151.

2 „ივერია“, 1889, №167.

ოლქის (საოლქო) სასამართლოს განაჩენებისამებრ ისა და სერგეი ზადუნაისკი ბიბერდოვის დუქნის გაძარცვისათვის“! ამ შემთხვევაში ძალიან საინტერესოა, თუ რამდენი ხნით იყო დაპატიმრებული იგი. ამის დადგენა დაინტერესებული პირს იმთავითვე შეეძლო. იმედი უნდა ეიქონიოთ, რომ ამის დადგენის შანსი ჯერ კიდევ არსებობს (სტავროპოლის არქივის მეშვეობით).

ფ. შულგინი, როგორც უკვე ვამბობდით, 1888 წლის გაზაფხულზე გარდაიცვალა (საკითხავია: ბუნებრივი სიკვდილით თუ მოკლეს? ჩვენ უფრო უკანასკნელ ვარიანტს ვემხრობით). ისე, 1888 წლის გაზაფხულზე იგი ავად გამხდარა, ფული დასჭირვებია და გრ. სტეპეტოვს მისი პალტო გაუყიდა თუ დაუგირავებია. ციხიდან გამოსვლისთანავე, ცხადია, ფ. შულგინს „თანამოსაქმის“ შოვნა არ გასჭირვებია და შეუამხანაგებია მისივე მსგავსი კრიმინალური ელემენტი გრიგორი სტეპეტოვი.² უკანასკნელი აღიარებდა: „შემდეგ განვიზრახეთ გენერალ ყიფიანის მოკვლა“, რადგან იმის სიმდიდრის ამბავი გვიამბო. შულგინის დამ, ბროხნიცკისთან მოსამსახურედ მყოფმა“.⁴

მაგრამ გვაქვს აქ საფუძველი დაეჭვდეთ: დიმიტრის რა „სიმდიდრეც“ გააჩნდა სტავროპოლში, ეს, ვის ვის და უპირველესად მოსამსახურეს უნდა სცოდნოდა. გ. სტრეპეტოვისავე აღიარებით, „ამ საქმეშივე (დიმიტრის მკვლელობაში

1 „ივერია“, 1889, №171.

2 1889 წლის 11 იანვარს „ივერია“ (№7) საზოგადოებას ამცნობდა: „სარწმუნო კაცმა გვაცნობა, რომ სტავროპოლში გამოჩენილა ერთი კაცი, რომელსაც ქაღალდი მიუცია პროკურორისათვის მასზედ, რომ მე გიცი დიმიტრი ყიფიანის მკვლელო, ხოლო იმის სახელს არავის ვეტყვი, თუ არა იმის შვილს ნიკოლოზ ყიფიანსო. ეს ქაღალდი გაუგზავნიათ ბათუმში, სადაც ესლა ნიკოლოზ დიმიტრის ძე სცხოვრობს. სტავროპოლში თურმე ასახელებენ ზეინკალს და დიმიტრი ყიფიანს სიკვდილს იმას აბრალევენ“. შესაძლოა, ამ შემთხვევაში გ. სტრეპეტოვი (მესაათე) იგულისხმებოდეს. მაგრამ, სამწუხაროდ, უცნობია ამ ამბის გაგრძელება.

3 Nota bene უპირველესი მიზნად მკვლელობაა დასახელებული!

4 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 152.

– გ.ყ.) გვეხმარებოდა შულგინის და პრასკოვია“-ო¹. სასტუმროს მეპატრონის, ლეონარდ ბროხნიცკის, ჩვენებით, „მკელ-ელობამდე რამდენისამე დღის წინაღ ყიფიანი რაღაც დეპე-შას მოელოდა და იმ დეპეშაზედ იყო დამოკიდებული იმისი წასვლა სტავროპოლიდგან. ეს ამბავი მოსამსახურებმაც კარგად იცოდნენ“².

საზიზღარი საქმის აღსრულება არამზადებს 20 ოქტომბერს (რა თქმა უნდა, ღამით) უცდიათ. გ. სტრეპეტოვის თქმით: „ოქტომბრის ოცში გადაეძევებით ბაღებიდან ბროხნიცკის სახლის უკანა კედელთან და კედელზედაც კი აუედით, მაგრამ ძაღლმა აღლო აილო და საშინელი ყეფა ასტეხა. ასე რომ, შეგვეშინდა და უკანვე დავბრუნდით ხელ-ცარიელები“³. მეორე მცდელობისასაც არა „გეწყალობდა ბედი“-ო⁴. სტავროპოლის საპატიმროს ზედამხედველი, მოწმე ანტონ იაკუბოვიჩი ადასტურებდა გ. სტრეპეტოვის ნათქვამს: „ორჯერ გვინდოდა კიდევ შესვლა ბროხნიცკის ეზოში, მაგრამ ძაღლმა დაგვეშალა(!)-ო⁵ ჩანს. ორივეჯერ ძაღლის ფაქტორმა იმოქმედა. სასამართლო პროცესზე ითქვა: „სხვა ძაღლიცა გეყვანდა, – უშველებელი სანადირო ქოფაკი, – მაგრამ ის ძაღლი მკელელობამდე რამდენისამე დღეზედ ადრე სადღაც დაიკარგა და მხოლოდ ხუთის დღის შემდეგ დაბრუნდა სახლში გამხდარი და დაუძლურებული-ო“⁶. ჩანს, მკელელებმა თუ მათმა ხელშემწყობებმა „იზრუნეს“ აღნიშნული დაბრკოლების მოსახსნელად. სასტუმროში ჰყოლიათ ფინია ძაღლიც, რომელსაც ჩვეულებრივ სამზარეულოში ეძინა ხოლმე, მაგრამ მკელელობის ღამეს კი გარეთ „დავიწყებოდათ“. ცხადია, შემთხვევითობას არც ამჯერად ჰქონია ადგილი.

ბოროტმოქმედების მესამე მცდელობასთან დაკავშირებით გ. სტრეპეტოვი აღიარებდა: „პირები ხელსახოცით ავიხვეით

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 154.

2 იქვე, გვ. 163.

3 იქვე, გვ. 152.

4 იქვე.

5 იქვე, გვ. 167.

6 იქვე, გვ. 149-50.

და ისე შეეხედეთ საწოლში, სადაც განსვენებულ ყიფიანს ეძინა¹. ასე რომ, არ იყო საფრთხე დიმიტრის ეცნო თავდამსხმელები. მით უმეტეს, რომ გ. სტრეპეტოვი, ჩანს, მხოლოდ ერთხელ, მკვლელობის წინა დღეს, ნახა, თ. შულგინი კი არასოდეს არ ენახა. აქედან გამომდინარე, მათ მიერ დიმიტრის მკვლელობა წინასწარ იყო ჩაფიქრებული. აღნიშნულს დაუემატოთ გ. სტრეპეტოვის შემდეგი ჩვენება: „როცა შულგინთან ერთად ყიფიანის გასაძარცვავად წავედით, რკინის ბერკეტს (გირი ჰქონდათ – გ.ყ.) გარდა, თანა გექონდა ხანჯალი და დამბაჩაცაო². ბოლოს და ბოლოს, „ბერკეტი“ (გირი) მხოლოდ ძარცვისთვის რად უნდოდათ?

აეზაკებს ფული ნაკლებად აინტერესებდათ და იცოდნენ, რომ დიმიტრი ყიფიანი მდიდარი არ იყო, ამაზე ისიც მოწმობს, რომ 20 ოქტომბრისათვის, ანუ მეორე მცდელობის დღისათვის, დიმიტრის თავისი პენსიის ნაწილი (100 მანეთი) ჯერ მიღებული არ ჰქონდა (მიიღო მკვლელობის წინა დღეს). ამდენად, თუ წინა ორი შემთხვევა „წარმატებით“ დასრულდებოდა, მაშინ მათ „ნადავლს“ ასი მანეთიც დააკლდებოდა.

დასკვნა: დიმიტრის მკვლელობის გამოძიებისა და სასამართლოს მიმდინარეობის ფაქტობრივი განხილვაც კი გვიდასტურებს, რომ მკვლელობა პოლიტიკური მოტივით იყო ჩადენილი. ეს იყო ტერორისტულ აქტი, რასაც რუსეთის იმპამინდელი ხელისუფლება მხოლოდ რევოლუციონერებს უკიყინებდა. ამასთანავე, თუ გავითვალისწინებთ დიმიტრის კონფლიქტს ხელისუფლებასთან მიმართებით, მაშინ ეს დასკვნა კიდევ უფრო გამყარდება.

ჩვენი აზრით, არ უნდა გექონდეს ილუზია იმისა, რომ მკვლელობის ორგანიზატორები თუ დამკვეთები მხოლოდ კავკასიის ადგილობრივი ხელისუფლება იყო. ამ საქმეში უმაღლესი ხელისუფლების წარმომადგენლებიც მონაწილეობდნენ, უმაღლესი ხელისუფლება კი ამჯერად თითქოს არაფერ შუაში არ უნდა ყოფილიყო, ანდა, თითქოს დანაშაული მაქსიმუმ შინაგან საქმეთა მინისტრ გრაფ დმიტრი

¹ დასახ. კრებული, გვ. 152.

² იქვე, გვ. 153.

ტოლსტოიმდე თუ მიდიოდა. ამგვარი წარმოდგენა, ალბათ, მოდის იქიდანაც, რომ იმ ხანად გავრცელებული მითქმამოთქმით, რაც სოციალური ფსიქოლოგიით ადვილად აისხნება, დიმიტრი ხელმწიფისაგან უკვე შეწყალებული იყო.

ამგვარ მოსაზრებას იზიარებდა სიმონ ხუნდაძეც, რომელიც წერდა: „როგორც საქმის ვითარებიდან ირკვევა, წინააღმდეგ ადგილობრივი მთავრობის სურვილისა, უმაღლესი განკარგულებით დ. ყიფიანი დაბრუნებული უნდა ყოფილიყო საქართველოში. დონდუკოვის აგენტებმა ეს თავიანთ დამარცხებად ჩასთვალეს, მისთვის საფრთხეს წარმოადგენდა კვლავ ბრძოლის გაგრძელება დ. ყიფიანისაგან და ამიტომ არჩიეს მისი ფიზიკური მოსპობაც. ასე დაუკავშირდა დ. ყიფიანის განთავისუფლების საქმეს მისი ფარულად მოკვლის საქმე“.¹ ასევე ვერ გავიზიარებთ მკვლევარ თამაზ ჯოლოგუას მოსაზრებას: „ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობის გამოძიებით დაინტერესებული იქნებოდა სამეფო ოჯახის უავგუსტოესი წევრი, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე, რომელსაც მკვლელობამდე ცოტა ხნით ადრე მიუღწევია დიმიტრის განთავისუფლებისათვის“.² გავიმეორებთ, რომ საეჭვოა დიდი მთავარი, უპირველესად მისი ხასიათიდან გამომდინარე, სერიოზულად ჩართულიყო საქმეში.

დაბოლოს, ერთ გარემოებაზე შეეჩერდებით. მასობრივი საისტორიო ცნობიერების დონეზე (პირველ რიგში, ზემო ქართლსა და ბორჯომის ხეობას ეგულისხმობთ). გავრცელებულია აზრი, თითქოს დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობის შემთავრესი მიზეზი კავკასიაში სამხედრო ბეგარის შესრულების საქმეში ხელისუფლებისადმი მის შეწინააღმდეგება იყო. მსგავსი შეხედულების საფუძველი ალბათ, ის გახლავთ, რომ კავკასიაში სამხედრო ბეგარა შემოდებულ იქნა სწორედ 1887 წლის შემოდგომაზე, ახალწვეულთა გაწვევას კი განსაკუთრებით ნოემბერში, ე.ი. დიმიტრის დაღუპვის შემდგომ

1 იხ. ავტორის „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 256.

2 იხ. კრებული „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I. გვ.7.

ახლო ხანებში, პქონდა ადგილი. ეს აზრი ერცელდებოდა ინტელიგენციის წრეებშიც¹. ნიკო ყიფიანი წერდა: „თბილისიდან მიეწერა იმ დიდ ბობოლას², რომ „ვინაიდგანაც ახლა კავკასიის მხარეში კაცების გაყვანა მზადდებოდა, ეპოვებ, რომ დიმიტრი ყიფიანის შინ დაბრუნება დაბრკოლებას მოგეცემსო (შეგვიქმნისო – გ.ყ.) და სანამ კაცების ჯარში გაყვანა არ გათავდება, სჯობს, სტავროპოლში დარჩეს“-ო.³ ავტორი ასეთ კომენტარს აკეთებდა: „ეს ახირებული პასუხი პეტერბურღში, რასაკვირველია, უსაფუძელოდ უნდა ჩაეთვალათ სუყველას, ვინც კი ცოტათი მაინც იცნობდა დიმიტრი ყიფიანსა, ესე იგი თვითონ დიდს მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს და სახელმწიფო დიდი რჩევის (სახელმწიფო საბჭოს) წევრთა: სტარიცკის, ბეზაკს, ბარონ ნიკოლაის და სხვ“⁴. ესეც, რასაკვირველია, გამონაგონის სფეროს განეკუთვნება.

უფროს ძმას მხარს უბამდა უმცროსი ძმა კოტეც. იგი წერდა: „ამ დროს მამაჩემი ქუთაისის (გუბერნიის) მარშლად იყო. მაშინ აღძრა კითხვა (საკითხი), რომ საქართველოს შვილნი სამხედრო სამსახურში უნდა გაეწვიათ. ამაზედ დიდი წინააღმდეგი იყო ჩემი მამა: უმტკიცებდა სმეკალოვს (ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს – გ.ყ.), რომ არავითარი

1 მეტიც, ამგვარ მოსაზრებას იზიარებდა ისტორიკოსი სიმონ ხუნდაძეც. იხ. მისი დასახ. წიგნი, გვ. 255. ლევან სანიკიძე კი წერს: „და ამავე დღეს (ე.ი. მეგლელობისა – გ.ყ.) შეწყალებისა და ამინისტიის ფურცელიც მოვიდა პეტერბურგიდან“. იხ. „წიგნი მოწამეთა“, თბ., 1991, გვ. 445. მაგრამ რა დოკუმენტით მტკიცდება ეს ამბავი?

2 იგულისხმება კავკასიის მთავარმართებელი ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი.

3 იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანის უკანასკნელი დღენი“, „თემი“, 1912, №95. მაგრამ მსაგისი რამ არ ფიგურირებს მთავარმართებლის 1887 წლის 30 სექტემბრის მიმართვაში ალექსანდრ მესამისადმი. თამაზ ჯოლოგუას მოსაზრებით, „შესაძლებელია, ნიკ. ყიფიანს მხედველობაში პქონდეს ალ. დონდუკოვ-კორსაკოვის სხვა, – ჩვენთვის უცნობი, – მიმართვა თუ წერილი“ (იხ. „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 334). ჩვენი ფიქრით კი აქ მოტანილი წერილი, შესაბამისი სიტყვები პირწმინდად შეთხზულია ავტორის ან მოარული საზოგადოებრივი აზრის მიერ.

4 დასახ. სტატია.

უფლება არა ჰქონდა მთავრობას, საქართველოს რუსეთთან შეერთების ტრაქტატის ძალით, სამხედრო სამსახურში გაეყვანა ჩვენი ქვეყნის შვილები და მეტადრე ამათი გაგზავნა ცივს რუსეთში სამსახურისათვის. ამის შესახებ ასტყდა გამწვავებული მიწერ-მოწერა სმეკალოეს, დონდუკოესა და მამაჩემს შორის. ხალხშიაც გავრცელდა ხმა, რომ ყიფიანი საქართველოს შვილების სალდათებად გაყვანის ღიდი წინააღმდეგი არის. ასტყდა ჩოჩქოლი თავად-ახნაურობაშიაც, გლეხობაშიაც, მთავრობაშიაც და იქამდისინ კი მივიდა საქმე, რომ დონდუკოესა და სმეკალოეს პირდაპირ დაემუქრნენ ზოგიერთნი – თუ შემოიღებდნენ ამ სამხედრო წესსა. დროებით მიანებეს ამას თავი, ვითომცდა დაეიწყებას მისცეს. სმეკალოეს ამისთანა წინააღმდეგობა ჩემი მამისა არაფრად ეჭაშნიკებოდა, რადგანაც იმ პროექტის განხორციელებას „ვილაც ყიფიანი წინ გადაეღობა“. დიდად სამწუხაროდ, ეს ტექსტიც კრიტიკულ შემოწმებას ვერ უძლებს, დოკუმენტურად იგი არ დასტურდება. თუ იმ ხანის პრესას გავადევნებთ თვალს, დავინახავთ, რომ ხალხი არცთუ ისე დიდი პროტესტით შეხვედრია მთავრობის აღნიშნულ ღონისძიებას.

დიმიტრის ნათესავი გიორგი ტატიშვილი სხვა რამეს მოგვითხრობს. როდესაც ადგილობრივ (ქვიშხეთის, ტაშისკრის და ა.შ.) მოსახლეობას, აღშფოთებულს სამხედრო ბეგარის შემოღებით², დიმიტრისათვის მიუმართავს, უკანასკნელს ასე განუცხადებია: „ხალხნო“, უნდა გაგიტყდეთ (გამოგიტყდეთ), რომ მე თითონ მომხრე ვარ იმისა, რომ ჩვენმა ხალხმა იარაღის ხმარება ისწავლოს. ერთი თოფიანი მტერი რომ სოფელში შემოგვივარდეს, ერთმა არ ვიცით იარაღის ხმარება, რომ მტერი მოვიგერიოთ. საერთოდაც, ჩვენთვის საჭიროა იარაღის ხმარების ცოდნა, ბევრნაირი მოულოდნელი ამბებისათვის. ასე რომ, თქვენც

1 იხ. საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II გვ. 213-214.

2 გავიხსენოთ თუ როგორი მღელვარება მოხდა ამავე მიზეზით ქიზიყელ გლეხკაცობაში 1878 წელს. შესაძლოა რაღაც ამგვარს ჰქონდა ადგილი აქაურ გლეხკაცობაშიც, მაგრამ როდის, გაურკვეველია.

ჩემსაგით უნდა ფიქრობდეთ და შეურიგდეთ ამ გარემოებას.“¹ დიმიტრის მხოლოდ ასეთი, ასე ეთქვათ, კომპრომისული წინადადება წამოუყენებია: „რაც შეეხება რუსეთში წაყვანას იქ სასწავლებლად (ცხადია, სამხედრო სამსახური იგულისხმება – გ.ყ.), ამისი მეც წინააღმდეგი ვარ, რადგან ალაგობრივადაც (ადგილობრივადაც – გ.ყ.) კარგად შეიძლება სალდათის გაწერონა, რაზედაც გაძლევთ სიტყვას, ძალიან ვეცდები, რომ ამ მართლაცდა უბედურებისაგან კი დაგისხნათ“.² მაგრამ მსგავსი განცხადება მაინც შემოწმებას საჭიროებს.

სამხედრო ბეგარის შემოღების საკითხს (1886 წლის მაისში) ეხება დიმიტრი იმ თავის ცნობილ დოკუმენტში („განმარტებით ბარათში“), რომელიც მან სტავროპოლში გადასახლებისთანავე შეადგინა.³ მაგრამ არც აქედან ჩანს, რომ დიმიტრი წინააღმდეგი გახლდათ მსგავსი სახელმწიფოებრივი ღონისძიებისა.

ასე მოხდა დიმიტრი ყიფიანის მკვლევლობა. კვლავ გავიმეორებთ: მას საფუძვლად ედო პოლიტიკური მოტივი. ხელისუფლებამ კი საქმე ისე წარმოადგინა, თითქოს იგი (მკვლევლობის მოტივი) არამზადების მხრიდან გაძარცვის მიზნით იყო ჩადენილი. შეგახსენებთ, იგივე ითქვა ოცი წლის შემდგომაც – ილიას მკვლევლობასთან დაკავშირებით. მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამჯერად მას (ხელისუფლებას) მეტი „ფანტაზია, გამოიმგონებლობა“ აღმოაჩნდა: შეეკრა ადგილობრივ ნაძირლებს და დიდი ტერორისტული აქტი დაუკავშირა გლეხთა აგრარულ მოძრაობას.

1 დასახ. კრებული, გვ. 180.

2 იქვე. გვ. 180-81. აქვე ვკითხულობთ: „ვისი მიზეზით, ეს არ ვიცი, მართლაც, რუსეთში სალდათის წაყვანა საქართველოდან რამდენიმე წელიწადი შეჩერებული იყო“. იქვე, გვ. 181.

3 იხ. „საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი“, I, გვ. 30-31.

დიმიტრი ყიფიანის დასაფლავება – ქართველი ერის პირველი თვალსაჩინო პოლიტიკური დემონსტრაცია¹

„ვეელაზე პრიელ(!) ის აღონებდა თურმე (დიმიტრის), რომ ვაითუ, მოყვადე და ჩემი ძელები აქ (სტავროპოლში) დასტოვონ და არ დაშმარხონ ჩემს სავეარელს მიწა-წყალშიო“.

„ივერია“, 1887, 31 ოქტომბერი, №227.

„მთაწმინდა გულში ისუტებს
საშვილიშვილო სამარეს,
მამადავითსა ავედრებს,
აბარებს ქვეუნი მოუვარეს...
„დედა-შვილობამ, ბევრს არ გთხოვ:
შენს მიწას მიმაბარეო,
ცა-ფირუზ, ხმელეთ-ზურმუხტო,
ჩემო სამშობლო მსარეო!“

აპაქის „ბანთილიანი“.

ცნობა დიმიტრის გარდაცვალების (დაღუპვის) შესახებ იმ დღესვე გაერცვლდა თბილისში. „ივერიის“ 27 ოქტომბრის ნომერში. ვკითხულობთ: „კეირას, 25 ოქტომბერს, მივიღეთ სტავროპოლიდამ შემდეგი დეპეშა: „დღეს, დილაზე (!) დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი მოკლული ნახეს თავის სადგურში (ბინაში – გ.ყ.)“². იმავე დღეს, საღამოს, მოვიდა მეორე დეპეშაც, რომელიც, როგორც აელნიშნეთ, მკვლელობის მოტი-

1 შეგახსენებთ რომ ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში გაერცვლებული შესედულებით, საქართველოში პირველ პოლიტიკურ დემონსტრაციას (მუშებისას) ადგილი ჰქონდა 1901 წლის 22 აპრილს თბილისში.

2 „ივერია“, 1 ნოემბერი, №228.

ვის ოფიციალურ ვერსიას ეხებოდა (გაძარცვის ვერსია).

ქუთაისშიც ეს ცნობა იმავე დღეს, ოღონდ გვიან ღამით, მოსულა: „იმ დროს თეატრში წარმოდგენა იყო. გაიგეს თუ არა ეს თავზარდამცემი ამბავი; იმ წამსვე ხალხი დაიშალა თეატრიდამ და წარმოდგენა შესწყვიტეს“.

28 ოქტომბერს „ივერიაში“ გამოქვეყნდა (მოწინავე ადგილას) ილიას წერილი, მიძღვნილი დიმიტრის გარდაცვალებისა და ხსოვნისადმი. ამავე დღეს გაიმართა თბილისის სათაყადაზნაურო ბანკის გამგეობის სხდომა, რომელმაც აღნიშნა: „გარდა იმ ღვაწლისა, რომელიც განსვენებულს მიუძღვის საზოგადოდ (საერთოდ) ჩვენი ქვეყნის წინაშე, ჩვენი ბანკის წევრთ არ დავიწყებიათ და არც დაივიწყებენ, რომ თუ ბანკი არსებობს, არსებობს მისის თავგამოდებულ თაოსნობით და მხნეობითა“.²

28 ოქტომბრისავე „ივერიაში“ დაიბეჭდა ასეთი განცხადება: „დავით ქაიხოსროს ძე ყიფიანი უგულთადესის მწუხარებით აუწყებს თავისი ბიძის დიმიტრი ივანეს ძის ყიფიანის გარდაცვალებას და უმორჩილესად სთხოვს თავისთანათესავეთა, მახლობელთა, ნაცნობთა და პატივისმცემელთა მობრძანდნენ პანაშვიდზედ ქაშუეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში პირველს ნოემბერს, კვირას, დილით, თერთმეტს საათზედ“. განცხადება მეორდება 30 ოქტომბრის ნოემბერშიც (№226) და შემდეგაც.

25-31 ოქტომბერს „ივერიაში“ დაიბეჭდა ცნობები სტაეროპოლში დიმიტრის სახელზე პანაშვიდების გადახდის შესახებ. გაზეთი იუწყებოდა: „ვიდრე დიმიტრი ყიფიანის გვამი ესვენა სტაეროპოლს, შვიდჯერ იქმნა პანაშვიდი ამ ქალაქის ეკლესიაში გარდახდილი. პატივისმცემელნი ძრიელ(!) ბლომადა ჰყოლია დიმიტრის სტაეროპოლში და მრავალი ხალხი დაიარებოდა პანაშვიდებზე, როგორც ქართველნი, აგრეთვე სომეხნი და ყველაზე უფრო მომეტებულად რუსნი“.

29 ოქტომბერს „ივერიაში“ დაიბეჭდა სტაეროპოლის გუ-

1 „ივერია“, 1887, №232.

2 იქვე.

ბერნატორის კანცელარიის მმართველის წერილი დიმიტრი ყიფიანის ნეშტის საქართველოში გადმოსვენებაზე ნებართვის გაცემის შესახებ. მომდევნო დღეს დაიბეჭდა ილიას მეორე წერილი, მიძღვნილი დიმიტრის ხსოვნისადმი.

„ივერია“ 31 ოქტომბერს, საღამოთი, ქართველ საზოგადოებრიობას ამცნობდა: „სტავროპოლი. 30 ოქტომბერი საღამოთი. ყველაფერი მომზადებულია. ხვალ 8 საათზე, დილით, დიმიტრი ყიფიანის გვამს წამოასვენებენ. თან მოსდევენ მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი და შვილი გარდაცვალებულისა, კონსტანტინე.¹ პანაშვიდი გარდახდილ იქმნება ვლადიკავკასსა, დუშეთსა და მცხეთაში“. მეორე დღის ნომერში კი ვკითხულობთ: „დღეს, 31 ოქტომბერს, დილაზე (!), ცხონებულის გვამი მისმა უმცროსმა შვილმა და ძმისწულმა მიხეილმა და ლევანმა (სტავროპოლიდან) წაასვენეს ქვიშხეთს ხმელეთით. აქაურმა ქართველებმა, ზოგიერთმა ტფილელმა სომხებმა და ბ-მა სალმინმა გააცვილეს თავის დაუეწიყარის მოძმის და მეგობრის დიმიტრი ივანეს ძის გვამი ფორშტატამდე (გარეთუბნამდე)“.

გაზეთის ამავე ნომერში უფრო დაწვრილებით მოთხრობილია: „დიმიტრის გვამის გადმოსვენებაზედ თითქმის მთელი სტავროპოლი, დიდი და პატარა, მოხელენი და დიდკაცობა, ქალი და კაცი, ყველანი გამოსტიროდნენ მარად სახსენებელს დიმიტრის. მაღაზიების და დუქნების პატრონებმა ყველამ დაჰკეტეს თავიანთი სავაჭრო სახლები და ამგვარის მოქმედებით პატივი სცეს ღრმად მოხუცებულს სახელოვანს დიმიტრის“.

31 ოქტომბერს დიმიტრის სიძე ანტონ ლორთქიფანიძე მეუღლეს – ელენეს ასე ამცნობდა: „თელი(!) ჩვენებურობა (ქუთაისის საზოგადოებრიობა – გ.ყ.) აღელვებულია და თხოულობს, რომ (დიმიტრი) უსათუოდ ქალაქშიდ(!) დაიმარხოსო წმინდა(!) დავითზედ, სადაც შენი ძმა აჩიკო არის დამარხული. მთელი ჩვენი ინტელიგენცია დაბეჯითებით მოითხოვს. ამტკიცებენ, ეს სახალხო საქმე არიო. ამაზედ თავი უნდა

1 გამოტოვებულია დიმიტრის ახლო ნათესავი (არა ძმისშვილი!) ლევან (ივანე ძე) ყიფიანი.

გამოვიდოთო და მანიფესტაციებიც მზადდება. მეც დავთანხმდი და ასეც არის (საჭირო). დონდუკოვს ვსწერ (ვუბნავნი) ტელეგრამას, რომ ნება მოგვცეს.

ჯერ ტფილისში შემოტანა მიცვალებულის და მერმე ქვიშხეთს წაღების ნება არ მოგვცეს. ამაზედ მომწერეთ თქვენი აზრი.¹ ეხლა უნდა დავთანხმდეთ (შევთანხმდეთ) და მერმე შეიძლება გადატანა ქვიშხეთში და უსათუოდ დათანხმდით. ამაზედ უკეთესს ვერას გირჩევთ. ტელეგრამა მომწერეთ, როგორც მიიღოთ ეს ბარათი“.²

„ივერიის“ 1 ნოემბერის ნომერში ვკითხულობთ: „დიმიტრი ყიფიანის ნათესავთა სთხოვეს მთავრობას ნებართვა დასაფლავებისა მთაწმინდაში(!), მამა დავითის ეკლესიის გალავანში, სადაც ასაფლავია შვილები³ განსვენებულისა. როგორც შეეიტყვეთ, ნებართვა უკვე აუღიათ და განზრახვა აქვთ, დაასაფლავონ კეირას, 8 ნოემბერს“. აქვეა დაბეჭდილი ცნობა დიმიტრის ცხედრის კაეკავის (ელადიკაეკაზის) გზით წამოსვენების შესახებ, რომ 4 ნოემბერს მცხეთაში პანაშვიდი უნდა იქნეს გადახდილიო.

ამ თუ უფრო ადრე გაგზავნილი თხოვნის წყალობით 31 ოქტომბერს სოხუმში მყოფი მთავარმართებელი დონდუკოვ-კორსაკოვი დათანხმებულა და ამის თაობაზე თბილისში დეკეშაც კი გამოუგზავნია. მოგვიანებით, 13 ოქტომბერს, იგი შინაგან საქმეთა მინისტრ დიმიტრი ტოლსტოისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა: „განსვენებულის ნათესავების თხოვნით თავდაპირველად მე მათ ნება დავრთე, გადაესვენებინათ ცხედარი გორის მაზრაში, ყიფიანების საგვარეულო მამულში⁴ შემდეგ კი, მათივე ახალი შუამდგომლობის საფუძველზე, უფლება მივეცი ჩამოსვენებინათ მიცვალებული ტფილისში და დაეკრძალათ წმ. დავითის მონასტრის გალავანში“⁵. ამ გადაწყვეტილებაზე უმოქმედია

1 ჩანს, იგულისხმება დიმიტრი ყიფიანის მთელი ოჯახი.

2 საშვილიშვილო მოკაეშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 86.

3 დიმიტრისა და ნინოს სამი შვილი ადრეულ ასაკში გარდაეცვალა. ისინი დაასაფლავეს მთაწმინდის სასაფლაოზე.

4 ე. ი. ქვიშხეთში.

5 შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მეკლელობაზე, დასახ.

თითქოს იმ გარემოებასაც, რომ განსვენებულის ორი შვილი აქ მარხიო და აქ მათ საგვარეულო აკლდამა აქეთო¹.

ახლა კელავ დიმიტრის დაღუპვის საზოგადოებრივ რეზონანსს დაუვრუნდეთ.

30 ოქტომბერს „ივერია“ (№226) „ახალი ამბავის“ რუბრიკაში წერდა: „ჩვენის ქვეყნის ქალაქებიდამა და სოფლები-დამ მრავალი დეპეშა მოგვდის რედაქციაში და გეთხოვენ განსვენებულის დიმიტრის ივანეს ძის ყიფიანის სახლობასა და ნათესავთა გამოუცხადოთ გაზეთის საშუალებით უუგულითადესი მწუხარება ასეთის უძვირფასესის დანაკარგის გამო. იგინი გულ-წრფელადა გლოვობენ გარადაცვალებასა ჩვენის ქვეყნის უკეთესის შვილისასა“.

1 ნოემბერს, თბილისში გამომავალი რუსული გაზეთის, „Тифлисский листок“-ის ცნობით ქაშვეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში პანაშვიდი იქნა გადახდილი, რომელსაც ესწრებოდნენ კერძოდ თბილისის გუბერნატორი კარლ ზისერმანი, ამავე გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი ივანე მუხრანბატონი და ქალაქისთავი ალექსანდრე მატინოვი. გაზეთი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ პანაშვიდზე, გარდა „კავკასიისა“ ესწრებოდნენ თბილისში გამომავალი ყველა გაზეთის წარმომადგენლები.

საზარელი ამბის შეტყობის მეორე დღეს „ქუთაისის სობოროში პანაშვიდი იქმნა გარდახდილი, თანდასწრებით ქუთაისის მთავრობისა(!) და მკეიდრთა. გლოვა და მწუხარება საზოგადოებისა განუსაზღვრელია“².

1 ნოემბერს „ივერია“ (228) აცხადებდა: „ტფილისის გუბერნიის მარშალი, თ. ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-მუხრანსკი, აცხადებს, რომ ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა სახელით დანიშნულია პანაშვიდი ანჩისხატის ეკკლესიაში, ხუთშაბათს, ნოემბრის 5-სა, 11-ს საათზედ დილით, აწ განსვენებულის დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანის

1 იქვე.

2 „ივერია“, 1887, №228.

სახსენებლად, როგორც ყოფილი მარშლისას“ (დაიბეჭდა გაზეთის 3 და 4 ნომბრის ნომრებშიც).

აქვე გორის მაზრის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი ივანე (დავითის ძე) სულხანიშვილი აცხადებდა, რომ პირველ ნომბერს, 12 საათზე, დიმიტრის სულის მოსახსენებლად პანაშედი იქნება დანიშნული, გორის სობოროშიო. აღსანიშნავია ამ დღეს წარმოთქმული იოველ ნატროშვილის¹ სიტყვა, რომელიც დაბეჭდა „ივერიაში“ (3 ნომბერი, №229): „...დიმიტრისთანა ცამდინ აღალ-მართალს კაცს, დიმიტრისთანა უანგარო მოღვაწეს, დიმიტრისთანა ჭკუით, გონებით და სინიდისით აღსაესე გვამს მხოლოდ საუკუნოები ჰბადებენ...

...დიმიტრის დაკარგვისთანავე ჩვენ დაეკარგეთ მამა, ჩვენს სიკეთეზედ და ჩვენს კეთილდღეობაზე მაფიქრებელი (დაფიქრებული – გ.ყ.); ჩვენ დაეკარგეთ მამა, რომელსაც ჩვენის საჭიროებაზედ ზრუნვის გამო დაეიწყებული ჰქონდა თავის საკუთარი, თავის პიროვნული ინტერესები... რომლის მამობა არა მარტო ჩვენ, – ჩვენს შვილის-შვილებსაც კი ექმნებათ სასახელოდ და საამპარტავნოდ“.

და ბოლოს, „ივერიაში“ დაბეჭდა დიმიტრის მოგონებათა ნაწყევტები.

სტაეროპოლის შემდგომ, 2 ნომბერს, პანაშედი გარდახდილ იქნა ელადიკაეკაზში. სხვათა შორის, „იმ დღეს აქაურმა ეატრებმაც სცეს პატივი განსვენებულის სახელსა და დაკეცეს დუქნები და მალაზიები“.²

3 ნომბერს „ივერია“ იუწყებოდა დიმიტრის ცხედრის დუშეთში ჩამოსვენებას: „დუშეთში შელამებაზე (!) შემოასვენეს გვამი დიმიტრი ყიფიანისა. მაზრის გლეხკაცობა, სხვადასხვა სოფლებიდან მოსული, და ქალაქის მცხოვრებნი, მიეგებნენ ანთებულის კვარებითა. ღამით მცველს უყენებენ ხოლმე მიცვალებულსა. გლეხობამ ითხოვა, რომ იმ ღამეს დუშეთში მცველობა (!) მათთვის მიენდოთ და გათენებამდე ჰყარაულობდნენ დუშეთის მაზრის გლეხნი“. ამ ჟესტით ისინი პატივს მიაგებდნენ დიმიტრის როგორც დუშელ მე-

1 პროფესიით ადვოკატი, საზოგადო მოღვაწე.

2 „ივერია“, 1887, №232.

მაშელეს, კუმანურობით რომ გამოირჩეოდა ადგილობრივ გლეხკაცებთან ურთიერთობაში.

„ივერიის“ ამავ ენომერში (№229) ვეითხულობთ: „ქალაქის თავი აცხადებს საყოველთაოდ, რომ ტფილისის საბჭოს დადგენილებისამებრ ოთხშაბათს, 4-ს ნოემბერს, დილის 10½ საათზედ, ტფილისის პირველ კლასისიკურ გიმნაზიის ეკლესიაში გარდახდით იქმნება პანაშვიდი გარდაცვლილ დიმიტრი ივანეს ძის ყიფიანის მოსახსენებლად“. შეგახსენებთ, რომ ამ სასწავლებელში დიმიტრი თორმეტი წლის განმავლობაში იყო საპატიო მზრუნველად. მაგრამ პანაშვიდი იქვერ შედგა. 5 ნოემბერს „ივერია“ (№231) „ახალი ამბაის“ რუბრიკაში წერდა: „4 ნოემბერს პატივის-მცემელნი გაემგზავრნენ დანიშნულ ეკლესიისაკენ, მაგრამ იქ აღმოჩნდა, რომ სხვა-და-სხვა მიზეზისა გამო შეუძლებელი იყო პანაშვიდის გარდახდა. ზოგმა-კი გაზეთიდან შეიტყო, რომ პანაშვიდი გარდახდით იქნება კალოუზნის ეკლესიაში“. ცხადია, ეს ხელისუფლების ზეწოლით მოხდა. მიუხედავად ამისა, და ცუდი ამინდისა, ეკლესია ხალხით აივსო. კერძოდ ესწრებოდნენ ქალაქისთავი – ალექსანდრე მატინოვი, უმრავლესობა თბილისის საბჭოს ხმოსნებისა და სხვანი.

მთელი ამ ხნის განმავლობაში მიდოდა დეპეშები გორიდან, ბათუმიდან, თელავიდან, ახალციხიდან, თიანეთიდან, ხაშურიდან, სურამიდან ჯავახეთის ახალქალაქიდან (აქ მცხოვრებ ქართველთაგან), ქარელიდან, ქობულეთიდან; ყარსიდან: ასევე უცხოეთიდან: მოსკოვიდან, პეტერბურგიდან და ვარშაიდან. აქედან განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი ცნობა: „მოსკოვში მოსწავლე ახალგაზრდობა (სტუდენტობა) გეწერს: „უღრმესად ვწუხვართ, რომ დავკარგეთ ქვეყნისათვის ისეთი პატიოსანი მოღვაწე, როგორც იყო დიმიტრი ყიფიანი“. სხვათა შორის, მოსკოვის ქართველმა სტუდენტობამ გვირგვინიც გამოგზავნა ასეთი წარწერით: „სიმართლე

1 „ივერია“, 1887, №229. უნდა ვიგულისხმოდ, რომ ამათ რიცხვში ერივნენ ისინიც, ვინც წინა წელს აღფრთოვანებით გამოეხმაურნენ დიმიტრის გმირულ საქციელს.

შენი არ დაეფარე გულსა შინა, ჩემო უფალო“.¹

დღეშეთიდან დიმიტრის ცხედარი საქართველოს ძველ დედაქალაქში გადმოასვენეს და დაასვენეს სვეტიცხოველში. „ივერია“ (№232) გვამცნობს: „4 ნოემბერს დიმიტრი ყიფიანი ჩამოასვენეს მცხეთაში. ჭირისუფალთ წინ დახვდა მცხეთის დელათა მონასტრის წინამძღვარი თავის მონაზვნებითა და პატივი სცა განსვენებულის გვამსა. აგრეთვე პატივი სცეს მცხეთის მცხოვრებთა“. ამ დღეებში მცხეთაში ხალხი ბლომად ჩამოდიოდა თბილისიდან და სხვა ადგილებიდანაც, რათა პატივი მიეგოთ განსვენებულის ნეშტისათვის და დასწრებოდნენ დილისა და საღამოს პანაშვიდებს.

6 ნოემბერს ვალერიან გუნიას ავტორობითა და გამოცემულ გრიგოლ ჩარკვიანის რუდუნებით ოპერატიულად დაიბეჭდა წიგნაკი „დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი“, რომელიც მთაწერდებოდა ჰამლეტის სიტყვებით თავისი მამის შესახებ:

„ის კაცი იყო, ვით შეშენის კაცსა კაცობა...

მე ვეღარ ვნახავ იმის მსგავსსა ჩემს სიცოცხლეში“².

თავდაპირველად განზრახული იყო, რომ დიმიტრის ცხედარი მცხეთაში იქნებოდა დასვენებული 7 ნოემბრამდე. „ივერიაში“ ვკითხულობთ: „სახლობა დიმიტრი ივანის ძის ყიფიანისა აუწყებს მიცვალებულის ნათესავთა, მახლობელთა, ნაცნობთა და პატივისმცემელთა, რომ ამ თვის 7-ს, შაბათს, დილის 10 საათზედ, გვამსა გარდაცვალებულის დიმიტრისას მოასვენებენ ტფილისის რკინიგზის სადგურზედ, საიდანაც წამოასვენებენ ქაშუეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში და პანაშვიდს გადაუხდიან. მეორე დღეს, 8 ნოემბერს, კეირა დილით, ამავე ქაშუეთის ეკლესიაში იქმნება წირვა და ანდერძის აგება. ქაშუეთის ეკლესიიდან მიცვალებულს წაასვენებენ დასასაფლავებლად მთაწმინდას, წმ. დავითის ეკლესიის გალავანში“.

მაგრამ მოხდა შემდეგი ამბავი, რის შესახებაც ვგებულობთ თბილისის გუბერნატორ კარლ ზისერმანის მოხსენებითი ბარათიდან მთავარმართებლისადმი (დაწერილია

1 ვალერიან გუნიას დასახ. სტატია „ლომისში“.

2 იხ. ამავე ავტორის წიგნაკი, გვ. 16.

12 ნოემბერს): 7 ნოემბერს, დილით, კუბო გამოიტანეს ტაძრიდან („სობოროდან“) (მცხეთისა) ტფილისში წამოსასვენებლად, მაგრამ დავით ყიფიანს დაუინებით მოუთხოვია ცხედრის უკანვე შებრუნება, რადგან ტფილისში, ქაშვეთის ეკლესიაში წესის აგების ნებას არ იძლევენო.¹ მომხდართან დაკავშირებით დიდმოხელის მიერ „გაკენწლილია“ საქართველოს საეგზარქოსოს დროებითი განმგებელი – გორის ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე), რომლის ნებართვითაც სეკტიცხოველში ასე ხანგრძლივი დროით (აქამდეც და შემდეგშიც) იყო დასვენებული ცხედარი.² ეს მართლაც ასე იყო. ვალერიან გუნია მოგვიანებით, 1922 წელს, ადასტურებდა: „ცხედარი უნდა ჩამოესვენებინათ შაბათს დილით, 7 ნოემბერს, რკინის გზით და სადგურიდან პირდაპირ ქაშვეთის ეკლესიაში; მაგრამ საქმეში ჩაერია ჟანდარმერია და მცხეთაში შეაჩერეს“³. ამის გამო „ხალხი, რომელიც შეიკრიბა. ცხედრის შესახვედრად, გულმოკლული და აღშფოთებულ დრტყინვით დაიშალა“⁴.

მომხდარის გამო დიმიტრის ოჯახი 7 ნოემბერს იუწყებოდა: „ნაცულად იმ განცხადებისა, რომელიც აქაურ გაზეთებში იყო დაბეჭდილი დიმიტრი ივანეს ძის ყიფიანის სახლობისაგან, იგი სახლობა ამით აცხადებს, რომ გვამს განსვენებულიას მოასვენებენ ტფილისში კვირას, ნოემბრის რვას, და ამავე დღეს დილის 11 საათზე, წამოასვენებენ ვერიდამ მთაწმინდას, მამა დავითის ეკლესიაში“⁵. 8 ნოემბერს იგივე ცნობა გაავრცელა თბილისის ქალაქისთავმა ა. მატინოვმა.⁶

ამჯერად მრავალთაგან ორ გამოხმაურებაზე შევჩერდებით. 7 ნოემბერს „ივერიაში“ დაიბეჭდა პუბლიკაცია „წერილი ზესტაფონიდან“. მასში აღნიშნულია: „საქართველომ დაჰქარგა არა მარტო ღირსეული შეილი, არამედ მამაც,

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 130.

2 იქვე.

3 დიმიტრი ყიფიანის დაკრძალვა (მოგონებანი 35 წლისთავეზე) გაზეთი „ლომისი“, 1922, №11.

4 იქვე.

5 „ივერია“, 1887, №233.

6 ივერია“, 1887, №234.

მზრუნველი მამა, რომელიც განუწყვეტლივ ზრუნავდა მამობრივის სიყვარულით თავის საყვარელ სამშობლოს კეთილდღეობისათვის“.¹ სოფელ ოფშკეითიდან გლეხკაცობის ჯგუფი იტყობინებოდა: „ამგვარად, ჩვენ არ (ვერ) ველირსეთ, რომ ჩვენთვის თავგანწირულის ძვირფასის კაცის კუბოს რამდენსამე ნაბიჯზედ მაინც შევსდგომოდით ჩვენის მხრით (მხრებით – გ.ყ.) და მით, ცოტაც არის, თავი გვეწუგებოდნა ჩვენის მოვალეობის აღსრულებითა“.²

დიმიტრის ცხედარი მცხეთიდან ჩამოასვენეს 8 ნოემბერს, სამხედრო გზით, საბურთალოზე გამოვლით. ამ დღეს მომხდარი ამბების გაშუქებას შეეცადნენ „ივერია“, „ტიფლისსკი ლისტოკ“-ი და ჟურნალი „მწყემსი“. „ტიფლისსკი ლისტოკ“-ის მიხედვით, „პოლიცია შეზღუდული რაოდენობით იყო გამოყვანილი. მაგრამ, ამის მიუხედავად, ირგვლივ სანიმუშო წესრიგი სუფევდა“.³ აქვე ვკითხულობთ: „ცნობილმა ქართველმა პოეტმა, თავადმა ა. წერეთელმა ქართულ ენაზე წარმოთქვა მოკლე და ამალელებელი სიტყვა“, რომ ფოტოგრაფმა ბაბალოვმა სამგლოვიარო პროცესიის ფოტოსურათები გადაიღო სამი ადგილიდან: ჯვართან (ვერის აღმართის თავთან იყო აღმართული ნიკოლოზ I-ის გადარჩენის აღსანიშნავად), გოლოვინის პროსპექტზე და მამა დავითის მთაზე“.⁴

რა თქმა უნდა, ცენზურის „მსახერალი ხელი“ უთუოდ დაეტყო ამ პუბლიკაციებს. „მწყემსმა“ მაინც გაბედა და დაწერა: „სამწყხაროდ, დიმიტრი ყიფიანის ღვაწლი და სამსახური, რომელიც მას მიუძღვის ხელმწიფის, მამულის და ეკლესიის წინაშე, ვერ შეუტყვიათ ზოგიერთებს და ვერც საზოგადოების ასეთი პატივისცემა აუხსნიათ, მაგრამ ეს

1 „ივერია“, 1887, №233.

2 „ივერია“, 1887, №234.

3 „დ.ი. ყიფიანის დაკრძალვა“, №250.

4 ფოტოები, სამწყხაროდ, დაკარგულია ან ყოველ შემთხვევაში, დღემდე არაა აღმოჩენილი. ეტყობა, თავის დროზე მეფის საიდუმლო პოლიცია შეეცადა, რათა ისინი არ გამოქვეყნებულიყო. ერთი ფოტო, – პროცესია გოლოვინზე, – დაცულია საქართველოს თეატრის, კინოსა და მუსიკის სახელმწიფო მუზეუმში.

არის ისტორიის საქმე და ის გამოარჩევს მიუდგომლად მრუდსა და მართალსა“.¹

რომ იტყვიან დღის სინათლე მაშინ ვერ იხილა აკაკის მიერ წარმოთქმულმა სიტყვამაც. აი იგი: „შენის სიცოცხლის დროს სიამოვნებითა და მოწიწებით შენ წინ თავმოხრილი, დღეს მწუხარებით მოვიდრეკ მუხლს, რომ უკანსაკნელად თავყანი ვსცე შენს გაციებულს გეამს, ავაზაკებისაგან სიცოცხლე – დამწარებულს.

მნათობი, სხივ – მომფინარედ ამობრწყინებული, სხივ-გაფანტვითვე ჩაესვენება იმავ დიდებით და ძლიერებით, რომლითაც ამოელეარებულია და ნათელი სრბოლა მისი ყველასათვის სათვალ-და-თვალთა, თვინიერ ბრძებისა. და შენც, არსება-ნათელო, როგორც სიცოცხლე, ისე სიკედილი შეიქმნა ყველასათვის სათვალ-და-თვალთა და მაშ, შენდა საქებად, სადიდებლად რაღა ვსთქვათ ისეთი, რომ საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორემდე არ ენახოსთ, არ გაეგონოსთ, არ ეგრძნოსთ.

უმეტესმა ნაწილმა იმერეთისამ, – შენზედ მგლოვიარემ, – არ იცის, რაგვარი გვირგვინი უნდა გადმოგხუროს, დაფნისა თუ ყვავილებისა... არა! არც ერთი... და ეგ ხომ ჩვეულებრივ მოვლენებათ (მოვლენად – გ.ყ.) გადაიქცა ჩვენში და შენ კი, რომლის სიცოცხლეს და სიკედილიც არაჩვეულებრივი იყო, შენ, რომელმანც შენს სიცოცხლეში მხოლოდ ეკლის გვირგვინი ატარე, ჩვეულებრივი აღარა გაგებდებოდა (გეკადრებოდა – გ.ყ.) – რა და ვერც შემოგკადრეთ.

და აჰა! ხელცარიელი, უგვირგვინო, ესდგევართ შენ წინ და მხოლოდ ცრემლებს ვარფქვეთ გულწრფელად შენს ბედშავს, მაგრამ დიდებულს კუბოს! დეე, უღეთო-უსჯულოდ დათხეულს შენს სისხლს შეეთანაზიაროს ცრემლი სიმართლისა და გულწრფელობისა, რომ ორნივე ერთად, შეერთებულიად, წინდათ დაიდვას იმა მომავლისათვის, რომელსაც შენ მთელ შენს სოცოცხლეს სწირავდი და ღირსიც გახდი, რომ იწოდო ნამდვილ დიმიტრი თავდადებულად!

მშვიდობით, ხორცეულად ჩვენგან დაკარგულო, მაგრამ

¹ დიმიტრი ივანეს ძის დაკრძალვა, 1887, №24, გვ. 4.

სუილიერად კი საშვილიშვილოდ მოკაეშირეე, ჩვენი დიდებული მოძღვარო!“

რაც შეეხება ილიას, ექვთიმე თაყაიშვილი იგონებდა: „მოელოდნენ ილიას სიტყვასაც, მაგრამ მას არაფერი უთქვამს. ისე კი გვითხრა რამდენიმე კაცს: „რა ამბავსაც დღეს აქ ეუყურებთ, ამას არავითარი სიტყვა არა სჯობიაო!“¹; „ილიას მიერ სიტყვით არ გამოსვლა ზოგმა იმის სიფრთხილეს მიაწერა. ისიც კი გაიხსენეს, რომ ერთ დროს მას ყიფიანთან პოლემიკა ჰქონდა, მაგრამ ერთიცა და მეორეც, რა თქმა უნდა, ცილისწამება იყო...“² სამაგიეროდ, ილიამ დიმიტრიზე „ივერიაში“ დაბეჭდა ოთხი მშვენიერი, ღრმაზროვანი სტატია (პ. ინგოროყვას მიერ გამოცემულ ათტომეულში მართლაც სამია, მაგრამ როგორც გამოირკვა, „ივერიის“ 1887 წ. №225-ში გამოქვეყნებული წერილიც ილიას ეკუთვნის).

გავიხსენოთ, რომ დიმიტრის დასაფლავებამდე ზუსტად 23 წლის წინ რუსეთის კავკასიურმა ხელისუფლებამ თფილისსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სამაზრო ქალაქებში საზეიმოდ გამოაცხადა ბატონყმობის გაუქმება (გადაუარდნა), რა აქტშიც დიმიტრის დამსახურების თაობაზე სპეციალურ თავში უკვე ვილაპარაკეთ.

მაინც რამდენი ადამიანი მონაწილეობდა დიმიტრის დაკრძალვის პროცესიაში? სამწუხაროდ, იმხანად არავინ არ დაინტერესებულა მიახლოებით მაინც გამოეთვალა ეს რაოდენობა. „Тифлисский листок“ აღნიშნავდა: „კუბოს უამრავი ხალხი და მრავალრიცხოვანი ეკიპაჟი მისდევდა და ქუჩები, რომლებსაც სამგლოვიარო პროცესია მიჰყვებოდა, მთლიანად გაიტყდა“³. თითქმის იგივეს გვამცნობს ჟურნალი „მწყემსი“: „ხალხი ბლომად შეეგება მიცვალებულს როგორც ხიდთან (ვერის), ისე ჯვართან. შემდეგ თითქმის ყოველი ფეხის გადადგმაზე ხალხი შესამჩნევად ემატე-

1 საშვილიშვილო მოკაეშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 123-24. ის ამბავი, რომ თითქოს აკაკიმ ამ დროს წაიკითხა უმშვენიერესი ლექსი „განთიადი“, ეს წმინდა წყლის მითი გახლავთ.

2 ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 242.

3 იქვე, გვ. 211.

4 1907 წლის 9 ნოემბრის ნომერი.

ბოდა“.¹ „Новое обозрение“ წერდა: „Народу было не мало как у моста, при встрече, так, в особенности, у Креста. Но с каждым шагом вперед к которому просоединялись густые толпы народа. Когда процессия в ступила на Олыинскую улицу, она занимала сплошь весь путь на огромном расстоянии“.²

უფრო ადრინდელ დროში გადავინაცვლოთ. „ივერია“ 3 ნოემბრის (№229) ნომერში წერდა, რომ 1 ნოემბერს ქაშვეთში „დიდძალი ხალხი შეიკრიბა პანაშვიდზედ: ეკლესიასა და ეზოში ტევა არ იყო და ამიტომ ხალხმა ახლო-მახლო ქუჩები დაიჭირა“. 35 წლის შემდეგ კი ვალერიან გუნია იგონებდა: „ორმა წინა პანაშვიდმა დაგვანახა, რომ დაკრძალვის დროს დიდძალი ხალხი იქნებოდა“; „კვირას დილაადრიანად დაიწყო ხალხმა ვერისაკენ დენა. დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, მოხუცი და ახალგაზრდა, ყველა მიეშურებოდა ვერისაკენ, რომ შესხედროდნენ ძვირფას ცხედარს – „დიმიტრი თავდადებულს“; „მამადავითზე იმდენ ხალხს მოეყარა თავი, რომ კუბო ძლივს შეეიტანეთ“.³

თვითმხილველი დავით დავითაშვილი გადმოგვცემს: „ხალხი უამრავი იყო და ეკლესიის ეზოში მისი მეთედი ნაწილიც ვერ დაეტეოდა; მოეფინა მთას და მთლად დაფარა იგი“.⁴ გიორგი ტატიშვილი 1948 წელს იგონებდა: „პროცესია გაემართა დღევანდელი ლენინის (ამჟამად მერაბ კოსტავას – გ.ყ.) ქუჩით მთაწმინდის ეკლესიისაკენ. უკან მისდევდა აურაცხელი აღელვებული ხალხი: ფეხით, ცხენით თუ ეტლებით“.⁵

უფრო კონკრეტული იყო ილია, როცა, 1887 წლის 7 ნოემბერს, დიმიტრიზე დაწერილი სტატიაში წერდა: „ხუთი ათას კაცამდე, ნაცნობი თუ უცნობი, მოდის იმის (დიმიტრის – გ.ყ.) პანაშვიდზედ“.⁶ თუ ამას ადგილი ჰქონდა პანაშვიდის

1 დასახ. ნომერი, გვ. 2.

2 იხ. გაზეთის №1344, 10 (22) ნომერი. 3 იხ. „ლომისში“ 1922, 311) დაბეჭდილი მოგონება

3 საშვილიშვილო მოკავშირე-დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 148-149, 152.

4 იქვე, გვ. 176.

5 იქვე, გვ. 192.

6 იქვე, გვ. 230.

დროს, მაშინ შეიძლება დაეუშვათ, რომ დასაფლავების ცერემონიაღს სამ-ოთხჯერ მაინც მეტი კაცი დაესწროდა.¹

რაზეც გაჩუმდა (უფრო ზუსტად: გააჩუმეს!). ცენზურას-დაქვემდებარებული პრესა, გაამხილა კავკასიის იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ (ცხადია, კონფიდენციალურად). რვანოვებერს თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსმა, გენერალ-მაიორმა ვიქტორ იანკოვსკიმ, პოლიციის დეპარტამენტს (პეტერბურგში) ასეთი შინაარსის დეპეშა გაუგზავნა: „მთავარმართებლის ნებართვით დღეს ტფილისში დასაკრძალად ჩამოასვენეს სტავროპოლში მოკლული ყიფიანის ცხედარი. სამგლოვიარო პროცესიის. რიგის მიმგებთ (распорядителю) წინასწარ მიეთითათ მსვლელობის მიმართულება ქალაქის შემოსასვლელიდან² დაკრძალვის ადგილამდე – წმ. დავითის ეკლესიამდე. მეისინი – განსვენებულის ნათესავები, აზნაურები ყიფიანი (დავითი – გ.ყ.) და ღორთქიფანიძე (ანტონი, – გ.ყ.) – სხვათაშორის თავადი გახლდათ მთავარმართებლის ბრძანების თანახმად, არაერთხელ პირადად გაეაფრთხილე, რომ წასულიყვნენ პოლიციის მიერ მითითებული მიმართულებით,³ მაგრამ მათ უარი თქვეს ჩემი მოთხოვნის შესრულებაზე და აირჩიეს შემოვლითი გზა მთავარი ქუჩების⁴ გავლით“⁵.

ამავე დღეს იგივე პირი მოხსენებით ბარათში მთავარმართებელს იმავეს უპატაკებდა. მაგრამ უმატებდა, რომ გაფრთხილებისას (თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლის ივანე ბაგრატიონ-მუხრანსკის თანდასწრებით) აღნიშნულ პირებს განუცხადებიათ: „დაკრძალვას

1 მოვიგონოთ, რომ 1901 წლის 22 აპრილს თბილისში გამართულ საპირველმართო დემონსტრაციაში მონაწილეობდა 2000 კაცი, ხოლო 1902 წლის 9 მარტს ბათუმში გამართულ მსგავს აქციაში, რომელსაც „გრანდიოზულად“ მოიხსენიებდნენ ხოლმე – 6 ათასი.

2 ე.ი. დღევანდელი გმირთა მოედნიდან.

3 დღევანდელი აგრიბოედოვის ან ალკაჯაყაბაძის ქუჩით მამადავითოზე.

4 დღევანდელი რუსთაველის პროსპექტით, გიორგი ლეონიძისა და პავლე ინგოროყვას ქუჩებით მამადავითისაკენ.

5 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 124-125.

ხელმძღვანელობა არა ჰყავს, ყველაფერს განაგებს ყიფიანის ქვრივი¹ და პროცესია უმაღლესი უკანვე გაბრუნდება, ვიდრე პოლიციის მიერ მითითებული გზით წავაო².

თავის მხრივ თბილისის გუბერნატორი კარლ ზისერმანი მოთვარმართებელს მოახსენებდა: „ისიც შევიტყვე, რომ განსვენებულ ყიფიანის ნათესაობას განზრახული ჰქონია ცხედარი წესის ასაგებად ქალაქის სხვადასხვა კუთხეში მდებარე ერთი ეკლესიიდან მეორეში ეტარებინა, ხოლო ერთ-ერთი მათგანში, – ანჩისხატის ტაძარში, – მიცვალებულისათვის ღამეც ეთია³. იგი განაგრძობდა: „მე პოლიცმაისტერს დაევალება გამოეცხადებინა დაკრძალვის მოთაქვებისათვის, რომ მსგავსი ხეტიალი განსვენებულის ნეშტით დაშვებული არ იქნებოდა, ვინაიდან დაირღვეოდა მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ დადგენილი დაკრძალვის წესი“, ამიტომაც კუბო უნდა აეტანათ იმ გზით, რომელზედაც თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის შეფი წერდა⁴. ამის შესახებ კი მას უცნობებია საქართველოს საეგზარქოსოს დროებით გამგებელ ალექსანდრე ეპოსკოპოსისათვის, რათა მას სასულიერო უწყებისათვის შესაბამისი განკარგულება გაეცა.

კ. ზისერმანის მიხედვით ჩაფიქრებული „უწესო დემონსტრაცია“ უნდა აღკვეთილიყო და ცხედარი არ უნდა „გამხდარიყო სათამაშო იმ უკეთური(!) ადამიანების ხელში, რომელთაც სურდათ, ეს დაკრძალვა გამოეყენებინათ ხელისუფლებისადმი მტრული განწყობილების გამოსახატავად“. რაკი პროცესიის მოთავეებმა ვერ მიაღწიესო თავდაპირველ ჩანაფიქრს, გუბერნატორის თქმით, მათ გადაწყვიტეს „სხვაგვარი მანიფესტაციის გამართვა“; „ამრიგად, მათ ყოველგვარი საჭიროების გარეშე უნდა გაეველოთ რამდენიმე ზედმეტი ვერსტი, ცხადია, იმ მიზნით, რომ, – როგორც ნაციონალური იდეისთვის აღსრულებული, – საქვე-

1 ნინო ჭილაშვილი-ყიფიანისა.

2 იქვე გვ. 125.

3 იქვე, გვ. 126.

4 იქვე, გვ. 126-27.

ხოდ გამოეფინათ მიცვალებული“¹. გაუგია რა ამგვარი გადაწყვეტილების არსებობა, კ. ზისერმანს, თანახმად მთავარმართებლის ინსტრუქციისა, პოლიცმაისტერისათვის უბრძანებია, რომ სამგლოვიარო პროცესია მხოლოდ წინასწარ მითითებული მარშუტით წასულიყო: „მაგრამ, არ გაუწია რა ანგარიში ჩემს კატეგორიულ ბრძანებას, სამგლოვიარო კორტეჟი მუსიკითა და ნაციონალურ კოსტიუმებში გამოწყობილი, სადღაც შეკრებილი ახალგაზრდობით, მიუხედავად პოლიციის პროტესტისა, მაინც გაემართა შემოვლითი გზით“².

ეს სტიქიურად როდი მომხდარა, არამედ წინასწარ იყო ჩაფიქრებული. როგორც ექვთიმე თაყაიშვილი იგონებდა (1949-1950 წლებში): „კომისიის გეგმით, ცხედარი უნდა გამოგვეტარებინა გოლოვინის პროსპექტით ერევნის მოედნამდე, მერე უნდა აგვეხვია სოლოლაკის ქუჩაზე, მერე პეტრე დიდის ქუჩაზე და ისე უნდა აესულიყავით მთაწმინდაზე“³.

და ბოლოს, გუბერნატორი დასძენდა: „აღნიშნული შემთხვევა უნდა მიეკუთვნოს ისეთი ფაქტების რიგს, რომელსაც უადრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრებისათვის და, ამდენად, არ უნდა დარჩეს დაუსჯელი – უკიდურეს შემთხვევაში, მთავარი დამნაშავეებისა მაინც“⁴. ამიტომ იგი მოითხოვდა გამოეყენებინა ადმინისტრაციული სასჯელი – გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის მეშვეობით დაუყონებლივ დაეპატიმრებინა და მთავარმართებლის მირ შერჩეულ ადგილზე გადაესახელებინა დავით ყიფიანი, რამეთუ „სწორედ იგი აქეზებდა ხალხს, არ დამორჩილებოდა ჩემს განკარგულებას, და როგორც პოლიცმაისტერმა მომახსენა, – სწორედ დავით ყიფიანი იყო უწესრიგობის სულისჩამდგმელი და ხელმძღვანელიც“⁵.

1 საშვილიშვილო მოკავშირე-დამიტრი ყიფიანი, I, გვ. 127.

2 იქვე. გვ. 127.

3 ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 241-42.

4 დასახ. კრებული, გვ. 127.

5 იქვე.

უპრიანი. მკითხველმა იცოდეს ქართული საზოგადოებრიობის ის გაბედული წარმომადგენლები (დავით ყიფიანის გარდა), რომლებიც დაკრძალვისას არ ჩამოსცილდნენ პროცესიას და თავიანთი მაგალითით სხვებიც აიყვლიეს:

1. თავადი ანტონ ნიკოლოზის ძე ლორთქიფანიძე.
2. ნიკოლოზ დიმიტრის ძე ყიფიანი.
3. კონსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი.
4. თავადი ვარდენ ნიკოლოზის ძე ყიფიანი.
5. თავადი ივანე მაჩაბელი (საადგილმამულო ბანკის დირექტორი).
6. თავადი ჯაფახოვი (კერძო ვექილი).
7. თავადი დავით არჩილის ძე ლორთქიფანიძე.
8. თავადი შერვაშიძე (ფლიგელ-ადიუტანტი).
9. აზნაური ანტონ ფურცელაძე.
10. აზნაური იოსებ ბაქრაძე.
11. აზნაური გრიგოლ ჩარკვიანი.
12. აზნაური ექვთიმე ხელაძე.
13. აზნაური ვალიკო გუნია.
14. შტაბის როტმისტრი ანტონ არჯევანიძე.
15. თავადი წერეთელი (სიღნაღის ყოფილი მომრიგებელი მოსამართლე).
16. აზნაური ბერიძე (საადგილმამულო ბანკის ბუხჰალტერი).
17. თავადი აკაკი წერეთელი (ქართველი პოეტი).
18. თავადი ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე (საადგილმამულო ბანკის დირექტორი (sic)).
19. აზნაური დიმიტრი ფავლენოვი (საადგილმამულო ბანკის წევრი).
20. აზნაური კონსტანტინე ფურცელაძე (ბანკის წევრი).
21. თავადი გრიგოლ ციციანოვი (ბანკის წევრი).
22. გენერალი, თავადი სუმბათოვი.
23. მაზრის წინამძღოლი მაღალოვი.¹

¹ სია, ჩანს, პოლიციამ ან ჟანდარმერიამ შედგინა 1887 წლის 8 ნოემბერს. იხ. შ. ჩხეტია, მასალები დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობაზე, „საისტორიო მოამბე“, 1947, გვ. 510-11.

სამაგიეროდ, „თვინიერები“ აღმოჩნდნენ თავადაზნაურობის წინამძღოლი (მარშალი), დიმიტრის მარშლად არჩევის სასტიკი მოწინააღმდეგე – ივანე მუხრანბატონი, თბილისის ქალაქისთავი ალექსანდრე მატინოვი, რომელთაც მსგავსი „კეთილგონიერულობის“ გამო, მთვარმართებლის ქება დაიმსახურეს.

ამავე დღეს, 8 ნოემბერს, ა. დუნდუკოვ-კორსაკოვმა დეკეშით მიმართა რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს, დიმიტრი ტოლსტოის. დეკეშაში მოკლედ არის გადმოცემული იმ დღეს მომხდარი ინციდენტი. მასში ტექსტი ასე მთავრდება: „გავცემ რა სათანადო ბრძანებას მთავარ დამნაშავეთა კანონით გათვალისწინებულ პასუხისგებაში მიცემის თაობაზე, ჩემს შემდგომ განზრახვას საგანგებო წერილით დაუყოვნებლივ ვაცნობებ თქვენს ბრწყინვალეობას“¹.

13 ნოემბერს კავკასიის მთავარმართებელმა იმავე ადრესატს უფრო ვრცელი წერილით მიმართა. აქ გამეორებულია ზემოთ აღნიშნულ დიდმოხელეთა აზრები. ა. დუნდუკოვ-კორსაკოვი, როგორც დიმიტრი ყიფიანს, ისე ქართული საზოგადოებრიობის მცდელობას, მოეწყოთ დემონსტრაცია, უაღრესად დაკნინებულად წარმოადგენს (ამას პირდაპირ აღიარებს).² აქედან გამომდინარე: „აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით საგანგებო ზომების მიღება ამ, არსებითად, ჩანაფიქრით უბადრუკ და შესაბამისი შედეგებით დასრულებულ შემთხვევას, პოლიტიკური მოვლენის სიმალლეზე აზიდავდა. ჭეშმარიტი მასშტაბი ამ საქმისა არ სცილდება ჩვენდამი ცუდად განწყობილი რამდენიმე პირის

1 იქვე, გვ. 510.

2 აი, კიდევ მთავარმართებლის მხრივ ამბის (მოვლენის) დამცირება-დაკნინების „მარგალიტები“: აკაკი მოიხსენიება, როგორც ქართველი (რამე აღმატებულობის გამომხატველი ეპითეტის გარეშე) პოეტი და „სასაფლაოების ნაფიცი ორატორი“; „წერეთლის ეს „ღირსშესანიშნავი“ სიტყვა გამოირჩეოდა განსვენებულის პირადი თვისებებისა და საზოგადოებრივი დამსახურების უსაშველო გაზვიადებით“. საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ.133; საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ბრბო(ი), რომელიც ძირითადად შედგებოდა ქართველი ახალგაზრდობისა და ყოველგვარი ქუჩური სანახაობის მოყვარულთა ჩვეულებრივი კონტიგენტისაგან“. იქვე.

(?) მკდელობას, როგორმე მიედწიათ საზოგადოებრივი უკმაყოფილების გამოხატვისათვის მართებლობის (მმართველობის) მიერ განსვენებული ყიფიანის დასჯის გამო. მათ ცდებს, ქართველი საზოგადოების უფრო კონსერვატიულად განწყობილი ელემენტების მხრიდან უარყოფითი დამოკიდებულების გამო, არ მოჰყოლია იმაზე სერიოზული შედეგები, ვიდრე პოლიციის მოთხოვნის შეუსრულებლობაა.“¹

და ბოლოს, მთავარმართებლის მიხედვით, „აშკარაა, რომ აქ არა გვაქვს საფუძველი განსაკუთრებული ზომების მიღებისა და რაც უფრო უხმაუროდ ჩაივლის ეს საქმე, მით უფრო უმნიშვნელო იქნება მისი გავლენა აქაურ საზოგადოებაზე.

აღნიშნულ მოსაზრებათა გამო, მე საკმაოდ ჩათვალე იმითღა შემოვიფარგლო, რომ დამნაშავეები დადგენილი წესით პასუხისგებაში მივცე პოლიციის მოთხოვნათა შეუსრულებლობისათვის. ამ მიზნით, პოლიციის მიერ შედგენილი ოქმი უკვე გადაეცა უბნის მომრიგებელ მოსამართლეს“².

თუ შინაგან საქმეთა მინისტრი საჭიროდ მიიჩნევდა ტრადიციულ სასჯელს, მაშინ, ა. დონდუკოვ – კორსაკოვის აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო პოლიციის საიდუმლო მეთვალყურეობის დაწესება დავით ყიფიანსა და ანტონ ლორთქიფანიძეზე, „რომელთაც არაკეთილსაიმედო შეხედულებები გამოამჟღავნეს“.

საგარეოდ მინისტრი არ დათანხმდა მთავარმართებლის წინადადებაზე „მოთავეთათვის“ სასჯელის გამკაცრებაზე და ამის თაობაზე, ჩანს, პასუხიც გამოუგზავნია (თუმცა იგი არ შემორჩენილა).

ამჯერად მოვიხმობთ გაზეთ „Новое обозрение“-ს 1887 წლის 18 დეკემბერის ნომერს (№1382). მასში ვკითხულობთ, რომ 16 დეკემბერს მომრიგებელმა მოსამართლემ ლ.ი. მღებროვმა განიხილა საქმე დ.ქ. ყიფიანისა და თავად ან. ლორთქიფანიძისა, რომელთაც ბრალი ედებათ იმაში, რომ გასულ 8 ნოემბერს, დ.ი. ყიფიანის დასაფლავების დღეს,

1 იქვე. I, გვ. 133-34.

2 იქვე. გვ. 134.

მათ, ვითარცა განმკარგულებლებმა ამ დასაფლავებისა, არ შეასრულეს პოლიციის კანონიერი მოთხოვნები.

საჩივარი აღძრა თბილისის პოლიციაინსტერმა ლ.ა. როსინსკიმ. „ბრალდებულნი“ არ გამოცხადებულან.

მომრიგებელმა მოსამართლემ სამართლიანად სცნო პოლიციის სარჩელი, რომ განმკარგულებლები დამნაშავენი არიან ბრძანების შეუსრულებლობაში. თუმცა გაითვალისწინა ბრალდებულთა შემამსუბუქებელი გარემოებანი და ისენი დაუსწრებლად დაჯარიმება ოც-ოცი მანეთით.¹

პოლიციაინსტერს განუცხადებია, რომ იგი კმაყოფილია ამ განაჩენით.

მოდით, ახლა ეს ფაქტი მასში უშუალო მონაწილე ადამიანების თვალთახედვით აღვიქვათ. ვალერიან გუნიას მონათხრობით, როდესაც პროცესია „რაზგონი ფოჩტას“² მიუახლოვდა, ჟანდარმთა უფროსი მას, როგორც პროცესიის ერთ-ერთ ორგანიზატორთაგანს, გვერდში ამოდგომია და ყურში ჩაუჩურჩულებია: გირჩევთ სკანდალს თავი აარიდოთ, პროცესია ჭავჭავაძის ქუჩით გაატაროთ, თორემ იძულებული ვიქნები, სხვა ზომები მივიღოთო. ე. გუნიას უპასუხია: „თქვენო აღმატებულებავ! მე მხოლოდ მიცვალებულის ქერივის სურვილს ვასრულებ და როგორც ის ინებებს, ისე, მოვიქცევი-მეთქი“. როდესაც იგივე თხოვნით ჟანდარმს ნინო ყიფიანისათვის მიუმართავს, მას დემონსტრანტები გარს შემორტყმიან და უთქვამთ (ქართულად): „მაგრა დაუხედით, არ დათახმდეთ“. ნინო იაგორის ასულს ამაყად უპასუხნია: მე ჩემს მიცვალებულს ისე ვცემ პატივს, როგორც ჩემი გონება და სინდისი მავალებსო. თქვენთვის სულ ერთი არ არის, ასე ავაღთ მამადავითზე, თუ იმ გზით... მე კი გოლოვინის პროსპექტს ვამჯობინებო.

როცა პროცესია დღევანდელ მიტროფანე ლალიძის ქუჩას მიახლოვებია, პოლიციაინსტერსა და ჟანდარმთა უფროსს

1 ზოგიერთის მოგონების თანახმად, თითქოს დიმიტრის საფლავზე სიტყვის წარმოთქმისათვის აკაკიც დაუჯარიმებიათ 30 მანეთით, რაც არასწორია.

2 ზემელზე მდებარე ყოფილი ჭადრაკის სასახლე.

იმავე თხოვნით მიუმართაეთ ეპისკოპოს ალექსანდრესათვის, რაზედაც უკანასკნელს ე. იანკოვსკისათვის ასე უთქვამს: „თქვენ ღენერალო, თუ პოლიონელი ხართ, უნდა იცოდეთ, რომ სამღვდელოებას მეტი პატივი და თავაზი შეუფერებაო. რა ჩემი საქმეა, პროცესიის ამ გზით თუ იმ გზით ტარებაო“. ჟანდარმთა შეფი (თბილისის მასშტაბით) შეცბუნებულია და ყოყმანი დაუწყია.

ღღევანდელი ბესიკის (მაშინ მამა დავითის) ქუჩის დასაწყისში პოლიციელთა რაზმი მდგარა, რომელსაც ხელი უნდა შეეშალა პროცესიის გოლოვინის პროსპექტით წასვლაში. რაკი პროცესიაში მონაწილე მასის დაწოლა ძლიერი აღმოჩნდა, პოლიციელებმა იკადრეს და გზა დაუთმეს. მთავარმართებლის სასახლის წინ „პროცესის მოახლოებაზე ყველა ფანჯრებზე(!) ფარდები ჩამოეშვათ. ამ ფორმით შეეცადნენ ობსტრუქცია მოეწყოთ პროცესიისათვის“¹.

ვალერიან გუნიას ნაამბობს აზუსტებდა მთარგმნელი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე ნიკო ავალიშვილი (1844-1929). ეს მოხდა გოლოვინის პროსპექტზეო, იქ სადაც ალ. ჭავჭავაძის ქუჩა ადის. რუსის რაზმის წინაშე მდგარ ალექსანდრე ეპისკოპოსს ჯვარი წინ წაუწევია და შეუძახნია: „Дорогу Кресту!“-ო და მტკიცედ გადაუდგამს ნაბიჯი. რაზმი სწრაფად გარღვეულა, ეპისკოპოსს კი ჯერ სამღვდელოება მიჰყოლია და შემდეგ – სხვები.²

ასე მიიბარა მშობლიურმა ქართულმა მიწამ თავისი დიდი შვილი – „მეორე დიმიტრი თავდადებული“³. ასე მოხდა პირველი თვალსაჩინო პოლიტიკური მანიფესტაცია XIX

1 იხ. გ. გუნიას დასახ. წერილი გაზ. „ლომისში“. საშვილიშვილო მოკაგშირე – დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 153.

2 ეს წყარო უფრო სანდო ჩანს, ვიდრე დავით დავითაშვილისა, რომლის მიხედვითაც გუბერნატორ ორლოვს (სინამდვილეში თბილისის გუბერნატორი ამ დროს, როგორც ვიცით, იყო კარლ ზისერმანი) მის თხოვნაზე მღვდელმთავარს უპასუხია: „მე საზოგადოებამ მომიწვია და მათ მიერ დანიშნული გზით უნდა ვიარო“-ო. იქვე, გვ. 176.

3 საფლავზე მიტანილ იქნა 33 გვირგვინი. იხ. ვალერიან გუნიას დასახ. წერილი კოტე ყიფიანისადმი, კრებულში „საშვილიშვილო მოკაგშირე დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 135.

საუკუნის საქართველოში¹.

ასე რომ, რუსეთის კავკასიის ადმინისტრაციის ჩანაფიქრის საპირისპიროდ სულ სხვა რომ მოხდა. თუმცა იგი (ადმინისტრაცია) ყოველნაირად ცდილობდა დიმიტრის ხსოვნის უკედავეყოფისათვის ხელი შეეშალა.

აი, ერთ-ერთი კაზუსი. როგორც უკვე ვამბობდით, დიმიტრის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით უამრავი დეპეშა გამოგზავნეს, რის ნაწილსაც „ივერია“ აქვეყნებდა. ხელისუფლება მის რედაქტორს – ილიას – შარს სდებდა, თითქოს სწორედ იგი თხზავდა ამ დეპეშებს. ამიტომ ილია ერთი ხანობა მათ, როგორც დოკუმენტებს, თავისთან ინახავდა. ამის თაობაზე პეტერბურგსა და აქაურ ცენზურას შორის მიწერ-მოწერა გამართულა². ვალერიან გუნია წერდა: „მე ვაპირებდი გამომეცა დიდი წიგნი – სახსოვრად განსვენებულის დიმიტრისა, მაგრამ ეხლა სულ აგვიკრძალეს კრინტის ამოღება და „კალენდარშიც“³ ნებას არ მაძლევენ, ორიოდე სიტყვა ვსთქვა“⁴. იქნებ ამ გარემოებით უნდა აიხსნას ის ამბავი, რომ 1887 წელს დაწერილი ლექსი „დიმიტრი ყიფიანის დაკარგვის გამო“ ვასილ კირვალაძეს ეერ დაუბეჭდავს.⁵

1 ექვთიმე თაყაიშვილი წერდა: „ამრიგად, ეს გრანდიოზული პროცესია დიდი და გაბედული დემონსტრაცია იყო ქართველი ერისა ცარიზმის რეჟიმის წინააღმდეგ. მან ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ქართველობაზე და ერთგვარ საგონებელშიც ჩააგდო ხელისუფალნი“. იხ. მისი დასახ. წიგნი, გვ. 243. თითქმის ამასავე ამბობდა არჩილ ჯორჯაძე: „აი ამ დროის ნამდვილი პოლიტიკური ვითარება. ერთი საფეხურით წინ წავდებით, ჩვენ და მოულოდნელად ერთად გიგრძნევით(!) ჩვენი თავი, თვით-შემცნე და თვით-შემგნე ერთად. ეს სასწაული დიდის ხნობით მზადდებოდა. ოთხმოცდაშვიდი წელიწადიც კი მანძილია მიძინებულ შემეცნების (თვითშეგნების – გ.ყ.) გამოფხიზლებისათვის“. ა. ჯორჯაძე, წერილები, გვ. 585.

2 იხ. გ. გუნიას მიერ 18 ნოემბერს მიწერილი წერილი კ. ყიფიანისადმი. საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 135-36.

3 იგულისხმება მისეული გამოცემა „საქართველოს კალენდარი“.

4 დასახ. წერილი, გვ. 135.

5 იყო გამონაკლისიც – „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოებაში“, რომლის ვიცე პრეზიდენტი 1860-იან წლებში დიმიტრი გახლდათ, შეძლო დაებეჭდა ნეკროლოგის ტიპის წერილი. Димитрий Иванович Кипиани, იხ. „Труды Кавказского общества сельского хозяйства“. 1887. №11-12, გვ. 1-5.

დიმიტრის დასაფლავებიდან თორმეტი წლის გასვლის შემდეგაც კი კავკასიის ადმინისტრაციის კანცელარია მთავარმართებელ გრიგორი გოლიცინთან აბეზღებდა გა'ხუთ „Новое обозрение“-ს, კერძოდ იმის გამო, რომ ძეგლის კურთხევასთან დაკავშირებით გაბედა შეექო „ეს“ (ЭТО) ყიფიანი, „რომელიც სინამდვილეში (როგორც ყველასათვის ცნობილი იყო) იმდენად მაგნებელი, აშკარა მოღვაწე-სეპარატიისტი გახლდათ, რომ მთავრობა იძულებული შეიქნა 1880 (!) წელს ადმინისტრაციული წესით და პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ გაესახლებინა მხარიდან, მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ ეკავა ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლის პოსტი“.¹

ყოველივე ეს ამაო იყო. დიმიტრის სახელი და ნაღვაწარი უკვე ღრმად იყო აღბეჭდილი ქართველი ერის ისტორიული ხსოვნაში!

¹ გიორგი თუმანოვი, „Из копилки провинциального журналиста“, წიგნში «Характеристики и воспоминания», книга 3, Тифлис, 1908, с. 190.

ბოლოთქმა

„სამშობლოს წინაშე შენი სახელითა და დიდებით
დაიდგი ძეგლი“.

დიმიტრი ყიფიანის საფლავის სარისაზე მინაწერი
სიტყვები.

ბაგათი „ჩვენი ღრუბა“, 1913, №32.

„...საქმეთა შენთა დიდი ხანია აღგიგეს ძეგლი გოგუ-
ლის ქართველის გულში!“

ივანე ზურაბიშვილი.

აქ არ შევუდგებით დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და
ღვაწლის შეჯამებას. შეეჩერდებით იმაზე, თუ რა პატივი
მიაგო ქართულმა საზოგადოებამ დიდი მამულიშვილისა და
წამებულის ხსოვნას, როგორ გრძელდება ეს საქმე დღევან-
დელ ეითარებაში.

დიმიტრის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის დროს ეროვნუ-
ლი თვითშეგნება მოსახლეობის ფართო ფენებში დაბალი
იყო, ასევე გრძელდებოდა შემდგომ ხანებშიც, რაც, თავის
მხრივ, საფუძველი გახდა ქართველი სოციალ-დემოკრატების
აღზევებისა, კოსმოპოლიტური აზროვნების გავრცელებისა.
თუ როგორ აცნობიერებდა კერძოდ ჩვენი გლეხკაცობა
დიმიტრის ღვაწლს, ამის თაობაზე გიორგი ტატიშვილის
„მოგონებას“ მოვიხმობთ. როდესაც დიმიტრის ექსორიაში
(სტაეროპოლში) აცილებდნენ, ადგილობრივი, ქვიშხელი და
სხვა მეზობელი სოფლებისა, გლეხკაცები „ერთმანეთს შეს-
ჩიოდნენ, თუ ვინღა იქნება მათი პატრონი და დამრიგებელ-
დამცველი.

ერთი ამბობს: ეგ დალოცვილი თვით ხელმწიფესაც
არაფერს უთმობს და დასაჯიან, მაშ რას უზამენო. მეორე
უპასუხებს: დიდი ნასწაველი და ჭკვიანი კაცია, მასთან,
დიდგულა და თავმოყვარე, რის გამოც უსამართლობას და
ჩაგვრას (ვისგან? – გ.ყ.) არავის უთმობსო. მესამე ამბობს:

ყველაფრით რომ ჩვენს მთავრობაზე მაღლა დგას, იმიტომ სდევნიან და არ უნდათ მაგისი აქ ცხოვრებაო. მაგ დალოცვილს რომ ისევ დაეთმო მთავრობისათვის, სჯობდა, რადგან მაშინ არც თვითონ დაიტანჯებოდა და ჩვენც უპატრონოდ არ დაერჩებოდითო. მეოთხემ თქვა: კაცია დიმიტრი და კიდევაც კაცობსო. რუსის მთავრობამ თავზე დაჯდომი იცის, თუ დაგიბრეყეო; ამიტომ დიმიტრი მარტოდმარტო გბრძვის რუსის მთავრობას და არ აძლევს მისი სამშობლოს ჩაგვრისა და საქართველოში რუსების ჩამოსახლების ნებასო¹.

როგორც ვხედავთ, ადგილობრივ გლეხობას ძალზე გაორებული წარმოდგენა ჰქონდა თვით დიმიტრის გმირულ საქციელზე, რის გამოც იგი სტავროპოლში გადაასახლეს და მოჰკლეს კიდევ. ჩანს გლეხობის ერთი ნაწილის პრაქტიკისტული დამოკიდებულება (მიმართება) დიმიტრისადმი. დიდად სამწუხაროდ, თუნდაც ზემო ქართლში ან ბორჯომის ხეობაში, რომელთაც უკავშირდება დიდი ქართველის ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი, მოსახლეობის უმეტესობას დიმიტრის ცხოვრებასა და ღვაწლზე დღემდე ფრიად ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს. ჩვეულებრივ მიაჩნიათ, რომ დიმიტრის დასჯა მოხდა იმიტომ, რომ იგი ეწინააღმდეგებოდა ქართველი სამხედრო დაბეგერას (ანუ გაწვევას რუსეთის ოჯახში).

თითქოს შედარებით ადეკვატური, კონკრეტული წარმოდგენა ჰქონია გურულ გლეხკაცობას. პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის აპოლონ წულაძის (1871-1942) მიხედვით, გურულებს მიაჩნდათ, რომ „დიმიტრი აჯანყებულ სემინარიელებს(!) გამოესარჩლა და ეგზარხოსს საქართველოს დაწყევლისათვის და ქართული ენის ძაღლის ენათ(!) ხსენებისათვის მაგარი პასუხი მოსთხოვა“-ო.²

ასე რომ, დიმიტრის თავგანწირვის ნამდვილი ფასი ქა-

1 საშვილიშვილო მოკავშირე-დიმიტრი ყიფიანი, II, გვ. 187.

2 იქვე გვ. 162. მაგრამ დიდი გადაჭარბებაა მთხრობელის სიტყვებში: „დიმიტრის ვერაგული სიკვდილი ქართველი ერის სიკვდილათ(!) მიიღეს და ყველა გურულს (!) „კბილის კრატუნით“ უნდოდა შურისძიება“. იქვე, გვ. 163.

როველობის შედარებით მცირე ნაწილმა – ინტელიგენციამ (თავადაზნაურობისა და „მესამე წოდების“ მოწინავე წარმომადგენლებმა) თუ იცოდნენ.

ქართული საზოგადოებრიობა სათანადოდ ვერ გაისარჯა იმისათვისაც, რომ დიმიტრისათვის ექსორიაში ცხოვრება შეემსუბუქებინა. ძირითადად მასზე ახლო ნათესაეები და ნაცნობები ზრუნავდნენ. მათ კი სათანადო მატერიალური (ყინანსური) შესაძლებლობები არ გააჩნდათ.

საზარელი მკვლევლობის გამოძიებაში, როგორც ვიცით, ჩართული იყო ქართველი გამომძიებელი ნიკოლოზ ტარსაიძე, რომელიც, გასაგები მიზეზის გამო, საქმეს ჩამოაშორეს. ჩანს, ნ. ტარსაიძე შემდგომაც ცდილობდა რამენაირად ჩარეულიყო გამოძიების პროცესში. ამის შესახებ ვგებულობთ მოგვიანებით, შესაბამის სასამართლო პროცესზე, მოწმე ლეონარდ ბროხნიცკის ერთ-ერთი ჩვენებიდან (მეორე): „გუშინ სასამართლოდან გასვლის შემდეგ გამომძიებელ ტარსაიძესთან ერთად ესადილობდი. ყიფიანზედ ჩამოგვივარდა ლაპარაკი და ტარსაიძემ, სხვათა შორის, მიაგმო, რომ 24 მკათათვეს (ე.ი. ივლისს – გ.ყ.) ბრალდებულის ვეჭილმა რუდნემა ჩემთან შემოიარა ციხიდან, მეტად აღელვებული იყო და მითხრა, რომ სტრეპეტომა დღეს გამომიცხადა: მე თვითონ კი არა ვრეულვარ მაგ დანაშაულში, რადგან მაშინ ხელი მტკიოდა და შეხვეული მქონდა, მაგრამ ის კი ვიცი, ვინც არიან ყიფიანის მკვლელები და მკვლევლობის წინა დღეს იმიტომ ვიყავი მოკლულთან, რომ შემეტყობინებინა ეს ამბავი და გამეფურთხილებინაო“¹.

ამ ამბავს ასეთი გაგრძელება ჰქონია: „ამ ჩვენების შემდეგ ვეჭილმა რუდნემა განაცხადა, რომ 24 მკათათვეს საპატიმროში არა ეყოფილვარ და იმიტომ ბროხნიცკის ჩვენება ტყუილია და სიცრუეაო“².

თუმცა მოწმე ანტონ იაკუბოვიჩის (ციხის ზედამხედველის) ჩვენება აღნიშნულ განცხადებას საფუძვლიანად უარყოფს. იგი სასამართლო სხდომას მოახსენებდა: „დღეს

1 „ივერია“, 1889, №181.

2 იქვე.

დილით საპატიმროს კანტორის მწერალმა მიაღებო, რომ როცა უკანასკნელად იყო ბრალდებულთან ექილი რუდნევი (ალბათ, 24 აგვისტოს შემდეგ – გ.ყ.) და სტეპეტოვს ელაპარაკა, იგი გამოუტყდა და აღიარა, რომ ყიფიანის მკვლელობა ჩემი ჩადენილიაო. ეს ლაპარაკი შემთხვევით გაუგონა მწერალს, რომელსაც იმ დროს ფარდის უკან ეძინა თურმე იმავე ოთახში¹. მაგრამ ექილი რუდნევი არ დათანხმებულა ბრალმდებელს, რომ მწერლისათვის (писцу) ჩამოერთვათ ჩვენება. ცხადია, საჭირო იყო ნ. ტარსაიძის შემდგომი ჩარევა სასამართლო პროცესში, მაგრამ ამის თაობაზე ვერაფერს ვიტყვით. შესაძლოა, იგი არ ესწრებოდა (ან არ დაასწრეს) სასამართლო პროცესს. ეს პირი შემდეგაც ცხოვრობდა და მუშაობდა სტავროპოლში, იქიდან გადმოვიდა საქართველოში (თბილისში) და გარდაიცვალა 1917 წელს. დიდად სამწუხაროდ, ჩვენ არ გვაქვს შემონახული ცნობები, თუ რას ფიქრობდა იგი დიმიტრის მკვლელობაზე.

როგორც ჩანს, დიმიტრის ვაჟი კოტე ყიფიანიც ცდილობდა რამენაირად ჩარეულიყო გამოძიებაში. სასამართლო პროცესის დროს ერთ-ერთი მოწმე, პატიმარი ივან ხოხლოვი, ყვებოდა: „როცა მოკლულის ყიფიანის შვილი მოვიდა საპატიმროში, ალექსანდრა გლადკოვისას უთხრა, რომ ას თუმანს მივცემ იმას, ვინც მამი ჩემის (!) მკვლელს მიპოვნისო“² მაგრამ, ასევე სამწუხაროდ, არ ვიცით, თუ რა შედეგი მოჰყვა ამ შემოთავაზებას.

იმხანად სტავროპოლში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ექიმი გრიგოლ ელიავა (1857-1925), რომელიც დიმიტრისთან საკმაოდ დაახლოებული გახლდათ და მკურნალობდა მას. მაგრამ, ეტყობა, იგი 1888 წლიდან უკვე საჩხერეში მუშაობდა (ექიმად),³ შემდეგ კი ბათუმში გადავიდა. ამდენად, გ. ელიავას ფიზიკურად არ შეეძლო რაიმე წვლილი შეეტანა დიმიტრის მკვლელობის გამოძიებასა და სასამართლო პროცესში. მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, მას რაიმე როგონება

1 „ივერია“, 1889, №183.

2 „ივერია“, 1889, №178.

3 იხ. ზემოთაღნიშნული, „ივერია“, 30 დეკემბერი, 1888 წ.

მაინც უნდა დაეტოვებინა საერთოდ აღნიშნულ საქმესთან დაკავშირებით?

დიმიტრის ხსოვნას დასაფლავების ახლო ხანებში გამოუჩნაურა ილია თავისი სამი შესანიშნავი პუბლიცისტური სტატიით. ასევე იმ ხანაში დაიბეჭდა, მოსახლეობის ფართო მასისათვის ეალერიან გუნიას შესაბამისი ბროშურა.

დიმიტრის დაკრძალვამ, როგორც დავინახეთ, ეროვნულ-პოლიტიკური დემონსტრაციის სახე მიიღო, რომელშიც მრავალმა ათასმა ადამიანმა მიიღო მონაწილეობა. ამ შემთხვევაში იმჟამინდელი ქართული საზოგადოებრიობა ნამდვილად მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩნდა. ეს იყო მაქსიმუმი, რაც მაშინდელი საქართველოს პირობებში შეიძლებოდა.¹

ეს ყოველივე ეს სულაც არ იყო მოულოდნელი. მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ მხრივ ქართულ საზოგადოებრიობას დიდად არ გამოუდგია თავი ოცი წლის შემდეგაც, ილიას მკვლელობისა და სასამართლო პროცესების დროს.

ტრაგიკულად აღსრულებული დიდი მამულიშვილის ხსოვნის უკვდავსაყოფად დიმიტრის ოჯახს ერთი ინიციატივა გამოუჩნდია. ამის თაობაზე „ივერია“ (1887 წლის 12 ნოემბერი (№237) საზოგადოებრიობას ამცნობდა: „დიმიტრი ყიფიანის სახლობას (ოჯახს – გ.ყ.) გარდაუწყევტია, გაჰმართოს სოფელ ქვიშხეთში მუზეუმი, სადაც შეკრებილ იქნება ყოველივე ხელთნაწერი თუ დაბეჭდილი წერილები განსვენებულის დიმიტრისა. მუზეუმში იქნება შეკრებილი აგრეთვე დიმიტრის მდიდარი წიგნთსაცავი, იმისი სურათები და სხვანი“.

1 1888 წლის ზაფხულში ჟანდარმერიამ აღმოაჩინა ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის მოსწავლე გარლამ ლოლუას ლექსი, რომელიც დიმიტრის სიკვდილს მიეძღვნა. აქ იყო მოწოდება შურისძიებისაკენ, გამოთქმულია შეგონება, რომ ქართველობამ თავი უნდა დაანებოს ცარიელ ლაპარაკს და იარაღის ძალით „მოსპოს ქვეშევრდომობა“, გაეღიტოს რუსები, ე.ი. ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები და მოიპოვოს ეროვნული თავისუფლება. საშვილიშვილო მოკავშირე-დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 145. თუ აბოლონ წულაძეს დაგუჯერებთ, გურიაში სამ ტერორისტს გადუწყევტია, გასწორებოდნენ აღონდუკო-კორსაკოვს დიმიტრისათვის შურის საძიებლად. იგივე კრებული, II, გვ. 163.

ხუთი დღის შემდგომაც კოტე ყიფიანი იმავეს სწერდა ცნობილ პედაგოგსა და მწერალს ნიკო ლომოურს: „ჩვენ ემართავთ ოჯახში მამიჩემის მუზეუმს მის სახსოვრად და ყოველისფერს თავი უნდა მოვეუყაროთ, რაიცა რომ შეეფერებოდეს მის სახელს“¹. ჩანს, უკვე მაშინ კონკრეტული ნაბიჯიც კი გადადგმულა აღნიშნული საქმის აღსასრულე-ბლად: კოტე ყიფიანი ადრესატს სთხოვს, გამოუგზავნოს იოველ ნატროევის (ნატროშვილის) სიტყვა, წარმოთქმული გორის სობოროში და დაბეჭდილი „ივერიაში“ (იხ. ზემოთ), ასევე თვითონ ნიკო ლომოურის გამოსვლის ტექსტი². მაგრამ ეს წამოწყება უპერსპექტივო აღმოჩნდა.

1892 წელს, დიდი მამულიშვილის ტრაგიკული აღსასრულის მეხუთე წლისთავზე, აკაკიმ შეკქმნა ქართული პოეზიის ერთ-ერთი უკედავი შედეგური – ლექსი „განთიადი“. ამავე თემაზე დაიბეჭდა ზაქარია ჭიჭინაძის ბროშურა. ორი წლის შემდგომ მსგავსი რამ გაიმეორა დიმიტრის უფროსმა ვაჟმა – ნიკომ³.

დასაფლავების ახლო ხანებში იყო მცდელობაც დიმიტრის ბიუსტი გაეკეთებინათ. 1887 წლის 17 ნოემბერს გრიგოლ ჩარკიანი – ცნობილი გამომცემელი და წიგნის მაღაზიის მენაჯრე – კოტე ყიფიანს სწერდა: „თქვენი სურვილი ავასრულე და გედევანოვს (გედევანიშვილს – გ.ყ.) ეკითხე შესახებ მამათქვენის ბიუსტის და დიდი სიამოვნებით გაუუკეთებო დიდი ზომისას და სულ ორი თუმანი დაუჯდებაო მასალის ფულიო და რასაც ჩემთვის (ჩემი სახელისათვის) გავაკეთებ ეს იქნება ჩემი მოგება-ო“⁴. აღნიშნული პიროვნება ოდენ მოყვარული მოქანდაკე ყოფილა და საერთოდაც ეს წამოწყებაც უშედეგოდ დამთავრდა.

უფრო შედეგიანი აღმოჩნდა შემდეგი მცდელობა. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1896 წლის 30 ოქტომბერს (მეთერთ-

1 საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, I, გვ. 134.

2 იქვე.

3 იხ. მისი „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“, დაბეჭდილი ჯერ ჟურნალი „მოამბეში“ (1894, №4), შემდეგ – ცალკე წიგნაკად (იმავე წელს).

4 დასახ. კრებული, გვ. 135.

მეტე ნომერში) იუწყებოდა: „დღეს, საღამოს, დანიშნულია ტფილისის სათავადაზნაურო ბანკის ზედამხედველი კომიტეტის წევრთა კრება, რომელზედაც, სხვათა შორის, განსვენებულ დ.ი. ყიფიანის ძეგლის დადგომის (დადგომის – გ.ყ.) თაობაზედ ექნებათ ლაპარაკი. ამ კრებაზედ მიწვეულია ჩვენი ახალგაზრდა და ნიჭიერი მხატვარი გ. გაბაშვილი“. შესაბამისად, გაჩნდა აზრი ძეგლი გერმანიაში დაემზადებინათ. მაგრამ საბოლოოდ მოხდა ისე, რომ იგი შესრულდა (უფრო იაფად) ადგილობრივი მოქანდაკე ყელიქს ხოდოროვიჩის (წარმოშობით პოლონელის) მიერ. სწორედ ეს ძეგლი იქნა აღმართული დიმიტრის საფლავზე 1899 წლის 24 ოქტომბერს.

მაგრამ დიმიტრი ყიფიანის ძეგლი – თვალთუხილავი, მიუხედავად ამისა, არანაკლებ ღირსსახსოვარი, – უკვე იყო შეგნებულ, პატრიოტ ქართველთა გულებში. ამის დამადასტურებლად მოვიტანთ მინაწერებს, რომლებიც ცნობილმა მწიგნობარმა და გამომცემელმა სოსიკო მერკვილაძემ გამოიწერა დიმიტრის საფლავის ხარიხებიდან 1896 წლის 15 თიბათეეს (ივნისს), რასაც ნაწილობრივ ზემოთ უკვე შევეხეთ. აქ ეწერა:

„დაჩაგრულო მამავ,
ჩაგრულთა მოსარჩლე!“.

„სამშობლოს წინაშე შენი სახელითა და დიდებით დაიდგი ძეგლი!“

„დიმიტრი თავ-დადებულო! ნეტავ
შენ, წმინდაო გეამო,
რომ წმინდათ (!) აასრულე მოვალეობა“;
„ჩემო დიმიტრი, შენს სისხლს
შვილები ამოიგებს (!)“;

„ეს დიმიტრი წმინდათ იყო შერიცხული(!)
მაგრამ ურცხვმა მტერმა აასრულა თავისი ნება“;

„დიმიტრი! გთხოვთ უფალს შეატყობინო
ჩვენი დღევანდელი ტანჯვა-წვალება“;
„დიმიტრი! შენ იყავ დამწვარი საქართველოსათვის,
მაგრამ არ დაგაცალა მტერმა მისი მოვლა“;

დანაგრეული მამულის მსხვერპლი

უფლისაგან კუროხეულია.

აბელის მკვლეული კაენი შეშლილ-შეჩვენებულია“¹ და ა.შ.

1912 წელს, დიმიტრის დაღუპვის 25-ე წლისთავთან დაკავშირებით, გაჩნდა იდეა მისი ხსოვნის უკდაეყოფად სამეცნიერო წიგნის შექმნათ. ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისა 26 ივლისს „სახალხო გაზეთში“ (№669) სამართლიანად წერდა: „ჩვენ ხალხს არ ეპატიება მისი (დიმიტრის – გ.ყ.) მოღვაწეობის არქივებში მიჩქმალვა, ამას ეღალატებ მე არა როგორც მაჩლობელი მისი პირი, არამედ როგორც მისი სამშობლოს ერთ-ერთი შვილი“; „დროა ჩვენმა ხალხმა სრული და ნამდვილი წარმოდგენა იქონიოს მისი ღვაწლისა და პიროვნებისა“; „დიმიტრი ყიფიანის ბიოგრაფიის შედგენა მარტო ხომ მისი სახელის პატივისცემით არ გათავდება ჩვენთვის. ჩვენი ახალთაობა რამოდენ ზნეობრივს და სულიერ ძალას შეიძენს მისი პიროვნებისა და მოქმედების (საქმიანობის) ყოველმხრივი გაცნობით!“² წერილის ავტორი დიმიტრი ყიფიანის ბიოგრაფიის დამწერს, „შემძლე ქართველს“, პპირდებოდა საჭირო მასალის მიწოდებას.

წერილს გამოეხმაურა ცნობილი ისტორიკოსი სიმონ ავალიანი,³ რომელსაც წინა წელს ოდესაში უკვე ჰქონდა გამოქვეყნებული წიგნის „Крестъянскій вопросъ въ Закавказъе“-ს პირველი ტომი, რომელშიც წარმოჩენილი იყო დიმიტრი ყიფიანის სათანადო როლი. ისტორიკოსს განუზრახავს ცალკე მონოგრაფია დაეწერა დიდი ქართველის შესახებ და შესაბამისი მასალებიც შეუგროვებია. შეუტყვია, რომ დიმიტრის ბიოგრაფიის მასალების შეგროვებას თვით მის ოჯახში შესდგომია. სამწუხაროდ, დროის უქონლობის გამო ს. ავალიანი ქეიშხეთში ვერ ჩასულა, აქ დაუნჯებელი მასალა კი პირადად მისთვის (თბილისში) არ გადაუციათ. ამის შემდგომ ისტორიკოსს რომელიღაც გაზეთში ამოუკითხავს (!), რომ დიმიტრის შესახებ მასალების გადაცემას თითქოს

1 გაზეთი „ჩვენი დროება“, 1913, №32.

2 იხ. წერილი „დიმიტრი ყიფიანის ბიოგრაფიის გამო“.

3 „სახალხო გაზეთი“, 1912 წლის 8 აგვისტო, №669.

„საისტორიო და საეთნოგრაფიო მუზეუმისათვის“¹ (!) აპირებდნენ.

დიდად საბედნიეროდ, მსურველი პირი, „შემძლე ქართველი“, მართლაც აღმოჩნდა არჩილ ჯორჯაძის სახით. ხუთი-ექვსი თვის განმავლობაში იგი, მიუხედავად მძიმე სენისა, გატაცებით მუშაობდა დიმიტრის თემაზე, რაც დაგვირგვინდა მშვენიერი მონოგრაფიით. იგი დაიბეჭდა „სახალხო გაზეთში“ 1913 წლის იანვარსა და თებერვლის დასაწყისში. (სამწუხაროდ, არჩილ ჯორჯაძისათვის აღნიშნული ნაშრომში „გედის სიმღერა“ აღმოჩნდა – იგი გარდაიცვალა ამავე წლის 23 მარტს).

ნაშრომისათვის თანდართულ ბიოგრაფიაში ავტორი შენიშნავდა: „მე ვსარგებლობდი, უმეტეს შემთხვევაში, იმ წყაროებით, რომელნიც ეპოვე დიმიტრი ყიფიანის ქაღალდებში. ეს არქივი შესდგება დაუბეჭდავ ხელნაწერებიდან – მემუარებიდან, მოხსენებებიდან, ოფიციალური დოკუმენტებიდან და კერძო წერილებიდან“². ამაში კი დიდი წვლილი ჰქონდა შეტანილი დიმიტრის რძალს – ნინო ტატიშვილ-ყიფიანისას. ეს აღნიშნა ივანე გომართელმა: „ნინოს უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ განსვენებულმა არჩილ ჯორჯაძემ დასწერა დიმიტრი ყიფიანის საუცხოო ბიოგრაფია... ყოველგვარი მასალა ნინომ დაუმზადა(!) არჩილს, თორემ ვინ იცის, როდის ეელირსებოდიოთ ამ დიდებული ქართველის ბიოგრაფიას“³.

1 აღბათ ნაგულისხმევია „საისტორიო საეთნოგრაფიო საზოგადოებასთან“ არსებული.

2 დასახ. გაზეთი, 2 თებერვალი, 1913 წელი, №813.

3 იხ. ავტორის „ჩვენი მოღვაწე ქალები – ნინო ბეჟანის ასული ყიფიანისა“, ივანე გომართელი, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, 1966, გვ. 153. მეორე მხრივ, ნუ დაგვავიწყდება, რომ თვითონ დიმიტრიმ „დაგვიტოვა არა მარტო მემუარები, არამედ დიდძალი ძვირფასი ისტორიული ხასიათის დოკუმენტები, მასალები, კერძო მიწერ-მოწერები და სხვა, დაღატებული და ცალკე ყუთებში ჩაწყობილი თემების მიხედვით. როგორც სჩანს(!), ავტორი(!) არა მარტო დიდი მნიშვნელობის ისტორიულ დოკუმენტს ინახავდა, არამედ თავის პირადი ხასიათის წერილების შავ ხელნაწერებსაც გულმოდგინედ უტოვებდა მემკვიდრეობას (შთამომავლობას – გ.ყ.)“. დ. ყიფიანი, მემუარები. სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, შენიშვნებით და წინასიტყვაობით, ტფ., 1930, გვ. III.

საბჭოთა პერიოდის ათწლეულების მანძილზე, ხელისუფლებიდან და შესაბამისი იდეოლოგიიდან გამოძვინარე, ძალზე ცოტა რამ გაკეთდა დიდი ქართველის თემის შესწავლის და პროპაგანდისათვის. კერძოდ, 1922 წლის გაზეთ „ლომისის“ მეთერთმეტე ნომერში მოწინავე, პატრიოტულად განწყობილმა ქართველმა ინტელიგენციამ პატივი მიაგო დიმიტრი ყიფიანის ხსოვნას (გარდაცვალების 35 წლისთავთან დაკავშირებით). განახლებული, ბოლშევიკურ-კომუნისტური რუსეთის მიერ ოკუპირებულ ქვეყანაში ეს ფაქტი ეროვნული პროტესტის თავისებურ ფორმას წარმოადგენდა. საბედნიერო გამოჩაყლისი იყო აგრეთვე ცნობილი ისტორიკოსის სიმონ ხუნდაძის (ყოფილი სოციალისტ-ფედერალისტის) მცდელობა დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება-მოღვაწეობის შესწავლისა და შეფასება-დაფასებისა (მისეული მონოგრაფია „დიმიტრი ყიფიანი“ გამოქვეყნდა 1936 წელს.).

მხოლოდ 53 წლის შემდეგ იქნა გამოცემული ისტორიკოს იოსებ უთურაშვილის იგივე სახელწოდების წიგნი. ამის შემდგომ დაიბეჭდა ფილოლოგოს თამაზ ჯოლოგუას მიერ შედგენილი ორი კრებული და მონოგრაფია. 2008 წელს კი დაიბეჭდა მეკლევრისა და პედაგოგის მურად მთვარელიძის პოპულარული ხასიათის წიგნი „ყიფიანები“, რომელშიც მოთხრობილია დიმიტრისა და მისი შთამომავლების ცხოვრება და ღვაწლი.

დიმიტრის ხსოვნის აპოთეოზად იქცა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდა სინოდის მიერ 2007 წლის 26 აპრილს მისი წმინდანად შერაცხვა, – მას ეწოდა „წმინდა დიმიტრი ყიფიანი, სამშობლოსათვის წამებული“. წმინდა სინოდის განჩინებითვე დიდი მამულიშვილის ხსენების დღედ დადგინდა მისივე დაბადების დღე – 14/26 აპრილი.

მოცემული წიგნის სახით შევეცადეთ ჩვენი სიტყვა გვეთქვა დიდი წინაპრის შესახებ. იმედს გამოვთქვამთ, რომ წინამდებარე წიგნი არ დარჩება ბოლო მცდელობად და მალე ქართველ მეცნიერთა ახალი თაობები წარმატებით გააგრძელებენ აღნიშნულ სამეცნიერო ესტაფეტას.

სათანადო ძაღლისხმევაა საჭირო სხვა მიმართულებითაც.

დიმიტრი ყიფიანის სამკვიდრო ადგილზე, სოფელ ქვიშხეთში, როგორც იქნა, დაარსდა მისი სახლ-მუზეუმი, რასაც, როგორც ვიცით, დიმიტრის ოჯახი ჯერ კიდევ მისი გარდაცვალების ახლო ხანებში ცდილობდა. მაგრამ ჯერ-ჯერობით სახლ-მუზეუმს სერიოზული მატერიალური (ფინანსური) შესაძლებლობები არ გააჩნია, ამისათვის კი ქართულმა სახელმწიფომ და საზოგადოებრიობამ სათანადოდ უნდა იზრუნოს. უპირველეს ყოვლისა, გამოსაქვეყნებელია დიმიტრის ნაწერების კრებული. ნუთუ აღარ დადგა დრო, დიმიტრი ყიფიანის სოლიდური ძეგლი, ქანდაკება მიეძღვნას (სასურველია, ხაშურში). ამით, ბოლოს და ბოლოს, უნდა შეივსოს დღემდე არსებული დიდი ხარეზი. შეგახსენებთ, რომ მთაწმინდის პანთეონში დადგმული მოკრძალებული ძეგლის გამო ჟურნალი „მოამბე“ 1899 წელს (24 ოქტომბერს) წერდა: „უკეთესის, უფრო დიდის პატივისცემის ღირსი იყავი, კარგო ქართველო!“

და ბოლოს, მეტი ძალისხმევა გემართებს დიმიტრის სახელის პოპულარიზაციისათვის.

ერთი სიტყვით, დიმიტრი ყიფიანი იყო დიდად თვალსაჩინო, მნიშვნელოვანი მოღვაწე, რომელმაც ჩვენს ჩვენს ისტორიას სამშობლოსათვის თაუდადების კიდევ ერთი ბრწყინვალე ფურცელი შესძინა. საამაყო წინაპრის ეს მაგალითი ჩვენგან ვალის (მორალურის) გასტუმრებასაც მოითხოვს.

ენახოთ, როგორ გაართმევს თავს აღნიშნულ ამოცანებს დღევანდელი და მომავალი საქართველო!

ლეკი «ქვიშეთის მთაწმინდა»

მაღალსა მთასა, ტევრით ბურულსა,
მდგარა ოდესმე ბერი მლოცავი.
ქელსა მთისასა ეკელესია ჰსდგას
მცირე, ოთხკუთხი, ცაგარდახსნილი
და სიძლითა აქ-იქ ნგრეული.

არცა რიცხვ, არცაღა წელი
აღშენებისა არღა შთენილა;
ოდენ ძლიერი ჟამთა დენამ
ვერ შეჰხებია მშვენის ხსენებას
და აქამომდე ამ მთის მხარეზედ
წა გიორგი ქვიშეთის – მთელი
მიაჩნს ყოველსა მამად მფარეელად.

საამოს მიმართ გზა მარად ძნელ არს:
საყდრისა მისდა შეეალს აღმართი,
ორის საათის სასიარულო.
ხოლო შეღმართსა ვერ უბრკოლეია
დენა, მთის მიმართ მავედრებელთა
და ყრუსა ტყესა, ამ ღართსა მთისას,
მარად ჰსმენიეს ტაძრის გარეშე
ხმა გალობისა და ეედრებისა.
დღესცა შეჰკრბენენ მისს კარის ბჭეზედ
გუამნი ნაჩუჭენი ფუფუნებასა
და აღაველდნენ თვსს გულის წადილს
ქრისტიანობით ჰგრძნობით განწმედილს
ზენაჲს მიმართ რომლის წინაშე
სხუათ მამათ შორის, ვჰხადით მეორად

წმიდას გიორგის. მდებარება,
წმინდა ჰაერი, ტყის სიწყვედიადე
და ერთ ხმოვანი ხეთა 'მრიალი,
გულს დაუნერგავს მუნ მყოფს ყოველსა
სარწმუნოებითს მოწიწებასა.
საამო რა არს? ერთსა ჰსურს ღმობა, –
მეორეს განცდა ფიქრთა ძლიერთა, –
ხოლო ორთავე – განცხოველება
და აღტყინება გრძნობათა თჳსთა.

აქ ღმობიერების მოწადეთათვის,
იხილვის კრება ათთა თუ ოცთ გჳამთა.
სხჳა და სხჳა გჳართა – გარნა ერთ გუარად
ღჳთის ღოცვისათვის შემოკრებილთა.
ჰსდგანან იგინი ტაძრის წინაშე.
შიშსა რღჳშვისას ზემო-ნიჳებულს
ცხოველისათვის, გარე უპყრია
მლოცავნი ესე. მთასა წინაშე
მღუდელ მოსილი სრულ ჰყოფს ედრებას
წეს დებულების წერილისამებრ. –
და სახე მათი, ქჳშწყნიერთა
შჳშნებით მკული, გამომეტყჳშლებს
კრძალვით მიმართავს უკედავის მიმართ
სურვილთა, ფიქრთა და გულის ძალით.
ხილჳა ამ კრების გუაგონებს კრებას
წათა გუნდთა ღვისა წინაშე.

ხოლო ვისაც ჰსურს განცდა ფიქრთა, –
წარჰსდგას მან ბიჟნი საყდარსა წინა
და გარდიხედოს სიმაღლიდ მდაბლად
მშობელი ქართლი წარეფინების
წმიდისა მთისა კჳარცხლბეკთ წინაშე.
აღმოსაველეთით ჩრდილოსა მიმართ

ჰსდუდენ მას მთანი კაცკასიისა,
ეს გმირთა დასნი, აღდგინებულნი
ჰაერთა მიმართ მიწის შფოთვისგან
და ზე-შემდგარნი, შექაუვებულნი
განკვეთებისგან, რომ ჰბედეს აღსელა
ესრეთს სიმაღლეს. — მუნ გარდუფინა
თხემთა მათ ყინვა და კეცხლი მათი,
მაშფოთებელი, გულსა ემაღათ
გარემო ყინვით დასაშრეტადი.
დასაელეთისკენ მიიზვირთვიან
ახალციხისა და იმერეთის,
ტყიანნი მთანი. — ხოლო სამხრეთით —
ტევრნი, შეყრილნი საჯავახოჲს
სიმაღლეთ ზედა. ბორჯომის კლდეთგან,
სივიწროებით შეძრწუნებული,
გამოჰრბის მტკვარი, და გარდაშლილის
ადგილის მპოვნი, მოიზლაზნების
ამპარტავენებით კასპიის მიმართ.

ამ ზღუდეთ შორის ფენილი ველი
არს ზემო ქართლი მშობელი ჩაჭმნი.
თაღალი კაცისა ჰფრინავს მსუბუქად
სოფელთა, კოშკთა, ხნულთა, ყანათა
და ტყეთა ზედა, რომელთა მიერ
შეჭრელებულ არს ქართლის სამეზბი
ტბად საგონები, მდგრად დაშრეტილად.

აქა გუჭმულან, ვნებათა ზვირთნი
და შემუსვრილან გულის წყრომანი
აქ წამებულათ ჰსჯულის ერთგულნი,
უგუანთ ბრძანებით ურჩობისათვის;
ძლევა მოსილან მტრისა მაბრძოლნი
და თვთც ძლეულან ძალთა სიმრავლით.

აქ ჰსდუღებულა ხალხთა ცხოვრება
ენებათ ცეცხლითა შეჟენებული
ოდესმე პირსა გარდმოდენილა
ოდესმე შიგვე ჩამქრალბულა;
და უცხოვრიათ ამა სახითა,
ვით აწცა ჰსცხოვრებს ჩუჴნ დროჲს ხალხი,
მრავალთ წინაპართ, ძუჴმლად ძინებულთ.
ხოლო ადგილი ამ ცუდილებათა
ესევე ველი არს ზემო ქართლისა
უცუალებელი. – ამავე მთითგან
ზე გარდუხედავთ ჩუჴნებრ აქ მყოფთა,
და ვით ჩუენ მათა, სხუანი ჩუენს შემდეგ,
მოგვიგონებენ უსახელოდა.
და ვით ჩუჴნ მათა, დაგვივიწყებენ.
აწინდელს კრებას დააშუენებდნენ
სამ ოთხნი გუჴამნი, გულის მალბობნი.
თუალთა დამტკობონი, სამოთხის არსთა
წარმომდგენელნი დამნახავთათვის
ღირს სახსოვარნი; გარნა ვინ უწყის,
იქნება კუალადც ღროთ მომავალთა
მსგავსნი სხუა გუჴამნი ამ მთას შეკრიბონ
და პირნი მათნი, მათნი სახელნი
ისე წარრეცხონ შემდგომ სხუათათუს,
ვითარცა ჩუჴნი წარიხოცვიან.

მარად არს ოდენ დიდება ღ-თისა
და მას მხოლოს ამს უცუალებლობა“.

ლიმიბრი ზიჴიანი.

24 აგუგისტო 1847 წელსა. სოფელი ქვიშეთი.

XIX საუკუნის საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის საკითხისათვის

(ისტორიოგრაფია, მეთოდოლოგია, პოზიცია)

ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში (საისტორიო მეცნიერებაში) დღემდე სადავოდ ითვლება XIX საუკუნის საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის, ბრძოლის დასაწყისისა და საერთოდ პირველი პერიოდის საკითხი. და ეს, მიუხედავად იმისა, რომ საკითხი საკმაო ხანია, რაც შეისწავლება. ამ შესწავლას დიდი ხნის განმავლობაში საფუძვლად ედო იოსებ სტალინის სტატია „როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატიას ნაციონალური საკითხი“ (დაწერილია 1904 წ.). ავტორის მტკიცებით, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში „ფეოდალურ ნაციონალიზმი“¹ შეიმჩნეოდა. 1801 წლის შემდეგ, ი.ბ. სტალინის მიხედვით, ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიებისა და ძლიერების დაკარგვა, ამიტომაც იუკადრისა „უბრალო ქვეშევრდომობა“ და მოინდომა „საქართველოს განთავისუფლება“². მას (ამ ფენას) უნდოდა ქვეყნის სათავეში ქართველი მეფეებისა და თავიანთი თავის დაყენება.³ ი.ბ.სტალინის აღნიშნულ სტატიაში ვკითხულობთ: „ვერც ერთი შესამჩნევი კვალი ვერ დააჩნია ამ „მოძრაობამ“ ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურობის

1 ი.ბ. სტალინი, თხზულებანი, ტ. I. გვ. 32.

2 იქვე.

3 იქვე.

ზოგიერთ შემთქმულებას რუსი მმართველობის წინააღმდეგ კავკასიაში“¹.

ერთი მხრივ, ი.ბ.სტალინი მართალი იყო, როდესაც ეროვნულ საკითხს კონკრეტულად განიხილავდა და მას იაზრებდა იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კლასი მეთაურობს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, ბრძოლას. ამ მოძრაობაში, ცხადია, თითოეულ სოციალურ კლასსა და ფენას თავისი ინტერესი გააჩნია. ეს დებულება მარქსიზმში, როგორც ცნობილია, ტრუიზმს წარმოადგენს. მაგრამ, მიუხედავად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მონაწილე კლასებისა და ფენების კერძო ინტერესებისა, შევნიშნავთ, რომ მაინც რჩება, არსებობს საერთო მიზანი, რაც ამ უკანასკნელთ აერთიანებთ. ეს მიზანი, ინტერესი სცილდება ერთი რომელიმე კლასის ან სოციალური ფენის ფარგლებს და მთელი ერის მიზანს, ინტერესს წარმოადგენს. კერძოდ, XIX საუკუნის პირველ მესამედში საქართველოში მიმდინარე მასობრივ მოძრაობების, ასევე 1802 და 1832 წლების თავად-აზნაურთა შემთქმულებების, მონაწილეებს ჰქონდათ ისეთი მიზანი, ამოძრავებდა ისეთი ინტერესი, რაც მთელი დაჩაგრული ქართველი ერის მიზანს, ინტერესს გამოხატავდა. ეს გახლდათ ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა, თუნდაც ავტონომიის ფორმით რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში.

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ი.ბ.სტალინი ძალზე ვიწროდ განიხილავდა ყველა ამ გამოსვლის სოციალურ ბაზას, შემოფარგლავდა რა მას ძირითადად თავდაზნაურობით, მაშინ როდესაც XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში აღნიშნულ გამოსვლებს ფართო ხასიათსა და დიდ ენერგიას ქართველი გლეხკაცობა აძლევდა. მოგვიანებით, 1925 წელს, იგი აღნიშნავდა: „... გლეხოება წარმოადგენს ნაციონალური მოძრაობის ძირითად არმიას, რომ გლეხთა არმია თუ არა ჰყავს, ისე არ არის და არც შეიძლება იყოს მძლავრი ნაციონალური მოძრაობა. სწორედ ესა აქვთ მხედველობაში, როცა ამბო-

ბენ, რომ ნაციონალური საკითხი არსებითად გლეხობის საკითხია¹. მაგრამ, სამწუხაროდ, ი.ბ.სტალინის ამ აზრს სათანადო ყურადღება ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში დიდხანს არ ექცეოდა. იგივე ითქმის ე.ი. ლენინის შემდეგი შეხედულების მიმართ: „პროგრესულია მასების გაღვიძება ფეოდალური მძინარობისაგან, მათი ბრძოლა ყოველგვარი ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ, ხალხის სუვერენობისათვის, ერის სუვერენობისათვის“². აღნიშნულ ასპექტში ძალზე უპრიანია აგრეთვე ე.ი. ლენინის აზრი საერთო-ეროვნული რევოლუციის შესახებ, განსაკუთრებით შემდეგი სიტყვები: „რევოლუციის გამარჯვებისათვის აუცილებელია მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობის გაერთიანება ამ რევოლუციის მოთხოვნებისათვის ბრძოლაში. ეს უდიდესი უმრავლესობა ან მთლიანად ერთი კლასისაგან უნდა შედგებოდეს, ან სხვადასხვა კლასისაგან, რომელთაც ზოგიერთი ერთნაირი ამოცანები აქვთ“³.

რაც შეეხება „ფეოდალურ-მონარქიული ნაციონალიზმის“ ი.ბ. სტალინისეულ შეფასებას, რაც (ეს შეფასება) ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში დიდი ხნის მანძილზე უარყოფითად მიაჩნდათ, ეს მთლად გარკვეული არაა; ზემოთ მოტანილ ციტატაში ავტორის პოზიცია ქართველი თავად-აზნაურების გამოსვლების შეფასებაში არ ჩანს, რომ მაინცდამაინც უარყოფითი ხასიათისა იყო. რიგ ავტორთა (აკაკი სურგულაძე, ლევან ებანოიძე) მსგავსად, ზოგიერთი ამ გამოსვლებს პირიქით, დადებითად აფასებს. ყოველ შემთხვევაში, ვიმეორებთ, არა გვაქვს მყარი საფუძველი

1 ი.ბ.სტალინი, თხზ. ტ.7, გვ. 78.

2 ე.ი. ლენინი, თხზულებათა IV გამ., სრული კრებული, ტ.20.გვ.24. სხვა ადგილას ე.ი. ლენინი წერდა: „პირველი ეპოქისათვის (იგულისხმება 1789-1871 წლები - გ.ყ.) ტიპურია ეროვნულ მოძრაობათა გამოღვიძება, მათში გლეხობის ჩაბმა, როგორც მოსახლეობის ყველაზე მრავალრიცხოვანი და ყველაზე „ძნელად ასამოძრავებელი“ ფენისა, იმ ბრძოლასთან დაკავშირებით, რომელიც წარმოებს პოლიტიკური თავისუფლებისათვის საერთოდ და ეროვნების უფლებებისათვის კერძოდ“. იქვე, გვ. 489-490.

3 ე.ი. ლენინი, თხზ., ტ.12. გვ. 497.

გამტკიცოთ, რომ ი.ბ.სტალინი უცდილობდა უარყოფითად ახასიათებდა ამ გამოსვლებს. თუ ჩაუუკვირდებით ამ უკანასკნელის ფრაზას „ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან (ქართველმა თავადაზნაურობამ, – გ.ყ.) თავი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქართველი თავადაზნაურების ზოგიერთ შეთქმულებას რუსი მმართველების წინააღმდეგ“, მართლაც, ალბათ, უფრო ის დასკვნა უნდა გაეკეთოთ, რომ ი.ბ.სტალინი დადებითად ახასიათებდა, ყოველ შემთხვევაში, ქართველი თავად-აზნაურების ზოგიერთ გამოსვლას მაინც. დამოწმებულ ციტატაში ხომ სიტყვები „ვერ ისახელა“ გვხვდება წინწკლების გარეშე, თუმცა ზემოთ მოტანილ ციტატაში ავტორი საკმაოდ ხშირად (სულ ხუთჯერ) სიტყვებს წინწკლებში სვამდა.

ასეა თუ ისე, ფაქტია, რომ ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსების უმრავლესობა საკმაო ხნის მანძილზე XIX საუკუნის პირველ მესამედში ქართველ თავად-აზნაურთა გამოსვლებს რეაქციულად მიიჩნევდა და ასეთი შეფასებისას ისინი ი.ბ. სტალინის ზემოთ მოტანილ გამონათქვამს ეყრდნობოდნენ. რაც შეეხება ამ მოძრაობაში ქართველი გლეხკაცობის როლის შეფასებას, ისტორიკოსთა ნაწილმა (გიორგი ხაჭაპურიძემ, ნიკოლოზ მახარაძემ, აგრეთვე რუსმა საბჭოთა ისტორიკოსმა ოლგა მარკოვამ) გამოსავალი იმაში იპოვეს, რომ ხაზი გაუსვეს აჯანყებებში მონაწილე გლეხკაცობის გამოსვლების ძირითადად ანტიბატონყმურ ხასიათს; ეროვნული მომენტი გლეხთა ამ მოძრაობაში, მათი აზრით, არავითარ როლს არ თამაშობდა. ამათგან განსხვავებით, ივანე ჯავახიშვილი 1906 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „Политическое и социальное движение в Грузии XIX в.“ ქართველი გლეხკაცობის გამოსვლებს XIX საუკუნის მანძილზე ძირითადად რუსეთის ბიუროკრატიის წინააღმდეგ მიმართულ სოციალურ მოძრაობად მიიჩნევდა და (სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების გარდა) და, ცხადია, – პროგრესულად, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ საერთო მასობრივ ანტიკოლონიალისტურ გამოსვლებს იგი რატომღაც (შესაძლოა, კენზურული მოსაზრების გამო) არ

თქლიდა ეროვნულ-განმათავისუფლებლად.¹ სიმონ ხუნდაძის შეხედულებითაც, გასული საუკუნის 30-იან წლებამდე გლეხთა მოძრაობა ძირითადად მიმართული იყო „რუსეთის მიმართეულობის სისტემის წინააღმდეგ“².

ნიკო ბერძენიშვილის აზრით აღნიშნული „მოძრაობა ნაციონალურ-რეაქციული იყო იმიტომ, რომ ამ მოძრაობის მიზანი იყო იმ გაკოტრებული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილების (თავადურ-ბატონეობის სისტემის) აღდგენა, რომელმაც საქართველო 1795 წლის კატასტროფამდე მიიყვანა და ფეოდალურ საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა დააკარგინა.“³ ავტორის ასეთი შეფასება კი ეხებოდა არა მხოლოდ ქართველ თავადაზნაურობას, არამედ აჯანყებებებში მონაწილე ქართველ გლეხკაცობასაც. ნ. ბერძენიშვილი დასძენდა: „არსებითად ეს იყო ფეოდალური საქართველოს გლეხთა ამბოხებანი, იმ ახალი უფრო მოწინავე წყობილების წინააღმდეგ, რომელიც ჩამორჩენილ ქვეყანაში უცხო ხელით (და სასჯელის სახით) შემოდიოდა“⁴. ავტორს მიაჩნდა, რომ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საწინააღმდეგოდ ფართო, მასობრივ მოძრაობას ეროვნულ-რეაქციული ხასიათი ჰქონდა.

აბელ კიკვიძის ნაშრომის რეცენზიაშივე (დაწერილია 1955 წ.) ნ. ბერძენიშვილი სპეციალურად შეჩერდა ეროვნულ-

1 არჩილ ჯორჯაძისადმი პეტერბურგიდან გამოგზავნილ წერილში ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „ჩვენი ერის საზოგადოებრივ და ნაციონალურ მოძრაობის ისტორიისათვის განსაკუთრებით XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის შესახებ აქაურ წიგნსავეებშიც ბიერფასი ცნობები მოიპოვება და მე მინდა მათი შესწავლა და გამოქვეყნება სამეცნიერო წრის ერთ-ერთ წევრს მივანდო.“ 1911 წლის 31 მარტს დაწერილი ეს წერილი გამოქვეყნებულია „ქურნალისტიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხების“ V ტომში, 1976, იხ. გვ. 423.

2 იხ. ავტორის ნარკვევი „გლეხთა მოძრაობა საქართველოში“, ჟ. „რევოლუციის მატინე“, 1929, №2(22), გვ. 52-53.

3 ი. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზია აკიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, 971, გვ. 256.

4 იხ. იქვე, გვ. 258.

განმათავისუფლებელი მოძრაობის, ბრძოლის (კნების დადგენაზე. იგი აღნიშნავდა, რომ აღნიშნული ტერმინი გაგებული უნდა იქნეს ორგანო მნიშვნელობით: 1. ეიწრო, სპეციფიკური აზრით, რომელიც სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესის მომენტს შეიცავს და 2. ფართო მნიშვნელობით, ე.ი. როგორც ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ასე მაგალითად, ავტორის მტკიცებით, ფეოდალური საქართველოს ბრძოლა ოსმალთა დამპყრობთა წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათისა იყო, რადგან „ბარბაროსულ-ფეოდალური“ ოსმალეთი აფერხებდა ფეოდალური, ე.ი. უფრო მოწინავე, საქართველოს განვითარებას. ამიტომ და ამდენად, ქართველობის ბრძოლა ოსმალთა დამპყრობთა წინააღმდეგ სამართლიანიც იყო და პროგრესულიც, ე.ი. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხასიათს ატარებდა¹. ნ.ბერძენიშვილი საქართველო-სპარსეთის ურთიერთობაშიც იგივე ნიუანსებს ხედავს². როგორც ვხედავთ, ავტორი ამ შემოხვევაშიც ძალზე წინ სწევდა სოციალურ საკითხს, თურქ-ოსმალთა და სპარსელთა წინააღმდეგ ქართველობის ბრძოლის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ხასიათს მიიჩნევდა უფრო მეტად იმდენად, რამდენადაც პირველნი განასახიერებდნენ „ბარბაროსულ-ფეოდალურ“ საზოგადოებრივ ფორმას და რამდენადაც ასეთი საზოგადოების ზემოქმედება განვითარებულ ფეოდალურ საქართველოზე უარყოფითი გახლდათ.

ამათგან განსხვავებით, ნიკო ბერძენიშვილის მიხედვით, ცარიზმის წინააღმდეგ ქართველი საზოგადოების ბრძოლა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათის იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ აჯანყებულნი მიზნად დაისახავდნენ ბატონყმური წყობილების მოსპობას და ხელს შეუწყობდნენ ბურჟუაზიული ურთიერთობების განმტკიცებას. ასეთი იდეები კი, ნ.ბერძენიშვილის აზრით, ქართულ საზოგადოებრივ მოძრაობას გაუჩნდა მხოლოდ

1 დასახ. ნაშრომი, გვ. 260-263.

2 იქვე, გვ. 263; იხ. აგრეთვე გვ. 253.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში¹. ამავე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ XIX საუკუნეში ქართველთა ბრძოლა რუსეთის არმიის მხარდამხარ სპარს-ოსმალთა დამპყრობთა წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას წარმოადგენდა.

სიმონ ჯანაშიას აზრითაც ეროვნულ განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ საქართველოში თავი იჩინა XIX საუკუნეში 60-იან წლებიდან². ამ პუნქტში, როგორც ვხედავთ, ავტორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობის ხასიათს მხოლოდ იმ შემთხვევაში აღიარებდა, თუ იგი შეიცავდა სოციალურ-პოლიტიკური რევოლუციის მთავარ მომენტებს. ნ. ბერძენიშვილი კიდევ უფრო შორს მიდიოდა და აცხადებდა, რომ XIX საუკუნის პირველ მესამედში საქართველო მეფის რუსეთისგან არ განიცდიდა კოლონურ ჩაგვრას, რომ ამ მხრივ ქართველი და რუსი გლეხკაცობა ერთნაირ პირობებში (ჩაგვრის მხრივ) იმყოფებოდა³. ზედმეტად მიგვაჩნია ამ მოსაზრების კომენტარების საჭიროება. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ, მიუხედავად რუსეთის სახელმწიფოებრივი წყობილების დესპოტური ხასიათისა, რის გამოც თვით მთელი რუსი ხალხი იტანჯებოდა, ქართველობა კიდევ უფრო უარეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ვინაიდან პოლიტიკურ დესპოტიზმს ემატებოდა ეროვნული დამოუკიდებლობის უქონლობაც.

აი, ასეთი თვალსაზრისი შეიმუშავა აღნიშნული საკითხის გაგებაში ნ. ბერძენიშვილმა. სულ სხვა პოზიცია ეკავა ამ უკანასკნელს 1942 წელს დაწერილ რეცენზიაში ნ. მახარაძის წიგნზე „Восстание в Имеретии 1819-20 гг.“. კერძოდ, სოლომონ II-ის მეთაურობით იმერეთის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის თაობაზე იგი წერდა, რომ ეს ბრძოლა პროგრესიული იყო⁴ და აფასებდა როგორც ქართველი ხალხის დიად ბრძოლას. ნ. ბერძენიშვილი სწორად შენიშნავდა: „თითოეულ კლასს ამ აჯანყებაში თავისი ინტერესი ჰქონდა და სწორედ

1 იხ. იქვე.

2 იხ. მისი „შრომები“, ტ. 5, 1987, გვ. 189, 222, 393-94.

3 დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

4 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V გვ. 245.

ამ ინტერესთა რეალიზაციისათვის ყველა ეს კლასი უნდა „შეთანხმებულიყვნენ („сходятся“) „на известных, определенных, ограниченных общих задачах“ (ე.ი. ლენინის სიტყვებია – გ.ყ.)“.

ეს „общие задачи“ იმერეთის აჯანყებაში „ქართველობის“ აღდგენა, ანუ „სამშობლოს განთავისუფლება“ იყო. ამ აჯანყების მთავარ ღოზუენგად თავიდანვე იყო და ბოლომდის დარჩა სამშობლოს განთავისუფლება“¹.

სხვათა შორის, აბელ კიკეიძის წიგნის ნ. ბერძენიშვილისეულ რეცენზიაში ეკითხულობთ: „საქართველოში, მისი გრძელი ისტორიის მანძილზე, არა ერთი აჯანყება მომხდარა, როცა თავად-აზნაური და გლეხი, მთა და ბარი, ერი და ბერი დამპყრობელის წინააღმდეგ ერთად აღმდგარა. კლასობრივი წინააღმდეგობანი აჯანყებულთა დასებს შორის, რა თქმა უნდა, ამ დროსაც რჩებოდა, მაგრამ წინა პლანზე განმსაზღვრელი მომენტად დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლა დგებოდა, რომელიც მოწინააღმდეგე კლასებს ღროებით აერთიანებდა იმდენად, რამდენადაც დამპყრობელი მეტ-ნაკლებად ქართველი საზოგადოების ყოველ კლასს ემუქრებოდა“². მაგრამ, სამწუხაროდ, ნ. ბერძენიშვილი ამ აზრს არ ასაბუთებს, თუნდაც XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის ფაქტებით. ასევე, მის მიერ 1949 წელს დაწერილ ნაშრომში „საქართველო XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში“, ეკითხულობთ: „მოხდებოდა ხოლმე, რომ ეს ურთიერთის მოწინააღმდეგე კლასები ამა თუ იმ მომენტში საერთო პროტესტით გამოდიოდნენ და ასეთ შემთხვევებში საზოგადოებრივი მოძრაობაც საერთო, სახალხო მოძრაობის იერს იღებდა“³. მაგრამ არც ამ ნაშრომში ყოფილა ეს დებულება სათანადოდ გაშლილი, პირიქით – მასში, როგორც დავინახეთ, ნ.ბერძენიშვილი ჩვენი ისტორიის ამ პერიოდის სოციალურ მოძრაობებს სულ სხვა თვალთახედვით განიხილავდა.

1 იქვე, გვ. 249.

2 იქვე, გვ. 259-260.

3 ნ.ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, 1965, გვ.430.

იური კაჭარავა 1962 წელს გამოსულ თავის კრებულში ეთანხმება ნ. ბერძენიშვილს იმაში, რომ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველი გლეხიკაცობის გამოსვლები „არაფერს ეროვნულ-განმათავისუფლებელს“ არ შეიცავდა. მისი აზრით, „მართლაც, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობის ძირითად შინაარსს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ თავადაწინაურულ-რესტავრატორულ მოძრაობას, წარმოადგენდა არა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობას, არამედ სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობას.“¹ მაგრამ ავტორი არ ცდილობდა დაედგინა, დაეზუსტებინა ამ ორი ცნების შინაარსი, გაემიჯნა ისინი ერთმანეთისაგან.

ამავე ავტორის 1966 წელს გამოსულ ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ეროვნული საკითხის ისტორია XIX-XX საუკუნის საქართველოში იყოფა სამ ძირითად პერიოდად და რამდენიმე ეტაპად. ჩვენთვის საინტერესო პირველი პერიოდი მოიცავს XIX საუკუნის პირველ ნახევარს და ხასიათდება ეროვნული საკითხის უმთავრესად ფეოდალურ-მონარქიული გადაწყვეტის ცდით. ეს პერიოდი, თავის მხრივ, ორ ეტაპად იყოფა: პირველ ეტაპზე გაბატონებული მდგომარეობა უკავია ეროვნული საკითხის ფეოდალურ-მონარქიული გადაწყვეტის მომხრეთა დასს, მეორე ეტაპზე კი მისი განუყოფელი ბატონობა შერყეულია რესპუბლიკურ იდეებისა და ეროვნული საკითხის დემოკრატიული გადაწყვეტის მომხრეთა დასის ჩასახვეთ². როგორც ვხედავთ, ი. კაჭარავა არც აქ აჩვენებს თავის პოზიციას სახალხო-განმათავისუფლებელი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების გაგებისა და გამიჯვნის თაობაზე.

ამის გაკეთებას შეეცადა აკაკი სურგულაძე 1970 წელს გამოსულ სპეციალურ სტატიაში „XIX საუკუნის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პერი-

1 ი. კაჭარავა, ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები, 1962, გვ. 236.

2 ი. კაჭარავა, ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის ეტაპები, თბილისი, 1966, გვ. 25-26.

ოდიზაციის საკითხისათვის¹. ავტორი აღნიშნავს, რომ დამპყრობელი ხალხების წინააღმდეგ დაპყრობილი ხალხების ის გამოსვლები, რომლებიც წინაკაპიტალისტურ ეპოქებში მიმდინარეობდა, სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლები იყო და ამ უკანასკნელთა ძირითად მიზანდასახულობას დამპყრობთა განდევნა და საკუთარი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების სუვერენულ უფლებებში აღდგენა შეადგენდა². ჩამოთვლის რა XIX საუკუნის პირველი ოცწლეულის აჯანყებებს საქართველოში, ა. სურგულაძე წერს: „ყველა ეს მოძრაობა ანტირეჟიმული ხასიათისაა. ამ მოძრაობის მესვეურ და მამოძრავებელ ძალებს მიზნად ჰქონდათ რუსეთის კოლონიურ-მძარცველური რეჟიმის აღკვეთა ან შემსუბუქება. ეს კეთილშობილური მისწრაფება განსაზღვრავდა ამ მოძრაობათა პროგრესულ ხასიათს. მაგრამ ეს მოძრაობანი არ ამაღლებულან იმ ეტაპზე, საიდანაც ეროვნული მოძრაობა იწყება. მათ არ დაუსახავთ ის მიზნები, რასაც ეროვნული მოძრაობა ისახავს³. აქ არ შეუდგებით იმის გარკვევას, თუ რამდენად ლოგიკურია ა. სურგულაძის მტკიცება, იმი-სა რომ, ერთი მხრივ, აღნიშნული აჯანყებანი ანტირეჟიმული ხასიათისა იყო, რომ მათ „მიზნად ჰქონდათ რუსეთის კოლონიურ-მძარცველური რეჟიმის აღკვეთა“, ხოლო, მეორე მხრივ, ეს აჯანყებანი ვერ ამაღლდნენ „იმ ეტაპზე, საიდანაც ეროვნული მოძრაობა იწყება“. უმჯობესია განვიხილოთ თუ რას ფიქრობს ავტორი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის არსსა და მიზანზე.

ეს მოძრაობა, ა. სურგულაძის შეხედულებით, წინაკაპიტალისტური ხანის სახალხო-განმათავისუფლებელ მოძრაობათაგან განსხვავებით, სოციალური მოძრაობაცაა, ვინაიდან ამ მოძრაობის მესვეურები „დიამეტრალურად უპირისპ-

1 იხ. წიგნში „ერის ცნებისა და რევოლუციამდელ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ეტაპების შესახებ“. შევნიშნავთ, რომ იგივე ნაშრომი უცვლელად არის შესული ავტორის წიგნში „ნარკვევები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიიდან“, რომელიც 1980 წელს გამოვიდა.

2 ა. სურგულაძე, ერის ცნებისა..., გვ. 72.

3 იქვე.

ირდებიან ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის დამცველ ძალებს.“¹ სხაყანაირად რომ ვთქვათ, ა. სურგულაძის აზრით, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საკუთრივ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გარდა, თავის თავში შეიცავს ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ძირითად მომენტებს, ე.ი. დაპყრობილ ხალხში ჩნდება ახალი საწარმოო ძალები და სოციალური ურთიერთობები, ხდება კლასთა ბრძოლის უკიდურესი გამწვავება, ამ უკანასკნელის გადასვლა სოციალურ რევოლუციაში, შესაბამისად, ადგილი აქვს ძირეულ რეფორმებს ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და ა.შ. სფეროებში. თუ ეს არაა, ან მოძრაობა ამისკენ არ არის მიმართული, მაშინ ადგილი აქვს მხოლოდ სახალხო-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, თუმცა, ა. სურგულაძის აღიარებით, „ცხადია, ყველა მოძრაობა, კოლონიური ხალხის დაუცხრომელი მისწრაფება უცხო მწაგვრელი ძალის განდევნისა, ამზადებდა ნიადაგს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმოცენებისათვის“².

ამრიგად, ა. სურგულაძე თითქოს საკმაოდ მკვეთრად მიჯნავს ერთმანეთისაგან სახალხო-განმათავისუფლებელსა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებს, ადგენს შესაბამის ცნებებს. ამ მხრივ, როგორც ვხედავთ, იგი ნ. ბერძენიშვილის შეხედულებას ეყრდნობა (თუმცა ამას ერთხელაც არ აღნიშნავს). მაგრამ, მეორე მხრივ, იმავე ნაშრომში ვკითხულობთ: „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, როგორც თვით სახელწოდება გვიჩვენებს, იმ ერის მოძრაობაა, რომელიც ეროვნულ თავისუფლებას მოკლებულია და მისი მოპოვებისათვის იბრძვის.“³ ამაში, რასაკვირველია, ა.სურგულაძე მართალია; მაგრამ მკითხველი ალბათ აღ-

1 იქვე, გვ.75. ასეთი მსჯელობით გამოდის, რომ XIX საუკუნის საქართველოში მომხდარ აჯანყებებს შორის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის კატეგორიაში ყველაზე მეტად შეიძლება მოთავსდეს გლეხთა 1856-1857 წლების აჯანყება სამეგრელოში, სადაც (აჯანყებაში) მწვავედ დაისვა სოციალური საკითხი, მაგრამ არ დამდგარა ეროვნული საკითხი.

2 დასახ. ნაშრომი, გვ. 82-83.

3 იქვე, გვ. 72.

ვილად დაგვეთანხმება, რომ ეს განცხადება საფუძვლიანად ეწინააღმდეგება სემოთ მის მიერვე გამოთქმულ შეხედულებას სახალხო-განმათავისუფლებელი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების გამოჩენის თაობაზე. იგივე ითქმის ა. სურგულაძის მტკიცებაზე, რომ „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი ტენდენცია ყველა ქვეყანაში ეროვნული სახელმწიფოების შექმნა-ჩამოყალიბება იყო“¹. თუ ეს ასეა, მაშინ ხომ ასეთივე მიზანი ამოძრავებდათ „სახალხო-განმათავისუფლებელ ბრძოლების“ მესვეურებს XIX საუკუნის პირველი მესამედის საქართველოში?

ა. სურგულაძე თავისებურად იაზრებს XIX საუკუნის საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის დასაწყისს. საერთოდ, მისი მტკიცებით, გარდატეხანი „განაპირა მხარეების“ ეკონომიკურ და სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ძირითადად, მცირედი დაგვიანებით, ემთხვეოდა იმპერიის ცენტრალური რაიონების გარდამტეხ ეტაპებს. შესაბამისად რუსეთის იმპერიაში თითქოს თანადროულად ხდებოდა განმათავისუფლებელი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების ჩასახვა-განვითარება. ამდენად, ქართველების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა თავისი წარმოშობით განპირობებული იყო რუსეთის იმპერიის ცენტრისაგან. კერძოდ, მხოლოდ დეკაბრისტთა გამოსვლის გამოძახილი ყოფილა ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობის 1832 წლის შეთქმულება, როგორც დასაწყისი ქართველთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა. ა. სურგულაძე ცდილობს 1832 წლის გამოსვლაში მოქებნოს ბურჟუაზიული განვითარების მომენტები, მაგრამ რამდენადაც ამ შეთქმულების მონაწილეთა შორის ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს ვერ ხედავს, ცდილობს ეს იმით ახსნას, რომ ბურჟუაზია ამ დროს საქართველოში სუსტი იყო, ამიტომაც ამ უკანასკნელმა ვერ ითავა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჰეგემონობა. ამ გარემოებითვე ხსნის იგი 1832 წლის შეთქმულების სოციალურ კონსერვატიზმს.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ა. სურგულაძე 1832 წლის შეთქმულებას მაინც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობად მიიხსენებს.¹ თუმცა, საკითხავია: თუ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცნებაში ჩვენ ვგულისხმობთ ანტიფეოდალური და ბურჟუაზიული განვითარების მომენტებს, ხოლო ეს მომენტები არ არსებობდნენ აღნიშნულ შეთქმულებაში, მაშინ რის საფუძველზე, რა ლოგიკით უნდა ჩაითვალოს ეს უკანასკნელი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობად? ამავე საფუძველიანობით და ლოგიკით ასეთად შეიძლება ჩაითვალოს გასული საუკუნის პირველი მეოთხედის შეთქმულებანი და აჯანყებანი² რაც არასწორია. მაშინ რას წარმოადგენს მთლიანად ეს აჯანყებები? ერთი სიტყვით, 1832 წლის შეთქმულების ასეთი შინაარსით გააზრება აშკარად ამოვარდნილია ა. სურგულაძისა და სხვათა მიერ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცნების სხვაგვარი, ვიწრო მნიშვნელობითი გაგებიდან.

აღენიშნავ, რომ ა. სურგულაძემდე სხვებსაც გამოუთქვამთ აზრი 1832 წლის შეთქმულების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათის თაობაზე. მიხეილ პოლიევექტოვი ჯერ კიდევ 1927 წელს წერდა: „თავისი გარეგანი ფორმების მიხედვითაც კი 1832 წლის შეთქმულება (მისი ჩასახვა ჯერ კიდევ ისევ ოციანი წლების ბოლოს უნდა მივაკუთვნოთ) გვაგონებს იმ ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებს, რომლებითაც ასე მდიდარია ამავე ეპოქის ევროპული ქვეყნების ისტორია“; „XIX ს-ის 20 და 30 წლების ევროპაში აგორებული განმათავისუფლებელი ტალღის უკანასკნელი ნაჩქეფი, 1832 წლის ქართული შეთქმულება წარმოშობის პროცესში მყოფ ქართული საზოგადოებრიობის ერთი

1 ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ავტორის ნაშრომი „ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა“, 1968.

2 1802 წლის „ფრონდას“ და მე-19 საუკუნის პირველი ოცწლეულის გლეხთა მასობრივ აჯანყებაში „მიტმასნულ თავად-აზნაურულ მოძრაობებს“ ა. სურგულაძე „ფეოდალურ მონარქიული ნაციონალიზმის“ გამოხატულებად თვლის. იხ. მისი „ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა“.

პირველი ეტაპთაგანი იყო¹.

ასეთივე თვალსაზრისი გამოთქმეს ამ შეთქმულების მასალების გამომცემელმა გიორგი გოზალიშვილმა (1935 წ.), იოსებ გრიშაშვილმა (1940 წ.), პაელე ინგოროყვამ და გერონტი ქიქოძემ, ხოლო 40-იანი წლების შუახანებიდან, ლიტერატურისმცოდნეებმა დავით გამესარდაშვილმა, დიმიტრი ბენაშვილმა და ეანო შადურმა 50-იანი წლების ბოლოს გამოსულ ნაშრომებში. გ. გოზალიშვილი, პინგოროყვა და ე. შადური შეეცადნენ ეს აქცია დაეკავშირებინათ დეკაბრიზმთან. პროკოფი რატიანი 1958 წელს აღიარებდა: „ამრიგად, რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენით და საქართველოს მაშინდელი ცხოვრების თავისებურებების შედეგად წარმოიშვა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა“². ამ მოძრაობის პირველი ანუ თავდაზნაურული პერიოდი საქართველოში, მის მიხედვით, დაიწყო დაახლოებით 1832 წლიდან და გაგრძელდა 60-იანი წლების დასაწყისამდე³.

XIX საუკუნის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის გააზრების საკითხში ქართულ საბჭოურ მეცნიერებაში კარგა ხანია არსებობს სხვაგვარი თვალსაზრისიც, რომელსაც კიდევ უფრო წინ გადააქვს ამ მოძრაობის საწყისი ფაზა. კერძოდ, ამ თვალსაზრისზე იდგა აბელ კიკვიძე. 1954 წელს გამოსულ ნაშრომში „საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)“ იგი ეროვნულ-განმათავისუფლებლად მიიჩნევდა 1804, 1812 და 1819-20 წლების აჯანყებებს, უფრო ზუსტად, ამ აჯანყებებში მონაწილე გლეხკაცობის გამოსვლებს. იგი წერდა:

1 იხ. ავტორის „საარქივო მასალები 1832 წლის შეთქმულების ისტორიისათვის საქართველოში“, საქართველოს არქივი, წიგნი II, 1927, გვ. 111-112.

2 საქართველოს ისტორია, I, 1958, გვ. 530.

3 იქვე. იხ. აგრეთვე პ. რატიანი, თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან, 1962, გვ. 361-363. ცხადია, საკითხის ისტორიოგრაფიის გადმოცემისას ელემენტარული სამეცნიერო ეთიკა მოითხოვდა, რომ ა. სურგულაძეს აღენიშნა პ. რატიანისა და სხვათა შეხედულებანი პრობლემაზე, მაგრამ ეს მას არ გაუკეთებია.

„ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ მოძრაობა მთელ ქართველ მოსახლეობას მოიცავს. ერთი შეხედვით ეს არის საერთო ნაციონალური მოძრაობა, მაგრამ საკმარისია წარმოვიდგინოთ მისი კლასობრივი საფუძვლები, რომ ცხადი გახდეს ორი ერთიმეორესთან დაპირისპირებული, ერთი მეორის საწინააღმდეგო მოძრაობა. თავადაზნაურობა იბრძვის თავისი ხელისუფლების აღდგენისათვის, ბატონყმური სამეფოს აღდგენისათვის. გლეხთა ბრძოლა კი მიმართულია წინააღმდეგ კოლონიური ჩაგვრისა, რომელიც აერთიანებდა ბატონყმურ, ბარბაროსულ ექსპლუატაციას კოლონიურ მძარცველობასთან. მაშასადამე, გლეხთა მოძრაობა ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი იყო¹. სამწუხაროდ, ავტორი სპეციალურად არ შეეცადა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცნების დადგენას, რაც სწორად შენიშნა თავის რეცენზიაში ნ.ბერძენიშვილმა. ცნების ასეთი დაუდგენელი, საკმაოდ გაურკვეველი შინაარსით გამოყენებამ კი გამოიწვია უზუსტობანი ავტორის მსჯელობაში. მის მიხედვით, გლეხთა ეს აჯანყებები მხოლოდ იმდენადაა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი, რამდენადაც ისინი მიმართული იყო კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ. რაც შეეხება თავად-აზნაურთა გამოსვლებს, იქნებოდა ეს დამოუკიდებელი სახით თუ გლეხკაცობასთან ერთად, ისინი, ავტორის შეხედულებით, რეაქციული გახლდათ. ასევე რეაქციულად აფასებდა იგი სოლომონ II-ის ბრძოლას იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობისათვის.

გურიის 1841 წლის აჯანყების თაობაზე ა.კიკვიძე შენიშნავდა, რომ იგი არ შეიძლებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობად გადაქცეულიყო, რადგანაც თავიდანვე აღმოჩნდა თურქეთის ფაშებთან კავშირში და რუსეთის მფლობელობის წინააღმდეგ ემყარებოდა არა მარტო საკუთარ ძალას, არამედ გარეშე ძალებსაც – თურქეთსა და ინგლისს². ამ აჯანყებას ა. კიკვიძე ძირითადად ანტიბა-

1 ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), 1954, გვ. 1-2; იხ. აგრეთვე გვ. 119-121.

2 ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), 1954, გვ. 70.

ტონეპური ხასიათის მქონედ თვლიდა. აქედან ჩანს, რომ ამ უკანასკნელის მიხედვით გლეხკაცობის მხოლოდ ანტიბატონეპური აჯანყება არ შეიძლება ჩაითვალოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელად, თუმცა, როგორც ეს ახლახან დავინახეთ, წინა ხანის ქართველ გლეხთა გამოსვლები აკიკვიძის მიერ ამავე საფუძველზე ეროვნულ-განმათავისუფლებლად იქნა ჩათვლილი.¹

მიუხედავად მთელი რიგი ხარვეზებისა, აკიკვიძის მოსაზრება, მთლიანად აღებული, საკმაოდ დიდ რაციონალურ მომენტს შეიცავს, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ პერიოდს, როცა იგი იქნა გამოთქმული.

მსგავსი თვალსაზრისი განავითარა ლევან ებანოიძემ თავის წიგნში „ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში“, რომელიც 1968 წელს გამოქვეყნდა. ავტორის მსჯელობა საკითხზე თავისუფალია იმ ხარვეზებისაგან, რომლებიც ა. კიკვიძის შეხედულებას გააჩნდა. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ლ. ებანოიძის უდავოდ სწორი აზრი იმის თაობაზე, რომ „კლასთა ბრძოლის მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრება კი არ გამორიცხავს, არამედ გულისხმობს ისტორიაში ისეთ მომენტებს, როცა დროებით ქვეყნის საერთო-სახალხო ამოცანები პირველ რიგში დგებიან, ხოლო ამის გამო შინაგანი კლასობრივი ბრძოლა იზრდილება და დროებით მეორე პლანზე დგება. ასეთი ეითარება იქმნება მაშინ, როცა ქვეყანას ომი ან სხვა რაიმე საერთო

1 იქვე, გვ. 268. შევნიშნავთ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა ბრძოლას მეფის რუსეთის წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელად თვლიან საბჭოთა ისტორიკოსები: ა.მ. პიკმანი და გ.დ. დანიალოვი. იხ. А.М. Пикман, О борьбе кавказских горцев с царскими колонизаторами, „Вопросы истории“, 1956 №3, с. 80, 84, Г.Д. даниялов, О движении горцев под руководством Шамиля, „ВИ“, 1956, №7, с. 72. მანამდე ქართველები და სომხების ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის XVII საუკუნეში ეროვნულ-განმათავისუფლებლად აცხადებდა ა.ი. იანისინი. იხ. მისი რეცენზია გ. ქიქოძის წიგნზე „ერეკლე II“, „Советская книга“, 1946, №3-4, მისივე მონოგრაფია Иосиф Эмиц, Ереван, 1945 და სტატია „Армянское национально-освободительное движение в 60-гг. XVIII столетия“, Известия АН СССР, Т.II, №2, 1946.

სახალხო საფროთხე ემუქრება“¹. მსგავსი შეხედულება გამოთქვა ერთ დროს, როგორც დავინახეთ, ნ. ბერძენიშვილმა, მაგრამ ლ. ებანოიძე, მისგან განსხვავებით, ბოლომდე თანამიმდევრულად ატარებს აღნიშნულ თვალსაზრისს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ვითარების მიმართ. მკვლევარს სწორედ აქვს შენიშნული, რომ ჩვენში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა დაიწყო 1802 წლიდან, რომ ამ მოძრაობაში, საერთო ინტერესების გამო, ხშირად თავადაზნაურობა და გლეხკაცობა ერთიანი ფრონტით გამოდიოდა.

1810 წლის იმერეთის აჯანყების შეფასებისას მამია დუმბაძე მიუთითებდა, რომ ცარიზმის კოლონიური რეჟიმისა და დამპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ ხალხის ბრძოლას დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების მოპოვების კეთილშობილური მიზნები ამოძრავებდა, რომ ამ ბრძოლას სახალხო-განმათავისუფლებელი ხასიათი ჰქონდა.²

სევანეთის 1875-1876 წლების აჯანყების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ხასიათზე მიგვითითებს ალექსანდრე ჩარკვიანი 1967 წელს გამოსულ წიგნში „სევანეთი“. 1976 და 1977 წლებში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში: „ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის ნარკვევები“ და „Грузинское просвещение“ (ტ. II) მიხეილ გაფრინდაშვილი კი ავითარებს აზრს, რომ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა XIX საუკუნის დამდეგიდანვე დაიწყო.³

შევერდებით კიდევ აღნიშნული თვალსაზრისის ამსახველ რამდენიმე ნაშრომის განხილვაზე. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ IV ტომის წინასიტყვაობაში, რომ-

1 ლ. ებანოიძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი..., გვ. 110. მანამდე ასეთი თვალსაზრისი, თუმცა არათანამიმდევრულად, ავტორმა გამოთქვა სტატიაში „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სათავეებთან“, მნათობი“, 1959, №2, გვ. 137, 141.

2 მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, 1957, გვ. 196.

3 პირველად ეს თვალსაზრისი ავტორმა გამოთქვა ა. სურგულაძის წიგნის „ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა“ რეცენზიაში, ჟ. „საქართველოს კომუნისტი“, 1969, №2.

ლის ავტორია მდუმბაძე, ვკითხულობთ, რომ XIX ს. პირველ მესამედში ქართველი ხალხი იბრძოდა თვითმპყრობელობის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ თავისი სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის, რომ კერძოდ, რუსეთ-საქართველოს 1783 წლის ტრაქტატის აღდგენის მიზნებს ემსახურებოდა XIX საუკუნის პირველი მესამედის სახალხო აჯანყებანიც. კონკრეტულად იგივეა ნათქვამი 1804, 1812, 1819-20 წლების აჯანყებებზე. თუმცა „ნარკვევების“ IV ტომში ფაქტობრივად აღიარებულია XIX საუკუნის პირველი მესამედის საქართველოში სახალხო თუ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაშლა-განვითარება, მაგრამ არ ჩანს, თუ სახელდობრ რა ტერმინით აღნიშნავენ შესაბამისი ავტორები ამ მოძრაობას. ზოგადად ეს მოძრაობა მოიხსენება „განმათავისუფლებელ მოძრაობად“, სხვაგან – „ეროვნულ მოძრაობად“.¹

„ნარკვევების“ V ტომის შესავალში აღნიშნულია, რომ საქართველოს „განმათავისუფლებელი“ მოძრაობის პირველ პერიოდს წარმოადგენდა თავადაზნაურულ-პროგრესული (1832-1863)². აღნიშნულია ისიც, რომ ქართველმა ხალხმა XIX საუკუნის დამდეგიდანვე აღიმაღლა ხმა ადგილობრივ და უცხო მზავრელთა წინააღმდეგ³, რომ „პირველ პერიოდში და მთელი XIX საუკუნის მანძილზე გლეხთა მოძრაობა იყო ძირითადი მასობრივი ძალა, რომელიც ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას ეწინააღმდეგებოდა“⁴. აღნიშნულია აგრეთვე, რომ „სტიქიური ხასიათისა იყო გლეხთა აჯანყებები XIX საუკუნის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველ პერიოდში“. ერთი სიტყვით, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველი პერიოდის გაგებაში „ნარკვევების“ V ტომში ლოგიკური წინააღმდეგობებია. მეორე მხრივ, აქ სწორადაა შენიშნული ის გარემოება, რომ „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში,

1 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973, გვ. 939; იხ. აგრეთვე გვ. 945, ტ. V, 1970, გვ. 467.

2 სინ, ტ. V, გვ. 17; იხ. აგრეთვე გვ. 11.

3 იქვე, გვ. 17.

4 იქვე.

ისევე როგორც რუსეთის, დასავლეთ ევროპისა და საერთოდ ყველა მრავალეროვანი ქვეყნების ჩაგრულ ხალხთა მოძრაობაში, მეტ-ნაკლებად საზოგადოების ყველა კლასი, ყველა სოციალური ფენა მონაწილეობდა... ყოველ მათგანს (კარი'ხ-მის უხეში კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში საერთო-ეროვნული დროშა მიუძღოდა“.

დასასრულს, ალექსანდრე ბენდიანიშვილის უაღრესად საინტერესო ნაშრომში ეროვნული საკითხი საქართველოში. 1801-1921 წწ.“ ყველგან ღაპარაკია ეროვნულ საკითხზე, ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენაზე, მაგრამ ცალკე, გაშლილი სახით მსჯელობა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის არსზე, მის პირველ პერიოდზე XIX საუკუნის საქართველოში აქ არა გვხვდება. მხოლოდ წიგნის მეოთხე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ XIX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ანტირეჟიმული აჯანყებანი, 1832 წლის შეთქმულება, თერგდალეულთა მოღვაწეობა – ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარება-გაფართოების ეტაპია, რომ ფეოდალიზმის ხანაში სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძირითადი მიზანია უცხოელ დამპყრობელთაგან ქვეყნის განთავისუფლება და რომ ფეოდალიზმის რღვევისა და კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა პოლიტიკურთან ერთად იძენს სოციალურ შინაარსსაც. ავტორის პოზიცია ძირითადად გასაგებია. გაუგებრობას იწვევს მხოლოდ ის, თუ სახელდობრ რად მიაჩნია მას XIX საუკუნის საქართველოში მომხდარი ანტირეჟიმული აჯანყებები: ეროვნულ-განმათავისუფლებელ თუ სახალხო-განმათავისუფლებელ მოძრაობად. (იქნებ ამ შემთხვევაში მკვლევრისათვის პრობლემა მდგომარეობს, შემდეგში: რომ ამ პერიოდისათვის ქართული ეთნოსი ხალხად თუ ერად იქნეს ჩათვლილი?).

აი, ასეთია მოკლედ, მთავარი მომენტების ჩვენებით, ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ისტორიოგრაფია ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში. როგორც დავინახეთ, 20-30-

იანი წლებისაგან განსხვავებით, ამ მიმართულებით ბევრი რამ შეიცვალა. სწორად და ფართოდ იქნა აღიარებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობად ჩვენი სამოციანელების ნააზრევი და პრაქტიკული მოღვაწეობა, ასევე სწორად იქნა მიტოვებული 1832 წლის "შეთქმულების დაკავშირება მხოლოდ ვიწრო კლასობრივ (თავადაზნაურობის) ინტერესებთან, სწორადაა წარმოდგენილი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მასობრივი აჯანყებების სოციალური ბაზა საქართველოში და ა.შ. მაგრამ, მიუხედავად ზემოთქმულისა, მაინც რჩება რიგი მომენტებისა, რომლებიც უფრო ღრმა და სისტემატურ გააზრებას მოითხოვენ.

აქ სპეციალურად არ შევჩერდებით პრობლემის მეთოდოლოგიურ მხარეზე, რამდენადაც იგი გაშუქებული გვაქვს ნაშრომში „კლასობრივი ბრძოლის საკითხი ადრეკლასობრივი და ფეოდალური ხანის საქართველოში“. გადავალთ უშუალოდ ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე.

ჩვენ სწორად მიგვაჩნია ის შეხედულება, რომელიც XIX საუკუნის საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პირველ ეტაპს უკვე პირველი ოცწლეულის პერიოდის გამოსვლებში ხედავს. ქართველი ისტორიკოსებისა და ლიტერატურისმცოდნეების ერთი ნაწილი, როგორც დავინახეთ, დეკაბრისტების გამოსვლაში მიუთითებს იმ საფუძველს, რის გავლენითაც თითქოს და განვითარდა ქართველთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა XIX საუკუნეში (30-იანი წლებიდან მოყოლებული). ამით ისინი ნათლად ვერ ამჩნევენ ჩვენი ქვეყნის – საქართველოს ისტორიული სიტუაციის სპეციფიკურობას რუსეთთან შედარებით XIX საუკუნეში, მხედველობაში არ იღებენ რა იმ ელემენტარულ ფაქტს, რომ საქართველო მეფის რუსეთისაგან მძიმე კოლონიურ

1 მოხსენდა 1982 წლის სექტემბერსა და ნოემბერში ისტორიის ინსტიტუტის ძველი და შუა საუკუნეების განყოფილებათა სხდომებზე. პირველად დაიბეჭდა „მაცნეს“ ისტორიის... სერიის 1992 წლის პირველ ნომერში.

ჩაგვრას განიცდიდა. თუ რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობა თავის განვითარებაში უნდა განპირობებული ყოფილიყო ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური (მასების პოლიტიკური შეგნების განვითარების ბაზაზე) და ა.შ. აღმავლობით, ქართველობას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარებაში ეს არ ესაჭიროებოდა; მას დიდ იმპულსებს აძლევდა ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვა, ეროვნული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატის უხეში უგულებელყოფა მეფის რუსეთის მხრიდან.

სწორედ ამ იმპულსებმა განაპირობეს ქართველთა ფართო ხასიათის გამოსვლები XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში. ნ. ბერძენიშვილის თანახმად, კახეთის 1812 წლის აჯანყების კულმინაციურ ფაზაში – სექტემბერ-ნოემბერში – მონაწილეობას იღებდა საქართველოს ამ ისტორიული თემის გლეხკაცობის თითქმის მთელი მოზრდილი მასა – 12-10 ათასამდე კომლი, ანუ 40000 გლეხი,¹ ასევე თავადაზნაურთა უმეტესობა. იგივე ითქმის საქართველოს დანარჩენ აჯანყებულ მხარეებზეც (სხვათა შორის, კახეთის 1812 წლის აჯანყება გავრცელდა ქართლის ნაწილშიც, ამ რეგიონში რომ იგი უფრო მეტად არ გავრცელებულიყო, ამისათვის რუსთა მმართველობამ, როგორც ჩანს, საგანგებო ზომებს მიმართა), აგრეთვე გურიის 1841 წლის აჯანყებაზე. რასაკვირველია, რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზეგავლენა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე ეტყვს არ იწვევს. მაგრამ ეს არაერთარ შემთხვევაში არ ითქმის მოძრაობის პირველი პერიოდის დადგომასა და მსვლელობაზე, რასაც სპეციფიკურ ვითარებაში (ჩვენი ქვეყნის დაპყრობილობის პირობებში) ჰქონდა ადგილი. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ეს აჯანყებები მასობრიობითა და ხანგრძლივობით გაცილებით აღემატებოდა დეკაბრისტების 1825 წლის გამოსვლას. სხვა ამბავია, რომ საქართველოს ისტორიის ძნელბედობის გამო შექმნილმა ვითარებამ, განაპირობა რა (უწინ) ცალკეულ სამეფო-სამთავროთა პოლი-

1 იხ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, გვ. 486.

ტიკური არსებობა, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის სხვადასხვა დრო, ამით გამოიწვია აგრეთვე ამ აჯანყებათა ლოკალური, ისტორიულ თემებსშიდა ხასიათი. რომ არა ეს გარემოება, ქართველების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას საერთო ეროვნული მასშტაბები და ხასიათი ექნებოდა.

აღარ შევსწერდებით დაწვრილებით იმაზე, რომ ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური დამონებულობა განაპირობებდა ქართველთა ფართო მასების გაერთიანებას თავისუფლებისათვის ბრძოლაში. ის ისტორიკოსები, რომლებიც საწინააღმდეგოს ამტკიცებდნენ და ამტკიცებენ, ეყრდნობიან იმ მოსაზრებას, რომ კლასობრივ საზოგადოებაში რეალურია მხოლოდ თითოეული კლასის, სოციალური ჯგუფის კლასობრივი და სხვა ინტერესები, მიზნები. ამდენად, საერთო ეროვნულ ინტერესსა და მიზანზე ლაპარაკი ამ შემთხვევაში გამორიცხებულია, მაგრამ მათ ავიწყდებათ, რომ, როგორც ყოველი სახის სოციალურად დაშრეკებული ეთნოსი, მათ შორის ერიც, სრულიადაც არ გახლავთ ფიქცია, რომ იგი გარკვეული აზრით ისეთივე რეალობაა როგორც სოციალური კლასი, ჯგუფი. ამრიგად, რამდენადაც ერს როგორც ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ეთნო-სოციალურ ერთობას რეალური, ემპირიული ხასიათი აქვს და ამდენად, რეალურად არსებობს საერთო ეროვნული ინტერესიც, მიზანიც, რაც, პირველ რიგში, — ცხადია, ერის დაპყრობილობის შემთხვევაში, — ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენას გულისხმობს. ეს ამოცანა კი ხორციელდება ერის უდიდესი ნაწილის შეკავშირება-გაერთიანებით.

ეროვნულ-განმათავისუფლებული მოძრაობა, რასაკვირველია, საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორიული პროცესია და მისი ძირითადი მიზანი გახლავთ ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვება, ეროვნული სახლმწიფოებრიობის აღდგენა ანდა საერთოდ მისი შექმნა. ამისაგან განსხვავებით, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ანდა ეროვნულ-დემოკრატიული რევოლუცია იშლება, ვითარდება დროის მცირე მონაკვეთში. უკანასკნელის უპირველეს ამოცანას შეადგენს იგივე მიზანი,

რაც გააჩნია ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, მხოლოდ ამ მიზნის მიღწევის შემდეგ საზოგადოება ისწრაფვის რადიკალური სოციალური და პოლიტიკური გარდაქმნებისაკენ. ამას ადგილი აქვს თანამედროვე მესამე სამყაროს მხოლოდ ნაწილში და ისიც უკანასკნელი ორი-სამიოდე ათეული წლის მანძილზე, რასაც თავისი მიზეზები გააჩნია. ეს მიზეზები არ არსებობდა უწინ, განსაკუთრებით, XIX საუკუნეში.

სხვანაირად რომ ეთქვათ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ანდა ეროვნულ-დემოკრატიული რევოლუცია, რასაც მესამე სამყაროს ნაწილის უახლესი ხანის ისტორიაში ვხედავთ, ესაა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის კულმინაციური მომენტი, რომელიც სოციალურ-პოლიტიკური რევოლუციის ძირითად მომენტებს შეიცავს. იგი ამ მოძრაობის (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი) ყველაზე მაღალი განვითარების შედეგია. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საწყის და გაშლის (განვითარების) ფაზაზე კი მოძრაობის მიზანია ქვეყნის განთავისუფლება კოლონიური ჩაგვრისაგან. შესაბამისად, სოციალურ-პოლიტიკური რევოლუციის ძირითადი მომენტები ამ ფაზაზე არ გვხვდება. აღნიშნული მოძრაობის განვითარების პროცესი, ზემოაღნიშნულისაგან განსხვავებით, უფრო ნაკლებ ინტენსიურად და უფრო ხანგრძლივად მიმდინარეობს.

ყოველ შემთხვევაში, ცალკეული მაგალითების ფონზე აღნიშნული გარემოება ნათლად დგინდება ხოლმე. საყოველთაოდ ცნობილი გახლავთ ის ფაქტი, რომ პოლონეთის 1794, 1830-31 და 1863 წლების აჯანყებებაში სოციალური საკითხი დღის წესრიგში არ დამდგარა,¹ მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეჭვს არ იწვევს ამ აჯანყების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი. იგივე ითქმის რუსი ხალხის 1812 წლის სამამულო ომზე ნაპოლეონის საფრანგეთის წინააღმდეგ. ზოგიერთი რუსი ისტორიკოსი ასეთად მიიჩნევს კულიკო-

¹ აღნიშნულის მიუხედავად, პოლონეთის 1830-31 წლის აჯანყებას კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი რევოლუციად თვლიდნენ. იხ. К. Маркс Ф. Энгельс, Соч., т. 19, გვ. 247-48. მოვიგონოთ აგრეთვე ვ.ი.ლენინის პერი 1850-60-იანი წლების პოლონეთის ვითარების შესახებ.

კოს ბრძოლას¹ და და ა.შ. სწორედ ამავე რიგის მოვლენას წარმოადგენს XIX საუკუნის პირველი ოცწლეულის საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობაც.

ყველაზე მეტი ცნობები ამ მხრივ ჩვენ გაგვანია კახეთის 1812 წლის აჯანყების შესახებ. როგორც ცნობილია, მთავარმართებელმა ფ. პაულუნიმ დააეალა თელავისა და სიღნაღის მაზრების მოურავებსა და ზოგიერთ სასულიერო პირს გამოერკვიათ და მისთვის მოეხსენებინათ აჯანყების მიზეზი. ამავე წლის მარტში აჯანყებულებმა წარადგინეს თავიანთი საჩივრები (სულ ოცდაათზე მეტი). მარტში პაულუნიმ შექმნა კომისია ცხრა კაცის შემადგენლობით იმავე მიზეზის გამოსარკვევად. მართალია, კომისიას საქმე ბოლომდე არ მიუყვანია, მაგრამ გარკვეული საბუთები აჯანყებული გლეხკაცობისაგან მან მაინც შეაგროვა. ყველა ამ საბუთიდან აშკარად ჩანს, რომ გლეხთა მოძრაობა მიმართული იყო მძიმე კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ და იგი ანტიბატონეზური ხასიათისა არაერთარ შემთხვევაში არ ყოფილა; გლეხთა საჩივრებში თავადაზნაურობის საწინააღმდეგო რამ არაფერი არა გვხვდება.

გლეხკაცობა და თავადაზნაურობა ერთმანეთს მხარში ედგა არა მარტო აჯანყების დროს, არამედ საჩივრების შედგენისასაც. ასე მაგალითად, 1812 წლის 7 მაისს შედგენილ კარდანახელთა ჩვენებაზე ხელს აწერენ თავადებიც (სოლომონ, იოსებ და ზაქარია ეაჩნაძეები, დავით აბხაზი). 18 გლეხთან ერთად ხელი მოწერილი აქვს ერთ მღვდელს.²

1 რ.სკრინნიკოვის წიგნში „Минин и Пожарский“, М., 1982. რუსი ხალხის ბრძოლა პოლონელი და შვედი ინტერვენტების წინააღმდეგ XVII საუკუნის დასაწყისში გამოცხადებულია ეროვნულ-განმათავისუფლებლად. უფრო მეტიც, „საბჭოთა საისტორიო ენციკლოპედიაში“ აღნიშნულია, რომ მოსკოვის 1382 წლის აჯანყება თათარ-მონღოლთა წინააღმდეგ წარმოადგენდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. იხ. ტ. 9, გვ. 743.

2 მასალები კახეთის 1812 წლის აჯანყებისათვის, აჯანყებულ გლეხთა საჩივრები და ჩვენებები, შ. ხანთაძის რედაქციით (ხელნაწერი), გვ. 73-74. საბუთები ამოკრებილია არქივიდან: ЦГВИА, ფონდი ВУА, საქმე №4258, ანაწ. 4, გვ. 126 და შმდ. ისინი მოგვაწოდა ავტორმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

საჩივრის პუნქტებში ჩამოთვლილი „შეჭირებანი“, (ცხადია, ეხებოდა თავადაზნაურობას და სასულიერო წოდებასაც, არა მხოლოდ არაპირდაპირ – მათი მარნენალი გლეხკაცობის განანაგება-გალატაკების გამო, არამედ უშუალოდაც). ასეთი მატერიალური შეჭირება, რა თქმა უნდა, აერთიანებდა ამ სამ სოციალურ ფენას, შესაბამისად, ასევე საერთო მიზნებს უსახავდა მათ. კერძოდ, ისინი მოითხოვდნენ: 1. „გვინდა ჩვენ რომ გვიმსახურონ დაუმძიმებლად და გაუჭირვებლად“; 2. რათა სიღნადის მაზრაში დაწესდეს ქართული სასამართლო (ცხადია, ვახტანგ VI-ის სამართლის საფუძველზე); 3. „კამისიანერებთან განაწესონ ერთი ქართველი თავადიშვილი ან აზნაურიშვილი, რომელიც ეცადოს, რომ რუსმა მოხელეებმა მოსახლეობა არ შეაწუხოთ და უნდა ესწრებოდეს პურის სყიდვაშიც, ფულის მიცემაშიც და მიბარებაშიც“; დაწესდეს სამართლიანი ფასი პურზე¹; 5. ჯარისკაცები ცხოვრობდნენ სოფლებს გარეთ და არა თვით სოფლებში². 1812 წლის 17 მარტის მოხსენებას ფ. პაულუჩისადმი ხელს აწერენ თავადი ჩერქეზიშვილები და მათი ყმა-გლეხები, ხოლო ხორხელებისა და ხოდაშნელებისას – ალავერდის დეკანოზი (იოანე გარსევანიშვილი). ასევე მღვდლები აწერენ ხელს ნაფარეულელ გლეხთა საჩივარს.³

თუ როგორი უმწეო ყოფილა სამართალწარმოებაში ქართველი თავადაზნაურობა, ეს ნათლად ჩანს თელავის მაზრის მცხოვრებთა მოხსენებაში მაზრის მოურავისადმი: „დაგვედო სჯულსაჲთ, რომ ყოველს სამს წელიწადში ერთხელ გამორჩეულიყვნენ ჩვენნი თავადებისანიც კენჭით და უეზდის სასამართლოში იმათაც ჰქონოდათ უეზდის მაგიერი, რომ იქ უსამართლო არა მომხდარიყო რა. მაგრამ ჩვენ მაშინაც მკედარი შევიქენით და ჩვენი ხმაც. ასე რომ, ვინც იმ სასამართლოში რუსი იჯდა და თუ ეს ქართველი გამორჩეული ხმას ამოიღებდნენ, ასე ეტყოდა ის სუდია: როგორც

1 იქვე.

2 იქვე.

3 დასახ. ნაშრომი, გვ 129.

ბოლოს მწერალს არა აქვს აქ ხმა, ისე თქვენო“; „სუდია და სეკლატარი(!) ერთად იყვნენ ყოველთვის და ჩვენგან გამორჩეულნი განპირობებული პეკანდათ და არაფრის საქმისა უეზდის სასარგებლოსი თქმა აღარა შეეძლოთ რა“².

ერთი სიტყვით, მაშინდელი ჩვენი ისტორიული სიტუაცია მშვენიერად ადასტურებს კარლ მარქსის აზრს: „მაგრამ განა რუსული მმართველობის სისტემა... იგივე არ გახლავთ, რაც სამხედრო ოკუპაცია, რა პირობებშიც სამოქალაქო ხელისუფლება და სასამართლო იერარქია ორგანიზებულია სამხედრო ყაიდაზე და რომელიც მთლიანად ხალხმა უნდა შეინახოს“³. ასეთი ვითარება კი აუცილებლად წარმოშობდა საერთო ეროვნულ პროტესტს მჩაგვრელთა მიმართ.

ახლა საკითხის ფორმალური მხარის შესახებ. რამდენადაც XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში ქართველთა ეთნიკური ერთობა თითქოს ჯერ კიდევ არ იყო განვითარებული ერის ფორმით. ამდენად, ამ პერიოდის მოძრაობა თითქოს სახალხო იყო და არა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი⁴. მაგრამ ამავე თვალსაზრისის მიხედვით, ქართველობა ერს თითქოს არც 1832 წლის ახლო ხანებში წარმოადგენდა, მაგრამ უახლესი პერიოდის ქართული საბჭოური ისტორიოგრაფია ხომ აღიარებს 1832 წლის შეთქმულების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ხასიათს! მაგრამ ეს კიდევ არაფერი – ამავე თვალსაზრისის თანახმად მეოცე საუკუ-

1 იქვე, გვ. 18.

2 იქვე, გვ. 19.

3 K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 35.

4 ზოგჯერ გამოსავალს იმაში ხედავენ, რომ ხმარობენ ტერმინს „ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა“. შევნიშნავთ, რომ ამ ფორმალურ სიძნელეებს არ ითვალისწინებენ ისინი (აკიკვიძე, ლებანოიძე, მგაფრინდაშვილი და ა. ბენდინიაშვილი), რომლებიც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობად მიიჩნევენ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირველი ოცწლეულის გამოსვლებს. მათ მიხედვითაც, ქართველი ერი მხოლოდ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში გაჩნდა. სხვათა შორის, БСЭ-ს უახლეს (მესამე) გამოცემაში ქართველი და სომეხი ხალხების ბრძოლა XVII-XVIII საუკუნეებში თურქი და სპარსი დამყრობლების წინააღმდეგ ეროვნულ მოძრაობად არის კვალიფიცირებული. იხ. ტ. 17, გვ. 365. (სტატიის ავტორი გახლავთ კბრუტენცი).

ნის უახლოესი ათწლეულების მანძილზე აზიისა და აფრიკის ხალხების ბრძოლა კოლონიალიზმის წინააღმდეგ... არ შეიძლება ჩაითვალოს ეროვნულ-განმათავისუფლებლად, ვინაიდან ეთნიკური განვითარების აზრით ისინი სულაც არ ღვანან ერის ჩამოყალიბების ბოლო ფაზაზე.¹ გარდა ამისა, ხალხის, როგორც ეთნიკური მნიშვნელობის აღმნიშვნელი ტერმინის სინონიმად, რომ ტერმინი „ეროვნება“ გამოიყენება. ასე რომ, მოცემულ შემთხვევაში ტერმინ „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის“ ხმარება თითქოს საკითხით უპრიანია² მაგრამ, ცხადია, ეს ფორმალურ მხარეს წარმოადგენს და, ამდენად, იგი სრულადაც არ ეხება საკითხის არსს.

რაც მთავარია, ჩვენ არ მიგვაჩნია სწორად ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი და სხვა დასავლეთეუროპელი ხალხები ანდა რუსები ერად მხოლოდ ახალ დროში, კაპიტალიზმის მნიშვნელოვანი განვითარების საფუძველზე ჩამოყალიბდნენ, ანდა, რომ ეს ხალხები და არა ჩინელები, ინდოელები (ჰინდუ) და სხვ. აღმოსავლეთის ძველი ხალხები წარმოადგენენ უძველეს ერებს. მაგრამ ამაზე სპეციალურად აქ არ შევიწერებით. შესაბამისად, სადისკუსიოდ იქცა საკითხი იმის თაობაზე, რომ ისეთი ხანგრძლივი ისტორიისა და მდიდარი კულტურის მქონე ხალხი, როგორიც ქართველობა გახლავთ, მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა ერად თუ ბევრად უფრო ადრე, XI–XII საუკუნეებში. ამასაც რომ თავი დაეანებოთ, XIX საუკუნის ოციანი წლები – ეს ხომ

1 კერძოდ, რიფების ბრძოლა ესპანელი და ფრანგი კოლონიზატორების წინააღმდეგ ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში საბჭოთა მეცნიერებაში ასევე ეროვნულ-განმათავისუფლებლად არის კვალიფიცირებული.

2 მიუხედავად აღნიშნული ტერმინოლოგიური სიძნელისა, ნბერძენიშვილი, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ქართველთა ბრძოლას ოსმალეთისა და ერანის წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებლად მიიჩნევდა. სხვათა შორის, ი.სტალინი წერდა: „სპარსელი და თურქი ასიმილატორები ასეული წლების განმავლობაში (იგულისხმება XIX საუკუნის წინარე ხანა – გ.ყ.) ფლეთდნენ, აწამებდნენ და ჯლეტდნენ სომეხ და ქართველ ერებს“. იხ. ი.სტალინი, თხზ, ტ.11, გვ. 385.

ახალი ისტორიის ინტენსიური განვითარების პერიოდია ან ჩვენი ქვეყანა უკვე თვალსაჩინოდ იყო ჩაბმული ამ ისტორიულ ეპოქაში. თანაც, თუ იმავე ძველი თვალსაზრისიდან გამოვალთ, XIX საუკუნის პირველი მესამედი ხომ დამამთავრებელი ხანაა ქართველი ერის ფორმირების ხანგრძლივი გზისა და ამ მხრივ ჩვენი ეთნოსი ხომ ბევრად უფრო წინ იდგა თანამედროვე ეპოქის აზიისა და აფრიკის მთელ რიგ სახელმწიფოს მქონე ხალხებთან შედარებით.

და ბოლოს, XIX საუკუნის ჩვენს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას აქვს ერთი ასპექტიც, რაც კიდევ უფრო წარმოაჩენს მის პროგრესულობას. თუ ამ მოძრაობას განვიხილავთ უფრო ფართო თვალთახედვით, სახელდობრ, ერთი მხრივ, დასავლეთ ევროპის რეაქციისა და რუსეთის ცარიზმის, ხოლო მეორე მხრივ ევროპის დემოკრატიის დაპირისპირებულობის ფონზე, ადვილად დავინახავთ, რომ საქართველო, წარმოადგენდა რა რევოლუციურ ელემენტს რუსეთის იმპერიაში, ამით მას თავისი მოკრძალებული წვლილი შეჰქონდა ისტორიის აღმავალ, პროგრესულ განვითარებაში (სწორედ ეს მომენტი აძლევდა კმარქსს იმის საფუძველს, რომ საქართველოსათვის „კავკასიის პოლონეთი“ ეწოდებინა). კარგია, რომ აღნიშნულ გარემოებაზე უკვე იქნა ყურადღება გამახვილებული უახლოეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში (კერძოდ, მ.დუმბაძის, მ.გაფრინდაშვილის, ასურგულაძისა და ლ.ებანოიძის მიერ).

* * *

ამრიგად, ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომლის თანახმადაც ქართველობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე იღებს სათავეს და იგი დაკავშირებული იყო ჩვენი ეროვნული დამოუკიდებლობის, სახელმწიფოებრიობის დაკარგვასა და მისი აღდგენისათვის ბრძოლასთან.

1985 წელი.

პოპულარული ნაშრომი დიდ ქართველ მოღვაწეზე

გამოჩენილი ისტორიული პიროვნებანი მარტოოდენ წარსულის კუთვნილება როდი არიან, მათი ხსოვნა და ღვაწლის გათვალისწინება ყოველთვის ძალზე აქტუალურია შემდგომშიც. ისინი მიბაძვის საგანს წარმოადგენენ. ეს, მით უმეტეს, ითქმის დღევანდელი საქართველოს მიმართ, სადაც ზნეობრივი ფასეულობანი მნიშვნელოვანწილად დევალვირებულია.

ჩვენი ისტორიის ერთ-ერთი დიდი, გამოჩენილი გმირთაგანი გახლავთ დიმიტრი ყიფიანი, რომლის ღვაწლისა და მნიშვნელობის გაგება — წარმოჩენა საბჭოური იდეოლოგიის თვალთახედვით გაძნელებული იყო. მიუხედავად ამისა, 1936 წელს მაინც გამოქვეყნდა ისტორიკოს სიმონ ხუნდაძის მონოგრაფია ამ დიდი ქართველის შესახებ. ამით ყოფილმა სოციალ-ფედერალისტმა (შემდგომ გაკომუნისტებულმა) დიმიტრი ყიფიანის გაგება-გააზრების არჩილ ჯორჯაძისეული ტრადიცია გააგრძელა. იოსებ უთურაშვილისა და თამაზ ჯოლოგუას შესაბამისი წიგნები კი საბჭოური წეს-წყობილების დაისის და გადაგების ჟამს გამოქვეყნდა. მაგრამ დღემდე არ გექონია პოპულარული ხასიათის წიგნი, რომელშიც წარმოჩენილი იქნებოდა „დიმიტრი ყიფიანის პიროვნება და ღვაწლი. ჩვენი მასობრივი ისტორიული მეხსიერების ამ ხარვეზის შევსების ცდაა ფილოლოგოს — მკვლევარ მურად მთვარელიძის ნაშრომი „ყიფიანები“, რომელიც გასულ წელს დაიბეჭდა გამომცემლობა „ცის ნამმა“.

ავტორს მიზნად არ დაუსახავს ჩვეულებრივი გენეალოგიური წიგნის დაწერა საერთოდ ყიფიანთა საგვარეულოს შესახებ. მისეული თხრობის ცენტრალური საკითხი გახლავთ „ყიფიანთა გვარის გვირგვინი და სიამაყე“ დიმიტრი ყიფიანი და მისი უშუალო შთამომავლობა. ავტორი სამართლიანად

აღნიშნავს: „თუ დიდ მოღვაწეს შვილიც ღირსეული არ გამოუვიდა, მაშინ მისი ნამოღვაწეები ისე ვერ წარმოიხსენება, ისე ვერ დამშვენდება და ისეთ ზეგავლენას ვერ იქონიებს საზოგადოებაზე, როგორც მაშინ, როცა კარგი შვილი თავის დიდ მშობელს თავისი ღირსეული მამულიშვილობით კიდევ უფრო აამაღლებს და განასპეტაკებს ხალხის ხსოვნაში“ (გვ. 63). დიმიტრი ყიფიანს ამ მხრივ ბედმა ნამდვილად „გაუღიმა“: მისი შვილები და შვილიშვილები საკმაოდ ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები და გულმხურვალე მამულიშვილები იყვნენ. ამას ემატება დიმიტრის ძმისშვილები, განსაკუთრებით უფროსი ძმის – ქაიხოსროს მხრიდან.

კერძოდ, დიმიტრი ყიფიანის ძმისშვილ ეფროსინე ქაიხოსროს ასულ ყიფიან-კლდიაშვილისაზე საუბრისას მურად მთვარელიძე წერს: „ასეთი ენთუზიასტი ადამიანები ქმნიან ისტორიას. ასეთების მხრებზე გადადის ის ეროვნული ტვირთი, რომლის სიმძიმეც გარკვეულ ტანჯვასთან ერთად სასიამოვნოცაა. ასეთი ადამიანების სულიერი გამოწევა კებას ერის ეროვნულ თვითმყოფადობას, აძლევს დიდ ენერგიას, რომლის წყალობითაც ერთი თაობა მეორეს შთამომავლობით გადასცემს ერთგულების, ზვარაკად შეწირვის, სათნოებისა და შემართების არაჩვეულებრივ მაგალითებს“ (გვ. 100). დიმიტრის ბედმა ამ მხრივაც უწყალობა და, აღნიშნული პიროვნების გარდა, სწორედ ასეთები გახდნენ დავით, მიხეილ (მიშო), სვიმონ, მარიამ (მაშო) ყიფიანები, რძალი (კოტეს მეუღლე) ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისა, რომელთა თაობაზეც წიგნში ცალ-ცალკეა მოთხრობილი.

საშუალო მოცულობის ნაშრომით, ცხადია, ავტორი ვერ შეძლებდა საკმაოდ ფართოდ წარმოეჩინა დიმიტრი ყიფიანის ღვაწლი. ამას იგი ზოგადად აკეთებს. სამაგიეროდ, მურად მთვარელიძე ვრცლად მოგვითხრობს (გვ. 153-182) ზნეობის დიდ გაკვეთილებზე, ჩვენმა დიდმა წინაპარმა რომ მოგვცა. წიგნში ლაპარაკია თერთმეტი ასეთი გაკვეთილის შესახებ. ვიმეორებთ, ზნეობრივ პიროვნებებზე ისინი დიდ, ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენენ და სათანადოდ განაწყოვენ. თუმცა დიმიტრი ყიფიანი მონარქისტი იყო და მას ძირითა-

დად სწამდა. რუსეთის უმაღლესი ხელისუფლებისა (ადგილობრივი, კავკასიური ბიუროკრატიის გამოკლებით), თვითონ გახლდათ რუსული ბიუროკრატიის წარმომადგენელი კავკასიაში, მაგრამ, ჯერ ერთი, იგი ყოველთვის ინარჩუნებდა ღირსების გრძნობა-შეგრძნებას, არ ეპუებოდა რა მასზე მაღლა რანგით მდგომ პირებს და მეორე, ამით იგი ცდილობდა უპირველესად მომსახურებოდა თავის საყვარელ ქვეყანას, ხალხს. ხოლო როდესაც იგი აღმოჩნდა უაღრესად რთულ, კრიტიკულ სიტუაციაში, მან არჩევანი სწორედ საკუთარი ქვეყნის ინტერესების სასარგებლოდ გააკეთა. ამ ამბავს, რასაკვირველია, უბრალოდ არ ჩაუვლია და მას დიმიტრის ტრაგიკული აღსასრული მოჰყვა. ამით დიდმა ქართველმა „თავისი მოწამებრივი სიკედილით XIX საუკუნის და მომავლის საქართველოს თავდადების სწორუპოვარი მაგალითი უჩვენა“ (გვ. 188). ამ ტრაგიკული აღსასრულის აპოთეოზს წარმოადგენს ავტორისეული სიტყვები: „როცა ერთი პიროვნების სიკედილი ერის სულიერ გამოღვიძლებას და ეროვნული ცნობიერების აღმავლობას შეუწყობს ხელს, როცა ადამიანის ამ ქვეყნიდან წასვლა დასაწყისია მისი მარადიული სიცოცხლისა, ეს სიკედილი უფრო დიდია, ვიდრე საზოგადოდ სიცოცხლე, ეს სიკედილი აღმატებულია ადამიანის მოღვაწეობაზეც, ის უკვე ტრაგედიიდან ამაღლებულის საოცარ გზაზე შედგომის ერთგვარი საფეხურია, ანუ ის სიმაღლეა, რომელსაც ერი საოცარი იმედით შეჰყურებს, როდესაც სიკედილი კაცისა კრავს დიდსა და პატარას და ქვეყანას სიყვარულის ცეცხლით ალაგზნებს“ (გვ. 182-83). დიდებული სიტყვებია და მათში დიდი წინაპრისადმი ავტორის ასევე ამაღლებული გრძნობა გამოსჭევიის!

სარეცენზიო წიგნში აქა-იქ გვხვდება შეცდომები და გაუგებრობანი, რომლებზედაც თვალს ვერ დავხუჭავთ. დიდად საეჭვოა, რომ დიმიტრის ეგზარქოს პავლესადმი დეპეშის გაგზავნის (1886 წლის 8 ივნისს) წინა დღეს (ამ დროს იგი მშობლიურ ქვიშხეთში იმყოფებოდა) შეეტყო მისგან ქართველი ერის დაწყევლის ამბავი (გვ. 14.) რკინიგზებისა და ფოსტა-ტელეგრაფის ხანაში, რომელიც, საბედნიეროდ,

„ეკვე იდგა მაშინდელ საქართველოში, 27 მაისს მომხდარ ფაქტს მხოლოდ 7 ივნისს ვერ გაიგებდა. ჩანს, ავტორი უკრიტიკოდ იზიარებს ნინო ტატიშვილი-ყიფიანისას შესაბამის ვერსიას.

მე-17 გვერდზე ვკითხულობთ: „დიმიტრი ყიფიანი დაიბადა 1814 წლის 14 აპრილს (ბოლო მონაცემებით 1811 წლის 14 აპრილს“ (რა თქმა უნდა, იგულისხმება ძველი სტილი). მაგრამ, დამეთანხმებით, ამ შემთხვევაში მეტი სიცხადეა საჭირო. არადა, უეჭველია დიმიტრის დაბადების წელი – 1811.

მეცხრამეტე საუკუნის ცნობილი მანდილოსანი, საზოგადო მოღვაწე მანანა ორბელიანი მირმანოზ ორბელიანის ასული როდი გახლდათ (გვ. 18), არამედ – მირმანოზ ქსნის ერისთავისა, ორბელიანი კი მისი მეუღლე იყო.

იაგორ ჭილაშვილს – დიმიტრი ყიფიანის სიმამრს სიცოცხლე მშობლიურ სოფელში როდი დაუმთავრებია, როგორც ეს წიგნის მიხედვითაა (გვ. 21), არამედ ლენქორანში, სპეციალური დაეალები ალსრულებისას.

მიხაილ ვორონცოვი მთავარმართებელი კი არა (გვ. 38), არამედ მეფისნაცვალის გახლდათ. ეს კი სულაც არ გახლათ ფორმალური ხასიათის განსხვავება.

53-55-ე გვერდებზე საუბარია ეკატერინე მელიქიშვილსა და ეკატერინე მესხზე. მკითხველს მოეჩვენება, რომ ამ შემთხვევებში სხვადასხვა პიროვნებები იგულისხმება. სინამდვილეში აქ ნაგულისხმევია ერთი და იგივე პირი – ეკატერინე მელიქიშვილი-მესხისა (სერგეი მესხის მეუღლე).

64-ე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ დიმიტრი ყიფიანისეული ქონება დაგირაგებული იყო მხოლოდ „დადიანების საქმეების გამო“, მაგრამ 172-175-ე გვერდებზე ავტორი ამტკიცებს, რომ ეს ძირითადად დაკავშირებული იყო დიდვაჭარ ფორაქაშვილთან.

95-ე გვერდზე მოტანილია აკაკისეული სიტყვები: „მაშინ, როდესაც თუ ამ ერებში ვერა, იმ ერებში მაინც ვხედავთ საზოგადო საქმისათვის თავგამოდებულებს“. ადვილად დაგვეთანხმებით, რომ აქ აშკარა გაუგებრობაა. აკაკის მრავალ ტომეულში (ტ. XI, გვ. 326) აღნიშნულია: „ამერებში“

და „იმერებში“ და მეორე, აქ ნაგულისხმეულია ქართლ-კახელები და იმერლები (შესაძლოა, ვიწრო, საკუთრივ იმერეთის მოსახლეობის მნიშვნელობით), აქ არაა აუცილებელი. შეეჩერდეთ აღნიშნული აზრის სისწორე-მართებულობაზე.

ძალიან საეჭვოა, რომ ილია ქვიშხეთში სპეციალურად ჩავიდა ლუარსაბ ყიფიანის (ქაიხოსროს ძის) უფროსი ქალიშვილის – სოფიოს ქორწილში ნეყე-დედოფლის დასალოცად (გვ. 114). შეგახსენებთ, რომ ასე სჯეროდა ნინო ტატიშვილ-ყიფიანისასაც. მაგრამ, ეინც ილიასეულ ხასიათს გაითვალისწინებს, ის ადვილად გაიგებს, რომ მას იმხანად საბანკო არჩევნებში გამარჯვება (ივანე მაჩაბელზე) ჰქონდა მთავარ მიზნად და ამგვარი წვრილმანი საქმეებისთვის ნამდვილად არ ეცალა.

125-ე გვერდზე ფიგურირებს მარიამ ყიფიანის ორი ფოტო. თუმცა არაა მითითებული, თუ ვინ იყო იგი. ჩვენი აზრით, იგულისხმება ლევან ყიფიანის (ქვიშხეთში მცხოვრების) ქალიშვილი.

126-127-ე გვერდებზე ლაპარაკია მეორე ლევან ყიფიანზე. მაგრამ არ არის აღნიშნული, რომ იგი გახლდათ ეაეი ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, ილიას დასის წარმომადგენლის, დიმიტრის ძმისშვილი (ქაიხოსროს ძის დავითის შვილი). სამწუხაროდ, მას თანამედროვეებში არცთუ კარგი რეპუტაცია ჰქონდა.

ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ილიას თანამებრძოლი მიხეილ ყიფიანი (1833-1891) თითქოს ქვიშხეთში იყო დაბადებული (გვ. 127). მაგრამ წიგნიდან ვერ ვგებულობთ, თუ რომელ ქვიშხელ ყიფიანს უკავშირდებოდა იგი. ჩვენი შეხედულებით, სწორია „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიის“ X ტომში (გვ. 655) მოტანილი ცნება, რომლის თანახმადაც აღნიშნული პიროვნება სოფელ ვახანში იყო დაბადებული. იგი გახლდათ ყიფიანთა აქაური შტოს წარმომადგენელი (მამამისი ზაალი და ქოჩო – დიმიტრის მამა, ძმები იყვნენ).

სარეცენზიო წიგნში საუბარია პაღიკო ყიფიანის შესახებ (გვ. 145-147), მაგრამ არაა ნაჩვენები, თუ რა ნათესაური კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდა მას დიმიტრისთან, საერთოდ

ქეიშხელ ყიფიანებთან ანდა ყიფიანთა რომელი, სადაური შტოს წარმომადგენელი იყო იგი. ავტორი იზიარებს აკაკი ბაქრაძისეულ თვალსაზრისს, თითქოს პ. ყიფიანი ილიას გაეგზავნოს საზღვარგარეთ იარაღის შესაძენად. ეს მოსაზრება ფრიად არადამაჯერებელი ჩანს. 178-ე გვერდზე იოსებ ლაღიაშვილის ცნობილი ტერაქტის თარიღად მითითებულია 2 მაისი 24-ის ნაცვლად.

წიგნის 188-ე გვერდიდან მკითხველმა შეიძლება ისე იგულისხმოს, თითქოს აკაკის თავისი უმშვენიერესი ლექსი „განთიადი“ დიმიტრის დასაფლავებისას წარმოეთქვას, მაგრამ ფაქტია, რომ ეს ასე არ არის.

დაბოლოს, წიგნში გვხვდება აშკარად კორექტორული ხასიათის შეცდომებიც. მაგალითად, 25-ე გვერდზე აღნიშნულია „ქეიშხეთის წმ. გიორგის ეკლესია“, მაშინ როდესაც უნდა იყოს – ქაშვეთისა. არყისა და თუთუნის (უფრო სწორი იქნებოდა თამბაქოს) აქციების ნაცვლად (გვ. 39) უნდა იყოს აქციზები. 112-ე გვერდზე აღნიშნულია გაურკვეველი „გრამატიკის ეტიმოლოგია“. 121-ე გვერდზე სიტყვის „მატერიალისტურად“ მაგიერ უნდა იყოს „მატერიალურად“. 130-ე და 149-ე გვერდებზე მითითებულია „ქალაქი კავკაზი“ ელადიკავკაზის, ქართულად კავკაზის ნაცვლად.

194-ე გვერდზე მკვლევარ ელადიმერ წოწელიას გეარსახელი მოიხსენიება „წოწლაეად“.

საბოლოოდ კი შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მიუხედავად ჩვენ მიერ გამოთქმული შენიშვნებისა, მურად მთვარელიძის წიგნი „ყიფიანები“ დიდად სასარგებლო პოპულარული ხასიათის ნაშრომია და იგი უთუოდ წაადგება დიდი ქართველის პოპულარიზაციის საქმეს მკითხველთა ფართო ფენებში.

გაგათი „ახალი განათლება“
2009 წელი, 17-23 სექტემბერი.

RESUME

DIMITRI KIPIANI – THE SECOND DIMITRI SELF-SACRIFICER

The book is dedicated to the life and activities of a great personality in Georgian history of the 19th century Dimirti Kipiani (1811-1887).

Here is shown an appropriate historical situation of the country under a hard political yoke of Russia (the Russian Tsarism).

The reply to the challenge on the part of the Georgian society was made in different ways: some passively reconciled to the reality, others considered the conquered (subjugated) position historically necessary, until the terms for independent national life would mature, the thirds were ready to struggle for restoring Georgian ststchood regardless the absence of these terms.

Dimitri Kipiani belonged to the third category. He participated in the plot of the Georgian (eastern) nobility in 1832 for wich he was punished and sent to Vologda.

With the age Dimriti Kipiani, as well as the number of his fellow citizens, understood that the compromise with the Tsar Power was necessary and reasonable, as it gave him chance to initiate and fulfil the beneficial for Georgian public affairs. It can be said with firm belief that he, along with yaunger Ilya Chavchavadze, best succeeded in the walk of life, having become the great figure of the 19th century.

However, D. Kipiani was not able to reconcile to the Russian reaction of the 1880s, in fringing the elementary national right of Georgia. This was the reason for his conflict with local Caucasian administration. It is to be said that D. Kipiani hoped the Tsar (Alexander III) was not in the course of the events. But the Tsar Government didn't forgive him his protest and on the whole, in 1886 he was expelled from Georgia. Conseqwently, in October 1887 he was killed in Stavropol.

The Rusian Power pretended it to be a criminal case. Actuelly, it had a political ground. The reaction of the public of Georgia and generally of public at large to the behaviour to the Tzarist Russia was adequate – the funeral of a great son of the nation turn into the first national demonstration.

Under the Soviet Power the comprehension and objective evaluation of D. Kipiani was too hard. We have to remove the obstacles on this path.

The memory of a great historical hero is very relevant, particularly in our days: it helps to understand the present situation of Georgian Public and awakens in it the aspiration for fulfilling deeds significant to the society.

РЕЗЮМЕ

ДМИТРИЙ КИПИАНИ – «ВТОРОЙ ДМИТРИЙ САМОПОЖЕРТВОВАТЕЛЬ»

Книга посвящена жизни и деяниям великой исторической личности истории Грузии XIX века – Дмитрию Кипиани (1811-1887 гг.).

Показана соответствующая историческая ситуация страны, оказавшаяся под тяжелым политическим игом России (русского царизма). Ответ на главный исторический вызов со стороны грузинской общественности были различные: одни пассивно были примирены с действительностью, другие считали, что покоренное состояние Грузии было исторической необходимостью, пока не созреют условия для самостоятельной национальной жизни, третьи – были готовы бороться за восстановление грузинской государственности, невзирая на незрелость условий для этого.

Дмитрий Кипиани принадлежал к третьей категории. Он участвовал в заговоре грузинского (восточного) дворянства 1832 года, за что был наказан и сослан в Вологду.

С возрастом Дмитрий Кипиани, как и ряд его соотечественников, осознал, что сотрудничество (компромисс) с русской царской властью было необходимо и целесообразно, поскольку это давало возможность инициировать и осуществлять полезные для Грузии общественные дела. Можно с полной уверенностью сказать, что он, наряду с более молодым Ильей Чавчавадзе, больше всех преуспел на этом поприще, став великим общественным деятелем XIX века.

Но Дмитрий Кипиани не смог смириться с Российской реакцией 1880-х годов, что выразилось в ущемлении элементарных национальных прав Грузии. На этой основе он пришел в конфликт с местной, кавказской администрацией. Приходится отметить, что Дмитрий Кипиани надеялся, что царь (Александр III) не был в курсе данных событий. Но царское правительство не простило ему протеста, и в итоге, 1886 году он был выслан из Грузии. В последствии, в октябре 1887 года, был убит в Ставрополе.

Русская власть сделала вид, что убийство имело уголовный характер, в действительности же оно имело политическую основу. Реакция грузинской общественности и вообще, широких слоев на злодеяние царской администрации была адекватной – похороны великого сына

нации (8 ноября 1887 года) стала первой серьезной национальной демонстрацией.

В советское время осмысление и объективная оценка Дмитрия Кипиани была очень затруднительна. Нам приходится убрать преграды на этом пути. Память о великом историческом герое очень актуальна особенно в наши дни: она способствует уяснению нынешнего состояния грузинской общественности и будит в ней стремление к свершению важных для общества дел.

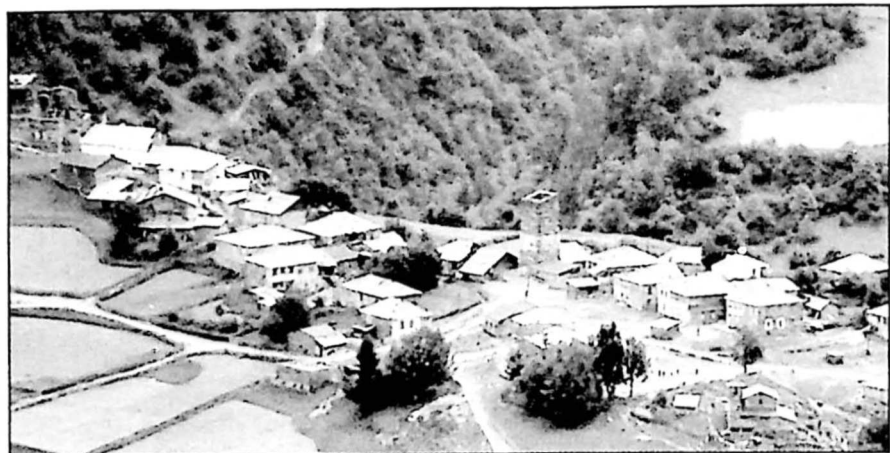
წმიდა ღიმიგრი ყიფიანი.

ღიმიგრი ყიფიანი.
მოხელეობის პერიოდი.

სოფ. ქვიშხეთის ხედი ღიმიგრი ყიფიანისეული სახლიდან.

სოფელი წვირში (სეანეთი) – ყიფიანების თაუდაპირული საცხოვრისი.

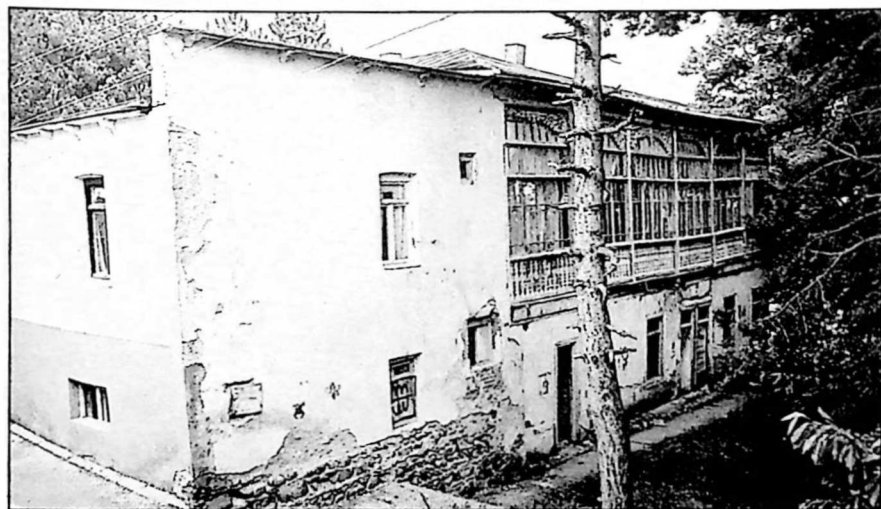
სახლი თბილისში, სადაც ცხოვრობდა ღიმიტრი ყიფიანი.

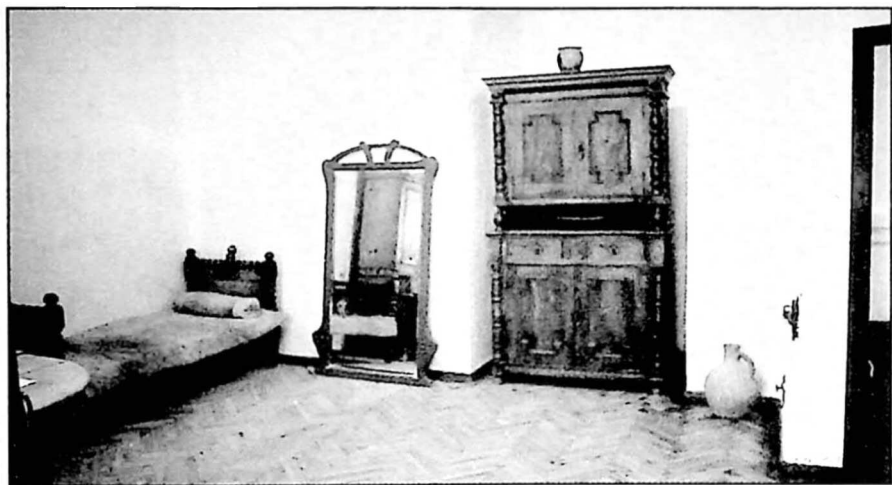
ქვიშეთის წმ. გიორგის
სახელობის ეკლესიის ინტერიერი
ღმინიგრი ყიფიანის ხაგით (შუაში).

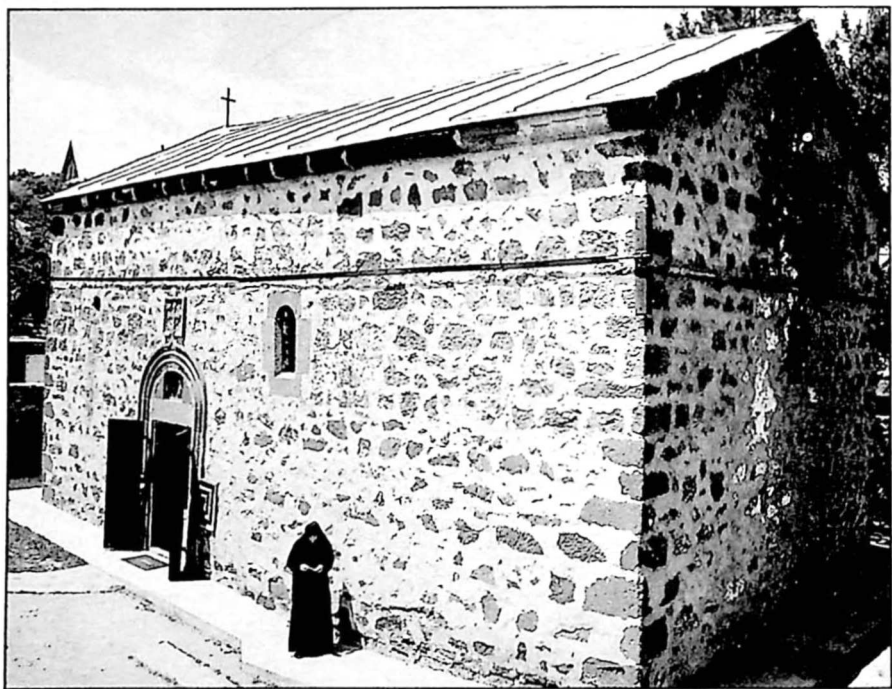
ღმინიგრი ყიფიანის სახლ-მუბეუმი,
ღმინიგრისეული მაგილა.

ღმინიგრი ყიფიანის სახლი სოფ. ქვიშეთში, ამაჟამალ სახლ-მუბეუმი.

სოფ. ქვიშხეთი, ღიმიტრი ყიფიანის სახლ-მუზეუმის ინგურიერი.

ღიმიტრი ყიფიანის მიერ აშენებული ეკლესია სოფ. ქვიშხეთში.

აკაკი წერეთელი –
დიმიტრის მეგობარი.

ვახტანგ ორბელიანი –
პოეტი, დიმიტრის მეგობარი.

კოტე ყიფიანი –
დიმიტრის ვაჟი, მსახიობი.

მანანა ორბელიანი – საზოგადო
მოღვაწე, დიმიტრის ახლობელი.

დიმიტრი ყიფიანი უკანასკნელ გზაზე.

დიმიტრი ყიფიანის ქანდაკება მთაწმინდის პანთეონში.

შინაარსი

წინასიტყვა	3
პირველი თავი. დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორიული ფონი	22
მეორე თავი. დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მოკლე მაგნიანი	37
მესამე თავი. დიმიტრი ყიფიანის მსოფლხედვის საკითხისათვის	51
§1 უზოგადესი შეხედულებანი	51
§2 საისტორიო შეხედულებანი	71
მეოთხე თავი. დიმიტრი ყიფიანი და 1832 წლის შეთქმულება	88
მეხუთე თავი. დიმიტრი ყიფიანი და საგლეხო რეფორმა	106
მეექვსე თავი. როგორ აირჩიეს დიმიტრი ყიფიანი თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალად	123
მეშვიდე თავი. დიმიტრი მიხაილ კატკოვის წინააღმდეგ	144
მერვე თავი. დიმიტრი ყიფიანი და სამეგრელო	149
მეცხრე თავი. დიმიტრი ყიფიანი და ეროვნული საბანკო საქმის დასაწყისი საქართველოში	166
მეათე თავი. დიმიტრი ყიფიანი – თბილისის ქალაქისთავი	185
მეთერთმეტე თავი. დიმიტრი ყიფიანის წვლილი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი სამოგადოების“ დაფუძნებასა და საქმიანობაში	201
მეთორმეტე თავი. დიმიტრი ყიფიანის დამსახურება ახალი ქართული თეატრის დაარსების საქმეში	223
მესამეტე თავი. დიმიტრისა და ილიას ურთიერთობანი	239
მეთოთხმეტე თავი. დიმიტრი ყიფიანი კირილ იანოვსკის წინააღმდეგ	254
მეთხუთმეტე თავი. დიმიტრი ესარჩლება ბორჯომის ხეობელ გლეხკაცობას	271
თავი მეთექვსმეტე. მწვავე კონფლიქტი რუსეთის კავკასიურ ადმინისტრაციასთან	288
მეჩვიდმეტე თავი. კონფლიქტი კიდევ უფრო ღრმავდება	300
მეთერამეტე თავი. დიმიტრი გადასახლებაში ყოფნისას	318
მეცხრამეტე თავი. როგორ და რაგომ მოკლეს დიმიტრი ყიფიანი?	339
მეოცე თავი. დიმიტრი ყიფიანის დასაფლავება – ქართველი ერის პირველი თვალსაჩინო პოლიტიკური დემონსტრაცია	358
ბოლოთქმა	381
ლანართები	392
RESUME	430
PE3IOME	431

**საგამომცემლო უზრუნველყოფა:
საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“**

დირექტორი:	ზაურ ნაჭყებია
ტექნიკური რედაქტორი:	ლევან ბოჭორიშვილი
გარეკანის დიზაინერი:	მალხაზ კუხაშვილი
ფოტოები:	ედუარდ ბიბილაშვილის
ოპერატორები:	სოფო ძილიშთარი
	ნონა ჯღარკავა
კორექტორები:	ბვანცა შანავა
	ლელა კვირტია

მისამართი: თბილისი, ძმები კაკაბაძეების ქ. №22
ტელ: 10-26-28.

Email: inovacia@caucasus.net